Scanned with OKEN Scanner

Constantin FRÂNCU

Conjunctivul românesc

şi raporturile lui cu alte moduri

Casa Editorială
Demiurg Plus

Redactor: Tamara AVASILOAIEI

Casa Editorială *Demiurg* Plus
✉ Şoseaua Păcurari nr. 68, bl. 550, sc. B, et. 4, ap. 16,
700547 - Iaşi, România
☎ 0232/25.70.33; 0745/37.81.50; 0727/840.275

Consilier editorial: dr. Alexandrina Ioniţă
Director Marketing: Irina Croitoru
(☎ 0740/08.20.05).

Editura răspunde la comenzi în limita tirajului disponibil.

© Casa Editorială *Demiurg* Plus
Reproducerea în orice formă, inclusiv prin xerocopiere, fără acordul scris al editurii, intră sub incidenţa legii drepturilor de autor.

Toate drepturile rezervate.
Nici o parte a acestei publicaţii nu poate fi reprodusă sau transmisă, în nici o formă, fără acordul scris al editurii, fără a intra sub incidenţa legii drepturilor de autor.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
FRÂNCU, CONSTANTIN
Conjunctivul românesc şi raporturile lui cu alte moduri / Constantin Frâncu ; indice general de Alexandrina Ioniţă. - Ed. a 2-a, rev. şi adăug.. - Iaşi : Casa Editorială Demiurg Plus, 2010
Bibliogr.
Index
ISBN 978-606-92502-0-4

I. Ioniţă, Alexandrina (index)

811.135.1'366.594

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

Preliminarii 7

CAPITOLUL I

Conjunctivul în sistemul verbal .....

1. Principalele teorii asupra conjunctivului 15
   1.1. Problema valorii de *invariantă* a conjunctivului 15
   1.2. Tezele cu privire la valoarea conjunctivului 15
   1.3. Tezele dualiste: *voinţă* şi *dorinţă* 16
   1.4. Conjunctivul ca *subiect psihologic* 16
   1.5. Conjunctivul ca mod *déjà vu* 18
   1.6. Conjunctivul modal şi amodal 20
2. Tezele cu privire la unitatea conjunctivului 20
   2.1. Tezele cu privire la unitatea conjunctivului 21
   2.2. Absolutizarea criteriului semantic 21
   2.3. Conjunctivul ca mod al subiectivităţii 21
   2.4. Conjunctivul ca mod al afectivităţii 21
   2.5. Conjunctivul ca mod al *energiei psihice*, al *elanului vital* 22
   2.6. Conjunctivul ca mod al nesiguranţei 23
   2.7. Conjunctivul ca mod al realizabilului 23
   2.8. Conjunctivul ca mod al nonexistenţei 24
   2.9. Conjunctivul ca mod nonasertiv 25
   2.10. Conjunctivul ca mod al subordonării 27
   2.11. Conjunctivul în concepţia lui L. Hjelmslev şi a şcolii glosematice 28
   2.12. Teoria şi metoda structurii imanente privind modul şi timpul 30
   2.13. Teoria pragmatică a lui H. Weinrich cu privire la timpuri şi *semitimpuri* ... 31
   2.14. Dicotomia locuţionară *lume narată ~ lume comentată* şi importanţa ei 36
   2.15. Microsistemul modurilor şi timpurilor în concepţia lui G. Guillaume şi a şcolii psihosistematice 37
   2.16. Locul conjunctivului în sistemul verbo-temporal al limbii române 40
   2.17. Simetrii şi asimetrii în sistemul semiologic verbal şi presiunea paradigmatică 48
   2.18. Concluzii 53
   57

CAPITOLUL al II-lea 59

Evoluţia formelor conjunctivului .....

1. Comparaţie între sistemul semiologic verbal latin şi sistemul semiologic verbal românesc 59
   2.0. Arhitectura temporală şi modală în limba latină 60
   2.1. Arhitectura temporală şi modală în limba română 62
   2.2. Genul proxim şi diferenţa specifică între sistemul verbo-temporal latin şi sistemul verbo-temporal românesc 64
   2.3. Evoluţia formelor conjunctivului prezent 67
   2.4. Conjunctivul prezent al verbelor neregulate (privire diacronică) 69
      2.4.1. Formele *să aibu, să aibi* şi *să am, să ai* 69
      2.4.2. Formele de conjunctiv prezent ale verbului *a fi* 74
      2.4.3. Formele de persoana a III-a ale verbelor *a bea, a da, a lua, a sta, a vrea* 75
      2.4.4. Conjunctivul prezent al impersonalului *a ploua* 86
      2.4.5. Alte verbe cu forme neregulate la conjunctivul prezent (persoana a III-a) 89
   2.5. Conjunctivul perfect 98
   2.6. Conjunctivul mai mult ca perfect şi problema formelor verbale supracompuse 119

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL al III-lea 125
Raporturile conjunctivului cu infinitivul şi cu alte moduri.
Înlocuirea infinitivului prin conjunctiv .....
3.1. Cu privire la *uniunea lingvistică balcanică* 125
3.2. Vechimea fenomenului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv 129
3.3. Cauzele care au generat fenomenul de înlocuire a infinitivului prin construcţii personale 136
3.4. Înlocuirea infinitivului prin construcţii personale în limba română veche 137
3.5. Critica teoriei cu privire la monogeneza înlocuirii infinitivului prin conjuncţii în limbile balcanice 149
3.6. Construcţiile *de* + *indicativul* şi înlocuirea lor prin construcţii cu conjunctivul 154
3.7. Infinitivul dependent de verbe impersonale sau de expresii verbale impersonale şi înlocuirea lui prin conjunctiv 155
3.8. Infinitivul dependent de substantive şi adjective şi înlocuirea lui prin conjunctiv 156
3.9. Motivaţia înlocuirii infinitivului prin conjunctiv 158
3.10. Factorii care au facilitat înlocuirea infinitivului prin conjunctiv 159
3.11. Ipoteza originii greceşti înlocuirii infinitivului prin conjunctiv şi unele deficienţe ale ei 162
3.12. Concluzii 164

CAPITOLUL al IV-lea 165
Evoluţia întrebuinţării conjunctivului în diferite structuri sintactice .....
4.1. Valoarea de *invariantă* a conjunctivului şi *efectele sale de sens* 165
4.2. Conjunctivul *independent* în limba română 166
4.3. Conjunctivul *dependent* în limba română 178
4.4. Conjunctivul în propoziţii subiective 179
4.5. Conjunctivul în propoziţii predicative 185
4.6. Conjunctivul în propoziţii completive necircumstanţiale 187
4.7. Conjunctivul în propoziţii atributive 194
4.8. Conjunctivul în propoziţii circumstanţiale 200
4.9. Conjunctivul în propoziţii temporale 201
4.10. Conjunctivul în circumstanţialele de mod 208
4.11. Conjunctivul în circumstanţialele apoziţionale 213
4.12. Conjunctivul în propoziţii finale 214
4.13. Conjunctivul în propoziţii consecutive 219
4.14. Conjunctivul în propoziţii concesive 221
4.15. Conjunctivul în propoziţii condiţionale 225
4.16. Conjunctivul în propoziţii cumulative 227
4.17. Comparaţie între întrebuinţările conjunctivului în română cu cele din limbile romanice apusene 229
4.18. Conjunctivul în propoziţii de relaţie 230
4.19. Conjunctivul în propoziţii de excepţie 230

Concluzii 232
Abstract (translated by Irina CROITORU) 240
Bibliografie selectivă 248
Indice general (Alexandrina Ioniţă) 257

Scanned with OKEN Scanner

PRELIMINARII

0. Dintre toate limbile romanice, limba română a dat cea mai mare extensiune întrebuinţării conjunctivului (numit şi subjonctiv încă din antichitate ("*subiunctiuus sive coniuntiuus*" (Diomede)) prin limitarea întrebuinţării infinitivului. S-a spus că în această privinţă româna se apropie mai mult de limbile balcanice (bulgara, macedoneana, neogreaca, albaneza şi sârbo-croata), care, după unii cercetători, ar forma împreună cu româna, aşa-numita *uniune lingvistică balcanică*. De fapt, înlocuirea infinitivului prin conjunctiv se întâlneşte şi în dialectele italiene de sud, iar fenomenul are deci şi o perspectivă romanică. Ideea că limbile trebuie clasificate nu numai după principiul înrudirii lor (metoda genealogică), ci şi după *tipologia* lor, unindu-se în aceeaşi grupă limbi vecine înrudite sau neînrudite generic, dar care au *afinităţi* de structură, este foarte răspândită în lingvistica actuală (noţiunea de *Sprachbund*, folosită de Trubetzkoy în 1928, şi aceea de *Sprachverwandschaft*, utilizată mai întâi de Schuchardt, sunt mult vehiculate astăzi). Despre *uniunea lingvistică balcanică*, ca şi despre alte *uniuni lingvistice* (*uniunea lingvistică vest-europeană*, *uniunea lingvistică carpatică* etc.), s-a scris o întreagă literatură, fără însă a se urmări întotdeauna în detaliu vechimea şi locul anumitor *convergenţe* în sistemul fiecărei limbi, încadrate într-o uniune lingvistică. De pildă, româna a fost încadrată în aşa-numita *uniune lingvistică balcanică*, pornindu-se de la anumite asemănări, într-adevăr frapante, cu cele din neogreacă, albaneză şi bulgară, avansându-se ideea originii lor comune (monogeneza), fără însă a se cerceta în prealabil în detaliu *când, cum, unde* şi *de ce* au apărut acele trăsături comune. Una dintre aceste trăsături comune – şi poate cea mai importantă – a românei cu limbi balcanice ca neogreaca, albaneza şi bulgara (parţial, şi cu sârbo-croata) şi cu dialectele italiene meridionale este şi fenomenul discutat în această lucrare: extinderea întrebuinţării conjunctivului prin limitarea folosirii infinitivului.

0.1. Evoluţia conjunctivului românesc şi a raporturilor sale cu alte moduri este puţin studiată. Această afirmaţie este valabilă şi în ceea ce priveşte planul sincronic al problemei: nu există o lucrare de ansamblu şi în acelaşi timp de detaliu, în care să se urmărească întrebuinţările conjunctivului românesc, *valoarea* sa în *limbă* şi *efectele sale de sens* în *vorbire*, relaţiile şi corelaţiile sale cu alte moduri (de pildă, sunt foarte puţin studiate relaţiile şi corelaţiile conjunctivului cu indicativul, cu condiţionalul, fapte pe larg studiate pentru alte limbi, inclusiv pentru limbile romanice apusene). Singura lucrare de proporţii mai mari, consacrată studiului conjunctivului românesc este cea a lui B. Dimand, *Zür rumänischen Moduslehre*, Viena, 1904, p. 66-225. Deşi bazată pe un material faptic destul de bogat, lucrarea lui B. Dimand (scrisă la începutul secolului trecut) prezintă, dacă o privim din punctul de vedere al lingvisticii actuale, o serie de neajunsuri inerente: autorul ei fiind un neogramatic, prezintă faptele izolat, fără a urmări relaţiile şi corelaţiile conjunctivului cu alte moduri decât cu totul incidental (în lucrare sunt cuprinse uneori raporturile conjunctivului cu infinitivul). În acelaşi timp, cu toate că Dimand aduce în discuţie şi fapte de limbă mai vechi, totuşi nu urmăreşte schimbările care au avut loc în întrebuinţările conjunctivului.

Scanned with OKEN Scanner

Mai utilă, din punctul de vedere al evoluției întrebuințărilor conjunctivului în diferite structuri sintactice, este lucrarea Mioarei Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, 1960, care, deși nu este consacrată în mod special modului conjunctiv, conține observații pertinente, bazate pe un imens material faptic cu privire la prezența conjunctivului în propozițiile circumstanțiale. În acest sens, trebuie menționată și teza de doctorat elaborată de Federica Cugno, *Strutture sintattice subordinate nelle lingue balcaniche: causali, condizionali, concessive*, Torino, 1996, în care trei structuri sintactice circumstanțiale sunt analizate după metoda lingvisticii contrastive în limbile balcanice (neogreacă, albaneză, bulgară, macedoneană și sârbo-croată) și în română.

Evoluția conjunctivului în structurile necircumstanțiale, precum și în independente[1], nu poate fi urmărită, cum e și firesc, în lucrarea Mioarei Avram și în aceea a Federicăi Cugno.

Numărul foarte mic de studii consacrate conjunctivului din română, limbă care a extins foarte mult folosirea acestui mod, surprinde, dacă îl privim comparativ cu marele număr de studii consacrate conjunctivului din limbile romanice apusene sau din latină. De pildă, numai pentru franceză, limbă în care conjunctivul este mai puțin frecvent decât în română, există un număr impresionant de studii consacrate special subjonctivului, dintre care multe sunt adevărate monografii, însumând mai multe sute de pagini[2]. Lucrări de detaliu privind modul conjunctiv există și pentru limbile ibero-romanice[3], italiană[4], precum și pentru latină[5]. Interesant este faptul că, și pentru lucrările de ansamblu asupra conjunctivului

[1] Unele observații interesante privind folosirea conjunctivului, dar limitate numai la situația din româna contemporană, apar în Kr. Sandfeld și H. Olsen, *Syntaxe roumaine*, 1, Paris, 1936, p. 352-362, și în *Gramatica limbii române* (editată de Academia Română), vol. II, București, 1963, p. 270 și urm.

[2] Menționăm numai câteva dintre cele mai importante: E. Tănase, *Essai sur la valeur et les emplois du subjonctif en français*, Montpellier, 1943; P. Imbs, *Le subjonctif en français contemporain*, Paris, 1965; G. Moignet, *Essais sur le mode subjonctif en latin postclassique et en ancien français*, vol. I-II, Alger, 1959; W. Rothe, *Strukturen des Konjunktivs im Französischen*, Tübingen, 1967; P. Schifko, *Subjonctif und Subjonctivo. Zum Gebrauch des Konjunctivs im Französischen und Spanischen*, Viena-Stuttgart, 1967. G. Luquet, *Systématique historique du mode subjonctif espagnol*, Paris, 1988; P. F. Maspla, G. Luquet, *Subjonctif en grammaire sistématique française*, Barcelona, 1990; M. Barral, *L'imperfait du subjonctif*, Paris, 1980; P. Wunderli, *Die Teilaktualisierung des Verbalgeschehens in Mittelfranzözischen*, Tubingen, 1970; Hans Lagerqvist, *Le subjonctif en français moderne, esquisse d'une théorie modale*, Paris, 2009.

[3] Vezi A. Badía-Margarit, *El subjuntivo de subordinacion en las lenguas romances y especialmente en iberoromanico*, în "Revista de filologie espagñola", XXXVI, 1953, p. 95-129; W. A. Beardesley, *The Psychology of Spanish Subjunctive*, în "Hispania", VIII, 1925, p. 98-108; W. H. Rice, *The Psychology of the Subjunctive in French and Spanish*, în "The Modern Language Journal", XXIX, 1945, nr. 1, p. 26-36; K. Togeby, *Mode, aspect et temps en espagnol*, Copenhaga, 1953; P. Schifko, *Subjonctif und Subjonctivo*, Viena-Stuttgart, 1967.

[4] Vezi J. Schmitt-Jensen, *Une analyse fonctionelle du subjonctif italien*, în "Actele celui de-al XII-lea Congres Internațional de lingvistică și filologie romanică", vol. I, București, 1970, p. 703-716; *Subjonctif et Hypotaxe en italien contemporain*, Copenhaga, 1970; Fr. Strohmeyer, *Der Konjunctiv im indirekten Fragesatz im Italienischen*, în "Romanistiches Jahrbuch", III, 1950, p. 298-314; G. Mara, *La sintassi dei tempi e dei modi nelle lingue italiana, latina e greca*, ed. a II-a, Livorno, 1917.

[5] Cf. Fr. Thomas, *Recherches sur le subjonctif latin. Histoire et valeur des formes*, Paris, 1938; S. A. Handford, *The Latin Subjunctive. Its Usage and Developpement from Plautus to Tacitus*, Londra, 1947; F. Gaffiot, *Le subjonctif de subordination en latin*, Paris, 1916; A. E. Sonnenschein, *The Unity of the latin Subjunctive*, Londra, 1910; G. Guillaume, *L'architecture du temps dans les langues classique*, Copenhaga, 1945; cf. și *Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps*, Paris, 1929. Am menționat numai lucrările mai importante, căci despre conjunctivul latinesc, ca și

Scanned with OKEN Scanner

romanic, situaţia din română sau nu este luată în discuţie[6] sau este tratată foarte sumar, iar uneori chiar eronat[7].

0.2. Acestea sunt motivele pentru care ne-am propus să urmărim în această lucrare în detaliu evoluţia conjunctivului românesc. Cercetarea este efectuată dintr-un dublu punct de vedere:

a) ***sincronic***, încercând să stabilim prin secţiuni sincronice, efectuate în diacronie locul conjunctivului în sistemul – semiologic şi psihic – verbal al limbii române, în diferite stadii de dezvoltare a ei;

b) ***diacronic***, încercând să distingem anumite *mutaţii* în formele conjunctivului, în întrebuinţările şi în relaţiile sale cu alte moduri. Pentru aceasta, în cercetarea fiecărui fenomen, am căutat să răspundem cât mai plauzibil la chestiunile *cum, când, unde* şi *de ce* sau cu *ce scop* se petrec anumite *mutaţii* în structura conjunctivului şi, implicit, în relaţiile sale cu alte moduri.

Metoda. Lucrarea nu se bazează pe o singură metodă, ci pe *metode* îmbinate: s-au folosit, în funcţie de scopul urmărit, atât metoda gramaticii tradiţionale, cât şi unele achiziţii moderne ale lingvisticii, ca, de pildă, definirea *funcţională* a modului conjunctiv, prin metoda *imanentă* (metodă aplicată şi verificată de K. Togeby în studiul modului din franceză şi spaniolă[8], de J. Schmitt-Jensen, în studiul conjunctivului din italiană[9] şi de G. Boysen, în studiul conjunctivului romanic în general[10]. De asemenea, s-a ţinut seama de teoriile lingvistice ale lui G. Guillaume şi ale şcolii sale privind modalitatea definirii categoriilor gramaticale de timp, mod şi aspect, atunci când am încercat stabilirea locului conjunctivului românesc în sistemul verbalo-temporal al limbii. Fără a aplica mecanic metoda psiho-sistematică a lui G. Guillaume şi a şcolii sale la limba română, am reţinut totuşi din ea esenţialul, căutând să înlăturăm elementele nebuloase, unele vicii de metodă şi de teorie, ca, de pildă, cea privitoare la identitatea gândire-limbă. Am reţinut de la Guillaume profundele sale distincţii privind legătura strânsă între categoriile gramaticale de timp, mod şi aspect. Subscriem la definiţia lui Guillaume a modului: "*Le mode est fonction du contact ou du non-contact de la visée avec l'actualité*"[11], şi la celebra observaţie că modul, timpul şi aspectul gramaticii tradiţionale nu sunt de natură diferită, ci unul şi acelaşi lucru considerat în momente diferite ale propriei caracterizări (formarea *imaginii timp*)[12].

Considerăm justă observaţia lui G. Guillaume[13] şi a elevilor săi[14] că una din lipsurile gramaticii tradiţionale este aceea că definirea modului şi timpului se face numai după *efectele de sens* din vorbire, neîncercându-se să se degaje mecanismul limbii, operaţia

---

despre cel din franceză, italiană, spaniolă, s-a scris o întreagă literatură (vezi bibliografia selectivă).

[6] Vezi A. Badía-Margarit, *El subjuntivo de subordination en las lenguas romances*... în "Revista de filologia espagñola", XXXVII, 1953, p. 95-129.

[7] Vezi G. Boysen, *L'emploi du subjonctif dans l'histoire des langues romanes*, în "Revista de filologia espagñola", XXXVII, 1953, p. 95-129.

[8] Cf. K. Togeby, *Structure immanente de la langue française*, Copenhaga, 1951; ediţia a II-a, Paris, 1965; *Mode aspect et temps en espagñol*, Copenhaga, 1953.

[9] Vezi J. Schmitt-Jensen, *Une analyse fonctionnelle du subjonctif italien*, în "Actele celui de a XII-lea Congres Internaţional de lingvistică şi filologie romanică", vol. I, p. 703-716.

[10] Cf. G. Boysen, *L'emploi du subjonctif dans l'histoire des langues romanes*, în "Bulletin des Jeunes Romanistes", nr. 13, 1966, p. 19.

[11] G. Guillaume, *Temps et verbe*..., Paris, 1965, p. 37.

[12] *Op. cit.*, p. 11.

[13] *Op. cit.*, p. 132.

[14] Vezi G. Moignet, *op. cit.*, p. 85 şi urm.; P. Imbs, *op. cit.*, p. 26.

Scanned with OKEN Scanner

gândirii, mereu aceeaşi, care regizează întrebuinţarea formelor. După cum se va vedea, în gramatica românească, definirea conjunctivului numai după *efectele de sens* este foarte răspândită, chiar generală. Din acest motiv, una din preocupările noastre permanente în această lucrare a fost de a degaja, pornind de la cazuri concrete privind distribuţia conjunctivului, valoarea de *invariantă* din limbă a conjunctivului, *mecanismul* care regizează întrebuinţarea sa în diferite contexte din diferite epoci ale limbii române. Acest lucru este, după părerea noastră, cu atât mai util cu cât în lingvistica românească nu există o lucrare consacrată studiului funcţionării modului şi timpului. Teoria şi metoda lui G. Guillaume au avut puţin răsunet în lingvistica românească[15]. Ele însă s-au bucurat, în ultimul timp, de o deosebită atenţie în lingvistica occidentală, fiind aplicate la studiul unor limbi romanice[16].

Aplicarea la limba română a metodei *psiho-sistematice* a lui Guillaume oferă posibilitatea verificării şi în acelaşi timp a rafinăriei ei, conferind teoriei guillaumiene un grad de generalitate mai mare sau mai mic. Întrucât de multe ori metoda lui Guillaume este prea abstractă (în lucrările lui apar extrem de puţine fapte de limbă), am îmbinat această metodă cu metoda funcţională şi mai ales cu metodele gramaticii tradiţionale, aşa cum, de fapt, procedează elevii săi, P. Imbs şi G. Moignet. Chiar când, în lucrare, predomină metoda tradiţională a observării obiective a faptelor şi a clasificărilor lor în categoriile gramaticii tradiţionale (de pildă, conjunctivul din independente, din atributive, completive etc.), am avut în vedere faptul că cercetarea sincronică şi diacronică a unui fenomen nu se poate concepe făcând abstracţie de sistemul, norma, vorbirea şi structura tipologică a limbii. După cum a subliniat Saussure, limba este un sistem în care toate elementele se condiţionează prin diferite relaţii şi corelaţii, iar, în faza actuală a cercetărilor de acest lucru trebuie să ţină seama nu numai cei ce folosesc metode moderne de cercetare, ci şi cei ce folosesc metodele tradiţionale.

În acelaşi timp, am ţinut seama de faptul că nu există o antinomie între cercetarea sincronică şi cea diacronică, în orice moment limba are elemente de sincronie şi elemente de diacronie. Limba funcţionează sincronic şi se constituie diacronic[17], ea este în orice moment o realitate sincronică şi o realitate diacronică: diacronia intervine în sincronie prin aceea că în orice moment se menţin supravеţuiri ale trecutului prin aceea că premizele viitorului,

---

[15] Singurul cercetător român, care nu mult timp după apariţia lucrării lui G. Guillaume, *Temps et verbe...*, a subliniat originalitatea ideilor autorului şi importanţa lor pentru lingvistica generală, a fost T. Vianu, *Structure du temps et flexion verbale*, BL, XI, 1943, p. 5-17. Apoi, Nadia Anghelescu a scris un articol despre concepţia lui Guillaume, intitulat *Lingvistica generală în concepţia lui G. Guillaume*, LR, XIX, 1970, p. 425-433. Se pare însă că autoarea n-a înţeles esenţa concepţiei lui G. Guillaume. Poziţii critice faţă de ideile lui G. Guillaume au luat R. Paul, *Flexiunea normală internă în limba română*, Bucureşti, 1932, şi I. Coteanu, *Contribuţii la teoria articolului*, SCL, 1958, p. 36 şi urm.

[16] Vezi G. Moignet, *op. cit.*, p. 85 şi urm.; P. Imbs, *op. cit.*, p. 17-50. Cf. şi P. Imbs, *L'emploie des temps verbaux en français moderne*, Paris, 1960; W. E. Bull, *Time, Tense and the Verbe*, New York, 1960; M. Molho, *Imperatif, indicatif, subjonctif*, FM, XXVII, 1959, p. 199-203; P. Wunderli, *L'impératif de "vouloir"; subjonctif et indicatif*, în "Actele celui de-al XII-lea Congres Internaţional de lingvistică şi filologie romanică", Bucureşti, 1970, p. 557-567; idem, *Die Teilaktualiserung des Verbalgeschehens im Mittelfranzözischen*, Tubingen, 1970, M. Barral, *L'imparfait du subjonctif*, Paris, 1980; G. Luquet, *Systématique historique du mode subjonctif espagñol*, Paris, 1988; P. F. Maspla, G. Luquet, *Subjonctif en grammaire systématique française*, Barcelona, 1990.

[17] Vezi E. Coşeriu, *Sincronía, diacronía y tipologia*, în "Actas del XI Congreso Internacional de linguistica y filologia romanicas", Madrid, 1965, C. S. I. C., Madrid, 1968, p. 273.

Scanned with OKEN Scanner

care ţin de diacronie, se află în sincronie[18]. Este meritul lui E. Coşeriu de a fi demonstrat clar şi convingător că problema antinomiei între sincronie şi diacronie este, în fond, o falsă problemă, sau mai bine zis, o problemă pusă greşit[19]. El a arătat că în realitate antinomia, aşa cum a fost formulată de Saussure, nu priveşte planul *obiectiv*, ci numai planul *cercetării*[20]. Distincţia "*limba se constituie diacronic şi funcţionează sincronic*" nu implică nici o separare reală în limbă, *funcţionarea*, care ţine de sincronie, şi *schimbarea*, care ţine de diacronie, nu sunt două momente, ci unul singur. Întrucât limba este în orice moment *dat* şi un *posibil*, cercetarea trebuie să îmbrăţişeze ambele aspecte[21].

Ţinând seama de aceste idei am căutat să privim toate schimbările care au avut loc în istoria conjunctivului din punct de vedere al funcţionării sistemului. De aceea, ori de câte ori am constatat câte o schimbare, am efectuat *secţiuni sincronice* în diacronie. De un mare ajutor teoretic şi metodologic ne-a fost relaţia pe care o stabileşte Coşeriu între diacronie şi *normă*, *sistem* şi *tip lingvistic*[22]:

1. o schimbare ţine de diacronie, dacă se referă la *normă*, dar de sincronie, dacă se referă la *sistem*;

2. o schimbare ţine de diacronie, dacă se referă la *sistem*, dar de sincronie, dacă se referă la *tip lingvistic*.

Cu alte cuvinte, diacronia normei este cuprinsă în sincronia *sistemului*, iar diacronia *sistemului* este cuprinsă în sincronia *tipului*. Verificând aceste idei cu fapte din istoria conjunctivului românesc, am ajuns la concluzia că, deşi conjunctivul din română prezintă o serie întreagă de schimbări faţă de conjunctivul din limbile romanice apusene, aceste schimbări se referă nu la *tipul lingvistic* romanic (care le cuprinde ca posibilităţi), ci la *sistem* şi, mai ales, la *normă* şi la factorii *diacronic, diatopic, diastratic* şi *diafazic*. De multe ori, un fapt pe care româna l-a actualizat se află ca posibilitate în sistemul limbilor romanice apusene şi, firesţe, ca posibilitate a tipului romanic, după cum un fapt actualizat de limbile romanice apusene, se află ca posibilitate în sistemul limbii române. Graţie unor lucrări foarte serioase, privind structura conjunctivului din limbile romanice apusene (lucrările lui G. Moignet, P. Imbs, K. Togeby, W. Rothe, A. Badía-Margarit, P. Schifko, J. Schmitt-Jensen, H. Lagerqvist, P. Wunderli, citate mai sus), am putut apela în permanenţă la comparaţii privind întrebuinţarea conjunctivului din română cu cea din limbile romanice apusene. S-au putut astfel urmări *convergenţele* şi *divergenţele*, cele mai multe din ele apărute paralel şi independent în fiecare limbă şi explicabile prin factori interni ai sistemului fiecărei limbi şi, în acelaşi timp, ca posibilităţi ale tipului latin şi romanic. Procedând în felul acesta şi aducând în discuţie fapte concrete privind limba română, am ajuns la concluzia că întrebuinţarea subjonctivului românesc trebuie scoasă din mediul balcanic şi încadrată în mediul romanic.

O altă metodă folosită în cercetarea noastră a fost metoda *statistică*. Luarea în considerare a factorului statistic dă posibilitatea urmăririi viabilităţii unui fenomen în sincronie şi în diacronie. De aceea, în discutarea unor fenomene (ca de pildă, înlocuirea infinitivului prin

[18] Cf. G. Gugenheim, *Indicatif et subjonctif*, în "Omagiu lui Alexandru Rosetti", Bucureşti, 1965, p. 31.
[19] Cf. E. Coşeriu, *op. cit.*, p. 273 şi urm.
[20] *Ibidem*, p. 273.
[21] *Ibidem*, p. 273.
[22] *Ibidem*, p. 278.

Scanned with OKEN Scanner

conjunctiv, viabilitatea conjunctivului perfect, prezența conjunctivului în diferite structuri etc.) s-a ținut cont de factorul statistic. De asemenea, am ținut seama de rezultatele la care a ajuns *pragmatica* lingvistică actuală, privind analiza actelor de limbaj, instanța de comunicare, căci întrebuințarea conjunctivului depinde și de logosul *pragmatikós*, de limbajul în acțiune, putând să determine anumite atitudini ale interlocutorului față de cele spuse de locutor sau față de contextul în care are loc actul de comunicare.

0.3. *Textele.* Lucrarea noastră se bazează, în urmărirea cronologică a morfologiei și sintaxei conjunctivului, pe un număr mare de texte, începând cu primele texte românești (secolul al XVI-lea) și sfârșind cu texte din limba română modernă. Plecând de la ideea că studiul diacronic al unui fenomen urmărește în primul rând schimbările care au loc în sistemul și structura unei limbi, deci *inovațiile* din limbă, normă și vorbire, am ales texte care reflectă mai bine aceste inovații. Astfel ne-am bazat pe un număr de texte neliterare (documente particulare și scrisori, inscripții și însemnări din biserici, etc.) atunci când am stabilit vechimea și răspândirea unor fenomene. De pildă, stabilirea vechimii formelor *să deie, să steie, să beie, să ieie*, a formelor *să am, să ai*, a formei invariabile de conjunctiv perfect etc. s-a făcut bazându-ne în mare parte pe astfel de texte. Fără îndoială, am luat în considerare și situația din textele literare pentru a urmări normele variantelor literare în evoluția limbii. Întrucât orice lucrare de gramatică istorică implică și studiul dialectologiei, multe elemente de diacronie găsindu-se în sincronia unor graiuri populare, am făcut apel la datele furnizate de textele dialectale și de A.L.R.

În ceea ce privește dialectele din sudul Dunării, am folosit textele publicate de Pericle Papahagi, *Basme aromâne*, București, 1905, de Th. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. II, București, 1928 precum și materialul din atlasele lingvistice. Situația din dialectul istroromân n-a fost luată în discuție, deoarece în acest dialect formele conjunctivului au fost înlocuite la toate persoanele de formele corespunzătoare ale indicativului prezent. Pentru dialectele aromân și megleromân, luate în discuție, cercetarea diacronică privind evoluția conjunctivului a fost îngreunată de absența textelor vechi (numai dialectul aromân posedă texte vechi, dar nu mai vechi de secolul al XVIII-lea). De aceea, cronologia unor fenomene se poate stabili pentru aceste dialecte numai *aproximativ*, uneori prin raportarea la situația din dacoromână. Menționăm că unele probleme pe larg dezbătute în această lucrare, ca de pildă, înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, situația din dialectele din sudul Dunării n-a fost luată în discuție. Aceasta din două motive: 1) aceste dialecte sunt vorbite de bilingvi, ele sunt foarte mult influențate de limbile vecine (neogreaca, bulgara, albaneza, sârbo-croata), limbi care, de asemenea, au înlocuit infinitivul prin conjunctiv, 2) procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, care este o chestiune de diacronie, nu poate fi urmărit, lipsind în textele vechi.

0.4. *Structura cărții.* Am împărțit cartea în patru mari capitole fiecare din ele având multe subdiviziuni.

În ***primul capitol*** sunt discutate probleme de teorie generală privind modul și timpul, insistându-se asupra diverselor opinii privind definirea conjunctivului, exprimate în istoria gramaticii. Sunt pe larg discutate ideile din gramaticile tradiționale, dar și cele ale Școlii de la Copenhaga privind definirea modului, ideile lui H. Weinrich și în special ideile lui G. Guillaume și ale adepților lui, care, după cum am arătat, oferă baze teoretice mai adecvate pentru definirea locului pe care-l ocupă conjunctivul în sistemul limbii române. Am aplicat, în partea ultimă a capitolului, aceste teorii la sistemul limbii române, încercând să stabilim o valoare *invariabilă* a conjunctivului, locul său în sistemul limbii române

Scanned with OKEN Scanner

vechi şi actuale, relaţiile sale cu alte moduri. Stabilirea acestor elemente are o mare importanţă pentru problemele cuprinse în capitolele următoare, în care sunt tratate relaţiile şi corelaţiile conjunctivului cu alte moduri (infinitiv, condiţional, indicativ, imperativ, „supin") pe plan diacronic.

Capitolul al II-lea este consacrat evoluţiei formelor conjunctivului din limba română. Am acordat atenţie în special faptelor de diacronie mai puţin cercetare (vechimea şi evoluţia conjunctivului perfect, conjunctivul mai mult ca perfect, vechimii formelor *să deie, să steie, să ieie*, a formelor *să am, să ai, să fibă, să ştibă, să spuibă* etc. Unor fapte, asupra cărora există studii speciale ale căror rezultate sunt convingătoare, ca de pildă, vechimea şi răspândirea formelor refăcute în *-t, -d, -n,* (*să mintă, să vadă, să pună*, în locul formelor etimologice iotacizante *să minţă, să vază, să puie* etc)), li s-a acordat mai puţină atenţie (ele au fost tratate pe larg în altă lucrare a noastră: *Gramatica limbii române vechi, 1521-1780*, Casa Editorială *Demiurg*, Iaşi, 2009, p. 93-95; 298-299).

În ***Capitolele al III-lea*** şi ***al IV-lea*** este tratată evoluţia întrebuinţării conjunctivului în diferite structuri din cele mai vechi texte româneşti din secolul al XVI-lea, până astăzi. Sunt scoase în evidenţă relaţiile pe care le are conjunctivul în diferite epoci de dezvoltare a limbii române cu alte forme verbale precum şi unele concordanţe în limbile romanice şi balcanice. Un spaţiu larg ocupă discuţia relaţiilor conjunctivului cu infinitivul, condiţionalul, indicativul şi cu aşa numitul *supin*.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL I

CONJUNCTIVUL ÎN SISTEMUL VERBAL

1. Principalele teorii asupra conjunctivului

1.1. Definirea conjunctivului este una din cele mai dificile probleme. Ea a format obiectul a numeroase discuţii, preocupând atât pe lingvişti, cât şi pe logicieni, psihologi, filozofi şi chiar pe criticii şi istoricii literari. După cum remarcau L. Hjelmslev (1928, 1953), J. Lyons (1995) şi G. Moignet[1], rareori se întâlnesc doi cercetători, chiar în cadrul aceleiaşi specialităţi, care să cadă de acord asupra a ceea ce exprimă conjunctivul, asupra semnificaţiei sale de bază într-o limbă. Greutatea problemei constă în aceea că o formă de conjunctiv poate exprima, în funcţie de sistem, de normă, de vorbire, de context, de locutor şi de instanţa de comunicare, o mulţime de nuanţe, o mulţime de *efecte de sens*. De pildă, forma *să cânţi* poate exprima voinţa, porunca, concesia etc. în propoziţii principale, iar în propoziţii secundare valoarea este de cele mai multe ori determinată de antecedent (care poate fi un lexem sau un element relaţional). Mai mult decât atât: în multe situaţii, după anumiţi antecedenţi forma de conjunctiv provoacă o schimbare de sens a antecedentului, schimbare care echivalează cu o subordonare semantică a antecedentului. Astfel, forma *să cânţi* depinzând de un verb de declaraţie provoacă o schimbare de sens a acestuia încărcându-l cu o nuanţă voliţională. *Zic* din enunţul *Zic să cânţi*, se deosebeşte prin semantemul său de *zic* din enunţul *Zic că vei cânta (cânţi)* prin aceea că el devine sinonim cu un verb de dorinţă, poruncă (*Zic să cânţi = Vreau (doresc) să cânţi* sau *să cânte)*. Un alt exemplu este şi mai concludent: verbul impersonal *a trebui* construit cu conjunctivul are un sens, arătând necesitatea şi intrând în categoria verbelor de posibilitate (*Trebuie să cânte*), dar construit cu indicativul sau condiţionalul (în graiul muntean) primeşte sensul de *probabil,* apropiat de *cert, sigur* (*Trebuie că (el) cântă = Probabil că el cântă*). Din aceste exemple, reiese complexitatea relaţiilor conjunctivului: în unele contexte el este determinat de natura antecedentului, el este subordonat gramatical antecedentului, dar la rândul său poate subordona semantic antecedentul. Există însă şi situaţii în care nu se stabileşte această dublă relaţie, situaţii *în* care conjunctivul este redundant, în care el nu exprimă aproape nimic din punct de vedere modal fiind strict determinat de antecedent, de care el este declanşat automat. Diversitatea opiniilor despre conjunctiv rezidă în absolutizarea uneia sau a alteia din relaţii: astfel după unii cercetători conjunctivul ar fi modul afectivităţii, al exprimării *sentimentelor*, un mod al *energiei psihice*, ar fi "*le plus mode de tous les modes*[2]", după alţii însă conjunctivul nu ar fi nimic din punct de vedere modal, neputând exprima nici realitatea nici irealitatea, ar fi o *hartă albă*, un mod incolor, complet indiferent "*faţă de realitate*[3]".

---

[1] G. Moignet, *op. cit.*, p. 7.

[2] Cf. G. Le Bidois şi R. Le Bidois, *Syntaxe du français moderne, ses fondements historiques et psychologiques*, vol. I, Paris, 1935, p. 501.

[3] Cf. T. Kalepky, *Verweckselung von Grundbedeutung und Gebrauchsweise in der französischen*

În sfârşit, după alţii, conjunctivul nu ar fi decât un *mod de subordonare*, neexprimând altceva decât dependenţa gramaticală[4].

Prin urmare, ca şi în cazul altor categorii din gramatică, în definirea conjunctivului ca mod au existat două puncte de vedere, cu exagerările lor bine cunoscute: 1) punctul de vedere semantico-logicist, care se referă la *substanţă* şi nu la *formă*, 2) punctul de vedere strict formal, care porneşte de la formă şi se opreşte la formă (conjunctivul de subordonare). Întreaga istorie a gramaticii este de fapt o pendulare între aceste puncte de vedere[5]. deoarece substanţa conjunctivului (modalitatea) diferă de la context la context, de la un act lingvistic la altul, de la limbă la limbă; punctul de vedere semanticist s-a concretizat printr-o diversitate de păreri privind valoarea acestui mod.

1.2. Istoria detaliată a opiniilor despre conjunctivul latin şi romanic în general este prezentată de mai mulţi cercetători care s-au ocupat cu studiul conjunctivului (E. Tănase[6], P. Imbs[7], G. Moignet[8], A. Ronconi[9], W. Rothe[10], P. Schifko[11] etc.). De aceea în cele ce urmează nu vom face o istorie a tuturor opiniilor despre conjunctiv, ci vom prezenta numai tezele mai importante, scoţând, în acelaşi timp, în evidenţă şi punctul de vedere al gramaticienilor români, neluat în discuţie de cercetătorii amintiţi, majoritatea acestora fiind străini şi neocupîndu-se de limba română.

Toate opiniile privind conjunctivul latin şi romanic în general se pot încadra, după cum arată G. Moignet[12], în două mari grupe: a) grupa tezelor dualiste, b) grupa tezelor unitare.

Susţinătorii tezelor *dualiste* pleacă de la faptul că subjonctivul romanic ar avea două valori de bază ireductibile una la alta. Aceste valori ar fi date de faptul că subjonctivul romanic moşteneşte conjunctivul latin, care la rândul său moşteneşte două moduri indoeuropene, conjunctivul şi optativul, fiecare cu valoarea lui specifică.

Susţinătorii tezelor *unitare* arată că subjonctivul are o singură valoare, care le poate explica şi pe celelalte (o valoare de bază şi valori derivate). Dar când se trece la determinarea acelei valori de bază părerile cercetătorilor se împart: după unii valoarea de bază ar fi cea de voinţă sau de *dorinţă*, după alţii subjonctivul ar fi modul *subiectivităţii*, după alţii al *dinamismului psihic*, al *elanului vital*, *al îndoielii*, al *eventualităţii*, al *realizabilului*, al *non-actualităţii* etc. O altă direcţie, şi cea mai veche, care apare încă din antichitate, este aceea care face abstracţie de valoarea modală şi consideră conjunctivul numai ca *mod de subordonare*.

1.3. *Tezele dualiste*: Ideea că subjonctivul ar avea două valori este susţinută începând cu comparativiştii din secolul al XIX-lea. Ea apare mai întâi la Fr. Diez[13], *Grammatik der*

Tempus und Modulslehre, în "Zeitschrift für Romanische Philologie", XLVIII, 1928.

[4] Cf. A. Badía-Margarit, *El subjuntivo de subordination en las lenguas romances*... în "Revista de filologia espagñola", XXXVII, 1953, p. 95-129; M. Bassols de Climents, *Sintaxis historica de la lengua latina*, II, 1948, p. 438.

[5] Cf. E. Coseriu, *Logicismo y antilogicismo en la gramática*, Montevideo, 1957, p. 11 şi urm.

[6] Cf. E. Tănase, *Essai sur la valeur et les emplois du subjonctifs en français*, Montpellier, 1943, p. 7-71.

[7] Cf. P. Imbs, *Le subjonctif en français moderne*, Strassbourg, 1953, p. 52 şi urm.

[8] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 15-132.

[9] Cf. A. Ronconi, *Il verbo latino. Problemi di sintassi storica*, Florenţa, 1959, p. 115 şi urm.

[10] Cf. W. Rothe, *Strukturen des Konjunktivs im Französischen*, Tübingen, 1867, p. 10 şi urm.

[11] Cf. P. Schifko, *Subjonctif und Subjunctivo*..., Viena-Stuttgart, 1967, p. 141-182.

[12] G. Moignet, *op. cit.*, p. 15 şi urm.

[13] Trimiterile se fac la ediţia franceză a gramaticii lui Fr. Diez, *Grammaire des langues romanes*, vol. III, Paris, 1876, p. 191-192.

Scanned with OKEN Scanner

romanischen Sprachen, Bonn, 1836, pentru limbile romanice, şi la B. Delbrück, *Der Gebrauch des Konjuctivs und Optativs im Sanskrit und Grieschen*, Halle, 1871 şi la A. Bergaigne, *De Konjuctivi et Optativi in indo-europaeis linguis informatione et antiquissima*, Paris, 1887, pentru limbile clasice.

Teza susţinută de Fr. Diez şi B. Delbrück se reduce la următoarele: conjunctivul latin avea două valori modale moştenite din indoeuropeană, cea de subjonctiv şi cea de optativ indoeuropean. Ideea de bază a conjunctivului indoeuropean era *voinţa*, cea a optativului *dorinţa*. În greacă aceste valori s-au modificat şi conjunctivul exprima *activitatea voită*, iar optativul *activitatea reprezentată*. Spre deosebire de greacă, latina a reunit cele două valori într-un singur mod: „subiunctiuus sive coniuntiuus". Limbile romanice au moştenit cele două valori, cu toate că unele şi-au creat un nou mod, *condiţionalul*, care a "*uzurpat anumite funcţii ale conjunctivului*[14]" .

Distincţia: conjunctiv de *dorinţă* şi *voinţă* (*Konjunctiv des Wünsches*), pe de altă parte, şi conjunctiv de *reprezentare* (*Konjunctiv der Vorstellüng*), pe de altă parte, apare, într-un număr de lucrări consacrate conjunctivului, scrise pe la sfârşitul secolului al XIX-lea[15].

În gramatica românească, ideea dublei valori a conjunctivului apare încă de pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Primul gramatic care o formulează în mod explicit este R. Tempea, *Gramatică românească*, Sibiu, 1797, p. 104: "*modul împreunării (modus conjunctivus sau subiunctivus) arată un lucru nehotărât, dar şi o poftire*". După R. Tempea modul optativ ar face parte din conjunctiv, căci după semnificaţie "*nu-l osebim de coniunctiv*" (*Ibidem*, p. 104). Ideea aceasta apare mai târziu la T. Cipariu[16], la L. Nădejde[17], iar în secolul trecut la A. Scriban[18] şi la Kr. Sandfeld-H. Olsen[19]. C. Dimitriu (*Tratat de gramatică a limbii române*, Institutul European, Iaşi, 1999, p. 551) consideră că "*modul conjunctiv (numit încă uneori sub influenţa gramaticii franceze şi subjonctiv) exprimă două conţinuturi modale fundamentale (acţiunea ca proces considerată* ***realizabilă***, ***posibilă***, *şi acţiunea ca proces considerată* ***irealĂ***"

D. Irimia, *Gramatica limbii române*, Iaşi, Polirom, 2008, p. 276, arată că din perspectiva morfologică modul conjunctiv „situează acţiunea verbală sub *semnul incertitudinii*: este *posibilă* realizarea ei, dar este *nesigură*". Însă „din perspective sintactice, conjunctivul este un mod al subordonării" (*ib.*, 276).

Ideea dublei valori la conjunctivul din limbile romanice este ilustrată cu lux de amănunte, pentru fiecare limba romanică în parte, şi de W. Meyer-Lübke[20]. Ceea ce uneşte pe toţi susţinătorii dublei valori a conjunctivului este concepţia lor *istorică* despre limbă, judecarea limbilor după tiparele limbilor vechi (conjunctivul latin este judecat prin comparaţie cu cel din indoeuropeană, conjunctivul romanic cu cel latin). O altă idee comună la

---

[14] Fr. Diez, *op. cit.*, p. 192.

[15] Cf. Fr. Bischoff, *Der Konjunktiv bei Chrestien*, Halle, 1880; K. Quiehl, *Der Gebrauch des Konjunktivs in den ältesten französischen Sprachdenkmälern, bis zum Rolandlied einschliesslich*, Kiel, 1881; R. Kowalski, *Der Konjunktiv bei Wace*, Breslau, 1882; G. Busse, *Der Konjunktiv im altfranzösischen Volksepos*, Kiel, 1886; H. Philp, *Le subjonctif et les grammairiens français du XVIe siècle*, Stockholm, 1895; în ceea ce priveşte ultimele două lucrări citate, n-am avut posibilitatea să le consultăm. Informaţiile cu privire la faptul că în ele se susţine ideea dublei valori a conjunctivului le avem din E. Tănase, *op. cit.*, p. 9-10, şi din G. Moignet, *op. cit.*, p. 17-18.

[16] *Gramatica limbei române*, vol. I, Bucureşti, 1869, p. 302.

[17] Cf. I. Nădejde, *Gramatica limbei române*, Iaşi, 1884, p. 207.

[18] Cf. A. Scriban, *Gramatica limbii româneşti*, Iaşi, 1925, p. 114.

[19] Cf. W. Sandfeld-H. Olsen, *Syntaxe roumaine*, I, Paris, 1936, p. 352 şi urm.

[20] Cf W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, III, Paris, 1900, p. 145-150.

Scanned with OKEN Scanner

susținătorii dublei valori a conjunctivului este aceea că valoarea conjunctivului nu trebuie căutată în propozițiile subordonate, ci numai în cele principale.

1.4. Dezvoltarea psihologiei în secolul al XX-lea aduce cu sine o serie de idei și principii noi în teoria limbii. Teza dublei valori a conjunctivului capătă acum o nouă formă bazată pe principii psihologiste. Conjunctivul începe să fie privit ca un mod al *afectivității*, al *sentimentului*, al *subiectului psihologic*, al *energiei psihice*, etc.

Printre primii susținători ai principiilor psihologiste în definirea conjunctivului se numără H. Soltmann[21], E. Lerch[22] și M. Regula[23]. După H. Soltmann, întrucât verbul exprimă nu acțiuni, ci reflectă *starea sufletului* (*Seelenspiegelung*), conjunctivul este un mod care reflectă *sentimentul de incertitudine* (*Spiegelung des Gefuehls der Unsicherkheit*)[24]. Ca și Delbrück și Diez, Soltmann distinge două feluri de conjunctiv: a) un conjunctiv de *voință* (conjunctiv din independente, cu valoare de imperativ), b) un conjunctiv de *incertitudine* în dependente, care poate fi de *incertitudine reală*, de *supoziție* și de *precauție*[25]. E. Lerch preia cu mici modificări teza lui H. Soltmann în primul său studiu despre semnificația modului[26], vorbind, pe de o parte, de un *conjunctiv de dorință* (în care se încadrează și conjunctivul *concesiv* și *condițional*) și de un *conjunctiv de incertitudine*, care este cerut în special de verbele afective. Mai târziu însă, într-un studiu consacrat în mod special conjunctivului[27], el substituie conjunctivul de *incertitudine* cu conjunctivul *subiectului psihologic*, care ar exprima ceea ce este cunoscut de interlocutor. Spre deosebire de subiectul psihologic, exprimat prin conjunctiv, *predicatul psihologic* este întotdeauna exprimat, după E. Lerch, prin indicativ, mod care aduce întotdeauna ceva nou în expresie. Într-o frază de tipul *Mă mir să fi venit* (fr. *Je m'etonne qu'il soit venu*), predicatul psihologic este *mă mir* (fr. *Je m'etonne*) și subiectul psihologic este *să fi venit* (fr. *qu'il soit venu*). Căutând să precizeze domeniul subiectului psihologic exprimat prin conjunctiv, E. Lerch arată că acesta se limitează la propozițiile subordonate care depind de verbe afective și apreciative, de verbe de declarație și de percepție, când ele au forma negativă sau interogativă.

Față de opiniile predecesorilor, explicațiile lui E. Lerch marchează un pas înainte în cunoașterea naturii conjunctivului și a raporturilor lui cu indicativul. Explicația conjunctivului ca *subiect psihologic*, ca element deja cunoscut într-un enunț rămâne valabilă și astăzi, dacă ne limităm la conjunctivul dependent de un verb de opinie, de percepție, de declarație, de un verb însoțit de negație etc. Ea însă nu poate fi valabilă pentru conjunctivul din circumstanțiale. În aceste propoziții, conjunctivul nu poate fi redus la *subiect psihologic*, căci de multe ori el este cel care aduce o informație nouă. De pildă, într-un enunț de tipul *În loc să citească, se plimbă*, conjunctivul nu poate fi luat ca *subiect psihologic*, ci numai ca *predicat psihologic*. Deci explicația conjunctivului prin *subiectul psihologic*, dată de E. Lerch, nu poate îmbrățișa întreaga varietate a întrebuințărilor conjunctivului.

---

[21] *Syntax der Modi im modernem Französischen*, Halle, 1919.
[22] *Die Bedeutung der Modi im Französischen*, Leipzig, 1919; *Der Konjunktiv des psychologischen Subjeckts*, în "Neueren Sprachen", XXVII, p. 338-344, apud G. Moignet, *op. cit.*, p. 19.
[23] *Über die modale und psychodynamische Bedeutung der französischen Modi im Nebensätze*, în "Zeitschrift für Romanische Philologie", XLV, 1925, p. 131 și urm.; *La fonction du subjonctif dans le français moderne*, în "Revue de linguistique romane", t. XII, 1936, p. 289-350; *Encore le problème du subjonctif*, în "Zeitscrift für Romanische Philologie", 1958, p. 259-275.
[24] Cf. E. Tănase, *op. cit.*, p. 13; G. Moignet, *op. cit.*, p. 41.
[25] H. Soltmann, *op. cit.*, p. 10 și urm.
[26] *Die Bedeutung der Modi...*, Leipzig, 1919, p. 93 și urm.
[27] *Der Konjunktiv des psychologischen Subjeckts*, în "Neueren Sprachn", XXVII, p. 338-344.

Scanned with OKEN Scanner

Teza dublei valori a conjunctivului, enunţată a lui Lerch, a fost dezvoltată de M. Regula. Deşi preia de la E. Lerch explicaţia întrebuiţării conjunctivului prin *subiectul psihologic*, M. Regula supune această explicaţie unui sever examen critic. Astfel el arată că clasificările lui E. Lerch sunt fie prea strâmte, fie prea largi. Sunt prea strâmte, întrucât există cazuri în care nu se pot clasifica nici în *conjunctivul de voinţă*, nici în cel al *subiectului psihologic*[28]. Sunt prea largi, deoarece există cazuri în care prin subiectul psihologic se poate explica şi indicativul, nu numai conjunctivul. Analizând cazurile care pot sau nu pot fi clasate nici în conjunctivul de voinţă şi nici în cel al subiectului psihologic, M. Regula ajunge la identificarea unui conjunctiv *amodal, neutru*, care n-ar exprima altceva decât *lipsa modalităţii*[29]. Ca urmare a acestui fapt, în concepţia lui M. Regula se disting două conjunctive, un conjunctiv al independentelor, care este *modal*, şi un conjunctiv al subordonatelor, care este fie *amodal*, fie *psihodinamic*[30]. Conjunctivul independentelor ar exprima, după Regula, *dorinţa* şi *incertitudinea*, care nu sunt noţiuni antinomice, căci orice dorinţă cuprinde în ea însăşi o incertitudine. Subjonctivul *amodal* ar fi, după M. Regula, modul care este *deja văzut* (*déjà vu*) adică cel care apare numai în subordonate şi este cerut în mod obligatoriu de verbul regent. În acelaşi timp, Regula distinge însă şi *conjunctivul psihodinamic, modal*, care ar fi conjunctivul *predicatului psihologic*. Acesta apare în propoziţii principale şi în subordonatele care conţin predicatul psihologic al frazei. Deci, cu toate că ideea de bază a lui M. Regula este luată de la E. Lerch (conjunctivul ca mijloc de exprimare a subiectului psihologic), concepţia lui Regula asupra conjunctivul este mai coerentă şi cu o putere de explicaţie a cazurilor de întrebuinţare a conjunctivul mult mai mare. Teza dualistă a lui Regula se deosebeşte de teza dualistă a lui Lerch prin două trăsături principale: a) conjunctivul de *voinţă* nu mai este luat ca valoare de bază a conjunctivului, ci reprezintă numai o varietate a conjunctivului modal, b) categoria *subiectului psihologic* este încadrată într-o categorie mai largă, în categoria *a ceea ce este numai reprezentat* (*Beurteilungsgegenstand, Gedachtheitsform*), în care intră atât conjunctivul *modal, energic, dinamic*, cât şi conjunctivul *amodal, energetic, nedinamic*. Mai târziu, M. Regula şi-a reluat ideile mai vechi, fundamentându-le pe principii structuralistice[31]. Deşi a aderat la principiile structuralise ale lui G. Guillaume şi ale elevului acestuia, P. Imbs, M. Regula nu a acceptat tendinţa acestora de a reduce întrebuinţările conjunctivului la o unitate, reafirmându-şi teza imposibilităţii "*reducerii celor două conjunctive net deosebite unul de altul, conjunctivul modal, energic, dinamic şi conjunctivul amodal nonenergetic, adinamic*[32]".

Analizele făcute de Regula întrebuinţărilor conjunctivului din franceză sunt în mare parte valabile şi pentru conjunctivul din română. Cu toate acestea, ideile sale nu au avut ecou în lingvistica şi în gramatica românească decât foarte târziu. Astfel numai în ultima gramatică editată de Academia Română, cea din 2005, se vorbeşte de faptul că modul conjunctiv „poate fi purtător de semnificaţie modală, dar poate funcţiona şi „amodal", forma de conjunctiv fiind impusă de regimul regentului (cf. GLR, 2005, I, p. 387) în propoziţii subordonate" (cf. şi p. 390-391). În partea a patra a lucrării vom căuta să arătăm, bazându-ne pe exemple luate din diferite epoci de dezvoltare a limbii române, importanţa distincţiilor lui Regula între conjunctivul modal şi cel amodal pentru ilustrarea

[28] Cf. M. Regula, *La fonction du subjonctif...*, în RLR, t. XII, 1936, p. 335-340.
[29] *Ibidem*, p. 335-336.
[30] *Ibidem*, p. 337.
[31] Cf. M. Regula, *Encore le problème du subjonctif (Contributions aux théories de P. Imbs)*, în "Zeitschrift für romanischen Philologie", nr. 3-4, 1958, p. 259-275.
[32] *Ibidem*, p. 274.

Scanned with OKEN Scanner

unor fenomene din istoria limbii române.

1.5. Ideile lui E. Lerch şi ale lui M. Regula au fost reluate şi dezvoltate de W. von Wartburg şi P. Zumthor[33], pe de o parte, şi de C. de Boer[34], pe de altă parte. După W. von Wartburg şi P. Zumthor există: a) un conjunctiv al independentelor care a conservat o puternică valoare modală şi care este propriu modului energiei psihice, introducând în expunerea acţiunii o nuanţă afectivă, purtătoarea unei *tensiuni a voinţei*. În acest conjunctiv, autorii încadrează pe cel care exprimă dorinţa, porunca, ipoteza, b) un conjunctiv al subordonatelor, numit de autori "*subjonctif du déjà vu*"[35]. Acest conjunctiv nu aduce nimic nou pe planul reprezentării, el arată numai că ceea ce se exprimă este deja văzut, deja judecat. Se recunoaşte uşor în acest conjunctiv, conjunctivul *subiectului psihologic* a lui E. Lerch şi cel *amodal* al lui Regula[36].

Teza că în franceză, ca şi în alte limbi neolatine, există două conjunctive, ireductibile unul la altul apare cu o deosebire pregnantă la C. de Boer[37]. Primul din conjunctive s-ar întâlni, după părerea lui C. de Boer, acolo unde verbul este independent din punct de vedere psihologic, iar al doilea acolo unde există un anumit grad de dependenţă psihologică în raport cu ideea exprimată în principală. Primul din aceste conjunctive ar avea întotdeauna o nuanţă volitivă, iar al doilea ar fi modul "*celui de-al doilea plan*" (fr. "*Le mode du second plan*")[38], care ar marca dependenţa, subordonarea psihologică a verbului. Ca atare, C. de Boer distinge mai întâi un conjunctiv de *voinţă*, care poate avea valori de ordin, rugăminte, dorinţă, regret (acest conjunctiv apare de obicei în principale şi foarte rar în atributive explicative şi în condiţionale). Apoi el distinge un conjunctiv propriu numai subordonatelor care nu exprimă *nimic*, care nu face altceva decât să ajute la *sugerarea* unui fapt: "*Le subjonctif sert á subordonner une autre idée; rien de plus*"[39]. I s-a obiectat lui C. de Boer inconsecvenţa demonstraţiei sale adică, plasarea, în definirea conjunctivului, fie numai pe planul semantic, fie numai pe cel funcţional[40]. Într-adevăr, primul conjunctiv, cel de *voinţă*, este definit semantic, deci visează substanţa şi nu forma, pe când cel de-al doilea (conjunctivul subordonatelor) este definit funcţional, vizând forma şi nu substanţa.

1.6. Ceea ce uneşte toate teoriile asupra conjunctivului expuse mai sus este caracterul lor dualist, adică caracterul conjunctivului de mod cu dublă valoare în funcţie de contextele în care apare:

a) În independente, el exprimă *voinţa, dorinţa, porunca, concesia, posibilitatea, ipoteza, aproximaţia, şovăiala* (cf. D. Irimia, 2008, p. 277).

b) În subordonate, după unii, are valoare modală, după alţii, nu are valoare modală, neputând să exprime nimic, ci numai *să sugereze*. De fapt, cele mai multe discuţii s-au dus în legătură cu admiterea ambelor valori ca valori modale, sau numai a uneia dintre ele.

---

[33] Cf. W. von Wartburg, P. Zumthor, *Précis de syntaxe du français contemporain*, Berna, 1947, p. 103 şi urm.
[34] Cf. *Syntaxe du français moderne*, Leiden, 1947, p. 245 şi urm.
[35] W. von Wartburg şi P. Zumthor, *op. cit.*, p. 110; cf. şi G. Moignet, *op. cit.*, p. 26.
[36] Ideea că acest conjunctiv este "*une forme souvent vide de sens*" apare şi într-o lucrare anterioară a lui W. v. Wartburg, *Evolution et structure de la langue française*, ed. IV, Berna, 1946, p. 106. În această lucrare însă autorul nu insistă asupra ideii menţionate.
[37] *Op. cit.*, p. 245.
[38] *Op. cit.*, p. 245.
[39] *Ibidem*.
[40] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 32.

Scanned with OKEN Scanner

Cei care susţin teza dublei valori modale a conjunctivului romanic se bazează nu pe fapte de sincronie, ci pe un fapt de diacronie: conjunctivul romanic moşteneşte conjunctivul latin, care îngloba două valori modale distincte, cea de conjunctiv şi cea de optativ indo-european. De aceea, ni se pare mai argumentată teza lui Regula reluată şi a lui C. de Boer a existenţei unui *conjunctiv modal* şi a unui *conjunctiv amodal*, întrucât ea porneşte de la fapte de pură sincronie, pe care însă nici diacronia nu le respinge. În latină exista un conjunctiv de subordonare, care nu era o formă verbală dotată cu un conţinut modal precis, ci o formă prin intermediul căreia se putea exprima cu claritate relaţia de subordonare în care se găsea o construcţie cu alta[41]. Acest conjunctiv de subordonare din latină nu este, de fapt, decât conjunctivul amodal, adinamic, conjunctivul care *"numai sugerează un fapt"*, găsit de Regula şi de C. de Boer în limbile romanice, şi în special în franceză.

2. Tezele cu privire la unitatea conjunctivului

2.1. Încercările de a vedea în conjunctiv un mod cu *o singură valoare* sunt mai vechi decât cele privitoare la dubla valoare a lui. Ele au ca punct de plecare, cum e şi firesc, absolutizarea uneia din cele două valori şi neglijarea sau chiar negarea celeilalte. Astfel, cei care au pornit de la *substanţă* au negat conjunctivul de subordonare, care vizează în primul rând *forma*, şi invers, cei care au pornit de la *formă* au negat conjunctivul definit prin *substanţă*, adică conjunctivul *de voinţă*, dorinţă, incertitudine, irealitate. Lupta dintre logicism şi antilogicism este aici mai vizibilă decât oriunde.

2.2. *Absolutizarea criteriului semantic.* Prin absolutizarea criteriului semantic, în aşa numitul mod conjunctiv, unii au găsit că predomină valoarea de posibilitate, alţii cea de subiectivitate etc. S-a arătat mai sus că dezvoltarea psihologiei în secolul nostru aduce cu sine teza lui E. Lerch şi pe cea a alui M. Regula despre conjunctivul-*subiect psihologic*. Aceeaşi dezvoltare a psihologiei aduce cu ea şi o altă teză privind conjunctivul, de data aceasta o teză unitară. Este vorba de teza privind conjunctivul ca mod al *subiectivităţii*. Ea este susţinută mai întâi într-o teză de doctorat a lui W. van der Molen[42], iar după aceea, de mai mulţi cercetători, printre care G. Le Bidois şi R. Le Bidois[43] (pentru limba franceză) şi N. I. Barbu[44] şi Iorgu Iordan (pentru limba română)[45].

2.3. Ridicându-se împotriva tezelor dualiste, W. van der Molen arată că nu este suficient să descoperi întrebuinţarea unui mod după cutare verb, cutare conjuncţie, cutare antecedent, ci trebuie descoperit un *principiu unic* care să explice întrebuinţarea modurilor. Căutând *principiul* care guvernează conjunctivul, W. van der Molen îl găseşte în atitudinea psihică a subiectului vorbitor, în atitudinea de *subiectivitate* a acestuia: „... *le subjonctif est le mode de la subjectivité. Ce mode a pour effet de teindre l'action de cette nuance subjective*

[41] Cf. M. Bassols de Climent, *Sintaxis histórica de la lengua latina*, vol. II, Barcelona, 1948, p. 438.
[42] Cf. W. van der Molen, *Le subjonctif, sa valeur psychologique et son emploi dans la langue parlée*, Amsterdam, 1923, p. 36 şi urm.
[43] *Syntaxe du français moderne. Les fondements hístoriques et psichologiques*, vol. I, Paris, 1968.
[44] *Sintaxa limbii române după metoda istorico-stilistică*, Bucureşti, 1944, p. 75-77.
[45] *Limba română actuală. O gramatică a "greşelilor"*, Iaşi, 1843; cf. şi I. Iordan, V. Guţu-Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Bucureşti, 1967, p. 217.

Scanned with OKEN Scanner

qui este inhérente au mode subjonctif"[46]. Cu valoarea modală de subiectivitate, conjunctivul apare atât în principale, cât şi în subordonate. După W. van der Molen, folosirea unei forme de conjunctiv face ca "*în jurul sensului logic al verbului să plutească o atmosferă sentimentală, care îl îmbracă, îl pătrunde şi-i dă, în funcţie de context, coloraturi speciale (fie de rugăminte sau de ordin, fie de rezervă sau ezitare, fie de concertare, fie de dorinţă)*"[47]. Cu toate că aceste *coloraturi* sunt foarte variate, arată W. van der Molen, nu trebuie să se piardă din vedere faptul că ele sunt toate "*atitudini psihice ale subiectului vorbitor, şi că elementul comun al lor este acela de subiectivitate*"[48]. Graţie acestui element comun, modul subjonctiv s-ar opune indicativului care ar exprima faptele obiectiv, *neutru, "fără ca sufletul subiectului vorbitor să fie interesat"*[49]. Mergând mai departe de linia psihologismului bergsonian, W. van der Molen arată că "*la forme du subjonctif dessine autour de la représentation intellectuelle proprement dite une frange indistincte et floue; le subjonctif est comme la nébulosité vague, faite d'émotivité, qui entoure d'un noyau lumineux notre pensée conceptuelle et logique*"[50].

Dându-şi însă seama de faptul că exagerarea caracterului subiectiv ar putea să deformeze imaginea conjunctivului, multe exemple neputându-se clasa după principiul enunţat, W. van der Molen admite că există cazuri care scapă definiţiei sale, întrucât tradiţia şi *convenţia* ar juca un rol considerabil în sintaxă. Ca atare, întrebuinţarea conjunctivului ar fi supusă unor reguli tradiţionale şi obscure, atunci când valoarea nu este de subiectivitate. Cu toate acestea, W. van der Molen consideră că nici în aceste cazuri conjunctivul nu trebuie considerat ca *simplu instrument de subordonare*[51].

2.4. Părerea lui W. van der Molen, că modul conjunctiv este modul *subiectivităţii, al afectivităţii*, este susţinută, pentru limba română, de N. I. Barbu, şi parţial, de I. Iordan (care găseşte conjunctivului şi alte valori). După părerea lui N. I. Barbu, conjunctivul ar fi "*modul afectivităţii noastre, exprimând mişcările inimii noastre*"[52]. El se opune indicativului care este "*modul constatărilor reci, obiective, raţionale*"[53]. Spre deosebire de W. van der Molen, N. I. Barbu nu exagerează caracterul de afectivitate al conjunctivului. El arată că "*din punct de vedere raţional, conjunctivul exprimă mişcări posibile*". Cu toate acestea N. I. Barbu nu merge mai departe în definirea conjunctivului ca mod al posibilităţii, ci conchide: "*Nu însă de conţinutul raţional este subjonctivul încărcat, ci de cel afectiv*"[54].

Despre caracterul conjunctivului ca mod al subiectivităţii, dar fără a absolutiza acest caracter, vorbeşte şi I. Iordan, în *Limba română actuală. O gramatică a "greşelilor"*, Iaşi, 1943, şi, mai târziu, în lucrarea scrisă în colaborare cu V. Guţu-Romalo şi Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Bucureşti, 1967, p. 217. În ambele lucrări, se arată că, ori de câte ori apare un element subiectiv, conjunctivul este modul obişnuit de expresie. Menţionăm însă că în ultima lucrare citată, deşi se admite subiectivitatea ca valoare modală, nu se neagă, ca în lucrările lui W. van der Molen şi N. I. Barbu, conjunctivul de *subordonare*.

---

[46] Cf. W. van der Molen, *op. cit.*, p. 36.
[47] *Op. cit.*, p. 36.
[48] *Op. cit.*, p. 36-37.
[49] *Ibidem*, p. 36-37.
[50] *Ibidem*, p. 36-37.
[51] *Ibidem*, p. 40.
[52] N. I. Barbu, *Sintaxa limbii române după metoda istorico-stilistică*, Bucureşti, 1944, p. 75-76.
[53] *Ibidem*, p. 75.
[54] *Ibidem*, p. 77.

Scanned with OKEN Scanner

2.5. G. Le Bidois şi R. Le Bidois[55] dau tezei că subjonctivul este modul subiectivităţii expresia cea mai elocventă. Ei consideră subjonctivul "*le plus mode de tous les modes*"[56], modul *energiei psihice*, al *dinamismului vital*[57]. Autorii citaţi neagă existenţa conjunctivului amodal şi a celui de subordonare subliniind că "*...loin d'être essentiellement le mode de la subordonation, le subjonctif est, au contraire, le mode indépendant, pleinement autonome, tout à fait spontané et libre, du sentiment et du vouloir*"[58]. Toate întrebuinţările subjonctivului s-ar reduce la o singură invariantă care ar fi, după cei doi autori, expresia afectivităţii. În virtutea acestei valori de bază, subjonctivul s-ar opune indicativului, mod intelectual, neutru, obiectiv. Exagerările la care ajung autorii citaţi sunt evidente. Ei trec cu vederea faptul că nici un mod nu este specializat în exprimarea afectivităţii sau a non-afectivităţii, şi că indicativul poate la fel de bine să fie expresia subiectivităţii în anumite contexte comunicative ca şi conjunctivul[59].

Interesant este faptul că G. şi R. Le Bidois au ajuns la rezultate diametral opuse faţă de cele la care ajunseseră E. Lerch şi M. Regula. Astfel, în timp ce M. Regula distinge un subjonctiv *amodal, neutru,* un subjonctiv *déjà vu*, R. Le Bidois şi G. Le Bidois consideră că orice conjunctiv este încărcat cu o puternică valoare modală, că neutru din punct de vedere modal nu este subjonctivul, ci indicativul, că orice subjonctiv nu este dependent, ci non-dependent, autonom[60].

2.6. Conjunctivul ca mod al nesiguranţei. După alţi cercetători, valoarea de bază a conjunctivului ar fi cea de îndoială, nesiguranţă, incertitudine. Toate celelalte valori (valori derivate) ar putea fi reduse la "*invarianta nesiguranţă*". După informaţiile date de F. Brunot[61], primul în istoria gramaticii care susţine că valoarea de bază a conjunctivului este cea de îndoială ar fi Malherbe. După Malherbe, indicativul exprimă o afirmaţie, conjunctivul exprimă îndoiala. Se pune indicativul ori de câte ori avem de a face cu un fapt real, dar conjunctivul când faptul este îndoielnic. Această distincţie se găseşte la majoritatea gramaticilor din secolul al XIX-lea, atât străini, cât şi români[62]. Spre sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului nostru, se face simţită tendinţa de a nu mai considera *îndoiala* ca valoare de bază a conjunctivului, ci ca valoare derivată. Există atunci cazuri când unii gramatici revin asupra definiţiilor lor date conjunctivului ca mod al nesiguranţei[63]. În secolul trecut, numărul gramaticilor care consideră valoarea de nesiguranţă ca valoare de bază a conjunctivului este destul de redus. Dintre gramaticii români care iau valoarea de nesiguranţă ca valoare de bază a conjunctivului putem menţiona numai pe I. Iordan (în *Gramatica limbii române*, Bucureşti, 1937, p. 173, şi în *Introducere în lingvistica romanică*, Bucureşti, 1967, p. 612) şi pe C. Şotropa şi V. Grecu, *Gramatica limbii române*, ediţia a IX-a, Bucureşti, 1946, p. 130. La cei mai mulţi gramatici români, valoarea de nesiguranţă,

[55] Cf. G. Le Bidois şi R. Le Bidois, *op. cit.*, p. 501 şi urm.
[56] *Ibidem*, p. 501.
[57] *Ibidem*, p. 501.
[58] *Ibidem*, p. 501.
[59] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 37.
[60] Pentru a arăta că între verbul regent şi un conjunctiv nu este o dependenţă reală, G. Le Bidois şi R. Le Bidois ajung la analize gramaticale forţate. Astfel, conjunctivul, dintr-un enunţ de tipul *vreau să vină* (fr. *je veux qu'il vienne*) este considerat ca paratactic. Procedând în felul acesta, autorii ajung la ideea că orice conjunctiv este independent, şi că nu există *conjunctiv de subordonare*.
[61] Cf. F. Brunot, *La doctrine de Malherbe*, Paris, 1891, p. 439.
[62] Vezi G. Moignet, *op. cit.*, p. 40, şi Al. Ionaşcu, *Gramaticii români*, Iaşi, 1914.
[63] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 40.

Scanned with OKEN Scanner

de îndoială apare ca valoare derivată a *posibilității*, care este valoarea de bază a conjunctivului[64].

Dificultatea definirii conjunctivului după valoarea de nesiguranță (îndoială) rezidă în aceea că nu se pot cuprinde în această valoare toate întrebuințările conjunctivului din propozițiile principale și subordonate. De pildă, valorile de poruncă, sfat, rugăminte, concesie nu se pot reduce la *invarinta-îndoială*. De fapt, cei care au definit conjunctivul prin valoarea de nesiguranță nu au fost în mod special preocupați de reducerea variantelor la o singură invariantă.

2.7. Conjunctivul ca mod al *realizabilului, eventualului*

În opoziție cu indicativul, mod al realului, conjunctivul a fost definit în mai multe gramatici[65] ca mod al realizabilului sau al eventualului[66]. Față de alte definiții ale conjunctivului (ca, de pildă, cea privitoare la valoarea de incertitudine sau de afectivitate, definiții prea strâmte, care nu puteau cuprinde întreaga varietate a întrebuințărilor acestui mod), definirea conjunctivului ca mod care exprimă o acțiune *realizabilă*, reușește să îmbrățișeze toate celelalte valori (voință, poruncă, îndemn, concesie, îndoială, rugăminte etc.). Cu toate acestea, dezavantajul ei constă în aceea că este prea largă și prea vagă. Prin *realizabil* se înțelege o zonă destul de largă, cuprinsă între *imposibil* și *real*. Iată schematic această zonă:

imposibil	posibil	probabil (eventual)	real (cert)
r e a l i z a b i l			realizat
c o n j u n c t i v (infinitiv)		c o n d i ț i o n a l – i n d i c a t i v	

Din această schemă, se poate observa că zona ocupată de conjunctiv este mult mai îngustă decât zona proprie *realizabilului*. Conjunctivul ocupă numai zona imposibilului și posibilului pe când realizabilul cuprinde și zona probabilului (eventualului), zonă proprie nu conjunctivului, ci condiționalului și indicativului. Astfel, elementele din sfera semantică a *(im)posibilului* se pot combina cu conjunctivul și infinitivul (*E (im)posibil să vină (a veni)*). În același timp, elementele din sfera semantică a *probabilului* și *realului* se pot combina cu condiționalul și cu indicativul (*E probabil (cert) că vine (ar veni)*), dar nu și cu conjunctivul sau cu infinitivul (**E probabil (cert) să vină (a veni)*). Aceste fapte, la care se mai pot adăuga și altele[67], arată că modul conjunctiv nu exprimă totdeuna acțiune

---

[64] Cf. *Gramatica limbii române*, vol. I, București, 1966, p. 218-219.

[65] Prima gramatică care arată că "*modul conjunctiv exprimă o acțiune realizabilă*" este *Gramatica Academiei*, ediția I, București, 1954, p. 310. Această definiție a fost reluată de *Gramatica Academiei*, ediția a II-a, vol. I, București, 1966, p. 218: "*Conjunctivul exprimă o acțiune realizabilă, posibilă*". C. Dimitriu, *Gramatica limbii române* explicată, I, Editura Virginia, Iași, 1994, p. 26, arată că proprie conjunctivului îi este o acțiune posibilă sau realizabilă; *Gramatica* Academiei 1963 nu face nici o distincție între *realizabil* (care cuprinde și *probabilul*) și *posibil*, care are o sferă mult mai îngustă. După recenta gramatică editată de Academia Română atât conjunctivul prezent cât și cel perfect prezintă din punctul de vedere al conținutului trăsătura modală (*-Rcal*), care acoperă întreaga sferă modală a posibilității (GLR, I, 2005, p. 447-448).

[66] Vezi G. Galichet, *Essai de grammaire psychologique*, Paris, 1947, p. 97-98; *id.*, *Grammaire structurale du français moderne*, 2e-edition, Paris-Limages, 1968, p. 106-107. Autorul respinge ideea celor care consideră subjonctivul „le mode de l'énergie psychique". Al. Ronconi, *op. cit.*, p. 116; A. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iași, 1927, p. 418-423, 470.

[67] De pildă, verbele *a putea* și *a trebui* construite cu conjunctivul sau cu infinitivul, exprimă

Scanned with OKEN Scanner

realizabilă, ci numai o acţiune *posibilă*[68], că opoziţia *conjunctiv ~ indicativ* nu acoperă în întregime opoziţia *realizabil – real*, ci opoziţia *(im)posibil ~ probabil (eventual) – real*. O acţiune *realizabilă* poate exprima şi condiţionalul şi indicativul (în zona probabilului). Deci definiţia "*conjunctivul exprimă o acţiune realizabilă*", care ni se pare prea largă şi în acelaşi timp prea vagă, trebuie corectată înlocuind termenul *realizabilă* cu termenul *posibilă*. Greşită ni se pare şi considerarea conjunctivului ca mod al *eventualului*. În lingvistica generală, această idee este susţinută de G. Galichet[69]: "*En définitive, il n'y a psychologiquement que deux modes fondamentaux: le mode du réel et le mode de l'eventuel. Toutes les autres nuances modales ne sont que des variétés de ces deux grands types*"[70]. După Galichet, modul eventualului este subjonctivul, cel al realului indicativul. Teza lui Galichet nu este valabilă pentru limba română. Conjunctivul românesc, spre deosebire de conjunctivul din spaniolă, de pildă[71], nu pătrunde în zona probabilului (eventualului) decât în limba veche şi acolo, numai în situaţii cu totul speciale, care vor fi analizate în Partea a IV-a a lucrării.

2.8. O analiză detaliată a domeniilor conjunctivului din limba franceză, cu referiri şi la situaţia din limba română[72], a valorii şi a raporturilor lui cu indicativul, apare în teza de doctorat a lui E. Tănase[73]. După E. Tănase, valoarea de bază a subjonctivului din franceză şi din română ar fi cea de *non-existenţă*. Prin această valoare, conjunctivul s-ar opune indicativului care exprimă existenţa. Faţă de alţi cercetători, E. Tănase arată că valoarea conjunctivului nu trebuie căutată în propoziţii principale, căci aici conjunctivul îşi păstrează numai forma, valoarea fiind de imperativ sau condiţional[74], ci în propoziţii subordonate, unde avem nu numai o formă de conjunctiv, dar şi o valoare proprie. Această valoare este cea de *non-existenţă*. Ea este nu numai *valoarea de bază* a conjunctivului, ci şi *valoarea sa pură*. Această valoare pură nu se concretizează în vorbire decât prin valori derivate, mai mult sau mai puţin apropiate de valoarea de bază. E. Tănase stabileşte patru valori derivate ale conjunctivului:

---

posibilitatea sau *necesitatea*, dar construite cu indicativul sau cu condiţionalul primesc sensul de *probabilitate* (*poate să vină*, *trebuie să vină* faţă de *poate că vine*, *trebuie că vine* (ultima structură apare numai în graiurile muntenești)).

[68] Definirea conjunctivului ca mod care exprimă o *lucrare posibilă* apare în mai multe gramatici românești din secolul nostru (cf. I. Slavici, *Gramatica limbii române*, partea I: *Etimologia*, Bucureşti, 1914, p. 113; A. Frunză, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, 1918, p. 124; Al. Rosetti, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, 1943, p. 76. Nici una din aceste gramatici nu fac însă precizări în legătură cu expresia lingvistică a categoriei de *posibil*, faţă de cea de *probabil* şi *cert*. Primul care delimitează aceste domenii pentru limbile romanice este G. Guillaume, *op. cit.*, p. 29 şi urm.

[69] *Op. cit.*, p. 97-98.

[70] *Ibidem*, p. 98.

[71] Spre deosebire de română şi franceză, în care verbele de probabilitate se construiesc numai cu indicativul sau cu condiţionalul, spaniola construieşte aceste verbe de regulă cu conjunctivul. Deci, pentru spaniolă, definirea conjuctivului ca mod care exprimă o acţiune probabilă, eventuală, realizabilă nu este greşită.

[72] Cf. E. Tănase, *Essai sur la valeur et les emplois du subjonctif en français*, Montpellier, 1943.

[73] La sfârşitul fiecărui capitol, E. Tănase compară întrebuinţările conjunctivului din franceză cu întrebuinţările conjunctivului din română (cf. E. Tănase, *op. cit.*, p. 101, 106, 113, 126, 130, 136, 139, 143, 165, 169, 172, 183, 201, 212, 220, 233, 243, 272, 285. Menţionăm însă că referinţele privind conjunctivul din română sunt destul de sumare. Ele nu îmbrăţişează întreaga varietate a întrebuinţărilor conjunctivului românesc. De fapt, după cum arată titlul lucrării, autorul nu şi-a propus să facă acest lucru.

[74] *Op. cit.*, p. 75 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

1) Cea mai apropiată de valoarea de bază ar fi valoarea de "*non encore existence*"[75]. Ea se referă la o acțiune viitoare și este reprezentată de fraze de tipul *Vreau ca P. să plece mâine* (fr. *Je vreux que P. parte demain*).

2) Mai depărtată de valoarea de bază ar fi "*valoarea de acțiune non-existentă în raport cu cunoașterea subiectului vorbitor*" ("*l'action non-existante par rapport à la connaissance du sujet-parlant*"[76]). Ea se referă la o acțiune prezentă sau trecută (tipul *E posibil ca P. să fi plecat* (fr. *Il est possible que P. soit parti*).

3) Mai depărtată de valoarea de bază a conjunctivului și mai apropiată de valoarea de bază a indicativului ar fi "*valoarea de acțiune **existentă**, dar nedeterminată, nestabilă*"[77]. Această valoare apare în special după verbele care permit în subordonată atât conjunctivul cât și indicativul, fără a-și schimba semantemul (tipul *S-a întâmplat să dea un ger mare, S-a întâmplat că a dat un ger mare*).

4) Cea mai depărtată de valoarea de bază a conjunctivului și cea mai apropiată de valoarea de bază a indicativului ar fi "*valoarea de acțiune existentă, dar pe al doilea plan din punct de vedere al importanței în frază*"[78]. E. Tănase arată că această valoare nu este specifică conjunctivului românesc, ci numai conjunctivului francez[79].

Prin urmare, după părerea lui E. Tănase, trecerea de la conjunctiv la indicativ s-ar face treptat, prin aceste valori derivate, mai apropiate sau mai depărtate de valoarea de bază, relevând acele zone de interferență dintre cele două moduri. Prin suplețea ei, explicația lui E. Tănase poate îngloba toate întrebuințările conjunctivului din franceză și din română. Ceea ce i s-a obiectat lui E. Tănase este faptul că nu ține seama de situația din *limbă*, menținându-se aproape tot timpul în planul *vorbirii*, în planul *efectelor de sens*: "*Le système de E. Tănase se borne à une classification arbitraire des emplois; il nous laisse à la périphèrie du problème, dans le domanine des effets de sens*"[80].

Trebuie menționat, de asemenea, faptul că de multe ori în lucrarea citată, E. Tănase judecă conjunctivul prin tiparele indicativului, în sensul că distinge în întrebuințările conjunctivului elemente temporale de viitor, prezent și trecut, ca și la indicativ, cu toate că modul conjunctiv este străin de noțiunea timpului diferențiat în trei epoci. Conjunctivul se deosebește de indicativ în primul rând prin faptul că are un prezent și un perfect fără limite temporale, deci, un prezent larg și un perfect larg, fără funcție separativă intrinsecă. În ceea ce privește ideea lui E. Tănase că modul conjunctiv ar fi capabil de a exprima o acțiune existentă (valorile nr. 3-4), credem că G. Moignet[81] are dreptate când arată că aici avem de a face cu o regretabilă confuzie de puncte de vedere. Aceste valori ar veni în contradicție cu teoria semnului lingvistic, întrucât se admite că același mod ar avea două valori contradictorii (exprimând existența și non-existența). Dacă se admite, cum procedează E. Tănase, că modul conjunctiv exprimă *non-existența* și se opune în virtutea acestei valori indicativului, mod al existenței, înseamnă că două din cele patru valori considerate derivate nu sunt valori ale conjunctivului, ci valori ale indicativului, întrucât ele sunt definite prin termenul *existență* și nu *non-existență* (valorile nr. 3-4).

Se pare că în mai târziu, E. Tănase și-a revizuit o parte din ideile susținute în teza de doctorat, părăsind ideea că subjonctivul ar avea o singură valoare de bază și îmbrățișând

[75] *Op. cit.*, p. 85 și urm.
[76] *Op. cit.*, p. 145 și urm.
[77] *Op. cit.*, p. 247.
[78] *Op. cit.*, p. 250-271.
[79] *Op. cit.*, p. 272.
[80] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 45.
[81] *Op. cit.*, p. 45.

Scanned with OKEN Scanner

un punct de vedere dualist, după care subjonctivul ar avea o valoare semantică (în limba vorbită), dar şi o valoare funcţională, de subordonare (în limba scrisă): *Il nous semble qu'il faut distinguer, en étudiant la valeur de ce mode, son emploi dans la langue parlée (où il a* ***en general*** *une valeur sémantique) et dans la langue écrite (littéraire), où il a* ***souvent*** *une valeur fonctionnelle: de subordination (cf. dans ce sens surtout le latin classique). De toute façon, le subjonctif a des chances d'avoir une fonction de subordination là où l'indicatif peut être également employé*"[82].

2.9. Conjunctivul ca mod nonasertiv.

O altă direcţie manifestată în istoria gramaticii generale, în ceea ce priveşte definirea conjunctivului, a fost aceea de a renunţa la definiţiile bazate pe noţiunea de *modalitate* şi de a se porni de la conţinutul logic (logosul apofantic) al frazei. Pornindu-se de aici se poate defini indicativul ca mod care exprimă o *aserţiune*, iar conjunctivul ca *mod care nu poate exprima o aserţiune*, ca mod al non-aserţiunii. (al logosului non-apofantic), unde nu se poate testa nici adevărul, nici falsul. Ideea aceasta apare pentru prima dată, după cum arată M. Regula, la Wähmer, care opune indicativul mod al experienţei, al cunoaşterii immediate, conjunctivului, mod al reprezentărilor abstracte, al unei acţiuni numai luate în consideraţie (*"qui est seulement envisagé"*)[83].

Opinia aceasta a fost dezvoltată de M. Regula şi Th. Kalepky[84], după părerea cărora, conjunctivul, spre deosebire de indicativ, mod al realului, nu afirmă nimic în ceea ce priveşte realitatea sau irealitatea acţiunii. El ar fi modul neconstatării realităţii, *„al completei indiferenţe faţă de realitate"*[85]. După Th. Kalepky conjunctivul ar fi din punct de vedere modal absolut indiferent, ar fi ca o „hartă albă"[86].

Pentru limba română, consideraţii asemănătoare cu cele expuse mai sus apar la Em. Vasiliu, *Elemente de teoria semantică a limbilor naturale*, Bucureşti, 1970, p. 172-176. Em. Vasiliu consideră că opoziţia *indicativ ~ conjunctiv* s-ar concretiza semantic prin opoziţia *asertiv ~ non-asertiv*. În fraze de tipul *Vreau să merg*, *Doresc să merg* propoziţia subordonată construită cu subjonctivul nu exprimă o aserţiune, în sensul că *să merg* nu descrie o situaţie, un fapt sau un eveniment şi, în consecinţă, adevărul sau falsul propoziţiei *să merg* nu poate fi testat. În cele două enunţuri citate aserţiunea nu se referă, după părerea lui Em. Vasiliu, decât la *vreau* şi *doresc*, iar cele două propoziţii sunt adevărate sau false indiferent de valoarea de adevăr a propoziţiei subordonate. După autorul citat, valoarea de non-asertiv o are şi conjunctivul din propoziţiile independente. Într-un enunţ de tipul *„Să plecăm departe de aici !"* nu se face o aserţiune. Ceea ce se afirmă în acest enunţ este, după părerea lui Em. Vasiliu, o anumită „atitudine" sau „dispoziţie" a vorbitorului în raport cu această propoziţie, indiferent de valoarea de adevăr a propoziţiei respective, adică indiferent de faptul dacă evenimentul descris are (sau va avea) sau nu are loc (*op. cit.*, p. 174-175). Firește, acest enunţ ţine de logosul pragmaticos, în care, de la Aristotel încoace, nu se poate testa nici adevărul, nici falsul. Deci, opoziţia *indicativ – conjunctiv* s-ar reduce la faptul că primul exprimă *aserţiunea* unei acţiuni, al doilea numai simpla ei *enunţare*

[82] Cf. *Actele celui de al XII-lea Congres Internaţional de lingvistică şi filologie romanică*, vol. I, Bucureşti, 1970, p. 695-715.
[83] Cf. M. Regula, *Encore le problème du subjonctif*, in "Zeitschrift für Romanische Philologie", nr. 3-4, 1958, p. 260.
[84] M. Regula şi Th. Kalepky, *Zum Konjunktivproblem*, in "Zeitschrift für Französische Sprache", LI, 1928; cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 49.
[85] *Ibidem*, p. 49.
[86] *Ibidem*, p. 49.

Scanned with OKEN Scanner

(*considerare*). Aceste considerații foarte interesante privind natura semantică a conjunctivului se lovesc de dificultatea de a cuprinde în opoziția *asertiv* (*indicativ*) ~ *non-asertiv* (*conjunctiv*) întreaga varietate a întrebuințărilor celor două moduri. Există contexte în care indicativul este non-asertiv, după cum există și cazuri în care conjunctivul este asertiv. Astfel, într-o interogativă de tipul *Merge acolo ?*, indicativul este prin natura lucrurilor non-asertiv. În schimb există cazuri când conjunctivul este asertiv. În limba veche din secolele al XVII-lea si al XVIII-lea apar enunțuri de tipul: *„Și dzic călugării **să fie fost făcut** și sfeșnicile cele mari și cele mici și policandru și hora tot prisne de argint, și pe urmă **să li fie luat** un domn și **să fie făcut** alteli de spije"* (N, p. 8). Cele trei forme de conjunctiv (una de mai mult ca perfect și două de perfect, cu valoare prezumtivă) din fraza citată exprimă toate o aserțiune din punctul de vedere al protagonistului (*„călugării afirmă că **au fost** făcute sfeșnicile cele mari și cele mici și pe urmă **le-a luat** un domn și **a făcut** altele de spije"*). Deci din punctul de vedere al protagonistului procesului enunțat acțiunea exprimată de conjunctiv este reală în fraza citată. Întrebuințarea conjunctivului se explică prin rezerva locutorului față de cele afirmate de protagoniști (călugării). Avem de a face în aceste cazuri cu un conjunctiv *locutorial*, care scapă definiției date de Em. Vasiliu conjunctivului ca mod *non-asertiv*[87].

Deci, definirea conjunctivului ca mod al *non-aserțiunii* ni se pare incompletă. Ea ar putea fi completată prin luarea în considerație a noțiunilor de *locutor* și *protagonist*, distingându-se un conjunctiv *protagonistic* și un conjunctiv *locutorial*, ambele non-asertive, fie din punctul de vedere al protagonistului, fie din punctul de vedere al locutorului[88]. De asemenea, indicativul poate fi definit ca mod *asertiv*, numai cu condiția de a se ține cont de noțiunile de locutor și protagonist și de tipul de logos, care după Aristotel, poate fi *apofantic* (*asertiv*), *pragmatic* și *poetic*. Numai în logosul *apofantic* se poate testa adevărul sau falsul (cf. C. Frâncu, 1998).

2.10. Conjunctivul, mod al subordonării.

Toate opiniile prezentate până acum sunt încercări de a defini conjunctivul prin *substanță* și nu prin *formă*[89]. Ele sunt, prin urmare, *definiții semantice*. Orice definiție semantică este, după cum remarcă Hjelmslev[90], mai mult sau mai puțin echivocă, mai mult sau mai puțin impresionistă. Numai așa se explică de ce au existat atât de multe încercări de definire a conjunctivului, multe dintre ele ajungând la rezultate diametral opuse.

O altă direcție, opusă tuturor direcțiilor menționate mai sus, de definire a specificului conjunctivului, este cea care ia în considerație numai *forma* și nu și *substanța*. Definit prin *formă*, conjunctivul apare ca *mod al subordonării*.

Cu toate că se afirmă în mod curent că definirea categoriilor după *formă* este o achiziție a lingvisticii moderne, în cazul conjunctivului o definiție vizând numai forma s-a dat încă din antichitate. La gramaticii antici conjunctivul este privit, de multe ori, nu ca o formă verbală dotată cu un conținut modal precis, ci ca o formă prin intermediul căreia se poate

---

[87] Cf. Em. Vasiliu, *op. cit.*, p. 174-175.

[88] Denumirile de *conjunctiv protagonistic* și *conjunctiv locutorial* sunt folosite pentru prima dată de J. Damourette și E. Pichon, *Des Mots à la Pensée. Essai de grammaire de la langue française*, vol. V, Paris, 1911-1936, p. 480-660. După J. Damourette și E. Pichon subjonctivul este modul *non-judecății* (*le moeuf de non-jugement*) și se opune indicativului, mod al *judecății* (*le moeuf de jugement*).

[89] Folosim termenii de *formă* și *substanță* în accepția pe care le-a dat-o L. Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language*, Madison, 1963, p. 134.

[90] Cf. L. Hjelmslev, *La notion de reaction*, în „Acta linguistica", vol. I, Copenhaga, 1939, p. 14.

Scanned with OKEN Scanner

exprima cu claritate relaţia de subordonare în care se găseşte o construcţie cu alta[91], deci ca un *mod al subordonării*. De fapt, numele acestui mod (*subiunctiuus sive coniunctiuus*) a fost dat după *funcţia* pe care o îndeplinea. Gramaticul latin Diomede exprimă clar acest lucru: *„Subiunctiuus, siue adiunctiuus ideo dictus quod per se non exprimat sensum, nisi insuper alius addatur sermo quo superior patefiat"*[92]. Ideea că conjunctivul este modul propoziţiei al cărui sens nu este complet apare la toţi gramaticii latini (Priscian, Donatus, Pompeius, etc.)[93].

Dar cu cea mai mare claritate apare ideea că subjonctivul este mod al subordonării la Macrobius: *„Coniunctiua Latinorum eandem apud Graecos habent causam uocabuli et ex una eademque origine traxerunt. Non enim huic modo, ut ceteris, ex intellectu, sed ex solo accidenti nomen est inditum. Si uero dixero cum legam, cum legerim, cum legissem, cum legero, ostendo nullum tempus modi istius nisi conjunctum alteri parti orationis posse proferri. Ideo non ex sensu, qui adhuc dubius est, sed ex sola coniunctione quae ei accidit coniunctiuus modus appellatus est"*[94].

Ideea că subjonctivul este mod al subordonării reapare abia în secolul al XVIII-lea[95].

Dintre gramaticii români, primul care reia vechea idee susţinută de gramaticii latini a conjunctivului de subordonare este, după cunoştinţa noastră, Ienăchiţă Văcărescu[96]. Dintre cinci moduri pe care le distinge el (indicativa, imperativa, optativa, conjunctiva şi infinitiva) numai conjunctivul este definit fără referinţă la conţinut, la *substanţă*. După I. Văcărescu, „conjunctiva" este „adăugătoare" (deci nici o referire la *substanţă*) în timp ce „indicativa este hotăritoare, imperativa este poruncitoare, iar optativa este râvnitoare"[97]. La fel procedează şi C. Diaconovici-Loga[98] şi Eliade Rădulescu[99]. După primul dintre aceştia, modul conjunctiv este „împreunătoriu", în timp ce imperativul este „demândătoriu sau mandativ", optativul este „poftitoriu", iar indicativul este „arătătoriu". Deci ca şi Ienăchiţă Văcărescu, C. Diaconovici-Loga defineşte după criterii formale numai conjunctivul, celelalte moduri fiind definite după conţinut. Eliade Rădulescu exprimă mai clar această idee: „formele conjunctivului (numit *supus*) arată că afirmaţia ce arătăm cu dânsele stă în afirmaţia altui verb, deci conjunctivul se supune altui verb"[100].

Primul gramatic român care foloseşte termenul, impus după aceea în gramatica modernă, de *subjunctiv de subordonare*, este I. C. Massimu[101]. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, teza conjunctivului ca *mod de subordonare* este părăsită de majoritatea gramaticilor români şi este îmbrăţişată teza valorii modale (dorinţă, poruncă, posibilitate, eventualitate, etc.). În secolul trecut ideea conjunctivului – mod al subordonării apare doar la autorii *Structurii morfologice a limbii române contemporane* Bucureşti, 1967, p. 216, la autorii tratatului de *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 97 şi la D. Irimia, *Morfo-sintaxa verbului românesc*, Iaşi, 1992, care menţionează

[91] Cf. M. Bassols de Climent, *op. cit.*, p. 438.
[92] Cf. H. Kiel, *Grammatici Latini*, vol IV, Leipzig, 1903, p. 340; ap. G. Moignet, *op. cit.*, p. 64.
[93] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 65.
[94] Cf. H. Kiel, *op. cit.*, vol. V, p. 643; G. Moignet, *op. cit.*, p. 65.
[95] Primul gramatic care reia ideea antică a conjunctivului de subordonare este, după cum arată P. Imbs, *op. cit.*, p. 53, Abatele Girard în *Les vrais principes de la langue française*, Paris, 1747.
[96] *Observaţii sau băgări de seamă asupra regulelor şi orânduielelor gramaticii rumâneşti*, Râmnic, 1787, p. 61.
[97] *Ibidem*, p. 61.
[98] *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822, p. 83.
[99] *Gramatică românească*, Sibiu, 1828, p. 42.
[100] *Ibidem*, p. 42.
[101] *Elemente de gramatică rumână*, Bucureşti, 1842, p. 43.

Scanned with OKEN Scanner

însă că numai conjunctivul din propoziţiile subordonate este un mod al subordonării. Autorul nu ţine seama însă că în structura în adâncime (structură logică) orice conjunctiv este un mod al subordonării, elementul regent fiind implicit.

Pe planul lingvisticii generale, ideea că subjonctivul trebuie definit ca mod al subordonării apare atât la cei care folosesc metode tradiţionale cât şi la cei care folosesc metode structuraliste. Astfel F. Brunot afirmă că *„le subjonctif n'est qu'un simple outil de subordination"*[102], iar A. Badía-Margarit vorbeşte de extinderea progresivă a *„subjonctivului de subordonare în toate limbile romanice"*[103].

2.11. Un loc special în definirea conjunctivului, şi a modului în general, după criteriul *formei* şi nu al *substanţei* îl ocupă concepţia lui L. Hjelmslev şi a şcolii sale. Vom insista asupra prezentării acestei concepţii, întrucât, după părerea noastră, ea oferă sugestii importante pentru explicarea conjunctivului românesc şi pentru fixarea locului său în microsistemul verbo-temporal al limbii române.

Arătând că majoritatea definiţiilor din gramatică sunt făcute după criterii semantice şi nu funcţionale, luându-se în consideraţie *substanţa* şi nu *forma*, Hjelmslev propune definiţii funcţionale, după *funcţia pură*, care după părerea sa, sunt superioare definiţiilor semantice. Hjelmslev defineşte conjunctivul prin *recţiune*, ajungând la ideea că *„le subjonctif est le mode de subordination"*[104], deci la o idee care apăruse încă din antichitate. Meritul lui Hjelmslev este acela de a fi demonstrat această idee, şi de a fi privit conjunctivul în relaţiile sale din sistem. După Hjelmslev modul, timpul, aspectul, persoana pot fi definite prin recţiunea (sau direcţia[105]) homonexă sau heteronexă.

Sistemul lui de definire se reduce la următoarele:

1) direcţia homonexă: diateza şi persoana,
2) direcţia heteronexă: emfaza,
3) direcţia **şi** homonexă **şi** heteronexă: timpul (şi aspectul în limbile care există),
4) direcţia **sau** homonexă **sau** heteronexă: modul.

Deci, în comparaţie cu *timpul* care se defineşte **şi** homonex **şi** heteronex, *modul* se defineşte **sau** homonex, **sau** heteronex. Conjunctivul din româna actuală se poate defini după prima direcţie (homonexă) prin dependenţa sa de conjuncţia morfem *să*, incompatibilă astăzi cu alte moduri. Conjunctivul din secolul al XVI-lea nu se poate defini însă după această trăsătură, întrucât atunci conjuncţia *să* era compatibilă şi cu alte moduri (indicativ, condiţional-optativ). După cum se va vedea, această diferenţă între româna actuală şi româna veche are mare importanţă pentru explicarea unor probleme de diacronie, cum este aceea a înlocuirii infinitivului prin conjunctiv.

Din punct de vedere al direcţiei *heteronexe*, conjunctivul se poate defini ca o formă verbală care îndeplinind funcţia de *nucleu* al unei propoziţii dependente este regizată de lexeme care fac parte din câmpul semantic al *posibilităţii* (verbe de voinţă, poruncă, îndemn, rugăminte, etc., sau substantive, adjective din aceleaşi câmpuri semnatice). Definirea conjunctivului după direcţia heteronexă este o chestiune de strictă sincronie, căci sfera elementelor care regizează conjunctivul se poate lărgi sau se poate îngusta în timp. De pildă, verbele care exprimă o poruncă, un îndemn, o rugăminte cer în limba actuală în

---

[102] Cf. F. Brunot, *La pensée et la langue*, Paris, 1922, p. XV.
[103] Cf. A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 96 şi urm.
[104] Cf. L. Hjelmslev, *La notion de rection*, „Acta linguistica", vol. I, Copenhaga, 1939, p. 14.
[105] Cf. L. Hjelmslev, *Essai d'une théorie des morphèmes*, în „Actes du IVe Congrès International des linguistes" (1936), 1938, p. 142 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

propoziţia completivă directă numai un conjunctiv: *Îi poruncesc (îl rog, îl îndemn) să vină.* În româna veche însă aceste verbe puteau să genereze şi un indicativ: *I-am poruncit (l-am îndemnat, l-am rugat) de a venit.* La fel, verbele *a putea* şi *a începe* generează astăzi numai conjunctivul şi infinitivul (mai rar), în limba veche din secolul al XVI-lea ele generau infinitivul foarte des (*El poate merge; El începe a merge*) şi mai rar indicativul (*El poate de merge, El începe de merge*). Conjunctivul era, în general, foarte rar folosit, infinitivul fiind cel mai frecvent (*El poate merge; El începuse a merge*) cu aceste verbe în secolul al XVI-lea. Pentru fiecare fază a limbii române, trebuie stabilite clase cu:

1) lexeme şi morfeme care generează numai conjunctivul,

2) lexeme şi morfeme care generează şi conjunctivul (în afară de indicativ, condiţional sau infinitiv),

3) Lexeme şi morfeme care nu generează niciodată conjunctivul.

Însumarea acestor rezultate oferă posibilitatea definirii funcţionale a conjunctivului şi a altor moduri. În Partea a IV-a a cărţii vom căuta să stabilim pentru fiecare epocă de dezvoltare a limbii române extensiunea conjunctivului în sfera altor moduri.

K. Togeby, unul din cei mai fideli adepţi ai concepţiei glosematice a lui L. Hjelmslev, propune un sistem mai simplu decât cel al profesorului său:

1) direcţie homonexă: diateză,

2) direcţie homo-heteronexă: mod,

3) direcţie heteronexă: aspect,

4) direcţie nici homonexă, nici heteronexă: timp[106].

Acest sistem a fost aplicat de K. Togeby pentru definirea categoriilor gramaticale din franceză şi din spaniolă[107]. În definirea conjunctivului, Togeby înlocuieşte interpretarea *semantică* prin cea *mecanică*, ţinând deci cont nu de conţinutul semantic, ci numai de elementele care se disting prin *comutare*. Spre deosebire de Hjelmslev, Togeby este însă mai puţin consecvent în desconsiderarea „substanţei". Pornind de la ideea că „o teorie funcţională nu trebuie să fie în contradicţie cu definiţiile semantice"[108], Togeby încearcă să stabilească o corespondenţă între extensiunea funcţională şi cea semantică. De aceea, în analiza pe care o face modului din spaniolă, Togeby însoţeşte analiza *imanentă* cu câte un capitol consacrat definiţiilor semantice[109].

2.12. Teoria şi metoda de analiză imanentă au fost verificate prin aplicarea lor la mai multe limbi romanice (franceză[110], spaniolă[111], italiană[112]).

Aplicând la limba română teoria şi metoda funcţională, am ajuns la constatarea că în această limbă există trei moduri personale nedefective (indicativ, conjunctiv, condiţional-optativ) şi un mod personal defectiv (imperativul)[113]. Primele trei moduri sunt comutabile, ultimul nu este comutabil:

Nu cred că *vine* (*a venit*).
Nu cred *să vină* (*să fi venit*).

---

[106] Cf. K. Togeby, *Structure immanente de la langue française*, ed. II-a, Paris, 1965, p. 114.
[107] Cf. K. Togeby, *op. cit.*, p. 114 şi urm., id., *Mode, aspect et temps en espagnol*, Copenhaga, 1953, p. 8-134.
[108] Cf. K. Togeby, *Structure immanente...*, p. 116.
[109] Cf. K. Togeby, *Mode, aspect et temps...*, p. 117-118.
[110] Cf. K. Togeby, *Structure immanente...*, p. 114 şi urm.
[111] Cf. K. Togeby, *Mode, aspect et temps en espagnol*, Copenhaga, 1953.
[112] Cf. J. Schmitt-Jensen, *Subjonctif et Hypotaxe en italien*, Copenhaga, 1970.
[113] Pentru prezumtiv, vezi 1.22.

Scanned with OKEN Scanner

Nu cred că *ar veni* (*ar fi venit*).

Cele patru invariante se pot defini după regulile care le dirijează întrebuinţările. Există reguli care ţin de direcţia homonexă şi reguli care ţin de direcţia heteronexă.

Direcţia homonexă: Spre deosebire de conjunctivul din limbile romanice apusene, conjunctivul din limba română se caracterizează prin faptul că este incompatibil cu conjuncţia *că* < lat. *quod* (*quia*). Singura conjuncţie cu care este compatibil conjunctivul românesc este *să* (< lat *si*). În româna actuală, această conjuncţie s-a fixat la conjunctiv şi a devenit un semn al acestui mod, un *morfem*. Numai prin intermediul acestui element, conjunctivul românesc intră în relaţii homonexe şi heteronexe cu alte elemente. Astfel, prin intermediul conjuncţiei-morfem *să*, conjunctivul poate intra în relaţii cu: 1) o altă conjuncţie (care împreună cu *să* creează o formaţie compusă: *ca să*, *de să* (arhaic şi regional)), 2) cu un adverb (care împreună cu *să* formează o locuţiune conjuncţională (*măcar să*, *înainte (ca) să*, *când să*)), 3) cu o prepoziţie (*fără să*, *până să*), 4) cu un substantiv însoţit de prepoziţie (*în loc să*). Toate aceste conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale sunt incompatibile cu indicativul sau cu condiţionalul.

În acelaşi timp, elementele de relaţie compuse şi locuţiunile conjuncţionale care conţin un *că* sunt incompatibile cu conjunctivul. Elemente de relaţie ca: *pentru că*, *fiindcă*, *din cauză că*, *măcar că*, *cu toate că*, *pe lângă că*, *chit că*, etc. nu pot regiza decât indicativul sau condiţionalul. Româna este singura limbă romanică care posedă o asemenea situaţie: în celelalte limbi romanice *que* este compatibil (compatibilitate de succesiune) atât cu indicativul, cât şi cu conjunctivul, iar *si* este compatibil atât cu conjunctivul, cât şi cu indicativul.

Incompatibilitatea de succesiune a lui *să* cu indicativul şi cu condiţionalul este numai o trăsătură a limbii române actuale, căci româna veche putea să folosească pe *să* şi cu aceste moduri (vezi mai jos Capitolul al III-lea).

Direcţia heteronexă: După direcţia heteronexă, conjunctivul românesc se defineşte ca fiind o invariantă regizată de *anumite lexeme* (rădăcini verbale, substantivale, adjectivale, pronume şi adjective negative, adverbe negative) aflate în propoziţia regentă. Astfel, în timp ce indicativul şi condiţionalul sunt regizate de lexeme (rădăcini verbale, substantivale, adjectivale) care exprimă *probabilitatea*, *certitudinea*, *cunoaşterea* (*Ştiu (cred, cunosc, e sigur, e probabil, e adevărat, văd, simt, se vede, se simte) că vine*, dar nu şi **Ştiu (cred, cunosc, e sigur, e probabil, etc.) să vină*), conjunctivul este regizat de rădăcini care exprimă *posibilitatea*, *incertitudinea*, *voinţa* (*Vreau (poruncesc, îndemn, cer, e posibil, trebuie*[114]*) să vină*).

Conjunctivul poate fi, deci, definit prin categoriile de lexeme care resping în completive şi în subiective indicativul şi condiţionalul: e vorba de rădăcini verbele, substantivele, adjectivele care exprimă voinţa, dorinţa, îndemnul, permisiunea, rugămintea, posibilitatea. Toate aceste categorii de lexeme se pot reduce în ultimă instanţă la o invariantă: *posibilitatea*, căci orice voinţă, dorinţă, îndemn, rugăminte, permisiune, incertitudine implică o posibilitate.

Lexemele care prin natura lor resping conjunctivul (cele care exprimă certitudinea, probabilitatea, cunoaşterea) pot să genereze un conjunctiv numai cu condiţia ca în sensul contextului să se includă *posibilitatea*. Acest lucru se poate realiza numai însoţind lexemele de certitudine, cunoaştere de o negaţie (*Nu ştiu (nu cunosc, nu cred, nu văd) să vină*, faţă de **Ştiu (cred, cunosc, văd) să vină*). Deşi rămân verbe de cunoaştere, de certitudine, negaţia distruge regimul obişnuit al acestor verbe, făcând posibilă şi ocurenţa conjunctivului, pe lângă cea a indicativului sau a condiţionalului (enunţuri ca *Nu ştiu că vine* sunt,

[114] Verbul *a trebui* se poate construi regional şi cu indicativul, dar atunci suferă o schimbare de sens, devenind verb de probabilitate (trebuie *că vine*) în vorbirea muntenească.

Scanned with OKEN Scanner

de asemenea, corecte).

Este posibil şi fenomenul invers: lexemele, care de obicei *resping indicativul şi admit numai conjunctivul* în subordonată, pot în anumite condiţii să genereze şi un indicativ în subordonată. În acest caz, de cele mai multe ori asistăm la o schimbare de sens a antecedentelor. De pildă, *poate* şi *trebuie*, care cer de obicei în subiectivă un conjunctiv şi exprimă posibilitatea şi necesitatea, se pot construi şi cu indicativul sau cu condiţionalul, dar în acest caz devin verbe de *probabilitate* (compară *Poate să vină* (= *E posibil să vină*) cu *Poate că vine* (= *Probabil că vine*) şi *Trebuie să vină* (= *E necesar să vină*) cu *Trebuie că vine* (= *Probabil că vine*).

O categorie interesantă de lexeme este aceea care admite în egală măsură atât conjunctivul, cât şi indicativul şi condiţionalul, fără ca modul întrebuinţat să confere lexemului-regent vreo schimbare de sens. Dacă în ceea ce priveşte verbele de declaraţie, opinie, verbele *cogitandi* se poate spune cu precizie că întrebuinţarea conjunctivului aduce cu sine un sens nou[115], dându-le o nuanţă volitivă, la unele verbe este foarte greu de spus ce diferenţă de sens provoacă comutarea conjunctivului cu indicativul asupra lexemului. De pildă, folosirea conjunctivului sau a indicativului după *a se întâmpla* nu conferă nici o schimbare de sens acestui verb. Între *S-a întâmplat să vină* şi *S-a întâmplat că a venit* nu există diferenţă de sens în ceea ce priveşte antecedentul ca între *A zis să vină* (verbul *a zice* are nuanţă volitivă) şi *A zis că a venit* (verbul *a zice* nu mai are nuanţă volitivă, ci este numai un verb de declaraţie). Singura diferenţă între *S-a întâmplat să vină* şi *S-a întâmplat că a venit* constă în valoarea modală, în substanţa expresiei a formelor: în al doilea caz, petrecută într-un "spaţiu mental" real, avem de a face cu o acţiune *actualizată*, *certă*, în primul caz numai cu una *posibilă*, imaginată într-o "lume posibilă", fără limite temporale precise.

Faptele expuse mai sus ne dau dreptul de a susţine că din punct de vedere funcţional conjunctivul românesc este o invariantă, care poate fi caracterizată prin direcţia homonexă şi prin direcţia heteronexă. Definiţia semantică după care conjunctivul este modul *posibilităţii* decurge din definiţia funcţională, din posibilităţile combinatorii ale conjunctivului cu anumite lexeme şi morfeme.

Pe planul *sistemului* clasificarea modurilor se poate face ţinând seama de *extensiunea* şi *intensiunea* lor. După Togeby, invarianta care se combină cu cel mai mare număr de elemente este *extensivă*, cea care se combină cu cel mai mic număr de elemente este *intensivă*[116].

Astfel, conjunctivul românesc este *extensiv* în comparaţie cu infinitivul, dar *intensiv* în comparaţie cu indicativul. În comparaţie cu condiţionalul, el este când intensiv, când extensiv. Aceste caracteristici rezultă dacă este privit din punctul de vedere al următoarelor elemente:

1) **Dominanţă:** Conjunctivul este extensiv în comparaţie cu imperativul (care nu se combină decât cu numărul şi cu o singură persoană (a II-a)), căci el se combină cu numărul, persoana şi timpul. Conjunctivul este însă intensiv faţă de indicativ, care se combină cu un număr mai mare de timpuri, diferenţiate clar în epoci temporale (prezent, trecut, viitor).

2) **Defectivitate:** Conjunctivul, indicativul, condiţionalul sunt extensive, pentru că fac parte din flexiunea tuturor verbelor, imperativul este intensiv pentru că anumite verbe

---

[115] Este vorba de o subordonare semantică a antecedentului făcută de modul (conjunctiv sau indicativ) verbului dependent. Folosirea conjunctivului după verbe ca *a zice*, *a spune*, *a gândi*, *a spera*, *a socoti* (= *a gândi*), *a admite*, *a accepta* conferă acestor verbe un sens special de voinţă, dorinţă, de posibilitate în ultimă instanţă. Folosirea indicativului după aceste verbe nu aduce nici o schimbare în semantemul lor (compară *Eu zic (spun, gândesc, socotesc, admit) să plece* cu *Eu zic (gândesc, admit, etc.) să plece*).

[116] Cf. K. Togeby, *op. cit.*, p. 102-103.

Scanned with OKEN Scanner

modale nu pot să fie puse la imperativ (*a trebui*, v. rom. *a lipsi* şi chiar *a vrea*, *a putea*).

3) **Direcţie:** Conjunctivul este intensiv în comparaţie cu indicativul şi cu condiţionalul, întrucât se combină cu un număr mic de elemente (conjuncţii şi locuţiuni conjunctivale, lexeme)[117]. El este însă extensiv, în comparaţie cu imperativul, care nu se poate combina cu elemente de relaţie subordonatoare decât în cazuri rare. Singura conjuncţie subordonatoare cu care se poate combina imperativul este *de* (*Du-te de mănâncă*). În acest caz, imperativul subordonat cere în mod obligatoriu prezenţa unui imperativ în regentă. Conjunctivul subordonat nu este supus la aceste restricţii (*Să te duci să mănânci*, dar şi *Du-te să mănânci*, *Te vei duce să mănânci*).

4) **Context:** Sub raportul contextului, elementul care apare în contexte cât mai variate este extensiv, cel care apare în contexte mai limitate este intensiv. Conjunctivul este intensiv în comparaţie cu indicativul pentru că întrebuinţarea sa este supusă la reguli stricte, în timp ce indicativul este extensiv pentru că întrebuinţarea lui este mai liberă. Conjunctivul este intensiv şi pentru că el nu iese niciodată din zona sa (zona posibilului), în timp ce indicativul este extensiv pentru că el „invadează" adesea zona conjunctivului. Astfel, indicativul, însoţit de conjuncţia *de* invadează mai ales în limba veche şi în vorbirea populară actuală domeniul conjunctivului, putând să apară după lexeme care de obicei în limba literară şi în limbile romanice apusene se combină numai cu conjunctivul. (*I-a poruncit (l-a rugat, l-a îndemnat, a vrut) de a cântat*)[118]. Chiar în propoziţii de scop, care prin natura lor exclud indicativul (actualizarea), româna, spre deosebire de toate celelalte limbi romanice, poate utiliza şi indicativul cu *de* (*S-a dus de a văzut filmul*).

Prin utilizarea acestei construcţii, româna este singura limbă romanică care actualizează scopul.

Conjunctivul este intensiv şi în comparaţie cu condiţional-optativul, a cărui întrebuinţare este mai largă. De fapt, din punct de vedere funcţional, condiţional-optativul nu se deosebeşte de indicativ, condiţionalul prezent având distribuţia viitorului I, iar condiţionalul perfect având distribuţia imperfectului indicativ[119] în propoziţiile subordonate.

Conjunctivul este însă extensiv în comparaţie cu imperativul care are o întrebuinţare limitată la propoziţii principale şi la subordonate finale, dintre propoziţiile subordonate.

5) **Sintaxă:** Pe planul sintaxei, elementul prezent în cele mai multe structuri sintactice este extensiv, iar cel prezent în cele mai puţine este intensiv. Conjunctivul este

---

[117] Vezi Capitolul al IV-lea.

[118] Aceste construcţii au o frecvenţă deosebită în limba din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Astăzi apar numai în unele graiuri.

[119] Faptul că din punct de vedere funcţional condiţionalul nu diferă de indicativ i-a determinat pe unii cercetători să-l nege ca mod şi să-l considere numai ca timp. Astfel, K. Togeby găseşte în franceză şi în spaniolă numai trei moduri personale: indicativul, conjunctivul şi imperativul (Cf. K. Togeby, *Structure immanente de la langue française*, Paris, 1965, p. 102-103; *Mode, aspect et temps en espagnol*, Copenhaga, 1953, p. 8. La aceleaşi rezultate ajunge şi H. Weinrich, *Estructura y funcion de los tiempos en el lenguage*, Madrid, 1968, p. 348. Pentru franceză, condiţionalul este considerat „viitor ipotetic" de G. Guillaume şi şcoala sa (Cf. G. Guillaume, *Temps et Verbe...*, p. 54-59; *La representation du temps dans la langue française* în volumul *Langage et science du langage*, Paris-Québec, 1964, p. 198 şi urm.; G. Moignet, (*op. cit.*, p. 92-93); P. Imbs, (*op. cit.*, p. 193 şi urm.) şi M. Wilmet (1997, 301-302) îl încadrează la viitorul indicativ. Spre deosebire de franceză, unde condiţionalul nu mai are forme proprii decât în scriere, în română el este distinct de viitor şi în vorbire. De aceea, considerăm că prin semiologie trebuie considerat mod aparte şi că nu trebuie încorporat la indicativ, chiar dacă din punct de vedere distribuţional nu există deosebiri între condiţionalul prezent şi viitorul I, între condiţionalul perfect şi imperfectul indicativ sau viitorul al II-lea. Pe de altă parte, româna are şi optativ, pe care franceza nu-l posedă şi-l exprimă prin alte forme verbale.

Scanned with OKEN Scanner

intensiv faţă de indicativ şi condiţional, căci el nu poate să apară în toate tipurile de propoziţii în care pot să apară ultimele două moduri. Astfel, conjunctivul nu poate să apară în propoziţii subordonate cauzale, în temporale de posterioritate, în circumstanţiale de loc, în circumstanţiale de măsură progresivă, în propoziţii sociative, în completive de agent. Toate aceste propoziţii permit ca nucleu numai un verb predicativ la indicativ sau mai rar la condiţional-optativ. Pe plan diacronic, extensiunea indicativului şi a condiţional-optativului este variabilă: ea este mai mare în limba veche decât în limba literară modernă. Conjunctivul a ajuns să pătrundă progresiv în unele tipuri de propoziţii care în limba veche nu selectau decât indicativul sau condiţional-optativul. De pildă, în secolul al XVI-lea conjunctivul nu putea să apară în concesive, în temporale de anterioritate (cu *până să*), în temporale de simultaneitate (cu *când să*), în modale (cu *fără să*), în opoziţionale (cu în *loc să*), în predicative, etc. Extensiunea conjunctivului în aceste propoziţii s-a făcut la date diferite, pe care vom încerca să le stabilim în partea a IV-a a lucrării.

Faţă de imperativ, conjunctivul este extensiv, pentru că poate să apară în mai multe tipuri sintactice.

6) **Înlocuire semantică:** Elementul extensiv poate să înlocuiască semantic elementul intensiv, a cărui întrebuinţare este strict limitată[120]. Imperativul este intensiv pentru că el nu poate să înlocuiască perfect nici conjunctivul, nici indicativul, nici condiţionalul. El nu iese niciodată din domeniul său (poruncă, rugăminte, îndemn), deci din domeniul *logosului pragmaticós*. Conjunctivul este însă extensiv în comparaţie cu imperativul, căci poate să-l înlocuiască pe acesta din urmă (*Să mergi acolo !* pentru *Mergi acolo !*). Extensiunea conjunctivului în domeniul imperativului se manifestă şi prin aceea că el completează paradigma imperativului la persoanele care-i lipsesc acestuia (persoana a III-a singular şi plural, persoana I plural (*să mergem !*)). Extensiunea conjunctivului se manifestă şi prin aceea că el a împrumutat imperativului formele sale la unele verbe (*a şti, a avea, a vrea* se folosesc pentru a reda ideea de ideea de imperativ forme cu *să*: *să ştii, să ai, să vrei,* dar v. rom. *să aibi*).

Conjunctivul este însă intensiv în comparaţie cu indicativul, pentru că acesta din urmă îl poate suplini semantic (*S-a întâmplat să vină*, dar şi *S-a întâmplat că (de) a venit*). În comparaţie cu condiţional-optativul, conjunctivul este când extensiv, când intensiv, în sensul că el poate să invadeze domeniul condiţional-optativului, iar acesta din urmă poate, la rândul lui, să invadeze domeniul conjunctivului (*Mânca-l-ar pământul !* este o propoziţie semantic-echivalentă cu *Să-l mănânce pământul*, iar *Să fi ştiut, aş fi venit* cu *Dacă aş fi ştiut, aş fi venit*). În astfel de echivalenţe, extensiunea conjunctivului este mai mare sau mai mică, în funcţie de timp[121].

Deci, urmând *metoda imanentă*, se poate defini conjunctivul prin raportarea lui la alte forme modale personale, prin relaţiile lui cu indicativul, condiţionalul şi imperativul. Ceea ce i se poate reproşa acestei metode este faptul că, menţinându-se în plan strict formal, ea merge numai până la jumătatea drumului în definirea conjunctivului. Semnificaţia categorială, „esenţa" formei conţinutului conjunctivului, scapă acestei metode. „*Une théorie immanente ne doit pas faire état du contenu des definitions sémantiques, mais seulement de leur forme*", afirmă K. Togeby[122], însă se contrazice de multe ori în cele două lucrări, în care, după cum s-a arătat, se face apel şi la definiţii semantice.

---

[120] Cf. K. Togeby, *Structure immanente...*, p. 119 şi urm.

[121] Echivalenţa conjunctiv-condiţional este urmărită din punct de vedere diacronic în părţile a III-a şi a IV-a.

[122] *Op. cit.*, p. 123.

Scanned with OKEN Scanner

2.13. O explicaţie nouă a coerenţei temporale şi modale, a rolului modului şi timpului, cu unele puncte comune cu metoda *structurii imanente* (metoda funcţională), dar şi cu numeroase deosebiri, a fost dată nu de multă vreme de H. Weinrich[123]. După H. Weinrich, timpul *lingvistic*, spre deosebire de timpul *filozofic* se împarte în două categorii: 1) timp al lumii narate, şi 2) timp al lumii comentate. În orice limbă, timpul este o formă verbală care se înscrie în mod obligatoriu în una din cele două categorii. În diviziunea structurală *lume comentată* (germ. *Besprochene Welt*, sp. *el mundo comentado*[124]), Weinrich include prezentul indicativ, viitorul I şi viitorul al II-lea, perfectul compus, iar în diviziunea *lume narată* (germ. *Erzälte Welt*, sp. *el mundo narrado*[125]), încadrează imperfectul indicativ, mai mult ca perfectul indicativ, perfectul simplu, condiţionalul prezent şi perfect. După cum demonstrează Weinrich, prezenţa timpurilor într-un text este bine structurată: într-un roman sau nuvelă predomină timpurile din *lumea narată*, pe când într-o lucrare ştiinţifică predomină timpurile din *lumea comentată*. Diviziunea structurală *lume narată, lume comentată* nu afectează, după Weinrich, numai sistemul temporal, ci întreg sistemul formelor verbale, chiar dacă unele din ele intră sau nu intră în această diviziune[126]. Astfel, conjunctivul prezent şi perfect, infinitivul prezent şi perfect, gerunziul şi participiul nu intră în nici una din cele două categorii, căci, în concepţia lui Weinrich, aceste forme verbale ar fi „indiferente în ceea ce priveşte distincţia «lume narată – lume comentată»"[127]. Deşi din multe puncte de vedere ele sunt asemănătoare timpului, din punctul de vedere la distincţiei *„lume narată – lume comentată"* ele sunt diferite de timp. De aceea Weinrich le numeşte *semitimpuri*: *„Uno semitiempo es una forma verbal que no se deja adscribir manifiestamente a uno de ambos grupos temporales (mundo narado y mundo comentado)"*[128]. Deci, în concepţia lui H. Weinrich, în limbă nu există timpuri şi moduri, ci *timpuri* şi *semitimpuri*. Prin *semitimpuri* el înţelege modurile gramaticii tradiţionale. Denumirea de „mod" este, după Weinrich, *„inutilizabilă, incomodă şi amăgitoare pentru că ea se amestecă în toate structurile limbii"*[129]. Se ajunge astfel la ideea că indicativul este *timp* sau, mai bine zis, se concretizează în mai multe timpuri. De asemenea, condiţionalul este *timp* sau *metaforă temporală*. În schimb, conjunctivul, imperativul, gerunziul, infinitivul şi participiul nu au această calitate.

Weinrich arată că sistemul temporal nu cunoaşte numai frontiera dintre *„lumea comentată şi lumea narată"*. Timpurile se orientează într-o situaţie comunicativă în aşa fel, încât în fiecare din cele două grupe există un grad zero (Ø), în care lipseşte orice fixare de perspectivă şi diverse grade de retrospecţiune şi de prospecţiune (*„varios grados de retrospeccion y prospeccion"*[130]). În afară de aceasta, între grade, între toate sau numai între unele, există diferenţieri de nivel „relief" (*relieve*[131]), după primul sau al doilea plan.

Acestea ar fi, după H. Weinrich, cele „trei dimensiuni ale sistemului temporal din

---

[123] H. Weinrich, *Tempus, Besprochene und Erzählte Welt*, Stuttgart, 1964; id., *Le Temps. Le récit et le commentaire*, Paris, 1973; cf. şi ediţia spaniolă a lucrării *Estructura y la función de los tiempos en el lenguage*, Madrid, 1968. Facem trimiterile după ediţia spaniolă, care, faţă de ediţia germană şi cea franceză, prezintă unele îmbunătăţiri.

[124] *Op. cit.*, p. 52 şi urm.

[125] *Ibidem*, p. 52 şi urm.

[126] *Ibidem*, p. 349.

[127] *Ibidem*, p. 349.

[128] *Ibidem*, p. 349.

[129] *Ibidem*, p. 348

[130] *Ibidem*, p. 349.

[131] *Ibidem*, p. 349.

Scanned with OKEN Scanner

limbile romanice[132]: 1) Prima şi cea mai importantă dimensiune ar fi *activitatea comunicativă*. Ea prezintă forma unei dichotomii în situaţia comunicativă: a) o atitudine de narație (*actitud narrativa*)[133], b) o atitudine de comentare (*actitud comentadora*)[134]. 2) A doua dimensiune a sistemului temporal ar fi, după Weinrich, *perspectiva de comunicare*. Şi ea prezintă o dichotomie, distingându-se: a) timpuri de grad Ø, cărora le lipseşte orice perspectivă spaţială, b) timpuri care încă de la începutul situaţiei de comunicare disting o prospecţiune şi o retrospecţiune[135]. 3) A treia dimensiune a sistemului temporal ar fi *nivelul*. Ea se întâlneşte numai în unele sectoare ale sistemului temporal, fiind o caracteristică pură a nivelului narativ. Şi ea prezintă o dichotomie: a) primul plan, b) al doilea plan. După cum arată autorul, utilitatea acestui sistem constă în aceea că dă soluţii problemelor concrete. Iată una din ele: Ce informaţie aduce forma verbală *il chantait* ?

1) Mai întâi, arată Weinrich, se obţine o informaţie asupra acţiunii de *a cânta*, informaţie care se găseşte în lexemul *chant*,

2) informaţie asupra persoanei,

3) informaţii asupra timpului: morfemul *-ait* dă alte trei informaţii: a) informaţii asupra activităţii de comunicare (forma este din universul narat), b) informaţii asupra perspectivei de comunicare (forma *il chantait* narează nici o altă perspectivă, în afară de cea pe care o presupune timpul), c) informaţii asupra nivelului (forma *il chantait* narează pe al doilea plan narativ)[136].

Notând cu: *L* (lexem) = informaţia semantică a verbului,

Pn (persoană) = informaţia asupra persoanei,

A (activitatea de comunicare) = informaţia asupra activităţii de comunicare,

Pe (perspectivă) = informaţia asupra perspectivei de comunicare,

R (nivelul, relieful) = informaţia asupra punerii în relief (plan secund, prim plan), se poate obţine formula structurală a formei *il chantait*:

L – Pn. A. Pe. R.

Linioara separă *informaţia semantică* (a lexemului) de *informaţia sintactică*, care fixează semnificaţia verbului în situaţia de comunicare[137]. Weinrich subliniază faptul că toate formele verbale se pot analiza după modelul de mai sus.

2.14. În cele ce urmează vom încerca să aplicăm la sistemul verbal românesc metoda structurală a lui H. Weinrich, pentru a vedea în ce măsură această metodă ajută la stabilirea locului conjunctivului în sistemul limbii române.

O formă de conjunctiv, ca de pildă forma *să mergi* dintr-un enunţ de tipul *Vreau să mergi* ne aduce următoarele informaţii:

1) o informaţie privind persoana (desinenţa *-i*),

2) o informaţie privind perspectiva prospectivă (acţiunea se poate petrece în prezent sau în viitor, conjunctivul nefăcând distincţie clară în epoci temporale ca indicativul),

3) o informaţie semantică (*a merge = a se deplasa*).

Formula conjunctivului românesc ar fi deci:

Conjunctiv = L – Pn. Pe. [138]

---

[132] H. Weinrich se bazează în special pe exemple din franceză şi din spaniolă.
[133] *Ibidem*, p. 349.
[134] *Ibidem*, p. 349.
[135] *Ibidem*, p. 349.
[136] *Ibidem*, p. 350.
[137] *Ibidem*, p. 351.
[138] Conjunctivul perfect are aceeaşi formulă ca şi prezentul. Ceea ce diferă este sensul perspectivei,

Scanned with OKEN Scanner

După cum se observă, conjunctivului îi lipsesc două elemente pentru a fi „timp" complet: indicele *A* (informația asupra activității de comunicare) și indicele *R* (informația asupra nivelului de comunicare). Cu toate acestea, întrucât conjunctivul este din punct de vedere strict gramatical un *mod al subordonării*, credem că din punct de vedere al reliefării, el corespunde *planului secund, informației non-focale*, căci subordonarea și elementele ei componente, care participă la explicarea evenimentelor, nu țin de prim plan, care prezintă caracterul punctual și perfectiv al proceselor (cf. și Jacques Moeschler și Anne Reboul, *Dicționar enciclopedic de pragmatică*, Cluj, 1999, p. 425). Aceste elemente apar la timpurile indicativului, din universul narat:

Indicativ = L — Pn. Pe. R. A.

Deci, conjunctivul aduce o informație gramaticală mult mai mică decât indicativul, care făcând clar distincție între epoci este un timp realizat complet[139]. Conjunctivul se prezintă din punct de vedere temporal ca un timp continuu, prezentul său este un prezent larg (incluzând prezentul și viitorul), iar perfectul este un trecut fără limite precise. În felul acesta se justifică concluzia la care ajunge H. Weinrich că față de indicativ, care este timp, conjunctivul este „semitimp". Noi vom menține denumirea de „mod", precizând însă că în cadrul „modului" conjunctiv avem de a face cu o realitate temporală deosebită față de cea de la indicativ. Folosind o expresie a lui G. Guillaume, putem zice că subjonctivul este *atemporal* în comparație cu indicativul[140].

Spre deosebire de conjunctiv, condițional-optativul posedă o informație suficientă (indicele *A*), pentru a fi *„timp"*.

Formula lui structurală este următoarea:

Condițional-optativ = L. – Pn. Pe. R. A.

Se ajunge în felul acesta la o constatare asemănătoare cu cea făcută mai sus, după care conjunctivul este intensiv în comparație cu condițional-optativul și cu indicativul, care sunt extensive. Extensivitatea acestora din urmă față de conjunctiv se manifestă și în ceea ce privește cantitatea de informație gramaticală pe care o poartă.

Mai sărac în informație gramaticală decât conjunctivul este infinitivul, care, după H. Weinrich, ar fi tot un *semitimp*. Dintre elementele pe care le găsim la conjunctiv, infinitivului îi lipsește persoana. Formula lui structurală este următoarea:

Infinitiv = L. – Pe.

Deci, diferența între infinitiv și conjunctiv se reduce pe planul informației gramaticale la absența sau la prezența *persoanei*. Din acest motiv unii cercetători au numit conjunctivul *infinitiv personal*[141].

De fapt, pentru latină, care avea construcția acuzativ cu infinitiv (infinitivul putând avea subiect propriu), ca și pentru o limbă romanică care posedă un infinitiv personal (portugheza)[142], formula infinitivului ar fi identică cu cea a conjunctivului:

Infinitiv personal = L – Pn. Pe.

Româna n-a avut niciodată un asemenea infinitiv și de aceea necesitatea de

---

care devine retrospectiv, și persoana, care se exprimă sintactic în limba modernă, dar prin desinențele auxiliarului în limba veche.

[139] Numai la indicativ timpul prezent constituie un element capabil de o dublă acțiune separativă (Cf. G. Guillaume, *De la double action séparative du présent*, în "Langage et science du langage", Paris-Québec, 1964, p. 208-219.

[140] *Op. cit.*, p. 210

[141] Cf. H. Bonnard, *Guillaume, il y a vingt ans*, în „Langue française", nr. 1, 1969, p. 24.

[142] Cf. K. Togeby, *L'énigmatique infinitif personnel en portugaise*, în „Studia neophilologica", XXVII, 1955, nr. 2, p. 211-218.

Scanned with OKEN Scanner

personalizare, puternică atât în latină, cât şi în unele limbi romanice apusene (portugheza), s-a actualizat în alt fel decât în română: prin înlocuirea infinitivului prin conjunctiv (vezi partea a III-a a lucrării).

Mai sărace în informaţie decât subjonctivul sunt şi gerunziul şi participiul. Formele lor structurale sunt:

Gerunziu = L – Pe.

Participiu = L – Pe.

Spre deosebire de infinitiv şi de participiu, gerunziul poate în anumite realizări sintactice să primească şi un al treilea element – persoana (*Pn.*)[143], formula lui devenind identică cu a conjunctivului:

Gerunziu = L – Pe. Pn.

Menţionăm însă că în cazul acesta exprimarea persoanei se face numai prin mijloace sintactice.

Mai sărac în informaţie decât subjonctivul este şi imperativul. Lui nu-i lipseşte *Pn* (persoana), deşi şi din acest punct de vedere el este diferit de alte moduri personale, fiind defectiv de persoana I şi a III-a, ci îi lipseşte *Pe* (perspectiva). Formula lui este:

Imperativ = L – Pn.

În vorbire i se adaugă un element suprasegmental: intonaţia[144].

Sintetizând cele expuse mai sus, se poate obţine următorul sistem al formelor verbale româneşti:

Infinitiv	=	L – Pe.
Participiu	=	L – Pe.
Gerunziu	=	L – Pe. (Pn.)
Imperativ	=	L – Pn.
Conjunctiv	=	L – Pn. Pe.
Cond.-optat.	=	L – Pn. Pe. A. (R)
Indicativ	=	L – Pn. Pe. A. R. [145]

Ca şi teza *structurii imanente* a lui K. Togeby, şi cea a lui E. Bennveniste (1966, p. 239) a celor *două planuri ale enunţării* (cel al *enunţării istorice*, în care se folosesc timpurile perfectul simplu, imperfectul, mai mult ca perfectul, şi cel al *enunţării discursive*, în care se utilizează toate formele personale ale verbului), teza "informaţiei gramaticale" a lui H. Weinreich se menţine pe plan strict formal, în general, dar ia în consideraţie aspectul pragmatic al comunicării. Ceea ce le deosebeşte este o altă concepţie privind categoriile gramaticale de mod şi timp. În timp ce Benveniste păstrează, cu unele mici schimbări, terminologia şi clasificările gramaticii tradiţionale (moduri personale, nepersonale, categoria de

---

[143] Cu privire la posibilitatea gerunziului de a exprima sintactic persoana, vezi M. Caragiu, *Sintaxa gerunziului românesc*, „Studii de gramatică", II, p. 60-89; C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată*, Iaşi, 1982.

[144] Există cercetători care neagă existenţa imperativului din „limbă", admiţându-i-o numai în „vorbire", *discours* (vezi G. Guillaume, *Temps et Verbe...*, p. 47; *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, p. 25; G. Moignet, *op. cit.*, p. 92, 108, 302, 665; M. Molho, *Impératif, indicatif, subjonctif*, „Le Français moderne", 1959, p. 199-203; P. Wunderli, *L'impératif de „vouloir": subjonctif et indicatif*, în „Actele celui de al XII-lea Congres Internaţional de lingvistică şi filologie romanică", vol. I, Bucureşti, 1970, p. 562). După aceşti cercetători, imperativul ar fi un mod *alocutiv*, adică „o manieră de adresare unei persoane", fără corespondenţe pe planul *limbii*.

[145] Din acest tabel lipsesc prezumtivul şi supinul, pe care nu le considerăm moduri. Pentru ideea inexistenţei supinului ca mod în limba română vezi M. Caragiu, *Moduri nepersonale*, în SCL, XIII, 1962, p. 29-43.

Scanned with OKEN Scanner

timp subordonată categoriei de mod etc.), Weinrich reformulează categoriile (conceptul de mod părându-i-se ambiguu, este înlocuit cu cel de „semitimp") şi încearcă o altă clasificare, subordonând categoria de „mod" („semitimp") categoriei de timp, ţinând seama de:

a) *atitudinea locuţionară* (dichotomia *lume narată – lume comentată*),

b) *perspectiva locuţionară* (retrospectivă, prospectivă şi punct zero),

c) *punerea în relief* (plan secund, prim plan).

Teoria lui Weinrich a fost dezvoltată de gramaticieni ca T. Reinhart (*Principes de perception des formes et organisation temporelle des textes narratifs*, în "Recherches linguistiques", 14/15, 1986, p. 45-92), K. Hamburger (*La Logique des genres littéraires*, Paris, 1986), P. Hopper şi S. Thompson (*Transitivity in grammar and discourse*, în "Language", nr. 2, 1980, p. 251-299).

2.15. Concepţia lui G. Guillaume despre mod, timp şi aspect[146]

Pornind de la celebra distincţie saussuriană „limbă"–„vorbire", Guillaume constată că lingvistica tradiţională studiază formele limbii numai din punctul de vedere al „efectelor de sens", deci din punctul de vedere al „actualizării" lor în „vorbire". El arată că definirea unei forme numai după efectele ei din vorbire este insuficientă şi nesatisfăcătoare, căci adevărata realitate a unei forme nu o dau efectele ei de sens din vorbire, foarte variate, care rezultă din întrebuinţarea acelei forme, ci operaţia gândirii, mereu aceeaşi, care prezidează definiţia ei în mintea vorbitorului. De aceea Guillaume îşi propune să studieze modurile şi timpurile pe un plan mai profund decât în lingvistica tradiţională, arătând diversitatea consecinţelor semnului lingvistic în „vorbire" şi „unitatea sa de condiţie în limbă"[147]. Dar operaţiile gândirii care determină această unitate de condiţie sunt operaţii secrete, nesondabile prin observaţia directă a fenomenului din „vorbire". După Guillaume nici „subiectul vorbitor şi nici lingvistul care le pot observa direct nu pot să ia cunoştinţă de ele, căci aceste operaţii ţin de o regiune profundă a spiritului unde metoda observaţiei directe nu poate ajunge"[148]. Întrucât observaţia directă nu-i poate da lingvistului decât „efectele de sens" ale formei, scopul lui este să descopere forma când ea se pregăteşte în mintea vorbitorului, deci înainte de a face cunoştinţă cu ea în vorbire, căci, atunci când este cunoscută, ea „este deja depăşită, perimată"[149].

---

[146] Încercarea de a realiza un sistem propriu privind categoriile de timp, mod şi aspect apare la G. Guillaume încă din 1929, anul apariţiei cărţii sale *Temps et Verbe*. De atunci până la moartea sa, G. Guillaume a revenit mereu asupra teoriei sale, îmbogăţind-o cu noi date şi argumente. Studiile în care se reiau unele probleme tratate în *Temps et Verbe* sunt următoarele: *Immanence et transcendance dans la categorie du verbe*, 1933; *Thèmes de présent et système des temps français, 1937*; *Théorie des auxiliaires et examen de faite connexes*, 1938, *Comment se fait un système grammatical*, 1939; *De la répartition des trois radicaux du verbe „aller" entre les formes de la conjugaison française*, 1941; *Existe-t-il un déponent en français?*, 1943; *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, 1945; *La représentation du temps dans la langue français*, 1951; *De la double action séparative du présent dans la représentation du temps*, 1951; *La langue est-elle ou n'est-elle pas un système?*, 1952; *Psycho-systématique et psycho-sémiologie du langage*, 1953; *Epoques et niveaux temporels dans le système de la conjugaison français*, 1955. Majoritatea acestor studii au fost adunate în volumul postum *Langage et science du langage*, Paris-Québec, 1964. De asemenea au fost publicate postum prelegerile ţinute de Guillaume la Paris în mai multe volume (cf. *Bibliografie selectivă*). Despre G. Guillaume şi şcoala sa lingvistică vezi Wilmet, 1972.

[147] *Temps et Verbe...*, p. 133.

[148] *Ibidem*, p. 133.

[149] Esenţa tezei lui Guillaume constă în aceea că face distincţie între faza genetică anterioară actualizării şi faza posterioară acestei actualizări. Semnul lingvistic este, în concepţia lui Guillaume,

Scanned with OKEN Scanner

Pentru descoperirea acelei faze genetice, Guillaume a adoptat o serie de mijloace adecvate şi o serie de principii noi. Astfel el propune o altă *imagine* despre *timp*. Imaginea gramaticii tradiţionale a reprezentării timpului ca o linie infinită i se pare insuficientă lui Guillaume. Defectul ei ar consta în perfecţiunea pe care o posedă. Ea oferă lingvistului numai imaginea „timpului" construit în gândire, în timp ce el are nevoie pentru descoperirea acelei zone profunde a minţii, de imaginea timpului în curs de formare în gândire. Imaginea lineară a timpului dă numai o cunoaştere extrinsecă a timpului şi nu o cunoaştere intrinsecă[150]. Cunoaşterea intrinsecă nu se poate realiza decât urmărind pas cu pas geneza „imaginii-timp" în gândire. Or, posibilitatea urmăririi imaginii-timp în cursul formării ei nu este exclusă *a priori*, graţie principiului psihologic (de mare importanţă în lingvistica psihologică), după care *pentru formarea „imaginii-timp" în minte este nevoie de timp*, un timp într-adevăr foarte scurt, dar totuşi un timp real[151]. Guillaume numeşte acest timp *timp operativ*[152]. Reprezentarea timpului în orice limbă este rezultatul unei operaţii mentale extrem de scurte, care se petrece în „timpul operativ", operaţie care se repetă de fiecare dată când subiectul vorbitor are nevoie de a exprima un timp verbal (prezentul indicativ, prezentul conjunctiv etc.). Cu alte cuvinte, subiectul vorbitor, înainte de a putea trece la exprimarea timpului, este preocupat de a-şi da lui însuşi o reprezentare invariantă. Această operaţie de reprezentare, deja închisă când actul de exprimare intervine, se dezvoltă pe o axă longitudinală şi oprirea ei se operează pe axe de verificare transversale[153]. Mecanismul prin care se spaţializează timpul este acela al unei *longitudini* operative şi al unor *latitudini* rezultate, fiecare din ele marcând progresul operaţiei şi dezvoltarea în longitudine. Grafic această formare a imaginii timp se poate reprezenta în felul următor:

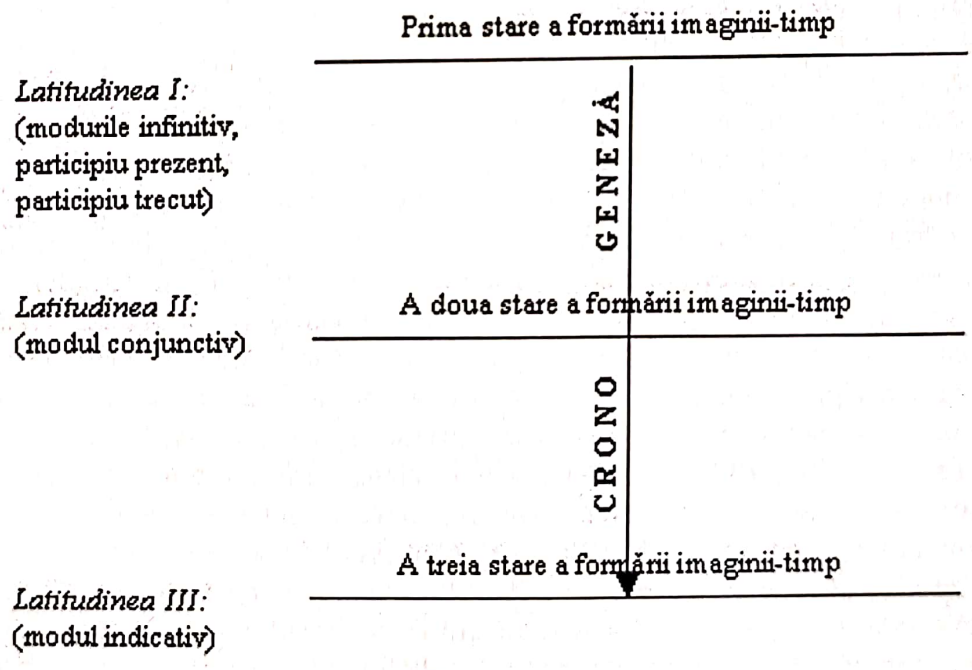

Figura 1.

„*médiateur entre le signifié de puissance et le signifié d'effet*" (*Langage et science du langage*, p. 246). Relaţia între cele trei elemente este următoarea: *signifié de puissance* → *signe* → *signifié d'effet*.

[150] *Temps et Verbe*, p. 133.

[151] *Ibidem*, p. 8.

[152] *Langage et science du langage*, p. 185.

[153] *Ibidem*, p. 185-186.

Scanned with OKEN Scanner

Din această schemă rezultă că longitudinea poartă operația de formare a imaginii-timp (numită de Guillaume *cronogeneză* (*chronogénèse*), iar latitudinea îi sesizează rezultatele (numite *cronoteze* (*cronothèses*))[154]. *Cronogeneza* operează în lungime, *cronotezele* transversal. Fiecărei latitudini îi corespunde un indice de poziție în longitudine, care este, după Guillaume, ceea ce gramatica tradițională numește *mod*. Fiecare mod duce cu el un conținut temporal, concretizat în timpurile modului respectiv. Timpurile modului reprezintă conținutul rezultat printr-o oprire a operației imaginii-timp. Astfel modul este un *indice de poziție* și timpurile modului reprezintă substanța reținută în poziția indicată.

În prima stare a formării imaginii-timp (latitudinea I), cronogeneza n-a operat încă, ea este, după cum arată Guillaume, *„en pouvoir d'opérer"*[155], deci este o imagine pe care gândirea nu a realizat-o încă, dar pe care o poate realiza. Guillaume numește acest moment din cronogeneză *„temps in posse"*[156]. El corespunde formelor verbale nepersonale: infinitivul, participiul prezent și participiul trecut. În această fază timpul este slab construit, iar reprezentarea obținută este incompletă (*„timpul nu este divizat în epoci, el este perceput ca un timp larg, fără perspectivă, nici prospectivă (→), nici retrospectivă (←)"*[157]). În infinitiv, participiul prezent și participiul trecut, timpul este *implicat* în semantemul verbului. Este suficient să se pronunțe un verb ca *a merge*, pentru ca acesta să evoce în mintea interlocutorului, pe lângă ideea de proces, ideea timpului destinat a o duce la realizare. Alta este însă situația la indicativ, conjunctiv și condițional (pe care Guillaume nu-l consideră mod ci viitor ipotetic) unde timpul este *explicit*. Opoziția între infinitiv, participiu prezent și participiu trecut este, după Guillaume, o opoziție nu de mod, ci de *aspect*[158]. O formă ca *mergând* evocă în mintea locutorului și interlocutorului imaginea unui proces deja început, durativ, care aparține pe de o parte unui *terminat*, unui *împlinit*, pe de altă parte unui *neterminat*, *neîmplinit*. După expresia lui Guillaume, gerunziul (participiul prezent) este perceput în același timp ca *incident* și ca *decadent* (vezi figura 2). Față de gerunziu, infinitivul este numai *incident*. O formă ca *a merge* evocă în minte imaginea unui proces *nici* împlinit, *nici* neîmplinit (ea este, după cum arată Guillaume, *aperspectivă*, pentru că este percepută în afara împlinirii)[159]. În opoziție cu infinitivul, participiul trecut este *decadent*: o formă ca *mers* evocă în minte imaginea unui proces împlinit, terminat în întregime. Spre deosebire de infinitiv, care este forma *dinamică* a verbului, participiul trecut este forma *adinamică* și *într-un fel moartă*[160] a verbului. Participiul trecut poate fi *reanimat* ca verb, poate deveni dinamic, numai cu ajutorul unui auxiliar, care, dacă este pus înaintea participiului trecut, îi asigură acestuia o nouă forță (*a fi mers*, *să fi mers*, *ar fi mers*) sau cu forme supracompuse (*a fi fost mers, să fi fost mers, va fi fost mers, ar fi fost mers*; cf. Frâncu, 1997, 1999, 2009). Cu alte cuvinte, verbul sub forma *infinitivului* este verbul care are în fața sa întreaga dezvoltare, în care nici o parte n-a fost consumată (*a merge* este perceput ca o acțiune care se poate face, dar care nu s-a făcut). *Gerunziul* diferă de infinitiv prin aceea că verbul n-are în fața sa întreaga lui dezvoltare: o parte a fost consumată, s-a împlinit (*mergând* este perceput ca o acțiune în cursul dezvoltării ei, ca o acțiune, în parte făcută, în parte nefăcută). *Participiul trecut* este o formă care arată că

[154] *Ibidem*, p. 186.
[155] *Ibidem*, p. 186.
[156] *Temps et Verbe*, p. 185-186.
[157] *Langage et science du langage*, p. 187.
[158] *Ibidem*, p. 47-58.
[159] *Ibidem*, p. 188.
[160] *Ibidem*, p. 57.

Scanned with OKEN Scanner

verbul s-a consumat în întregime (forma *mers* este percepută mai mult ca un adjectiv decât ca un verb). Reprezentând grafic aceste moduri se obţine schema următoare:

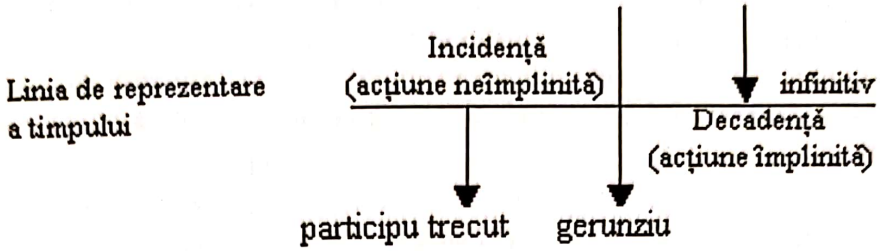

Figura 2.

A doua stare a formării imaginii-timp este cea a *modului conjunctiv*. Acest mod se înscrie în cronologia modală între infinitiv şi indicativ şi el corespunde unei dezvoltări mai mari, în comparaţie cu faza anterioară (modul infinitiv), a imaginii-timp. De aceea, el devine mai complex decât modurile nepersonale. Complexitatea sa constă în primul rând în faptul că apare elementul *persoană*, inexistent în prima fază cronogenetică. În al doilea rând, complexitatea conjunctivului faţă de infinitiv, gerunziu, participiul trecut constă în apariţia, odată cu persoana, a mobilităţii timpului în două direcţii opuse: direcţia ascendentă sau *prospectivă* (→) şi direcţia *descendentă* sau *retrospectivă* (←). Guillaume subliniază faptul că numai în raport cu persoana timpul este perceput descendent sau ascendent[161]. Deci, ceea ce caracterizează conjunctivul în raport cu formele din faza genetică anterioară (cronoteza I) este, pe de o parte, categoria de persoană, pe de alta, orientarea dublă (→), (←), prima orientare caracterizează prezentul conjunctiv, iar a doua trecutul conjunctiv. Iată schema conjunctivului din limbile romanice (reprodusă după G. Guillaume, *op. cit.*, p. 269):

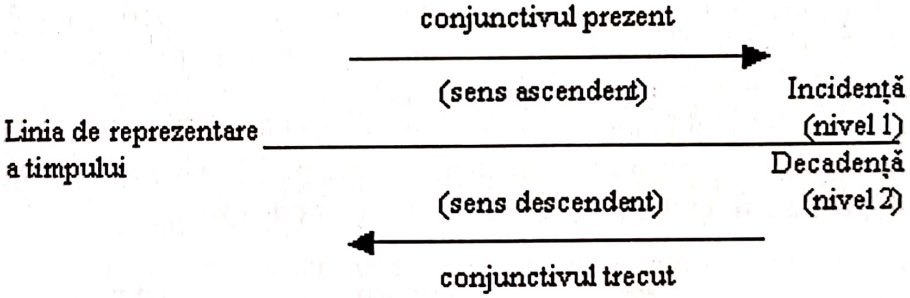

Figura 3

Conjunctivul nu cunoaşte reprezentarea timpului diferenţiat în trecut-prezent-viitor. Prezentul său este un prezent larg, trecutul său este un trecut larg. După unul din cei mai fideli elevi ai lui Guillaume, G. Moignet (*Grammaire de l'ancien français*, Paris, 1976, p. 252), prezentul subjonctiv "*signifie le temps virtuel orienté en direction de l'avenir, mais sans distinguer le présent et l'avenir*". Imperfectul conjunctivului francez "*marque l'eventualité, independament de toute referénce temporelle*" (cf. P. Menard, *Syntaxe de l'ancien français*, Bordeaux, 1988, p. 146). Această caracteristică opune conjunctivul indicativului, care este singurul mod ale cărui timpuri cunosc diferenţierea trecut-prezent-viitor. Prin această diferenţiere în epoci şi nivele temporale, prezentul indicativ devine

[161] *Ibidem*, p. 196: „*La distinction du temps descendant, destructeur de toute chose, y compris la personne, et du temps ascendant, propice à la personne, qui voit en lui son champ d'activité, est une distinction dont la notion de personne – c'est-à-dire celle du moi pensent – est l'origine*".

Scanned with OKEN Scanner

un prezent strâmt, față de prezentul conjunctiv, care este un prezent larg. Prezentul indicativ, spre deosebire de prezentul conjunctiv, are funcția de a diviza timpul în două planuri: planul trecutului și planul viitorului, iar apoi de a diviza fiecare plan în două nivele: un nivel de incidență, care cuprinde partea de viitor din prezent, și un nivel de decadență, care cuprinde partea de trecut din prezent. În concepția lui Guillaume, prezentul indicativ este compus dintr-o secvență de viitor și dintr-o secvență de trecut. Acțiunea dublu-separativă a prezentului (în epoci și nivele temporale) este redată grafic în felul următor:

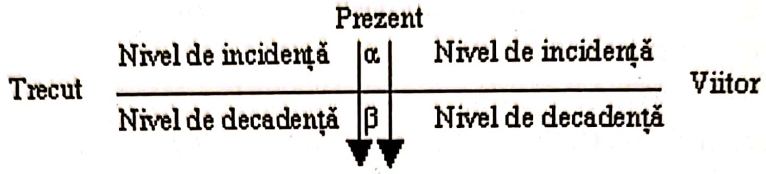

Figura 4.

În această figură, prin α este notată partea de viitor din componența prezentului, iar prin β partea de trecut din componența prezentului. Prin săgeată este indicată direcția timpului (din viitor spre trecut prin prezent). Schema de mai sus este nu numai schema prezentului, ci schema de organizare a modului indicativ. Timpurile acestui mod sunt ierarhizate în funcție de epocile și nivelele temporale din care fac parte. De pildă, *viitorul I* poate fi plasat numai în epoca viitorului, în nivelul de incidență, iar *perfectul simplu* numai în epoca trecutului, nivelul de incidență. În schimb, mai mult ca perfectul se plasează în epoca trecută, nivelul de decadență (ca și participiul, el este un „realizat în întregime"). *Imperfectul*, fiind un durativ, se plasează în epoca trecută în ambele nivele (ca gerunziul). Important este faptul că, în concepția guillaumiană, reprezentarea timpurilor este *tripartită* la indicativ și *bipartită* la subjonctiv, ele definindu-se în raport cu *eul locutorului* (*Moi locuteur*), în funcție de acest *Moi locuteur* și de poziția pe care o ocupă în timp, prezentând evenimentele la care se referă în actualitate sau în virtualitate (posibilitate sau irealitate), Discipolii lui Guillaume, Federico Ferres Maspla și Gille Luquet (*Subjonctif en grammaire systématique française*, Barcelona, 1990, p. 32) propun o altă reprezentare tripartită sau bipartită a timpului prin opoziția *révolu* ~ *non-révolu*:

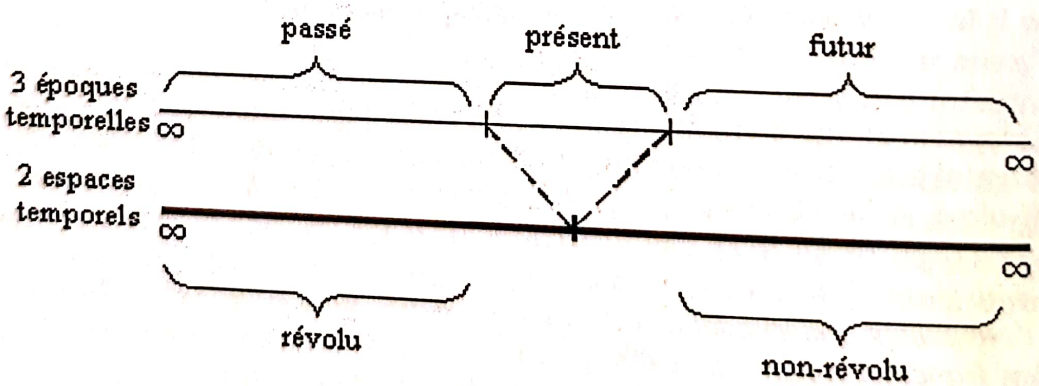

Figura 5.

Prin urmare, în concepția lui Guillaume, există în mintea fiecărui vorbitor dintr-o colectivitate lingvistică o operație invariantă în cursul căreia, realizându-se *timpul*, se realizează și *verbul* în întregime. Realizarea verbului se produce succesiv pe axe cronotetice, care reprezintă modul și timpurile modului. De aici, șocanta constatare a lui Guillaume că

Scanned with OKEN Scanner

„modul, timpul şi aspectul gramaticii tradiţionale nu sînt de natură diferită, ci reprezintă unul şi acelaşi lucru, considerat în momente diferite ale propriei lui caracterizări"[162]. Funcţia modului ar fi, deci, aceea de a data şi de a individualiza, în procesul formării „imaginii-timp", diferitele rezultate ale evoluţiei acesteia sau, după cum se exprimă Guillaume, „modul are funcţia exclusivă de *a data* şi, prin aceasta, de *a individualiza* în cronogeneză cronotezele succesive"[163]. Există deci o *cronologie modală*, care se concretizează în aceea că subjonctivul este văzut ca un *înainte* (*avant*) faţă de indicativ, care la rândul lui reprezintă un *după* (*après*)[164] faţă de conjunctiv. Raportul dintre conjunctiv şi indicativ este raportul dintre *înainte* şi *după*, sau raportul între *virtual* şi *actual*. De aceea pentru unul dintre adepţii lui Guillaume indicativul şi subjonctivul diferă prin capacitatea lor de a izola sau nu **EPOCILE**, iar „toată problematica se rezumă la a tria cotextele *actualizante* (indicativ) de cotextele *virtualizante* (subjonctiv)" (cf. Wilmet, 1999, p. 303). Pe planul expresiei, acest raport se concretizează prin aceea că *înainte* generează de obicei într-o subordonată un conjunctiv, în timp ce *după* generează numai un indicativ („A mâncat, *înainte să plece* (*să fi plecat*)", faţă de „A mâncat, *după ce a plecat*"). Ca urmare a acestui fapt, Guillaume a arătat că poziţia în sistem a conjunctivului este anterioară celei ocupate de indicativ şi că această anterioritate se bazează pe opoziţia *virtual ~ actual*:

înainte	*după*
conjunctiv	*indicativ*
virtual	*actual*

Anterioritatea conjunctivului faţă de indicativ, funcţia lui de „non-contact cu realitatea"[165], se poate proba şi cu alte exemple. S-a arătat mai sus că modul conjunctiv este generat numai de lexeme şi morfeme care exprimă *posibilitatea* (*posibil*, *a vrea*, *a porunci*, *a ruga*, *pentru ca să*, *în loc să*, *fără să* etc.), în timp ce indicativul este generat de lexeme şi morfeme care exprimă *probabilitatea* şi *certitudinea* (*probabil*, *cert*, *sigur*, *adevărat*, verbe de cunoaştere, opinie etc.). Teoria modurilor indicativ şi conjunctiv se reduce la studierea mijloacelor care permit contactul cu realitatea, deci cu realizarea în întregime a timpului (modul indicativ), sau care nu permit acest contact, deci cu o realizare incompletă a timpului (conjunctivul). Totalizând aceste rezultate, Guillaume ajunge la construirea sistemului verbo-temporal romanic[166], expus în figura 6.

Aceasta este schema de ansamblu a formării imaginii-timp, deci a sistemului verbo-temporal, din limbile romanice. Însă fiecare din limbile romanice posedă câte o schemă particulară, care constă în asamblarea specifică a formelor temporale. De pildă, în sistemul lui Guillaume, după cum se observă din schema de mai sus, nu-şi găsesc locul modurile condiţional şi imperativ. În ceea ce priveşte imperativul, Guillaume consideră că acesta nu este un mod al „limbii", ci numai un mod al „vorbirii", un mod *alocutiv*, adică o manieră de adresare unei persoane. Ideea neadmiterii imperativului ca mod[167], ca şi cea

[162] *Temps et Verbe*, p. 11.
[163] *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, p. 24.
[164] *Ibidem*, p. 38-39.
[165] G. Guillaume defineşte modul ca fiind *„funcţia de contact sau de non-contact a vizatului cu actualitatea"* (*Temps et Verbe*, p. 37).
[166] Acest sistem este ilustrat cu fapte de limbă din franceză, însă Guillaume subliniază, în repetate rânduri, ideea valabilităţii schemei lui pentru toate limbile romanice (cf. G. Guillaume, *Langage et science du langage*, p. 188 şi urm.).
[167] Cf. M. Leroy, *Les grands courants de la linguistique moderne*, Paris, 1964, p. 75 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

a neadmiterii cazului vocativ, este foarte mult răspândită în lingvistica generală actuală. În tot cazul, chiar dacă se admite sau se neagă existența imperativului din limbă, trebuie arătat că această formă verbală este altfel structurată decât celelalte moduri. Imperativul este indiferent în ceea ce privește noțiunea de perspectivă și este defectiv în ceea ce privește noțiunea de persoană[168]. De cele mai multe ori elementul său relevant este *intonația*, deci un element care ține mai mult de vorbire decât de limbă. Pe de altă parte el prezintă și unele forme sincretice cu prezentul indicativ sau cu prezentul conjunctiv.

Mai greu poate fi acceptată negarea condiționalului ca mod. Guillaume și adepții lui (cf. Wilmet, 1997, p. 301-302) îl consideră *timp* al modului și îl încadrează în timpurile indicativului, numindu-l „viitor ipotetic"[169]. Popin (1993) exclude din indicativ condiționalul dar nu și viitorul, iar Lagerqvist (2009, 39) exclude din modul indicativ viitorul și condiționalul, considerându-le moduri virtuale independente pentru că acestea nu au o referință temporală fixă. Ideea negării condiționalului ca mod apare și la alți cercetători. Considerăm însă că cel puțin în sistemul verbal al limbii române condițional-optativul trebuie considerat ca mod aparte și că nu trebuie încadrat în indicativ. Ne bazăm pe următoarele fapte:

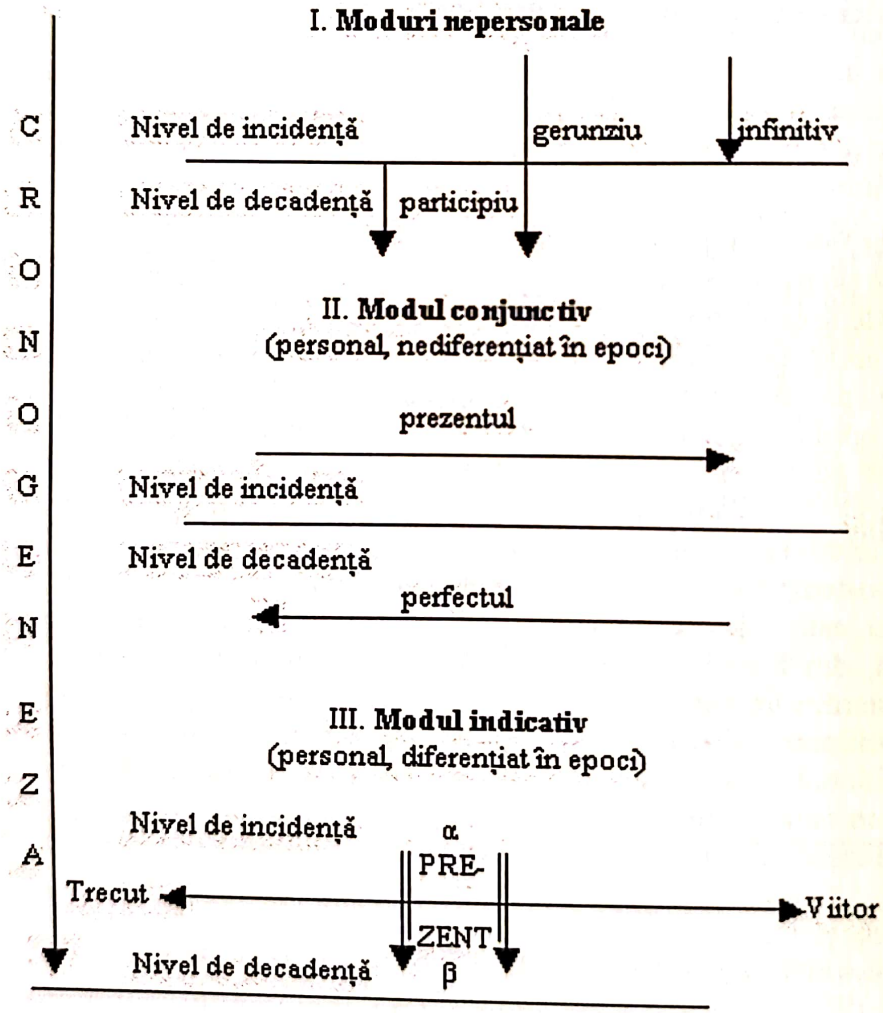

Figura 6.

[168] Vezi 1.20.
[169] *Temps et Verbe*, p. 48-49, 54-59.

Scanned with OKEN Scanner

1) Faţă de viitorul indicativ care exprimă o acţiune care se va realiza în mod sigur, condiţionalul arată că acţiunea se poate realiza, dar se poate şi să nu se realizeze. Un enunţ de tipul *El ar merge, dacă ar şti* se opune unui enunţ de tipul *El va merge, dacă va şti* prin faptul că al doilea implică realizarea acţiunii, în timp ce primul nu spune nimic referitor la realizarea acţiunii. Ca timp al indicativului, cum îl consideră Guillaume şi şcoala sa lingvistică, condiţionalul ar trebui să exprime *certitudinea*, dar nu o exprimă sau o prezintă ca o *certitudine atenuată* (*une certitude attenuée*). Locutorul doreşte ca acţiunea sau procesul să treacă din *universul lumilor posibile* (*l'univers des mondes possibles*) în *universul existenţei* (*l'univers de ce qui est*), în *prezent* sau *univers*, adică de a trece de la *ireal* sau *potenţial* la *actual* sau *real*. El este sigur de ceea ce doreşte, dar această trecere este condiţionată de voinţa interlocutorului, care-l obligă să respecte anumite condiţii, să accepte o cooperare pentru îndeplinirea acţiunii sau procesului, de aici valoarea de *condiţional de atenuare* (*conditionnel d'atténuation*) (cf. Carmen Ştefania Stoean, *Temps, modes et actes de parole*, Editura Fundaţiei "România de mâine", Bucureşti, 1999, p. 268). Deci, diferenţa între condiţional prezent şi viitor I indicativ este o diferenţă de *modalitate* şi nu o diferenţă de *timp*. Urmând definiţia modului dată de G. Guillaume, *„modul este funcţia de contact sau de non-contact a vizatului cu realitatea"*, putem spune că optativ-condiţionalul este un mod care arată că vizatul nu stabileşte încă contactul cu realitatea, deşi există opţiuni pentru acest contact. Prin această caracteristică condiţional-optativul se opune nu numai indicativului, care implică contactul cu realitatea, ci şi conjunctivului, care ar fi sau *modal* sau ar fi total indiferent în ceea ce priveşte realitatea (conjunctivul *a modal, de subordonare*, vezi Capitolul al IV-lea). Condiţional-optativul este mai apropiat de realitate decât conjunctivul, dar el este totuşi un *ireal*, un *eventual*, un *probabil*. El este un real, căruia îi lipseşte ceva, o condiţie (condiţia poate fi implicită sau explicită). Prin urmare, pe planul reprezentării (pe planul psiho-sistematic, după terminologia lui Guillaume) condiţionalul ocupă un loc între conjunctiv şi indicativ, între posibil şi real, deci zona *eventualului*:

Posibilitate	***Eventualitate***	***Realitate***
Conjunctiv	***Condiţional-optativ***	***Indicativ***

2) Pe plan funcţional, plasarea condiţional-optativului între conjunctiv şi indicativ se poate demonstra prin faptul că, în timp ce conjunctivul este generat de lexeme din câmpul semantic al posibilităţii, condiţionalul şi indicativul sunt generate de lexeme din câmpul semantic al eventualităţii şi al realităţii (*E posibil să vină*, dar nu şi **E posibil că vine* (*ar veni*); *E probabil că vine* (*ar veni dacă...*), dar nu şi **E probabil să vină*). Deci, prin relaţiile sale cu lexemele-antecedente, condiţional-optativul este mai apropiat de indicativ decât de conjunctiv. În propoziţii optative enunţiative, condiţional-optativul intră în relaţii şi corelaţii cu conjunctivul şi nu cu indicativul (*Mânca-i-ar pământul să-i mănânce*). Deci, în aceste enunţuri optativul este mai apropiat de conjunctiv decât de indicativ.

3) Pe plan semiologic, condiţional-optativul românesc posedă forme bine individualizate. Spre deosebire de limba franceză, în care condiţionalul are câteva forme sincretice cu viitorul, limba română posedă un condiţional-optativ cu forme bine diferenţiate (*aş, ai, ar, am, aţi, ar*, faţă de *voi, vei, va* etc.) de cele de viitor indicativ[170]. Prin originea sa,

[170] O tendinţă de ştergere a deosebirilor formale între condiţional şi viitor indicativ se observă în unele graiuri româneşti la persoana a III-a. Astfel, în graiurile de tip moldovenesc, *ar* (de la condiţional) şi *va* (de la viitor) devin *a* (*A merge el, dacă a vrea* = *Ar merge, dacă ar vrea*, dar şi *Va merge, dacă va vrea*).

Scanned with OKEN Scanner

condiţional-optativul este *fie* un indicativ, *fie* un conjunctiv[171], astăzi însă el nu este *nici* indicativ şi *nici* conjunctiv. Încadrarea condiţionalului la indicativ de guillaumieni se explică şi prin faptul că ei au plecat de la limba franceză, limbă care n-are un *mod optativ* cu flexiune distinctă (cf. Guillaume, *Temps et verbe*, p. 46), iar condiţionalul francez nu poate exprima această valoare. Construcţia optativă aptă să exprime acest fapt nu este alta decât subjonctivul prezent (*Puissiez-vous réussir !, Dussiez-vous périr, votre devoir est là*) "*La distinction optatif-subjonctif est possible grâce à la direction differente imprimée à la visée*" (*ibidem*). În subordonata cu verbul la subjonctiv "*je souhaite que vous puissiez réussir*" *la visée chemine d'abord à travers* ***souhaiter*** *dans le sens du déroulement de la chaîne parlée et c'est au sortir de ce verbe qu'elle atteint pouvoir. Elle a ainsi marché en suivant l'axe de choses expressément dites ou axes d'expréssion*" (*Ibidem*, p. 46). În "*Puissiez vous réussir, la visée traverse une idée de souhait mais n'est pas astreinte cette idée n'étant pas formulée, à se développer à travers les mots que l'expriment. Elle se dirige directement et librement vers le verbe* ***pouvoir****, son axe n'étant plus celui de idées formulées, ou* ***axe d'expression****, mais celui des sentiments informulés, ou* ***axe d'expressivité*** (*ibidem*, p. 46). Pentru Guillaume, acest "***mode optatif****, tout comme l'impératif c'est beacoups plus un mode de parole qu'un mode de pensée*" (id., p. 46, cf. şi Carmen Ştefania Stoean, *op. cit.*, p. 269).

Am insistat asupra naturii condiţional-optativului, întrucât considerăm că, în funcţie de negarea sau admiterea lui ca mod, trebuie fixat locul conjunctivului în sistemul verbal al limbii române. Dacă condiţional-optativul nu este considerat mod, ci timp[172], atunci sistemul verbo-temporal al lui G. Guillaume cu trei trepte cronogenetice rămâne valabil şi pentru limba română. Dacă însă condiţional-optativul este considerat ca mod, cum am încercat să demonstrăm mai sus, atunci sistemul lui Guillaume, considerat de autor ca valabil pentru tipul romanic general, trebuie modificat prin includerea celei de a patra trepte cronogenetice. De fapt, Guillaume admite posibilitatea unui sistem cu mai multe „cronoteze", în limbile care posedă modul optativ[173].

2.16. Locul conjunctivului în sistemul verbo-temporal al limbii române

Din cele expuse mai sus rezultă că în limba română în cursul formării imaginii-timp (cronogeneză) se disting patru „cronoteze": prima este reprezentată de modurile nepersonale infinitiv, gerunziu, participiul trecut, în care timpul este *implicit* şi în care se conturează, în interiorul categoriei de *timp*, o opoziţie de *aspect*. Astfel, gerunziul este un *durativ* (un *incident-descendent*) în raport cu infinitivul, care este un *incident*, şi în raport cu participiul trecut, care este un *descendent* („forma moartă a verbului")[174]. Ceea ce caracterizează această fază cronogenetică este faptul că, imaginea timp „n-a avut timp să opereze"[175] şi de aceea timpul este amorf, nediferenţiat în epoci şi fără mişcare descendentă sau ascendentă. Atât infinitivul cât şi gerunziul nu pot să-şi determine temporalitatea lor decât la nivelul

[171] Condiţional-optativul ţine prin originea sa de indicativ, întrucât auxiliarul din componenţa sa este un imperfect indicativ (cf. şi v. rom. *vrea cânta*, *are cânta* > *ar cânta*). În acelaşi timp, condiţionalul vechi daco-românesc de tipul *cântare, cântaru* ţine prin originea sa de conjunctiv sau de indicativ întrucât derivă din perfectul conjunctiv sau din viitorul anterior latinesc (*cantavero/ cantaverim*) sau este o contaminare a celor două timpuri.

[172] O încercare de a considera condiţionalul *timp* şi nu *mod* apare la D. Bugeanu, SCL, nr. 3, 1970, şi nr. 6, 1970.

[173] Cf. *Temps et Verbe*, p. 46.

[174] Cf. G. Guillaume, *Langage et science du langage*, p. 57.

[175] *Ibidem*, p. 57.

Scanned with OKEN Scanner

propoziţiei sau frazei. De pildă, infinitivul *a merge* este un „simultan virtual”[176], care primeşte *indice de prezent* în contact cu un verb la prezent (*Vreau a merge acolo*), *indice de trecut*, în contact cu un verb la trecut (*Am vrut a merge*), *indice de viitor*, în contact cu un verb la viitor (*Voi vrea a merge*). Din acest motiv, socotim că P. Imbs are dreptate când afirmă că termenul de *infinitiv prezent* pentru forme ca *a cânta*, *a vedea*, *a spune*, etc., este impropriu, întrucât ele nu exprimă prezentul, ci, în funcţie de verbul regent, ele exprimă fie prezentul, fie trecutul, fie viitorul[177]. P. Imbs propune pentru infinitivul prezent termenul de *infinitiv simplu*[178]. La fel, *infinitivul perfect* este în sine, înainte de a intra în propoziţie, un *terminativ*, care în relaţie cu un verb personal, care-i furnizează originea timpului, devine un *anterior*, dar nu numai al prezentului, ci şi al trecutului sau al viitorului (*Nu credeam (cred, voi crede) a fi murit vreodată*). Din acest motiv, Imbs consideră improprie denumirea de infinitiv perfect şi propune denumirea, într-adevăr mai nimerită, de *infinitiv compus*[179]. O situaţie asemănătoare cu cea a infinitivului o are gerunziul, care fiind întotdeauna dependent, îşi precizează timpul în funcţie de verbul regent.

Deci, luate singure, formele de infinitiv şi de gerunziu sunt forme indiferente la ideea de trecut, de prezent şi de viitor, dar sunt înzestrate virtual cu aceşti indici. Ideea temporală este intrinsecă, implicită. În „vorbire” „prima lor obligaţie este aceea de a-şi actualiza temporalitatea virtuală şi de a se constitui la nivelul frazei (sau al propoziţiei) ca forme temporale”[180].

Conjunctivul, care ocupă treapta cronogenetică imediat următoare, merge până la un punct cu infinitivul fiind *amodal* (în contextele în care el apare în variaţie liberă cu infinitivul), el însă îşi afirmă originalitatea sa prin aceea că primeşte *categoria de persoană* şi implicit o perspectivă (direcţie a timpului) *ascendentă* (→) şi *descendentă* (←). Efectul esenţial al apariţiei categoriei de persoană şi al perspectivei ascendente este posibilitatea conjunctivului de a fi independent, de a putea să apară în propoziţii independente. După adepţii lui Guillaume, spaţiul temporal determinat de această perspectivă ascendentă are ca efect faptul că “*le présent du subjonctif est associé à la representantion du non-révolu par raport à l'instant de locution, c'est-à- dire à l'espace temporel* ***occupable*** *par le Moi locuteur, tandis que le présent de l'indicatif est associé à la représentation de l'espece temporel effectivement* ***occupé*** *par ce même locuteur*” (F. S. Maspla-G. Luquet, *op. cit.*, p. 96). Nici infinitivul şi nici gerunziul nu posedă această calitate[181] în limba română, cu toate că unii lingvişti cred că aceste moduri pot exprima categoria persoană şi pot fi predicative (vezi C. Dimitriu, 1999).

Pe planul reprezentării, treapta cronogenetică ocupată de *conjunctiv* se caracterizează prin aceea că imaginea-timp este în *devenire*, în curs de realizare, sau, ca să folosim expresia lui Guillaume, ea este *in fieri*, spre deosebire de imaginea-timp din prima cronoteză, care este *in posse*[182].

Pe plan funcţional acest lucru se reflectă prin aceea că modul conjunctiv îndeplineşte rolul unui „*infinitiv personal*”, al unui infinitiv care funcţionează în propoziţie nu ca un

[176] Cf. P. Imbs, *L'emploi des formes verbaux...*, p. 178.
[177] *Ibidem*, p. 178.
[178] *Ibidem*, p. 178.
[179] *Ibidem*, p. 178.
[180] *Ibidem*, p. 178.
[181] Gerunziul nu poate să apară niciodată independent, iar infinitivul poate să apară numai când are valoare de imperativ negativ în enunţuri de tipul *A nu se pleca pe fereastră afară !*, *A nu rupe florile ! A nu călca iarba !*, care sunt calcuri după franceză sau după germană, nu mai vechi decât secolul al XIX-lea. În vorbirea populară acest infinitiv independent nu apare sau dacă se întâlneşte sporadic este o influenţă a limbii literare.
[182] *Temps et Verbe*, p. 9-10.

Scanned with OKEN Scanner

„nume", ci ca un verb personal. Ideea că subjonctivul este o „variantă combinatorie" a infinitivului este răspândită în special la elevii lui Guillaume[183]. Aceste „variante combinatorii" (conjunctivul şi infinitivul) se opun indicativului prin aceea că ele exprimă un proces fără a-i aprecia şansele lui de realizare, în timp ce indicativul ia în considerație şansele de realizare ale procesului. De aceea, din punctul de vedere al opoziției *concret ~ abstract* – conjunctivul este mai *concret* decât infinitivul, dar mai *abstract* decât indicativul. Este mai concret decât infinitivul, pentru că posedă categoria – persoană şi o mişcare a timpului ascendentă. Este mai abstract decât indicativul, întrucât nu este împărțit în epoci temporale *trecut-prezent-viitor*. Ideea aceasta este de o importanță deosebită pentru explicarea a două tendințe manifestate în istoria limbii române:

1) limitarea întrebuințării infinitivului prin extinderea întrebuințării conjunctivului („vreau *a cânta* > vreau *să cânt*"),

2) extensiunea indicativului precedat de conjuncția *de* după lexemele care generează de obicei conjunctivul (*A poruncit (a izbutit, a cutezat) de a venit* pentru *A poruncit (a izbutit, a cutezat) să vină*). Ambele tendințe, studiate pe larg în părțile a III-a şi a IV-a ale lucrării de față, se explică prin preferința românei pentru forme verbale mai concrete mai clare, redundante. Româna în evoluția ei manifestă o evidentă preferință pentru *redundanță*, pentru exprimarea dublă şi uneori triplă a unor categorii gramaticale (cf. C. Frâncu, 2009). Pentru Guillaume şi elevii săi, subjonctivul se află în corelație cu ideea de *posibilitate*: "*Le subjonctif est le mode qui marque l'appartenance non pas au* ***monde de ce qui est****, mais aux* ***mondes possibles***" (cf. R. Martin, *Pour une logique du sens*, Paris, 1983, p. 110). Acțiunea sau procesul sunt situate în cazul subjonctivului "***dans le monde virtuel*** *des états de choses qui pourraient ou non être amenès à l'existance, ce qui lui donne la teinte d'une interprétation ou d'une appréciation de la part du locuteur*" (D. Leeman-Bouix, *Grammaire du verbe français: des formes au sens. Modes, aspects, temps, auxiliaires*, Paris, 1994, p. 88; cf. Carmen Ştefania Stoean, *op. cit.*, p. 271).

A treia treaptă cronogenetică este ocupată în limba română nu de indicativ, ca în franceză de pildă, ci de *condițional-optativ*, care in română este, după părerea noastră, *mod* şi nu timp al indicativului. Ceea ce caracterizează acest mod este faptul că imaginea-timp s-a dezvoltat mai mult față de faza în care se găseşte conjunctivul; ea este aproape de realizare, dar îi lipseşte ceva, o condiție pentru a se realiza. Această condiție este exprimată prin conjuncțiile *de*, *dacă* şi v. rom. *să*, sau este implicită (în cazul optativului).

Plasat în sistem între conjunctiv şi indicativ, condițional-optativul prezintă asemănări şi cu unul şi cu altul din aceste moduri. Cu conjunctivul el se aseamănă prin aceea că nu prezintă timpuri tripartit diferențiate în epoci temporale precise (trecut – prezent - viitor). Ca şi conjunctivul, el posedă un *prezent larg* (prospectiv: prezent şi viitor, care exprimă irealul sau certitudinea atenuată) şi un *perfect retrospectiv* ipotetic, care poate fi şi el un condițional de atenuare, ce nu exprimă o acțiune trecută decât aparent, cele două momente – al desfăşurării acțiunii şi al instanței de comunicare – fiind concomitente (cf. D. Irimia, *Structura gramaticală a limbii române*, Iaşi, 1976, p. 116: *Aş fi vrut să-mi spui dacă vii* (*j'aurais aimé te demander une chose*; cf. şi Carmen Stefania Stoean, *op. cit.*, p. 269-270). Prin această trăsătură, condițional-optativul se opune indicativului, mod în care prezentul este un punct de simetrie între trecut şi viitor. Cu indicativul se aseamănă din punct de vedere funcțional. Condițional-optativul se combină cu aceleaşi elemente (lexeme, morfeme) cu care se combină indicativul, dar cu care este incompatibil conjunctivul (vezi Capitolul al IV-lea). Folosind terminologia lui Guillaume, putem spune că optativul-condițional

[183] Cf. H. Bonard, *art. cit.*, p. 24.

Scanned with OKEN Scanner

este un *după* (*après*) faţă de conjunctiv, dar un *înainte* faţă de indicativ.

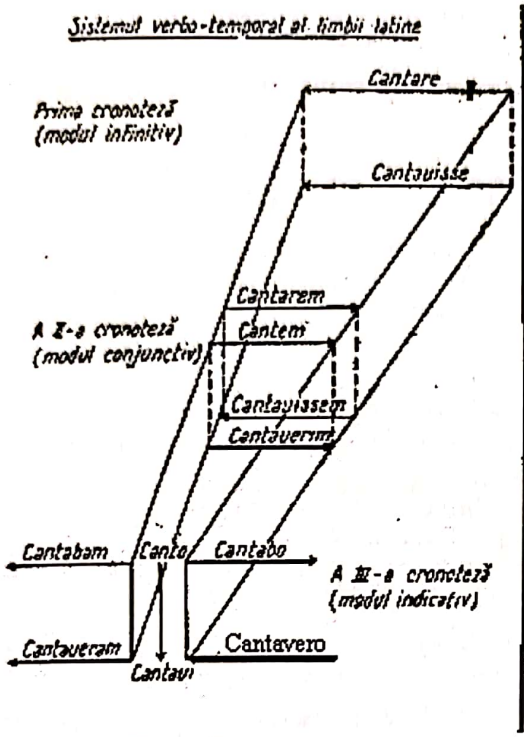

Figura 7.

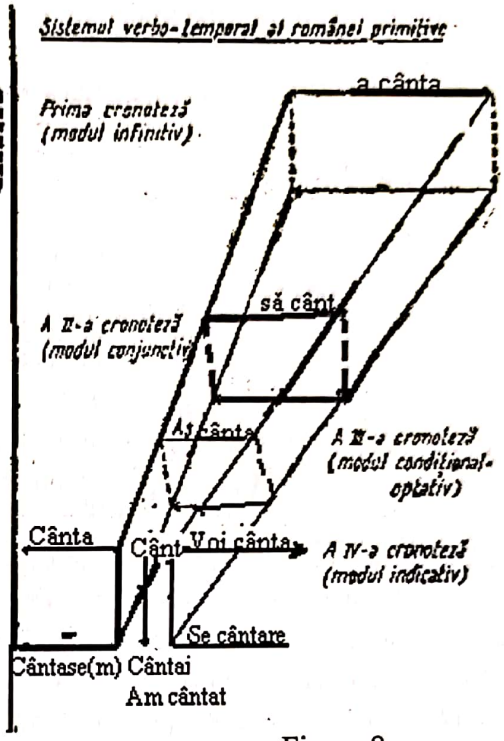

Figura 8.

A patra treaptă cronogenetică (şi ultima) este ocupată de modul indicativ. Originalitatea indicativului constă în aceea că el poate marca „prin el însuşi" perioada temporală absolută în care se desfăşoară procesul[184]. Imaginea-timp şi-a încheiat dezvoltarea sa, iar acest fapt se concretizează prin aceea că se disting clar trei epoci temporale: un prezent strâmt, care separă două epoci împinse în stânga şi în dreapta lui: un trecut, cu o direcţie descendentă, şi un viitor, cu direcţie ascendentă. Cu alte cuvinte, pe măsură ce se dezvoltă fenomenul spaţializării timpului lingvistic, cantitatea de timp reţinut în interiorul construcţiilor de prezent şi perfect scade progresiv, în timp ce cantitatea de timp aruncată în exteriorul construcţiilor creşte progresiv. În ultima fază a formării imaginii-timp (modul indicativ), cantitatea de timp reţinut în interior este foarte mică (sau chiar egală cu **0** (zero)), în timp ce cantitatea de timp respinsă în afară (în trecut şi în viitor) este foarte mare. Schema spaţializării timpului este reprezentată în fig. 9 şi 10[185].

În figura 9 nu sunt cuprinse gerunziul şi participiul. Am făcut abstracţie de ele, întrucât ele nu intră în corelaţii şi relaţii cu conjunctivul decât incidental[186]. Cele două triunghiuri din figura 9 reprezintă cele două serii de timpuri (şi fireşte de forme) din limba română: timpurile construite pe baza prezentului şi timpurile construite pe baza perfectului. Între cele două serii de timpuri, opoziţia de bază este *non-terminativ ~ terminativ*. Acest fapt se concretizează şi prin formele acestor timpuri: formele din prima serie sunt aproape toate

[184] Cf. P. Imbs, *op. cit.*, p. 193.

[185] Ne-am inspirat în realizarea acestor scheme privind spaţializarea timpului în română din schemele lui G. Guillaume privind spaţializarea timpului în limbile latină şi greacă (vezi G. Guillaume, *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, p. 21).

[186] Relaţia conjunctivului cu gerunziul şi participiul se stabileşte numai din punct de vedere homosintagmatic (în formele *să fi cântat*, *să fi cântând*), nu şi din punct de vedere heterosintagmatic (relaţia între morfemele unor forme ale unor cuvinte diferite).

Scanned with OKEN Scanner

simple (în afară de condiţional-optativ şi viitor I), cele din a doua serie sunt compuse (în afară de perfectul simplu şi de mai mult ca perfectul sintetic). Prin *prezent de memorie* am numit, ca şi Guillaume şi elevii săi, *perfectul compus*, care, prin semiologia sa, este şi un prezent (auxiliarul *am, ai, a*) (v. rom. *au*) şi un perfect (prin participiu). Denumirea ni se pare potrivită şi din motivul că perfectul compus exprimă o acţiune trecută, raportată la prezent.

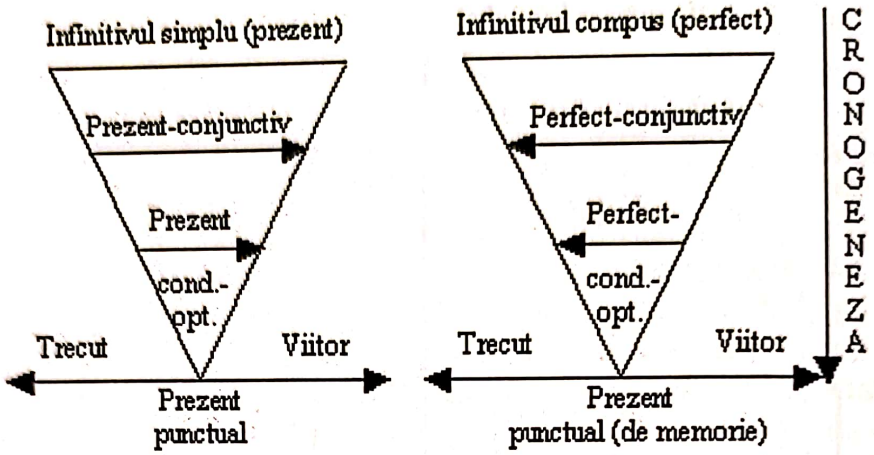

Figura 9.

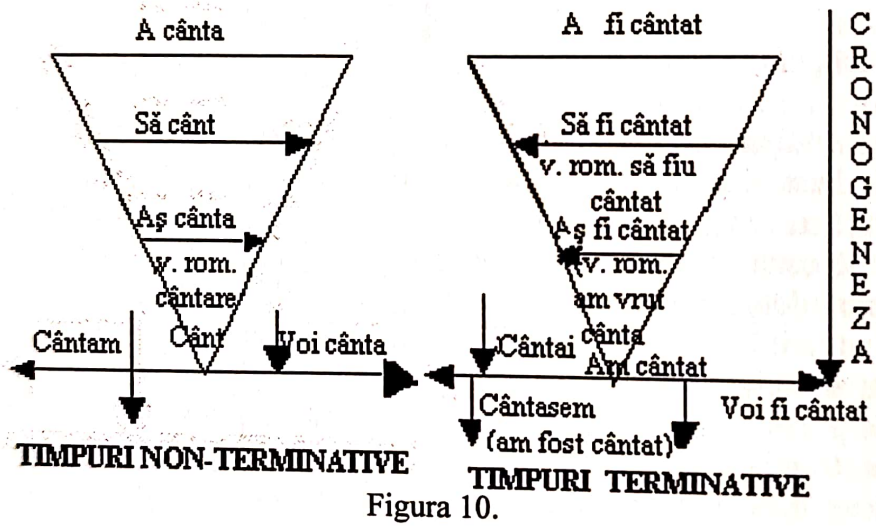

Figura 10.

Punând, în locul timpurilor, formele temporale, obţinem sistemul semiologic ilustrat în fig. 10. Iată explicaţia acestei figuri:

1) Formele *a cânt-a* şi *a fi cânt-a-t* reprezintă, pe plan semiologic, infinitivul simplu şi respectiv infinitivul compus, între care este, de fapt, o opoziţie de aspect şi nu o opoziţie de timp (opoziţia *non-terminativ ~ terminativ* sau *accompli ~ non-accompli*);

2) Formele *să cânt* şi *să fi cânt-a-t* reprezintă, pe plan semiologic, cea de a doua fază a formării imaginii-timp, când verbul îşi dobândeşte o „personalitate morfologică", prin prezenţa categoriei de persoană şi prin cele două direcţii (ascendentă (→) şi descendentă (←)). Cu toate acestea, atât prezentul, cât şi perfectul conjunctivului sunt timpuri largi (reprezentate grafic printr-o linie);

3) Formele *aş cânt-a, aş fi cânt-a-t* reprezintă pe plan semiologic cea de a treia fază a spaţializării timpului, când imaginea-timp este aproape de realizarea ei completă, dar lipsindu-i o condiţie, ea nu este încă reală, ci ireală, eventuală, potenţială. De aceea, şi aceste forme reprezintă un prezent, respectiv un perfect, nespaţializate în timp tripartit:

Scanned with OKEN Scanner

trecut-prezent-viitor;

4) Formele *cânt*, *cânt-a-am*, *voi cânt-a* şi formele *am cânt-a-t*, *cânt-a-i*, *cânt-a-se-m* (*am fost cânt-a-t*), *voi fi cânt-a-t* reprezintă faza finală a spaţializării timpului lingvistic, când prezentul, respectiv perfectul compus, nu mai reţin decât o infimă cantitate de timp, prin împingerea în trecut şi în viitor a unei mari cantităţi de timp. Prin eliminarea în trecut a unei cantităţi de timp de către prezent, rezultă un timp durativ derivat format din tema prezentului: imperfectul (caracterizat prin *incidenţă-descendenţă*), prin eliminarea în viitor a unei cantităţi de timp rezultă, de asemenea, un timp derivat dintr-un prezent (*voi cânta*, *am să cânt*): viitorul I. Aceeaşi situaţie există şi la timpurile terminative: perfectul compus[187] elimină în trecut o cantitate de timp din care rezultă un timp *incident* (perfectul simplu) şi un timp *decadent* (mai mult ca perfectul), amândouă cu semiologie derivată din aceeaşi temă (mai mult ca perfectul sintetic se formează din tema perfectului simplu, mai mult ca perfectul perifrastic se formează din perfectul compus al auxiliarului şi participiul trecut al verbului respectiv). În viitor perfectul compus elimină un timp *decadent*, viitorul anterior, care prin semiologia sa este un viitor, dar şi un perfect.

2.17. Faptele relevate mai sus demonstrează concordanţa, legătura indisolubilă, între sistemul psiho-sistematic (sistemul reprezentării timpului) şi sistemul semiologic al timpurilor şi modurilor din limba română[188]. În prima serie de timpuri, concordanţa între cele două sisteme constă în prezenţa aceleiaşi teme verbale la toate timpurile modurilor: *cânt* (*cânt*-a-m, a *cânt*-a, aş *cânt*-a, să *cânt*), deci prezenţa temei prezentului, timp pe baza căruia se desfăşoară întreaga spaţializare a timpului. În a doua serie de timpuri, concordanţa constă în prezenţa aceloraşi elemente în unele forme perifrastice (*a fi cântat*, *să fi cântat*, *aş fi cântat*, *voi fi cântat*) şi în prezenţa aceleiaşi teme de perfect din componenţa tuturor formelor, atât simple (*cânt-a*-m, *cânt-a-se*-m), cât şi perifrastice (am *cânt-a*-t, voi fi *cânt-a*-t, aş fi *cânt-a*-t, să fi *cânt-a*-t, a fi *cânt-a*-t)[189].

Simetria formelor din sistemul semiologic nu este însă perfectă. Faptul se explică prin aceea că de obicei, sistemul *semiologic* rămâne în urma sistemului *reprezentării* (sistemului psihic). De pildă, în sistemul timpurilor din a doua serie există două forme temporale care sunt, prin semiologia lor, slab integrate în sistemul din care fac parte (sistemul formelor compuse). Este vorba de perfectul simplu şi de mai mult ca perfectul sintetic, care prin formele lor discordă cu simetria sistemului din care fac parte. Această asimetrie pe care ele o creează în sistemul timpurilor terminative este de fapt una din cauzele pentru care ele au fost limitate geografic[190], în urma concurenţei formelor analitice de perfect

[187] Într-o fază mai veche a limbii române şi astăzi în graiurile din Oltenia rolul de „prezent de memorie" nu este îndeplinit de perfectul compus, ci de perfectul simplu, care este de fapt un aorist. În unele graiuri din Oltenia, perfectul simplu exprimă o acţiune raportată la prezent şi petrecută în ultimele 24 de ore sau în aceeaşi zi cu *actul de vorbire* sau cu *spaţiul mental* al locutorului, spre deosebire de perfectul compus, care exprimă o acţiune mai îndepărtată de prezent (cf. C. Frâncu, *Din istoria perfectului simplu*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", tomul XVIII, Iaşi, 1967, p. 185.

[188] Orice limbă implică două sisteme, sau mai bine zis, este formată din două sisteme: un sistem psihic şi un sistem semiologic. Sistemul semiologic se modelează pe sistemul psihic (pentru această problemă vezi G. Guillaume, *Psycho-systématique et psycho-sémiologie du langage*, în vol. "Langage et science du langage", Paris-Québec, 1964, p. 58).

[189] În exemplele date, este subliniată *tema* perfectului.

[190] Perfectul simplu apare în limba vorbită numai în graiurile din Oltenia, Banat şi Crişana, iar mai mult ca perfectul sintetic, deşi mai răspândit, este din ce în ce mai mult concurat, în graiurile nordice de mai mult ca perfectul perifrastic (cf. ALR, serie nouă, vol. VII, h. 1977-1999; 2017-2220, 2162-2164, 2172).

Scanned with OKEN Scanner

compus şi respectiv de mai mult ca perfect perifrastic. Formele analitice corespunzătoare au avantajul de a fi mai clare, regulate, mai conforme cu simetria sistemului timpurilor terminative din care fac parte (vezi fig. 10).

Prin *presiune paradigmatică* a fost înlăturată din sistemul limbii literare şi parţial din unele graiuri populare forma de condiţional perfect de tipul *am vrut cânta*, formă foarte răspândită în limba veche şi păstrată azi numai în câteva graiuri populare de nord-vest. Această formă, prin infinitivul din componenţa ei, provoca o asimetrie în sistemul timpurilor perifrastice terminative, construite toate pe baza participiului (vezi figura 10).

Presiunea paradigmatică a ajutat şi la înlocuirea formei de conjunctiv perfect cu auxiliar variabil (eu *să fiu cântat*), forma cea mai răspândită în limba veche din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, iar azi în unele graiuri populare cu forma cu auxiliar invariabil (eu *să fi cântat*) impusă în limba română modernă. Prin această schimbare, forma de conjunctiv perfect nu mai distonează în sistem cu formele terminative construite cu auxiliarul *a fi* (*a fi cântat, aş fi cântat, voi fi cântat, să fi cântat*). (Înlocuirea formei de conjunctiv perfect cu auxiliar variabil prin forma cu auxiliar invariabil este obiectul unei discuţii mai largi în capitolul al III-lea al lucrării de faţă). De fapt, sistemul verbo-temporal prezentat mai sus are o importanţă deosebită pentru problemele discutate în capitolele următoare. El constituie un punct de plecare pentru explicarea schimbărilor care au avut loc în formele şi în întrebuinţările conjunctivului. Astfel, utilitatea schemelor nr. 9-10, în care se fixează locul în sistemul verbo-temporal al fiecărui mod (vezi fig.8) şi al fiecărui timp, constă în aceea că prin aceste scheme se poate stabili nu numai valoarea din *limbă* a fiecărei invariante, ci se pot stabili şi eventualele *efecte de sens* pe care invariantele le pot primi în *vorbire*. În virtutea principiului extensiunii şi intensiunii, prezentat mai sus (vezi 1.18), o formă poate primi *efectele de sens* ale formei cu care se învecinează în *sistem*. De exemplu, cele mai multe cazuri de *echivalenţă morfologică* le prezintă conjunctivul cu *invariantele* vecine din sistem, cu infinitivul şi cu condiţional-optativul. Echivalenţa cu infinitivul se manifestă în toate domeniile acestui mod, căci din punct de vedere distribuţional, în afară de formele compuse ale verbelor[191], nu există nici o poziţie în care să fie admis infinitivul şi să fie respins conjunctivul. În schimb, distribuţia conjunctivului este mai largă decât cea a infinitivului, căci există contexte în care este admis conjunctivul, dar este respins infinitivul (de pildă, într-un enunţ ca *Să fi ştiut, aş fi plecat* în locul conjunctivului nu se poate folosi infinitivul). Deci conjunctivul este extensiv, faţă de infinitiv care este intensiv (vezi 1.18). În ordine descrescătoare se plasează echivalenţa conjunctivului cu condiţional-optativul. Din această echivalenţă, care afectează în special conjunctivul din principale şi din condiţionale, subiective şi completive directe, derivă valorile secundare ale conjunctivului (**dorinţă:** *Să te ferească sfântul ! (= Feri-te-ar sfântul !)*; **eventualitate:** *Să ştiu că e aşa, aş muri (= Dacă aş şti...)* etc.). Menţionăm însă că aceste valori sunt numai *efecte de sens* pe care conjunctivul le capătă în *vorbire*, datorită echivalenţei lui cu condiţional-optativul, mod plasat în sistem în imediata vecinătate a conjunctivului. Valoarea de *invariantă* a conjunctivului este dată însă nu de *efectele de sens*, ci de poziţia pe care acest mod o ocupă în sistemul psihic şi semiologic al limbii. Faptul că imperfectul indicativului are în unele realizări sintactice valoare de condiţional (*Dacă tăceai, filozof rămâneai*) nu înseamnă că definirea imperfectului trebuie făcută după această valoare. Trebuie luată în discuţie, pentru definirea acestei forme, poziţia sa în

[191] Tendinţa de extindere a conjunctivului în domeniile infinitivului s-a manifestat chiar şi în unele forme compuse. Astfel, forma de viitor de tipul *am să cânt* este rezultatul tendinţei de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv (vechea formă de viitor era *am a cânta* < lat. *habeo ad cantare*).

Scanned with OKEN Scanner

sistem (epoca trecută, poziţia incidenţă-decadenţă (vezi figura 9)), poziţie care este dată de o operaţie mentală, mereu aceeaşi, care se petrece în mintea subiectului vorbitor ori de câte ori acesta are nevoie de o asemenea formă.

În urma acestor consideraţii, se poate pune problema raporturilor conjunctivului cu două forme verbale neluate în discuţie până acum: *imperativul* şi *prezumtivul*. În sistemul prezentat (fig. 7-8), prezumtivul şi imperativul nu figurează, deşi este ştiut că ele contractează relaţii şi corelaţii cu conjunctivul. Am omis aceste *moduri*, întrucât, după părerea noastră, ele au o situaţie specială. Atât imperativul, cât şi prezumtivul sunt moduri *alocutive*, moduri care nu există la nivelul *limbii* care "se naşte *în* şi *prin* gândire" (*modes de la pensée*, după expresia lui G. Guillaume şi a elevilor săi, vezi 1.20), ci numai la nivelul *vorbirii* (*au niveau du discours*[192]).

Imperativul este o manieră de adresare, ca şi interjecţia şi vocativul, care nu există la nivelul *limbii*), ci se pregăteşte în faza imediat anterioară *actualizării* (prin *actualizare* desemnăm aici faza de trecere de la *limbă* la *vorbire*[193]). Caracteristica esenţială a imperativului este aceea că acest *mod* este neutru din punctul de vedere al relaţiei *proces enunţat – protagonist al procesului enunţat*. Prin imperativ se poate stabili numai relaţia *proces enunţat – protagonist al procesului enunţării* (locutor)[194]. De aceea, imperativul nu îndeplineşte una din condiţiile esenţiale de definire a lui ca *invariantă-mod*: relaţia între procesul enunţat şi protagonistul (sau protagoniştii) procesului enunţat prin referire la protagonistul (sau protagoniştii) procesului enunţării[195]. El este, prin urmare, un *mod locutorial*, care caracterizează vorbirea şi nu limba. După guillaumieni, "*l'impératif pretend amener les événements nommés à l'existence, marque et déclanche, donc, la transition d'un événement virtuel à un événement réel:*

événement virtuel — *impératif* → *événement réél*

Or, le seuil virtuel/réel est celui où se joue l'opposition subjonctif/indicatif (cf. H. Curat, *Morphologie verbale et référence temporelle en française moderne. Essais de sémantique grammaticale*, Geneva-Paris, 1991, p. 160). În cadrul imperativului, se manifestă opoziţia de sens *conjunctiv/indicativ*. Acest fapt l-a determinat pe Guillaume să afirme "*Le trait le plus original d'un impératif français est de devoir la forme indicative ou subjonctive du verbe non pas à l'idée à travers de laquelle on regarde ce verbe, mais à ce verbe lui-même*" (*op. cit.*, p. 47). Sursa acestui *mod* se află în natura imaginii verbale, adică în semantismul verbului: şi imperativul şi subjonctivul denotă procese care se referă la viitor, care nu sunt începute în instanţa de comunicare şi pe care locutorul le întrevede, în raport cu lumea reală *de ce qui est,* dar în raport cu această lume rămân ca *virtuale* sau *ireale*. În raport cu această lume, procesul este considerat ca *virtual* sau *eventual* (cf. Carmen Ştefania Stoean, *op. cit.*, p. 272). În partea a IV-a a lucrării, unde vom discuta *efectele de sens* ale conjunctivului, îl vom lua în discuţie, pornind de la aceste consideraţii.

O situaţie oarecum asemănătoare, dar şi cu multe deosebiri, o are *prezumtivul*. Ca şi imperativul, el este un *mod* al *vorbirii* şi nu un mod al limbii. Şi el este o manieră de

[192] Cf. P. Wunderli, *op. cit.*, p. 562.
[193] *Ibidem*, p. 563.
[194] Cf. R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963, p. 183.
[195] Pentru faptul că imperativul este un *mod* alocutorial pledează şi imposibilitatea lui de a avea forme pentru persoana I şi a III-a.

Scanned with OKEN Scanner

adresare către un interlocutor (prezent sau imaginar). Faţă de imperativ, care este un mod al persoanei a II-a, prezumtivul este un mod al persoanei a III-a, căci la celelalte persoane el nu foloseşte[196]. De aceea, spre deosebire de imperativ, care nu posedă relaţia *proces enunţat – protagonist al procesului enunţat*, prezumtivul conţine această relaţie, însă ea este restrictivă în sensul că protagonistul procesului enunţat este mai ales la persoana a III-a. Deci, ca şi imperativul, el este un *mod* defectiv. Acest fapt nu este suficient însă pentru negarea prezumtivului din limbă. Alte elemente pledează pentru aceasta: 1) semiologia prezumtivului, 2) semnificaţia sa.

Prin semiologia sa, prezumtivul nu poate fi considerat mod pentru că el nu are forme proprii, total diferenţiate de indicativ, conjunctiv şi de condiţional-optativ. De pildă, prezumtivul perfect are toate formele omonime cu viitorul al II-lea (*va fi cântat*), cu conjunctivul perfect (*să fi cântat*) şi cu condiţional-optativul perfect (*ar fi cântat*). Singurele forme diferenţiate sunt cele de prezent (cu gerunziul), care, după cum s-a arătat, se pot folosi aproape numai la persoana a III-a[197] (*va fi mergând, să fi mergând, ar fi mergând*). Dar şi aici avem de a face cu forme de indicativ, conjunctiv, condiţional, deci cu forme neomogene din punct de vedere strict formal. Acest fapt a făcut pe unii cercetători să considere prezumtivul *tip de conjugare* şi nu mod[198]. Într-adevăr, prezumtivul din punct de vedere formal este o categorie neconstituită ferm, care nu aparţine în mod exclusiv nici categoriei conjugării, nici celei a modului[199]. *Gramatica* Academiei menţionează că numai *„din nevoile expunerii"* îl tratează *„în mod convenţional în cadrul modurilor"*[200].

Din punct de vedere al conţinutului categorial, prezumtivul este **şi** conjunctiv (exprimând posibilitatea, nesiguranţa, îndoiala), **şi** condiţional-optativ (exprimând probabilitatea, eventualitatea, irealitatea) proiectând universul locutorului în *universul lumilor posibile*, **şi** indicativ (exprimând o acţiune *reală*, dar presupusă, necunoscută de locutor[201]). Ca urmare, nu se poate spune că prezumtivul nu este **nici** conjunctiv, **nici** condiţional, **nici** indicativ, ci se poate spune numai că el este **şi** conjunctiv **şi** condiţional **şi** indicativ. Acest fapt rezultă şi dacă privim prezumtivul din punct de vedere funcţional. Astfel, din punctul de vedere al relaţiei heteronexe, prezumtivul nu poate fi caracterizat prin lexeme care să fie compatibile (*compatibilitate de succesiune*) numai cu formele lui şi să respingă alte forme. Formele prezumtivului sunt generate atât de lexeme din câmpul semantic al posibilităţii (deci de lexeme care generează numai conjunctivul), cât şi de lexeme din câmpurile semantice ale

---

[196] Când apar la persoana I, formele de prezumtiv pot fi explicate numai dacă acceptăm din pragmatica modernă *teoria polifonică* a lui Oswald Ducrot, care face o distincţie clară între *subiectul vorbitor*, persoana care a produs efectiv enunţul, şi *locutor*, o fiinţă care aduce în discuţie unul sau mai mulţi *enunţiatori*, cu unii dintre care aceştia se poate sau nu identifica. Respingând postulatul *unicităţii subiectului vorbitor*, Ducrot stabileşte o graniţă precisă între *subiectul vorbitor*, adică fiinţa care se încadrează în lumea reală şi pronunţă enunţul, şi *locutorul, alocutorul, enunţiatorul*, responsabil de actele ilocuţionare, şi *destinatarul*, căruia îi sunt adresate actele ilocuţionare (cf. O. Ducrot, *Le dire et le dit*, Paris, 1984; Anscombre J. C. şi Ducrot O., *L'argumentation dans la langue*, Bruxelles, 1983).

[197] *Gramatica* Academiei, ediţia a II-a, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 223-224, dă exemple şi pentru pers. I şi a II-a. Exemplele date nu ni se par concludente pentru posibilitatea folosirii prezumtivului şi la persoanele I şi a II-a.

[198] Elena Slave, *Prezumtivul*, în „Studii de gramatică", II, p. 53-60; *Gramatica* Academiei, vol. I, ediţia a II-a, Bucureşti, 1966, p. 216.

[199] *Gramatica limbii române*, vol. I, ediţia a II-a, Bucureşti, 1966, p. 216-218.

[200] *Ibidem*, p. 216.

[201] Din punctul de vedere al protagonistului procesului enunţat, acţiunea exprimată de prezumtiv este reală.

Scanned with OKEN Scanner

probabilităţii şi certitudinii (deci de lexeme care generează indicativul şi condiţionalul şi care resping conjunctivul). La fel, din punctul de vedere al direcţiei homonexe, prezumtivul admite şi conjuncţiile care cer conjunctivul şi resping indicativul sau condiţionalul, şi conjuncţiile care cer indicativul sau condiţionalul şi resping conjunctivul. Astfel, prezumtivul este compatibil atât cu *să* şi locuţiunile în care intră, cât şi cu *că*, *dacă*, *de*, etc. şi compusele lor. Prin urmare, nici din punct de vedere funcţional, prezumtivul nu este constituit ca o categorie omogenă.

Faptele expuse mai sus ne dau dreptul să susţinem că alegerea formelor de *prezumtiv* nu se face la nivelul *limbii*, ci numai la nivelul *vorbirii*, că prezumtivul, ca şi imperativul, este un mod al *vorbirii*, dar nu şi al *limbii*. Prezenţa sa în vorbire se explică prin *efectele de sens*, numeroase şi variate, pe care le produc *invariantele* conjunctiv, condiţional-optativ şi indicativ. Acest fenomen de apariţie a unor moduri alocutive ca urmare a *efectelor de sens* ale unor *invariante* din limbă este numit de G. Guillaume *subductivitate* (*subductivité*[202]).

Alături de formele de conjunctiv, formele aşa zisului mod „prezumtiv" exprimă *incertitudinea*, dar ele accentuează atitudinea *ipotetică*, de *presupunere* a locutorului, de *bănuială*, de *ipoteză*. Formele omonime la perfect cu conjunctivul perfect, cu viitorul anterior şi cu condiţionalul perfect, cu o intonaţie dubitativă sunt efecte de sens ale acestor moduri şi timpuri.

Totalizând rezultatele, putem spune că în limba română există în *limbă* trei moduri personale (conjunctivul, condiţional-optativul şi indicativul, toate trei comutabile) şi trei moduri nepersonale (infinitivul, gerunziul şi participiul[203]). La nivelul *vorbirii* mai apar două moduri alocutive: imperativul şi prezumtivul, ca *efecte de sens* ale modurilor personale.

2.18. Rezultatele obţinute prin aplicarea (şi rafinarea corespunzătoare) la limba română a celor trei metode expuse pe larg în acest capitol (metoda *imanentă* a lui K. Togeby, metoda pragmatică a *informaţiei gramaticale* a lui H. Weinrich şi metoda *psiho-sistematică* a lui G. Guillaume) au reuşit, după părerea noastră, să fixeze locul conjunctivului în sistemul verbo-temporal al limbii române contemporane. Aceste metode, cu toate că sunt total diferite una de alta, se completează reciproc. Datele obţinute prin aplicarea metodei *imanente* a lui Togeby şi a metodei *informaţiei gramaticale* a lui Weinrich sunt foarte importante pentru realizarea sistemului *psiho-sistematic* şi *psiho-semiologic* după metoda lui Guillaume. De fapt, chiar Guillaume a subliniat în repetate rânduri necesitatea de a preceda realizarea sistemelor *psiho-sistematice* cu descrieri structurale bazate pe observaţia directă a faptelor[204], or, tocmai acest aspect nu apare în lucrările lui G. Guillaume, deşi autorul mărturiseşte că în spatele sintezelor sale se ascunde un bogat material faptic, pe care n-a avut posibilitatea să-l publice. Nereceptarea teoriilor lingvistice ale lui Guillaume de către contemporanii săi se explică, probabil, şi prin caracterul lor abstract, uneori chiar nebulos. Cu toate acestea, teoria şi metoda lui Guillaume sunt cele mai adecvate din toate teoriile prezentate mai sus care reuşesc să ţină seama de complexitatea fenomenului lingvistic, de complexitatea categoriilor de mod, aspect şi de timp. Spre deosebire de toate celelalte teze expuse, teza lui Guillaume despre mod, timp şi aspect reuşeşte să evite greşeala de a se plasa numai pe unul din planuri (planul *formei* sau al *substanţei*), ţinând în egală măsură seama de ambele planuri. În acelaşi timp, marele merit al tezei lui Guillaume constă şi în

---

[202] *Temps et Verbe*, p. 47 şi urm.

[203] În ceea ce priveşte supinul, considerăm că ideea inexistenţei lui ca mod în română a fost argumentată suficient de Matilda Caragiu, *Moduri nepersonale*, SCL, XIII, 1962, p. 29-43.

[204] Cf. G. Guillaume, *Temps et Verbe*, p. 133.

Scanned with OKEN Scanner

faptul că în definirea modului şi timpului ţine seama atât de valoarea din planul *limbii*, care este valoare unică, cât şi de diversitatea *efectelor de sens* din planul *vorbirii*. Se demonstrează astfel că *unitatea* se manifestă prin *diversitate*.

Teoria generală a modului şi a timpului, sistemele verbo-temporale realizate după cele trei metode aplicate la limba română contemporană vor constitui baza teoretică şi metodologică pentru capitolele următoare consacrate aspectului diacronic al problemei, schimbărilor care au avut loc în evoluţia conjunctivului românesc. Nu se pot înţelege schimbările dintr-un sistem lingvistic fără referirea la sistemul care le suferă. Permanenţa, stabilitatea în timp este *„o problemă pertinentă a lingvisticii diacronice, în timp ce dinamica se dovedeşte a fi o problemă crucială pentru lingvistica sincronică"*[205].

[205] Cf. R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963, p. 77.

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL AL II-LEA

EVOLUȚIA FORMELOR CONJUNCTIVULUI

1. O comparație oricât de sumară între sistemul verbal latin și sistemul verbal românesc scoate la iveală asemănările, dar și deosebirile dintre cele două sisteme. Asemănările și deosebirile între cele două sisteme se vădesc atât în sistemul psiho-sistematic, cât și în sistemul semiologic (vezi figura nr. 7 în comparație cu fig. 8, 9 și 10).

În cele ce urmează nu vom proceda la o comparație a întregului sistem semiologic verbal latin cu cel românesc, ci vom compara numai microsistemul în care intră conjunctivul din cele două limbi.

Ceea ce caracterizează conjunctivul românesc în comparație cu cel latinesc este numărul redus de forme temporale pe care le posedă. Spre deosebire de conjunctivul latinesc format din patru forme temporale, două cu direcții ascendente (→) (prezentul și perfectul: *cantem* și *cantarem*) și două cu direcții descendente (←) (imperfectul și mai mult ca perfectul: *cantaverim* și *cantauissem*), conjunctivul românesc actual posedă numai două forme[1]: un prezent ascendent (→) și un perfect descendent (←) (vezi fig. 1-2). O altă deosebire între cele două conjunctive este aceea privitoare la modalitatea de construcție a formelor: toate cele patru forme temporale latinești sunt sintetice, în timp ce în română numai una este sintetică precedată de morfemul *să* (*să cânt*), cealaltă fiind analitică (*să fi cântat*). În ceea ce privește sincretismele personale, conjunctivul românesc se deosebește de conjunctivul latinesc prin faptul că posedă forme sincretice, nediferențiate prin mijloace morfologice. Astfel, toate formele de persoana a III-a de la conjunctivul prezent sunt omonime cu formele de la persoana a VI-a a aceluiași timp, iar formele de conjunctiv perfect, din româna modernă, sunt la toate persoanele forme omonime între ele (în româna veche ele erau însă diferențiate prin forma auxiliarului, care era variabilă). Limba latină clasică nu avea astfel de sincretisme personale.

O altă caracteristică a conjunctivului românesc în comparație cu cel latinesc este aceea că formele de persoana I și a II-a singular și plural de la toate verbele (cu excepția verbului *a fi*) sunt omonime[2] la prezent cu formele corespunzătoare ale indicativului prezent (*(să) cânt – cânt, (să) cânți – cânți, (să) cântăm – cântăm, (să) cântați – cântați*). Omonimia a atins la unele verbe și persoana a III-a (*(să) taie – taie, (să) mângâie – mângâie, (să) suie – suie*, dar *(să) cânte – cântă, (să) vadă – vede*, etc.). Numărul verbelor care au și la persoana a III-a forme identice cu cele de indicativ-prezent este destul de mic în dacoromână, limitându-se la unele verbe terminate în *-á* la infinitiv (*a ouá*), în *-iá* la infinitiv și fără sufix flexionar (*a apropia, a mângâia*), în *-i* la infinitiv și fără sufix flexionar

[1] În româna veche există și un conjunctiv mai mult ca perfect.

[2] Opoziția între cele două moduri se restabilește prin izolarea lui *să* la conjunctiv. Într-o fază mai veche a limbii, *să* se folosea și cu indicativul și condiționalul.

Scanned with OKEN Scanner

la prezent (*a şti, a şovăi*), la unele verbe în *-ea* (*a bea*) sau *-e* (*a umple*) la infinitiv[3]. Dialectele din sudul Dunării au mers mai departe decât dialectul dacoromân în ceea ce priveşte extinderea formelor de indicativ la conjunctivul prezent. Astfel, dialectele aromân şi meglenoromân au extins formele de indicativ prezent şi la persoana a III-a singular şi plural la toate verbele de conjugarea I: arom. *s-cântă* (conjunctiv) – *cântă* (indicativ)[4]; meglrom. *să cǫntă* (conjunctiv) – *cǫntă* (indicativ)[5]. Aceste dialecte nu au extins formele de indicativ prezent şi la persoana a III-a a verbelor de celelalte conjugări (conjugările II-IV): arom. *z-veádă* (conj.) – *veáde* (indic.); *s-toárcă* (conj.) – *toarţe* (indic.); *z-yină* (conj.) – *yine* (indic.)[6]; meglrom. *să cadă (bată, doarmă)* (conj.) – *cadi, bati, doarmi* (indic.)[7]. Deci, ca şi în dialectul dacoromân, în dialectele aromân şi meglenoromân opoziţia între persoana a III-a a conjunctivului şi persoana a III-a a indicativului se stabileşte între *ă – e(i)* la verbele de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a[8], dar, spre deosebire de dialectul dacoromân, această opoziţie se suspendă la toate verbele de conjugarea I.

Dar cel mai departe a mers, în ceea ce priveşte extinderea la conjunctivul prezent a formelor de indicativ prezent, dialectul istroromân. Acest dialect a desfiinţat total desinenţele de conjunctiv, încât toate formele de conjunctiv sunt identice la toate verbele cu cele de indicativ prezent[9].

Prin extinderea formelor de indicativ prezent la conjunctivul prezent, conjuncţia-morfem *să* a devenit obligatorie la formele sincretice (persoana I şi a II-a singular şi plural), rămânând facultativă numai la persoana a III-a la verbele care *au o desinenţă distinctă* de cea a formei de persoana a III-a.

2.0. Schema sistemului verbo-temporal latin este reprodusă după G. Guillaume, *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, Paris, 1964, p. 22, 28. Ea reprezintă sistemul semiologic temporal latin, modelat după sistemul psihic latin, în cronogeneză (formarea *imaginii-timp* în cursul spaţializării timpului). Verbul latin are la bază două planuri paralele: *perfectum* şi *infectum*. În schemă, cele două planuri sunt reprezentate prin două trapeze aflate în două planuri paralele. Distanţa care separă cele două planuri paralele este "*distanţa care separă în mintea vorbitorului prezentul propriu-zis, sau 'prezentul conştiinţei actuale', de 'prezentul de memorie', cunoscut sub numele de perfect*" (*op. cit.*, p. 19).

Profilele rezultate prin anumite secţiuni în cronogeneză, numite de autor *cronoteze*, sunt imagini plane ale timpului, dotate cu două dimensiuni: înălţime şi lungime. Fiecare din aceste imagini exprimă, sub cele două dimensiuni, o stare mai mult sau mai puţin avansată a formării timpului (şi deci, şi a verbului, căci după Guillaume, verbul este *timp*, iar numele este *spaţiu*; cf. şi B. Pottier, 1980, p. 31-34). În felul acesta, în concepţia lui G. Guillaume, timpul lingvistic primeşte trei dimensiuni (lungime, lăţime, înălţime),

---

[3] Cf. Valeria Guţu-Romalo, *Morfologia structurală a limbii române*, Bucureşti, 1968, tabelul de la p. 196-197.

[4] Cf. T. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, Bucureşti, 1932, p. 448; Matilda Caragiu Marioţeanu, *Fonomorfologie aromână*, Bucureşti, 1968, p. 122.

[5] T. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. I, Bucureşti, 1925, p. 161.

[6] Cf. M. Caragiu Marioţeanu, *op. cit.*, p. 122.

[7] Cf. T. Capidan, *Meglenoromânii*, I, p. 161.

[8] Este vorba de persoana a III-a singular a conjunctivului prezent şi a indicativului prezent, căci la persoana a III-a plural opoziţia între forma de conjunctiv şi forma de indicativ se stabileşte între *-ă* (conjunctiv) şi *0* (zero) (*sară – sar, tacă – tac*); între *-ie* (conj.) şi *-u* (indic.) (*să ştie – ştiu*), între *-e* (conj.) şi *-u* (indic.) (*să umple – umplu*), etc.

[9] Cf. S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, vol. II, Bucureşti, 1926, p. 176.

Scanned with OKEN Scanner

ca orice edificiu construit în spaţiu, deci, *se spaţializează*. Aceste dimensiuni provin din faptul că, după Guillaume, *cronogeneza* se referă la timpul pe care-l cere pentru a opera (*timpul operativ*, sesizat mai întâi în lumgime, şi apoi în lăţime). Timpul operativ, sesizat în lungime, constituie înălţimea sistemului, iar sesizat în sens transversal, el oferă profiluri plane cu două dimensiuni (lungime şi lăţime). Profilurile obţinute sunt imagini clare ale timpului care exprimă rezultatul a ceea ce s-a realizat anterior cu concursul celei de a treia dimensiuni, înălţimea. Ele reprezintă, de fapt, cele trei moduri cronogenetice latineşti: infinitivul, conjunctivul şi indicativul. Întreruperea cronogenezei în faza incipientă a ei, oferă o imagine simplă, care nu diferenţiază epocile şi în care direcţia timpului este cea naturală (← –), descendentă (adică a timpului care curge din viitor spre trecut, prin prezent). Este direcţia timpului *existenţei*, timpul care se impune omului (timpul *aoristic* sau timpul *tezei*, după expresia lui B. Pottier (1980, p. 42), numit de acesta T^1), care în raport cu *eul* este *real* (*actual*) sau *virtual* (*ireal*). În această fază, el este numai *virtual* şi îi corespund două forme de infinitiv, *cantare* şi *cantauisse*.

Dacă cronogeneza este întreruptă mai târziu, verbul se înbogăţeşte cu două elemente: categoria *persoană* şi o direcţie *ascendentă* (– →), rezultată din aceasta, a timpului. Cu toate acestea, în această fază, timpul nu a ajuns la *spaţializarea* lui completă, la împărţirea în epoci şi nivele temporale, de *trecut, prezent şi viitor*. De aceea, timpurile corespunzătoare acestei faze cronogenetice sunt un prezent larg şi un perfect larg (reprezentate printr-o linie). Patru forme corespund acestor faze cronogenetice, ocupate de modul conjunctiv (timpul *in fieri*): *cantem, cantauerim, cantarem, cantauissem*. Primele două sunt ascendente (– →), iar ultimile două sunt descendente (← –).

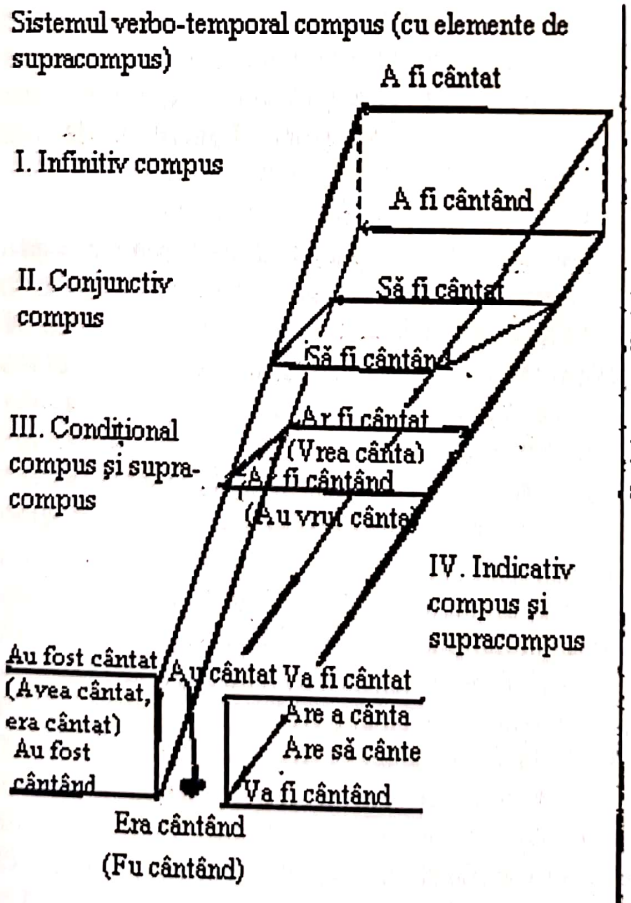

Figura 9

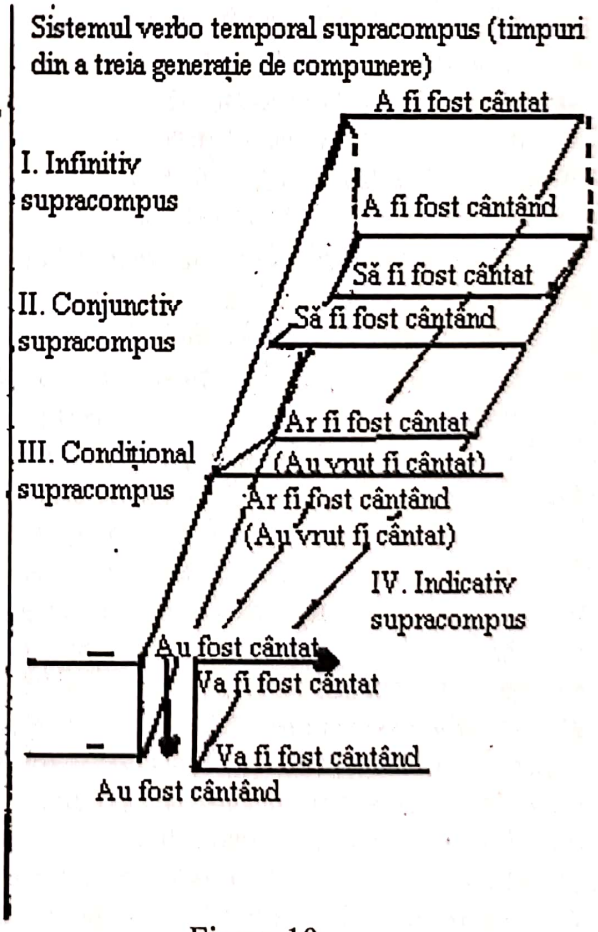

Figura 10

În sfârşit, în ultima fază de dezvoltare, timpul îşi capătă imaginea sa desăvârşită, fiind despărţit în trei epoci temporale: un prezent relativ strâmt, care e o părticică de trecut şi una de viitor, şi care separă două epoci, cea a trecutului, descendentă (– →) şi cea a viitorului, ascendentă (– →). Acestei faze îi corespund şase timpuri, împărţite din punct de vedere semiologic, în două grupe: timpuri formate din tema prezentului (*canto, cantabam, cantabo*) şi timpuri formate din tema perfectului (*cantavi, cantaveram, cantavero*), simetric construite. Din acest sistem lipseşte modul imperativ, care, după Guillaume, este un mod al *vorbirii* şi nu al *limbii*. Timpul *spaţializat* al lui G. Guillaume este timpul modelat de *eul vorbitor* (locutor), după dimensiunile spaţiului:

trecut →	prezent EU aici (spaţiul eului)	→ viitor
acolo, în urmă		acolo, înainte

Prin spaţiul *eului*, timpul devine fix, momentul vorbirii fiind luat ca reper (prezentul indicativ este acel reper). Faţă de timpul *existenţei* (T^1) care are un reper mobil, timpul *spaţializat* (T^2) are un reper fix. În sfârşit, pe lângă T^1 şi T^2, Guillaume mai distinge un T^3, adică timpul *interiorizat*, care exprimă modul acţiunii (*Aktionsart*) sau *aspectul* care se referă la integritatea procesului (*perfectivitatea/imperfectivitatea* acţiunii sau a procesului respectiv şi etapele de desfăşurare). B. Pottier (1980, p. 46) dezvoltă teza lui Guillaume, distingând şi un T^4, care este timpul *relativizat*, cronologia relativă. *Concordanţa timpurilor* este domeniul lui T^4, dar în limba română ea nu este aşa de importantă ca în alte limbi romanice (de exemplu, în franceză). De fapt, termenul *timp* este polisemic, desemnând *timpul cosmic* (în opoziţie cu *spaţiul*), *timpul climatic, timpul fizic, timpul uman, timpul relativ* (raportul dintre două evenimente), *timpul conjugării* (germ. *Zeit/Tempus*; engl. *time/tense*; fr. *temps/tiroir*), *timpul lingvistic* (actual, contemporan, rar, frecvent), *timpul lingvistic* (proces anterior, concomitent, posterior). Pentru detalii, vezi Wilmet, 1997, p. 296-297.

2.1. Schema sistemului verbo-temporal al limbii române a fost realizată prin aplicarea la limba română a metodei cronogenetice a lui G. Guillaume folosită în *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, Paris, 1965. Spre deosebire de sistemul verbo-temporal al limbii latine, sistemul verbo-temporal al limbii române prezintă patru trepte cronogenetice („cronoteze") prin apariţia modului condiţional-optativ, inexistent în latină. Prin apariţia condiţional-optativului unele funcţii îndeplinite în latină de conjunctiv sunt preluate de acest nou mod. De pildă, zona probabilului nu mai este disputată, ca în latină, de conjunctiv şi de indicativ, ci de condiţional-optativ şi indicativ (*Probabil că vine (ar veni)*), dar nu şi **Probabil să vină*. Acest nou mod face ca poziţia în sistem a conjunctivului să fie diferită în română faţă de poziţia pe care o avea în latină. Ca şi în latină, conjunctivul românesc ocupă a doua treaptă cronogenetică, caracterizată prin apariţia *categoriei persoană* şi a unei noi direcţii temporale, direcţia ascendentă. Spre deosebire de latină însă, conjunctivul românesc este *mai depărtat de actualizare* decât conjunctivul latinesc. În imediata vecinătate a indicativului stă în română nu conjunctivul, ci condiţional-optativul. Pe plan funcţional acest fapt se exprimă prin aceea că modul condiţional-optativ este generat de aceleaşi elemente (lexeme, conjuncţii) de care este generat indicativul. Astfel, verbele de certitudine, probabilitate, cunoştinţă, precum şi conjuncţia *că*, compusele ei şi locuţiunile conjuncţionale în care intră generează atât indicativul, cât şi condiţional-optativul, dar nu pot genera conjunctivul. În acelaşi timp, unele lexeme şi

Scanned with OKEN Scanner

În sfârşit, în ultima fază de dezvoltare, timpul îşi capătă imaginea sa desăvârşită, fiind despărţit în trei epoci temporale: un prezent relativ strâmt, care e o părticică de trecut şi una de viitor, şi care separă două epoci, cea a trecutului, descendentă (– →) şi cea a viitorului, ascendentă (– →). Acestei faze îi corespund şase timpuri, împărţite din punct de vedere semiologic, în două grupe: timpuri formate din tema prezentului (*canto, cantabam, cantabo*) şi timpuri formate din tema perfectului (*cantavi, cantaveram, cantavero*), simetric construite. Din acest sistem lipseşte modul imperativ, care, după Guillaume, este un mod al *vorbirii* şi nu al *limbii*. Timpul *spaţializat* al lui G. Guillaume este timpul modelat de *eul vorbitor* (locutor), după dimensiunile spaţiului:

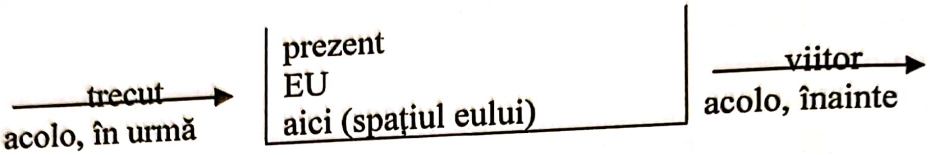

Prin spaţiul *eului*, timpul devine fix, momentul vorbirii fiind luat ca reper (prezentul indicativ este acel reper). Faţă de timpul *existenţei* (T^1) care are un reper mobil, timpul *spaţializat* (T^2) are un reper fix. În sfârşit, pe lângă T^1 şi T^2, Guillaume mai distinge un T^3, adică timpul *interiorizat*, care exprimă modul acţiunii (*Aktionsart*) sau *aspectul* care se referă la integritatea procesului (*perfectivitatea/imperfectivitatea* acţiunii sau a procesului respectiv şi etapele de desfăşurare). B. Pottier (1980, p. 46) dezvoltă teza lui Guillaume, distingând şi un T^4, care este timpul *relativizat*, cronologia relativă. *Concordanţa timpurilor* este domeniul lui T^4, dar în limba română ea nu este aşa de importantă ca în alte limbi romanice (de exemplu, în franceză). De fapt, termenul *timp* este polisemic, desemnând *timpul cosmic* (în opoziţie cu *spaţiul*), *timpul climatic, timpul fizic, timpul uman, timpul relativ* (raportul dintre două evenimente), *timpul conjugării* (germ. *Zeit/Tempus*; engl. *time/tense*; fr. *temps/tiroir*), *timpul lingvistic* (actual, contemporan, rar, frecvent), *timpul lingvistic* (proces anterior, concomitent, posterior). Pentru detalii, vezi Wilmet, 1997, p. 296-297.

2.1. Schema sistemului verbo-temporal al limbii române a fost realizată prin aplicarea la limba română a metodei cronogenetice a lui G. Guillaume folosită în *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, Paris, 1965. Spre deosebire de sistemul verbo-temporal al limbii latine, sistemul verbo-temporal al limbii române prezintă patru trepte cronogenetice („cronoteze") prin apariţia modului condiţional-optativ, inexistent în latină. Prin apariţia condiţional-optativului unele funcţii îndeplinite în latină de conjunctiv sunt preluate de acest nou mod. De pildă, zona probabilului nu mai este disputată, ca în latină, de conjunctiv şi de indicativ, ci de condiţional-optativ şi indicativ (*Probabil că vine (ar veni)*), dar nu şi **Probabil să vină*. Acest nou mod face ca poziţia în sistem a conjunctivului să fie diferită în română faţă de poziţia pe care o avea în latină. Ca şi în latină, conjunctivul românesc ocupă a doua treaptă cronogenetică, caracterizată prin apariţia *categoriei persoană* şi a unei noi direcţii temporale, direcţia ascendentă. Spre deosebire de latină însă, conjunctivul românesc este *mai depărtat de actualizare* decât conjunctivul latinesc. În imediata vecinătate a indicativului stă în română nu conjunctivul, ci condiţional-optativul. Pe plan funcţional acest fapt se exprimă prin aceea că modul condiţional-optativ este generat de aceleaşi elemente (lexeme, conjuncţii) de care este generat indicativul. Astfel, verbele de certitudine, probabilitate, cunoştinţă, precum şi conjuncţia *că*, compusele ei şi locuţiunile conjuncţionale în care intră generează atât indicativul, cât şi condiţional-optativul, dar nu pot genera conjunctivul. În acelaşi timp, unele lexeme şi

Scanned with OKEN Scanner

morfemele care generează conjunctivul, resping indicativul sau condiţional-optativul. Prin *locul* său în sistem (între infinitiv şi condiţional-optativ şi nu între infinitiv şi indicativ, ca în limbile romanice apusene şi în latină), conjunctivul românesc se deosebeşte ca valoare de conjunctivul latinesc şi de cel din limbile romanice apusene. În limba română, un verb la conjunctiv este o formă verbală pe care *vizatul* nu o poate duce până la actualitate, până la limita finală a timpului, adică până la modul indicativ (*E posibil (vrea, se roagă, porunceşte, trimite) să vină*, dar nu şi **E posibil (vrea, se roagă, porunceşte, trimite) că vine*. În schimb, în latină, aproape după orice antecendent poate fi pus şi indicativul, şi conjunctivul. În latină, o conjuncţie regizează indicativul când are sensul ei de bază, dar conjunctivul când are sensuri derivate. De pildă, *cum* are ca sens de bază ideea de timp, şi când însă primeşte sensul derivat de cauză este urmat de indicativ, când însă primeşte sensul derivat de cauză este urmat de conjunctiv. Această situaţie nu se găseşte în limba română.

Din schema sistemului verbo-temporal românesc (figurile 8, 9, 10) lipsesc modurile imperativ şi prezumtiv, pe care le considerăm moduri numai pe planul *vorbirii*, nu şi al *limbii*. De asemenea, din aceste scheme, lipsesc modurile gerunziu şi participiu, care ocupă ca şi infinitivul, prima treaptă cronogenetică. Opoziţia între infinitiv, gerunziu, participiu nu este o opoziţie de *mod* în adevăratul sens al cuvântului, ci o opoziţie de *durată* şi de tensiune: infinitivul este *tensiv*, participiul este *detensiv*, iar gerunziul este şi *tensiv*, şi *detensiv*. De aici, semnificaţia lor: acţiune durativă (gerunziu), acţiune terminată (participiu), acţiune (ne)începută (infinitiv). Am făcut abstracţie de gerunziu şi de participiu în aceste scheme, întrucât pentru problema relaţiilor conjunctivului, aceste moduri nu prezintă mare importanţă.

Faptele expuse mai sus arată că între conjunctivul românesc şi cel latinesc există mari deosebiri atât pe plan formal cât şi pe plan funcţional. Pe plan formal conjunctivul românesc se caracterizează prin aceea că are un sistem temporal mult mai simplu (două forme temporale, în loc de patru) şi mai economic (sincretismul formelor de conjunctiv prezent, persoana I şi II singular şi plural cu formele corespunzătoare de indicativ prezent, sincretismul formelor de conjunctiv perfect, nediferenţiate în limba actuală prin auxiliar, sincretismul persoana a III-a – persoana a VI-a la conjunctivul prezent). Pe plan funcţional conjunctivul românesc se deosebeşte de cel latinesc prin faptul că, prin apariţia condiţionalului, unele funcţii pe care le îndeplinea conjunctivul latinesc sunt îndeplinite nu de conjunctiv, ci de acest nou mod. Astfel, zona *probabilului* nu mai este disputată în română de conjunctiv şi de indicativ, ci de condiţional-optativ şi indicativ: *E probabil că vine (că ar veni)*, dar nu şi **E probabil să vină*. Deci, conjunctivul românesc este *intensiv*, în ceea ce priveşte raporturile cu condiţional-optativul şi cu indicativul (vezi Capitolul I), spre deosebire de conjunctivul latinesc, care era mai *extensiv*, întrucât putea să apară după toate antecedentele care generau indicativul[10].

Dacă din punctul de vedere al raporturilor sale cu indicativul şi cu condiţional-optativul conjunctivul românesc este *intensiv*, în sensul că aceste moduri i-au preluat unele funcţii, din punctul de vedere al raporturilor sale cu infinitivul conjunctivul românesc este *extensiv*, în sensul că el a preluat unele funcţii pe care le avea infinitivul latinesc (vezi Capitolul al III-lea). De fapt, o idee importantă, pe care vrem s-o subliniem cu acest prilej, este aceea că între procesul de spaţializare a timpului, de formare a „imaginii-timp" şi *extensiunea* modurilor este un raport direct proporţional: cu cât se înaintează în cronogeneză, cu atât modurile devin mai *extensive* şi invers: cu cât „imaginea-timp" este mai rudimentară, cu atât modurile devin mai *intensive*. Cel mai extensiv este indicativul,

[10] Vezi G. Moignet, *op. cit.*, p. 163-165.

Scanned with OKEN Scanner

care „invadează" adesea domeniile modurilor aflate pe trepte cronogenetice inferioare (vezi figurile 8, 9, 10), cel mai *intensiv* este infinitivul, care în română a fost limitat de modul de pe treapta cronogenetică imediat următoare: conjunctivul. Conjunctivul este *extensiv* în raport cu infinitivul, dar *intensiv* în raport cu indicativul şi uneori în raport cu condiţional-optativul care i-a preluat unele forme (lit. *cantaverim* > v. rom. *se cîntare „aş cânta"*) şi unele funcţii.

2.2. Deosebirile semnalate mai sus între sistemul verbo-temporal latin şi sistemul verbo-temporal românesc arată că cele două sisteme, sistemul psihic şi sistemul semiologic latin *s-au ruinat*[11], făcând loc unui nou sistem psihic şi unui nou sistem semiologic. Conjunctivul românesc a moştenit din conjunctivul latinesc numai formele de persoana a III-a singular şi plural de la timpul prezent[12]: *cante(n)t* > *cânte*, *habea(n)t* > *aibă*, *scriba(n)t* > *scrie*, *audia(n)t* > *audză* > *auză* > *audă* (formă refăcută, deiotacizată). Aceste forme s-au păstrat în virtutea funcţiei pe care o aveau încă din latină, de a completa paradigma imperativului. Tot în virtutea aceleiaşi funcţii s-au păstrat unele forme izolate de conjunctiv prezent: *blemu* < *ambulemus*, *bleţi* < *ambuletis* şi *paseţi* < *pasetis*[13]. Aceste forme, foarte frecvent folosite în limba veche, sunt limitate astăzi din punct de vedere geografic la unele graiuri de nord-vest[14].

Din conjunctivul latinesc, româna a mai moştenit o serie de forme cărora le-a schimbat semnificaţia categorială. Astfel, mai mult ca perfectul indicativ sintetic (*cântase*) este descendentul formei de mai mult ca perfect conjunctiv latinesc (*cantavisset*)[15]. Prin folosirea formei descendente din cea de mai mult ca perfect conjunctiv latin ca formă de mai mult ca perfect indicativ, româna se deosebeşte de celelalte limbi romanice, care au schimbat numai valoarea *temporală* a mai mult ca perfectului conjunctiv latin, transformându-l în imperfect conjunctiv. De asemenea, condiţionalul sintetic de tipul *cântare*, *cântarem*, din vechea dacoromână şi din dialectele aromân şi meglenoromân de astăzi cu corespondenţe în conjunctivul viitor din spaniolă (*cantare*), este descendentul perfectului conjunctiv latinesc (*cantaverim*) sau al combinaţiei acestuia cu viitorul anterior (*cantavero*)[16]. Conjunctivul perfect latinesc a dispărut, în urma confuziei sale cu viitoul exact (viitorul al II-lea), din cea mai mare parte a Romaniei, menţinându-se cu valoare de condiţional prezent numai în spaniolă, portugheză, vechea dacoromână şi dialectele aromân şi meglenoromân. Resturi ale conjunctivului latinesc sunt şi formele de prezent indicativ ale verbului *a fi*, sînt < **sintunt* şi formele din vechea dacoromână, *semu* < lat. *simus*, *seţi* < lat. *sitis*. Dintre aceste forme numai prima este a doua *normă* în limba actuală[17], celelalte două fiind limitate la limba veche şi la unele graiuri populare izolate.

---

[11] Expresia *s-a ruinat* aparţine lui G. Moignet, *op. cit.*, p. 150.

[12] Afirmaţia este valabilă pentru dacoromână, căci dialectele aromân şi meglenoromân n-au moştenit formele de persoana a III-a ale conjunctivului prezent latinesc la verbele de conj. I, iar dialectul istroromân n-a păstrat formele conjunctivului latinesc nici la celelalte conjugări.

[13] Cf. Leca Morariu, *Morfologia verbului predicativ român*, „Codrul Cosminului", an IV-V, Cernăuţi, 1929, p. 3.

[14] *Ibidem*, p. 3.

[15] De fapt, din lat. *cantavissem* a rezultat rom. *cântase* şi nu *cântasem*, *-m* fiind analogic cu persoana I plural (*cântasem* < *cantavissemus*).

[16] În legătură cu originea şi răspândirea formelor *cântare*, *cântaru*, vezi C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, coordonator I. Gheţie, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1997, p. 139-140. Cf. şi C. Frâncu, *Gramatica limbii române vechi, 1521-1780*, Casa Editorială *Demiurg*, Iaşi, 2009, p. 120-121.

[17] Forma *sânt* s-a răspândit de la pers. a III-a plural şi la pers. I singular (prin analogie). La sfârşitul

Scanned with OKEN Scanner

Aceste fapte arată că, cu toate că sistemul psihic al conjunctivului latinesc s-a prăbuşit în latina populară din primle secole ale erei creştine, sistemul semiologic s-a menţinut în mare parte, componentele sale primind însă alte valori.

Care sunt factorii care au determinat înlocuirea sistemului psihic şi semiologic latin cu sistemul psihic şi semiologic romanic ?

Multă vreme s-a crezut că principalul şi chiar singurul factor care a determinat schimbarea sistemului latin sintetic în sistem romanic, bazat în mare parte pe forme analitice, ar fi de ordin *fonetic*. Dezvoltarea în latina populară a accentului de intensitate în dauna celui muzical aduce cu sine o slăbire şi apoi căderea consoanelor finale, favorizându-se astfel anumite omofonii[18]. Ca urmare a acestor omofonii, sistemul latin bazat în special pe flexiunea silabelor finale se prăbuşeşte, cedând locul unui sistem nou bazat pe alte principii de construcţie (forme mai regulate, mai clare, mai expresive). În cazul conjunctivului, în urma legilor fonetice devin omofone perfectul conjunctiv şi viitorul al II-lea indicativ[19], imperfectul conjunctiv şi infinitivul prezent (*cantare (m)*, *cantare*). La conjunctivul prezent, înlocuirea formelor de persoana I şi a II-a singular şi plural cu formele corespunzătoare de indicativ prezent ar fi avut, după unii cercetători[20], tot cauze de ordin fonetic: desinenţa *-es* a persoanei a II-a singular era pronunţată *-is* la verbele de conjugarea a II-a, a III-a, a IV-a, ajungându-se astfel la identificarea formală a persoanei a II-a singular a indicativului prezent cu cea a conjunctivului prezent.

Explicaţia transformării sistemului latin în sistem romanic numai prin acţiunea legilor fonetice nu este însă suficientă. Ea nu poate arăta *de ce*, de pildă, perfectul conjunctivului latinesc dispare din cea mai mare parte a Romaniei, dar se păstrează în vechea dacoromână, în spaniolă şi în portugheză nu cu valoare de perfect (*perfectum*), ci cu valoare de prezent condiţional (*infectum*) numit în gramaticile spaniole viitor conjunctiv.

Fără îndoială că omofonia apărută în latina populară între infinitivul *cantare*, imperfectul conjunctivului *cantarem* şi perfectul conjunctivului *canta(ve)rim* a putut contribui la dispariţia primei forme de conjunctiv (imperfectul *cantarem*) din întreaga Romanie şi a celei de a II-a (conjunctivul perfect *canta(ve)rim*) din cea mai mare parte a Romaniei. Cu toate acestea, cauzele sunt mai profunde, şi acest fapt a fost relevat de Fr. Thomas. El a arătat că restructurarea sistemului latin, şi simplificarea lui au la bază cauze de ordin *sintactic*, în primul rând, şi numai în al doilea rând, cauze de ordin fonetic[21]. În virtutea faptului că în latină se manifestă de timpuriu o tendinţă de confuzie a *infectumului* cu *perfectumul*, formele care caracterizează imperfectivul se foloseau pentru ce exprima perfectivul şi invers (formele perfectivului), cele imperfective, se foloseau pentru cele perfective[22]. De pildă, în latina clasică orice valoare de *perfectum* este exclusă pentru conjunctivul perfect din independentele care exprimă o interdicţie: *ne faceris* devine

---

secolului al XVIII-lea, această formă a fost înlocuită de unii latinişti (prima atestare la Paul Iorgovici în 1799) cu forma *sunt*, nepăstrată din latină. Forma *sînt* a reintrat în normele limbii literare din 1954 până în 1990, când a fost din nou înlocuită în normele limbii literare stabilite de Academie prin forma "latinizantă" *sunt*.

[18] Cf. C. H. Grandgent, *Introducere în latina vulgară* (traducere de E. Tănase), Cluj, 1958, p. 70; Iorgu Iordan, *Introducere în lingvistica romanică*, Bucureşti, 1957, p. 410-411.

[19] Aceste timpuri aveau forme omofone încă din latina clasică la majoritatea persoanelor (pers. II, III, IV, V, VI) numai forma de pers. I era diferenţiată (*cantaverim* (= perfect conjunctiv) – *cantavero* (= viitor anterior)).

[20] Cf. *Istoria limbii române*, editată de Academia Română, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 97.

[21] Vezi Fr. Thomas, *Recherches sur le subjonctif latin*, Paris, 1938, p. 222.

[22] *Ibidem*, p. 222; cf. şi G. Moignet, *op. cit.*, p. 154.

Scanned with OKEN Scanner

echivalent cu *ne facias*. Fr. Thomas a ilustrat cu exemple ideea că în subordonate conjunctivul perfect latinesc primeşte în latina târzie valoare de prezent[23]. De asemenea, la indicativ, viitorul I alternează cu viitorul al II-lea, fără o diferenţă de sens prea mare[24]: *huc concedam* şi *huc concessero*.

În ceea ce priveşte imperfectul conjunctiv latin, Fr. Thomas a arătat că nu confuzia lui cu conjunctivul perfect şi viitorul al II-lea din latina populară a fost cauza principală a dispariţiei formelor sale, ci „dubla sa valoare de timp perfect şi prezent a condamnat imperfectul la peire"[25]. Într-adevăr, imperfectul conjunctiv era nepopular încă din latina clasică[26], căci el avea concomitent funcţie de prezent (exprimând irealitatea în prezent) şi de preterit (exprimând concomitenţa cu o acţiune trecută, în propoziţiile subordonate)[27]. Mai mult ca perfectul conjunctiv ia locul imperfectului conjunctiv în limbile romanice apusene, deoarece în independente el exprima încă din latină irealitatea în trecut[28]. În latina populară, el ajunge să exprime irealitatea în prezent (în propoziţii independente) şi simultaneitatea faţă de o acţiune trecută (în subordonate)[29]. În latina populară din provinciile dunărene ale Imperiului Roman, pe lângă aceste valori, mai mult ca perfectul conjunctiv primeşte şi valoarea de exprimare a anterioritătii faţă de o acţiune trecută[30]. Datorită acestor valori, în întrebuinţarea conjunctivului mai mult ca perfect se precizează două tendinţe: 1) de deplasare a valorii temporale de la *perfectum* spre *imperfectum* şi de folosire a mai mult ca perfectului conjunctiv ca imperfect conjunctiv, 2) de menţinere a valorii de anterioritate faţă de o acţiune trecută, dar de pierdere a valorii modale de irealitate în trecut şi de preluare a valorii de actualizare. Această tendinţă s-a actualizat în română, unde mai mult ca perfectul conjunctiv latinesc (*cantavissem*) a devenit mai mult ca perfect indicativ (*cântase(m)*).

La cauzele de ordin sintactic care au dus la pierderea unor forme de conjunctiv latinesc sau la schimbarea semnificaţiei lor categoriale trebuie adăugată încă o cauză: *frecvenţa slabă* a formelor de conjunctiv în latina populară ca urmare a concurenţei infinitivului[31] şi indicativului[32]. Numai prin frecvenţa slabă a conjunctivului prezent se poate explica de ce formele de persoana I şi a II-a singular şi plural au fost înlocuite de formele corespunzătoare de indicativ prezent.

În concluzie, considerăm că transformările fonetice au putut favoriza dispariţia şi schimbarea de sens a unor forme de conjunctiv latinesc şi, implicit, apariţia unui nou microsistem, dar ele nu reprezintă adevărata cauză a transformării sistemului latin în sistem romanic[33]. Adevărata cauză a schimbării este de ordin sintactic şi stilistic, iar această cauză

---

[23] Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 113-139; cf. şi G. Moignet, *op. cit.*, p. 154.
[24] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 154.
[25] Cf. Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 222.
[26] Cf. *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 98.
[27] *Ibidem*, p. 98.
[28] *Ibidem*, p. 99.
[29] *Ibidem*, p. 100.
[30] *Ibidem*, p. 100.
[31] În latina populară uzul infinitivului-complement se extinde foarte mult (cf. P. Perrochat, *Recherches sur la valeur et l'emploi de l'infinitif subordonnée en latin*, Paris, 1932, p. 159 şi urm.). În ceea ce priveşte extinderea infinitivului în latina populară, vezi *Capitolul al III-lea*.
[32] Vezi *Capitolul al IV-lea*, unde se discută pe larg concurenţa dintre conjunctiv şi indicativ.
[33] Ideea că transformările fonetice din latina populară nu pot explica trecerea de la sistemul latin sintetic la sistemul romanic, în mare parte analitic, este ilustrată cu argumente convingătoare de Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 222 şi urm., G. Moignet, *op. cit.*, p. 150-159 şi, în special, de E. Coşeriu, *Sobre el futuro*

Scanned with OKEN Scanner

a fost favorizată de anumiţi factori de natură fonetică şi de natură statistică (frecvenţa slabă a unor forme timpuri verbale[34] sau ale unor persoane, randamentul lor funcţional redus). Numai prin factorul sintactic şi statistic se pot explica unele dispariţii totale ale unor forme, dar şi unele supravieţuiri. De pildă, formele de persoana a III-a de la conjunctivul prezent latinesc au supravieţuit pentru că ele erau folosite deseori cu valoare de imperativ (completând paradigma imperativului). De asemenea, formele *blemu* (< *ambulemus*), *bleţi* (< *ambuletis*) şi *păsaţi* (< *pasetis*) au supravieţuit, deşi formele de conjunctiv de persoana I şi a II-a au fost înlocuite de formele corespunzătoare de indicativ, numai datorită frecvenţei lor deosebite. În româna veche ele erau foarte frecvente, căci până la apariţia în limba română a echivalentului *haide* (< tc. *haidy*) şi a formelor sale verbalizate (*haidem*, *haideţi*) formele *blemu*, *bleţi* şi forma analogică (*blemaţi*) erau (alături de *pas(ă)* şi *păsaţi*) forme pentru exprimarea unui îndemn. De asemenea, folosirea formelor *sem* (< lat. *simus*), *seţi* (< lat. *sitis*) până în secolul al XVII-lea, ca forme concurente pentru formele analogice actuale *sântem, sânteţi*, se explică prin frecvenţa deosebită a acestor forme etimologice provenite din conjunctivul prezent latin.

Restructurările din microsistemul conjunctivului, discutate în acest paragraf, s-au petrecut pe terenul limbii latine sau, mai precis, pe terenul latinei populare. În cele ce urmează vom analiza schimbările care au avut loc pe *terenul limbii române* în formele conjunctivului.

2.3. Evoluţia formelor conjunctivului prezent

Din punctul de vedere al relaţiei homosintagmatice (relaţia între morfemele aceleiaşi forme), conjunctivul prezent din limba română se caracterizează prin următoarele elemente:

1) **desinenţe** de persoană şi de număr. Ele sunt identice la persoana I şi a II-a singular şi plural cu desinenţele corespunzătoare ale indicativului prezent. Singurele forme care au la conjunctiv prezent desinenţe specifice sunt formele de persoana a III-a singular şi plural: *-e* pentru verbele regulate de conjugarea I şi *-ă* pentru cele de conjugările a II-a, a III-a şi a IV-a. Desinenţa *-e* se opune desinenţei *-ă* de la persoana a III-a a indicativului prezent (*să cânte – cântă, să lucreze – lucrează*), iar desinenţa *-ă* de la conjunctiv se opune desinenţei *-e* de la indicativ (*să vadă – vede, să meargă – merge, să audă – aude, să hotărască – hotărăşte*, dar *să suie-suie*, prin suspendarea opoziţiei prin desinenţă). Aceste opoziţii între desinenţele persoanei a III-a a conjunctivului şi persoana a III-a a indicativului prezent provoacă o serie de modificări fonomorfologice ale radicalului: *să încarce – încarcă, să lege – leagă, să meargă – merge, să fugă – fuge* etc.

Desinenţele *-e* şi *-ă* de la persoana a III-a a conjunctivului prezent sunt singurele desinenţe pe care conjunctivul românesc le-a moştenit din latină (*cante(n)t* > *cânte*, *habea(n)t* > *aibă*).

Ca şi în celelalte limbi romanice[35], limba română a manifestat tendinţa de ştergere a opoziţiei prin desinenţă între conjunctiv prezent şi indicativ prezent. Această tendinţă s-a manifestat mai întâi în latina populară, când formele de persoana I şi a II-a singular şi plural ale conjunctivului prezent au fost înlocuite de formele corespunzătoare ale indicativului prezent, iar după aceea aproape în toate epocile de dezvoltare a limbii române. Astfel, la persoana

---

romance, în „Revista Brasileira de Filologia", nr. 3, 1957, p. 1-18.

[34] Imperfectul conjunctivului şi perfectul conjunctivului au o frecvenţă destul de slabă în inscripţiile latineşti (cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 157; *Istoria limbii române*, editată de Academia Română, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 98-99).

[35] Cf. Iorgu Iordan, Maria Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică*, Bucureşti, 1965, p. 194.

Scanned with OKEN Scanner

a III-a, tendința de suspendare a opoziției prin desinențe dintre conjunctiv și indicativ s-a manifestat *după „româna comună”*, întrucât dialectele limbii române se comportă în mod deosebit în ceea ce privește această opoziție. Dacă dialectul dacoromân are relativ puține verbe care suspendă la toate persoanele opoziția prin desinență dintre indicativ și conjunctiv, dialectele din sudul Dunării au mers mult mai departe în ceea ce privește acest fenomen. Dialectele aromân și meglenoromân au generalizat desinențele de indicativ la toate verbele de conjugarea I, menținând opoziția prin desinență între conjunctiv și indicativ, persoana a III-a, numai la verbele de conjugările a II-a, a III-a și a IV-a, iar dialectul istroromân a înlocuit la toate conjugările desinențele de conjunctiv cu cele de indicativ. Tendința de înlocuire a desinențelor de persoana a III-a de la conjunctivul prezent cu desinențele de persoana a III-a de la indicativ prezent se face simțită și în dacoromână, însă într-o perioadă relativ târzie (după secolul al XVI-lea) (vezi mai jos). Ea însă este mai puțin puternică decât cea din dialectele din sudul Dunării.

2) **Un sufix gramatical.** El este identic, la verbele regulate, cu sufixul gramatical al indicativului prezent ø (zero) la pers. I, II, III, VI și *ă, á* (conj. I), *-é-* (conj. II), *-e-* (conj. III), *-i-*, *-â-* (conj. IV) la pers. IV, V): *să cânt-e, să hotărască, să vadă*, dar *să cânt-ă-m, să hotărâm, să vedeți* etc.

3) **Un radical verbal.** La majoritatea verbelor, radicalul conjunctivului prezent este identic cu cel al indicativului prezent. La unele verbe însă el poate prezenta variații parțiale față de cel al indicaticului prezent sau chiar variații totale. Variațiile parțiale se limitează la persoana a III-a și se datoresc acțiunii pe care o exercită desinențele *-e* (*să **cerce/cearcă**, să **adauge/adaugă***) sau *-ă* (*să **ceară/cere***) asupra consoanelor precedente. Dialectele din sudul Dunării prezintă mai puține variații de radical decât dialectul dacoromân, întrucât ele au extins formele de indicativ și la persoana a III-a a conjunctivului.

Variația totală a radicalului de conjunctiv față de cel de indicativ se întâlnește numai la un singur verb: *a fi* (*să*) *fiu, fii, fie, fim, fiți, fie*) față de *sânt, ești, este* etc.). Și acest radical total variabil de conjunctiv este specific numai dacoromânei, căci dialectele din sudul Dunării au fie un radical identic cu cel de la indicativ, fie un radical variabil numai parțial. Astfel, dialectele aromân și meglenoromân au pentru verbul *a fi* același radical și la conjunctiv și la indicativ la persoanele I și a II-a singular și plural: arom. *s-h'iu* (*s-escu*), *s-h'ii* (*esci*) etc./*h'iu* (*escu*), *h'ii* (*esci*) etc.; megl. *să escu* (*s-iu, s-ies*), *si ies* (*s-ii*), *s-im, s-it/escu* (*iu, ies*), *ies*(*ii*), *im, it*[36]. În aceste dialecte numai persoana a III-a este distinctă: arom. *easte* (*este, e, i*), *sun* (indicativ)/*s-h'ii, h'ibă* (conjunctiv); megl. *iasti* (*-ăi, -i, -ii*), *săn* (indicativ)/*s-ibă, s-iiă, si iască* (conjunctiv)[37]. În dialectul istroromân, formele diferențiate de conjunctiv au dispărut și la persoana a III-a[38].

O tendință de regularizare a radicalului se observă și în dacoromână, dar nu în ceea ce privește verbul *a fi*, ci verbul *a avea*. În vechea română, conjunctivul verbului *a avea* avea la patru persoane radicalul diferit de cel al indicativului (*să aib(u), să aibi, să aibă, să avem, să aveți, să aibă*) față de două persoane cât are în limba actuală (*să am, să ai, să aibă, să avem, să aveți, să aibă*)[39]. Prin urmare, tendința de ștergere a deosebirilor dintre radicalul indicativului și radicalul conjunctivului caracterizează atât dialectele din sudul

[36] Cf. T. Capidan, *Meglenoromânii...*, vol. I, p. 172-173; Pericle Papahagi, *Basme aromâne*, București, 1905, p. 615. Exemplele din stânga semnului / reprezintă formele de conjunctiv, cele din dreapta reprezintă formele de indicativ.

[37] Cf. T. Capidan, *op. cit.*, p. 172; Pericle Papahagi, *op. cit.*, p. 615.

[38] Cf. S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 176.

[39] Discuția detaliată a fenomenului înlocuirii formelor *să aib(u), să aibi* prin *să am, să ai* este se face în 2.4.1.

Scanned with OKEN Scanner

Dunării, cât şi dialectul dacoromân, dar, în timp ce în sudul Dunării ea este mai puternică, în nordul Dunării ea este mai slabă. În ceea ce priveşte vechimea tendinţei de uniformizare a radicalului verbelor neregulate *a fi* şi *a avea*, situaţia din dialectele limbii române ne duce la concluzia că ea nu este un fenomen al românei comune, ci este posterior românei comune[40].

4) **Sufixe flexionare la unele verbe.** Unele verbe de conjugarea I şi a IV-a mai conţin la conjunctivul prezent, ca de altfel şi la indicativul prezent şi la „imperativ" (pers. 2 sg.), sufixele flexionare *-ez* (conjug. I: *lucrez*) şi *-esc* (*ăsc*): (conjug. IV: *locuiesc*, *hotărăsc*). Ca şi la indicativul prezent, sufixele flexionare apar numai la patru forme flexionare ale conjunctivului (pers. I, II, III, VI), necaracterizând persoanele a IV-a şi a V-a[41]. Specifice conujunctivului prezent sunt alomorfele de pers. a III-a: *-eze* (*să lucreze*), *-iască* (*să locuiască*), *-ască* (*să hotărască*).

5) **Conjuncţia-morfem *să*.** Limbă română este singura limbă romanică care a izolat la conjunctiv conjuncţia condiţională *să* (< *se* < lat. *si*). În româna actuală această conjuncţie s-a fixat numai la conjunctiv şi a devenit un semn al acestui mod, un morfem. Numai prin intermediul acestui element conjunctivul poate intra în relaţii homonexe şi heteronexe cu alte elemente. Deşi în toate dialectele limbii române conjunctivul se foloseşte cu *să* (arom. *si*, *si*, *s-*, *z-*; megl. *să*, *si*, *s-*, *z-*; istr. *se*[42]; dr. *să*, *s-*, *şi* (în graiul crişean)[43], v. dr. *se*), fixarea exclusivă a acestei conjuncţii numai la conjunctiv este o caracteristică numai a dacoromânei actuale. În dialectele aromân şi meglenoromân conjuncţia *să* nu se limitează numai la distribuţia cu conjunctivul, ci se combină şi cu imperfectul indicativului (arom. *s-putea*) şi cu condiţionalul (*s-putearemu*, *vrea s-cântaremu*[44]). O situaţie asemănătoare există şi în dacoromâna veche, în care *să* se putea combina în egală măsură cu conjunctivul, indicativul, condiţionalul. Acest fapt are o importanţă deosebită pentru datarea controversatului fenomen, propriu românei, de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv.

În cele ce urmează vom lua în discuţie principalele schimbări[45] care au avut loc în evoluţia componentelor formelor conjunctivului.

2.4. Conjunctivul prezent al verbelor neregulate (Privire diacronică)

2.4.1. Formele *să aib(u)*, *să aibi* şi *să am*, *să ai*

Ca şi la verbele regulate, în paradigma conjunctivului prezent a verbului *a avea* sunt etimologice numai formele de persoana a III-a singular şi plural: *habea(n)t* > *aibă* (în metateză ca *scabia* > *zgaibă*). Formele vechi româneşti *(să) aibu*, *(să) aibi* nu sunt

---

[40] Vezi mai jos, 2.4.E.

[41] Pentru situaţia sufixelor *-esco*(*isco*) şi *-izo* (din care au rezultat rom. *-esc* şi *-ez*) în latina populară vezi *Istoria limbii române*, editată de Academia Română, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 81-83.

[42] Cf. M. Caragiu-Marioţeanu, *op. cit.*, p. 120; T. Capidan, *op. cit.*, p. 161.

[43] Cf. I. Gheţie, *Şi semn al conjunctivului în graiul crişean*, „Limba română", nr. 3, 1963, p. 247 şi urm.

[44] Cf. M. Caragiu-Marioţeanu, *op. cit.*, p. 120.

[45] Am căutat să luăm în discuţie numai schimbările mai puţin cercetate care au avut loc în formele conjunctivului prezent în decursul timpului. Astfel am acordat un spaţiu larg discuţiei privind vechimea unor forme ca *să am*, *să ai*, *să beie*, *să deie*, *să steie*, *să plouă*, *să umple*, *să iasă* etc., întrucât ele n-au format obiectul unor cercetări speciale. Nu am luat în discuţie unele fenomene asupra cărora considerăm că s-au dat soluţii satisfăcătoare. De pildă, nu am luat în discuţie conjunctivul prezent al verbelor *iotacizate*, sau mai bine zis al verbelor cu radicalul în *-t*, *-d*, *-n*, *-r*, pentru că formele verbelor *iotacizate* au format obiectul unor studii de detaliu (cf. S. Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în *Mélanges de linguistique et de littérature romanes offerts à M. Roques*, III, Paris, 1952, p. 195-235; G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1948, p. 272-302, C. Frâncu, *Gramatica limbii române vechi* (*1521-1780*), Casa Editorială *Demiurg*, Iaşi, 2009, p. 118, 313-314).

Scanned with OKEN Scanner

etimologice, neputând deriva din lat. *habeam, habeas*, ci analogice cu formele de indicativ prezent neatestate la acest mod **aibu* < *habeo*, **aibi* < *habes*. Formele **aibu*, **aibi* au existat probabil în româna comună la indicativ prezent[46]; iar apoi au fost înlocuite cu formele analogice *am, ai*[47]. Ca şi la verbele regulate care au extins formele de indicativ prezent la pers. I şi a II-a la conjunctiv, formele de indicativ **aibu*, **aibi* s-au impus într-o perioadă foarte veche din istoria limbii române[48] şi la conjunctiv. Într-o perioadă care nu poate fi delimitată precis, formele **aibu*, **aibi* au dispărut de la indicativ (fiind înlocuite de formele *am, ai*), rămânând mult timp numai la conjunctiv. Limba română modernă cunoaşte însă în raport cu limba veche alte forme, reîmprumutate de la indicativul prezent. Este vorba de formele *(să) am, (să) ai*, care au înlocuit vechile forme *(să) aibu, (să) aibi*, care la rândul lor sunt împrumutate tot de la indicativ prezent (**aibu*, **aibi*). Avem, prin urmare, de-a face cu un caz de *presiune a sistemului*, care s-a manifestat de două ori: o dată când formele etimologice de indicativ au „invadat" domeniul conjunctivului, rezultând formele *să aibu, să aibi* şi altă dată când formele analogice de indicativ au „invadat" din nou domeniul conjunctivului, rezultând formele *să am, să ai*. Prin acest dublu fenomen se dovedeşte încă o dată că indicativul este *extensiv*, iar conjunctivul este *intensiv*.

În ceea ce priveşte vechimea celor două *extensiuni* ale indicativului în domeniul conjunctivului, putem spune că prima s-a petrecut într-o perioadă pentru care nu avem texte scrise, putându-se realiza astfel numai o *datare aproximativă* (sfârşitul latinei populare şi începutul românei comune)[49], iar a doua într-o epocă pentru care există texte scrise, putându-se realiza astfel o *cronologie precisă* a fenomenului. Menţionăm însă că datarea precisă a inovaţiei (înlocuirea formelor *să aibu, să aibi*, prin *să am, să ai*) se poate face numai pentru dialectul dacoromân, care are texte mai vechi. Pentru dialectele din sudul Dunării vom face numai o *cronologie relativă* a fenomenului, prin raportarea la situaţia din dacoromână.

Ca atare, întrucât dialectul dacoromân oferă cele mai multe date pentru a privi fenomenul din punct de vedere diacronic, ne vom adresa textelor vechi dacoromâne pentru a soluţiona problema vechimii extensiunii formelor *am, ai* la conjunctiv şi a înlocuirii vechilor *să aibu, să aibi*.

În textele din secolul al XVI-lea, indiferent din aria din care provin, apar numai formele etimologice: *să aibu* (CT, 40^{v}; CC^{2}, 288, 309; TC, 57^{v}, 1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 132, 133), *să aibi* (CT, 91^{v}, 164^{r}; CC^{2}, 31, 311, PO, 244; CB, I, 100, 101, 177 etc.). Din aceeaşi temă se formează în secolul al XVI-lea forma de persoana a II-a a imperativului (*aibi*, CC^{2}, 414) şi o formă de gerunziu, absentă din textele din secolele următoare: *aibând* (CV, 54, 61, 105, 155; CT, 2^{r}, 13^{v}).

Formele analogice *să am, să ai* nu sunt înregistrate nici în textele din secolul al XVII-lea şi din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. În textele din toate regiunile apar numai formele vechi *să aibu, să aibi* care sunt şi la baza formei de imperativ *aibi* (BB, Gn, 35, 17; la fel în ms. 45). Iată câteva exemple selectate atât din texte literare, cât şi din texte neliterare:

---

[46] Cf. şi *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 265.

[47] Forma de indicativ *am* nu trebuie explicată apelând la alb. *kam*, cum procedează O. Densusianu, ILR, I, p. 226, care vede în rom. *am* o confuzie între lat. *habeo* şi alb. *kam*, ci trebuie explicată prin influenţa formei scurte de (auxiliar) pers. I plural *am* (< *habemus*) asupra celei de pers. I sing. Influenţa pluralului asupra singularului este un fenomen întâlnit şi la alte forme verbale (Vezi C. Frâncu, *Cu privire la vechimea a două inovaţii în flexiunea verbală, comune dialectelor limbii române*, în „Fonetică şi dialectologie", vol. VII, Bucureşti, 1971, p. 179-185).

[48] Este vorba de perioada în care formele de conjunctiv, pers. I şi a II-a singular şi plural au fost înlocuite de formele corespunzătoare de indicativ de prezent.

[49] În stabilirea acestei cronologii ne-am bazat pe metoda reconstrucţiei interne.

Scanned with OKEN Scanner

Moldova: *să aibu* (1664, SI, IV, p. 100; 1742, DRA, II, p. 124, 263; 1743, DRA, II, p. 270; 1780, SD, VII, p. 229, Cantemir, HI, II, 94 etc.), *să aibi* (1610, DR. II, p. 314; 1670, SI, IV, p. 232, V, p. 358, 448 etc.). La Varlaam apare forma curioasă *să aiub* (V, p. 85, 218, 220) rezultată prin metateza lui *-u* (*aibu* > *aiub*).

Muntenia: *să aibu* (1616, DR., 65; 1621, DR., 68; 1670, DIB, 155; 1742, DIB, 365; 1754, DIB, 420; AP, 124; 1800, Bucureşti, DIB 633), *să aibi* (1616, DR., 65; 1745; AP, 155).

Transilvania: *să aibu* (1698, SD, IV, p. 9; 1724, SD, IV, p. 9; 1752, SD, IV, p. 62, 1759, SD, IV, p. 71) *să aibi* (1708, Budacul Românesc (Bistriţa-Năsăud), ms. 577 din BAR, *Archirie şi Anadan*, f. 63^{r}).

Prima atestare a formelor analogice *să am*, *să ai*, întâlnită în textele cercetate, apare într-un jurământ din 1761 al dascălului Gheorghe Iorga depus la alegera sa ca dascăl al şcolii din Şcheii Braşovului: „Şi *să am* a lua seama" (ADSB, 20), „să *am* a purta grija undelemnului" (*ib.*, 20), „*să am* purta grija ceasornicului" (*ibid.*, 20). În acelaşi document apar şi trei ocurenţe cu forma veche *să aib*. Apoi forma nouă apare într-o scrisoare din 1772 a călugărului Antim de la mănăstirea Armota: „Aceasta jăluiesc dumneavoastră *să am* dreptate" (DRA, I, p. 583). În documentele munteneşti de după 1775 numărul formelor noi, impuse mai târziu în limba literară, creşte pe măsură ce se înaintează în timp: „*Să am* a-i plăti chiria" (1774, DIB, p. 484), „*să am* a ţinea prăvălia" (1777, DIB, p. 490), dar „*să aibu* a-i da" (*ibidem*), „ *să aibu* a eşi" (*ibidem*), „voie *să am*" (1782, DIB, p. 509), „*să* nu *am* voie" (1792, DIB, p. 568), „*să am* dreptate" (1793, DRA, I, p. 803), „*să am* a răspunde" (1794, DIB, p. 579) etc. Menţionăm că forma *să am* nu apare în documentele oficiale de la curtea domnească, care, fiind supuse mai mult „normei", foloseau numai forma veche *să aibu*, ci în acte mărunte (învoieli, acte de vânzare, scrisori de negustori etc.), care reflectă mai bine uzul. Chiar în aceste documente, formele noi apar alături de cele vechi, numărul acestora din urmă fiind foarte mare. De pildă, într-un act de închiriere din 1777 apar trei forme vechi şi o singură formă nouă, iar într-un act de învoială din 1800 se întâlnesc două forme vechi şi numai o formă nouă (vezi DIB, p. 491, 511). De aceea, credem că în aceste texte formele noi sunt pătrunderi involuntare ale vorbirii copistului, deci ale „uzului", în limba scrisă. Această ipoteză este întărită de situaţia din textele literare de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, în care apar numai formele vechi *să aibu*, *să aibi*.

În afară de documentele particulare, forma nouă *să am* mai este înregistrată în *Halima*, tradusă şi copiată la mănăstirea Hurez de călugărul Rafail în 1783: „fără *să am* vreo nădejde" (ms. 2857 din BAR, f. 207). Şi în acest text apare însă mai des forma veche *să aib* (*ibid.*, f. 10^{v}).

Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, forma nouă apare şi într-un document din Moldova: „*să am* şi eu a stăpâni" (1792, Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. V, parte a II-a, Iaşi, 1923, p. 118), dar „*să aibu* a lua" (în acelaşi document). Acesta este singurul exemplu de formă nouă întâlnit în documentele moldoveneşti de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. În documentele de la începutul secolului al XIX-lea se menţine aceeaşi situaţie: forma veche este singura întrebuinţată. Este posibil ca inovaţia pornită din graiurile din sud (forma *să am* este înregistrată în secolul al XVIII-lea numai în texte munteneşti) să nu se fi generalizat în această perioadă în graiurile moldoveneşti. În limba literară inovaţia se răspândeşte, după cum vom vedea, mult mai târziu.

În ceea ce priveşte textele din Ardeal şi Banat, acestea înregistrează forma nouă la persoana I începând cu primele decenii ale secolului al XIX-lea: *să am* (*Calendar*, Sibiu, 1802, f. 15^{v}), dar *să aib* (*Calendar*, Sibiu, 1820, f. 19^{v}), *să nu am* (I. Budai-Deleanu, *Ţiganiada*, Bucureşti, 1955, vol. II, p. 78), „*să* n-*am* unde m-aşeza" (*Cântări şi strigături*

Scanned with OKEN Scanner

româneşti scrise de N. Pauleti în anul 1838, Bucureşti, 1962, p. 93), „îmi place *să am*" (*Viaţa lui Tilu Buhoglindă*, Braşov, 1840, p. 64) etc. Este posibil ca în graiurile populare din Ardeal formele noi să fi circulat mult mai înainte, căci R. Tempea în gramatica sa (Sibiu, 1797) recomanda ambele forme: „eu *să am* sau *să aib*"[50].

La persoana a II-a, spre deosebire de persoana I, forma analogică *să ai* apare şi se generalizează mult mai târziu. N-am găsit-o atestată nici în textele literare şi nici în documentele particulare de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea.

Informaţii preţioase pentru faptul că analogia cu indicativul prezent (cu forma *ai*) acţionează la persoana a II-a mai târziu ca la persoana I ne oferă gramaticile româneşti din secolul al XIX-lea.

Astfel, Eliade Rădulescu în *Gramatica* sa (1828) recomandă forma nouă la persoana I (*ca să am*), dar forma veche la persoana a II-a (*ca să aibi*)[51]. Gh. Săulescu, mai tradiţionalist, „recomanda" la persoana I atât forma nouă, cât şi pe cea veche (*sâ aibu, sâ am*), dar la persoana a II-a numai forma veche (*sâ aibi*)[52]. Cam la fel procedează şi autorii de gramatici de mai târziu. Astfel, N. Măcărescu (*Gramatică română pentru clasele normale*, Iaşi, 1848, p. 67), N. Bălăşescu (*Gramatică română pentru seminarii şi clase mai înalte*, Bucureşti, 1850, p. 75), A. Pumnul (*Grammatik der rumänischen Sprache für Mittelschulen*, Cernăuţi, 1882, p. 115), G. I. Munteanu (*Gramatică română*, Braşov, 1870, p. 67), Şt. Neagoe (*Gramatică română*, Bârlad, 1871, p. 75) şi alţii „recomandă" la conjunctivul prezent al verbului *a avea*, următoarea paradigmă: *să am, să aibi, să aibă, să avem, să aveţi, să aibă*. Am reprodus aceste forme, întrucât, fiind recomandate de gramaticile şcolare, ele reprezintă pentru acea epocă *norma* limbii literare, şi, mai mult sau mai puţin, *uzul* vorbirii populare. Într-adevăr, dacă cercetăm textele din acea epocă, observăm că în cea mai mare parte din ele, la persoana I singular apare forma nouă, iar la persoana a II-a singular, forma veche. De pildă, Eliade Rădulescu folosea în scrierile sale pentru persoana I forma *să am* (I. Heliade Rădulescu, *Opere*, II, Bucureşti, 1943, p. 18, 214), iar pentru persoana a II-a forma veche *să aibi* (*ibidem*, p. 439). Foarte rar în opera sa apare forma nouă *să ai* (*ibidem*, p. 439). Aceeaşi situaţie pentru formele în discuţie apare la Iancu Văcărescu (*să am, Poeţii Văcăreşti*, Bucureşti, 1961, p. 158, 168, *să aibi, ibidem*, p. 186, 197), la A. Pann (*să am, Scrieri literare*, II, Bucureşti, 1963, p. 101, 229; *să aibi, ibidem*, p. 197, 248, dar şi *să ai, ibidem*, p. 229), la C. Bolliac (*să am, Opere*, I, Bucureşti, 1956, p. 189, dar *să aibi, ibidem*, p. 161, 178), la V. Alecsandri (*să am, Opere*, I, Bucureşti, 1965, p. 279, dar *să aibi, ibidem*, p. 435 şi *să ai, ibidem*, p. 435), precum şi la alţi scriitori din acea perioadă.

Toate aceste fapte arată că spre deosebire de persoana I, la care forma analogică *(să) am* se generalizase pe la 1830-1840, la persoana a II-a forma veche *(să) aibi* era încă în uz, fie ca singura formă folosită, fie ca un dublet al formei noi *să ai*, care probabil că apăruse în unele graiuri din primele decenii ale secolului al XIX-lea, dar care se generalizează abia spre sfârşitul secolului.

Explicaţia acestei mai mari rezistenţe la *presiunea sistemului* a formei de persoana a II-a *să aibi*, faţă de cea a persoanei I *să aib*, înlocuită mai devreme, trebuie căutată în funcţia

---

[50] Cf. R. Tempea, *Gramatică românească*, Sibiu, 1797, p. 116. De fapt, această gramatică este prima gramatică românească care consemnează forma analogică *să am*, gramaticile anterioare recomandând numai formele vechi atât la persoana I a conjunctivului (*să aibu*), cât şi la persoana a II-a a conjunctivului şi a imperativului (*să aibi, aibi*). Vezi S. Klein, G. Şincai, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, Viena, 1780, Ienăchiţă Văcărescu, *Observaţii sau băgări dă seamă...*, Râmnic, 1787, p. 66.

[51] *Gramatica românească*, Sibiu, 1828, p. 48.

[52] *Gramatica românească*, vol. I, Iaşi, 1833, p. 105.

Scanned with OKEN Scanner

de „imperativ" pe care poate să o capete în vorbire persoana a II-a a conjunctivului prezent[53]. Această întrebuinţare (sau după terminologia lui G. Guillaume, *efect de sens*) a făcut să se păstreze mult timp la conjunctiv o formă care există şi la imperativ (*aibi*).

De fapt, în limba română, ca de altfel şi în alte limbi romanice[54], *„imperativul"* unor verbe generale ca *a fi*, *a avea*, *a vrea*, *a şti* îşi împrumută formele sale de la conjunctiv şi nu de la indicativ (*fii*, *aibi*, *să vrei*, *să ştii*, dar nu *eşti*, *vrei*, *ştii*: dintre aceste verbe, numai *a avea* are în limba română o formă „indicativă" pentru imperativ – *ai !* –, care însă este mai puţin folosită decât forma de conjunctiv cu valoare de imperativ *să ai !*). Toate aceste forme nu sunt „imperative" în adevăratul sens al cuvântului, căci ele nu exprimă o poruncă, ci mai mult o invitaţie, o rugăminte, o implorare, valori pe care le acumulează conjunctivul în *vorbire*. După teoria lui Guillaume, imperativul este un mod al *vorbirii* şi nu al *limbii*. În *vorbire* imperativul este un mijloc de legătură între actual şi virtual, între certitudine şi posibilitate, între indicativ şi conjunctiv. De aceea, există în cadrul formelor de imperativ două feluri de forme: 1) forme de imperativ asemănătoare cu (şi derivate de la) cele de indicativ (formele majorităţii verbelor), 2) forme de imperativ asemănătoare cu (şi derivate de la) cele de conjunctiv (formele verbelor *a fi*, *a avea*, *a vrea*, *a putea*, *a deveni*, *a şti*). Pe planul semnificaţiei, cele două feluri de forme se deosebesc prin faptul că, în timp ce primele pot semnifica o poruncă, un ordin, cele din a doua grupă nu pot să semnifice decât o invitaţie, rugăminte, deci un ordin atenuat.

Revenind în urma acestor consideraţii de gramatică generală la raportul formei de conjunctiv *să aibi* cu forma derivată de imperativ *aibi*, menţionăm că numai după ce se generalizează forma de indicativ *ai* la conjunctiv (*să ai*) se petrece şi înlocuirea formei de imperativ vechi *aibi* cu forma de imperativ nou *ai*. Existând numai la nivelul „vorbirii", forma de imperativ *aibi* determină la rândul ei o încetinire în ceea ce priveşte înlocuirea formei din care ea derivă (*să aibi*) cu forma analogică *să ai*. Numai ca urmare a acestor interacţiuni se poate explica mai marea rezistenţă a formei *să aibi* faţă de forma *să aib*, între care există un decalaj cronologic. De fapt, în graiurile actuale, forma *să aibi* se mai menţine doar acolo unde există şi un imperativ *aibi*, şi invers, imperativul *aibi* apare numai în regiunile în care forma nouă *să ai* coexistă cu forma veche *să aibi*. Cealaltă formă, de persoana I (*să aib*), neavând nici o susţinere în „sistem" şi în „vorbire", a dispărut din graiurile dacoromâne. În tot cazul, consultând *Textele dialectale* culese de Emil Petrovici şi textele din *Graiul nostru*, vol. I-II, Bucureşti, 1906-1908, am întâlnit pentru toate regiunile numai forma nouă *să am*. Este însă posibil ca publicarea materialului necartografiat din ALR, să corecteze afirmaţia noastră.

Fixarea *cronologiei absolute* a înlocuirii formelor *să aib*, *să aibi* cu formele *să am*, *să ai* în dialectul dacoromân face posibilă stabilirea *cronologiei relative* a fenomenului în celelalte dialecte, căci formele *să am*, *să ai*, derivate de la indicativ, se întâlnesc şi în sudul Dunării (arom. *s(ă) am*, *s(ă) ai*; megl. *sâ am*, *sâ ai* (în istroromân formele conjunctivului au dispărut, fiind înlocuite cu forme de indicativ prezent).

În dialectul aromân, formele analogice *s(ă) am*, *s(ă) ai* au apărut *după* despărţirea sa de trunchiul comun şi *înainte sau chiar* în secolul al XVIII-lea, când ele sunt atestate în texte (la C. Ucuta, şi în *Codex Dimonie* etc.)[55]. Ca şi în dialectul dacoromân, se pare că şi în acest dialect forma de persoana a II-a a fost mai rezistentă la *presiunea sistemului*,

[53] Menţionăm că acceptăm ideea lui G. Guillaume că imperativul este un mod numai la nivelul *vorbirii* şi nu şi la nivelul *limbii* (vezi *Capitolul I*, 1.21).
[54] Vezi M. Molho, *op. cit.*, p. 199-203; P. Wunderli, *op. cit.*, p. 557-567.
[55] Cf. T. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, Bucureşti, 1932, p. 490-492.

Scanned with OKEN Scanner

deoarece în Siracu mai apare forma *s(ă) ag'i < aig'i < habeas*[56]. La persoana I singular nu există nici chiar în textele din secolul al XVIII-lea nicio urmă de formă veche (*să aibu*), ceea ce înseamnă că inovația *s(ă) am* se generalizează înainte de secolul al XVIII-lea, deci înainte de generalizarea ei în dacoromână. În ceea ce privește dialectele meglenoromân și istroromân, lipsa izvoarelor scrise mai vechi ne face să ne limităm la observația că inovația a apărut *după* despărțirea lor de trunchiul comun.

2.4.2. Formele de conjunctiv prezent ale verbului *a fi*

Ca și verbul *a avea*, care a păstrat din conjunctivul latinesc numai formele de persoana a III-a (*să aibă < habea(n)t*), verbul *a fi* a păstrat din conjunctivul latinesc al verbului *fiō, fieri* numai formele de persoana a III-a: *fie < fia(n)t*. Formele *fiu, fii, fim, fiți*, deși au un radical total deosebit de cel al formelor corespunzătoare de indicativ prezent (datorită originii lor diferite[57]), provin din indicativul prezent, persoana I și a II-a singular și plural, al verbului *fiō, fieri*. În virtutea acestei origini diferite, verbul *a fi* este singurul verb care și-a menținut până astăzi în dialectul dacoromân[58] formele distincte la toate persoanele de forme corespunzătoare ale indicativului prezent (*fiu, fii, fie, fim, fiți, fie*, față de *sunt, ești, este, suntem, sunteți, sunt*). Presiunea sistemului s-a manifestat și în cazul acestui verb prin extinderea formelor de indicativ în dialectele din sudul Dunării la persoana I și a II-a de la conjunctiv prezent, dar ea nu a afectat dialectul dacoromân.

Un alt caz de presiune a sistemului s-a manifestat în crearea, în unele graiuri izolate dacoromâne (din Maramureș, Bucovina și Basarabia) și în dialectul aromân și meglenoromân, a formei *să h'ibă* cu un *-b-* analogic după *să aibă < habea(n)t*[59]. Forma *să h'ibă* a determinat la rândul ei apariția altor forme analogice: *să știbă, să vibă, să spuibă*, în unele graiuri izolate[60].

În privința caracterului inovației *să h'ibă*, părerile cercetătorilor sunt împărțite. Unii consideră că între fenomenul din dialectele aromân și meglenoromân și cel din unele graiuri moldovenești nu există nici o legătură, fiind vorba de inovații paralele și independente[61], alții însă cred că fenomenul din graiurile moldovenești trebuie explicat ca o influență aromână asupra dacoromânei, prin migrațiile de păstori sud-dunăreni în unele zone nordice dacoromâne[62]. Pentru soluționarea problemei dacă formele de tipul *să h'ibă* sunt sau nu sunt inovații independente în fiecare dialect, de un deosebit ajutor ne sunt datele oferite de geografia lingvistică. Astfel, la nordul Dunării inovația de tipul *să h'ibă* este prezentă numai în unele graiuri periferice de tip moldovenesc. S. Pop în anchetele

---

[56] *Ibidem*, p. 490-492.

[57] Formele de indicativ prezent ale verbului *a fi* provin din formele de indicativ sau de conjunctiv ale verbului latin *sum, esse, fui*, firește cu multe modificări datorate analogiei, iar formele de conjunctiv ale verbului *a fi* provin din formele de indicativ sau de conjunctiv ale verbului *fiō, fiĕri, factus sum*.

[58] În dialectele din sudul Dunării, formele de indicativ s-au extins și la conjunctivul verbului *a fi*.

[59] Primul cercetător care a explicat forma *să h'ibă* prin analogie ci forma *să aibă* este F. Miklosich, *Beiträge zür Lautlehrung rumänischen Dialecte*, II, Viena, 1881, p. 27.

[60] Forma de tipul *să h'ibă* a fost studiată de Leca Morariu (*Paralelă aromână-dacoromână*, în "Junimea literară", XIII, Cernăuți, 1924, p. 68, 187, 270; *Chestionar filologic* (I: *să h'ibă, să știbă, să vibă*), în "Glasul Bucovinei", VIII, 1925, nr. 1861, 1876; IX, 1926, nr. 2022, 2023), T. Papahagi, *Elements aroumains en daco-roumain*, în "Langue et littérature", nr. 1-2, 1946, p. 213-215) și de B. Cazacu (*Sur les formes du subjonctif present du type* **să fibă (h'ibă, șibă, știbă)**, *en daco-roumain*, în "Bulletin linguistique", XVI, 1948, p. 150-154.

[61] Vezi L. Morariu, *art. cit.*, în „Glasul Bucovinei", 1925, nr. 1876, p. 2; B. Cazacu, *art. cit.*, p. 150-154.

[62] Vezi O. Densusianu, în „Glasul Bucovinei", VIII, 1925, nr. 1876, p. 2; T. Papahagi, *art. cit.*, p. 213-215; *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1925, p. LXXXI-LXXXII.

Scanned with OKEN Scanner

pentru ALR a înregistrat formele *să h'ibă, să štibă*[63] numai în punctele 400, 440, 445, 454, 458, deci în zone periferice, unde n-a existat niciodată o populaţie sud-dunăreană stabilită aici prin migraţii. Prin influenţă aromânească se poate explica fenomenul din dialectul meglenoromân, dar în nici un caz cel din graiurile moldoveneşti. Un argument în favoarea tezei că formele de tipul *să h'ibă* sunt inovaţii paralele şi independente în dialectul aromân (cu meglenoromân) şi în dialectul dacoromân este şi cel invocat de Leca Morariu[64] şi reluat de B. Cazacu[65], după care graiurile moldoveneşti în care apar formele în discuţie au mers mai departe decât dialectul aromân, extinzând modelul şi la formele *a veni, a scrie* şi *a spune*. Leca Morariu a atestat în Bucovina forme ca *să vibă, să scribă, să spuibă*, inexistente în dialectele din sudul Dunării.

Vechimea inovaţiei în graiurile dacoromâne nu pare a fi prea mare. Din marele număr de texte vechi consultate (vezi lista izvoarelor de la sfârşitul lucrării), alese din toate regiunile ţării, inovaţia *să h'ibă* nu este consemnată decât într-un singur document, un act din Cotnari[66] scris în anul 1612: „Iar Gligorie şi Sora cu feciorii lor *să fibă* a cumănda şi a griji de pogrebul ei" (Iorga, SD, V, p. 12). Neînregistrarea inovaţiei şi în alte documente, inscripţii şi însemnări vechi din Moldova pledează pentru caracterul sporadic şi limitat geografic al inovaţiei.

Inovaţia n-a pătruns nici în secolele următoare în limba scrisă. Ea este înregistrată numai de culegerile de folclor din Bucovina[67] şi din Basarabia.

Fenomenul discutat arată că unele arii periferice care cuprind graiuri mai conservatoare în multe privinţe, se dovedesc uneori inovatoare în alte privinţe. Teza lui Mateo Bartoli (*Introduzioni alla neolinguistica*, Bari, 1947) că ariile laterale sunt mai conservatoare decât cele centrale îşi găseşte aici un contrargument: şi ariile laterale pot fi inovatoare, inovaţiile locale având câmp mai liber de manifestare. Presiunea sistemului este uneori în graiurile izolate mult mai puternică decât în graiurile în care limba literară îşi exercită mai mult normele.

Acest fapt va fi ilustrat mai jos şi cu alte exemple, ca de pildă apariţia formelor *să deie, să steie, să ieie, să beie, să vreie*.

2.4.3. Formele de persoana a III-a ale verbelor *a da, a sta, a lua, a bea, a vrea*.

2.4.3.1. Graiurile dacoromâne actuale se împart, în ceea ce priveşte formele de conjunctiv prezent, persoana a III-a singular şi plural a verbelor neregulate *a da, a sta, a bea, a lua, a la, a vrea* (la care se adaugă compusele *a preda, a se deda, a reda, a relua, a prelua*, mai puţin sau deloc întâlnite în vorbirea populară[68] în două grupe:

a) Graiuri care folosesc formele monosilabice *să de̯á* (*dé̯, di̯é*), *să ste̯á* (*sté̯, sti̯á, sti̯é*), *să i̯á* (*ie̯*), *să be̯á* (*bé̯, bi̯á, bi̯é*) etc.

b) Graiuri care utilizează formele bisilabice *să dé̯i̯e, să sté̯i̯e, să i̯é̯i̯e, să bé̯i̯e* etc. La aceste două grupe trebuie adăugată o a treia grupă, de graiuri de „tranziţie", care utilizează

[63] Apud B. Cazacu, *art. cit.*, p. 152.
[64] „Glasul Bucovinei", VIII, 1925, nr. 1860, p. 2.
[65] *Art. cit.*, p. 153.
[66] Documentul este citat şi de B. Cazacu, *art. cit.*, p. 152.
[67] Vezi „Anuarul Arhivei de Folclor", IV, 1938, p. 55; V, 1939, p. 46; cf. B. Cazacu, *art. cit.*, p. 152; cf. şi Petre V. Ştefănucă, *Folclor şi tradiţii populare*, vol. I-II, Chişinău, 1991.
[68] Verbele *a reda* şi *a prelua* nu se găsesc în graiurile populare, primul fiind creat după model francez (cf. fr. *redonner*), iar al doilea fiind un calc după germ. *übernehmen*. Singurele folosite sunt verbele *a se deda* (< lat. *dedere*) şi *a preda* (< v. sl. *predati*). În textele din secolele al XVI-lea, al XVII-lea şi al XVIII-lea pe care le-am consultat nu am găsit atestări pentru conjunctivul prezent persoana a III-a a acestor verbe. De aceea, vechimea formelor *să (se) predeie, să se dedeie* nu poate fi precizată decât aproximativ, prin raportarea la forma *să deie*.

Scanned with OKEN Scanner

ambele forme (vezi ALR, serie nouă, vol. VII, h. 220, 2228, 2239, 2214, 2187).

Se pare că *norma* limbii literare actuale, sprijinindu-se pe situaţia din graiurile populare, acceptă atât formele *să dea, să stea, să ia, să bea*, cât şi formele *să deie, să steie, să ieie, să beie*. Ne bazăm, când facem această afirmaţie, pe faptul că o gramatică normativă, cum este *Gramatica* Academiei (ediţia din 1963), recomandă ambele forme, fără a face nici o precizare privind „uzul", în afară de punerea între paranteze a formelor *să deie, să steie*. În schimb, *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române* (editat de Academia Română), Bucureşti, 1982, recomandă numai formele *să dea, să stea, să ia, să bea, să vrea*; pentru *a bea* nu dă nici o recomandare la conjunctivul prezent, iar pentru *a la* recomandă fără nici o specificare formele *lea/leie, laie*. Ultima ediţie a *Îndreptarului ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*, Bucureşti, 1995, procedează la fel, dar nu mai menţionează pe *a la*, considerat probabil dialectal.

În ceea ce priveşte etimologia formelor, dacă pentru *să deie, să steie* se poate spune cu siguranţă că ele nu sunt etimologice, ci refăcute, întrucât lat. *dēt, stēt* nu puteau să rezulte prin evoluţie fonetică normală *deie, steie*[69], pentru formele *să ieie, să beie* este foarte greu de precizat, necunoscând răspândirea veche a fenomenului, dacă ele sunt etimologice sau „refăcute" prin analogie. Când facem această afirmaţie ne referim la faptul că lat. *lĕve(n)t, bĭbe(n)t* puteau să aibă, teoretic vorbind, două evoluţii normale paralele:

1) lat. *lĕve(n)t* > **l̯i̯éu̯e* > **l'e̯áu̯ă* > **l'eá* > *i̯e̯á* > *i̯á* ca *steáu̯ă* > *ste̯á*, *măseauă* > *măseá* (cf. drom. muntenesc *să i̯a*, arom. *si la*[70], megl. *să le̯a(le̯)*[71]. La fel lat. *bĭbĕ(n)t* > **béu̯e* > **be̯áu̯e* > *be̯áu̯ă* > *be̯á* (ca în *steau̯ă* > *ste̯á* (cf. drom. muntenesc *să be̯a*, arom. *z be̯a*, şi *z-be* (cf. P. Neiescu, *Mic atlas al dialectului aromân din Albania şi din fosta*

---

[69] După Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1961, p. 20, formele *să dea, să stea* ar fi urmaşele directe ale lat. *dēt, stēt* (lat. popular *de̯t, ste̯t*) prin legea fonetică „*e̯* închis final trece la *e̯a*" (lat. *dēt* > *de̯(t)* > rom. *de̯a*; lat. *stēt* > *ste̯(t)* > rom. *ste̯a*). Credem că această lege fonetică, formulată de Densusianu şi susţinută şi de E. Petrovici (*Influenţa slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, Bucureşti, 1956, p. 30), nu există în limba română, întrucât nu cunoaştem şi alte cuvinte în care ea să fi acţionat. O altă părere este aceea după care formele *să dea, să stea* au apărut prin analogie într-o epocă foarte veche. Părerea este susţinută mai întâi de Leca Morariu (*Morfologia verbului predicativ român*, în „Codrul Cosminului", IV-V (1927-1928), Cernăuţi, 1929, p. 20), care crede că *-a* din *dea, stea* este de provenienţă analogică după *bea* < lat. *bibat*. Originea morfologică a lui *-a* din *dea, stea* este susţinută şi de O. Nandriş (*Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963, p. 17). Nandriş crede că *-a* a apărut prin analogie cu conjunctivul verbelor de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a, înainte ca acest *-a* să fi devenit *-ă*. Fără îndoială, ambele păreri, referindu-se la un fenomen care ar fi avut loc înainte de primele texte româneşti, rămân ca posibilităţi, fără a putea fi demonstrate. O explicaţie originală a formelor *dea, stea* a dat-o recent Marius Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, 1970, p. 120-121. Plecând de la ideea că, datorită unui fenomen de metafonie, *é* accentuat se pronunţa la începutul românei comune mai deschis sau mai închis în funcţie de vocala din silaba următoare (fenomen întâlnit şi în alte limbi romanice), M. Sala presupune că *é̯* din lat. *dé̯t, sté̯t* devenise în româna comună deschis (*é*), pentru că nu existau vocale închise în silaba următoare pentru a-l păstra închis. Din cauza câmpului larg de dispersie, varianta (*é̯*) s-a pronunţat din ce în ce mai deschis, ajungând într-o perioadă din româna comună, care nu se poate preciza, la diftongul *e̯a*. Credem că această explicaţie este mai convingătoare decât cea a derivării diftongului *e̯á* din *é̯* latin în poziţie finală (după legea fonetică emisă de Densusianu) şi decât cea a provenienţei lui analogice, întrucât priveşte diftongul *e̯á* din *dea, stea* într-o perspectivă mai largă, general romanică, pornind de la datele oferite de fonologia istorică românească.

[70] Cf. Pericle Papahagi, *op. cit.*, p. 631.

[71] Cf. T. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. I, Bucureşti, 1925, p. 160.

Scanned with OKEN Scanner

Republică Jugoslavă Macedonia, Bucureşti, 1997, h. 87), megl. *să bęa*)[72];

2) lat. *lĕvĕ(n)t* > **l̨ié̯u̯e* > **l̨ié̯e* (cu *u̯* provenit din *-v-* intervocalic dispărut de timpuriu) > *l'ę̯á̯je* > *j̨ę̯á̯je* > *j̨é̯j̨ę* (cf. drom. moldovenesc *să j̨é̯j̨ę*; istr. *lå̯je*[73]). La fel lat. *bibe(n)t* > **bé̯u̯e* > **bé̯e* > *bę̯á̯je* >*bé̯je* (cf. drom. moldovenesc şi ardelenesc *să bé̯je*, istr. *neca(se) bé̯je*[74].

Explicaţia etimologică a formelor *să ieie, să beie* este controversată. Astfel, A. Graur arată că „lat. *bibet, leuet, det, stet* au devenit în mod normal *bea, ia, dea, stea*, formele celelalte (*ieie, beie, deie, steie* – paranteza noastră, C. F.) fiind analogice şi neacceptate de limba literară"[75]. Spre această idee pare a înclina şi Ovid Densusianu[76] când afirmă că în secolul al XVI-lea „nu apar nicăieri *să ieie, să beie, să steie*, ci numai *să ia, să bea, să stea*". În schimb, T. Cipariu[77] considera etimologică forma *să ieie*. De asemenea, S. Puşcariu[78], referindu-se la formele istroromâne *lå̯je, stå̯je*, crede că numai *lå̯je* este etimologică (din lat. *lĕvet* > *l'å̯je* > *lå̯je*) şi că intrând în paradigma indicativului a putut da naştere lui *då̯je, stå̯je* şi mai târziu lui *bé̯je*. Dar Puşcariu adaugă: „Desigur că nu e exclus ca la generalizarea acestor forme să fi contribuit şi croatul *dajem, daješ, daje, dajemo, dajete...*, pe care-l făcea singur vinovat Ascoli"[79]. O poziţie oscilantă are şi Leca Morariu[80], care se contrazice de la o pagină la alta, afirmând la pagina 8 că *-e* din *să ieie* este de „proveniență analogică" (ca şi *-e* din *deie, steie*), iar la p. 17 că „lat. *levent* > rom *iaie* > *ieie*".

După părerea noastră, răspunsul la întrebarea dacă ambele posibilităţi de evoluţie fonetică din lat. *lĕvĕ(n)t, bĭbĕ(n)t* s-au „actualizat" în română, adică dacă formele de azi *să ieie, să beie* sunt etimologice sau analogice, poate fi dat numai în urma cercetării repartiţiei vechi şi moderne a acestor forme în limba română, deoarece atestarea formelor *să beie, să ieie* în cele mai vechi texte româneşti, precum şi o anumită răspândire geografică ar putea fi argumente serioase pentru susţinerea descendenţei lor directe din lat. *bibe(n)t, leve(n)t*, în timp ce neatestarea lor în primele texte româneşti şi apariţia lor târzie şi sporadică în texte ar putea fi un argument pentru părerea contrară (susţinută de A. Graur), după care *să ieie, să beie* ar fi forme analogice.

Întrucât nu există o lucrare specială în care să se fi studiat din punct de vedere diacronic formele *să ieie, să beie, să deie, să steie* în raport cu formele *să dea, să ia, să stea, să bea*, în cele ce urmează vom încerca să stabilim:

1. vechimea formelor *să deie, să steie* şi a formelor *să ieie, să beie*,
2. extensiunea teritorială veche a acestor forme,
3. extensiunea teritorială modernă,
4. cauzele care au determinat apariţia formelor refăcute *să deie, să steie* şi a formelor

[72] Cf. Pericle Papahagi, *op. cit.*, p. 8, T. Capidan, *op. cit.*, p. 171.
[73] Cf. S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, vol. II, Bucureşti, 1926, p. 177.
[74] Menţionăm că o asemenea evoluţie dublă va fi avut loc şi în alte cuvinte de origine latină sau autohtonă (lat. *ploveat* > drom. (*să*) *ploué*, dar şi *să ploaie*; pluralul românescului *pârâu*, cuvânt probabil de origine autohtonă, căci are corespondent în albaneză, este în unele graiuri dacoromâne *pârâuă*, în altele *pârăie*, iar în altele *pâraie*; la fel românescul de origine latină *staul* (lat. *stabulum*) are la plural în unele graiuri forma *stauă*. Pentru alte exemple de acest fel, precum şi pentru explicarea lor, vezi V. Arvinte, *Terminaţia de plural **uă** a unor substantive neutre*, în SCL, X, 1959, nr. 2, p. 213-235.
[75] Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 218.
[76] *Op. cit.*, p. 156.
[77] *Gramatica limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1869, p. 303, 312, 313.
[78] *Op. cit.*, p. 191.
[79] *Ibidem*, p. 191.
[80] *Art. cit.*, p. 8-17.

Scanned with OKEN Scanner

să ieie, să beie (în cazul când cercetarea va demonstra că ultimele două forme sunt inovații și nu forme etimologice),

5. raporturile diacronice dintre formele în discuție și normele limbii literare.

Ne-am bazat pentru aceasta pe datele oferite de un mare număr de texte din secolele al XVI-lea-al XX-lea, precum și pe materialul din ALR și textele dialectale culese de Emil Petrovici. Pentru perioada veche am cercetat atât texte literare (cărți bisericești, cronici, cărți populare, literatură juridică etc.), cât mai ales texte neliterare (documente particulare scrise de copiști neânsemnați, inscripții și însemnări din biserici, însemnări laice datate, făcute de anumite persoane, în special la sfârșitul cărților bisericești). Mai ales acestea din urmă, supunându-se mai puțin *normei* literare și reflectând mai clar limba vorbită dintr-o regiune într-o anumită epocă, permit urmărirea unei inovații încă din primele decenii ale apariției sale.

I. Cercetând textele din secolul al XVI-lea, am constatat că formele *să deie, să steie, să ieie, să beie* nu apar în nici un text, indiferent de regiunea din care provin aceste texte[81]. În toate textele apar numai forme monosilabice[82]: *să bea* (PS, CP, PV, LXXVII, 44; PO, 77/13, 200/23, 236/6, 200; CT, 63^{r}, 106^{v}, CC^{2}, 63 etc.), *să dea* (CT, 8^{v}, PS, CP, CV, 7, PO, 58/7, 73/19, 21, 91/12, 73, 91), *să de* (CB, I, 88, CB, II, 360, PS, CLXII), *să ia* (PO, 21/11, 61/16, CT, 9^{r}, 87^{r}, CB, I, 38), *să ia* (PO, 21; CT, 46^{r}; SB, 73 etc.), *să ste* (CB, I, 88), *să stea* (CP, PS, XVII, 39, PO, 261/16, 262/4). În documentele și inscripțiile din acel secol întâlnim, de asemenea, numai forme monosilabice: *să dea* (1599, Târgoviște, DÎ, 112; 1591-1600, J. Olt, DÎ, 101), *să de* (1599-1600, Sibiu, DÎ, 118; 1563-1564, J. Gorj, DÎ, 96; 1600, Transilvania Î, 120; 1595, Câmpulung, DÎ, 195), *să ia* (1595-1625, J. Ilfov, DÎ, 107; 1599, Târgoviște, DÎ, 112; 1600, Moldova, DÎ, 142; 1600, Alba-Iulia, DÎ, 145), *să stea* (1594, Râmnic, J. Vâlcea, DÎ, 104), *să ste* (1599, J. Mehedinți, DÎ, 125).

În exemplele de mai sus, remarcăm faptul că în unele texte care reprezintă graiurile nordice apar forme cu *e* pentru *ea*[83] (*să de, să ste*). După cum se va vedea, aceste forme reprezintă *condiția necesară* a apariției formelor bisilabice *să deie, să steie.*

II. Primele atestări ale formelor bisilabice le-am întâlnit în prima jumătate a secolului al XVII-lea[84] în texte provenind din Moldova și Ardealul de nord: „La ces(ti)tul birăul de Bistrițe șe la tot (s)fatol d(o)mniii sale *să se deae* ceastă carte" (1612, BS, p. 31 (cf. și SB, p. 62)), „La birăul de Bistreț și la t(o)t (s)fatol d(o)mn(i)ee sale *să se dee* ceastă carte" (1616, Câmpulung (Bucovina), SB, p. 66), „în cinstita măna Mării Sale birău de

[81] Cf. și Ovid Densusianu, *op. cit.*, p. 156.

[82] Pentru alte exemple, vezi Ovid Densusianu, *op. cit.*, p. 156, 159.

[83] Este vorba de cunoscutul fenomen care caracterizează graiurile nordice – trecerea lui *ea* final accentuat și neaccentuat în *e*.

[84] Afirmația că formele *să deaie, să steaie* apar începând cu secolul al XVII-lea se întâlnește și la Al. Graur, *op. cit.*, p. 218, care însă nu ilustrează această afirmație cu nici un exemplu, trimițând la Leca Morariu, *art. cit.*, p. 19-20. Menționăm însă că marea majoritate a exemplelor date de Leca Morariu pentru secolul al XVII-lea nu sunt concludente pentru cronologia fenomenului studiat, deoarece cele mai multe exemple sunt luate din cronicarii moldoveni după ediția M. Kogălniceanu, *Cronicile Moldovei*, ediția a II-a, 1872. Or, după cum este știut, ediția Kogălniceanu nu poate fi luată ca punct de plecare pentru stabilirea cronologiei unui fenomen lingvistic, pentru că editorul intervine mereu în text, fie arhaizându-l, fie modernizându-l. Verificând exemplele date de Leca Morariu după ediția Kogălniceanu prin consultarea unor ediții științifice (ediția P. P. Panaitescu, Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1958; ediția Iorgu Iordan, I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1959), am constatat că nici un exemplu nu este veridic, Kogălniceanu înlocuind peste tot *să dè, să stè, să iè* cu *să deie, să steie, să ieie*. Exacte rămân însă la Leca Morariu exemplele din *BS*.

Scanned with OKEN Scanner

Bistreţi *să să deae* cu tot sfatol" (1633, BS, II, p. 5). Subliniem faptul că în documentele din prima jumătate a secolului al XVII-lea formele bisilabice întâlnite se limitează la verbul *a da* (*să de(a)e*), pentru verbele *a sta*, *a lua*, *a bea* nefiind atestate decât formele monosilabice, etimologice. De pildă, în cele 128 de documente scrise între 1601 şi 1650 publicate în BS, I, am înregistrat 3 forme refăcute *să deae*, dar 36 forme etimologice *să dea* (*dè*). Formele *să steie*, *să beie* sunt atestate abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea: „*să bee* morţii" (1675, Ardeal, G, I, p. 218).

În *Biblia de la Bucureşti*, (1688) şi în manuscrisele ei apar numai forme de tipul *să bea, să dea* etc.: *să nu bea* (BB[1], Nm. 6.04; la fel în ms. 45 şi ms. 4389), *să dea* (BB[1], Nm. 5.08; la fel în ms. 45 şi ms. 4389), *să dea* (BB[1], Nm., 5,08; la fel în ms. 45 şi ms. 4389), *să ia* (BB[1], Nm., 32,08; la fel în ms. 45), *să stea* (BB[1], Nm., 31,04; la fel în ms. 45).

În ceea ce priveşte forma *să ieie*, remarcăm faptul că ea nu apare în nici un text din secolul al XVII-lea, în locul ei întâlnindu-se numai forma monosilabică *să ia*, singura întâlnită şi în secolul al XVI-lea. Primele atestări ale formei *să ieie* le-am întâlnit abia începând cu secolul al XVIII-lea: „*să ei* (=*ieie*) şi el di a dzăcea parti" (1717, Iaşi)[85], „cini s-ar ispiti *s*-o *ei*" (dintr-o însemnare a unui preot maramureşean din 1756, IM, p. 188, dar *să e* (1716, Câmpulung Moldovenesc, BS, II, p. 104; 1747, Iaşi, SI, VII, p. 16, etc.). Pentru conjunctivul prezent al verbelor *a la* şi *a vrea* n-am întâlnit atestări.

Decalajul cronologic semnalat mai sus în atestarea formelor *să deie*, *să steie*, *să beie*, *să ieie* este foarte important, după părerea noastră, pentru:

1) stabilirea provenienţei etimologice sau analogice a formelor *să ieie*, *să beie*,
2) stabilirea vechimii formelor *să deie*, *să steie*, *să ieie*, *să beie*.

1) Astfel, textele arată că, întrucât formele *să beie*, *să ieie* sunt atestate mai târziu (a doua jumătate a secolului al XVII-lea – prima formă, începutul secolului al XVIII-lea – a doua), în locul lor folosindu-se în perioada anterioară fomele monosilabice *să ia* (*să ie*), *să bea* (*să be*), ele nu pot fi etimologice, cum am fi înclinaţi să credem dacă ne-am baza numai pe metoda reconstrucţiei. Chiar dacă am admite că formele *beie*, *ieie* sunt descendente normale ale lat. *bibet*, *levet* (deci existente şi înainte de secolul al XVII-lea), dar că tradiţia grafică le-ar fi împiedicat mult timp să pătrundă în texte, nu ne-am putea explica *de ce totuşi ele pătrund în texte într-o perioadă când tradiţia grafică devine mai puternică* (secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea) şi *de ce* tradiţia grafică a împiedicat pătrunderea în texte a formelor *să ieie*, *să beie* şi nu şi a formei analoge *să deie*, atestată încă din primele decenii ale secolului al XVII-lea. Din aceste motive socotim că formele *să ieie*, *să beie* nu sunt etimologice, ci reprezintă inovaţii paralele şi independente în dialectul dacoromân şi istroromân. Dacă pentru dialectul istroromân *cronologia absolută* a fenomenului nu poate fi făcută, lipsind texte vechi, pentru dialectul dacoromân inovaţia poate fi datată ca nu mai veche de prima jumătate a secolului al XVII-lea, ţinând cont şi de faptul că apariţia unui fenomen în limba vorbită nu coincide întotdeauna cu apariţia lui în texte, căci în limba vorbită el poate fi mai vechi cu câteva decenii.

2) Cronologia stabilită mai sus arată că mai întâi a apărut forma *să deaie* (începutul secolului al XVII-lea) şi după aceea, independent sau prin analogie[86] cu *să deaie*, formele *să steaie*, *să beie* (atestate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea) şi la urmă de tot (începutul secolului al XVIII-lea) forma *să ieie*, probabil prin analogie cu celelalte.

[85] Vezi *Documente putnene*, publicate de A. V. Sava, vol. II, Chişinău, 1931, p. 63.

[86] Credem că influenţa reciprocă între aceste verbe neregulate a fost destul de mare în tot cursul dezvoltării lor. Faptul acesta a fost remarcat de S. Puşcariu (*op. cit.*, p. 191), pentru verbele neregulate din dialectul istroromân.

Scanned with OKEN Scanner

Faptul că forma *să ieie* a apărut cel mai târziu se poate explica prin caracterul mult mai neregulat al verbului *a lua* la conjunctivul prezent, la indicativul prezent şi la „imperativ", decât al verbelor *a da*, *a sta*, *a bea*. Dintre toate aceste verbe numai *a lua* are temă supletivă la conjunctiv prezent: *să iau*, *să iei*, *să ia*, *să luăm*, *să luaţi*, *să ia*.

Pentru ideea că formele discutate sunt inovaţii recente izolate[87] pledează şi o anume repartiţie a lor în texte, în sensul că ele se întâlnesc numai în texte care provin dn regiunile reprezentând graiurile nordice, în textele din Muntenia, Oltenia şi sudul Ardealului întâlnindu-se în tot cursul secolului al XVII-lea şi al XVIII-lea numai formele *să dea*, *să stea*, *să ia*, *să bea*.

Considerând că pentru dialectologia istorică românească prezintă interes stabilirea vechimii fenomenului pentru fiecare subdialect în parte, am urmărit inovaţia pe texte datate şi localizate, alese din toate regiunile ţării.

Pentru **Moldova**, formele noi sunt bine reprezentate în secolul al XVIII-lea la verbele *a da* şi *a sta* în documentele, inscripţiile şi însemnările care provin mai ales din regiunile din nordul şi centrul acestei provincii: „nu vor *să*-şi *dee* dejma" (1720, Iaşi, BD, IV, p. 4; în acelaşi document apar şi două forme monosilabice, cu fonetism moldovenesc *să de* (*ibid.)*), „*să stea* mazilul zapciu acolo" (1797, DRA, II, p. 666, document provenit de la isprăvnicia din Suceava, scris de un copist bucovinean), „*să* li *dee*" (*ibid.)*. În acest ultim document apar trei forme noi bisilabice (*să dee* (de două ori) *să stee* (o dată)), însă patru forme vechi, toate cu fonetism moldovenesc: *ea* final trecut la *è* (*să dè*, *să stè*). În unele documente, în aceeaşi frază apar atât formele noi, cât şi formele vechi: „... ci *să* li *de* pace până or veni *să stei* faţă la divan şi nime *să* nu *stei* împotriva cărţii meli" (1737, „carte" de la curtea lui Gr. Ghica, DC, p. 35) etc.

În ceea ce priveşte frecvenţa acestor forme „refăcute", remarcăm faptul că marea majoritate a documentelor, inscripţiilor şi însemnărilor conţin numai forme vechi (*să dè*, *să stè*). Aceasta înseamnă că formele „refăcute" reprezentau fie al doilea uz în limba vorbită, negeneralizat încă, fie pătrunderi inconştiente ale vorbirii copistului, diacului sau lapicidului în limba textului, care se supunea, totuşi, în funcţie de cultura copistului, unei tradiţii grafice şi ortoepice. Cert este faptul că textele moldoveneşti literare (cărţi bisericeşti, cronici, texte juridice etc.) din prima jumătate a secolului al XVIII-lea nu conţin, în general, forme bisilabice, ci numai forme vechi. Astfel, în scrierile lui D. Cantemir, N. Costin apar numai formele monosilabice. La I. Neculce aproape toate exemplele prezintă trecerea lui *ea* în *e*: *să dè* (N, p. 8, 11, 31), *să stè* (N, p. 47, 363). *să iè* (N, P. 313). Cu toate acestea, Neculce foloseşte şi câteva forme bisilabice: *să iei* (= *ieie*, N, p. 300, 303, 319), dar numai în ultima parte a cronicii sale, în primele părţi apărând numai forme monosilabice. De fapt, din punctul de vedere al frecvenţei, în cronica lui Neculce numărul formelor bisilabice este de aproximativ 50 de ori mai mic decât al formelor monosilabice.

Celelalte cronici din secolul al XVIII-lea nu conţin formele bisilabice. Abia în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea cronicile încep să înregistreze formele bisilabice. Este vorba de versiunile româneşti ale cronicilor rimate şi de documente particulare: *să* nu *stei* (ms. 1629 din BAR, copiat de un moldovean la 1778, p. 184), *să dei* (1738, Iaşi, DRA, II, 203), *să*-l *dei* (ms. 1417 din B. A. R, scris în 1770, f. 116), dar *să dè* (*ibid.*, f. 114). Cronicile rimate în versiune muntenească prezintă numai formele *să dea*, *să stea*.

[87] Un indiciu că inovaţia era necunoscută pe la sfârşitul secolului al XVII-lea în multe regiuni în care ea apare astăzi îl constituie şi faptul că textele scrise cu litere latine şi ortografie maghiară, care nu se supunea deloc tradiţiei grafice la care erau supuse textele scrise cu caractere chirilice, atestă numai formele vechi: „Enka se asztepta *se* li *je* (= *iè*) citate Niamculuí" (Iorga, BS, p. 83, document din 1691) etc.

Scanned with OKEN Scanner

Aceeaşi situaţie există şi în cărţile populare de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, formele refăcute fiind înregistrate numai în textele copiate de moldoveni: *să-mi dei(e)* (ms. 158 din BAR, copiat de moldoveanul Ioniţă Tăutul la 1785, f. 86^{v}), dar *să dè* (*ibid.*, f. 76^{v}) etc.

În documentele din secolul al XVIII-lea care provin din Moldova de sud formele bisilabice nu apar. Abia în secolul al XIX-lea ele sunt înregistrate sporadic: *să dei* (1801, Păuleşti-Vrancea, *Documente putnene*, vol. II, p. 37).

Formele *să ieie*, *să beie*, deşi sunt atestate în documentele, inscripţiile şi însemnările din Moldova de nord şi centrală din secolul al XVIII-lea, sunt totuşi foarte rare şi întotdeauna dublate de formele vechi: *să iè*, *să bè*, dar *să ei* (= *ieie*) (1717, Iaşi, DP, II, p. 63 şi ms. 1629 din BAR, f. 185). Interesant este faptul că în multe documente moldoveneşti se folosesc formele noi *să deie*, *să steie*, dar forma veche *să ia* (*iè*), *să de* (1767, M-rea Slatina, DRA, II, 428) etc. De pildă, într-un document provenit de la curtea lui Gr. Ghica şi datat 13-IV-1738 apar 5 forme *să dei(e)*, dar două forme *să ia* (vezi DRA, II, p. 203). De asemenea, într-un document provenit de la isprăvnicia Sucevei, datat 12-VII-1797, publicat în DRA, II, p. 666, am întâlnit două forme noi *să deie*, o formă *să steie*, însă forma veche *să ia*. Acest fapt ar putea fi un indiciu pentru ideea enunţată mai sus că forma *să ieie*, fiind mai nouă decât formele *să deie*, *să steie*, atestate în texte mult mai devreme, era mai puţin răspândită în Moldova secolului al XVIII-lea.

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, formele refăcute se întâlnesc în colecţiile de legi din Moldova: *să dee* (CCm, 102, 177, 609, 679), *să ieie* (*ib.*, 679), *să iaie* (CRm. 102, 237).

Pentru **Maramureş**, formele refăcute sunt destul de frecvente în însemnările şi inscripţiile din biserici de pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, atât pentru verbele *a da*, *a sta*, cât şi pentru verbele *a lua* şi *a bea*: *să dea* (dintr-o însemnare a diaculuí Dumitru, biserica Rozavlea, 1754, IM, p. 158) „cine s-ar ispiti *s*-o *ei* (= *ieie*), unul ca acela să fie afurisit" (dintr-o însemnare a unui preot maramureşean făcută în 1756, biserica Slătioara, IM, p. 188), *să ea* (dintr-o însemnare făcută de „eu, popa Ioan în Maramurăş, în sat în Glod", 1767, IM, p. 107), *să beie* (dintr-o însemnare din biserica Corneşti, IM, p. 77), *să steie* (dintr-o însemnare din 1783 a diaculuí Grigore din Strâmtura, IM, p. 197), dar *să stè* (dintr-o însemnare mai veche a aceluiaşi preot, IM, p. 197) etc. Subliniem faptul că formele noi bisilabice nu apar în inscripţiile şi însemnările din Maramureş scrise înainte de 1750, fapt care constituie un indiciu al apariţiei relativ recente a inovaţiei morfologice.

În ceea ce priveşte **Ardealul central şi de nord**, inovaţia este înregistrată pe la mijlocul secolului al XVIII-lea: *să* o *dee* (dintr-o însemnare făcută de popa Stanca din Gioagiul de Sus în 1750, IB, II, p. 106); *să* nu *iae* (dintr-o însemnare făctută de „eu diac Simeon din Orăştie", în anul 1774, IB, II, p. 120), *să* o *ee* dintr-o însemnare a dascălului Samoilă din Ragla în 1778, IB, II, p. 187) etc.

Pentru **Crişana** am găsit atestări cu forma nouă abia începând cu secolul al XIX-lea: *să ieie*, *să steie* (1809, MN, p. 144), dar *să dea*, *să stea* (în acelaşi text); *să-i dee* (dintr-o scrisoare din 1816 a lui T. Popovici, paroh din Gioroc, MN, p. 250), *şi* (= să) *dee* (dintr-o scrisoare a preoţilor din Chişineu-Criş din 1816, MN, p. 163) etc. Este posibil ca formele noi să fi apărut în Crişana înainte de secolul al XIX-lea, însă, întrucât am avut la dispoziţie puţine texte româneşti provenite din această regiune, nu putem face decât o cronologie aproximativă a fenomenului.

Pentru **Banat**, în inscripţiile şi însemnările din biserici consultate am întâlnit o singură atestare a inovaţiei: *să* li *se deie* (dintr-o însemnare din biserica din Mehadia, 1788, OB, p. 82). În *Cronica Banatului* scrisă de Nicolae Stoica de Haţeg apar frecvent *să deăe* (SHB, 116, 201), *să steă* (SHB, 204), dar şi *să stea* (SHB, 198), *să bea* (SHB, 201), *să dea*

Scanned with OKEN Scanner

(SHB, 244). În toate celelalte însemnări din *OB* apar numai forme vechi: *să să dea* (1792, Mehadia, OB, p. 114), dar şi *să* li *se dè* (OB, p. 72, însemnare din secolul al XIX-lea din biserica Cornereva) etc. De fapt, situaţia din aceste texte coincide cu situaţia din graiurile actuale bănăţene, în care inovaţia nu s-a generalizat. Textele din Ardealul de sud prezintă ca şi cele munteneşti, formele *să bea, să dea, să stea, să ia, să vrea*: "*merge **să bea** apă*" (*Fiziologul*, carte populară copiată de Costea Dascălul din Braşov la 1693, ms. 1463 din BAR, 46r); *să-l dea* (*Biblia*, 1688, *Genesis*, 28/1), *să-s ia* (*id.*, 28/10), *să stea* (*ibidem*, *Exodus*, 9/11) etc.

Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, formele bisilabice încep să pătrundă progresiv şi în scrierile cu caracter literar: *să iae*[88]. În *Ţiganiada* lui I. Budai-Deleanu formele noi bisilabice sunt destul de frecvente atât în vorbirea autorului, cât şi în cea a personajelor: *să bee* (ŞA, I, 410), *să dee* (I. Budai-Deleanu, *Ţiganiada*, ediţie critică de F. Fugaru, vol. 1, Bucureşti, 1970, p. 127, 128, 129, 135, 154, 160), *să stee* (*ibid.*, vol. II, p. 250), dar *să dea* (*ibid.*, p. 158), *să ia* (*ibid.*, vol. II, p. 157) etc.

Destul de rar apar formele refăcute şi în *foile volante* provenite de la curtea lui Iosif al II-lea, traduse de ardeleni: *să să dee* (*Aşezământul lui Iosif pentru cadastru*, Viena, 1786, f. 6), dar *să dea*, *să ia* (*ibid.*).

Textele din Muntenia, Oltenia şi sudul Ardealului prezintă în toată perioada veche şi în perioada modernă formele *să bea, să dea, să ea, să stea: să* şi să *dea* (1820, Bucureşti, DIB, 742).

Din materialul prezentat reiese că formele *să deie, să steie, să ieie*[89], înregistrate izolat după 1612, încep să se generalizeze în graiurile ce apar astăzi (Moldova, Maramureş, Ardealul central şi de nord-est) abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Plecând de la faptul că în inscripţiile, însemnările şi documentele mărunte din secolul al XVIII-lea provenite din Moldova, Bucovina, Maramureş, nordul şi centrul Ardealului formele bisilabice sunt mai slab reprezentate decât formele monosilabice, credem că mult timp formele noi au coexistat, în aceleaşi regiuni şi la aceiaşi vorbitori, cu formele vechi. Înlocuirea definitivă a formelor *să bè, să dè* etc. cu formele *să beie, să deie* etc. se încheie în regiunile amintite abia spre sfârşitul secolului al XIX-lea (în literatura populară din secolul al XIX-lea, precum şi în scrierile lui I. Creangă, formele *să bè, să dè* se folosesc alături de formele refăcute (*să beie, să deie*). De asemenea, trebuie să admitem că în unele regiuni, cum este Moldova de sud (zona Tecuci, Bârlad, Vrancea), formele refăcute apar mult mai târziu (secolul al XIX-lea). Altfel nu se explică de ce documentele, inscripţiile şi însemnările din aceste regiuni nu atestă deloc fenomenul înainte de secolul al XIX-lea, deşi marea majoritate a lor sunt scrise într-o limbă cu un pronunţat caracter dialectal.

Fără îndoială, la cele spuse mai sus trebuie adăugată menţiunea că apariţia unui fenomen în textele de orice natură nu coincide întotdeauna cu apariţia fenomenului în limba vorbită, unde el poate fi mai vechi. Ţinând cont de faptul că textele cu ajutorul cărora s-a încercat stabilirea cronologiei fenomenului sunt documente mărunte, însemnări, inscripţii, care reflectă cel mai bine limba vorbită dintr-o anumită regiune, credem că nu există un decalaj mai mare de un sfert de secol între apariţia formelor refăcute în limba vorbită dintr-o regiune şi apariţia lor în textele din aceeaşi regiune.

[88] S. Micu, *Biblia*, Blaj, 1795, CR, II, p. 159. Cu toate acestea, în scrierile laice ale lui S. Micu, ca şi în cele ale lui Gh. Şincai şi P. Maior, apar numai formele vechi.

[89] Formele *să vreie, să leie* nu au fost întâlnite în textele consultate. Este posibil ca ele să fi putut apărea în graiuri în aceeaşi epocă în care au apărut şi formele *să beie, să ieie*.

Scanned with OKEN Scanner

2.4.3.3. Care este extensiunea teritorială actuală a formelor *să beie, să deie, să ieie, să steie*? În ALR, materialul publicat (vol. al VII-lea, Bucureşti, 1972) există hărţi cu aceste forme (cf. hărţile 2208 (să dea), 2220 (*să ia*), 2239 (*să bea*), 2228 (*să stea*), 2214 (*să lea*), 2187 (*să vrea*). De asemenea, circulaţia formelor de conjunctiv ale verbelor *a bea, a da, a lua, a sta*, se poate urmări prin lectura *Textelor dialectale* culese de Emil Petrovici, Sibiu-Leipzig, 1943.

Formele *să beie, să deie, să ieie, să steie* se întâlnesc în zone compacte în Moldova centrală şi de nord, Maramureş, Crişana, centrul şi estul Transilvaniei şi în câteva puncte din Banat (pct. 27, 76, 105) (vezi harta din anexe).

Această răspândire coincide în general cu răspândirea cunoscutului fenomen fonetic care caracterizează graiurile nordice – trecerea lui *ea* şi *ia* finali la *-e* (*a vre, băiet*) (vezi hărţile menţionate mai sus din ALR, serie nouă, vol. VII, Bucureşti, 1972). Între acest fenomen fonetic şi formele *să beie, să deie, să steie, să ieie* trebuie sa existe o legătură, căci acestea din urmă apar numai în ariile cu *-e̯a* > *-e*, *i̯a* > *i̯e*. Graiurile de sud (din Muntenia, Oltenia, sudul Ardealului, Dobrogea), neprezentând fenomenul fonetic menţionat, nu cunosc nici formele noi bisilabice *să beie, să deie* etc. Din acest punct de vedere ele sunt mai conservatoare decât graiurile nordice.

2.4.3.4. Care sunt cauzele care au determinat apariţia formelor bisilabice în graiurile de nord, dar menţinerea formelor etimologice în graiurile de sud ? Răspunsul la această întrebare este uşor de dat în lumina faptelor de geografie lingvistică expuse mai sus. Trebuie avut în vedere mai întâi *factorul de natură fonetică* discutat (*e̯a* > *e̯*, *i̯a* > *i̯e*), care nu este o cauză a apariţiei inovaţiei morfologice, ci numai *condiţia necesară* pentru acţiunea unui alt factor de *natură gramaticală*. Acest factor de natură gramaticală constă în *presiunea paradigmatică* a verbelor regulate de conjugarea I, toate terminate la persoana a III-a singular şi plural a conjunctivului prezent în *-e*. Aproape toate verbele neregulate analizate mai sus sunt de conjugarea I (*a da, a lua, a sta*, la care adăugăm pe *a la, a se deda, a preda*, nediscutate, pentru că ne lipsesc atestări mai vechi), numai verbele *a bea* şi *a vrea* sunt de conjugarea a II-a. Spre deosebire de verbele regulate, verbele neregulate menţionate au la conjunctivul prezent, persoana a III-a, desinenţa ø (zero). Această desinenţă provoca o anumită asimetrie în sistem, asimetrie care trebuia înlăturată (vezi pentru aceasta şi discuţia de mai sus). În urma reducerii în graiurile nordice a diftongului *e̯a* final la *e̯* (*să de̯, să ste̯*), tendinţa de uniformizare, de încadrare în sistemul verbelor regulate devine mai puternică, deoarece vorbitorii „simţeau" pe *e* din *să de, să ste* ca făcând parte din radicalul formei (din semantem) şi nu ca marcă de persoană. De aceea s-a adăugat încă un *-e* analogic ca desinenţă, prin influenţa şi sub presiunea verbelor de conjugarea I cu flexiune regulată: *să de-e, să ste-e* (ca *să cânt-e, să lucr-ez-e*) şi, sub influenţa primelor două *să ie-e* (apărut mai târziu). La rândul lor, formele *să de-e, să ste-e* a influenţat şi verbele de conjugarea a II-a *a bea* şi *a vrea*, tot neregulate, rezultând *să be-e, să vre-e*. *E* în hiat a generat un *i̯*, rezultând astfel formele *să dé-i̯e, să sté-i̯e, să i̯é-i̯e, să bé-i̯e, să vré-i̯e*, cu *-i̯e* ca flectiv. În graiurile în care n-a acţionat primul factor (graiurile sudice), n-a acţionat nici al doilea, adică presiunea sistemului, deşi şi aici există o asimetrie în sistemul conjunctivului. Este vorba despre desinenţa ø (zero) a formelor neregulate *să dea, să bea, să stea, să ia, să vrea* şi a compuselor *să se dedea, să se predea*, etc., desinenţă care se încadrează greu în sistem, întrucât nu există şi la alte verbe.

2.4.3.5. În ceea ce priveşte raportul dintre normele limbii literare şi folosirea formelor *să deie, să ieie*, etc., remarcăm faptul că, prin utilizarea frecventă a acestor forme de către marii scriitori moldoveni şi ardeleni, ele au ajuns, din fenomene dialectale,

Scanned with OKEN Scanner

să reprezinte un al doilea uz literar, să facă parte din aşa numita „variantă neoficială" a limbii literare, despre care vorbea Emil Petrovici într-un articol[90]. Pentru marii scriitori moldoveni şi pentru o parte din cei ardeleni, formele de tipul *să deie, să ieie* au fost, începând cu secolul al XIX-lea, cele mai des folosite. Iată câteva date privitoare la situaţia din publicaţiile şi din literatura moldovenească şi ardeleană din secolul al XIX-lea, date care ni se par concludente pentru raporturile dintre limba literară şi graiurile populare. Primele periodice moldoveneşti folosesc frecvent formele *să steie, să deie, să ieie, să beie*[91]. În schimb, în primele periodice apărute în Transilvania la Braşov, deci într-o zonă care merge cu graiurile sudice, apar numai formele *să dea, să stea, să ia, să bea, să vrea*[92]. Această situaţie din gazetele din Transilvania privind folosirea numai a formelor vechi, deşi mulţi publicişti proveneau din regiuni care cunoşteau formele refăcute, se poate explica şi prin etimologismul recunoscut al intelectualilor ardeleni, prin tendinţa lor de a respinge formele prea „evoluate" faţă de cele latineşti. De fapt, s-a arătat mai sus că dintre reprezentanţii marcanţi ai Şcolii Ardelene, numai I. Budai-Deleanu utiliza mai frecvent formele refăcute. Latiniştii ardeleni de pe la jumătatea secolului trecut folosesc numai formele vechi *să dea, să stea*, respingându-le pe cele refăcute (*să deie, să steie*). Iată ce zicea T. Cipariu despre aceste forme: „În loc de *dea, stea* la a 3-a pers. a conjunctivului se zice mult: *dee, stee* ca *liee*, ci e rău"[93]. Dintre scriitorii ardeleni din secolul al XIX-lea, numai Slavici şi Coşbuc folosesc mai frecvent formele refăcute: *să ieie* (I. Slavici, *Amintiri*, Bucureşti, 1967, p. 272, 276; G. Coşbuc, *Versuri*, Bucureşti, 1961, p. 84, 201). Cu totul alta este situaţia la scriitorii moldoveni din secolul al XIX-lea, mai puţin preocupaţi de etimologia formelor, dar foarte mult preocupaţi de limba populară. Din acest motiv, aproape că nu există scriitor moldovean din secolul al XIX-lea care să nu folosească formele de tipul *să deie, să ieie*. Este adevărat că, cu cât ne apropiem de sfârşitul secolului, cu atât se observă mai evident tendinţa de a părăsi formele moldoveneşti[94] şi de a adopta

---

[90] Cf. E. Petrovici, *Unele tendinţe fonetice ale limbii române actuale*, în „Cercetări de lingvistică", VI, nr. 2, 1961, p. 330-331: „*... pe lângă norma de pronunţare muntenească, oficială, a limbii noastre literare, oglindită în îndreptarele noastre ortoepice şi ortografice, există şi o a doua normă, neoficială, dar acceptată de intelectualitatea noastră. E vorba de pronunţarea moldovenească a limbii noastre literare*".

[91] Vezi „Albina românească", nr. 3, 1832, p. 10; nr. 1, 1849, p. 4; „Dacia literară", 1840, p. 107, 156; „România literară", nr. 2, 1855, p. 28; „Foiletonul Zimbrului", 1855, p. 301; „Convorbiri literare", nr. 3, 1867, p. 23; 1868, nr. 23, p. 328, etc.

[92] Vezi „Foaia Duminicii", Braşov, 1837, p. 24, 29; „Foaie pentru minte... ", nr. 26, 1847, p. 206, nr. 12, 1848, p. 95, etc.

[93] Cf. T. Cipariu, *Gramatica limbei române*, vol. I, Bucureşti, 1869, p. 312.

[94] Această tendinţă se observă începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea. Primul moldovean care renunţă la formele moldoveneşti de tipul *să deie, să ieie*, ca de altfel şi la alte moldovenisme, este C. Negruzzi. În scrierile lui de pe la 1840 apar frecvent forme de tipul *să dea*, poate sub influenţa lui Heliade. Mai târziu însă se pare că Negruzzi revine la formele moldoveneşti, căci în scrierile apărute după 1850 întâlnim frecvent *să deie* (1855, NO, p. 243), *să ieie* (*ibid.*, p. 242) etc. La M. Kogălniceanu şi La V. Alecsandri formele refăcute sunt prezente atât în opera din tinereţe, cât şi în cea de maturitate. La Kogălniceanu primele forme de tip „muntenesc" apar foarte târziu: le-am înregistrat abia într-un discurs ţinut la Academie în 1891 (*să dea*, K, p. 226; *să ia*, p. 255). Alecsandri folosea şi „recomanda" (în *Gramatica* sa din 1863) pe la 1860 numai formele de tipul *să deie, să ieie*; în scrierile de la sfârşitul vieţii însă el prefera formele *să dea, să ia* etc. O discuţie specială comportă Alecu Russo. În antumele sale Alecu Russo foloseşte numai formele „moldoveneşti" de tipul *să deie*. În schimb în postume, inclusiv în *Cântarea României*, apar numai forme „munteneşti" de tipul *să dea, să stea* (RSA, p. 178, 214, 241). Faptul nu este fără importanţă pentru istoria literară

Scanned with OKEN Scanner

formele etimologice păstrate în graiurile de sud şi impuse în normele limbii literare „oficiale". Interesantă este valoarea stilistică pe care o capătă formele moldoveneşti *să deie, să ieie* etc. la Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, Dimitrie Anghel, Mihail Sadoveanu, toţi aceşti scriitori folosind formele în discuţie fie din necesităţi de eufonie, fie pentru realizarea culorii locale. Cu această ultimă funcţie, formele de tipul *să deie* apar şi în scrisul unor scriitori munteni, ca de pildă la I. Ghica şi la I. L. Caragiale[95].

Semnificativă pentru raporturile dintre formele de tipul *să deie, să ieie* şi normele limbii literare este poziţia gramaticilor din secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea. Aceste gramatici, majoritatea din ele gramatici şcolare, se împart în două categorii în funcţie de scopul urmărit:

1) gramatici care respectă în primul rând *principiul* etimologic, neluând în consideraţie sau considerând incorecte formele de tipul *să deie, să ieie*;

2) gramatici care respectă în primul rând „formele uzuale", de obicei cele cunoscute în regiunea din care proveneau autorii acestor gramatici. Fireşte, pentru formele refăcute, interesante sunt nu gramaticile din prima categorie, ci cele din a doua şi, în primul rând, cele datorate unor autori moldoveni şi transilvăneni. Astfel, în gramaticile din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea formele de tipul *să deie, să ieie* nu apar, aceste gramatici înregistrând numai formele etimologice de tipul *să dea, să ia*. Faptul se explică fie prin aceea că unele gramatici respectau cu stricteţe principiul etimologic (gramaticile lui S. Micu–Gh. Şincai (1780, 1805), I. Molnar (1788), R. Tempea (1797)), fie prin aceea că formele refăcute de tipul *să deie, să ieie* nu existau în vorbirea autorilor unor gramatici (e vorba de D. Eustatievici-Braşoveanul, *Gramatică rumânească*, 1757). Primul gramatic care „recomandă" formele refăcute este C. Diaconovici-Loga, *Gramatică românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822, p. 127. Menţionăm că Diaconovici-Loga „recomandă" formele *să ieie, să deie* numai pentru modul „poruncitoriu" (imperativ), nu şi pentru modul „âmpreunătoriu şi poftitoriu" (conjunctiv), la care el „recomandă" formele *să dea, să ia* etc. Apoi formele de tipul *să deie, să ieie* sunt „recomandate" de majoritatea gramaticilor moldoveni din secolul al XIX-lea, mulţi dintre ei autori de gramatici şcolare, care au atins un mare număr de ediţii şi s-au răspândit după 1860 şi în celelalte provincii[96]. Dintre aceşti

---

şi pentru filologia română: el relevă, pe lângă multe alte argumente aduse de N. A. Ursu, fie că scrierea *Cântarea României* (sau cel puţin versiunea ei românească) nu este a lui Alecu Russo, ci a unui muntean (Bălcescu), fie că editorii operei postume au intervenit în text, muntenizând-o. Fără îndoială, faptul semnalat mai sus este insuficient pentru rezolvarea problemei paternităţii *Cântării României*, el însă trebuie adăugat argumentelor filologice şi lingvistice aduse de alţi cercetători, în primul rând de cercetătorul ieşean N. A. Ursu.

Urmărind folosirea formelor de tipul *să deie, să ieie* la scriitorii de după 1860, constatăm că aceste forme sunt foarte frecvente la doi mari scriitori moldoveni, care prin prestigiul şi circulaţia operelor lor au contribuit mult la ridicarea formelor în discuţie la rangul de „a doua normă literară" – Eminescu şi Creangă. Pentru frecvenţa formelor de tipul *să deie, să ieie* al Eminescu în raport cu formele de tipul *să dea, să ia*, vezi *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu* (sub redacţia acad. T. Vianu), Bucureşti, 1968. În legătură cu frecvenţa formelor de tipul *să dea, să ia* în limba scrisă dintre 1890-1940, vezi A. Juilland, Ileana Juilland şi P. M. H. Edwards, *Frequency Dictionary of Rumanian Words*, Londra-Paris-Haga, 1965.

[95] Cf. Th. Hristea, *Elemente regionale în limba operei lui I.-L. Caragiale*, în *Contribuţii la istoria limbii române literare din secolul al XIX-lea*, vol, Bucureşti, 1957, p. 223.

[96] Cf. Gh. Săulescu, *Gramatică rumânească*, Iaşi, 1833; P. M. Câmpeanu, *Gramatică românească*, Iaşi, 1848, p. 115; N. Măcărescu, *Gramatică românească*, Iaşi, 1848, p. 66; V. Mircesco, *Grammaire de la langue roumaine*, Paris, 1863, p. 66-67; A. Pumnul, *Grammatik der rumänischen Sprache für Mittelschulen*, Cernăuţi, 1882, p. 178, p. 178-179; I. Nădejde, *Gramatică română pentru învăţământul*

Scanned with OKEN Scanner

autori, majoritatea „recomandă" alături de formele de tipul *să deie* şi forma etimologică de tipul *să dea*, devenită mai răspândită pe la sfârşitul secolului trecut. Chiar unii gramatici, republicându-şi opera, preferă formei moldoveneşti din prima ediţie forma „munteneacă şi etimologică" în a doua ediţie (Este cazul lui N. Măcărescu, care a publicat o gramatică în 15 ediţii, schimbând în ultima ediţie, în ediţia a 15-a (Iaşi, 1869) forma de tipul *să deie* cu forma de tipul *să dea*. O poziţie curioasă are P. M. Câmpeanu, autorul unei gramatici în două ediţii (Iaşi, 1840, 1880), care în ultima ediţie „recomandă" formele *să deie*, *să steie*, *să vreie* numai la persoana a III-a plural, la persoana a III-a singular „recomandând" formele *să dea*, *să stea*, *să vrea*[97]. H. Tiktin[98] recomandă ambele forme *să dea* (*să dee*), *să ia* (*să ee*), punând în paranteză formele refăcute.

Prin urmare, aproape toate gramaticile provenite din Moldova „recomandă", până pe la sfârşitul secolului trecut, formele refăcute de tipul *să deie*, *să ieie* (forme prezente în graiurile din Moldova şi Ardeal), contribuind astfel la impunerea în şcoală a acestora şi, fără îndoială, alături de marii scriitori moldoveni, la ridicarea lor la rangul de „normă literară neoficială".

Cercetarea diacronică a formelor de persoana a III-a a conjunctivului prezent de la verbele neregulate *a da*, *a sta*, *a lua*, *a bea* impune următoarele concluzii:

1) Până în secolul al XVII-lea existau în graiurile dacoromâne numai forme monosilabice la persoana a III-a a conjunctivului prezent de la verbele menţionate mai sus.

2) În cursul secolului al XVII-lea apar izolat în unele graiuri din Moldova de nord şi Ardeal formele bisilabice: mai înâi *să deie*, apoi *să steie*, *să beie*, *să ieie*, care se deosebesc de vechile forme cu desinenţa ø prin prezenţa unei desinenţe caracteristice verbelor discutate şi compuselor lor – desinenţa *-ie*.

3) În cursul secolului al XVIII-lea se desfăşoară procesul de generalizare a acestor forme în Moldova de nord şi centrală, Maramureş, nordul şi centrul Ardealului, o parte din Banat şi probabil şi în Crişana. Inovaţia nu atinge Muntenia, Oltenia, sudul Ardealului, Moldova de sud şi o parte din Banat, care menţin fomele etimologice, prezentându-se din punctul de vedere al fenomenului studiat ca zone conservatoare. Trecerea de la formele etimologice la formele bisilabice refăcute o fac, în timp şi spaţiu, formele de tipul *să dę*, *să i̯ę*, păstrate azi în unele zone de tranziţie.

4) Apariţia formelor bisilabice cu desinenţa *i̯e* se datoreşte „atracţiei sistemului", presiunii paradigmatice a verbelor regulate de conjugarea I, care la conjunctivul prezent persoana a III-a aveau desinenţa *-e* (căci în afară de *a bea* şi *a vrea*, toate verbele în discuţie sunt de conjugarea I). Fenomenul de analogie a fost facilitat de un fenomen de natură fonetică, care a acţionat numai în regiunile în care au apărut mai târziu formele de tipul *să deie*, *să ieie*. Este vorba de trecerea lui *e̯a* în *ę* şi a lui *i̯a* în *i̯e* în poziţie finală, fenomen caracteristic graiurilor nordice.

5) Prin contribuţia unor intelectuali ardeleni şi a intelectualilor moldoveni din secolul al XIX-lea formele refăcute de tipul *să deie*, *să ieie* au fost ridicate la rangul de „a doua normă literară" admisă până pe la sfârşitul secolului trecut.

2.4.4. Conjunctivul prezent al impersonalului *a ploua*

Ca şi în cazul verbelor neregulate *a da*, *a sta*, *a lua*, *a bea*, *a vrea*, se pare că limba literară actuală admite şi pentru verbul impersonal *a ploua* două forme la conjunctivul prezent: *să plouă*, şi *să ploaie*. Ne bazăm când facem această afirmaţie pe faptul că o gramatică

secundar, Iaşi, 1883, p. 161; Gh. Ghibănescu, *Gramatică română*, Iaşi, 1885, p. 68-69.

[97] Cf. P. M. Câmpeanu, *Gramatică română*, Iaşi, 1880, p. 130-131.

[98] Cf. H. Tiktin, *Gramatică română*, vol. I, Iaşi, 1891, p. 193.

Scanned with OKEN Scanner

normativă cum este *Gramatica* Academiei (ediţia a II-a, din 1963) recomandă, ca şi în cazul verbelor mai sus menţionate, ambele forme, nefăcând nici o menţiune în ceea ce priveşte uzul lor, în afară de punerea în paranteză a formei *să ploaie*[99]. Însă *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi de morfologic al limbii române*, editat de Academia Română, Bucureşti, 1982, recomandă numai prima formă. La fel procedează şi *Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*, Bucureşti, 1995. La indicativul prezent însă, *Gramatica* Academiei nu recomandă decât forma *plouă*[100], opoziţia cu conjunctivul realizându-se fie numai prin conjuncţia-morfem (*plouă – să plouă*), fie redundant prin conjuncţia-morfem + radical neregulat + desinenţa *je* (*plouă – să ploaie*).

Graiurile populare se împart şi în ceea ce priveşte aceste forme în trei categorii:

a) graiuri care cunosc atât la indicativ, cât şi la conjunctiv forma *plouă*: (*plouă* (indicativ)/*(să) plouă* (conjunctiv) = (graiurile din Muntenia, sudul Ardealului, estul Olteniei, Dobrogea)),

b) graiuri care cunosc atât la indicativ, cât şi la conjunctiv forma *ploaie* (*ploaie* (indicativ)/*(să) ploaie* (conjunctiv)) = (graiurile din Banat, vestul Olteniei, Crişana),

c) graiuri care realizează opoziţia indicativ/conjunctiv şi prin radical şi desinenţă: *plouă* (indicativ)/*(să) ploaie* (conjunctiv) = (graiurile din Moldova, estul şi nordul Ardealului, Maramureş). Prin urmare, în cele mai multe graiuri populare opoziţia între indicativ şi conjunctiv se realizează numai cu ajutorul conjuncţiei-morfem *să*, cea prin radical şi desinenţă neutralizându-se fie prin *plouă*/*(să) plouă*, fie prin *ploaie*/*(să) ploaie*.

Privind lucrurile din perspectivă diacronică, apare, desigur, o serie de întrebări legitime: Care din cele două forme (*să plouă* şi *să ploaie*) este mai veche ? Care este forma etimologică ? Reprezintă forma *să ploaie*, mai puţin răspândită, un arhaism sau o inovaţie ? Care este raportul diacronic între cele două forme ?

S-a arătat mai sus că din lat. *ploveat* ar fi fost posibile două evoluţii fonetice normale:

1) *plóveat* > rom. *ploáu̯ă* (ca *be̯áu̯ă*, *le̯au̯ă*)[101] > *plóuă* > *(să) plóuă*,

2) *plóveat* > *plóaueă* > *plóeă* > *ploáie* > *(să) plóáie*.

Ca şi în cazul formelor *să bea – să beie*, *să ia – să ieie*, în cazul formelor *să plouă*, *să ploaie* se pune problema dacă amândouă posibilităţile de evoluţie fonetică normală „s-au actualizat" în română. Cercetarea textelor dacoromâne vechi ne este şi în această problemă de un mare folos.

În textele din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea, indiferent de regiunea din care provin aceste texte, nu apare decât forma *să ploao*[102]: „ceru *să* nu *ploao*" (1648, NT (în) (CV), p. 137), „s-au rugat *să* nu *ploao*" (1688, BB, (în CV, p. 137)). Indicativul prezent are în toate textele consultate (vezi bibliografia anexată) tot forma *ploao* (PO, 207, CT, 9[r], V, 14, 24, 150, 245 etc.). Primele atestări ale formei *să ploaie* apar abia pe la mijlocul secolului al XVIII-lea în textele din Moldova (ms. 57 din BAR copiat de moldoveanul Toader Jora, f. 16[v]). Forma *să ploaie* rămâne însă extrem de rară în tot cursul secolului al XVIII-lea în texte. De fapt, o cronologie absolută pentru fiecare grai în parte a apariţiei inovaţiei nu putem face, întrucât documentele particulare, inscripţiile şi însemnările din biserici,

[99] Vezi *Gramatica limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 297.
[100] *Ibidem*.
[101] Vezi discuţia mai sus, privind formele *bea, lea* (cf. şi Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iaşi, 1927, p. 82, 207, 210, Ovid Densusianu, *op. cit.*, p. 24; Alf Lombard, *Le verbe roumain*, Lund, 1954, p. 435; Leca Morariu, *Morfologia verbului predicativ român*, „Codrul Cosminului", anul IV-V (1927-1928), Cernăuţi, 1929, p. 22-23).
[102] Remarcăm faptul că în textele vechi conjunctivul prezent al verbului *a ploua* este extrem de rar. În documentele particulare el nu apare.

Scanned with OKEN Scanner

care ne-au fost de un real folos pentru stabilirea altor inovații, nu conțin nici o formă de conjunctiv prezent pentru verbul *a ploua*. De aceea, putem spune numai că forma *să ploaie* este o inovație (vezi mai jos discuția privind forma *a ploiá*), apărută după secolul al XVII-lea în graiurile populare, ținând seama și de faptul că între apariția în graiuri a unui fenomen și înregistrarea lui în texte există de obicei un decalaj cronologic.

În secolul al XIX-lea, forma *să ploaie* este folosită mai ales de scriitori moldoveni și ardeleni. La Eminescu ea apare ca urmare a influenței limbii vorbite și din necesități de versificație:

Teiul vechi un ram întins-a
Ea să poată să-l îndoaie
Ramul tânăr vânt să-și deie
Și de brațe-n sus s-o ieie
Iar florile *să ploaie*. (Eminescu, *Opere*, I, p. 122)

În secolul al XIX-lea, forma *să ploaie* mai este folosită de Creangă, Alecsandri, Slavici, Coșbuc, Vlahuță etc. Prin acești scriitori, precum și prin Sadoveanu (secolul al XX-lea), ea pătrunde și în limba literară, ca a doua „normă".

Dacă privim felul cum formele *să plouă*, *să ploaie* se reflectă în „recomandările" gramaticilor, constatăm că marea majoritate a autorilor de gramatici din secolul al XVIII-lea, al XIX-lea și din secolul trecut „recomandă" forma *(să) plouă*.

Primul gramatic care „recomandă" forma *să ploaie* este N. Măcărescu, *Gramatică românească*, Iași, 1848, p. 61. După el aproape toți gramaticii moldoveni și ardeleni „recomandă" această formă, dar întotdeauna ca dublet al formei *să plouă*, pusă de toți gramaticii pe primul plan. În gramaticile datorate unor autori munteni din secolul al XIX-lea, forma *să ploaie* nu apare, fiind consemnată numai forma *să plouă*.

Situația din textele vechi și moderne, răspândirea actuală în graiuri, precum și mărturiile gramaticilor din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea ne duc la ipoteza că din latină s-a păstrat numai forma (*să*) *plouă*, forma *să ploaie* fiind o inovație târzie, creată sub influența substantivului *ploaie*. Spre această ipoteză ne conduce și crearea în unele graiuri din Banat, Crișana și Oltenia de vest a unui infinitiv *a ploiá*, de la care se formează atât conjunctivul *să ploaie*, cât și formele indicativul *ploaie*, *a ploiat*, *ploiè* (pf. simplu), *va ploia* etc. [103]. Prin crearea acestui nou radical (*ploi-a*), conjunctivul devine în mod normal egal cu indicativul, deoarece toate verbele terminate în *-ia* la infinitiv[104] au persoana a III-a a conjunctivului prezent egală cu persoana a III-a a indicativului prezent (*mângâie – să mângâie*, *apropie – să apropie* etc.). Este situația din graiurile din Banat, Crișana și Oltenia de vest. Crearea formelor identice prin radical și desinență (*ploaie* (indic.)/ *să ploaie* (conjunctiv)) este încă un exemplu concludent pentru tendința limbii române de a șterge deosebirile între indicativ prezent și conjunctiv prezent, dovedindu-se *extensiunea indicativului* și *intensiunea conjunctivului* (vezi Capitolul I). În ceea ce privește norma limbii literare actuale, *Dicționarul ortografic, ortoepic și de morfologie al limbii române*, editat de Academia Română, București, 1982, recomandă și la indicativ, și la conjunctiv forma *plouă*. La fel procedează și *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație*, București, 1995. Ultima gramatică editată de Editura Academiei Române nu ia în discuție formele acestui verb (cf. GLR, 2005, vol. I).

[103] Această ipoteză apare sub o altă formă la A. Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939, p. 1000, care consideră că „la început verbul *a ploua* trebuie să fi fost de conj. III, adică *a ploáie*, *plout* (ca it. *piovúto*), cum din *scribere* s-a făcut *a scrie*".

[104] Este vorba de verbele cu *-ia* la infinitiv și fără sufixul flexionar *-ez* la prezent indicativ și conjunctiv.

Scanned with OKEN Scanner

2.4.5. Alte verbe cu conjunctivul prezent (persoana a III-a) neregulat

Tendinţa de ştergere a deosebirilor etimologice între forma de persoana a III-a a conjunctivului prezent, singura moştenită din conjunctivul latinesc (la marea majoritate a verbelor), şi cea de persoana a III-a a indicativului prezent se manifestă şi la alte verbe mai mult sau mai puţin regulate. Iată câteva dintre ele:

2.4.5.1. Verbele *a umple, a cumple, a începea*

Formele latineşti *implia(n)t*, **complia(n)t* şi-au pierdut iotul de timpuriu, încă din latina populară[105], devenind **impla(n)t*, **compla(n)t*. Ele au dat în româna comună formele *(să) împlă, cumplă*, deci forme cu desinenţa *-ă* provenit din *a* neaccentuat latin. Prin această desinenţă, cele două forme (*cumplă*, *împlă*) se încadrau în flexiunea verbelor regulate, întrucât verbele de conjugarea a II-a şi a III-a au la persoana a III-a desinenţa *-ă* (*să meargă, să vadă* etc.). După româna comună, *-ă* > *-e* în *împlă, cumplă*.

Faptul că în româna comună există desinenţa etimologică *-ă* la formele *să împlă, să cumplă* reiese din compararea dialectelor limbii române din sudul Dunării cu dacoromâna veche. Astfel, în dialectele aromân şi meglenoromân singurele forme folosite ale verbului *a umple* sunt cele cu *-ă*: arom. *s-umplă* (Pericle Papahagi, *Basme aromâne*, p. 85), megl. *s-amplă*[106]. În dacoromâna veche formele *să împlă, să cumplă* sunt bine reprezentate: *să împlă* (PS, 32, 137, CC^2, 132, 152, 463, 510, SB, 35 etc.), *să cumplă* (PS, 225), *se cumplă* (PH, PS, 126, 128, 328).

De când datează forma cu *-e* din dacoromânul *să umple*[107] ?

Asupra vechimii şi răspândirii formei *să umple* (*împle*), formă impusă în limba literară modernă, putem aduce următoarele precizări: Deşi atestată încă din secolul al XVI-lea, forma cu desinenţa *-e* (*să împle, să cumple*) pare a fi o inovaţie nu cu mult mai veche de secolul al XVI-lea. Afirmaţia noastră se bazează pe faptul că formă *să împle* apare numai în unele texte din secolul al XVI-lea, în special în textele care caracterizează aria sudică, mai inovatoare din anumite puncte de vedere. Astfel, textele bisericeşti din secolul al XVI-lea se împart în ceea ce priveşte formele *să împlă, să împle* în două categorii: a) texte care înregistrează numai forma etimologică *(să) împlă* la persoana a III-a singular şi plural de la conjunctivul prezent. În această categorie intră textele rotacizante şi *Palia de la Orăştie*, deci texte provenind din varianta nordică sau bănăţean-hunedoreană (*să împlă*, PH. PV, PS, 32, 33, 137, 331; PO, 139/3, 148/21-22, 263/2, 305/26), b) texte care înregistrează, alături de formele etimologice în *-ă*, formele analogice, create prin presiunea formelor de indicativ prezent, în *-e*. În această categorie intră tipăriturile coresiene: *să împle* (LC, 41^v; CT, 153^v, 169^v; CP, LXX, 8; CC^2, 26, 92, 462, 532), dar şi *să împlă* (CC^2, 132, 463, 510, 512, 520, 525, 533). Raportul de frecvenţă între cele două forme este diferit de la scriere la scriere la Coresi, în unele fiind mai frecventă forma nouă, analogică, cu *-e*, în altele forma veche, etimologică, cu *-ă*. Astfel, în CC^2 apar 7 forme vechi şi 5 forme noi, în schimb în CT şi LC apar numai forme noi (două în primul, una în al doilea). În tot cazul, repartiţia acestor forme în textele bisericeşti din secolul al XVI-lea[108]

---

[105] Vezi S. Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în *Mélanges de linguistique et de littérature offerts à M. Roques*, III, Paris, 1952, p. 213; Alf Lombard, *Le verbe roumain*, Lund, 1955, p. 588.

[106] În dialectul meglenoromân, verbul *a umple* este de conjugarea I (*ampl'a*) şi, în virtutea acestui fapt, a generalizat desinenţa *-ă* şi la indicativ prezent, persoana a III-a (*amplă*).

[107] Ne referim mai mult la verbul *a umple* (< *împle* cu I > u, ca în *umbla* < *îmbla* < lat. *ambulare*), întrucât el s-a păstrat până astăzi, în timp ce *a cumple* a dispărut din limba literară.

[108] În documentele particulare din secolul al XVI-lea n-am întâlnit nici o formă de conjunctiv, persoana a III-a, pentru verbul *a împle*. De aceea, pentru datarea apariţiei formei *să împle* ne-am bazat numai pe texte bisericeşti, ceea ce este, firesc, un mare neajuns.

Scanned with OKEN Scanner

ne duce la ipoteza că în secolul al XVI-lea în dialectul dacoromân existau două arii în ceea ce priveşte formele discutate: 1) aria de nord, reprezentată de textele rotacizante şi de *Palia de la Orăştie*, care cunoaşte, judecând după texte, numai forma etimologică în *-ă* (*să împlă*). Această formă se opunea şi prin desinenţă formei corespunzătoare de la indicativul prezent, care avea *-e* (*împle*), 2) aria de sud, reprezentată de tipăriturile coresiene, în care apăruse forma analogică cu *-e* (*să împle*), dar care nu reuşise să înlocuiască total forma etimologică[109]. Prin crearea acestei forme, opoziţia prin desinenţă între persoana a III-a a conjunctivului şi persoana a III-a singular a indicativului prezent se suspendă.

Urmărind inovaţia în secolele următoare, constatăm progresiva ei răspândire şi în celelalte regiuni. Ea este atestată începând cu secolul al XVII-lea şi în textele care reprezintă graiurile nordice. Astfel, dacă în *Documentele de la Bistriţa* de la începutul secolului al XVII-lea apar numai forme etimologice (*să împlă*, SB, Câmpulung Moldovenesc, p. 35), în cele de pe la jumătatea aceluiaşi secol apar mai ales formele analogice: *să* ni *să împle* sama (1638, Câmpulung Moldovenesc, BS, I, p. 64). Forma analogică este înregistrată şi în *Cazania* lui Varlaam (1643): *să împle* (V, 65, 69, 106, 194, 318 etc.). În acest text apar 11 forme noi analogice şi nici o formă veche, etimologică. Formele analogice sunt înregistrate, de asemenea, în *Pravila* lui Vasile Lupu (1646), precum şi în cronicile lui Gr. Ureche şi M. Costin, ceea ce înseamnă că inovaţia se răspândise începând cu secolul al XVII-lea şi în Moldova: *să împle* (PM, 308, N, 364 etc.). Tot în secolul al XVII-lea, forma nouă analogică[110] este înregistrată şi în textele din Ardeal: *să împle* (1638, Bistriţa, BS, I, p. 64). Începând cu sfârşitul secolului al XVII-lea, forma *să împle* primeşte un fonetism nou: î > *u*, rezultând, prin analogie cu *a umbla* (care avea *u* în loc de *î* încă din secolul al XVI-lea în unele zone), forma *să umple*, impusă în limba literară de mai târziu: *să umple* (BB[1], Gn, 42, 25; la fel în ms. 45 şi ms. 4389).

În graiurile dacoromâne actuale, forma analogică cu *-e* este curentă în majoritatea graiurilor (cf. ALR, II, serie veche, materialul necartografiat, întrebarea 3871, p. 131). Forma etimologică *să împlă* se mai menţine numai în unele puncte izolate din Ardealul de sud-vest, în unele puncte din Oltenia şi Banat. Stabilind o opoziţie netă prin desinenţă între persoana a III-a a conjunctivului şi persoana a III-a singular a indicativului (opoziţia *e/ă*), aceste graiuri se dovedesc mai conservatoare decât celelalte graiuri dacoromâne, care au suspendat opoziţia prin *e/e* şi decât dialectul meglenoromân, care a suspendat opoziţia prin *ă/ă*. Graiurile în care se mai păstrează forma cu *-ă* (*să umplă*) la conjunctiv, dar forma *umple* la indicativ, persoana a III-a, prezintă analogii cu dialectul aromân, care de asemenea a conservat atât desinenţa *-ă* la conjunctiv, cât şi desinenţa *-e* la indicativ, persoana a III-a (arom. *s-umplă* (conj.) – *umple* (indic.)).

2.4.5.2. O situaţie asemănătoare cu cea a verbului *a umple* o prezintă, după cum s-a arătat mai sus, verbul ***a cumple***. Am arătat că în secolul al XVI-lea acest verb prezenta la conjunctivul prezent persoana a III-a forma etimologică *cumplă* < lat. **compla(n)t* < *compliant*. Forma analogică cu *-e* apare încă din secolul al XVI-lea: *să se cumple* (CP, în PS, 9/36). După secolul al XVI-lea inovaţia nu mai poate fi urmărită, deoarece verbul *a cumple* devine din ce în ce mai rar, dispărând în cele din urmă din limba literară, fiind utilizat numai izolat în unele graiuri. În ceea ce priveşte dialectele aromân şi meglenoromân, se pare că şi din aceste dialecte verbul *a cumple* a dispărut, căci nu este atestat în texte şi

[109] Prezenţa formei cu *-ă* în textele coresiene poate fi şi o influenţă a textelor rotacizante.

[110] Este posibil ca la apariţia şi generalizarea formei *să împle* (şi apoi *să umple*) să fi contribuit, alături de presiunea formelor de indicativ, persoana a III-a singular, şi forma de conjunctiv a verbului *a îmbla* (*umbla*), care avea un *-e* etimologic la conjunctiv (*să umble* < lat. *ambulet, ambulent*).

Scanned with OKEN Scanner

nici în dicţionare şi glosare.

2.4.5.3. Tot prin tendinţa de uniformizare a persoanei a III-a a conjunctivului cu persoana a III-a singular a indicativului prezent se poate explica şi forma ***să încape***, cu desinenţa *-e* în loc de *-ă*, ca la indicativ prezent persoana a III-a singular (*încape*). Menţionăm faptul că, din punctul de vedere al provenienței etimologice, nici una din cele două forma actuale *să încapă* şi *să încape* nu au desinenţa etimologică, căci derivatul latin **incapia(n)t* din *in* + *capia(n)t*) şi-a păstrat iotul în faza de trecere de la latina populară la română, rezultând forma românească comună *(să) *ņcape*. În româna comună sau după despărţirea dialectelor, într-o epocă anterioară primelor texte româneşti, forma *(să) încape* a fost înlocuită cu forma *(să) încapă*, rezultată prin analogie cu verbele de conjugarea a II-a care la persoana a III-a a conjunctivului aveau desinenţa etimologică *-ă*. Fenomenul analogic *-e* > *-ă* caracterizează toate dialectele limbii române (dr. *(să) încapă*, megl. *s-ạncapă*, arom. *(să) ncapă*; pentru istr. nu avem atestări).

În dialectul dacoromân, însă lucrurile au mers mai departe, creându-se o nouă formă analogică *(să) încape* ca urmare a influenţei persoanei a III-a singular a indicativului prezent (*încape*). Forma *(să) încape* este neliterară, ea caracterizează unele graiuri populare din Muntenia şi Oltenia (cf. ALR, serie nouă, vol. V, harta 1328, „Să încapă tot !"). În Ardeal, Banat şi Crişana, verbul *a încăpea* prezintă o serie de particularităţi fonomorfologice: el a trecut la conjugarea I, creându-se *a închepa* cu conjunctivul în *-e* (*să închepe*) sau la conjugarea a III-a, creându-se *a închépe* cu conjunctivul în *-ă* (*să închiapă*) (cf. şi Alf Lombard, *op. cit.*, p. 115, 985).

Încercând să stabilim vechimea formei analogice cu *-e* (*să încape*) din graiurile de tip muntenesc, am constatat că această formă este atestată încă din secolul al XVI-lea[111]: *să încape* (CT, 235^{r}, CC^{2}, 567). Remarcăm faptul că forma *să încape* este înregistrată numai de tipăriturile lui Coresi, adică de texte provenind din aria sudică, căci celelalte texte înregistrează numai formele cu *-ă* (*să încapă*).

În secolele următoare se menţine aceeaşi situaţie: formele cu *-e* sunt înregistrate numai de texte care provin din regiunile sudice, sau mai precis din texte care reflectă particularităţi ale graiurilor de tip muntenesc, în timp ce formele cu *-ă* apar în texte care reflectă particularităţi ale graiurilor de tip moldovenesc. Astfel, în *Îndreptarea legii* (1652) apare *să încape*, iar în *Pravila* lui Vasile Lupu (1646) apare *să încapă* (vezi S. G. Longinesc, *Legi vechi româneşti şi izvoarele lor*, I, Bucureşti, 1912, p. 77).

De asemenea, cronicile lui M. Costin, N. Costin şi I. Neculce nu conţin forme cu *-e*, ci numai forme cu *-ă*: *să încapă* (N, p. 304, 387). Aceeaşi situaţie există şi în documentele particulare care provin din Moldova: *să încapă* (1799, Iaşi, DRA, II, p. 706). În schimb, în documentele munteneşti, forma cu *-e* este generală: *să încape* (DRA, I, p. 239, 241, 242 etc.). În limba literară modernă s-a impus forma de tip moldovenesc *(să) încapă*, care are avantajul de a marca net opoziţia între persoana a III-a a conjunctivului prezent şi persoana a III-a singular a indicativului prezent (opoziţia *-ă* ~ *-e*). Scriitori ca Alecsandri, Eminescu, Creangă, Sadoveanu au folosit numai forma cu *-ă*, contribuind astfel la impunerea ei în limba literară (*să încapă*, M. Eminescu, *Opere*, I, p. 79, 137, 147, 190 etc.)

Prin urmare, spre deosebire de Alf Lombard (*op. cit.*, p. 967), care consideră forma

[111] Alf Lombard (*op. cit.*, p. 967) crede că forma „aberantă" *(să) încape* ar fi etimologică (din *capea(n)t*) şi nu analogică. Luarea în consideraţie a datelor oferite de geografia lingvistică (absenţa formei cu *-e* în dialectele din sudul Dunării, aria ei foarte restrînsă (câteva puncte din Muntenia şi Oltenia)), precum şi datele oferite de textele româneşti vechi arată că forma cu desinenţa *-e* (*să încape*) este o inovaţie analogică, care a afectat numai unele graiuri din sudul ţării.

Scanned with OKEN Scanner

să începe de proveniență etimologică, noi credem, în virtutea faptelor de diacronie și de geografie lingvistică aduse în discuție, că forma *să începe* este analogică cu forma corespunzătoare de persoana a III-a a indicativului prezent (singular) și că ea este o inovație nu cu mult mai veche decât apariția textelor coresiene, care sunt singurele texte din secolul al XVI-lea care o înregistrează. Forma cu *-ă* (*să încapă*), impusă în limba literară modernă, este tot analogică, apărută sub presiunea persoanei a III-a singular a conjunctivului prezent de la verbele regulate de conjugarea a II-a, dar ea a apărut mai devreme în limbă, în *româna comună sau după româna comună și înainte de primele texte dacoromâne*. Prezența formei *(să) încapă* în dialectul dacoromân, aromân și meglenoromân arată că desinența analogică *-ă* a apărut fie în epoca de comunitate a dialectelor, fie în paralel și independent în fiecare dialect în parte.

2.4.5.4. Verbele *a coborî, a doborî, a omorî, a (se) pogorî*[112]

Opoziția prin desinență între persoana a III-a a conjunctivului prezent și persoana a III-a singular a indicativului prezent se suspendă în limba veche (numai în unele texte) și în unele graiuri actuale și la verbele de tipul ***a coborî, a omorî, a (se) pogorî*** ca urmare a unui fenomen fonetic dialectal: *e* > *ă* după *r* (*să pogoară, să coboară, să omoară* pentru *să pogoare, să coboare* etc., ca în *izvoară, hotară* pentru *izvoare, hotare*)[113]. Forma normală, impusă și în limba literară contemporană, este cea cu *-e* (*să coboare, să omoare*) și ea este cea mai răspândită atât în limba veche. cât și în limba actuală. Forma cu *-ă* este neliterară și ea apare numai în graiurile de tip moldovenesc, care cunosc trecerea lui *-e* la *-ă* după vibranta *-r*. Fenomenul velarizării lui *e* > *ă* este cunoscut în Moldova, Transilvania (cu excepția sud-estului), Crișana, Maramureș și Banat și este cunoscut și la substantivele de tipul *cară, hotară, izvoară, ogoară, popoară*, care în Muntenia, Oltenia, sud-estul Transilvaniei au forme în *-e* (*care, hotare, izvoare, ogoare, popoare*) ca în limba literară actuală. Forma cu *-ă* este atestată, alături de forma în *-e*, încă din secolul al XVI-lea: *să omoară* (PO, 71/14, 181/n.m., 183/27, 184/3, 191/13, 235/20, 249/10-11, 17, 23-24, 287/22-23), *să se omoară* (PO, 247, 253, 295, 297) etc. În afară de *Palia de la Orăștie* (reprezentând varianta literară bănățean-hunedoreană) care folosește cu consecvență numai forma cu *-ă*, în toate celelalte texte din secolul al XVI-lea forma cu *-e* este generală, atât în textele reprezentând graiurile sudice (tipăriturile coresiene, în care nu sunt atestate forme cu desinență *-ă*), cât și în cele care reprezintă graiurile nordice (textele rotacizante, documentele din CB, DÎ, *SB*, *BS*).

În secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, numărul formelor cu desinența *-ă* crește simțitor, în defavoarea celor cu *-e*, în textele din Moldova și Ardeal: *să-i pogoară* (*PM*, în *L*, 172), *să omoară* (*Catehismul calvinesc*, 69, *U*, 84, 221, *MC*, 68, 85, 97, 98, BB[1], Nm., 15, 35; la fel în ms. 45, *N*, 20, 21) *să se pogoare* (BB, 1688, *Deuteronium*, 32/2 și în ms. 45, dar *să se pogoară* (în ms. 4389), *să omoară* (Cantemir, H, 308). Aproape în toate textele din aceste regiuni în care apare forma în *-ă*, apare și forma în *-e*. De pildă, în cronica lui Ureche apare *să omoară* (*U*, 84, 221), dar și *să omoare* (*U*, p. 80), dar nu știm dacă aceste forme se datoresc autorilor sau copiștilor munteni, prin intermediul cărora s-a transmis cronica. La Neculce, numărul formelor cu *-ă* este mult mai mare decât cel al formelor cu *-e*. De exemplu, pe două pagini din *N* (p. 20-21) am înregistrat patru forme *să omoară* și o singură formă *să omoare* (și în acest caz, nu putem ști ce aparține limbii lui Neculce și ce aparține limbii copiștilor munteni).

Cam aceeași situație există și în documentele particulare, inscripțiile și însemnările din biserici, care provin din Moldova, Maramureș, Ardealul de nord și central, formele cu

[112] Este vorba de verbele cu *-â* la infinitiv și fără *-ăsc* la indicativ prezent.
[113] În graiurile moldovenești, desinența *-ă* din formele citate are varianta fonologică *î(ă)*.

Scanned with OKEN Scanner

-ă fiind de aproximativ 3-4 ori mai numeroase decât cele cu *-e*. În schimb, în textele din Muntenia, Oltenia şi Ardealul de sud apar forma cu *-e*: *să se pogoare* (BB, Dt., 32,02; la fel în ms. 45, dar *să se pogoară* în ms. 4389; AP, p. 235, 236, *Letopiseţul cantacuzinesc*, Bucureşti, 1960, p. 137, 161), *să omoare* (*Biblia*, 1688, *Dt.*, 17/7; la fel în ms. 45; ms. 2587 din BAR (sec. al XVIII-lea), f. 206); ms. 2150 din BAR (sec. al XVIII-lea), f. 106), dar şi forma cu *-ă*: *să să omoară* (BB[1], Lv., 20, 02, 10; la fel în ms. 45). În Banat, verbul *a omorî* are conjunctivul prezent, persoana a III-a, identic cu indicativul prezent, persoana a III-a singular, dar nu cu desinenţa *-ă* ca în Moldova şi regiunile de nord-est din Ardeal (*să omoáră*), ci cu desinenţa *-ę* ((*el*) *omóŗę* (indicativ prezent) – *el să omóŗę* (conjunctiv prezent). ALR înregistrează formele *omóŗę – să omóŗę* în punctele 5, 24, 30, 28, 35, 40, 45, 49, 56, 63, 69 (cf. ALR, I, vol. II, hărţile 289, 290). Formele *omóre – să omóre* sunt create prin analogie cu forma de indicativ prezent a verbului *a muri* (*moare*) cu varianta bănăţeană *móŗę*. Prin secolul al XVIII-lea, forma *omóŗę* se impune în Banat şi la conjunctivul prezent (*să omoŗę*), înlocuind forma *să omo̧ára*, care probabil că a existat în Banat în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea. Ca dovadă avem înregistrarea frecventă numai a formei cu *-ă* (*să omo̧ără*) în *Palia de la Orăştie* (1581-1582), dar şi a formei cu *-e* (*să omóŗę*) în inscripţiile şi însemnările din biserica Mehadia în secolul al XVIII-lea (vezi *OB*, p. 111 şi urm.). Ca urmare a acestor transformări, graiurile populare actuale se împart după forma de conjunctiv prezent, persoana a III-a a verbului *a omorî* în trei grupe: 1) graiuri care realizează opoziţia indicativ prezent persoana a III-a – conjunctiv prezent persoana a III-a prin *-ă ~ -e* (graiurile din Muntenia, Oltenia, sudul Ardealului), 2) graiuri care neutralizează opoziţia de desinenţă între conjunctiv şi indicativ prin *ă(â) ~ ă (â)*: *omo̧ără(â) ~ să omo̧ără(â)* (graiurile din Moldova, Maramureş, nordul şi centrul Ardealului), 3) graiuri care suspendă opoziţia între cele două persoane prin *-ę ~ -ę*: *omoŗę ~ să omóŗę* (graiurile din Banat).

2.4.5.5. Verbele *a lăsa*, *a ieşi* şi altele[114]

Tendinţa de uniformizare a formei de conjunctiv prezent persoana a III-a cu forma de persoana a III-a singular a indicativului prezent se manifestă în unele graiuri populare şi în limba veche şi la verbele de tipul *a lăsa* < lat. *laxare* şi *a ieşi* < lat. *exire*[141]. Astfel, faţă de formele etimologice *(să) lase* < *laxe(n)t* (*să lase*, BB[1], Gn., 44, 22 la fel în ms. 45), *să iasă* < *ex(e)a(n)t* au mai apărut în unele graiuri formele *să lasă* şi *să iese*, prima cu desinenţa *-ă* ca la verbele de conjugarea a II-IV-a, a doua cu desinenţa *-e* ca la verbele de conjugarea I. Dacă forma *să lasă* nu comportă dificultăţi de explicare, întrucât apariţia ei se datoreşte unui fenomen de natură fonetică (*-e* > *ă* după *s*)[115], forma *(să) iasă*,

[114] La aceste verbe pot fi adăugate *a (se) delăsa*, *a înţesa* (din fr. *délaisser*, respectiv lat. **intexare*), *a reieşi* (calc după fr. *ressortir*), *a mirosi* (< v. sl. *mirosati* < gr.). Opoziţia prin desinenţă se suspendă şi la *a apăsa*, *a îndesa*, *a vărsa*, *a revărsa* etc. Ea însă se restabileşte prin alternanţe fonetice în radical (*apasă – să apesă*, *îndeasă – să îndesă* pentru *să îndese*, *să apese*).

[115] Formele de tipul *să lasă* apar atestate începând cu secolul al XVII-lea în texte din Moldova şi Ardeal: *să lasă* (1628, Iaşi, DR, p. 153), dar *să lase* (în acelaşi document), *să să lasă* (MC, p. 87; N, p. 14). În textele munteneşti, forma cu *-ă* este extrem de rară în comparaţie cu forma cu *-e*. Dintre cronicarii munteni, cel care o foloseşte mai frecvent este Radu Popescu. Norma veche era însă în *-e*: *să lase* (BB[1], 1688, *Deuteronomium*, 28/51 şi în ms. 45).

Graiurile populare actuale se împart în trei categorii, în ceea ce priveşte formele de pers. a III-a a verbului *a lăsa*: a) graiurile din Muntenia, Oltenia, sud-estul Ardealului şi Dobrogea, în care se foloseşte forma devenită literară *să lase*; b) graiurile din Moldova, Maramureş, Crişana şi din nordul şi estul Ardealului, în care se utilizează formele de conjunctiv *să lese* sau *să lesâ* (*le̦sâ*), deci forma cu *a* trecut la *e* sau *e̦*; c) graiurile din Banat şi vestul Olteniei, care folosesc forma *să lasă*, deosebită

Scanned with OKEN Scanner

generalizată în unele graiuri şi la indicativ prezent (*el iasă*), precum şi forma *să iese* au suscitat multe discuţii privind originea lor.

E. Gamillscheg (*Oltenische Mundarten*, Viena, 1919, p. 24 şi urm.), punându-şi problema originii lui *-ă* de la forma de indicativ *iasă* şi a lui *-e* de la conjunctiv (*să iese*), a arătat că în graiurile oltenești *-e* din *exit* (> *exet*) a trecut la *ă* sub influenţa lui *s* şi că formele de conjunctiv de tipul *să iese* nu pot să *derive direct din exea(n)t*, ci trebuie să se datorească unei schimbări de conjugare (*exea(n)t* >**exe(n)t*). Prin urmare, la întrebarea dacă *-e* din forma oltenească *să iese* este etimologic sau analogic E. Gamillscheg răspunde că această desinenţă este analogică cu *-e* din conjunctivul prezent al verbelor de conjugarea I (*cante(n)t* > *cânte*) şi că analogia s-a petrecut chiar pe terenul limbii latine populare. Alf Lombard acceptă această explicaţia (*op. cit.*, p. 756). În schimb, H. Tiktin (*Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bucureşti, 1903-1925; vezi şi ediţia nouă publicată de un colectiv condus de Paul Miron, Elsa Luder şi V. Arvinte, Wiessbaden, 1989-1995), crede că forma *să iese* este analogică cu forma de indicativ prezent *iese*, iar forma de indicativ prezent *iasă* este analogică cu forma de conjunctiv prezent *să iasă* (care este etimologică). În *Dicţionarul Academiei* (DA) se arată că forma de indicativ *iasă* apare numai în regiunile care „schimbă pe *se* în *să*" (DA, s. v., p. 459b), admiţându-se deci originea fonetică a desinenţei *-ă*. În ceea ce priveşte desinenţa *-e* din forma *să iese*, *Dicţionarul Academiei* nu se pronunţă. Iorgu Iordan (BIFR, II, 81 şi urm.) crede că formele *să iese* (conjunctiv) şi *iasă* (indicativ prezent) sunt mai degrabă de origine moldovenească şi consideră că *-ă* din forma de indicativ prezent se explică fonetic (prin trecerea lui *s* + *e* în *s* + *ă*) şi nu analogic. Considerăm că această explicaţie este mai plauzibilă, întrucât forma de indicativ *iasă* apare numai în regiunile care cunosc trecerea lui *-e* în *-ă* după *-s*. În acelaşi timp, rareori se întâmplă ca o formă de conjunctiv să influenţeze o formă de indicativ şi să o refacă analogic. În schimb, fenomenul contrar este foarte răspândit: indicativul influenţează şi reface formele conjunctivului, el este *extensiv*, iar conjunctivul este *intensiv*[116]. În virtutea acestei constatări, considerăm că forma de indicativ *iasă* (*i̯ęsă*, *i̯ęsâ*, vezi harta din anexe) are desinenţa *-ă(â)*, în loc de *-e*, datorită unui fenomen de natură fonetică, trecerea lui *-e* în *-ă(â)* (în graiurile moldoveneşti) sub influenţa lui *s* precedent şi nu un fenomen de analogie, cum a crezut H. Tiktin, cu forma de conjunctiv *să iasă*. Considerăm, în schimb, că forma *să iese* din unele puncte din Oltenia (punctele 876, 872) se datoreşte unui fenomen de analogie cu forma de indicativ *iese*, explicabil prin *extensiunea* indicativului în „domeniile" conjunctivului. Forma *să iese* este o inovaţie târzie[117], care n-a afectat decât câteva puncte izolate din teritoriul dacoromân, neântâlnindu-se nici în dialectele din sudul Dunării (vezi harta din ALR, în anexe).

O serie de date oferite de textele vechi dacoromâneşti şi de geografia lingvistică ne ajută la argumentarea celor spuse mai sus.

Astfel, în secolul al XVI-lea, cele mai multe texte româneşti prezintă forme normale din punct de vedere etimologic: forma cu *-ă* la conjunctiv[118] şi cu forma *-e* la indicativ[119]:

---

de forma de indicativ prezent, persoana a III-a, numai prin morfemul *să* (cf. ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2043, *să lase*).

[116] Pentru *extensiunea* indicativului şi *intensiunea* conjunctivului, vezi *Capitolul I*, 1.18.

[117] Prin considerarea formei din Oltenia *să iese* ca inovaţie târzie, petrecută izolat după despărţirea dialectelor, ne deosebim de E. Gamillscheg, *op. cit.*, p. 24 şi urm., care considera fenomenul mult mai vechi, petrecut în latina populară (*exea(n)t* > **exe(n)t*).

[118] Lat. *exea(n)t* > **exa(n)*t > rom. *iasă*.

[119] Lat. *exit* > *exęt* > rom. *i̯ase*: *i̯ese*.

Scanned with OKEN Scanner

să iasă (CT, 52^{v}, 169^{v}, LC, 11^{v}, 41^{v}; 1600 Transilvania, act diplomatic, DÎ, 135) *–iase* (CT, 25^{v}, 32^{r}), *să iaşi* (1593, DÎ, 184). Opoziţia între cele două forme se suspendă numai în câteva texte, dar ea nu este generală în nici un text. Astfel, în *PO* apare pentru conjunctiv forma etimologică *să iasă* (PO, 218/14, 219/5, 246/19, 21, 23, 263/8, 12, 19, 267/24, 280/12-13), dar pentru indicativ, atât forma omofonă pers. 3 pl. *iasă* (PO, 120/26), apărută prin trecerea lui *-e* la *-ă* după *s*, cât şi forma etimologică *iase* (PO, 16/17).

În textele din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea se remarcă trei tendinţe: 1) forma cu *-ă* devine generală atât la conjunctiv, cât şi la indicativ (*să iasă – iasă*) în textele moldoveneşti şi ardeleneşti (pentru exemple vezi *U*, p. 91, 131, *MC*, p. 45, 87, *DR*, p. 132 etc.), 2) forma cu *-ă* se menţine la conjunctiv, iar forma cu *-e* la indicativ (*să iasă – iase (iese)*) mai ales în textele munteneşti (cărţi bisericeşti, cronici, documente particulare, inscripţii): *să iasă* (BB, 1688, *Deuteronomium*, 24/5, *idem*, în ms. 45), *să nu iasă* (id., 17/20), dar *iase* (indicativ prezent, id. 8/3 şi în ms. 4389; în ms. 45, apare forma mai nouă *iese*), 3) forma cu *-e* de la persoana a III-a singular a indicativului prezent începe să apară în textele olteneşti şi în unele texte munteneşti şi la persoana a III-a a conjunctivului prezent (*să iase – iase*). Primele atestări ale formei analogice cu indicativul *să iase* apar pe la începutul secolului al XVIII-lea în *Letopiseţul cantacuzinesc*, manuscrisul K (scris la 1718)[120]. Însă în tot cursul secolului al XVIII-lea, forma analogică *să iase* rămâne foarte rară chiar în textele care provin din regiunile în care ea este prezentă şi astăzi. Mai des, ea apare într-un manuscris al călugărului oltean Rafail de la mănăstirea Hurez (ms. 2587 din BAR, datat 1783, f. 206^{v} şi urm.)[121]. Marea majoritate a textelor olteneşti şi munteneşti din secolul al XVIII-lea (documente particulare, inscripţii şi însemnări din biserici, cronici rimate, cărţi populare) întrebuinţează formele care s-au impus mai târziu în limba literară: *iase* (*iese*) pentru indicativ şi *să iasă* pentru conjunctiv.

În graiurile populare actuale, se remarcă o mare varietate în ceea ce priveşte opoziţia prin desinenţă între persoana a III-a singular a indicativului prezent şi persoana a III-a a conjunctivului prezent la verbele de tipul *a ieşi*. Cercetând pe baza ALR repartizarea formelor discutate, am constatat că graiurile dacoromâne se împart în patru categorii, în funcţie de opoziţia între conjunctiv şi indicativ: a) graiuri care au menţinut formele vechi etimologice de persoana a III-a atât la indicativ, cât şi la conjunctiv, stabilind opoziţia *-e ~ -ă* (*iese – să iasă*), b) graiuri care au menţinut forma etimologică numai la indicativ, iar la conjunctiv au generalizat forma cu *-e* de la indicativ, suspendând astfel opoziţia între persoana a III-a a conjunctivului şi persoana a III-a singular a indicativului prezent prin *-e – -e* (*iese – să iese*: unele graiuri din Oltenia), c) graiuri care folosesc şi la indicativ şi la conjunctiv forma cu desinenţa *-ă*, suspendând opoziţia menţionată prin *-ă – -ă* (*iasă – să iasă*: graiurile din Moldova, Ardeal etc., vezi hărţile din ALR), d) graiuri care cunosc la indicativ forma cu *-ă* (*iasă*), iar la conjunctiv forma cu *-e* (*să iese*), stabilind în felul acesta o opoziţie între cele două forme total deosebită de cea de graiurile din grupa *a* (vezi hărţile din ALR).

În dialectele din sudul Dunării nu există această întrepătrundere între formele de indicativ şi cele de conjunctiv, aceste dialecte păstrând, cu excepţia dialectului istroromân, formele etimologice: arom. *s-ęásă*, megl. *si ʝásă* (conjunctiv) – arom. *ęáse*, megl. *ʝási* (indicativ) (vezi hărţile din ALR din anexele cărţii).

[120] Vezi *Istoria Ţării Româneşti. Letopiseţul cantacuzinesc*, ediţie critică de C. Grecescu şi D. Simionescu, Bucureşti, 1960, p. 115/49.

[121] Am înregistrat forma *să iase* şi în două documente din Moldova, unul din Deleni (Iaşi), datat 1718 (cf. DRA, II, p. 137), iar al doilea din Iaşi, datat 1755 (cf. DRA, II, p. 322). Toate celelalte documente moldoveneşti cercetate nu conţin decât forma etimologică *să iasă*.

Scanned with OKEN Scanner

2.4.5.6. Verbele *a îngroşa, a îngrăşa, a înfăşa, a înnăbuşi, a înnăduşi*

O discuţie specială comportă şi verbele cu radicalul terminat în *-a*: *a îngroşa* < lat. **ingrossiare*, *a îngrăşa* < lat. **ingrassiare*, *a înfăşa* < lat. *infasciare*, *a desfăşa* (derivat din *faşă*, *înfăşa*), *a înnăbuşi*, *a înnăduşi* (formate pe terenul limbii române dintr-un radical slav). Toate aceste verbe au suspendat opoziţia prin desinenţă dintre persoana a III-a a indicativului prezent şi persoana a III-a a conjunctivului în graiurile populare şi în majoritatea textelor româneşti vechi, indiferent de regiunea din care provin. Suspendarea opoziţiei se face în două feluri: 1) prin *-e* (indicativ) ~ *-e* (conjunctiv): *îngraşe*, *îngroaşe*, *înfaşe*, *înnăbuşe* ~ *(să) îngraşe* (*îngroaşe*, *înfaşe*, *înnăbuşe*) în graiurile din Muntenia, sudul Ardealului, Dobrogea, estul Olteniei şi în textele din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea care reprezintă graiurile de tip moldovenesc (textele rotacizante, *Scrisorile de la Bistriţa*, cronicile moldoveneşti, cărţile bisericeşti ale lui Varlaam şi Dosoftei, *Pravila* lui Vasile Lupu (1646) etc.), 2) prin *-ă* (indicativ) ~ *-ă* (conjunctiv): *îngraşă*, *îngroaşă*, *înnăbuşă*[122] ~ *(să) îngraşă*, în*groaşă*, în*năbuşă*, în graiurile din Moldova, estul şi nordul Ardealului, Maramureş, vestul Olteniei şi în textele din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea care reprezintă graiurile de tip muntenesc (tipăriturile coresiene, documentele particulare din Muntenia, *Cazania* de la Dealu (1644), *Biblia de la Bucureşti* (1688), cronicile munteneşti etc.). Prin urmare, situaţia acestor forme era total diferită, în ceea ce priveşte repartiţia lor dialectală în limba veche de cea din limba actuală, căci, în timp ce în graiurile de tip moldovenesc există astăzi forme cu *-ă* (după un *ş* depalatalizat), în textele vechi care reflectă aceste graiuri din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea există forme cu *e* (şi cu un *ş* palatalizat în radical). În graiurile munteneşti, de asemenea, situaţia actuală este diferită de cea din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea: în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea existau forme cu *-ă* (deci cu un *s* depalatalizat), în timp ce în graiurile actuale există forme cu *-e* (deci cu *ş* palatalizat). Situaţia acestui interesant fenomen fonetic cu consecinţe de ordin morfologic (schimbarea desinenţei de indicativ şi de conjunctiv persoana a III-a după *s*) a fost discutată pe larg de H. Tiktin[123], Al. Philippide[124], Gh. Ivănescu[125], Em. Vasiliu[126], M. Sala[127] etc. Pe scurt, este vorba de faptul că *ş* românesc provenit dintr-un *s* latinesc urmat de iot era palatal în româna comună, iar apoi a urmat două evoluţii paralele: a) în graiurile de tip muntean *s-a depalatalizat*, rezultând formele vechi româneşti din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea cu *-ă* (*îngroaşă*, *înfaşă* etc.; cf. şi *cămaşă*, *şarpe* etc.), iar după aceea (după secolul al XVII-lea) *s-a repalatalizat*, rezultând formele cu *-e* din graiurile actuale de tip muntenesc *(să) îngraşe*, *îngroaşe*, *înfaşe* (cf. şi *cămaşe*, *şearpe*), b) în graiurile de tip moldovenesc s-a menţinut palatalizarea lui *ş* din româna comună şi în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea (dovadă formele vechi din textele moldoveneşti cu *-e*), iar numai după secolul al XVII-lea s-a petrecut o *depalatalizare*, rezultând formele care apar astăzi în graiurile de tip moldovenesc *(să) îngraşă*, *înfeşă*, *înnăbuşă* (cf. şi *cămeşă*, *beşâcă*)[128] (Pentru detalii vezi C. Frâncu, *Gramatica limbii române, 1521-1780*, Casa Editorială *Demiurg*, Iaşi, 2009, p. 19-20).

---

[122] Formele verbului *a înfăşa* nu au mai fost menţionate la punctul 2, căci în graiurile moldoveneşti, spre deosebire de cele munteneşti, acest verb are conjunctivul prezent persoana a III-a diferit prin radical de indicativ prezent persoana a III-a (*înfaşă* (indicativ) – *să înfeşă* (conjunctiv)). Prin urmare, la acest verb opoziţia între cele două forme nu se suspendă.

[123] Cf. H. Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, I, Leipzig, 1884, p. 99-109.

[124] Cf. Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iaşi, 1927, p. 44-48.

[125] Cf. Gh. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1948, p. 236-264.

[126] Cf. Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, 1968, p. 106-109.

[127] Cf. M. Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, 1970, p. 139-140.

[128] Vezi Em. Vasiliu, *op. cit.*, p. 106-109.

Scanned with OKEN Scanner

Astfel, lat. **ingrossiat* > rom. comun **îngróş'ă* > rom. comun **îngroáşe* >

> 1. moldovenescul vechi (secolul al XVI-lea) *îngroáş'e* > actualul moldovenesc îng*roaşă* (prin depalatalizarea lui *ş'*).
> 2. muntenescul vechi (secolul al XVI-lea) *îngroaşă* (prin depalatizarea lui *ş*) > actualul muntenesc *îngroaş'e* (prin repalatalizarea lui *ş*).

Limba literară actuală a restabilit opoziţia prin desinenţă, creînd forma cu *-ă* la indicativul prezent (*îngraşă*, *îngroaşă*, *înfaşă*, *înnăbuşă*, *înnăduşă*) şi forma cu *-e* la conjunctiv prezent (*să îngraşe*, *îngroaşe*, *înfaşe*).

În ceea ce priveşte dialectele aromân şi meglenoromân, menţionăm că primul se aseamănă mai mult cu graiurile de tip muntenesc actuale decât cu cele de tip moldovenesc, căci foloseşte atât la persoana a III-a a indicativului, cât şi la persoana a III-a a conjunctivului prezent forma cu *-e*: arom. *anfaşe* (indicativ) – *s-anfaşe* (conjunctiv)[129], al doilea se aseamănă mai mult cu graiurile de tip moldovenesc decât cu cele de tip muntenesc, întrucât are atât la indicativ, cât şi la conjunctiv forme cu *-ă*: megl. *anfaşă* (indicativ) – *să anfaşă* (conjunctiv)[130]. Prin urmare, în dialectul aromân s-a petrecut, după despărţirea dialectelor, o depalatalizare şi apoi o repalatalizare a lui *ş* (ca în graiurile de tip muntenesc[131]), iar în dialectul meglenoromân s-a petrecut numai o depalatalizare, ca în graiurile de tip moldovenesc.

Toate verbele discutate mai sus ilustrează două tendinţe ale limbii române, tendinţe contrare, dar care asigură funcţia de comunicare clară a limbii: 1) tendinţa de conservare a unor trăsături distinctive şi de accentuare a lor (desinenţele *-e*, *-ă* (< lat. *-a*), moştenite din latină, formele *să h'ibă*, *să ştibă*, *să deie*, *să ieie* etc.), 2) tendinţa de reducere la minimum a trăsăturilor distinctive, de economie a mijloacelor de expresie a categoriilor gramaticale (formele *să am*, *să ai* pentru *să aib*, *să aibi*, *să umple*, *să plouă* etc.).

Majoritatea fenomenelor discutate în acest subcapitol se petrec într-o epocă destul de târzie, ele sunt paralele şi independent în fiecare dialect. Deci cele mai multe transformări din istoria formelor conjunctivului se petrec după româna comună şi în special după secolul al XVI-lea, în perioada pentru care avem texte.

Se pare că cea de-a doua tendinţă (cea de a reduce la minimum diferenţele de radical şi de desinenţă între conjunctiv şi indicativ prezent) a fost mai puternică decât tendinţa de conservare a mijloacelor specifice conjunctivului. Astfel, dacă privim comparativ formele de conjunctiv prezent din dacoromâna veche cu cele din dacoromâna actuală, constatăm uşor simplificarea deosebirilor formale dintre indicativ şi conjunctiv, înlăturarea neregularităţilor, a asimetriilor în sistem, prin extinderea formelor de indicativ la conjunctiv chiar la persoana a III-a, singura persoană care şi-a păstrat din latină în mod regulat formele de conjunctiv.

Tendinţa de ştergere a deosebirilor formale între conjunctiv prezent şi indicativ prezent este paralelă şi direct proporţională cu fixarea unui morfem la conjunctiv, conjuncţia *să*, care devine în cazul multor verbe (care realizează sincretismul prin radical şi prin desinenţă între conjunctiv prezent şi indicativ prezent) singurul mijloc prin care se realizează

---

[129] În dialectul aromân, „după *ş* (= *ş*, paranteza noastră, C. F.) cazurile cu *ă* pentru *-e* sunt foarte rare şi se întâlnesc numai în limba scriitorilor din secolul al XVIII-lea. Astăzi sunt generale numai formele cu *-e* menţinut" (T. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, Bucureşti, 1932, p. 233). Cf. şi Em. Vasiliu, *op. cit.*, p. 51.

[130] Cf. T. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. III, Bucureşti, 1936, p. 17.

[131] Un argument pentru ipoteza că în dialectul aromân s-a petrecut, după faza de comunitate (româna comună) mai întâi o depalatalizare a lui *ş* şi apoi o repalatalizare îl constituie faptul că în textele aromâne din secolul al XVIII-lea apar forme cu *-ă* în loc de *-e* după *ş*. Deci repalatalizarea lui *ş* şi înlocuirea lui *ă* cu *e* este recentă în acest dialect.

Scanned with OKEN Scanner

opoziția între cele două timpuri și moduri. Fixarea exclusivă a lui *să* la conjunctiv se petrece într-o epocă destul de târzie, după despărțirea dialectelor. Problema fixării lui *să* la conjunctiv va fi tratată mai pe larg în *Capitolul al III-lea* al lucrării de față, întrucât ea este o problemă mai mult de sintaxă decât de morfologie.

Tendința de confundare a formei de indicativ cu forma de conjunctiv (este vorba de radical și desinență) caracterizează atât dialectul dacoromân, cât și dialectele din sudul Dunării, dar, în timp ce în dialectul dacoromân ea este mai slabă, în dialectele din sudul Dunării ea este mai puternică, ducând la înlocuirea totală a formelor etimologice de conjunctiv în dialectul istroromân și la înlocuirea formelor de conjunctiv de persoana a III-a la verbele de conjugarea I în dialectele aromân și meglenoromân. Tendința de ștergere a opoziției prin desinență între formele indicativului prezent și cele ale conjunctivului prezent se observă astăzi și în vorbirea unor minoritari (de pildă, în unele zone) care folosesc frecvent: *cântă* (indic.) – *să cântă* (conj.); *joacă* (indic.) – *să joacă* (conj.) etc. Această tendință a limbii române se încadrează în tendința general romanică de diminuare a deosebirilor formale între conjunctiv și indicativ[132].

2. 5. Conjunctivul perfect (Privire diacronică)

Conjunctivul perfect, una din cele mai puțin frecvente forme verbale din limba română actuală, este în același timp și una din cele mai puțin studiate sub raport diacronic și sincronic. Gramaticile istorice, ocupându-se mai ales de timpurile sintetice, moștenite din latină, îl ignoră, gramaticile descriptive îi acordă, în general, puțină atenție. Lingviști de renume (S. Puşcariu, Al. Philippide, Ovid Densusianu, W. Meyer-Lübke, Leca Morariu, Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Al. Graur) care, în lucrările lor, s-au oprit asupra fiecărei forme verbale în parte, nu-l iau în discuție sau sunt foarte laconici în ce privește conjunctivul perfect (poate și sub influența gramaticilor limbii franceze, limbă în care, într-adevăr, subjonctivul perfect este o formă verbală aproape moartă). Singurele lucrări speciale consacrate istoriei acestui timp sunt cea a lui Al. Lambrior, *Ceva despre conjunctivul românesc*, „Revista de istorie, arheologie și filologie", I, 1883, p. 44 și cea a lui Alf Lombard, *La formation du subjonctif composé en roumain*, „Cahiers Sextil Puşcariu", I, nr. 1, 1953, p. 49-51, în care se tratează controversata problemă a cauzelor care au dus la înlocuirea formei cu auxiliar variabil (eu *să fiu cântat*) cu forma invariabilă (eu *să fi cântat*)[133].

În cele ce urmează ne-am propus să urmărim cronologic, pe baza textelor, evoluția formei și a întrebuințărilor conjunctivului perfect românesc[134]. O asemenea cercetare permite, după părerea noastră, surprinderea unor schimbări interesante în evoluția acestei forme verbale, cum este aceea a trecerii de la vechea formă variabilă la forma modernă invariabilă, trecere curioasă, singulară în istoria limbii române, neconformă cu tendința proprie românei de a înlătura sincretismele personale și de a exprima redundant unele categorii gramaticale printre care și *persoana*. În același timp, cercetarea pe baza textelor ne permite realizarea unor „secțiuni sincronice" în istoria întrebuințării acestei paradigme.

2.5.1. Conjunctivul perfect latin, în urma confuziilor din latina populară cu viitorul anterior al indicativului, a dispărut în cea mai mare parte a Romaniei, fiind înlocuit cu

---

[132] Vezi Iorgu Iordan și Maria Manoliu, *op. cit.*, p. 194; *Istoria limbii române* (tratat editat de Academia Română) vol. II, București, 1969, p. 268.

[133] Articolul citat al lui Alf Lombard este reprodus fără modificări în lucrarea *Le verbe roumain*, Lund, 1955, p. 729-732.

[134] Unele observații intersante privind întrebuințările conjunctivului perfect fac B. Diamand, *Zur rumänischen Moduslehre*, Viena, 1904, p. 66-225 și Kr. Sandfeld – H. Olsen, *Syntaxe roumaine*, I, Paris, 1936, p. 352-362.

Scanned with OKEN Scanner

forme perifrastice. Forma lui s-a menţinut cu valoare de condiţional prezent în spaniolă, portugheză (*amare*, *amares* etc.)[135] şi în româna din secolul al XVI-lea: *se întraru*, PS, 434 dar *se aşi întra* (PH, 113^{v}); *să întrare*, CP, 364; *să deadere*, CP, 364; *se suiru*, PS, 193, *să fure* (C. Pr., p. 134) (cf. şi C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, coordonator I. Gheţie, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1997, p. 139-140; cf. şi C. Frâncu, *Gramatia limbii române vechi (1521-1780)*, Casa Editorială *Demiurg*, Iaşi, 2009)[136].

Concurată de formele perifrastice de condiţional, această formă apare în textele dacoromâne vechi până în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Sporadic, s-a păstrat în vorbirea populară, la moţii din Munţii Apuseni, iar în sudul Dunării se menţine puternică la istroromâni şi este pe cale de dispariţie la aromâni[137].

2.5.2. Conjunctivul perfect românesc (*să fi(u) cântat*) este în raport cu alte forme verbale o formaţie mai nouă. Acest fapt rezultă dacă-l privim din perspectivă romanică şi din perspectiva dialectelor limbii române. Astfel, spre deosebire de limbile romanice apusene, care au la conjunctivul perfect auxiliarul *a avea* (şi uneori şi *a fi*), româna are conjunctivul perfect, ca şi la alte timpuri trecute (condiţionalul perfect, infinitivul perfect, viitorul anterior) active, numai auxiliarul *a fi*. Formaţia cu *a fi* este însă proprie numai dacoromânei, căci dialectele din sudul Dunării fie că nu au conjunctiv perfect (dialectele istroromân şi meglenoromân), fie că au altă formaţie (în dialectul aromân, perfectul conjunctivului se formează cu *a avea*: *s-am cântat*). Deci, privit din perspectiva dialectelor, conjunctivul perfect cu *a fi*, prezent numai în dacoromână, pare a fi o formaţie posterioară despărţirii dialectelor[138]. Pentru vechimea şi originea lui, frecvenţa din textele vechi este deosebit de importantă. Astfel, în CV, PS, PV, CA, CP, CB, LC, DB, PO, SB conjunctivul perfect nu apare.

Primele atestări apar în PH şi apoi în CT, CC^{2}, TC. Numărul exemplelor cu perfectul conjunctivului este însă în aceste texte foarte redus: două în PH, trei în CC^{2}, unul în TC; trei în CT: „nime nu vrea *să-l fie auzit*" (CT, 84^{r}/1)", „Văzură el şi ziseră *să fie trecut* de hotarăle lor (CT, 15^{v}/24), „să viu *să*-mi *fiu luat* al mieu" (CT, 56^{r}/16, CC^{2}, 315/16, 318/31), „bine a vrut fi *să* nu *fie născut* acesta om" (CT, 36^{v}/5-6); *să fiu botezat* (CPr, 284), cf. şi *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, Bucureşti, 1997, p. 139).

În secolul al XVII-lea, numărul atestărilor începe să crească: *Cazania* lui Varlaam conţine 14 forme de conjunctiv perfect, cronica lui Ureche 18, cea a lui M. Costin 28. În literatura juridică din secolul al XVII-lea, frecvenţa conjunctivului perfect este foarte mare: numai pe două pagini din PM (p. 110-111) am înregistrat 8 forme. În *Biblia* de la 1688 numai pe 30 de pagini (p. 614-643) apar 7 forme. În secolul al XVII-lea, conjunctivul

---

[135] Cf. Iorgu Iordan, Maria Manoliu, *op. cit.*, p. 191.

[136] În privinţa explicării acestor forme, părerile cercetătorilor sunt împărţite. Unii le derivă din conjunctivul perfect latin (Al. Lambrior, *Carte de citire*, Iaşi, 1893, p. XLV; I. A. Candrea, *Psaltirea scheiană...*, I, Bucureşti, 1916, p. 192; Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, Bucureşti, 1961, p. 149). Alţii le derivă din viitorul anterior latin (G. Wigand, „Jahresbericht", III, Leipzig, 1896, p. 158; W. Meyer-Lübke, *Grammatik der rumänischen Sprache*, II, 1894, p. 31. În sfârşit, alţii cred că ele reprezintă o contaminaţie între perfectul conjunctivului latin şi viitorul anterior (lat. *intraverim* + *intravero* > v. rom. *intrare* (cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, Bucureşti, 1964, p. 132; Iorgu Iordan, Maria Manoliu, *op. cit.*, p. 191). Privit din punctul de vedere al funcţiilor sale, acest condiţional sintetic românesc prezintă mai mari analogii cu perfectul conjunctivului latin decât cu viitorul anterior. De aceea, se pare că prima explicaţie, după care forma *să întrare* ar deriva din conjunctivul perfect latinesc, este mai plauzibilă.

[137] Cf. Leca Morariu, *Morfologia verbului predicativ român*, în „Codrul Cosminului", I, 1925, p. 29-30.

[138] Cf. şi *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 270.

Scanned with OKEN Scanner

perfect apare din ce în ce mai des în documentele particulare şi în cărţile populare (în cel mai vechi manuscris al *Alexandriei* (1620) apare un singur exemplu). La N. Costin, I. Neculce şi D. Cantemir, conjunctivul perfect atinge frecvenţa cea mai mare din literatura veche. Astfel, în cronica lui N. Costin am înregistrat peste 50 de exemple, la Neculce în *O samă de cuvinte* 18, iar la Cantemir în *Hronicul* mai multe sute, unele aglomerându-se în aceeaşi frază: "*Alţii povestesc precum Zenon, vrând să omoară pe Leon coconul, maică-sa Ariadna suppunind altul în locul lui,* ***să-l fie ascuns*** *şi apoi mai mare făcându-să* ***să-l fie tuns*** *cliric şi de ciia supt shima călugărească necunoscut* ***să fie trăit*** *până la împărăţiia lui Justinian* (*Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor*, I, ediţie de Stela Toma, Editura Minerva, Bucureşti, 1999, p. 258). Frecvenţa lui crescândă se explică prin aceea că în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea se desfăşoară procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, iar analiza textelor arată că perfectului infinitiv îi coresounde perfectul conjunctiv. În acelaşi timp, frecvenţa mare a conjunctivului la cronicari se explică prin funcţia specifică pe care o primeşte conjunctivul perfect în literatura istorică veche: este vorba de posibilitatea lui de a apărea în stilul indirect şi de a exprima rezerva locutorului (povestitorului) faţă de cele narate: „unii zic că după l-au prins *să să fie otrăvit*" (NC, p. 120). În acest enunţ, cronicarul (locutorul) îşi exprimă rezerva sa faţă de cele narate de alţii, iar conjunctivul perfect este un mijloc de exprimare a acestei rezerve. Este vorba de conjunctivul *locutorial* cu valoare de prezumtiv, atât de frecvent în textele din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea (vezi mai jos discuţia consacrată întrebuinţărilor conjunctivului perfect).

Însă, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, perfectul conjunctiv începe din nou să-şi micşoreze frecvenţa datorită concurenţei crescânde pe care i-o face condiţionalul perfect şi imperfectul indicativului.

Am reprodus aceste date statistice, întrucât, după părerea noastră, ele ajută la rezolvarea a două probleme deosebit de importante privind istoria conjunctivului perfect: originea şi vechimea lui.

În privinţa acestor chestiuni, majoritatea cercetătorilor au ajuns la concluzia că perfectul conjunctivului, ca şi alte timpuri active construite cu *a fi*, s-a constituit mai târziu decât în celelalte limbi romanice, sub influenţa limbilor slave. Susţinătorii acestei ipoteze sunt: Kr. Sandfeld (*Linguistique balkanique*, Paris, 1930, p. 149), Alf Lombard (*art. cit.*, p. 49), E. Seidel (*Elemente sintactice slave în limba română*, Bucureşti, 1958, p. 38-39), Maria Manoliu (*Une déviation du système de conjugaison romanes: temps composés avec* ***a fi*** *„être" à la diathèse active*, în *Recueil d'études romanes...*, Bucureşti, 1959, p. 135), Iorgu Iordan şi M. Manoliu, (*op. cit.*, p. 184), T. Fotisch („Orbis", I, 1952, p. 483) şi alţii. S-a pornit de la concordanţa în formă şi în conţinut a formaţiilor româneşti cu *a fi* cu cele din slava bisericească şi de la faptul că perfectul conjunctiv este rar în limbajul popular. După părerea cercetătorilor menţionaţi, întrucât „limba română literară s-a dezvoltat în climatul cultural slav, într-un moment când formaţiile modale şi aspectuale cu *a fi* erau numeroase"[139], conjunctivul perfect românesc ar fi un „calc" după slavă.

După părerea noastră, *conjunctivul perfect românesc nu poate fi un calc după slavă, întrucât tocmai în textele cele mai fidele originalului slavon (textele rotacizante) el lipseşte*. Semnificativ este faptul că el apare în textele în care traducătorul se mişcă mai liber, este mai puţin servil faţă de originalul slavon (la Coresi *în* CT şi CC^2, dar nu şi în CP şi CA, mai tributare ca şi textele rotacizante PS şi CV originalului slavon biblic). În acelaşi timp, în secolul al XVII-lea conjunctivul perfect este frecvent nu în textele traduse din slavă, ci în cele traduse din greacă (textele juridice, *Biblia de la Bucureşti*, 1688) fapt care

[139] Vezi Iorgu Iordan şi Maria Manoliu, *op. cit.*, p. 184.

Scanned with OKEN Scanner

a dus la ipoteza că formele verbale perifrastice ar fi calcuri din greacă intrate în română prin traducerile textelor bisericeşti (cf. V. Arvinte, *Studiile lingvistice* asupra structurii primelor cinci cărţi din *Biblia* de la 1688 în ediţia critică *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Iaşi, 1992-1997). Cea mai mare frecvenţă o are conjunctivul perfect în textele netraduse (cronica lui Ureche, Miron Costin şi Nicolae Costin, Neculce, scrierile lui Cantemir, documentele particulare de la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea etc.). De asemenea, dacă perfectul conjunctivului ar fi un calc după slava bisericească sau după greacă, atunci cum se poate explica prezenţa lui în graiuri, unde apare relativ frecvent ? („Cînd m-ai văzut că-s fecior/*Să*-mi *fi rupt* mamă un picior,/Când m-ai văzut că sînt fată/*Să* mă *fi ţîpată*-n apă" (*Folclor din Transilvania*, I, Bucureşti, 1962, p. 161) etc.). Se ştie că împrumuturile slave bisericeşti, limitate în general la lexic, nu prea au pătruns în vorbirea populară, iar în limba literară au dispărut treptat, în general, după secolul al XVI-lea. Pe de altă parte, influenţa greacă nu a fost atât de puternică încât să afecteze structura morfologică; ea s-a manifestat numai la nivelul lexical şi al derivării cu sufixe sau prefixe.

Nici cealaltă posibilitate, propusă Kr. Sandfeld şi E. Seidel, după care formaţia în discuţie s-ar datora contactului direct dintre români şi slavi (deci „bilingvismului româno-slav") nu este convingătoare din motive cronologice. Absenţa conjunctivului cu *a fi* în dialectele din sudul Dunării, absenţa lui din cele mai vechi texte traduse (textele rotacizante CV, PS, PV), precum şi din textele netraduse din secolul al XVI-lea arată că el este un timp recent (apărut în secolul al XVI-lea sau nu cu mult timp înainte, deci posterior „bilingvismului slavo-român" din evul mediu. Dacă această formaţie ar fi mai veche, nu s-ar putea explica raritatea ei în secolul al XVI-lea (numai 6 atestări la Coresi) şi, în acelaşi timp, brusca ei răspândire în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea (vezi statistica de mai sus).

De aceea, considerăm că formarea conjunctivului perfect românesc nu poate fi pusă pe seama unei influenţe străine. După părerea noastră, conjunctivul perfect este *un rezultat al procesului de înlocuire al infinitivului prin conjunctiv*, proces care se desfăşoară cu amploare în secolele al XVI-lea-al XVII-lea (vezi Capitolul al III-lea, 3.4.). Astfel, analizând distribuţia primelor atestări ale conjunctivului perfect, constatăm că ea este identică cu distribuţia infinitivului perfect (sau compus). Infinitivul perfect (sau compus) şi conjunctivul perfect erau în variaţie liberă după: 1) verbe impersonale şi expresii impersonale aflate în special la imperfect indicativ sau condiţional perfect (mai rar la prezent indicativ): „bine a vrut fi *să* nu *fie născut*" (= ar fi fost bine să nu se fi născut) (TC, F^{36v}/5-6), „vrutu-ţi-s-au cădea, împărate, acest liubov ce arăţi acmu *să*-l *hii arătat*" (= a-l fi arătat) (V, 488/24-25) etc. Este cunoscut faptul că în latină, în limbile romanice apusene, precum şi în româna din secolul al XVI-lea, după impersonale, ca *a se cuveni*, *a se cădea*, *a trebui*, *a putea* se foloseşte, de regulă, infinitivul prezent pentru o acţiune prezentă sau viitoare (*Se cade (se cuvine, trebuie) a merge el acolo*), dar infinitivul perfect pentru o acţiune trecută, anterioară momentului vorbirii (*se cădea (se cuvenea, trebuia) a fi mers el acolo*). Ca urmare a înlocuirii infinitivului prin conjunctiv, enunţul de mai sus devine *Se cădea (se cuvenea, trebuia) să fie mers el acolo*, aşa cum *Se cade a merge el acolo* devine *Se cade să meargă el acolo*. 2) după verbe de declaraţie, temere, voinţă: „nu vrea el *să*-l *fie auzit* (= nu vrea a-l fi auzit pe el) (CT, 84^{r}/1), „văzură el şi ziseră *să fie trecut de* hotarele lor" (CT, 15^{v}/24), „se teme să nu cumva *să hie pierdut* darul" (V, 53/20). Într-o fază mai veche a limbii române, în locul conjunctivului perfect din aceste exemple se va fi folosit numai infinitivul perfect. Deci, conjunctivul perfect poate fi considerat un timp recent, poate cel mai recent din seria trecutelor terminative cu *a fi*, apărut ca rezultat al procesului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, proces aflat în faza incipientă în secolul al XVI-lea. Concordanţa în formă

Scanned with OKEN Scanner

şi în conţinut între formaţia din română şi formaţia din slavă, care după unii cercetători ar fi un indiciu al originii slave a conjunctivului perfect, nu poate fi decât întâmplătoare. Este bine cunoscut faptul că în sintaxă[140] limbi total diferite, fără relaţii între ele, pot recurge la inovaţii asemănătoare sau chiar identice „graţie faptului că psihicul omenesc nu diferă prea mult de-a lungul timpului şi al spaţiului"[141].

2.5.3. Evoluţia formei. Spre deosebire de limba actuală, în limba din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea perfectul conjunctiv se caracterizează prin faptul că avea auxiliarul variabil: „*să*-mi *fiu luat* (CT, 56[r]/13, CC[2], 315/16, 318/31), *să*-l *hii arătat* (V, 448/24-25), „*să* nu cumva *hie pierdut* darul" (V, 52/20), *să-s fie otrăvit* barbatul" (PM, p. 419), *să fie făcut* (IL, p. 234). Formele de persoana I şi a II-a plural sunt foarte rare în textete de tot felul: *să fim îmblat, să fim..., să fim aşteptat* (D. Cantemir, *Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor*, ediţia Stela Toma, Editura Minerva, Bucureşti, 1999, p. 8) etc.

La o încercare de a înregistra în textele literare din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea forme cu auxiliarul invariabil, am constatat lipsa acestora[142]. În schimb, în documentele particulare am găsit două atestări cu forme invariabile: *să fi fost* (1593, scriere adresată lui Petru Şchiopul de un necunoscut; acesta foloseşte şi forma variabilă *să fii venit* în aceeaşi frază, DÎ, 184), *să-l hi ţînut* (1634-1653, Moldova, A, DRH, XXII, 105). Atestările sunt însă nesigure căci documentele în care apar sunt confuze şi pline de greşeli. De aceea, ne exprimăm rezerva faţă de afirmaţia, neilustrată cu exemple, a Al. Graur (*Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 228) după care „încă din secolul al XVI-lea apar forme cu auxiliarul invariabil, *fi*".

2.5.4. De când datează formele invariabile ale conjunctivului perfect? Cum, unde şi când au apărut formele invariabile ? În ce epocă s-au generalizat ele în limba literară şi în graiurile populare ? Care sunt cauzele apariţiei şi generalizării formelor invariabile ? Iată câteva întrebări la care nu s-a dat încă o soluţie satisfăcătoare până în prezent.

Datarea apariţiei în scris a formei de tipul *eu să fi cântat*, a înlocuirii vechii forme *eu să fiu cântat* nu a format până în prezent obiectul unei cercetări speciale. Ghidându-se după *Dicţionarul Academiei*, Alf Lombard observă că formele cu *fi* invariabil apar începând cu primele decenii ale secolului al XIX-lea. Această datare este, după cum se va vedea mai jos, destul de aproximativă, lucru explicabil, de altfel, prin faptul că autorii dicţionarului nu urmăreau formele flexionare, ci în primul rând elementele lexicale.

De aceea, în cele ce urmează ne vom ocupa pe larg de apariţia, generalizarea şi impunerea noilor forme cu auxiliar invariabil în limba literară şi, în măsura posibilităţilor, în graiurile populare. După părerea noastră, datarea exactă a apariţiei formelor noi, urmărirea procesului de înlocuire a vechilor forme cu formele invariabile au o mare importanţă pentru rezolvarea mult discutatei probleme a cauzelor care au dus la pierderea distincţiei

---

[140] Este posibil ca formaţia cu *a fi* la conjunctivul prezent + participiul perfect să fi exprimat mai întâi rezultatul acţiunii şi abia după aceea să fi primit valoare temporală terminativă: *Trebuie să fie plecat* va fi însemnat „Trebuie să fie plecat" (în momentul de faţă), aşa cum perfectul compus din *Am cumpărat un cal* va fi însemnat „am ("*posed*") cumpărat (în momentul de faţă) un cal".

[141] Cf. Iorgu Iordan, recenzie asupra cărţii lui Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930, în „Buletinul Institutului de filologie română «Al. Philippide»", Iaşi, I, 1934, p. 216.

[142] Am consultat pentru aceasta indicii, care însoţesc ediţiile CV, PS, PV, PO, CT, LC, TC, CS, CPB, precum şi indicii nepublicaţi pentru PN, NT, BB, M, DV, U din Biblioteca Institutului de Lingvistică din Bucureşti, alcătuiţi în vederea elaborării tratatului de *Istoria limbii române* şi la care am avut acces prin bunăvoinţa conducerii tratatului. Am consultat, de asemenea, indicele la CC[2], elaborat de C. Dimitriu (Iaşi), căruia îi aducem şi pe această cale mulţumirile noastre. Am cercetat în întregime textele CP, CM, CA, DR, SB, A, CL, V, CR.

Scanned with OKEN Scanner

personale, schimbare neconformă cu preferinţa limbii române pentru exprimarea prin mijloace morfologice a persoanei şi numărului la verb. Este cunoscut faptul că nu se pot înţelege schimbările dintr-un sistem lingvistic fără analiza minuţioasă a sistemului care le suferă. Marele neajuns al lucrărilor care au încercat să caute cauzele schimbării în discuţie este acela că nu au plecat de la analiza sistemului şi structurii celor două stadii succesive.

2.5.5. În urmărirea procesului de înlocuire a vechii forme de conjunctiv perfect (*să fiu cântat*) cu forma nouă invariabilă (*să fi cântat*) ne-am bazat atât pe texte literare (cărţi bisericeşti, texte juridice, cronici etc.), cât, mai ales, pe texte neliterare (documente particulare, scrisori, zapise scrise de dieci mărunţi etc.), plecând de la ideea că mai mult cu ajutorul acestora din urmă inovaţiile lingvistice pot fi urmărite mai sigur din punctul de vedere al locului şi al timpului în care au apărut. Ele reflectă mai bine schimbările lingvistice, fiind mai apropiate de limba vorbită dintr-o anumită epocă decât textele literare, supuse unei „norme" şi, deci, mai conservatoare.

Într-adevăr, primele atestări ale formei noi invariabile nu apar în textele literare, ci în documentele particulare. Consultând bogatele colecţii de documente şi inscripţii româneşti[143], am ajuns la constatarea că forma invariabilă, deşi apare alături de forma variabilă într-un document plin de greşeli încă din secolul al XVI-lea (*să fi fost*, 1593, DÎ, 184) „Iar de-ai lui domnia ta sîrguit *să fii* pînă acmu *venit*, avem nădejde pre Dumndzeu *să fi fost* pînă acmu şi la moşie" (1593, f.l., DÎ, 184) şi apoi într-un document din prima jumătate a secolelor al XVII-lea (*să-l hi ţînut* (1634-1653, Moldova, DRH, A, XXII, 105)), se răspândeşte în textele literare neliterare şi, rar, în textele literare în secolul al XVIII-lea: *să fi lucrat* (N. Inv. 338, cf. C. Frâncu, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, coordonator I. Gheţie, Bucureşti, 1977, p. 341; id., *Gramatica limbii române vechi, 1521-1780*, Casa Editorială *Demiurg*, Iaşi, 2009, p. 119, 315). În documentele din acest secol, prima atestare am găsit-o într-un document scris de diacul muntean „Mihai logofeţelul" la începutul secolului al XVIII-lea[144]: „n-au avut boierii din Brătăşani nici un zapis ca *să să fi vândut* rumâni" (DRA, I, 181). A doua atestare o găsim într-o scrisoare scrisă în 1714 iarăşi de un diac mărunt, State Leurdeanul din Baia de Aramă. Acesta foloseşte în aceeaşi scrisoare atât forma nouă, cât şi forma veche: „nu au purtat grijă să le zică *să-şi fi cisluit* banii" (DRA, I, 271), dar „au trebuit *să-şi fie cisluit* banii" (*ibid.*).

În documentele muntene de mai târziu, numărul atestărilor cu forme noi creşte progresiv pe măsură ce se înaintează în timp: *să fi* mai *stăpânit* (1750, Bucureşti, DRA, I, 498), *să* le *fi luat* (1768, Vlaşca, DRA, I, 872) etc. În aceste documente însă, în tot cursul secolului al XVIII-lea şi chiar în primele decenii ale secolului al XIX-lea predominante rămân formele cu auxiliar variabil: *să-l fie trimis* (1790, Bucureşti, SN, 112), *să fie fost* (1794, Râmnicu-Vâlcea, DRA, I, 833), *să fie venit* (1822, Craiova, SN, p. 144), *să fie întrat* (1821, SN, 137) etc. Interesant este faptul că formele noi nu apar în documentele oficiale scrise la curtea domnitorilor de dieci culţi (care se conformau unei tradiţii), ci în scrisorile rurale, de ispravnici sau de negustori[145]. În tot cazul, norma tuturor variantelor vechi ale limbii literare era cu auxiliarul variabil: "*Plăcut, şi încă cu fericire ni-ar fi fost nici nărocul acestui câmp* ***să fim ispitit****, nici cununi aceii după pravilă* ***să fim ispitit***

[143] Încercând să datăm şi să localizăm inovaţia, am ales documente şi inscripţii din toate regiunile ţării. Am consultat: CB, CR, DR, DRA, IB, IM, LA, OB, SB, SI, SN, DÎ, DRH.

[144] Apariţia în scris, chiar în texte neliterare, nu este o dovadă că inovaţia nu exista mai de mult în limba vorbită (cf. G. Ivănescu. *op. cit.*, p. 159).

[145] În scrisorile unor boieri şi negustori munteni şi olteni de pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea (publicate de N. Iorga în SN) numărul formelor noi este foarte mare: *să fi luat* (SN, p. 110), *să să fi lovit* (SN, p. 110), *să să fi sculat* (SN, p. 136) etc.

Scanned with OKEN Scanner

(D. Cantemir, *H*, 8).

Dată fiind apariţia repetată a formei invariabile în documente scrise de persoane diferite, credem că ea nu trebuie interpretată ca o greşeală de scriere, ci ca pătrundere involuntară şi inconştientă a vorbirii copistului în limba scrisă[146]. Această ipoteză este întărită de situaţia din textele literare. Spre deosebire de documentele particulare, textele bisericeşti nu înregistrează formele noi decât foarte târziu (la începutul secolului al XIX-lea, şi atunci foarte rar). Faptul se explică prin aceea că forma nouă era în afara normei limbii scrise literare, normă stabilită prin literatura bisericească încă de la începutul secolului al XVII-lea sau chiar mai înainte.

Iată câteva fapte concludente. În textele bisericeşti din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi din primele decenii ale secolului al XIX-lea n-am întâlnit nici o formă nouă, ci numai forme cu auxiliar variabil. Această afirmaţie este valabilă numai pentru textele bisericeşti propriu-zise, căci, spre deosebire de acestea, prefeţele lor[147], mai apropiate de limba vorbită a epocii în care au fost scrise, conţin sporadic forme noi: „nimene nu este care *să să fi dus*" (*Voroavă de întrebări şi răspunsuri întru Hristos*, Bucureşti, 1765, BRV, II, 165), „*să* nu-şi *fi agonisit*" (*Carte trebuincioasă pentru dascăli*, Viena, 1785, BRV, II, 302) etc. Formele vechi se menţin însă şi în prefeţe, apărând alături de formele noi, până pe la 1840: „*să fiu întrarmat* pe ostaşi" (*Antologhion*, Iaşi, 1755, BRV, II, 125), „*să să fie tipărit* şi *să să fie pus*" (*Octoih*, Râmnic, 1811, BRV, III, 53) etc. În textele bisericeşti propriu-zise inovaţia se generalizează abia spre sfârşitul secolului al XIX-lea.

Care este situaţia în textele literare laice ?

În literatura istorică, formele noi nu sunt înregistrate decât după prima jumătate a secolului al XVIII-lea. M. Costin, N. Costin, D. Cantemir, stolnicul C. Cantacuzino, Radu Popescu, Anonimul brâncovenesc folosesc numai formele vechi. Primele atestări ale formei noi în literatura istorică sunt în cronica lui I. Neculce, fapt explicabil, de altfel, prin caracterul popular al limbii acestui cronicar: „*să* nu-i *hi fost* gândul cu pismă... n-ar hi fost atâta jac în ţară" (N, 356), „*să* nu-i *hi fost răschirat*[148] poate ar fi biruit pre turci" (N, 295). Acestea sunt singurele forme noi întâlnite în cronica lui Neculce, căci cronicarul folosea frecvent: „*să* mai *fii îngăduit* Măriia ta (N, 270), să audzie *să fie pierit* moscalii" (N, 297), „dzic *să*-l *fie otrăvit*" (N, 318).

Încercând să facem o statistică a frecvenţei formelor noi în raport cu formele vechi, după lectura a 100 de pagini (p. 251-350) din această cronică am înregistrat 8 forme vechi şi numai două forme noi invariabile. În *O samă de cuvinte* apar numai forme vechi. Interpretarea acestor date este destul de complicată; întrucât manuscrisul original al cronicii lui Neculce nu s-a păstrat, nu putem şti dacă formele noi se datoresc autorului sau copiştilor munteni, care probabil întrebuinţau forma nouă, căci în Muntenia, după cum s-a arătat mai

---

[146] În documentele din Moldova, forma nouă apare înregistrată mai ales în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Ea este şi atunci extrem de rară. Consultând documentele din DR, DRA, II, SI, CR, II, am înregistrat numai aceste exemple: *să fi urmat*, *să fi cerut* (1797, Iaşi, DRA, II, p. 667), dar *să*-l *fie chemat* (în aceeaşi frază cu exemplele anterioare), *să fie dzis* (SI, VIII, 1789, p. 204. În documentele din Ardeal, Maramureş, şi Banat n-am înregistrat pentru secolul al XVIII-lea nici o formă nouă: *să*-mi *fiţi spus* (1800, Timişoara, OB, p. 119), *să fie perit* (fără loc şi dată, Ardeal, LA, p. 52) etc. Acest lucru ar fi un indiciu că inovaţia nu apăruse sau nu se generalizase în aceste regiuni. După cum se va vedea, gramaticile apărute la sfârşitul secolului al XVIII-lea, scrierile reprezentanţilor Şcolii Ardelene, precum şi situaţia din graiurile ardelene sunt edificatoare în acest sens.

[147] Am cercetat fragmentele reproduse în BRV, II, III.

[148] Această formă este de mai mult ca perfect conjunctiv, timp atestat, în limba din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea şi menţinut azi numai în unele graiuri.

Scanned with OKEN Scanner

sus pe baza documentelor, forma era atestată pe la jumătatea veacului al XVIII-lea.

Nu este exclusă nici posibilitatea ca formele noi să se datoreze autorului cronicii, lui Neculce însuşi, care, familiarizat încă din copilărie cu graiul muntean, foloseşte uneori particularităţi de limbă proprii graiurilor sudice. În tot cazul, dată fiind lipsa atestărilor cu forma nouă în documentele din Moldova de pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, lipsă care poate fi un indiciu că forma invariabilă nu era cunoscută în Moldova, pare puţin probabilă posibilitatea ca autorul să fi luat această formă din graiurile moldoveneşti. La aceasta se adaugă raritatea formei noi (numai două forme noi) în comparaţie cu forma veche.

Manuscrisele cronicilor rimate din secolul al XVIII-lea aduc date noi în legătură cu răspândirea formei invariabile în limba din acel secol. Astfel, în ms. 2150 (din BAR), scris pe la jumătatea secolului al XVIII-lea de un copist muntean, apar forme noi în aceeaşi frază cu forme vechi: „Eu ţie *să* ţi-o *fiu* dăruit/Cu pace *să* o *fi stăpânit*" (f. 104^{r}). Aceeaşi situaţie este şi în ms. 4468 (din BAR) scris în 1767: „*Să fi întrat* înlăuntru" (f. 95^{r}), *să fi trăit* (f. 96^{r}), dar „*să* nu o *fie cerut*" (f. 96^{r}). În manuscrisele moldoveneşti din acea vreme apar numai formele vechi. Abia spre sfârşitul secolului încep să fie înregistrate formele noi invariabile: *să fi fost* (ms. 1344 din BAR, *Pătimirea Galaţilor*, copiat de un moldovean la 1797).

Cărţile populare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sunt, de asemenea, elocvente pentru felul cum se generalizează formele noi invariabile. Din cercetarea acestora se desprinde aceeaşi constatare prezentată mai sus: textele care provin din Muntenia, Oltenia, sudul Ardealului conţin în general şi forma nouă pe lângă cea veche, pe când cele din Moldova şi din celelalte regiuni, care „merg" cu graiurile moldoveneşti, forma veche, variabilă.

Astfel, în *Halima* (ms. 2587 din BAR), tradusă şi copiată de călugărul oltean Rafail apar numai forme noi: „cum iaste cu putinţă *să*-l *fi omorât* eu" (ms. 2587, p. 11) etc. În *Istoria lui Imberie* (ms. 1817 din BAR), copiată de musceleanul Ioniţă Şoimescu în 1789, întâlnim, de asemenea, numai forme invariabile: „acolo *să fi văzut* domni şi doamne !" (ms. 1817, p. 138), „*să fi văzut* veselie" (*ibid.)*, „*să fi văzut* plânset" (*ibid.,* f. 143^{v}). În *Esopia*, publicată la Sibiu de P. Bart în 1795, este aceeaşi situaţie: *să fi zis* (p. 12), *să fi grăit* (ms. 2088 din BAR, p. 116), *să*-i *fi* mai *dat* (*ibid.)*.

În manuscrisele moldoveneşti apar însă forme vechi. Astfel, *Istoria etheopicească* (ms. 57), copiată de moldoveanul T. Jora[149] la 1786, apar numai forme vechi cu auxiliar variabil: „cum socotiţi *să* mă *fiu făcut* atunce ?" (ms. 57 din BAR, p. 10), „mă tem ca nu cumva *să fie metaherisit*" (*ibid.,* p. 14), etc. În *Varlaam şi Ioasaf* (ms. 1551 copiat în anul 1799) întâlnim aceeaşi situaţie: *să fie fost* (f. 138^{v}). Dintre manuscrisele consultate datorate copiştilor moldoveni numai ms. 158 (*Istoria lui Erotocrit*), copiat de Ioniţă Tăutul la 1785, conţine formele noi: *să* nu-mi *fi spus* (ms. 158 din BAR, f. 83^{v}), *să* nu *fi apucat* (*ibid.,* f. 49^{v}), *să mă fi întâmplat* (*ibid.,* f. 123^{r}), *să*-mi *fi pus* (*ibid.,* f. 123^{r}), etc.

Interesante pentru apariţia şi generalizarea inovaţiei sunt mărturiile gramaticilor de pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. În prima gramatică românească, cea a lui D. Eustatievici-Braşoveanul (1757), nu este înregistrată forma nouă (vezi D. Eustatievici-Braşoveanul, *Gramatica rumânească*, ediţia N. A. Ursu, Bucureşti, 1969, p. 52). S. Micu şi Gh. Şincai în *Elementa Linguae Daco-Romanae sive Valachicae* (1780) „recomandă" formele vechi *să fiu (fii, fie) lăudat* (p. 38). Gh. Şincai păstrează în a doua ediţie (1805) aceeaşi recomandare. De fapt, în scrierile lor, Micu şi Şincai au folosit numai forme variabile. La fel procedează şi Budai-Deleanu, care în *Ţiganiada* (1812)

[149] Copistul s-a născut, după G. Ştrempel (*Copişti de manuscrise româneşti până la 1800*, I, Bucureşti, 1959, p. 137) în anul 1740.

Scanned with OKEN Scanner

întrebuinţează numai forme vechi[150]: *să o fie stropit* (T, 288), *să fie* muntenii în*trat* (T, 257), *să fie avut* (T, 125). Primul dintre reprezentanţii Şcolii Ardelene care adoptă noile forme este P. Maior. În *Istorie pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812, apar: *să se fi amestecat* (p. 19), *să fi avut* (p. 18). Uneori forma nouă apare în această operă alături de forma veche: *să fi lăsat* (p. 19), dar, în fraza următoare, *să fie avut*. Numărul formelor noi este însă mult mai mare decât cel al formelor vechi (în primele 20 de pagini am întâlnit 7 forme noi şi o singură formă veche). Aceasta înseamnă că, spre deosebire de S. Micu, Şincai şi Budai-Deleanu, P. Maior considera literare formele cu auxiliarul invariabil. În *Dialog pentru începutul limbii române între nepot şi unchi* (reprodus în *Introducerea „Lexiconului de la Buda"*, 1825) nu mai apare nici o formă veche: *să-l fi tras*, *să-l fi vrut*, etc.

Exemplul lui P. Maior nu este urmat de ceilalţi ardeleni. C. Diaconovici-Loga[151] „recomanda" şi folosea pe la 1820 numai formele vechi, iar D. Bojincă deşi, admirator al lui P. Maior, folosea şi pe la 1828: *să fie rămas (Respundere desgurzătoare la cârtirea cea din Halle*, Buda, 1828, p. 70), *să se fie însoţit* (*ibid.*, p. 71), iar Nicolae Stoica de Haţeg, bănăţean din Mehadia: „*să* vă *fie întîlnit* turcii" (SHD, 261).

Formele noi se generalizează în scrisul ardelenilor abia după 1840. O situaţie interesantă prezintă scrierile din Muntenia: Deşi, după cum s-a arătat, forma nouă era răspândită în textele tipărite şi în manuscrisele munteneşti de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, mărturiile gramaticilor sunt în contradicţie cu realitatea. Ienăchiţă Văcărescu, cu toate că în *Istorie a preaputernicilor împăraţi otomani* (1788-1793) foloseşte formele invariabile, în gramatica sa „recomandă" formele variabile[152]. Peste aproximativ 40 de ani, Eliade Rădulescu, care a impus în limba literară multe forme moderne[153], recomandă, de asemenea, în gramatica sa[154] formele vechi variabile, deşi, în „Curierul românesc", „Curierul de ambe sexe" şi în scrierile sale, el folosea forme noi: *să fi apucat* (CAS, II, p. 98) *să fi fost* (*ibid.*, p. 334) etc. Aceste fapte arată că atât I. Văcărescu, cât şi Eliade erau primii care încălcau „recomandările" din propriile lor gramatici, când acestea nu corespundeau uzului, vorbirii populare. În realitate, exceptând textele religioase şi unele documente oficiale, formele variabile ale conjunctivului perfect nu mai apar după 1800 în scrisul muntenilor: B. P. Mumuleanu, D. Golescu, A. Pann, C. Bolliac, D. Bolintineanu etc. folosesc cu consecvenţă numai formele noi.

De fapt, majoritatea gramaticilor apărute în Muntenia după *Gramatica* lui Eliade „recomandau" numai formele invariabile[155].

Autorii de gramatici din Moldova şi din Ardeal, unde formele vechi se mai pronunţau pe alocuri şi unde tradiţia scrisă era mai puternică, „recomandă" formele vechi

---

[150] Cf. şi Luiza Seche şi Mircea Seche, *Limba şi stilul lui I. Budai-Deleanu*, în *Contribuţii la istoria limbii literare în secolul al XIX-lea*, vol. III, Bucureşti, 1962, p. 55. Nu putem fi de acord cu autorii lucrării citate, care cred că formele variabile „nu mai pot fi regăsite în secolul al XIX-lea" (*ibidem*, p. 55).

[151] Cf. C. Diaconovici-Loga, *Gramatică românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822.

[152] Cf. I. Văcărescu, *Observaţii sau băgări de seamă asupra regulelor şi orânduielelor gramaticii rumâneşti*, Râmnic, 1787, p. 67.

[153] Cf. I. Eliade Rădulescu, *Gramatică românească*, Sibiu, 1828, p. 66.

[154] *Ibidem*, p. 66.

[155] Cf. Iordache Golescu, *Observaţii sau băgări de seamă asupra canoanelor gramaticii rumâneşti*, Bucureşti, 1840, p. 44; G. Hill, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, 1858, p. 29 etc. După 1840, formele vechi sunt recomandate în Muntenia numai de două gramatici: *Rudimentele gramaticii române*, Ploieşti, 1848, p. 76, a lui I. G. Codru şi *Manual de gramatică română*, Bucureşti, 1867, p. 33, a lui V. Stilescu.

Scanned with OKEN Scanner

variabile (*să fiu cântat*) şi după 1830[156]. Abia după 1870 gramaticii, indiferent de regiune, nu mai recomandă formele vechi, ceea ce înseamnă că ele încep să fie considerate în afara normei limbii literare unice. Semnificative sunt notele din *Gramatica românească*, Iaşi, 1893, a lui H. Tiktin: „Auxiliarul este invariabil. Rostirile *eu să fiu jurat*, *tu să fii tăiat* sînt de respins" (p. 184) şi din *Gramatica limbii române*, Iaşi, 1884, a lui I. Nădejde: „trecutul conjunctiv este acuma fără forme personale; în limba mai veche şi acuma pe alocurea se zice *să fiu fost*, *să fii fost* etc." (p. 134). Aceste mărturii arată că formele vechi mai erau încă în uz în unele regiuni pe la sfârşitul secolului trecut, dar că ele erau condamnate de gramatici, erau considerate neliterare. Faptul că în unele graiuri populare formele vechi se mai menţineau este dovedit şi de culegerile din literatura populară de pe la sfârşitul secolului trecut[157]. G. Weigand, în urma anchetelor, consemna că în graiul bănăţean auxiliarul de la perfectul conjunctiv este variabil[158]. Între cele două războaie mondiale, E. Petrovici întâlneşte forma veche la moţii din Scărişoara: „*Să* nu *h'ie zâs* aşa, ar h'i fost a lui" (Em. Petrovici, *Folclor de la moţii din Scărişoara*, „Anuarul Arhivei de folclor", V, 1939, p. 167), dar *să nu h'i fostă* (*ibid.*, p. 160). Se pare însă că aceasta este singura arie în care mai există formele variabile, căci, consultând textele din *Graiul nostru*, vol. I-II, Bucureşti, 1908; *Antologia dialectuală* (alcătuită de Ovid Densusianu), Bucureşti, 1915; *Texte dialectale* (culese de Em. Petrovici), Sibiu-Leipzig, 1943 şi *Texte dialectale. Oltenia* (publicate sub direcţia lui B. Cazacu), Bucureşti, 1967, am întâlnit numai forme noi (în ALR nu există nici o hartă referitoare la formele conjunctivului perfect).

În concluzie, urmărirea cronologică a formelor de conjunctiv perfect arată că în majoritatea textelor din secolul al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea existau numai forme cu auxiliarul variabil. Forma cu auxiliarul invariabil, deşi apare numai într-un document din secolul al XVI-lea şi în unul din secolul al XVII-lea, se răspândeşte mai ales în secolul al XVIII-lea mai întâi în textele din Muntenia şi după aceea în cele din Moldova, Ardeal şi Banat. Generalizarea ei trebuie încadrată în contextul marilor prefaceri de modernizare a limbii române literare din secolul al XIX-lea. Procesul de impunere a inovaţiei, de trecere de la facultativ la obligatoriu, este destul de lung, ţinând mai mult de un secol.

2.5.6. Care sunt cauzele care au determinat această inovaţie ?

Trebuie arătat că mult discutata problemă a cauzelor care au dus la înlocuirea vechii forme verbale ((eu) *să fiu cântat*) cu forma invariabilă (*să fi cântat*) este departe de a fi rezolvată. Majoritatea cercetătorilor au considerat că principala cauză a acestei schimbări ar fi fost omonimia conjunctivului perfect activ cu conjunctivul prezent pasiv. Teza a fost susţinută mai întâi de Al. Lambrior (*Ceva despre conjunctivul românesc*, „Revista de istorie, arheologie şi filologie", I, 1883, p. 44), care emite cunoscuta „lege" a diferenţierii: „de câte ori o formă serveşte a exprima două categorii gramaticale deosebite se iveşte în limbă tendinţa de a bifurca" (p. 44). Ideea este luată fără modificări de aproape toţi

[156] Vezi Gh. Săulescu, *Gramatică rumânească*, Iaşi, 1835, p. 113 (Săulescu înregistrează, alături de formele vechi, şi formele noi, fără însă a face nici o menţiune în ceea ce priveşte uzul lor); C. Platon, *Manual de gramatică română*, Iaşi, 1845, p. 44; P. M. Câmpeanu, *Gramatică românească*, Iaşi, 1848, p. 103; N. Bălăşescu, *Gramatică daco-română*, Sibiu, 1848, p. 76; V. Ianoviciu, *Gramatica limbei româneşti*, Viena, 1851, p. 76; A. T. Laurian, *Tentamen criticum*, Viena, 1840, p. 166; A. Pumnul, *Grammatik der rumänischen Sprache...*, Viena, 1864, p. 139. Dintre moldoveni, primul gramatic care „recomandă" forma invariabilă este V. Mircesco (V. Alecsandri), *Grammaire de la langue roumaine*, Paris, 1863, p. 49.

[157] Vezi Enea Hodoş, *Poezii populare din Banat*, Caransebeş, 1892. În P. Ispirescu, *Legendele şi basmele românilor*, Bucureşti, 1882, am întâlnit numai o formă cu auxiliar variabil: *să fie făcut* (p. 203).

[158] Cf. G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, „Jahresbericht", III, Leipzig, 1896, p. 247.

Scanned with OKEN Scanner

cercetătorii care au discutat acest fenomen (Leca Morariu, *lucr. cit.*, p. 52; Alf Lombard, *art. cit.*, p. 51; Gh. Poalelungi, *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1962, p. 364; A. Graur, *op. cit.*, p. 204).

După cum se va vedea din faptele examinate mai jos, efectele acestei omonimii (sau mai bine zis omofonii) de paradigme dintre conjunctivul perfect activ şi conjunctivul prezent pasiv erau neglijabile sau chiar nule în „vorbire", în realizarea sintagmatică, în "instanţa de comunicare". Greşeala celor care consideră omonimia ca sursă a schimbării în discuţie derivă din faptul că se ia în consideraţie numai paradigma (omonimia respectivă existând numai în planul paradigmatic), fără a ţine seama de situaţia din „vorbire", din actul concret de comunicare, unde omonimia se rezolvă. De aceea, pentru a vedea dacă omonimia conjunctivului perfect activ cu conjunctivul prezent pasiv a fost cauza care a dus la transformarea lui *să fie cântat* în *să fi cântat*, trebuie să analizăm omonimele respective în planul comunicării, în realizările contextuale din epoca în care s-a produs diferenţierea. Am luat pentru aceasta un număr de 100 de fraze în care apar forme de conjunctiv perfect variabile, extrase la întâmplare din texte scrise în perioada în care se petrece înlocuirea vechii forme variabile cu forma nouă invariabilă[159].

Analizând contextele am ajuns la următoarele constatări:

a) Omonimia conjunctivului perfect activ cu conjunctivul prezent pasiv se rezolvă în realizările contextuale în toate cele 100 de fraze (100 %), adică în toate contextele folosirea formelor cu auxiliar variabil nu ducea la „reinterpretări", la suspendarea opoziţiei activ ~ pasiv.

b) În 43 de fraze (43 %) omonimia cu pasivul nu putea avea loc, căci verbele sunt intranzitive şi în cazul acestora diateza pasivă este exclusă. De pildă, în fraze ca „Dzic unii că *să fie murit* de otravă" (N, p. 122), „dzic *să fie rămas* o fată" (N, p. 111), „dzic *să fie fugit* cu o slugă" (N, p. 112) formele *să fie murit, să fie rămas, să fie fugit* nu puteau fi percepute decât ca forme de conjunctiv perfect activ, ele neputând avea flexiune la pasiv fiind intranzitive. Iată şi alte exemple cu verbe intranzitive care nu pot fi pasivizate: "ce ca cum într-un lavirint *să fim intrat* ni să pare" (D. Cantemir, H, 60).

c) În 11 fraze (11 %) conjunctivul perfect activ nu putea fi „reinterpretat" ca pasiv, întrucât formele lui sunt la plural sau la feminin singular, unde pasivul are alte forme (cu participiul variabil după gen şi număr) decât activul („Trebuia că ea *să fie văzut*" (= conjunctiv perfect activ), dar „Trebuia ca ea *să fie văzută* de... " (= conjunctiv prezent pasiv, căci există desinenţa *-ă* la participiu)) "Dovedeşte-să că acea a romanilor trecere prin Dachia în Misia prea scurtă *să fie fost* şi supt acelaşi împărat iarăşi la locul său *să fie întors*" (D. Cantemir, H, 193). Singurele forme în care exista identitatea de forme erau cele de singular masculin, dar şi în cazul acestora, după cum se va vedea, existau mijloace de rezolvare a „omonimiei".

Prin urmare, în 54 % din numărul contextelor alese, problema „omonimiei" cu pasivul nici nu trebuie pusă.

d) Cercetând cele 46 de fraze care conţin verbe tranzitive cu „omonimie posibilă" la masculin singular, am constatat că şi în cazul acestora omonimia se rezolvă prin diferite mijloace:

1) În 17 fraze (17 %) conjunctivul perfect apare la diateza reflexivă, având prin urmare o marcă (pronumele reflexiv) care face ca omonimia cu pasivul să nu se producă:

[159] Frazele au fost extrase din texte reprezentând „stiluri" diferite: I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, 1955; D. Cantemir, *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*, I, Iaşi, 1835; *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*; vol. I-II, Bucureşti, 1959-1966; *Îndreptarea păcatelor*, Iaşi, 1768; *Antologhion*, Iaşi, 1755; *Uciderea spătarului Stavrache* (ms. 4468 din BAR), *Octoih*, Râmnic, 1811 şi din alte texte.

Scanned with OKEN Scanner

"nu să va cădea a să socoti că doară cu acesta mijloc cel de roman singe *să să fie stricat*" (D. Cantemir, H, 20); „prea cu cuviinţă ar fi fost *să să fie tipărit* şi *să să fie pus* la sfârşitul cărţii" (*Octoih*, Râmnic, 1811, BRV, III, p. 53), „nu ştim *să să fie bătut*" (SN, p. 143) etc.

2) În 27 de fraze (27 %) mijlocul de diferenţiere între conjunctivul perfect activ şi conjunctivul prezent pasiv este complementul (direct sau indirect) care însoţeşte de obicei forma de activ. Dintre acestea, 22 fraze au complementul direct sau indirect intercalat între morfemul conjunctivului şi auxiliarul *a fi*: „zic *să-l fie învăţat* turcii" (N, p. 11), „zic *să-i fie tăiat* capul" (N, p. 106), „*să* nu ***o fie cerut***" (ms. 4468 din BAR, p. 96), "scriu unii precum Lupiţin *să fie invitat* pre Fritighenn, domnul gothilor" (D. Cantemir, H, 225), "Ştefan cel Mare şi Bun *să fie dat* pre fie-sa, Iliana, după Ivan Vasilovici, împăratul Moscului" (*id.*, p. 20).

Intercalarea obiectului direct sau indirect între componentele formei conjunctivului perfect reduce la minimum posibilitatea ca această formă verbală să fie reinterpretată în momentul rostirii ei *să o fie rostit* (D. Cantemir, H, 14), *să-i fie păzit* (*id.*, p. 14), *să-l fie chemat Sarralis* (*id.*,, p. 63).

Cercetările recente de pragmatică şi de psiholingvistică au dovedit că, întrucât vorbirea are un caracter linear, un rol de seamă în micşorarea posibilităţii de reinterpretare într-un context în care apar omonime îi revine *locului* pe care-l ocupă omonimul respectiv în raport cu alte mijloace redundante[160]. Cu cât redundanţa este plasată mai la începutul comunicării, mai în *faţa* omonimului, cu atât cantitatea de informaţie pe care o aduce omonimul respectiv este mai mică şi, ca atare, posibilităţile de reinterpretare mai reduse[161].

3) Mijlocul de diferenţiere este plasat după conjunctivul perfect numai în 5 fraze: „mi se pare bine *să fiu întrarmat* pe ostaşi" (*Antologhion*, Iaşi, 1755, BRV, II, 129), „Poate până acuma *să* nu *fii cunoscut*, o cititorule, câtă răutate iaste a veţui întru păcat" (*Îndreptarea păcătoşilor*, Iaşi, 1768, BRV, II, p. 185), „Trebuia *să fie chemat* pe călugărul mânăstirii" (DRA, II, p. 667) etc. Dacă aceste fraze s-ar fi încheiat după conjunctivul perfect, acesta s-ar fi putut într-adevăr confunda cu conjunctivul prezent pasiv. Dar, întrucât frazele nu au ca ultim element conjunctivul perfect, prezenţa complementului direct sau a propoziţiei completive directe rezolvă omonimia.

Datele statistice prezentate mai sus arată că omonimia conjunctivului perfect activ cu conjunctivul prezent pasiv se rezolvă 100 % în vorbire.

Adăugând la acestea faptul că în comunicarea orală „omonimia nu există pentru cel ce vorbeşte"[162] (fiindcă el ştie dinainte la ce sens se referă când se exprimă), ci numai pentru interlocutor, precum şi faptul că diateza pasivă cu *a fi*, era slab folosită în limba veche[163] (inclusiv în perioada când se petrece schimbarea în discuţie) şi că, atunci când apărea, putea fi precedată sau urmată de complementul de agent, **putem afirma că omonimia dintre perfectul conjunctiv activ şi conjunctivul prezent pasiv nu putea fi o cauză pentru schimbarea formei, variabile (*să fiu cântat*) în forma invariabilă (*să fi cântat*)**. De fapt, limba română mai posedă astfel de „omonimii", fără ca acestea să fi fost înlăturate. E suficient să amintim existenţa omonimiilor de paradigmă între viitorul II activ şi viitorul I pasiv, dintre condiţional perfect activ şi condiţional prezent pasiv etc. Omonimia

[160] Cf. T. Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică*, Bucureşti, 1963, p. 453.
[161] *Ibidem*, p. 453.
[162] Cf. R. Jakobson, *op. cit.*, p. 94.
[163] Cf. H. Tiktin, *Gramatică română*, I, Iaşi, 1893, p. 202. Autorul explica rara folosire a pasivului în limba veche prin aceea că „în română *a fi* + participiul nu arată că subiectul suferă lucrarea, ci că subiectul se află într-o stare care este rezultatul unei lucrări deja săvârşite" (*ibidem*, p. 202). Mai des se folosea reflexivul pasiv (*Uşa **se deschide** de cineva*" pentru *"Uşa **este deschisă** de cineva*").

Scanned with OKEN Scanner

gramaticală, ca şi cea lexicală nu poate fi luată în discuţie numai pe baza unor fapte izolate de „limbă", ci trebuie analizată şi pe planul „vorbirii" (în instanţa de comunicare) în care ea îşi capătă, de fapt, rezolvarea. De aceea, explicarea înlocuirii vechii forme variabile cu noua formă invariabilă ni se pare nu numai insuficientă, ci şi total eronată.

2.5.7. O altă explicaţie a inovaţiei a fost dată de Alf Lombard (*op. cit.*, p. 49-50) care crede că apariţia lui *fi* invariabil se datoreşte unor factori de natură fonetică. Transformarea ar fi pornit de la persoana a III-a singular şi plural (care sunt cele mai frecvente) prin scurtarea lui *să fie cântat* în *să fii cântat*, după cum s-a petrecut cu *nu ie bun* > *nu-i bun* (auxiliarul fiind neaccentuat în frază). Apoi s-ar fi produs dispariţia semivocalei finale (*u*) la persoana I în grupuri ca *să fiu mers* (din cauza caracterului bilabial al lui *u* şi *m*). De la persoanele I şi a III-a singular şi plural, *fi* s-ar fi generalizat şi la persoanele a IV-a şi a V-a, proces facilitat şi de caracterul enclitic al auxiliarului, care, în raport cu conjuncţia *să*, era sensibil în faţa unui participiu trisilabic (*să fiu socotit* - ˋ - - - ˋ -) sau bisilabic (*cântat*). Este posibil – arată Alf Lombard – ca pierderea lui *u* din *fiu* şi a lui *i* din *fii* să se fi datorat fuziunii din faţa unui participiu care să începă cu *u* sau *i*: *să fiu umplut* > *să fi umplut*, *să fii iubit* > *să fi iubit* (*art. cit.*, p. 50).

Această explicaţie ar convinge dacă ar arăta **de ce** transformarea s-a petrecut numai la activ[164] şi nu şi la pasiv (unde există acelaşi complex sonor) sau în grupuri de tipul ***să fiu* + adjectiv** (*să fiu ud, să fiu urât*). Este ştiut, de altfel, că un fonem care are valoare morfologică rezistă legilor fonetice[165]. Analogia făcută de Alf Lombard între *nu ie bun* (> *nu-i bun*) şi *să fie cântat* > *să fi cântat* nu este prea fericită: în primul caz transformarea se putea petrece pentru că *a fi* la indicativ prezent are temă supletivă şi, deci, lipsa lui *-e* n-ar fi provocat confuzii de persoană, pe când *-e* din *să fie cântat* este singurul fonem cu valoare morfologică contrastivă la persoana a III-a (opunându-se lui *u* de la persoana I şi lui *-i* de la persoana a II-a).

Din aceste motive considerăm că explicaţia prin factori de natură fonetică a inovaţiei în discuţie, fără a fi greşită, nu este suficientă. Spre deosebire de prima explicaţie, care ţine seama numai de planul paradigmatic, această explicaţie se referă numai la planul sintagmatic, la situaţia concretă din unele acte de vorbire. Nici una din ele nu ţine seama de faptul că schimbarea lui *să fie cântat* în *să fi cântat* s-a petrecut într-o **epocă determinată**, că explicaţia ei comportă, pe lângă aspectul „sincronic", şi un aspect „diacronic". Limba este un fenomen istoric, un fenomen care se constituie diacronic, dar care funcţionează sincronic. De aceea, cercetarea oricărei schimbări se realizează numai prin efectuarea unor „secţiuni sincronice" în procesul evolutiv, ţinându-se seama de punctele slabe din sistem în care o schimbare este de aşteptat.

Din acest motiv, pentru a răspunde la întrebarea **de ce** şi **cum** a ajuns *să fiu (fii, fie) cântat* la *să fi cântat* este necesară în prealabil secţionarea procesului, analiza sincronică a situaţiei pe care o aveau *să fiu (fii, fie) cântat*, respectiv *să fi cântat* în sistem şi în structură. Numai după aceea se poate trece la găsirea cauzei.

De aceea, înainte de a discuta cauzele schimbării, ne vom opri asupra analizei „funcţiilor" (întrebuinţărilor) conjunctivului perfect. Cu toate că întrebuinţărilor conjunctivului în general îi este consacrat un întreg capitol (*Capitolul al IV-lea*), considerăm că este absolut necesară, pentru problema soluţionării cauzelor care au dus la înlocuirea formelor variabile

[164] Cf. şi I. Coteanu, *Contribuţii la teoria articolului*, SCL, IX, 1958, p. 25: „Conjunctivul perfect românesc *să fi avut* a ajuns la o singură formă după secolul al XVI-lea, dar nu fiindcă auxiliarul ar fi fost alterat din punct de vedere fonetic. El există şi astăzi ca *să fiu*, *să fii*, *să fie* la conjunctivul prezent".
[165] Cf. R. Jakobson, *op. cit.*, p. 173; I. Coteanu, *art. cit.*, p. 25.

Scanned with OKEN Scanner

cu forme invariabile de perfect conjunctiv, luarea în discuţie, în acest capitol de morfologie, a unor probleme de sintaxă, cum este aceea a întrebuinţărilor conjunctivului perfect.

2.5.8. Întrebuinţarea conjunctivului perfect şi relaţiile lui cu alte timpuri şi moduri

Plecând de la ideea menţionată mai sus, după care cauzele schimbărilor lingvistice pot fi surprinse numai prin realizarea unor „secţiuni sincronice" în procesul evolutiv, am efectuat în istoria „funcţiilor" perfectului conjunctiv trei secţiuni sincronice. Prima secţiune vizează perioada în care vechea formă *să fiu (fii, fie, fim, fiţi, fie) cântat* abia începuse să fie înlocuită cu forma nouă invariabilă *să fi cântat* (secolele al XVI-lea şi al XVII-lea). A doua, şi cea mai importantă, se face chiar în procesul de înlocuire a vechii forme cu forma invariabilă. Întrucât acest proces se întinde pe o perioadă de aproximativ 150 de ani, pentru ca secţiunea noastră să rămână „sincronică", ne-am referit mai ales la perioada maximei înlocuiri – sfârşitul secolului al XVIII-lea. A treia secţiune vizează „funcţiile" formei invariabile după generalizarea ei în limba literară.

2.5.9. a) Ca şi în limba actuală, în epoca când forma variabilă era singura folosită, întrebuinţarea de bază a conjunctivului perfect era aceea de nucleu al unei propoziţii dependente. Spre deosebire de limba actuală, limba veche poseda însă şi un conjunctiv perfect care putea să apară în propoziţii principale **enunţiative** (independente). Această întrebuinţare n-am întâlnit-o în textele din secolul al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea. În schimb, ea este foarte frecventă în textele din a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi de la începutul secolului al XVIII-lea (la cronicari, la Cantemir şi în documentele particulare): „Aşişderea şi pe apa Prutului căreia se zice Hierassis *să fie făcut* o cetate" (NC, p. 178). „Aflând tătarul că au fost hatmanul leşesc *să fie dzis* tătarul acela că nu trebuieşte să trăiască omul în lume" (N, p. 11), „vădzând că tot strănută un boier *să fie dzis* „Viermi doamne"" (N, p. 113); "şi într-acesta chip Rea, zîmislind, *să fie născut* gemeni, carii s-au chemat Remus şi Romulus"(D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80); „n-au ieşit sau *să fie* mai *răspuns* vreodată că nu sînt vecini" (1732, DRA, II, p. 182). D. Cantemir foloseşte formele de conjunctiv perfect românesc ca echivalente ale formelor de mai mult ca perfect latinesc: "Iliaş, feciorul lui Alexandru Vodă, *să fie luat* doamnă pre Maria, sora Sofiii, crăiasii lui Vladislav, craiul leşesc; Ştefan cel Mare şi Bun *să fie dat* pre fie-sa, Iliana, după Ioan Vasilievici, împăratul Moscului" (*Hronicul...*, *Predoslovie*, p. 20). Textul latin redactat de autor: "Heliam Alexandri filium, *duxisse* uxorem Mariam, germanam sororem Sophiae, reginae Vladislai regis Poloniae; Stephanum principem, filiam suam Helenam filio Magni Moscoviae ducis Ioannis Basilidis, connubio *iunxisse*" (*id.*, p. 34).

Din aceste exemple reiese că perfectul conjunctiv putea să fie folosit în propoziţii principale enunţiative (în stil indirect) şi că valoarea lui era fie de condiţional perfect (în primele patru exemple), fie de indicativ perfect (în ultimul exemplu). Această echivalenţă morfologică aduce cu sine în cursul secolului al XVIII-lea o serie de schimbări în întrebuinţarea perfectului conjunctiv: el este din ce în ce mai mult concurat de condiţionalul perfect (când acţiunea este considerată de vorbitor ca ireală sau presupusă) şi de indicativ perfect (când acţiunea era considerată de vorbitor ca reală). Concurenţa duce în cele din urmă la eliminarea totală a conjunctivului perfect din propoziţiile principale. După 1830, el nu mai este întâlnit în texte cu această întrebuinţare în stil indirect.

Pierderea capacităţii de a apărea în propoziţii principale enunţiative a conjunctivului perfect, transformarea lui numai în timp de relaţie (care-şi poate exprima persoana şi numărul prin mijloace sintactice) este, după părerea noastră, **un prim factor care ajută la pierderea distincţiei personale prin auxiliar**.

Dacă din principalele enunţiative din stilul indirect perfectul conjunctiv a dispărut după secolul al XVIII-lea, fiind înlocuit cu condiţionalul perfect, nu acelaşi lucru se întâmplă în

Scanned with OKEN Scanner

propoziţiile optative, imperative sau interogative. În aceste propoziţii, conjunctivul perfect şi-a lărgit întrebuinţarea, şi aceasta şi ca urmare a dezvoltării pe care o ia în secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea valoarea de „prezumtiv" a modului conjunctiv[166].

Astfel, pentru secolul al XVI-lea şi al XVII-lea nu am întâlnit în texte nici un exemplu de conjunctiv perfect în propoziţii exclamative sau interogative, în schimb în secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea numărul lor este mare atât cu forma veche: *„să* nu o *fie cerut* !" (ms. 4468 din BAR, f. 96[r]), cât şi cu forma nouă: *„să fi văzut* plânset şi bucurie !" (ms. 1817, f. 138, 143[r]), *„să* mă *fi întâmplat* eu la acea straşnică bătălie !" (ms. 158 din BAR, f. 123) etc. Geneza acestui conjunctiv absolut trebuie căutată într-o elipsă: „Trebuia *să* nu o *fie cerut*" > *să nu* o *fie cerut* ! etc.

După secolul al XIX-lea, construcţia a rămas frecventă: „Dacă m-ai văzut că sînt fată/*Să* mă *fi ţâpată*-n apă" (*Folclor din Transilvania*, I, Bucureşti, 1962, p. 161), *„Să fi rămas* fecior la plug / *Să fi rămas* la coasă" (O. Goga, *Poezii*, Bucureşti, 1907, p. 32), „dar unde *să fi fost* ?" (M. Eminescu, *Proză literară*, Bucureşti, 1964, p. 71) etc.

Rămânerea în uz a conjunctivului perfect după înlocuirea formei vechi cu cea nouă invariabilă în astfel de construcţii se poate explica prin faptul că în stilul direct, în dialog sau monolog, precizarea persoanei se poate face şi prin alte mijloace.

2.5.9.1. Ca **formă de relaţie**, conjunctivul perfect din limba veche intră în toate sectoarele subordonării fără prea mari restricţii[167].

1) În **propoziţii subiective** – pe lângă verbe sau expresii impersonale, aflate în special la imperfect indicativ sau la condiţional perfect: bine a vrut fi *să* nu *fie născut* acesta om" (= bine ar fi fost *să* nu *se fi născut* acest om, TC, 36[v]/5-6), „vrutu-ţi-s-au cădea *să*-l *hii arătat*" (V, 448/25). Destul de des, conjunctivul perfect este selectat de adverbe predicative sau de verbe impersonale la prezent indicativ: „poate *să fie fost* Dragoş Vodă" (NC, p. 172), *„să fie grăit* nu să ştie" (CR, II, p. 53); "Într-acestaşi an, iară să pomeneşte precum gothii *să* mai *fie trecut* Dunăre" (D. Cantemir, H, 182); "Dovedeste-se precum numele *Dachiii* bulgarii *să-l fie schimbat*" (*ib.*, p. 268); "într-un lavirinth... *să fim întrat* ni să pare" (*ib.*, p. 60). În cursul secolului al XVIII-lea, întrebuinţarea în subiective a conjunctivului perfect s-a extins ca urmare a înlocuirii infinitivului perfect (Se cuvenea *a fi mers* > Se cuvenea *să fi mers*) şi ca urmare a întăririi impersonalului în limba română. Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea are loc transformarea vechilor *spun, zic* în *se spune, se zice* (+ subiectivă): *zic să fie venit* > *se zice să fi(e) venit*. "dzic să i *să fie tâmplat aşé*" (D. Cantemir, H, 221). Această întrebuinţare a fost concurată, ca şi în completivele directe, de cea a condiţionalului perfect, care înlocuieşte mai ales în limba scrisă conjunctivul perfect: *„Se zice să fi venit* > *Se zice că ar fi venit*. Deşi conjunctivul perfect exprimă irealul, ipoteticul şi prin natura lui, din punct de vedere logic, nu poate fi selectat de lexeme care exprimă probabilitatea sau realul, în limba veche, în universul narat, pentru a exprima rezerva locutorului faţă de cele relatate apare selectat astfel de lexeme: "*Dachii, dzice, şi gheţii, nu din Scandinaviia (precum socotiia Iordanes), ce din tătărâmea sau Schithia cea asiatică* ***să fie ieşit*** *mai adevarat iaste*" (D. Cantemir, H, 59).

2) În **propoziţii predicative**, conjunctivul perfect nu apare în limba din secolele al XVI-lea-al XVIII-lea. În limba actuală însă, el apare în variaţie liberă cu infinitivul perfect,

[166] În propoziţii interogative, conjunctivul perfect capătă de cele mai multe ori valoare („efect de sens") de „prezumtiv". Pentru „prezumtiv", vezi *Capitolul I*, 1.23.

[167] Vezi şi B. Dimand, *op. cit.*, p. 80-114, 143, 202, 218, Kr. Sandfeld - H. Olsen, *op. cit.*, p. 352-362. Autorii citaţi, tratând global prezentul şi perfectul conjunctivului, nu iau în discuţie restricţiile de distribuţie la care este supus conjunctivul perfect.

Scanned with OKEN Scanner

fiind selectat numai de verbe copulative aflate la imperfect indicativ sau la condiţional perfect: „Datoria noastră era (ar fi fost) *să fi mers* (de *a fi mers*)".

3) **Atributive.** În limba din secolele al XVI-lea-al XVII-lea, conjunctivul perfect era mult mai frecvent în propoziţii atributive decât astăzi: „Scrie Strecovschi cronicarul că într-acel război au căzut la robia lui Ştefan Vodă feciorul hatmanului pentru care *să fie trimis* (= ar fi trimis) hanul de peste Volga sol la Ştefan Vodă să-i slobozească feciorul" (NC, p. 250), „denafara de cetatea cea mare a Chiliei este alta mai mare, carea *să* o *fie zidit* Ştefan Vodă (NC, p. 136), „Anul în carele *să fie aşezat* Traian împăratul slobozirile româneşti în Dachia... nici unul anume nu-l însămnează (D. Cantemir, *Hronicul...,* Iaşi, 1835, p. 247), „... şi alte pricini vor fi fost carele *să fie asuprit* pe Avrelian" (NC, p. 172).

Uneori, legătura cu regenta nu este făcută de pronume sau adverbe relative, ci direct, prin juxtapunere: „N-am lăsat nici un loc *să* nu-l *him căutat* (V, p. 353/17).

În cursul secolului al XVIII-lea, când se desfăşoară procesul de înlocuire a formei variabile cu forma invariabilă, întrebuinţarea aceasta se restrânge, conjunctivul perfect fiind frecvent înlocuit cu condiţionalul perfect, formă care se răspândeşte din ce în ce mai mult după secolul al XVII-lea.

Limitarea întrebuinţării conjunctivului perfect s-a făcut însă numai în propoziţii afirmativ-enunţiative, el rămânând până astăzi în atributive care au ca regentă o propoziţie negativă (sau care conţine o negaţie) şi în propoziţii care au ca regentă o propoziţie interogativă: „n-au existat o epocă în care *să fi avut* un teatru aşa de bine întocmit" (C. Bolliac, *Opere*, II, Bucureşti, 1956, p. 25), „nu este nici un cântec de masă care *să fi fost* compus la masă" (Eliade, CAS, II, p. 334). Enunţuri pozitive, ca **A existat o epocă în care să fi avut un teatru* etc. nu sunt posibile în limba actuală.

Acest lucru dovedeşte că, în cursul evoluţiei sale, conjunctivul şi-a accentuat nu numai funcţia de subordonare, ci şi valoarea de mod al „subiectivităţii" (prezenţa negaţiei aduce întotdeauna subiectivism în expresie). Restrângerea conjunctivului perfect la fraze negative trebuie pusă pe seama accentuării valorii de ireal[168] pe care o avea încă din primele texte. Folosirea lui în fraze afirmative venea în contradicţie cu această valoare.

4) **Completive directe.** Şi în acest tip de propoziţii există deosebiri între situaţia de astăzi şi cea din limba veche.

În limba din secolele al XVI-lea-al XVIII-lea, cazurile în care conjunctivul perfect era nucleu al unei completive directe sunt numeroase. Se poate spune că 70 % din totalul întrebuinţărilor conjunctivului perfect în limba veche se găsesc în completivele directe. Frecvenţa mare a acestei întrebuinţări în limba veche rezultă din faptul că până la sfârşitul secolului al XVIII-lea conjunctivul perfect era selectat de verbele de declaraţie *a zice, a spune, a vorbi, a pomeni* cu formele *zic, spun*, vorbesc, care se foloseau pentru *se zice, se spune, se vorbeşte* cu valoare impersonală: „dzicu *să*-l *fie învăţat* turcii" (N, p. 111), „dzic *să*-i *fie tăiat* capul" (N, p. 106), "Acesta împărat multe războaie cu biruinţă asupra perşilor şi a ghermanilor *să fie avut* pomenesc scriitorii. Ce pomeneaste Evrevie şi Orasie precum acesta Alexandru dintre împăraţii romanilor *să fie cunoscut* Dumnăzău şi în camaşa sa cea de taină *să fie fost având* (= conjunctiv mai mult ca perfect non-terminativ) chipurile lui Apolon, a lui Hristos, a lui Avram şi a lui Orfevs şi acestora *să să fie fost închinând* (= m. m. ca pl. conjunctiv)" (D. Cantemir, H, 181). Există în acest text o arhitectonică a timpurilor, în care mai mult ca perfectul conjunctiv reprezintă o *lume posibilă*, dar firește, ireală (Despre *teoria lumilor posibile*, exprimate şi prin conjunctiv, vezi Jacques Moeschler, Anne Rebeul,

[168] Astăzi apariţia conjunctivului perfect este strâns legată de prezenţa în regentă a pronumelor negative *nici unul, nici una* şi a adverbelor negative *niciodată, nicăiri, niciunde* etc.

Scanned with OKEN Scanner

1999, p. 151-161; R. Martin, *Pour une logique du sens*, Paris, 1983, p. 110).

Conjunctivul perfect era selectat şi de propoziţii regente cu subiect exprimat: „zic unii *să să fie arătat* lui Ştefan Vodă" (U, p. 120), „scriu istoriile bisericeşti că papa Grigore Dialog *să să fie rugat* şi prin descoperirea darului sfânt răspuns *să fie primit* şi precum *să fie luat*, pe Traian din muncile iadului *să fie scos*" (Cantemir, H, 254), „*să-l fie călcat* şi *domolit* scriu istoricii (*ibid.*, p. 259) etc. În literatura istorică, şi mai ales la Cantemir, întrebuinţarea conjunctivului perfect în completive directe atinge apogeul. De pildă, numai la Cantemir, în *H*, pe 20 de pagini (p. 251-270) am înregistrat 22 de exemple, ceea ce este foarte mult pentru frecvenţa acestui timp. Însă chiar din secolul al XVII-lea concurenţa pe care i-o face condiţionalul perfect este vizibilă. Ea se accentuează în secolul al XVIII-lea, când forma de conjunctiv perfect este treptat eliminată din propoziţii ale căror regente erau afirmative, rămânând numai în fraze cu regente negative: „nu cred ca el *să se fi născut* porc" (P. Ispirescu, *op. cit.*, p. 53), „n-am auzit / Frate *să se fi logodit* (Gh. Cătană, *Balade popolare din gura poporului bănăţean*, Braşov, 1895, p. 75) etc. Astăzi, folosirea conjunctivului perfect după verbele *a crede*, *a auzi*, *a spune*, *a zice* este posibilă numai dacă acestea conţin o negaţie (enunţuri ca „cred *să fi mers* acolo" sunt neobişnuite astăzi, dar cele de tipul „nu cred *sa fi mers* acolo" au rămas uzuale). În fraze afirmative, conjunctivul perfect ca nucleu al unei completive directe s-a păstrat până pe la 1830: „veşti rele spun că *să să fi* mai *lovit* turcii o dată, *să fi căzut* şi *să fi luat* şi patru tunuri" (1821, SN, p. 145), „am auzit că *să fie venit*" (*Ibid.*, p. 132), „să zicem *să fie învăţat* dachii limba romanilor" (D. Bojincă, *op. cit.*, p. 76), „să zicem *să fie fost* grecii" (*ibid.*, p. 56) etc.

În fraze afirmative, conjunctivul perfect s-a menţinut şi după 1830, dar numai după verbe de dorinţă (*a dori*, *a pofti*, *a vrea*, *a prefera*) şi numai când acestea erau la condiţional perfect sau la imperfect indicativ (*aş fi dorit (doream) să fi mers acolo*).

5) **Completive indirecte.** Întrebuinţarea conjunctivului perfect ca nucleu al unei propoziţii indirecte este destul de frecventă în limba din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea: „nici o dovadă n-au călugării cum *să fie* mai *tras* şi *să fie* mai *stăpânit* vecinii acel izvor" (1732, DRA, II, p. 185), „precum Dachia noastră cu romanii *să fie fost* lăcuită bună dovadă avem din istoricul Zanvias" (Cantemir, *op. cit.*, p. 285) etc. Remarcăm în aceste exemple nuanţa de propoziţie de relaţie a subordonatelor. Întrebuinţarea conjunctivului perfect în completive de relaţie şi în indirecte devine din ce în ce mai rară prin concurenţa condiţionalului perfect. Ea mai poate fi întâlnită în fraze afirmative până pe la 1830: „Minciuni multe sînt precum că avantgarda lui Ipsilanti *să fie întrat* în Bucureşti (1821, Sibiu, SN, p. 132) etc. În fraze negative şi în fraze care conţin un verb de îndoială (*a se mira*, *a se îndoi*), de temere (*a se teme*) în propoziţia regentă, întrebuinţarea conjunctivului perfect se întâlneşte şi mai târziu „nu-mi aduc aminte a fi făcut sămn cu mâna nici *să fi auzit* că cineva mă opreşte" (1856, *Documente privind Unirea Principatelor*, I, Bucureşti, 1961, p. 5), „Mă îndoiesc *să fi venit*", „Mă tem *să fi fost* acolo" etc. Dacă verbul din propoziţia regentă ar fi în primul exemplu la forma afirmativă şi în celelalte exemple la forma negativă, întrebuinţarea conjunctivului perfect nu ar mai fi posibilă (enunţuri ca *îmi amintesc să fi venit*, *nu mă tem (nu mă îndoiesc, nu mă mir) să fi venit* sunt neobişnuite în limba de astăzi). Aceste fapte constituie încă o dovadă că modul conjunctiv îşi accentuează după secolul al XVIII-lea caracterul de mod al subiectivităţii (vezi Capitolul I, 1.9) sau al interpretării subiective.

6) **Circumstanţiale de scop.** Cu această întrebuinţare, conjunctivul perfect apare încă din secolul al XVI-lea: La Coresi, din cele şase atestări cu conjunctivul perfect, trei sunt în propoziţii finale: „Cuvenia-ţi-se ţie să dai argintul mieu trăgarilor şi să viu *să*-mi *fiu luat* al mieu" (CT, 56^{r}/16, CC^{2}, 315/16, 318/31). În textele din secolele al XVII-lea

Scanned with OKEN Scanner

şi al XVIII-lea nu am întâlnit decât un singur exemplu: „Eu ţie *să* ţi-o *fiu dăruit* / Cu pace *să* o *fi stăpânit*" (ms. 2150 din BAR, f. 104^{v}).

Prezenţa conjunctivului perfect în propoziţii finale este condiţionată aici de forma verbului din regentă, care trebuie să apară la conjunctiv perfect sau la condiţional perfect. În limba actuală există aceeaşi restricţie: „Să te fi dus *să*-l *fi văzut*". Restrângerea posibilităţilor de distribuţie a conjunctivului perfect din finale se poate explica prin aceea că această formă, exprimând **anterioritatea** faţă de acţiunea din regentă, vine în contradicţie cu scopul acţiunii care presupune un prezent sau un viitor. Folosirea în regentă a unei forme de conjunctiv perfect permite conjunctivului perfect din finală să exprime o acţiune **posterioară** sau **concomitentă**, aceasta nemaivenind, prin urmare, în contradicţie cu ideea de scop. În tot cazul, această selectare a conjunctivului perfect numai de un conjunctiv perfect sau condiţionalul perfect a făcut ca în finale el să fie extrem de rar.

7) **Circumstanţiale de cauză.** Şi această întrebuinţare este foarte rară căci modul conjunctiv nu este potrivit pentru exprimarea cauzei. Am înregistrat-o într-un singur exemplu din *Alexandria* din 1620: „şi se căè şi cele ce nu scoase mult, că-l împărţiè cu ceia ce nu scoaseră nimică şi se căè şi cela ce nu scoase nimică, *să fie luat* (= că ar fi luat) mult" (A, p. 91). În această frază, conjunctivul perfect are ca echivalent, în propoziţia coordonată, indicativul imperfect (*împărţiè*). În *Alexandria* publicată de P. Bart în 1794 (care reproduce cu mici modificări textul de la 1620), în locul conjunctivului perfect din această cauzală apare condiţionalul perfect (*ar fi luat*). Prin urmare, şi în propoziţii cauzale întrebuinţarea conjunctivului perfect a fost limitată (şi apoi a dispărut după secolul al XVIII-lea), ca urmare a concurenţei condiţionalului perfect şi imperativului indicativ.

8) **Condiţionale.** Selectat tot de un imperfect indicativ sau condiţional perfect în propoziţia regentă, conjunctivul perfect şi-a lărgit întrebuinţarea în propoziţiile condiţionale pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă. Astfel, în textele din secolul al XVI-lea, în condiţionale, perfectul conjunctivului nu apare. În secolul al XVII-lea este foarte rar. Frecvenţa lui creşte vertiginos în cursul secolului al XVIII-lea şi al XIX-lea, când el apare şi la stilul direct. În textele din această perioadă el apare mai ales cu forma nouă: „... *să fi intrat* înlăuntru te lua mare mirare" (ms. 4468 din BAR, f. 95^{r}), „*să fi trăit* şi pe hatman şi pe Ruset prăpădea" (*ibid.*, f. 96^{r}), „Dam şi coroana numa tu-n bătaie *să* nu *fi pierdut*" (A. Pann, *Scrieri literare*, I, Bucureşti, 1963), „Apoi *să* mă *fi luat* / Atunci te-aş fi lăudat" (dintr-un manuscris ardelean de pe la 1850, publicat de I. Breazu în „Anuarul Arhivei de folclor", 1939, p. 94) etc. În condiţionale, perfectul conjunctiv s-a găsit întotdeauna în variaţie liberă cu imperfectul indicativului şi cu perfectul condiţionalului („*Să fi fost* aş fi văzut = Dacă *aş fi fost (eram)* aş fi văzut (vedeam)".

9) **Concesive.** Fiind legată de valoarea condiţională, şi această întrebuinţare a devenit mai frecventă pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă. În textele din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea nu am întâlnit nici un exemplu de conjunctiv perfect în concesive. În schimb, în textele de la din secolul al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea forma este relativ frecventă: "Aşişderea supt vremile a unor împăraţi, măcar că spre părţile acestea ceva *să să fie lucrat*, la cei mai curaţi scriitori n-am aflat, însă noi şi a acelora viaţă şi vremea stăpânirii lor, câtă *să fie* fost, cu însămnare n-am trecut-o (D. Cantemir, H, 36-37); "vor mărturisi precum noi de la noi măcar un cuvinţel *să nu fim adaos*... unde, ne-au dus acolo am mărs" (id., p. 37); „Şi măcar vinul lor *să fi fost*, iarăşi trebuia să meargă să ceară voie" (DRA, I, p. 833), „Tocma *să fi fost* limba dachilor slavonească... Încă poate-se din limba slavonească să se tragă izvodul numelor acestora ?" (P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1834, p. 15), „*să să fi* şi *întors*... n-ar fi putut să facă tălmăcire" (*ibid.*, p. 280) etc.

Scanned with OKEN Scanner

În propozițiile concesive, deși concurat de condițional perfect, conjunctivul perfect a rămas frecvent până astăzi. Vorbirea populară este concludentă în acest sens: „noi n-o puneam *să hi crepat* de ger" (Ovid Densusianu, *Antologie dialectală*, București, 1915, p. 31), „*Să fi dat* mii de lei, nu găseai fir de mac în năsip" (I. Creangă). Și în concesive perfectul conjunctiv este în echivalență cu imperfectul indicativ și cu condiționalul perfect, fiind în același timp selectat de aceste timpuri („Chiar *să fi fost* (chiar de *aș fi fost* (*eram*)) acolo, nu puteam face (nu aș fi făcut (nu făceam)) nimic"). Deci, conjunctivul perfect intră cu condiționalul perfect și cu imperfectul indicativ în relații (pe axa sintagmatică) și în corelații (pe axa paradigmatică). Acest fapt nu este fără importanță pentru explicarea înlocuirii formei variabile cu forma invariabilă.

10) **Consecutive.** În aceste propoziții conjunctivul perfect a fost totdeauna foarte rar. În textele din secolele al XVI-lea-al XVIII-lea am înregistrat puține exemple: „Vrutu-ți-s-au cădea, împărate, acest liubov ce arăți acmu să-l hii arătat mai de mult, *să* nu mă *hii muncit* cu atâtea munci" (V, 448/25); "într-atâta minune și mirare au cădzut cei ce-l audzisă, cât *să fie dzis* Apollonie precum îi iaste jele învățăturile și voroava frumoasă, carea numai grecilor era lăsată" (D. Cantemir, H, 70). Pentru secolul al XIX-lea, am înregistrat, de asemenea, puține exemple: „nu cred eu *să fi fost* el așa de ușurel, încât *să* nu *fi luat* vreun semn" (P. Ispirescu, *op. cit.*, p. 205). Atât în limba veche, cât și în cea actuală, conjunctivul perfect apare în consecutive numai cu condiția ca în regentă să existe un conjunctiv perfect sau un condițional perfect.

11) **Circumstanțiale de mod.** În acest tip de subordonate, atestările conjunctivului perfect sunt relativ recente (secolul al XIX-lea) și se limitează la construcțiile ***fără*** + **conjunctiv**: „... cuibul se apropia de mine *fără să se fi rupt* și *fără să se fi* acesta *simțit* (Gh. Asachi, *Scrieri literare*, București, 1956, p. 260), „nu înțelege subsemnatul de unde vine această grabă spre a hotărâ *fără să* li *se fi dat* voie a-și dovedi și ei" (1857, *Documente privind Unirea Principatelor*, București, 1961, vol. I, p. 486), „am trecut *fără ca să fi voit*" (P. Ispirescu, *op. cit.*, p. 8) etc. În modale, conjunctivul perfect intra în concurență cu infinitivul perfect[169], pe care l-a înlocuit treptat (în limba populară construcția ***fără a*** + **infinitiv perfect** a fost înlocuită de construcția ***fără să*** + **conjunctiv** (perfect)). În limba literară, conjunctivul perfect a concurat infinitivul perfect fără însă a-l elimina.

12) **Circumstanțiale de timp.** Prezența conjunctivului perfect în temporale este, de asemenea, legată de procesul înlocuirii infinitivului prin conjunctiv. Exprimând anterioritatea, conjunctivul perfect apare cu construcția *până să*, așa cum infinitivul perfect apare cu construcția *până a*: „*Până a*-l *fi desmeticit* trecu mult timp" (SN, p. 143), transformat, într-o redactare ulterioară, în „*Până să*-l *fi desmeticit*... " (*ibid.*). Conjunctivul perfect în temporale de acest tip (cu *până să*) datează din secolul al XIX-lea și se datorește înlocuirii infinitivului prin conjunctiv (vezi capitolele al III-lea și al IV-lea).

13) **Circumstanțiale opoziționale.** Nici această întrebuințare nu apare în textele din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Am înregistrat-o abia la începutul secolului al XIX-lea: „să trecea banii ce trebuia să dea la domnia lor, în *loc* și de la sine *să fi să fi jertfit* o mică sumă de bani" (D. Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, București, 1964, p. 178). În textele culte din secolele al XIX-lea și al XX-lea, în opoziționale, conjunctivul perfect se află în concurență cu infinitivul perfect (complement opozițional), introdus prin construcția mai veche *în loc (de) a* (vezi capitolul al IV-lea al lucrării de față).

2.5.10. Din examinarea diacronică a relațiilor și corelațiilor (pe axa sintagmatică și pe axa paradigmatică) a conjunctivului perfect cu alte forme verbale se desprind

[169] Este vorba de infinitivul perfect cu funcție de complement de mod introdus prin *fără (de) a*.

Scanned with OKEN Scanner

următoarele constatări:

1) Sub raportul **contextului**, formele vechi, variabile, erau folosite în contexte mult mai variate decât formele moderne, invariabile:

a) Ele puteau să apară în propoziţii principale enunţiative în stilul indirect, posibilitate pe care nu o mai au formele noi. În secolul al XVIII-lea, când se desfăşoară procesul de înlocuire a formelor variabile cu formele invariabile, asistăm la înlocuirea conjunctivului perfect cu condiţionalul perfect, astfel încât, după generalizarea formelor noi, conjunctivul perfect pierde posibilitatea de a mai apărea în principale în stilul indirect.

b) Ca formă dependentă, conjunctivul perfect variabil putea să apară atât în enunţuri afirmative, cât şi în enunţuri negative, cu rol de nucleu al unei propoziţii atributive, completive directe sau indirecte. După secolul al XVIII-lea (deci după generalizarea noilor forme), el pierde posibilitatea de a mai apărea în enunţuri afirmative, rămânând numai în enunţuri negative. Dispariţia conjunctivului perfect din principale enunţiative face ca această formă să devină în exclusivitate o formă a **subordonării**[170]. În acelaşi timp, dispariţia din enunţuri afirmative şi rămânerea lui numai în enunţuri negative aduc o accentuare a subiectivităţii, conjunctivul devenind din ce în ce mai mult un mod al **subiectivităţii**. Aceste două mutaţii în funcţiile conjunctivului perfect sunt foarte importante pentru explicarea cauzei înlocuirii formelor variabile cu forme invariabile. Rămânând numai ca formă de relaţie, conjunctivul perfect are posibilitatea de a exprima persoana prin mijloace implicite (prin intermediul verbului regent) întocmai ca infinitivul[171] sau gerunziul[172] sau printr-un subiect propriu exprimat[173] („Nu cred *să fi fost el* acela" etc.). Prezenţa negaţiei în propoziţia regentă strânge legătura între verbul regent şi conjunctivul perfect, fapt care aduce cu sine o reliefare a mijloacelor implicite de exprimare a persoanei.

Prin urmare, transformarea conjunctivului perfect în formă exclusiv de relaţie, restrângerea în unele structuri a sferei lui la stilul direct (unde persoana se poate preciza şi prin alte mijloace, fiind mereu prezentă în mintea vorbitorilor) fac ca desinenţele personale ale auxiliarului să devină mijloace redundante, desinenţele auxiliarului *a fi* de la conjunctivul perfect pot fi supuse astfel schimbărilor morfologice. Devenind mijloace redundante, desinenţele auxiliarului *a fi* de la conjunctivul perfect pot fi supuse astfel schimbărilor fonetice în „vorbire" (vezi explicaţia lui Alf Lombard expusă mai sus) şi presiunii sistemului în limbă[174].

2) Sub raportul **distribuţiei**, conjunctivul perfect se află încă din primele texte în variaţie liberă cu alte forme verbale, în primul rând cu infinitivul perfect, pe care-l înlocuieşte în propoziţii subiective, completive, circumstanţiale, şi, în al doilea rând, cu condiţionalul perfect şi imperfectul indicativului, care încep să-l concureze din ce în ce mai mult, în stilul indirect şi în enunţurile afirmative din stilul direct (*Zic unii **să fie aflat** Ştefan Vodă > Zic unii că ar fi aflat Ştefan Vodă* etc.). Variaţia liberă cu condiţionalul perfect şi cu imperfectul indicativ devine imposibilă în unele contexte în urma acestei concurenţe, din

---

[170] Din punct de vedere funcţional, conjunctivul perfect este o formă a subordonării.

[171] Cf. I. Diaconescu, *Valoarea infinitivului în limba română*, „Limba română", XVII, 1968, nr. 2, p. 119.

[172] Cf. Matilda Caragiu, *Sintaxa gerunziului românesc*, în *Studii de gramatică*, II, Bucureşti, 1958, p. 66.

[173] În legătură cu aceasta constatăm că, pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă, conjunctivul perfect cu subiect diferit de cel din regentă este din ce mai mult concurat de alte forme verbale, în special de condiţionalul perfect şi de imperfectul indicativ (*Nu-i venea să creadă **să fi făcut** Ion asta/Nu-i venea să creadă că ar fi făcut Ion asta* etc.). Conjunctivul perfect cu subiect comun cu cel al verbului din regentă nu a suferit concurenţa aceasta, el extinzându-se chiar (*Aş fi mers să fi ştiut*).

[174] Schimbările lingvistice se petrec în punctele slabe ale sistemului, acolo unde opoziţia nu are prea mare importanţă (cf. E. Coşeriu, *Sistema, Norma y Habla*, Montevideo, 1952, p. 175).

Scanned with OKEN Scanner

cauza restricţiilor la care este supusă întrebuinţarea conjunctivului perfect după secolul al XVIII-lea. De asemenea, variaţia liberă a conjunctivului cu infinitivul este împiedicată după secolul al XVIII-lea de opoziţii stilistice, în special de opoziţia *scris* (Nu credea *a fi mers* el acolo) – *vorbit* (Nu credea *să fi mers* el acolo).

Pe planul **selecţiei**, restricţiile la care este supus conjunctivul perfect se măresc după generalizarea formei invariabile, în sensul că el este cerut de **anumite verbe la anumite moduri şi timpuri**, în special la condiţional-optativ şi imperfect indicativ (*Aş fi mers (mergeam) să fi ştiut*), dar **Merg (am mers, mersesem, voi merge) să fi ştiut.*

Aceste fapte sunt, de asemenea, semnificative pentru problema înlocuirii formelor variabile cu formele invariabile. Identitatea funcţiilor conjunctivului perfect cu infinitivul, pe de o parte, şi cu condiţionalul pe de alta, paralelismul întrebuinţărilor puteau determina generalizarea tipului cu *a fi* invariabil (care exista la aceste forme echivalente: *a fi mers*, *aş fi mers*) şi la conjunctiv (*să fi mers*)[175].

Prin urmare, după părerea noastră, înlocuirea formei variabile *să fiu (fii, fie, fim, fiţi, fie) cântat* prin forma invariabilă *fi (fi cântat)* s-a făcut în urma **unei presiuni a sistemului** timpurilor trecute terminative (infinitiv perfect, condiţional perfect) cu care conjunctivul perfect intra în corelaţii pe axa paradigmatică (prin seriile „sinonimice" sau, mai bine zis, „echivalente"), dar şi în relaţii pe axa sintagmatică (prin selectarea lui de condiţionalul perfect)[176]. Principiul „atracţiei sistemului" al „presiunii paradigmatice", formulat de A. Martinet[177] şi aplicat mai mult la fonologie[178] şi mai puţin la morfologie îşi găseşte, după părerea noastră, aplicarea şi în problema cercetată, de exemplu. Este vorba de tendinţa de organizare simetrică a paradigmelor timpurilor construite pe baza auxiliarului *a fi*, de înlăturare a asimetriilor existente într-o epocă mai veche[179]. În sistemul acestor timpuri[180], conjunctivul perfect, singurul cu auxiliarul variabil, introducea o asimetrie (vezi schema sistemului verbo-temporal al limbii române), însă o asemenea asimetrie în sistem nu era suficientă pentru a determina o schimbare, căci „ea nu face decât să precizeze condiţiile în care o schimbare poate fi de aşteptat"[181]. Important pentru noi este faptul că această simetrie paradigmatică a fost ajutată de anumiţi factori de natură sintagmatică. Este vorba de schimbările funcţionale ale conjunctivului perfect, analizate mai sus, care fac ca desinenţele personale

---

[175] Pentru alte cazuri de „analogie" (= presiune a sistemului) datorată conţinutului asemănător sau identic al formelor, vezi J. Hermann, *Les changements analogiques*, „Acta linguistica", Academiae Scientiarum Hungaricae, tom. I, 1951, p. 119 şi urm.; J. Kurylowicz, *La nature des procès dits „analogiques"*, „Acta linguistica", V, 1945-1949, p. 15-37.

[176] Vezi schema sistemului verbo-temporal a limbii române de la începutul acestui capitol.

[177] Cf. A. Martinet, *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berna, 1964, p. 179 şi urm.

[178] Cf. A. Martinet, *op. cit.*, p. 188 şi urm.; A. Haudricourt, A. Juilland, *Essai pour une histoire structurelle de phonétisme français*, Paris, 1949; L. Romeo, *Structural Pressures and Paradigmatic Diphtongization in West Romance*, "Word", 1963, nr. 1, p. 1-9.

[179] Interesant este faptul că înlăturarea asimetriei pe care o provoca forma veche de perfect conjunctiv în sistem se petrece în secolul al XVIII-lea (epoca de începuturi ale modernizării limbii române), când asistăm la o evidentă reorganizare a paradigmelor verbale (înlăturarea formelor vechi de perfect forte, de tipul *zişi, feci, dedi(u)*, apariţia lui *-ră* la perfectul simplu şi mai mult ca perfectul indicativ (cf. C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, coordonator I. Gheţie, Bucureşti, 1997, p. 138 şi urm.; idem, *Gramatica limbii române vechi* (1521-1780), Casa Editorială *Demiurg*, Iaşi, 2009, p. 306-309).

[180] Ceea ce apropie aceste paradigme este nu numai auxiliarul *a fi*, ci şi faptul că toate sunt timpuri de relaţie care raportează acţiunea la trei momente (vezi Maria Manoliu. *art. cit.*, p. 135 şi urm.).

[181] Cf. Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, 1968, p. 11.

Scanned with OKEN Scanner

ale auxiliarului să devină mijloace redundante (deci, puncte slabe, supuse schimbărilor, care vizează economia sistemului) şi, în acelaşi timp, de distribuţia în **variaţie liberă** a conjunctivului perfect cu alte timpuri cu *a fi* invariabil (condiţionalul perfect, infinitivul perfect). Deci, „presiunea sistemului", tendinţa de eliminare a „asimetriei paradigmatice" devine realizabilă numai **după ce** acţionează aceşti factori. Atracţia sistemului devine realizabilă abia în secolul al XVIII-lea şi din alt motiv: în această epocă asistăm la o masivă înlocuire a conjunctivului perfect cu condiţionalul perfect, formă în continuă extensiune pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă. Prin această concurenţă conjunctivul perfect devine foarte rar. Or, se ştie că formele mai puţin întrebuinţate se încadrează mai uşor în sistem, sunt mai uşor supuse presiunii sistemului decât formele mai frecvente.

Este posibil ca, după ce au acţionat schimbările funcţionale menţionate, să fi acţionat şi factori de natură fonetică (ca cei consideraţi de Alf Lombard drept cauza principală a schimbării).

În concluzie, considerăm că transformarea formelor variabile *să fiu (fii, fie, fim, fiţi) cântat* în forma invariabilă *să fi cântat* se poate explica prin **presiunea sistemului** timpurilor trecute terminative cu *a fi* invariabil (infinitiv perfect, condiţional perfect) cu care conjunctivul perfect intra în raporturi atât pe plan paradigmatic, cât şi pe plan sintagmatic. Această presiune, care vizează „simetria sistemului", înlăturarea asperităţilor din sistem devine posibilă numai în urma acţiunii unor anumiţi **factori** de natură funcţională, cum este, de pildă, transformarea conjunctivului perfect în timp exclusiv de relaţie (care poate să-şi precizeze persoana prin raportare la verbul regent sau la un subiect propriu). Spre deosebire de prima explicaţie (a lui Al. Lambrior, Leca Morariu, Al. Graur), care ia în consideraţie numai planul paradigmatic (omonimia de forme între perfectul conjunctiv activ şi prezentul conjunctiv pasiv) şi spre deosebire de a doua explicaţie (a lui Alf Lombard), care ţine seama numai de planul sintagmatic, credem că explicaţia noastră are avantajul de a ţine seama de ambele planuri, atât de cel paradigmatic, cât şi de cel sintagmatic.

2.6. Conjunctivul mai mult ca perfect

În cadrul tendinţei general romanice spre analitism, limba română şi-a creat şi un sistem „supracompus" de forme verbale[182]. Prin crearea acestui sistem „supracompus", limba română, ca şi limba franceză, de pildă, îşi are construit sistemul verbo-temporal pe trei planuri: 1) un plan **tensiv**[183], ocupat de formele verbale aşa-zise „simple" (infinitivul simplu (prezent), conjunctivul prezent, indicativul prezent), 2) un plan **extensiv**[184], ocupat de formele verbale compuse (infinitivul compus (perfect), conjunctivul perfect, condiţionalul perfect, viitorul al II-lea, perfectul compus, mai mult ca perfectul indicativ compus), 3) un plan **biextensiv**[185], ocupat de formele verbale supracompuse (conjunctivul mai mult ca perfect, *să fi fost cântat*, condiţional-optativul mai mult ca perfect[186] *ar fi fost cântat*, viitorul al III-lea (*va fi fost cântat*) perfectul anterior compus de tipul *am fost cântat* (= *am cântat*)) infinitivul mai mult ca perfect (*a fi fost cântat*). Planul biextensiv nu caracterizează limba literară actuală, ci numai limba din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea precum şi unele graiuri populare actuale; de aceea el nu apare în schema sistemului verbo-temporal al limbii

[182] Pentru teoria generală asupra formelor supracompuse, vezi G. Guillaume, *Temps et Verbe...*, Paris, 1965, p. 18-25; C. Frâncu, *Geneza şi evoluţia timpurilor verbale supracompuse în limba română*, în "Anuar de lingvistică şi istorie literară", XXIX, 1983-1984. A., p. 23-62.
[183] Folosim terminologia lui G. Guillaume, *op. cit.*, p. 23.
[184] Cf. G. Guillaume, *op. cit.*, p. 23.
[185] *Ibidem*, p. 23.
[186] Vezi C. Frâncu, *op. cit.*, p. 55-58.

Scanned with OKEN Scanner

române moderne despre care am discutat. De fapt, româna, ca şi alte limbi romanice, are în perioada menţionată (secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea) un sistem de forme verbale supracompuse deja în curs de consolidare: însă multe forme sunt mai mult ca posibilităţi decât ca realizări. Pe planul semnificaţiei, opoziţia între planul **biextensiv** (planul formelor supracompuse) şi planul **extensiv** (planul formelor compuse) este cea referitoare la **anterioritate ~ non-anterioritate**, după cum opoziţia între planul **tensiv** (planul formelor „simple") şi planul **extensiv** este tot de **non-anterioritate ~ anterioritate**. Cu alte cuvinte, o formă supracompusă exprimă o acţiune anterioară, faţă de altă acţiune anterioară momentului vorbirii (deci preanterioritatea). Figura nr. 11 ilustrează schema celor trei planuri (*aspecte*, după terminologia lui G. Guillaume, *op. cit.*, p. 23).

După cum se observă din aceste figuri, planul biextensiv cuprinde o serie de forme verbale care sunt foarte rar folosite în limba actuală vorbită (cum este cazul perfectului compus de tipul *am fost cântat*)[187] sau nu mai sunt folosite de loc în limba literară actuală (mai mult ca perfectul conjunctiv de tipul *să fi(u) fost cântat*, viitorul al III-lea (*voi fi fost cântat*), infinitivul mai mult ca perfect (*a fi fost cântat*) şi mai mult ca perfectul condiţional de tipul *aş fi fost cântat*[188]. Menţionăm în acelaşi timp că forme ca *a fi fost cântat* şi *voi fi fost cântat* (pentru diateza activă), deşi sunt posibile pentru simetria sistemului, sunt extrem de rar întâlnite în textele consultate. Deci, planul biextensiv (cuprinzând forme supracompuse) este mai puţin consolidat şi mai puţin simetric decât celelalte două planuri.

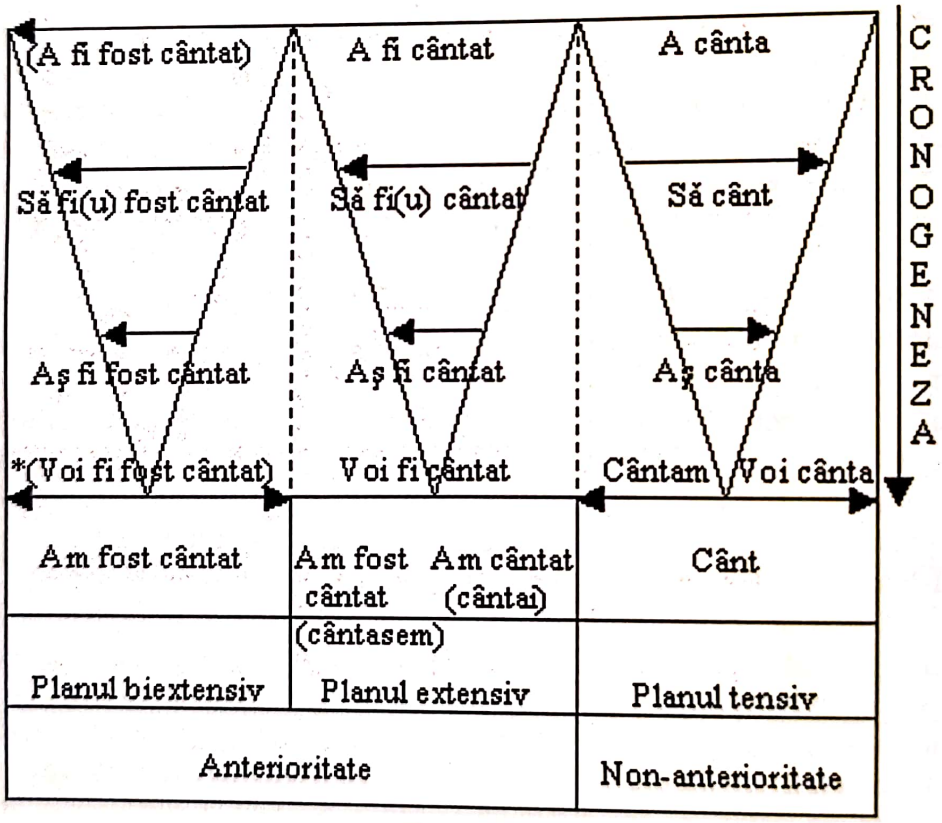

Figura 11

Fixat între condiţionalul mai mult ca perfect (timp rar şi în limba veche) şi un

[187] Perfectul compus perifrastic de tipul *am fost cântat* apare relativ frecvent în limba veche (de pildă la Ureche *au fost vândut-o* (= *au vândut-o*)) şi în unele graiuri actuale.
[188] Multe ocurenţe ale condiţionalului mai mult ca perfect se întâlnesc în *Hronicul* lui D. Cantemir şi în *Letopiseţul* lui Neculce: „*s-ar hi fost întemeiat* ţara" (N, p. 197) etc.

Scanned with OKEN Scanner

infinitiv mai mult ca perfect (sau mai bine zis un infinitiv supracompus), extrem de rar, conjunctivul mai mult ca perfect este o formă de conjunctiv care exprimă anterioritatea faţă de o acţiune trecută, redată aproximativ de obicei prin intermediul perfectului conjunctiv. Prin valoarea sa absolută, conjunctivul mai mult ca perfect nu se deosebeşte de conjunctivul perfect, aşa după cum nici perfectul compus perifrastic de tipul *am fost cântat* nu se deosebeşte prin valoarea sa absolută de perfectul compus de tipul *am cântat*. Cu toate acestea, există o diferenţă de valoare numai în ceea ce priveşte valoarea relativă şi ea se concretizează în opoziţia **anterioritate** (mai mult ca perfectul conjunctiv) ~ **non-anterioritate** (perfectul conjunctiv). Trăsătura de non-anterioritate a perfectului conjunctiv se referă numai la relaţia sa cu mai mult ca perfectul conjunctiv, căci în raport cu prezentul conjunctiv el exprimă anterioritatea.

Din punctul de vedere al opoziţiei **dinamic ~ non dinamic**, cel mai dinamic timp al conjunctivului este prezentul, iar cel mai adinamic (static) este mai mult ca perfectul, care este, de fapt, forma moartă a conjunctivului, forma detensivă a acestui mod, aşa cum participiul trecut este „forma moartă" a verbului, consumat în întregime şi în felul acesta foarte apropiat de adjectiv[189]. Perfectul conjunctivului este dinamic faţă de mai mult ca perfectul aceluiaşi mod, dar adinamic faţă de prezent conjunctiv. Caracterul de formă adinamică a mai mult ca perfectului conjunctiv vine în contradicţie cu caracterul virtual al conjunctivului, care exprimă o acţiune posibilă, legată în special de prezent şi de viitor. Prin această contradicţie se poate explica raritatea conjunctivului mai mult perfect în limba veche şi dispariţia lui după secolul al XVIII-lea din limba literară modernă.

2.6.1. După aceste consideraţii teoretice, inspirate în bună parte din concepţia lingvistică a lui G. Guillaume privind formele supracompuse[190], care ne-au ajutat să fixăm locul conjunctivului mai mult ca perfect în sistemul verbal al limbii române, vom urmări în perspectivă diacronică formele acestui timp începând cu primele texte româneşti şi până în epoca noastră.

Textele din secolul al XVI-lea şi din primele decenii ale secolului al XVII-lea nu conţin nici o formă de conjunctiv mai mult ca perfect[191]. Primele atestări ale acestei forme verbale apar în a doua jumătate a secolului al XVII-lea: „Află-se această *să fie fost lăcuit* şi alţii într-însa mai nainte de noi" (U, p. 67), „Nu i s-au căzut lui *să fie fost cumpărat* moşie" (1668, Iaşi, Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. III, partea a II-a, Iaşi, 1923, p. 67, *ibid.*, p. 71). Formele de conjunctiv mai mult ca perfect rămân însă foarte rare în cursul secolului al XVII-lea, dar frecvenţa lor creşte considerabil în unele texte din primele decenii ale secolului al XVIII-lea. Astfel, D. Cantemir utilizează în perioadele sale arborescente destul de des mai mult ca perfectul conjunctiv, ca timp de fundal, pentru a marca anterioritatea faţă de o altă acţiune trecută, ireală, într-o lume posibilă, ipotetică, de care locutorul se îndoieşte cu privire la relatările altora: "Deci şi hunii nicicum prin Dachia noastră oprindu-să (măcar nu fară călcare şi multă stropşitură *să fie fost scăpat* putem înţălege) şi prădzile şi războaiele lor în părţile apusului slobodzind, nu iaste pricină pentru care să putem cunoaşte, că doară împărăţiia romanilor să-şi fie tras mâna şi lăcuitorii din Dachia pentru carea acmu iarăşi în cursul istorii întrecându-ne, fietecare la locul şi la anul său pomenindu-să mai curat să vor arăta" (D. Cantemir, *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*, p. 837);

[189] Cf. G. Guillaume, *op. cit.*, p. 18.
[190] Cf. G. Guillaume, *op. cit.*, p. 15-27; *Théorie des auxiliaires et examen des faits connexes*, în *Langage et science du langage*, Paris-Quebec, 1964, p. 57 şi urm.
[191] Mai mult ca perfectul conjunctiv latinesc (*cantavissem*) şi-a schimbat valoarea modală trecând la indicativ (*cântase(m)*), în limba română.

Scanned with OKEN Scanner

"Acestea a varvarilor năpădiri spre părţile apusului (macar că nu caută la treaba Hronicului nostru) aicea li-am pomenit pentru ca să cunoască cititoriul că părţile Dachii noastre pre această vreme într-însa a lăcui *să nu să fie fost lăcuit* macar că istoricii despre aceastaşi parte ceva nu pomenesc" (*id.*, p. 242). Foarte frecvent apare acest timp pe la jumătatea secolului al XVIII-lea în opera lui I. Neculce, în care am înregistrat 6 exemple: „Şi dzic călugării *să fie fost făcut* şi sfeşnicile cele mari şi cele mici şi policandru şi hora tot prisne de argint, şi pe urmă să le fie luat un domn şi să fie făcut alteli de spije, care le-am apucat şi noi" (I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte*, Bucureşti, 1959, p. 8), „... acel Lupul sărdariul *să fie fost umblat* ajungându-să cu moscalii" (*ibid.*, p. 383), „Acest pământ al Moldovei n-au fost aşedzat de demult de oameni, *să fie fost trăit* într-însul cu pace, ce în câteva rânduri au fost şi pustiu" (*ibid.*, p. 3). În secolul al XVIII-lea, aceste forme întâlnite şi în documente, în cărţile populare provenind din Ardeal şi Moldova: "Au ieşit că Gheorghie Dragorovici să fi înşelat pă Ana cu oareşcare scrisori, precum *să fi fost murit* bărbatul i cel *d'întâi*" (1786, Sibiu, SD, XII, p. 187), "Precum în veacul trecut, adecă către anul 1630, să *să fie fost* aşezat aici în Şchei un om" Toader Bălan (1773, Şcheii Braşovului, *Acte, documente şi scrisori din Şcheii Braşovului*, Bucureşti, 1980, p. 29) "Îm scrii că *să hi fost socotit* mai înainte şi aşa *să fi fost poftit* pre un mazâl de hotărâre, dară *să nu fi fost rădicând* un boier din Eş" (1800, Moldova, SD, XI, p. 65). Din aceste exemple se observă, printre altele, două lucruri:

a) forma de mai mult ca perfect conjunctiv este în epoca veche cu auxiliarul variabil dar începând cu sfârşitul secolului al XVIII-lea şi cu forma invariabilă,

b) conjunctivul mai mult ca perfect intră în raporturi de coordonare cu conjunctivul perfect, între ele neexistând o diferenţă de valoare prea mare (vezi primul exemplu). Ca şi conjunctivul perfect, conjunctivul mai mult ca perfect nu putea să apară în stilul direct. De fapt, toate exemplele întâlnite în texte atestă un conjunctiv mai mult ca perfect numai în stil indirect.

După secolul al XVIII-lea, când conjunctivul perfect este eliminat de condiţionalul perfect din stilul indirect, îşi limitează întrebuinţarea şi conjunctivul mai mult ca perfect, fiind înlocuit de condiţional perfect, mai rar de condiţionalul mai mult ca perfect cu care conjunctivul mai mult ca perfect apărea de multe ori în variaţie liberă în fraza periodică: "*Pierdut aş fi fost* (omenite cititoriule) toată nedejdea şi denainte împotrivnicilor şi sabia din dripta şi scutul din stânga aş fi scăpat; şi aşé, precum să dzice cuvântul şi osteninţa şi undelemnul în zadar *aş fi fost cheltuit*, şi mai mult cursul hronicului înainte a duce, de tot *aş fi fost rămas* de *n-aş fi fost*, după multă trudă şi sfărâmare de cap *aflat*, precum pentru lucrurile Dachii noastre de au şi tăcut unii, iară nu toţi istoricii condeile ş-au frânt" (D. Cantemir, H, 264). Gramaticile continuă însă să-l înregistreze până pe la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului trecut[192]. În realitate el era un timp mort de mult (de la sfârşitul secolului al XVIII-lea) şi Iorgu Iordan este primul gramatic care arată că în limba modernă nu există un conjunctiv mai mult ca perfect „chiar dacă gramaticii îl înregistrează"[193].

În concluzie, mai mult ca perfectul conjunctiv este un timp cu viabilitate foarte redusă: apărut pe la jumătatea secolului al XVII-lea el este folosit sporadic, mai ales în textele din Moldova[194], până spre sfârşitul secolului al XVIII-lea. În limba română modernă,

[192] Vezi gramaticile citate în paragraful 5.

[193] Cf. Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, Iaşi, 1937, p. 176.

[194] În textele din Muntenia (cronici, documente particulare, inscripţii şi însemnări din biserici, cărţi religioase, texte juridice) n-am întâlnit nici un exemplu de conjunctiv mai mult ca perfect. Este posibil ca acest timp supracompus să fi caracterizat numai unele graiuri nordice. Forme supracompuse apar şi

Scanned with OKEN Scanner

atât în limba literară, cât şi în graiurile populare[195] el apare extrem de rar. Exprimând anterioritatea faţă de o acţiune trecută, exprimată de perfectul conjunctiv, mai mult ca perfectul conjunctivului a apărut ca un reflex al tendinţei limbii române de creare a unui sistem supracompus de forme verbale (vezi schema nr. 2). Acest sistem de forme supracompuse (biextensiv) nu s-a consolidat complet nici până astăzi, rămânând mai mult ca o **posibilitate** a sistemului verbo-temporal românesc, decât ca realizare.

Limitarea întrebuinţării mai mult ca perfectului conjunctiv se datoreşte şi concurenţei pe care i-a făcut-o în stilul indirect conjunctivul perfect (de care el nu se deosebea prin valoare absolută, ci numai prin valoarea relativă) şi mai ales concurenţei crescânde, pe măsură ce ne apropiem de epocă modernă, a condiţionalului perfect, care înlocuieşte timpurile trecute ale conjunctivului din stilul indirect (pentru informaţii suplimentare privind modul în care apare acest timp supracompus în texte şi în gramaticile româneşti, vezi C. Frâncu, 1983-1984, p. 44-45; id., *Gramatica limbii române vechi* (1521-1780), Casa Editorială *Demiurg*, Iaşi, 2009, p. 315-316).

în documente de la Şcheii Braşovului de la sfârşitul secolului al XVIII-lea în special forme de mai mult ca perfect condiţional: „şi silim de a-m putea apuca la mîna noastră, ce *aţi fi fost isprăvit* că *aţ fi fost venit* la Gubernie să ştiţi ce aţi isprăvit" (1761, Şcheii Braşovului, ADSB, 21).

[195] Consultând *Textele dialectale* culese de Em. Petrovici, nu am întâlnit nici o formă de conjunctiv mai mult ca perfect.

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL AL III-LEA

RAPORTURILE CONJUNCTIVULUI CU INFINITIVUL ŞI CU ALTE MODURI

Înlocuirea infinitivului prin conjunctiv în limba română veche (cu privire la „Uniunea Lingvistică Balcanică")

3.1. Înlocuirea infinitivului prin construcţii personale, în primul rând prin conjunctiv, una din cele mai dificile probleme din istoria limbii române, a format obiectul a numeroase discuţii atât în lingvistica românească, cât şi în cea străină. După cum se ştie, româna se caracterizează, în comparaţie cu alte limbi romanice, prin limitarea progresivă a întrebuinţării infinitivului, concurat din ce în ce mai mult de conjunctiv.

Această trăsătură, prezentă şi în aşa numitele limbi balcanice (neogreacă, albaneză, bulgară, macedoneană şi parţial în sârbo-croată), dar şi în unele dialecte italiene de sud, a generat de mai bine de o jumătate de secol numeroase controverse lingvistice, axate mai ales pe problema originii fenomenului, vechimii şi cauzelor sale.

Trei sunt soluţiile (mai exact ipotezele) asupra acestor chestiuni:

1) Înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, ca şi existenţa altor „balcanisme" se datoreşte substratului comun limbilor balcanice.

2) Fenomenul este rezultatul unei influenţe străine, pornită din greacă şi extinsă progresiv, cu intensitate diferită în celelalte limbi balcanice, ajungându-se la scoaterea totală a infinitivului din uz, în limbile mai apropiate de limba de bază, şi la limitarea lui, în zonele periferice.

3) El este rezultatul evoluţiei paralele şi independente a acestei limbi[1].

Prima ipoteză, şi cea mai veche, a fost susţinută de Fr. Miklosich (*Die slavischen Elemente im Rumunischen*, „Denkschriften der Wiener Academie der Wissenschaften in Wien philosophisch-historische Klasse", XII, 1862, p. 6-8), G. Weigand (*Ethnographie von Makedonie*, „Balkan-Archiv", I, 1925, p. XI), Th. Capidan (*La romanité balkanique*, „Balcanica", I, 1938, p. 47-54) şi de W. Meyer-Lübke[2]. Această ipoteză a fost reluată de M. A. Gabinski (*Возникновнение инфинитива как вторичный ъалканский языковои*

---

[1] Am menţionat numai părerile mai importante care, într-o formă sau alta, apar şi în lingvistica actuală. Opinia, demult depăşită, a lui M. Gaster despre originea înlocuirii infinitivului prin conjunctiv în limba uralo-altaică a bulgarilor lui Asparuch, sau cea a lui G. Weigand, după care geneza fenomenului trebuie căutată în limba strămoşilor albanezilor de astăzi (opinie aspru criticată de Kr. Sandfeld), nu au fost luate în discuţie.

[2] În prefaţa cărţii lui S. Portius, *Gramatica linguae graecae vulgares*, Paris, 1889, p. 185. Mai târziu, W. Meyer-Lübke consideră fenomenul creaţie independentă în română (vezi W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und Romanisch*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Literare", seria a III-a, Bucureşti, 1930, p. 19.

Scanned with OKEN Scanner

npoyecc, Leningrad, 1967, p. 33 şi urm.).

Contribuţia substratului la înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, ca de altfel şi la alte fenomene, a fost şi rămâne, în condiţiile nerecunoaşterii structurii gramaticale a limbii traco-dace, o problemă insolubilă.

Demonstrarea dispariţiei independente a infinitivului din greacă, începând cu *Noul Testament*[3], a adus de la începutul veacului nostru ideea originii greceşti a fenomenului. Primul este Kr. Sandfeld, care remarcă modelul grecesc al propoziţiilor secundare care au înlocuit infinitivul în română, bulgară, albaneză şi sârbo-croată[4]. Părerea este împărtăşită şi susţinută cu noi argumente de G. Rohlfs (*Scavi linguistici nella Magna Graecia*, Halle-Roma, 1933, p. 52; id., *La perdita dell infinito nelle lingue balcaniche e nell'Italia Meridionale*, (în) *Omagiu lui Iorgu Iordan* (cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani), Bucureşti, 1958, p. 733 şi urm.), care semnalează acelaşi fenomen în unele dialecte italiene de sud, unde influenţa greacă a fost considerabilă.

Autoritatea celor doi lingvişti, Kr. Sandfeld şi G. Rohlfs, care rezidă din minuţioasa cunoaştere a limbilor balcanice, în cazul celui dintâi, şi a dialectelor italiene şi greceşti, în cazul celui de-al doilea, a determinat răspândirea şi impunerea acestei opinii[5]. Astfel, mulţi lingvişti pleacă după aceea de la ipoteza originii greceşti a fenomenului discutat ca de la ceva demult demonstrat[6].

Kr. Sandfeld şi ceilalţi susţinători ai acestei teorii nu reuşesc însă să explice principala problemă pe care ar pune-o iradierea din greacă a înlocuirii infinitivului, modul în care s-au putut răspândi în limbi atât de diferite construcţiile cu conjunctivul, decât admiţând o perioadă de bilingvism în cadrul „uniunii lingvistice balcanice". De asemenea, problema *timpului* şi *modului* în care s-a produs înlocuirea infinitivului prin conjunctiv în română este neglijată de către Sandfeld. Obiecţii serioase au fost aduse de A. Philippide (*Originea românilor*, vol. II, p. 308):

„Doar atât se poate spune (şi acest lucru e tocmai contrariul mijlocului de convingere invocat de Sandfeld-Jensen), anume că împrumutul e cu atât mai puţin probabil, cu cât fenomenul e mai răspândit şi mai în detaliu răspândit. Dacă ai face cu un fenomen comun limbilor română şi albaneză, ori limbilor albaneză şi greacă, ori dialectului macedoromân şi limbii grece, te poţi gândi la împrumut. Când ai a face, ca la fenomenele cercetate de Sandfeld-Jensen, cu fenomene răspândite peste toate limbile balcanice,

---

[3] Cf. D. Hesseling, *Essai historique sur l'infinitif grec*, în J. Psichari, *Etudes de philologie neo-grecque*, Paris, 1892, p. 1-44; H. Pedersen, *Sprogbygning*, în „Nordisk Tidsskrift for Filologi", seria a III-a, tom III, 1896, apud S. Berejan, *Contribuţii la studiul infinitivului moldovenesc*, Chişinău, 1962, p. 18 şi urm.; A. T. Robertson, *Grammaire du grec du Nouveau Testament*, Paris, 1911, p. 241, stabileşte cinci etape în istoria infinitivului grec. P. Burguière, *Histoire de l'infinitif en grec*, Paris, 1960, consideră că infinitivul grecesc a dispărut din cauza mulţimii formelor sale (11 în vechea greacă) şi lipsei sale de expresivitate.

[4] Cf. Kr. Sandfeld-Jensen, *Der Schwund des Infinitivs im Rumänischen und Balkansprachen*, în „Jahresbericht", IX, Leipzig, 1902, p. 75; *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930, p. 175.

[5] Cf. Ovid Densuşianu, recenzie asupra lucrării lui *Kr. Sandfeld, Balkanfilologien*, în „Grai şi suflet", VIII, fasc. 2, Bucureşti, 1928, p. 99; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1964, p. 99; Mieczyslav Malecki, *Osservazioni sulle Unione Linguistica Balcanica*, în "Atti del III Congresso Internazionale dei Linguisti", Roma, 1933, p. 72-76.

[6] Cf. L. Mourin, *La disparition des formes différenciées du subjonctif présent roumain*, în *Omagiu lui Al. Rosetti*, p. 93; D. Copceag, *Despre înlocuirea infinitivului prin forme personale în graiurile româneşti şi sud-italiene*, SCL, nr. 3, 1961, p. 361; Magdalena Vulpe, *Reparaţia geografică a construcţiilor cu infinitivul şi conjunctivul în limba română*, în „Fonetică şi dialectologie", V, 1963, p. 123-141.

Scanned with OKEN Scanner

răspândite în special peste toate dialectele limbii române şi pe deasupra răspândite în cele mai mici detalii, te poţi îndoi cu tot dreptul că ar putea proveni acest fapt dintr-un împrumut, purces de la una din limbi. O asemenea molipsire este posibilă numai în sânul aceleiaşi limbi. S-ar putea ea oare admite în mijlocul atâtor limbi deosebite ? **Să se fi înlocuit el, infinitivul, prin propoziţii subordonate – aceleaşi ! – şi să se fi mai păstrat el numai în câteva izolări – aceleaşi ! – în toate limbile balcanice numai pentru că grecul a făcut aceasta şi apoi l-au imitat pe grec toate neamurile celelalte** ?" (sublinierea noastră, C. F)[7]. Philippide socoteşte apariţia construcţiilor personale în locul infinitivului ca inovaţii independente în limbile balcanice, datorate unei apropieri în *structura psihică* a vorbitorilor. Fireşte, această explicaţie nu este suficientă, însă poziţia lui Philippide rămâne valabilă mai ales prin argumentele[8] lingvistico-logice pe care le aduce împotriva lui Sandfeld. Despre apariţia independentă a fenomenului în română vorbesc şi S. Puşcariu[9], W. Meyer-Lübke[10], Iorgu Iordan[11], I. Bacinschi[12], B. F. Şişmariov[13], Al. Graur[14], H. Barić[15], K. Togeby[16], Maria Iliescu[17]. Trebuie arătat că aproape toţi cei care au susţinut apariţia independentă a fenomenului au făcut-o în mod incidental, mai ales în recenziile lor la cărţile lui Sandfeld sau Rohlfs sau în studii care nu erau consacrate special acestei probleme. De aceea, ideea explicării fenomenului prin cauze interne a rămas o simplă prezumţie, nedemonstrată, faţă de cealaltă ipoteză a originii greceşti a fenomenului, atât de amănunţit dezvoltată[18]. La aceasta a contribuit şi faptul că majoritatea celor care au vorbit

[7] Cf. A. Philippide, *op. cit.*, p. 308.

[8] Alte obiecţii împotriva considerării fenomenului de origine greacă au fost făcute de A. Selischev, *Des traits linguistiques communs aux langues balkaniques*, în „Revue des Etudes Slaves", tom. V, 1925, p. 51; A. Belić, *La linguistique balkanique au Congres Internationaux des linguistes*, în „Revue Internationale des études balkaniques", II, tom. I-II, Belgrad, 1936, p. 170; T. Capidan, *op. cit.*, p. 51; idem, *Sur „să" avec le subjonctif en roumain*, în „Langue et littérature", nr. 1, 1940, p. 100-102; H. Barić, *La perte de l'infinitif dans les langues balkaniques*, în „Godisnjak", Balkanoloski Institut, Sarajevo, 1961, p. 1-11; P. Trost, *Deux points de linguistique balkanique*, în "Omagiu lui Al. Rosetti", p. 945-946. Cf. şi I. I. Rusu, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1967, p. 189-195; *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Bucureşti, 1970, p. 78-84.

[9] Cf. S. Puşcariu, *Limba română*, vol. I, Bucureşti, 1940.

[10] Cf. W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und Romanisch*, în „Analele Academiei Române". Memoriile Secţiunii Literare, seria a III-a, Bucureşti, 1930, p. 19 şi urm.

[11] Vezi recenzia la Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, BIFR, I, 1934, p. 216; *Introducere în lingvistica romanică*, Bucureşti, 1957, p. 518.

[12] Cf. I. Bacinschi, *L'infinitif et ses moyens de remplacement*, Bucureşti, 1945.

[13] Cf. *Limbile romanice din sud-estul Europei şi limba naţională a R. S. S. Moldoveneşti*, Chişinău, 1960, p. 24.

[14] Cf. Al. Graur, *Coup d'œil sur la linguistique balkanique*, BL, IV, 1936, p. 31-45.

[15] Cf. H. Barić, *op. cit.*, p. 11.

[16] Cf. K. Togeby, *L'infinitif dans les langues balkaniques*, în „Romance Philology", vol. XV, 1962, p. 221-233.

[17] Cf. Maria Iliescu, *Encore sur la perte de l'infinitif en roumain*, în "Actes du premier Congrès International des Etudes balkaniques et sud-est européennes", VI, Sofia, 1968, p. 115-118.

[18] De fapt, încercările de explicare prin cauze interne a fenomenului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv nu pleacă de la analiza structurii limbii, ci se limitează la criterii extralingvistice (ca, de pildă, factura psihică comună a vorbitorilor din idiomuri diferite). W. Meyer-Lübke (*op. cit.*, p. 19), deşi sesizează unele discordanţe între fenomenul din română şi cel din limbile balcanice, nu merge mai departe, luând în discuţie altă problemă. D. Copceag (*op. cit.*, p. 361 şi urm.) şi Magdalena Vulpe (*op. cit.*, p. 123-141), cu toate că prin faptele pe care le aduc în discuţie ar fi putut distinge trăsături proprii românei în procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, acceptă cu uşurinţă teza lui

Scanned with OKEN Scanner

de apariţia independentă a fenomenului nu au exclus nici influenţa greacă, care după părerea lor ar fi accelerat procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv (vezi B. F. Şişmariov, *op. cit.*, p. 19; S. Puşcariu, *Pe marginea cărţilor*, în „Dacoromania", IV, 1924-1926, p. 1362-1383; Maria Iliescu, *op. cit.*, p. 118).

Cu toate că pentru anumite idiomuri se poate admite originea grecească a fenomenului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv (ca de pildă pentru dialectul aromân, unde influenţa greacă a fost perpetuă, şi pentru dialectele italiene de sud, unde a fost colonizată încă din cele mai vechi timpuri o populaţie grecească, care a generat bilingvism (în *Magna Graecia*), fapt subliniat de G. Rohlfs (*op. cit.*, p. 733) şi de Iorgu Iordan (*Dialectele italiene de sud şi limba română*, „Arhiva", XXXV, 1928, p. 197), pentru dacoromână o asemenea idee nu poate fi admisă cu uşurinţă. La nord de Dunăre, influenţa greacă nu a generat niciodată bilingvism la nivelul vorbirii populare, ea exercitându-se mai ales prin împrumuturi lexicale (vezi V. Arvinte, *Influenţa greacă asupra limbii române (pe baza ALR). Împrumuturi directe din greaca bizantină*, „Analele Universităţii « Al. I. Cuza »" – Iaşi, seria Filologie, tom XII, 1966, fasc. 1, p. 3-5; H. Mihăescu, *Influenţa grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Bucureşti, 1966, p. 103 şi urm.). Chiar în epoca fanariotă, bilingvismul greco-român n-a afectat decât „clasa dominantă", din care făceau parte şi unii cărturari (cf. V. Arvinte, *op. cit.*, p. 3-5). Este posibil ca la cărturarii bilingvi din epoca fanariotă influenţa grecească să fi întărit şi să fi răspândit fenomenul deja existent în limba română

Este interesant însă că în scrierile acestor cărturari (ca de pildă la D. Cantemir, Radu Greceanu, stolnicul C. Cantacuzino, Radu Popescu, fraţii Greceanu, traducătorii *Bibliei* de la 1688), în scrierile oficiale redactate la curtea fanarioţilor (multe dintre

---

Sandfeld şi a lui Rohlfs, după care, fenomenul, de origine greacă, ar fi pătruns în română, dar nu ar fi afectat regiunile de nord ale ţării, mai depărtate geografic de locul de unde a venit inovaţia. După cum vom vedea, vitalitatea infinitivului în aceste regiuni se poate explica şi altfel. O idee nouă pentru susţinerea apariţiei independente a fenomenului în română aduce Iorgu Iordan (*Introducere în lingvistica romanică*, Bucureşti, 1957, p. 518; cf. şi S. Berejan, *op. cit.*, p. 50) care crede că, întrucât româna este singura limbă romanică care a păstrat supinul latinesc, sinonim uneori cu infinitivul, este posibil ca prezenţa supinului să fi determinat înlocuirea infinitivului prin conjunctiv. Această idee nu poate fi acceptată din simplul motiv că limba română comună precum şi dialectele din sudul Dunării nu cunosc supinul cu valoare verbală. Construcţia *de* + *participiu*, denumită supin, nu are nimic cu supinul latinesc, devenit substantiv „abstract", la fel ca infinitivul lung (*răspunsul*, *cântatul*, etc.) (cf. Matilda Caragiu, *Moduri nepersonale*, în SCL, nr. 1, 1962, p. 30).

Construcţia *de* + *participiu* cu valoare verbală apare mult mai târziu (este extrem de rar atestată în textele din secolul al XVI-lea şi începutul celui de al XVII-lea). În locul ei apare infinitivul: „Cine are urechi de *ascultare* (= de ascultat) să audă" (CT, 132), „paharul ce am *a bea* (= de băut)" (CT, 93^{r}), „iaste mai vârtos *a da*, decât *a lua*" (CV, 24/5), „Într-un chip le împărţi Dumnedzău avuţia sa, iară *a* o *cheltui* (= de cheltuit) nu o cheltuiră amândoi" (V, 14/26-27), etc.

K. Togeby (*op. cit.*, p. 222) şi urm. încearcă, fără argumente plauzibile însă, altă explicaţie lingvistică: infinitivul a dispărut din română datorită omonimiei sale cu alte forme, în primul rând cu persoana a III-a singular a indicativului prezent (*a merge – el merge*) şi apoi cu persoana a III-a a imperfectului (*a vedea – el vedea*) şi a perfectului simplu (*a citi – el citi*). Această omofonie nu putea fi o cauză a limitării infinitivului, căci până astăzi după unele verbe regente infinitivul „omofon" cu formele de persoana a III-a a timpurilor menţionate se menţine puternic (*pot face* (*vedea*, *citi*)). Omonimia considerată de Togeby între infinitiv şi alte forme verbale îşi găsea rezolvarea în toate cazurile în realizarea sintagmatică, în instanţa de comunicare. Pe de altă parte ea nu este pentru *locutor*, ci numai pentru *interlocutor*, care prin strategiile comunicative, o evită fără dificultate. De aceea, considerăm această explicaţie ca total greşită.

Scanned with OKEN Scanner

ele copii după acte greceşti) infinitivul este des întrebuinţat. Mai mult decât atât. În plină epocă fanariotă asistăm la o reînviere a folosirii infinitivului: acest mod începe să fie utilizat chiar după unele verbe care în cursul secolului al XVII-lea pierduseră în limba populară posibilitatea de a cere un infinitiv (este vorba de verbele de mişcare, verbele declarandi, verbele de îndemn). Această reînviere a infinitivului după verbele citate apare ca urmare a fixării unor prepoziţii şi construcţii care cer infinitivul şi ca urmare a influenţei franceze, începută în timpul regimului fanariot (vezi discuţia de mai jos pe baza statisticii).

De fapt, înlocuirea infinitivului prin conjunctiv este anterioară epocii fanariote şi, deci, ea nu se poate datora bilingvismului menţionat şi nici influenţei bizantine, limbii greceşti medii, cum crede Kr. Sandfeld (*op. cit.*, p. 18). Textele româneşti vechi sunt concludente în acest sens.

O cercetare atentă a acestor texte, însoţită de urmărirea frecvenţei construcţiilor cu infinitivul şi conjunctivul ar putea aduce, după părerea noastră, date noi nu numai asupra procesului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, ci şi asupra a două probleme la care nu s-a dat încă un răspuns convingător: 1) **vechimea fenomenului** (ocolită în cele mai multe studii consacrate fenomenului în discuţie), 2) **cauzele** care l-au determinat. În acelaşi timp, raportarea situaţiei infinitivului din limba română veche la situaţia din latina populară poate ajuta la reconstituirea concurenţei infinitiv-conjunctiv din perioada anterioară primelor texte româneşti[19].

3.2. Încă din latină, infinitivul apărea în propoziţii completive în variaţie liberă cu conjunctivul ca forme verbale dependente. Deosebirea era, de multe ori, nu de natură semantică, ci stilistică. Latina clasică, spre deosebire de greaca veche, în care uzul infinitivului era foarte larg[20], folosea infinitivul numai după anumite verbe cu sens incomplet (*possum*, *cueo*, *volo*, *nolo*, *malo*, *cupio*, *studeo*, *debeo*, *audeo*, *incipio*), pe lângă unele locuţiuni verbale (*habeo in animo*, *consilium capio*, *animum induco*) pe lângă verbele sentiendi, declarandi, affectum, voluntatis (*cogo*, *assuefacio*, *doceo*) şi în construcţia infinitiv cu acuzativ[21].

Latina populară cunoaşte în raport cu cea clasică o lărgire considerabilă a întrebuinţării infinitivului dependent[22], folosit acum şi pe lângă verbele de mişcare (*eo*, *venio*, *duco*), de îndemn (*rogo*, *iubeo*), care se construiau în latina clasică cu alte forme verbale, nominalizate în latina populară, supinul şi gerundivul (*abiit aedem visere* pentru *abiit aedem visum*; vezi alte exemple în E. Bourciez, *op. cit.*, p. 109). Ca urmare a înlocuirii supinului şi gerundivului, infinitivul începe să apară însoţit de prepoziţii, apropiindu-se astfel mai mult de nume. Dar folosirea lui cu prepoziţii îi creează posibilitatea de a se îmbina nu numai cu verbele, ca în latina clasică, ci şi cu substantivele şi adjectivele, substituind şi după acestea supinul şi gerundivul. Mai interesant pentru fenomenul cercetat este faptul că în latina populară infinitivul substituie propoziţiile finale construite cu *ut*, dispărut fără

[19] Graţie studiului lui D. Hesseling, *Essai historique sur l'infinitiv grec*, Paris, 1892 şi studiul lui P. Burguière, *Histoire de l'infinitif en grec*, Paris, 1960, care urmăresc pe bază de texte procesul de dispariţie a infinitivului grecesc, putem urmări unele concordanţe, dar mai ales unele discordanţe, dintre fenomenul din greacă şi cel din română.

[20] Cf. D. Hesseling, *op. cit.*, p. 2 şi urm.

[21] Cf. P. Perrochet, *Recherches sur la valeur et l'emploi de l'infinitif subordonné en latin*, Paris, 1932, p. 85 şi urm; E. Bourciez, *Eléments de linguistique romane*, Paris, 1923, p. 107; S. Berejan, *op. cit.*, p. 43.

[22] Latina clasică avea şi un infinitiv independent cu valoare de imperativ, netestat însă în latina populară (cf. H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, Bucureşti, 1960, p. 166; V. Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, 1963, p. 142.

Scanned with OKEN Scanner

urme din limbile romanice, concurând conjunctivul: *volo te mihi respondere* pentru *volo ut mihi respondeas* (cf. E. Bourciez, *op. cit*, p. 43).

Dezagregarea în latina populară a construcţiei acuzativ cu infinitiv nu duce la îndepărtarea infinitivului: *video te* (= subiect) *cantare* (= eu văd că tu cânţi) > *video te* (= complement) *cantare* (= eu te văd cântând) (cf. P. Perrochat, *op. cit.*, p. 192).

Spre deosebire de infinitiv, care cunoaşte o întrebuinţare din ce în ce mai largă (înlocuind supinul, gerundivul şi chiar conjunctivul[23]), conjunctivul, din cauza unor deficienţe formale şi funcţionale care duc la dispariţia unor timpuri (perfectul, imperfectul), sau la schimbarea valorii modale a mai mult ca perfectului (în română, devenit mai mult ca perfect indicativ) sau temporale (în limbile romanice apusene, devenit imperfet conjunctiv), îşi restrânge întrebuinţarea. El este concurat în faza romanică primitivă de un nou mod, modul condiţional, care-i preia unele funcţii şi „efecte de sens" (întrebuinţări) şi are avantajul de a fi expresiv, mai regulat, mai conform cu structura analitică a noilor limbi[24].

Pentru română, mai adăugăm faptul că prezentul conjunctiv îşi pierde formele proprii, etimologice, la cele mai multe persoane (persoanele I şi a II-a singular şi plural la majoritatea verbelor), fiind înlocuit de formele indicativului prezent. Distincţia s-a păstrat în dacoromână numai la persoana a III-a singular şi plural, dar nu la toate verbele (*el scrie – el (ei) să scrie, el (ei) suie – el (ei) să suie* etc.) (vezi Capitolul al II-lea).

Acest fapt are foarte mare importanţă pentru fenomenul cercetat, căci până la fixarea lui *să* (< lat. *si*) ca semn al conjunctivului, până la desemantizarea lui, infinitivul, atât de frecvent în locul conjunctivului în latina populară, nu ar fi putut să fie înlocuit de conjunctiv decât la verbele cu conjunctiv distinct (adică la verbele *a fi* şi *a avea*, care aveau la conjunctiv forme proprii: *fiu, fii, fie, fim, fiţi, fie* (faţă de *sânt, eşti*, etc.), *aib, aibi, aibă* (faţă de *am, ai, are*), dar şi *avem – să avem, aveţi – să aveţi* (forme omofone) şi la persoana a III-a a verbelor care realizau prin desinenţe opoziţia indicativ prezent – conjunctiv prezent (*cântă – cânte, vede – vază*). Verbele *a fi* şi *a avea* ies din discuţie, pentru că ele îşi păstrează capacitatea de a se construi exclusiv cu infinitivul până târziu.

Deci, vechimea fenomenului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv este, după părerea noastră, strâns legată de fixarea lui *să* (< lat. *si*) la conjunctiv. Care este epoca acestei fixări ?

Cercetarea celor mai vechi texte româneşti arată că procesul de desemantizare a lui *să* (= dacă), de fixare la conjunctiv, nu se încheiase în secolul al XVI-lea. Această conjuncţie putea fi folosită în egală măsură înainte de indicativ (prezent, perfect, viitor), condiţional (prezent, perfect), conjunctiv (prezent, perfect)[25]:

– **indicativ**: „iară *să ne vom bate* cu Moldova, noi să lăsăm turcii" (1600, Transilvania, DÎ, 128), „*să veri zice* domneata ..." (ib., 129), „*Să ieşti* (= dacă eşti) fiul domnului aruncă-te jos" (CT, 5^{v}/23), „E *să* nu sînt de-a se cuminecarea, diaconul ţiind potiriul şi popa să blagoslovească oamenii cu smerenie" (= şi dacă nu sînt de cuminecat... LC, 41^{r}/3-5), „şi *să* nu *vei ceti* nu poţi şti cum dzice Hristos la Luca" (PO, 7/20), „iară *să* nu *veţi* nici aşa îngădui mie, cu 7 ori mai tare voi bate pre voi" (Oltenia, circa, 1560, CB, I, p. 13),

[23] Vezi *Istoria limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1965, p. 302; V. Väänänen, *op. cit.*, p. 142.

[24] Situaţia se menţine şi în limba română actuală: conjunctivul, mai ales perfectul, se foloseşte relativ rar şi din cauza concurenţei pe care i-o face condiţional-optativul şi imperfectul indicativului (vezi *Capitolul al II-lea*, 2.5).

[25] Vezi M. Roques, *Recherches sur les conjonctions conditionnelles „să, de, dacă"*, în *Mélanges Chambaneau*, 1907, p. 825-839; N. Drăganu, *Conjuncţiile „de, dacă". Un capitoul de sintaxă românească*, în „Dacoromania", III, p. 251-284; *Iarăşi despre „de" şi „dacă"*, în „Dacoromania", IV, p. 916-922.

Scanned with OKEN Scanner

„*Să grăieşte* cineva, grăiască ca cuvinte lui Dumnedzău" (NT, 1648, p. 160), etc.

– **condiţional-optativ**: „E *să greşire* ţie fratele tău, pasă şi obliceşte el" (CT, 28^{v}/ 8-11), „Atunci *să are zice* voao cineva... " (CT, 100^{r}/16), „vor semne şi ciude ce să înşale *să are putea* aleşii" (CT, 100^{r}/21), etc.

– **conjunctiv**: „Rogu voi *se luaţi* hrană" (CV, p. 92), „ce fie amu voao ceea ce iaşte, e!, e ! şi ceea ce nu e, nu ! *să* nu în fătărie *cădeţi*" (CV, 134), etc.

Prezenţa lui *să* şi la conjunctiv prezent şi la indicativ prezent, timpuri cu forme omonime la cele mai multe persoane, suspendă opoziţia indicativ prezent – conjunctiv prezent, în propoziţii subiective, completive directe şi indirecte şi mai ales în propoziţii finale.

Iată câteva exemple (extrase din textele vechi) concludente pentru confuziile de sens pe care le putea produce apariţia lui *să* la indicativ şi la conjunctiv: „Deci *se* legiea *osindeşti*, nu eşti făcătoriu legiei, ce giudeţu" (CV, 129/12-14), „Iară *se* zavistie amară *aveţi* întru înimile voastre, nu vă lăudareţi neci mentireţi spre de devăr" (CV, 125/13-14), *Să aveţi* pismă amară şi zavistie întru înimile voastre, nu vă lăudareţi nece fireţi mincinoşi (NT, 1648, în CV, p. 126), etc.

Forma *să osindeşti* din prima frază ar putea fi interpretată fie ca formă de **indicativ prezent** precedată de *să* (= dacă), şi atunci propoziţia din care face parte ar căpăta sens condiţional (= dacă osândeşti legea, nu eşti făcător de legi), fie ca **prezent conjunctiv, nucleu al unei propoziţii principale** (= Deci *să osândeşti* legea...)[26]. Firește, în cazul de față e vorba de o formă de indicativ precedată de o conjuncţie condiţională, fapt dovedit de textul original şi de textele din secolul al XVII-lea în care **se reia** construcţia, dar se încearcă să se evite omonimia. Astfel, în *Noul Testament* (1648) nu mai apare ***să* + indicativul prezent**, ci ***să* + viitorul I**, formă mai clară, prin care se evita omonimia: „Iară *să vei cleveti* legiea, nu esci ţiitoriu legiei, ci-i esci giudicătoriu" (NT, în CV, p. 130). Însă înlocuirea prezentului indicativ cu viitorul nu se putea face peste tot (vezi exemplul al III-lea, în care prezentul indicativului cu *să* (= dacă) se păstrează în NT), căci ar fi dus la altă confuzie pe planul semnificaţiei categoriale, între prezent şi viitor. De aceea *să* este înlocuit la indicativ cu *de, dacă*, el rămânând numai la conjunctiv. *Biblia* de la 1688, care reproduce pasaje întregi din textele anterioare (PO, NT) atestă victoria lui *de, dacă* asupra lui *să*[27]. În ultimele două exemple se observă şi mai bine suspendarea opoziţiei indicativ prezent – conjunctiv prezent. Aici, *să aveţi* poate fi considerat la prima vedere un conjunctiv cu funcţie de imperativ. Prezenţa altor imperative *lăudareţi, fireţi* întăreşte această impresie, făcând inoperantă intonaţia. Cu toate acestea, forma *să aveţi* nu este decât un indicativ prezent însoţit de conjuncţia condiţională *să* (= dacă)[28]. Textul *Bibliei* de la 1688 este edificator:

---

[26] Un impediment pentru considerarea formei discutate ca formă de conjunctiv ar putea fi dislocarea sintactică: *să* + *legiea* + *osindeşti*. Examinând textele, observăm că în secolul al XVI-lea dislocarea lui *să* de conjunctiv era un fapt obişnuit: „*să* nu în fătărie *cădeţi*" (CV, 134/1-4)

[27] Din cele 51 de atestări cu *să* (= *dacă*) din NT în textul paralel din CV (ediţia I. G. Sbierea) nu se păstrează nici una în BB. Peste tot *să* este înlocuit cu *de, dacă*: NT: "Iar *să veţi fi ocărâţi* pentru numele lui Hristos, fericiţi sânteţi (NT (în) CV, 161)"; BB: "*De vă ocărâţi* întru numele lui Hristos, fericiţi sânteţi (*ibid.*)", etc.

[28] O dovadă că formele de conjunctiv puteau fi confundate cu cele de indicativ prezent, când acesta din urmă era precedat de conjuncţia condiţională *să*, o poate constitui şi luarea unor forme de indicativ drept forme de conjunctiv, sau invers, luarea unor forme de conjunctiv drept forme de indicativ, în lucrările unor buni cunoscători ai limbii române vechi. De pildă, N. I. Barbu, *„Să" semn al conjunctivului în limba română*, în „Buletin ştiinţific", nr. 1-2, 1951, p. 60, consideră forma *se*-mi *iaste* drept formă de conjunctiv. Forma aceasta nu este de conjunctiv din simplul motiv că *a fi* are forme diferite la

Scanned with OKEN Scanner

„Iară *de aveţi* răvnire amară şi prigoană întru inema voastră, nu vă lăudaţi nici nu minţiţi asupra adevărului" (BB, în CV, p. 126).

Suspendarea opoziţiei era, firește, în defavoarea conjunctivului, mod cu valoare ambiguă (cu numeroase „efecte de sens"), concurat de condiţional, dar şi de infinitiv. Astfel, în propoziţii subiective cerute de expresiile impersonale de tipul *e bine, e rău, e uşor, e greu*, etc. opoziţia indicativ prezent – conjunctiv prezent se realiza numai la persoana a III-a (*E bine să merge acolo*[29]/*E bine să meargă acolo*). De aceea, în acest stadiu al lui *să*, după expresiile citate, se folosea infinitivul cu precizarea persoanei prin pronumele personal (*E bine a merge acolo tu (el, ea, noi, voi, ei, ele)*). Această construcţie era mult mai frecventă în primele texte româneşti decât construcţia cu conjunctivul (vezi mai jos pe baza statisticii).

Dificultăţi mai mari ar fi creat folosirea conjunctivului cu *să* (= dacă) după verbele de mişcare, în propoziţii finale, pentru că s-ar fi confundat scopul cu condiţia. Un enunţ ca *Merg să-l aduc (pe) Ion* putea să însemne *Merg, dacă-l aduc pe Ion* sau *Merg cu scopul de a-l aduce pe Ion*. Limba a găsit mai multe mijloace pentru evitarea acestei omonimii:

1) folosirea construcţiei ***de* + indicativ** (*Merg de-l aduc pe Ion*)[30],

2) folosirea construcţiilor *pentru să, ca să, pentru ca să, pentru căci să, cum ca să*, etc. pentru finale şi a construcţiei cu *să* simplu pentru condiţionale,

3) până la desemantizarea lui *să*, până la fixarea lui la conjunctiv se folosea în româna veche ca în latina populară şi ca în limbile romanice apusene infinitivul final: *Merg a-(l) aduce (pe) Ion*. Textele vechi sunt concludente în acest sens: în secolul al XVI-lea se utiliza, într-o proporţie mare, infinitivul după verbele de mişcare. De aceea, ni se pare neplauzibilă ipoteza lui I. Bacinschi (*op. cit.*, p. 51-52) care, pentru a-şi susţine părerea că înlocuirea infinitivului prin conjunctiv a început mai întâi de la infinitivul final, consideră că *să* condiţional a început să se folosească într-o perioadă cu mult anterioară primelor texte româneşti şi cu sens final. Firește, această alunecare spre sensul final a avut loc, dar după ce *să* a început să fie concurat de *de, dacă*, adică după ce acestea din urmă încep să-l înlocuiască de la indicativ şi condiţional şi-l ajută să se fixeze la conjunctiv. M. Roques (*op. cit.*, p. 838-839) şi N. Drăganu (*op. cit.*, p. 916-922) au arătat că *de*, care avea mai întâi sens temporal şi după aceea sens consecutiv şi final, a devenit sinonim cu *să* (adică condiţional) într-o epocă foarte apropiată de cea în care apar primele texte, întrucât unele

---

indicativ şi conjunctiv (temă supletivă: *este – fie*). De asemenea, I. G. Sbiera, în indicele la *Codicele voroneţian*, Cernăuţi, 1885, consideră forma *se noate* din „E svetului voinicilor fu cumu se ucigă fuglu, *se* nu nescine *noate*, se scape" (CV, 94/10-13) ca formă de indicativ prezent, însoţit de *se* (= *dacă*). În realitate, aici este un conjunctiv prezent (desinenţa *-e* este o marcă a persoanei a III-a a acestuia), iar *se* nu este condiţional, ci final.

[29] Construcţia este prezentă numai în limba veche. Ea a dispărut după fixarea lui *să* numai la conjunctiv, şi după înlocuirea lui cu *de, dacă* la indicativ şi condiţional în propoziţii condiţionale, subiective, completive directe şi indirecte. Astăzi nu se mai folosesc enunţuri de tipul „E bine *să merge* acolo", ci numai de tipul „E bine *să meargă* acolo", cu conjunctivul, în care *să* mai păstrează ceva din sensul condiţional (cf. şi enunţuri de tipul „*Să ştiu* bade că vii/Frumos m-aş împodobi"). Deci se poate spune că trecerea de la valoarea condiţională a lui *să* (< lat. *si* "dacă") la cea de semn al conjunctivului s-a făcut prin construcţii cu valoare "semantică", nu de conjunctiv ("posibil"), ci de condiţional ("ipotetic"), iar conservarea până azi a acestei valori de condiţional în întrebuinţarea conjunctivului este o dovadă în acest sens (cf. şi E. Cosmopol, *Le subjonctif et ses interférences avec les autres modes verbaux en roumain*, în "Cahiers balkaniques", nr, 7, 1985, p. 55-88).

[30] Construcţia *de* + *indicativul* era foarte frecventă în limba veche, mult mai frecventă decât astăzi, când se preferă conjunctivul (cf. şi Mioara Avram, *Evoluţia subordonării circumstanţiale...*, Bucureşti, 1960, p. 98 şi urm.).

Scanned with OKEN Scanner

din acestea „ignoră complet pe *de* condiţional" (M. Roques, *op. cit.*, p. 839). Semnificativ este faptul că tocmai în textele citate de M. Roques (*op. cit.*, p. 839), în care nu apare *de* condiţional, ci numai *să* condiţional, purtătorul omonimiei discutate, infinitivul are cea mai mare frecvenţă după toate categoriile de verbe care cereau în latina populară infinitivul.

Admiţând ipoteza autorilor tratatului de *Istoria limbii române* (vol. I, Bucureşti, 1965, p. 304), că în completive conjunctivul putea fi utilizat în latină şi în limbile romanice vechi fără conjuncţie[31], ajungem, de asemenea, la ideea utilizării foarte rare a conjunctivului. Într-un enunţ ca *Poruncesc să mergi acolo*, lipsa lui *să* ar fi determinat confundarea conjunctivului dependent cu „imperativul", mod de „vorbire" (vezi Capitolul I, 1.23) independent cu o intonaţie specifică: *Poruncesc: mergi acolo*[32].

Aceste fapte arată că până la desemantizarea lui *să*, până la fixarea exclusivă la conjunctiv, infinitivul atât de larg întrebuinţat în latina populară şi în faza romanică primitivă[33] continuă să fie folosit în dacoromâna veche după toate categoriile de verbe. Textele vechi atestă întrebuinţarea infinitivului (e drept, destul de rar, căci şi *să* era aproape desemantizat) după toate categoriile de verbe care în latina populară cereau infinitivul. Plecând de la faptul că *de* care a determinat fixarea lui *să* la conjunctiv nu era echivalent cu *să* într-o fază mai veche a limbii române, ci avea valori diferite chiar în primele noastre texte (cf. M. Roques, *op. cit.*, p. 839) şi de la faptul că *de*, când devine sinonim (echivalent) cu *să* (= dacă) îl înlocuieşte destul de repede, putem presupune că posibilitatea înlocuirii infinitivului prin conjunctiv, după cele mai multe categorii de verbe, nu este cu prea mult anterioară primelor texte (poate din secolele al XIII-lea-al XV-lea). Primele texte româneşti, atât cele traduse, cât şi cele netraduse, atestă întrebuinţarea infinitivului, în proporţie diferită, firește, după toate categoriile de verbe care se construiau în latina populară şi se construiesc astăzi în limbile romanice apusene cu infinitivul (inclusiv după verbele de mişcare, de îndemn, după verbe şi expresii impersonale, etc; vezi statistica anexată).

Ipoteza că fenomenul cercetat nu este prea vechi este întărită de următoarele fapte:

1) Conjunctivul nu a fost prea frecvent într-o fază mai veche a limbii române, întrucât el cedase locul indicativului prezent la cele mai multe persoane (persoanele I şi a II-a singular şi plural), ca urmare a schimbărilor fonetice şi funcţionale care au avut loc în latina populară.

Persoanele cele mai des folosite (persoana a III-a singular şi plural) şi-au menţinut formele primare, prin frecvenţa lor, care derivă şi din întrebuinţarea lor în independente (cu valoare de optativ sau de „imperativ"). Cert este faptul că înlocuirea formelor primare de conjunctiv cu formele de indicativ a fost anterioară devenirii lui *să* morfem al conjunctivului şi nu a fost determinată de existenţa acestui morfem decât în puţine cazuri (în special în cazurile discutate de noi, care reprezintă inovaţii târzii apărute după secolul al XVI-lea, adică după fixarea lui *să* ca morfem al conjunctivului).

Este oare această înlocuire a formelor primare de conjunctiv împrumutate de la indicativul prezent o influenţă balcanică pe baza influenţei greceşti cum presupune L. Mourin (*op. cit.*, p. 598) ? Prezenţa fenomenului şi în alte limbi romanice care n-au avut contact

[31] Cf. Maria Iliescu, *O construcţie populară latinească: propoziţia completivă cu conjunctivul, fără conjuncţie*, în „Studii clasice", II, 1960, p. 331-335.

[32] Conjunctivul fără *să* apare în limba veche, ca de altfel şi în limba actuală, numai la persoana a III-a. Pentru celelalte persoane am găsit numai un singur exemplu în *Palia* de la Orăştie: „Adu, drag fiu, lasă *mănânc* den vănat" (PO, 91/3). Cu acelaşi verb, infinitivul este mult mai răspândit în PO: pe o singură pagină (p. 32) am înregistrat trei exemple cu ***a lăsa* + infinitivul**: lasă un porumb *a sbura*; lasă el *a sbura* un porumb, etc.

[33] Cf. P. Perrochat, *op. cit.*, p. 229-231.

Scanned with OKEN Scanner

direct cu greaca (ca de pildă, în franceză, unde, de asemenea există forme identice la indicativ şi la conjunctiv prezent: *Il chante – qu'il chante*)[34], precum şi unele discordanţe dintre fenomenul din dacoromână şi cel din greacă[35] pledează pentru faptul că nu se poate vorbi aici de o influenţă grecească[36]. De fapt, textele româneşti vechi arată că tendinţa de uniformizare a formelor de conjunctiv cu cele de indicativ (prin presiunea sistemului) se petrece la multe verbe destul de târziu (vezi Capitolul al II-lea, 2.4), când este exclus un bilingvism greco-român la nivelul graiurilor populare (după cum s-a arătat, în epoca fanariotă, bilingvismul greco-român n-a atins decât pătura dominantă).

2) Primele texte româneşti nu atestă viitorul de tipul *am să cânt, o să cânt* (cu conjunctivul), ci numai pe cel cu infinitivul: *am a cânta*, (< *habeo ad cantare*) *voi cânta* (< *voleo cantare*). În viitorul de tipul *am a cânta* existau toate motivele ca infinitivul să fie înlocuit (cum de altfel se întâmplă în secolul al XVIII-lea), pentru că acest tip de viitor avea aceeaşi formă cu construcţia modală *am a cânta* care însemna „trebuie să cânt", „pot să cânt". Dacă înlocuirea infinitivului prin conjunctiv s-ar fi petrecut într-o epocă cu mult mai veche de cea a apariţiei primelor texte româneşti, care conţin numai forme de tipul: *am a cânta*, *voi cânta*, nu se poate explica **de ce** înlocuirea infinitivului prin conjunctiv nu a afectat **mai înainte** de secolul al XVII-lea infinitivul din aceste forme şi l-a înlocuit deodată, brusc, când tradiţia grafică devine mai puternică (secolul al XVII-lea).

3) Faptul că dialectul istroromân nu cunoaşte întrebuinţarea propoziţiilor secundare introduse prin *să*, care au înlocuit infinitivul în celelalte dialecte, poate arăta că fenomenul nu se petrecuse înainte de despărţirea dialectelor, sau înainte de despărţirea istroromânilor de dacoromâni. Fără îndoială, acest argument de natură cronologică nu este suficient, căci el poate fi infirmat de posibilitatea ca starea actuală din dialectul istroromân să fie de dată recentă, datorită influenţei limbilor vecine, croate şi italiana (cf. Sandfeld, *op. cit.*, p. 214; A. Philippide, *op. cit.*, p. 515; S. Puşcariu, *Zür Rekonstruktion des Urrumänischen*, p. 23). S. Puşcariu (*op. cit.*, p. 23) găseşte o rămăşiţă de conjunctiv în istroromânul *vreşe spuie* (= *voia să spună*). A. Philippide (*op. cit.*, p. 516) contestă această rămăşiţă, arătând că „acest *spuie* este probabil o greşeală în loc de *spure*, infinitivul lui *spur* (= spun)".

4) Procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv nu începuse de prea multă vreme, întrucât în secolul al XVI-lea (şi foarte rar după aceea) se mai menţine, atât în textele traduse, cât şi în cele netraduse, alături de conjunctiv, prepoziţia *de*, cu care se construia infinitivul. Atunci când infinitivul a cedat din ce în ce mai mult locul conjunctivului, *de* a continuat un timp să fie folosit şi înaintea acestuia din urmă, rezultând construcţiile cu *de să*[37]. Exemple ca: „iar s-au apucat aceşti boieri ce sînt mai sus dzişi şi cu egumenul de acest ţigan *de să-i ia*, iar popii ne-a fost luat pre noi pre răvaşe domneşti *de să aflăm*

[34] În majoritatea limbilor romanice, prezentul indicativului şi prezentul conjunctivului au forme comune. Tendinţa de ştergere a deosebirilor formale (prin temă şi desinenţe) între conjunctiv şi indicativ prezent este o tendinţă general romanică (cf. Iorgu Iordan, Maria Manoliu, *op. cit.*, p. 194; *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 268).

[35] În greacă, toate formele de conjunctiv au devenit prin evoluţie normală egale cu cele de indicativ prezent la toate verbele, în română persoana a III-a se menţine distinctă la cele mai multe verbe în dialectul dacoromân, dar la mai puţine în dialectele aromân şi meglenoromân, în care şi persoana a III-a a verbelor de conjugarea I a fost înlocuită cu persoana a III-a singular a indicativului prezent la conjunctivul prezent.

[36] Pentru dialectele aromân şi meglenoromân, puternic influenţate din punct de vedere sintactic de limba greacă, nu negăm o influenţă grecească în fenomenul cercetat. În aceste dialecte au existat condiţii de „bilingvism greco-aromân sau greco-meglenoromân".

[37] Cf. Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1961, p. 260.

Scanned with OKEN Scanner

de rândul acestui ţigan" (1583-1585, Muscel, CB, I, p. 39), „să fie volnic cu cartea domnii meale *de să-şi ţie* a lui parte" (1619, Bucureşti, DR, p. 45, 50), „să fie volnic *de să-şi ia* un rumân" (1614, Bucureşti, DR, p. 19, 26) etc. pledează pentru faptul că subjonctivul s-a plasat lângă prepoziţia *de* cu care se construia infinitivul. Infinitivul era foarte frecvent în astfel de construcţii: *să fie volnic a lua unde va vrea* (DR, p. 135), *să fie volnic de a le vinde* (DR, p. 88) etc.

5) *Să* apărea uneori în texte, ca şi azi în vorbirea din Crişana, sub forma *şi* (< lat. *sic*), ceea ce ducea la greutăţi în deosebirea lui ca morfem al conjunctivului de conjuncţia copulativă *şi*: „Şi grăi fiulŭi său lui Isacŭ *şi* (= să) *eşim*" (CB, II, p. 189; apud I. Gheţie, ***Şi** semn al conjunctivului în graiul crişean*, LR, nr. 3, 1963, p. 247), „şi le-am scris voo fraţilor români *şi* (= *să*) le cetiţi că veţi afla întru iale mărgăritariu scumpu şi visteriu nesfârşit" (PO, 11).

Este interesant că în regiunile în care *şi* este morfem al conjunctivului (unele regiuni din nord-vestul teritoriului dacoromân, graiul crişean) infinitivul îşi păstrează cea mai mare vitalitate[38]. Omonimia dintre *şi* – semn al conjunctivului şi *şi* – conjuncţie copulativă a contribuit, fără îndoială, la încetinirea procesului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv. Cercetarea comparativă a hărţilor lui I. Gheţie, privitoare la răspândirea lui *şi* – semn al conjunctivului (*art. cit.*, p. 253) cu cea a hărţilor Magdalenei Vulpe, privind răspândirea teritorială a construcţiilor cu infinitivul şi cu conjunctivul (*art. cit.*, p. 142-153) arată că cele două arii coincid, în general. Conjunctivul putea fi folosit în locul infinitivului la persoana a III-a singular şi plural: *ştie şi cânte (lucre, meargă)*, *vrea şi cânte (lucre, meargă)*, *spune şi meargă (lucre, cânte)*, dar mult mai greu la celelalte persoane: *ştii şi cânţi*, *spui şi cânţi* etc. (din cauza omonimiei cu conjuncţia copulativă *şi* care desfiinţează raporturile de dependenţă între verbul regent şi celălalt verb). La unele verbe, omonimia în discuţie se producea şi la persoana a III-a: *spune şi bea (mângâie, îndoaie)*, enunţul putând fi reinterpretat (*spune şi bea* sau *spune să bea*). De aceea, se folosea şi se foloseşte în regiunile de nord-vest infinitivul în locul conjunctivului: *spune a bea*, *vrea a mângâia*, *merge a lucra*.

Aceste fapte ne întăresc convingerea că înlocuirea infinitivului prin conjunctiv este strâns legată de existenţa unei mărci a conjunctivului. Acolo unde această marcă nu este prea clară, infinitivul a rămas puternic. Plecând de la una din ipotezele lui I. Gheţie (*op. cit.*, p. 247 şi urm.) că într-o perioadă mai veche *şi* (= *să*) era răspândit şi în alte regiuni (dovadă, atestarea lui în textele măhăcene) şi că numai ulterior s-a limitat la nordul şi nord-vestul ţării (fiind înlocuit de *să*), ajungem la aceeaşi concluzie: procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv nu este prea vechi. În nici un caz el nu este străvechi, cum consideră cei care-l explică prin substrat sau ca începând din faza de constituire a românei.

În acelaşi timp, constatarea că păstrarea infinitivului este în funcţie de fixarea unui semn distinctiv al conjunctivului poate fi un contraargument la teoria lui G. Rohlfs (*op. cit.*, p. 133 şi urm.), susţinută de Magdalena Vulpe (*art. cit.*, p. 141), după care în nordul ţării păstrarea infinitivului s-ar datora depărtării acestor regiuni de limba greacă, din care a venit împrumutul. Explicaţia noastră arată că în aceste arii laterale inovaţia, după toate probabilităţile internă (vezi mai jos), nu a pătruns din cauza izolării lingvistice a acestor regiuni[39], care au menţinut o trăsătură, *şi* + *conjunctivul*, ostilă înlocuirii infinitivului.

[38] Asupra originii şi răspândirii lui *şi* semn al conjunctivului în graiul crişean vezi I. Gheţie, *art. cit.*, p. 247 şi urm.; cf. şi obiecţiile lui Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. IV-V-VI, Bucureşti, 1966, p. 404-406.

[39] Cf. K. Jaberg, în „Vox Romanica", V, p. 77; Emil Petrovici, *Graiul de pe Crişuri şi Someş*, în

Scanned with OKEN Scanner

Fără îndoială, trebuie să presupunem, de asemenea, că fixarea lui *să* la conjunctiv, desemantizarea conjuncției condiționale *să* (< lat. *si*), a fost la început un fenomen regional, care a afectat mai întâi regiunile din sudul țării, mai inovatoare din multe puncte de vedere decât regiunile nordice, și numai după aceea s-a extins progresiv și în celelalte regiuni ale țării. În felul acesta se poate explica mai ușor frecvența mai mare a conjuncției *să* cu sensul „dacă" în textele din secolul al XVI-lea care provin din graiurile nordice (textele rotacizante, MI, CS, RL) decât în textele care caracterizează graiurile sudice (tipăriturile coresiene). Legată de acest fenomen este și mai marea frecvență a construcțiilor cu conjunctivul în textele coresiene (deci în texte care reprezintă graiurile în care *să* s-a desemantizat mai devreme) față de mai mica frecvență a acestor construcții în textele care reprezintă graiurile nordice (în care desemantizarea lui *să* s-a produs mai târziu)[40].

3.3. Datarea aproximativă a fenomenului înlocuirii infinitivului prin conjunctiv[41] ne dă posibilitatea de a pune problema cauzelor care l-au generat. Sunt acestea *interne* sau *externe*, sau *și interne și externe* ? După cum s-a arătat, răspunsurile date până în prezent au plecat de la prezența fenomenului în mai multe limbi și nu de la structura și mai ales evoluția fiecărei limbi în parte. Nu avem lucrări care să fi urmărit din punct de vedere diacronic sinonimia (sau, mai bine-zis, „echivalența") infinitiv-conjunctiv. Cele două lucrări existente, consacrate evoluției procesului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv[42], bazându-se pe texte puține și neurmărind frecvența fenomenului, dau o interpretare subiectivă faptelor. În statistica care urmează ne-am propus să urmărim echivalența infinitiv-conjunctiv dependent, eventual infinitiv-indicativ și infinitiv-supin, pe baza textelor din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea[43]. Statistica se bazează pe materialul extras din aproximativ 2000 de pagini de texte de natură diferită (texte religioase, documente particulare și oficiale, cărți populare, texte juridice, cronici) din provincii diferite[44].

Spre deosebire de I. Diaconescu, nu am procedat la o simplă **numărare** a infinitivelor și conjunctivelor din diferite texte, ci am ținut seama și de **elementele regente** ale acestora și modalitățile rezultate: aletive (*posibil, imposibil, necesar, întâmplător*), epistemice (*probabil, îndoielnic, aparent, exclus*), deontice (*permis, interzis, obligatoriu*), axiologice (*dorință, voință*). Astfel, am urmărit echivalența infinitiv-conjunctiv, infinitiv-indicativ, infinitiv-supin după verbe, expresii verbale impersonale, substantive, adjective. În cadrul infinitivului cerut de verbe, am format clase cu **infinitivul (conjunctivul) subiectiv** (adică cu infinitivul/

„Transilvania", LXXII, p. 558.

[40] Vezi I. Diaconescu, *Observații asupra înlocuirii infinitivului prin conjunctiv în limba din secolul al XVI-lea*, în "Omagiu lui Al. Rosetti", București, 1965, p. 167-170.

[41] Firește, lipsa textelor dintr-o perioadă mai veche de secolul al XVI-lea face ca această datare să rămână de ordinul ipotezelor.

[42] Este vorba de lucrarea lui B. Dimand, *Zur rumänischen Moduslehre*, Viena, 1904 și a Laurei Vasiliu și F. Asan, *Unele aspecte ale sintaxei infinitivului în limba română*, în "Studii de gramatică", vol. I, București, 1956, p. 97-113.

[43] Pentru secolul al XVI-lea, frecvența construcțiilor cu infinitivul și conjunctivul a fost urmărită de I. Diaconescu, *art. cit.*, p. 167-170.

[44] În statistică nu am folosit texte mai noi de 1800, întrucât am considerat că acestea nu sunt elocvente pentru procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv. Influența franceză, în special, și influența latino-romanică, în general, au avut urmări importante asupra evoluției procesului în discuție în sensul că au reînviat construcțiile cu infinitivul. Lipsa textelor populare autentice (culegătorii din secolul al XIX-lea prelucrau textele; în doinele culese de V. Alecsandri există multe construcții livrești etc.) face dificilă urmărirea procesului în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Scanned with OKEN Scanner

conjunctivul) care are subiect comun cu verbul regent: *pot merge/pot să merg; izbutesc a merge / izbutesc să merg*, dar nu şi **pot să mergi (să meargă), *izbutesc să mergi*) şi cu cel **obiectiv** (care permite un subiect diferit de cel al verbului regent: *poruncesc a merge* (tu, el) / *poruncesc să mergi (să meargă), vreau să mergi (să meargă, să mergem, să mergeţi*) etc.). Delimitarea infinitivului **subiectiv** de cel **obiectiv** are mare importanţă pentru stabilirea originii construcţiilor[45]. După cum s-a arătat, latina utiliza infinitivul în cazul când acesta avea acelaşi subiect cu verbul regent, dar conjunctivul când subiectele erau diferite. Limbile romanice apusene menţin, în general, aceeaşi distincţie[46]. Româna a mers mai departe, extinzând uzul conjunctivului şi când există identitate de subiect. De asemenea, am format o clasă aparte cu verbele de mişcare, care au căpătat în latina populară posibilitatea de a se construi cu infinitivul, posibilitate păstrată în limbile romanice apusene şi în româna veche.

3.4. Rezultatele cercetării

Cele mai vechi texte româneşti atestă folosirea infinitivului după toate categoriile de verbe care în latina populară cereau infinitivul. Faţă de latină (în special faţă de latina clasică, care nu utiliza infinitivul post-substantival şi post-adjectival), româna veche, ca şi limbile romanice apusene, atestă această utilizare.

Încă din primele texte româneşti, infinitivul, în concurenţă cu conjunctivul, apărea în proporţie mai mare sau mai mică în funcţie de elementul regent. Astfel, infinitivul era cerut în secolul al XVI-lea în proporţie foarte mare (aproape 90 %) de verbele care nu permit decât un infinitiv subiectiv. Proporţia se menţine ridicată în secolele următoare (secolul al XVII-lea: 84 %; secolul al XVIII-lea: 79 %).

3.4.1. Verbele de aspect *a începe, a se apuca, a prinde* etc. şi cele de modalitate *a putea, a fi, a avea* nu permiteau decât extrem de rar conjunctivul. De exemplu, după *a începe*, din totalul de 201 atestări (în toate textele consultate) apar cu infinitivul 196 (97,6 %) şi cu conjunctivul numai 5 (2,4 %). Iată câteva exemple selectate din texte de natură diferită (texte bisericeşti, cronici, cărţi populare, documente oficiale şi particulare): *„începu a grăi* (CV, p. 67), *începu a pârâ* (BB, p. 58), *au început a da* (C, p. 60), *s-au început a să alegi* (DB, III, p. 120) etc. În secolul al XVIII-lea, când influenţa grecească asupra limbii române atinge apogeul, îmbinările verbului *a începe* cu infinitivul rămân preponderente: *au început a măsura* (1786, Tutova, DB, IV, p. 277), *începu şoarecele a să îneca* (E, p. 158) *au început a să bate* (N, p. 314) etc.

O particularitate a verbului *a începe* este posibilitatea lui de a se combina cu infinitivul lung, posibilitate menţinută până în secolul al XVIII-lea. La Neculce, construcţiile „*a începe* + infinitivul lung" sunt foarte frecvente. Numai pe o singură pagină (p. 318) am înregistrat după *a începe* şase infinitive lungi: „Moldovenii *au început a strigare...* şi *a zicere*" etc. Pe aceeaşi pagină apar şi două infinitive scurte: „au început a-şi adăpa caii şi a mulţămi lui Dumnezău". După cum se va vedea mai jos, mai ales verbele care cer un infinitiv subiectiv au posibilitatea de a se construi cu forma lungă a infinitivului.

Cazurile de folosire a lui *a începe* cu conjunctivul rămân foarte rare şi în textele din epoca veche: la Gr. Ureche am găsit un singur exemplu, faţă de nouă atestări cu

[45] Diferenţa dintre infinitivul obiectiv şi cel subiectiv, observată pentru prima dată de I. Grimm, *Deutsche Grammatik*, partea a IV-a, Göttingen, 1836, p. 121, a fost studiată pe larg de A. Potebnea (apud S. Berejan, *op. cit.*, p. 67).

[46] Cu multe excepţii. De pildă, în italiană infinitivul apare şi când subiectele sunt diferite, cu condiţia ca infinitivul să joace rol de complement direct.

Scanned with OKEN Scanner

infinitivul. La Neculce am înregistrat două întrebuinţări cu conjunctivul, faţă de 36 cu infinitivul. De asemenea, la stolnicul C. Cantacuzino şi la Anonimul brâncovenesc am întâlnit câte un exemplu cu conjunctivul faţă de 19, respectiv 17 exemple cu infinitivul. Toate celelalte texte consulate, inclusiv documentele oficiale de la curtea fanarioţilor (scrise în general de bilingvi) folosesc după *a începe* în proporţie de 100 % infinitivul.

Sinonimele lui *a începe*, verbele *a prinde*, *a se apuca* cer, de asemenea, infinitivul, atât în textele din secolul al XVI-lea, cât şi în cele din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea: „atunci *vor prinde a ţipa*" (TC, p. 224), „Darie *prinsă a-i căuta*" (Al, p. 43), „*a prins a se bate*" (1747, Maramureş, IM, p. 4), „*s-au apucat a dare* năvală" (U, p. 307). De remarcat, la ultimul exemplu, păstrarea formei lungi a infinitivului.

În secolul al XVIII-lea apar sporadic şi construcţii de tipul ***a se apuca* + conjunctivul**: „*s-au apucat să se bată*" (N^1, p. 331), „nu cuteza *să se apuce să meargă*" (N^1, p. 331), „*s-au apucat să piarză* sămânţa" (E, p. 159). Trecerea spre aceste construcţii o fac construcţiile cu *de să*, în care *de*, prepoziţia care însoţea infinitivul, se mai menţine câtva timp şi înainte de conjunctiv: „iar *s-au apucat* aceşti boieri *de să-l ia*" (1583, Muscel, CB, I, p. 39) (vezi mai jos şi situaţia altor verbe). Uneori, în locul infinitivului apare, mai ales în textele din secolul al XVII-lea, indicativul precedat de *de*: „*se apucă de mâncă, se apucă de prădă*" sunt construcţii foarte frecvente în documentele particulare şi oficiale. Aceste construcţii nu s-au impus însă. Ele nu mai sunt atestate în secolul al XVIII-lea decât destul de rar.

Verbele de aspect terminativ[47] îşi păstrează, de asemenea, capacitatea de a se construi exclusiv cu infinitivul până la o dată destul de târzie. Iată câteva exemple selectate din textele de la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea cu *a sfârşi* şi sinonimele lui, *a părăsi*, *a sta*: „*s-au părăsit de a zice şi de a gândi*" (AB, p. 281), „*a cura sfârşesc*" (HI, p. 154), *să părăsească a călca* (C^1, p. 36), „*au părăsit* Ţaringradul *de a-l batea* (U, p. 129), „*s-au părăsit a mai face*" (N^1, p. 330), „*au stătut de a mai baterea*" (N^1, p. 314). Remarcăm şi după aceste verbe folosirea infinitivului lung, uneori articulat, cu valoare verbală.

Faptele prezentate arată că verbele de aspect, folosite de regulă în secolul al XVI-lea cu infinitivul, îşi menţin în epoca de vârf a influenţei greceşti (secolul al XVIII-lea) capacitatea lor de a se construi, aproape exclusiv, cu infinitivul[48].

3.4.2. După verbul de modalitate aletică *a putea*, din totalul de 567 atestări apar cu infinitivul 439 (78, 4 %) şi cu conjunctivul 128 (22,6 %).

Urmărind frecvenţa infinitivului şi conjunctivului după *a putea*, am constatat că cele mai vechi texte româneşti folosesc de regulă infinitivul. Astfel, în *Codicele voroneţean*, în *Palia de la Orăştie*, în *Scrisorile de la Bistriţa* de la sfârşitul secolului al XVI-lea, în cărţile populare din secolul al XVI-lea (din CB, II) am înregistrat numai construcţii cu infinitivul: „nu le *putea împinge*" (CV, 56), „*voiu putea ascunde*" (PO, 57/25) etc.

Conjunctivul, aproape inexistent în primele texte[49], se răspândeşte treptat în textele din secolul al XVII-lea: „ei au zis că nu *pot să le scumpere*" (1623, DR, p. 88), „eu *să* le *dau* nu *pociu*" (C^1, p. 8) etc. În textele juridice din secolul al XVII-lea frecvenţa conjunctivului este mare: 50,4 % (vezi tabelul anexat). În *Biblia de la Bucureşti* (1688),

[47] Pentru actualul *a continua* (< fr. *continuer*), verb semiauxiliar care arată o acţiune durativă, nu am găsit în limba veche nici un sinonim.

[48] După semiauxiliarele care exprimă sfârşitul acţiunii (*a sfârşi*, *a termina* etc.), infinitivul a suferit nu concurenţa conjunctivului, ci pe cea a „supinului" (*sfârşesc de lucrat*). Această substituire este însă târzie. La sfârşitul secolului al XVIII-lea substituirea nu începuse.

[49] Primele exemple cu conjunctivul după *a putea* în graiurile nordice le-am întâlnit în TC: *să putem să stăm* (TC, 225) şi pentru graiurile sudice în CT: nu *putu* nici o tărie *să facă* (CT, 79).

Scanned with OKEN Scanner

conjunctivul atinge maximum de frecvenţă: din 15 atestări cu semiauxiliarul *a putea* (întâlnite în paginile consultate) 10 sunt cu conjunctivul. Semnificativ este faptul că uneori traducătorii *Bibliei*, preluând unele pasaje din NT (1648), schimbă infinitivul cu conjunctivul: NT: „nu le *putea adevera* (în CV, p. 56); BB: „nu le *putea să* le *dovedească*" (*ibid.*) etc. În textele din secolul al XVIII-lea, frecvenţa infinitivului începe din nou să crească în detrimentul conjunctivului. La Neculce, în paginile cercetate, am înregistrat 21 infinitive cu *a putea* şi numai 9 conjunctive, la Cantemir: 28 infinitive şi 3 conjunctive, la Radu Popescu: 18 infinitive şi 3 conjunctive, în *Alexandria* (1794): 26 infinitive şi 3 conjunctive. În documentele oficiale de la curtea fanarioţilor infinitivul este, de asemenea, foarte frecvent, reprezentând 89,6 % din totalul atestărilor cu *a putea*.

O caracteristică a îmbinării verbului *a putea* cu infinitivul este menţinerea, până în secolul al XVIII-lea, a prepoziţiei-morfem *a*, care precedă infinitivul: „cela ce *poate* toate *a face* şi *a schimba* (CC^2, 267), nu *poate* nimeni *a suferi*" (C^1, 32), *nu putea a intra* (RG, p. 23) etc.

Răspândirea în secolul al XVII-lea a conjunctivului după verbul de modalitate aletică *a putea* trebuie pusă pe seama analogiei cu alte verbe care aveau nevoie de conjunctiv pentru claritate (ca, de pildă, verbele cu infinitiv obiectiv sau semiauxiliarul *a avea*, care, exprimând, ca şi *a putea*, posibilitatea, avea capacitatea să se construiască cu conjunctivul încă de la începutul secolului al XVII-lea spre a se diferenţia de viitor). Este posibilă şi influenţa impersonalului *a se putea* (*se poate*, *se putea*, *s-ar putea* etc.) asupra acestui verb personal, întrucât impersonalele începuseră mai de timpuriu să se folosească cu conjunctivul, căci aveau absolută nevoie de un mijloc mai clar pentru exprimarea persoanei. Concludentă pentru aceasta este apariţia conjunctivului după formele de impersonal *se poate*, *ar putea*, dar a infinitivului după *a putea*, personal: „Pământul acesta n-*ar putea avea* niciodată lipsă de pâine, ce încă s-*ar putea să iasă* o sumă mare de pâine (1781, Iaşi, DB, IV, p. 221) etc. În exemplul dat, se observă cum verbul personal *a putea* cere un infinitiv, în timp ce impersonalul *s-ar putea* se construieşte cu conjunctivul, căci alăturarea unui infinitiv (prin natura lui impersonal) ar fi creat unele dificultăţi. După cum se va vedea, după verbele impersonale, exprimând modalitatea aletică "posibil", infinitivul este evitat încă de la începutul secolului al XVII-lea. Limitarea întrebuinţării infinitivului după verbul *a putea* nu a pornit, ca în cazul lui *a vrea*, din necesitatea de exprimare clară a persoanei, căci un context ca **(eu) pot să lucrezi (tu)* nu este posibil (compară cu *(eu) vreau să lucrezi*). De aceea, pe lângă *a putea*, infinitivul a rămas puternic până astăzi, pe când pe lângă *a vrea* el a cedat complet locul conjunctivului, menţinându-se numai în câteva arii laterale (graiurile de nord-vest).

Făcând pe baza statisticii o comparaţie între frecvenţa lui *a putea* şi a lui *a începe* cu infinitivul şi conjunctivul, constatăm că, deşi ambele verbe îşi menţin în proporţie destul de mare capacitatea lor de a se construi cu infinitivul, primul permite cu mai multă uşurinţă decât al doilea înlocuirea infinitivului prin conjunctiv. Astfel, afirmaţia lui G. Rohlfs (*op. cit.*, p. 733) că *a putea* este „ultimul stâlp" de susţinere a infinitivului în limba română, ca şi în dialectele sud-italiene şi în bulgară, nu pare a fi valabilă decât pentru situaţia actuală şi nu şi pentru limba din secolele al XVI-lea-al XVIII-lea, când cele mai rezistente par a fi *a începe*, *a prinde*, *a se apuca*[50]. Din punctul de vedere al fenomenului cercetat, ni se pare că trebuie să ţinem seama nu numai de situaţia de azi, ci în primul rând de cea veche, de procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv.

[50] Verbul cu sens aspectiv *a prinde* cere şi în limba actuală (limba literară şi vorbirea populară) cu precădere infinitivul şi mult mai rar conjunctivul.

Scanned with OKEN Scanner

3.4.3. După verbul de modalitate deontică "obligatoriu" *a avea*, din totalul de 255 de atestări, 218 (85,5 %) apar cu infinitivul şi 37 (14,3 %) cu conjunctivul. Spre deosebire de limba literară de azi şi chiar de limba populară, limba veche (este vorba de limba scrisă) făcea mare uz de construcţiile cu *a avea*, care exprimau posibilitatea sau necesitatea. Acestea se construiau în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea exclusiv cu infinitivul: *să aibă a-şi ţinea* (1602, Târgovişte, CB, I, p. 123), *să avem a ne facerea* mari (1623, Târgovişte, DR, p. 90), *să aibă a-şi căutarea* la dânşii toată partea (1625, f. 1, DR, p. 104), *să aibu* eu *a*-i *milui* (TC, p. 207) etc.

Construcţii de acest fel se întâlnesc aproape în fiecare scrisoare particulară, devenind de multe ori un fel de formule ce deschid sau încheie documentele. Frecvenţa lor se menţine ridicată şi în secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

O caracteristică a îmbinării infinitivului cu modalul *a avea*, când acesta exprimă necesitatea (modalitatea deontică *obligatoriu*), este faptul că ea nu se supune substituirii prin conjunctiv[51]. Substituirea este posibilă, dar atunci se schimbă sensul construcţiei, necesitatea primind nuanţă temporală de viitor indicativ: *am a sluji* (= trebuie să slujesc) prin înlocuirea infinitivului prin conjunctiv ar fi devenit *am să slujesc* (= voi sluji).

În astfel de cazuri, infinitivul a rămas puternic. Textele de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea sunt concludente: ele conţin un foarte mare număr de construcţii cu infinitivul: „*are* ceva *a răspunde*" (= de răspuns) (1765, Iaşi, SI, VIII, p. 199), „eu *să aib a răspunde*" (1790, DB, IV, p. 225), „voi *să aveţi a urma* întocmai" (1801, DB, IV, p. 244) etc.

O limitare a întrebuinţării infinitivului s-a produs şi în aceste cazuri, însă mai târziu şi nu din partea conjunctivului, ci din partea aşa-numitului „supin". Judecând după documentele particulare, după cărţile populare şi după alte texte cu caracter mai mult sau mai puţin literar (inscripţii şi însemnări din biserici), în care construcţiile în discuţie sunt foarte frecvente, substituirea infinitivului cu supinul nu avusese loc nici până la începutul secolului al XVIII-lea. Abia în deceniile al III-lea şi al IV-lea din secolul al XIX-lea construcţia de tipul *am a răspunde* (= *trebuie să răspund*) devine *am de răspuns*[52].

Înlocuirea infinitivului cu „supinul" (care, de fapt, a fost numit de unii cercetători un infinitiv secundar) este specific românească (fără concordanţe în limbile romanice) şi deosebeşte fenomenul din română de cel din greacă, unde infinitivul a fost înlocuit peste tot cu conjunctivul cu *vá*.

O analogie se poate stabili numai între fenomenul din română şi cel din albaneză. În ambele limbi există construcţii participiale care au concurat vechiul infinitiv[53]. Dar între fenomenul din română şi cel din albaneză nu poate exista nici o legătură genetică, dată fiind apariţia târzie a fenomenului în română (începând cu secolul al XVI-lea). De aceea, ideea originii comune a fenomenului de înlocuire a infinitivului din română şi albaneză prin substrat (ipoteză susţinută de M. A. Gabinski, *op. cit.*, p. 35) sau a originii albaneze a pierderii infinitivului (ipoteză susţinută de F. Miklosich, *op. cit.*, p. 6-8) nu poate rezista criticii din simplul motiv că în **română fenomenul se petrece într-o perioadă când este exclusă influenţa substratului sau influenţa uneia dintre cele două limbi asupra alteia**

[51] Cf. S. Berejan, *op. cit.*, p. 71.

[52] Tot în documentele de la începutul secolul al XIX-lea se observă preferinţa pentru celălalt verb de necesitate, *a trebui*, atestat relativ rar în documentele din secolele anterioare. De aceea frecvenţa, infinitivului este în descreştere în construcţiile care exprimă necesitatea, nu numai datorită înlocuirii lui de supin (*am a cânta* > *am de cântat*), ci şi datorită substituirii semiauxiliarului *a avea* cu *a trebui*, substituire care aduce cu sine conjunctivul (formaţia *am a cânta* înlocuită cu *trebuie să cânt*).

[53] Vezi M. A. Gabinski, *op. cit.*, p. 243 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

(în special privind dacoromâna).

O construcţie care n-a permis substituirea nici prin conjunctiv, nici prin „supin" a infinitivului este îmbinarea semiauxiliarului *a avea* la conjunctiv + **infinitivul**, cu sensul de posibilitate (modalitate aletică *posibil*). Aceasta pare a fi cea mai frecventă şi cea mai rezistentă construcţie a infinitivului cu *a avea*. Fiecare document particular sau oficial din secolele al XVI-lea-al XVIII-lea şi chiar din prima jumătate a secolului al XIX-lea o consemnează cel puţin o dată. Iată câteva exemple extrase din documente mai recente: „*să n-aibă a mai cere* (= să nu poată a mai cere) la nemică" (1795, Iaşi, SI, VIII, p. 374), „Păhărniceasca Saftă cu fiica sa *să aibă a răspunde* şi *a plăti*" (1779, Iaşi, SI, VII, p. 26), „*să aibă a lua* de casă câte un zlot" (1780, Bucureşti, DRA, I, p. 664) etc.

Explicaţia nesubstituirii infinitivului prin conjunctiv în acest tip de construcţie trebuie căutată în dificultăţile pe care le-ar fi putut crea alăturarea a două conjunctive (modalul la conjunctiv + verbul generat la conjunctiv)[54]. De asemenea, înlocuirea infinitivului cu „supinul" ar fi dus la confuzii pe planul semnificatului: se confunda posibilitatea cu necesitatea (*să aib a plăti* (posibilitate = *pot să plătesc*) > *să aib de plătit* (necesitate = *trebuie să plătesc*). Spre deosebire de limba veche, română contemporană (atât limba literară, cât şi vorbirea populară) face rareori uz de construcţia discutată. Pentru exprimarea posibilităţii se preferă construcţia cu *a putea* (*să pot plăti, să pot să plătesc*), construcţia cu *a avea* devenind arhaică şi regională.

În materialul cercetat am remarcat, de asemenea, frecvenţa deosebită a expresiei de tipul *n-am ce face*, prezentă şi în limba de astăzi. Cunoscută încă din latină, unde apărea cu conjunctivul, în latina clasică, şi cu infinitivul, în latina populară (*non habeo quod dicam* (latina clasică), *non (h)abeo quid dicere* (latina populară))[55], construcţia apare în toate limbile romanice: it. *non ho che fare*, sp. *non he que hacer*, fr. *Je n'ai que faire de lui*. Iată câteva din atestările vechi româneşti ale acestui tip de expresie: „*n-are cine asculta* nici *a spăşi*" (CC^2, p. 254), „*n-au ce face*" (PM, p. 137), „*să n-aibă unde veni*" (1600, CB, I, p. 95; am citat exemple nu numai cu pronumele *ce*, ci şi cu alte pronume relative şi cu adverbe relative, care de asemenea intră în construcţii cu infinitivul).

În secolul al XVIII-lea, infinitivul din acest tip de construcţie începe să fie înlocuit prin conjunctiv: „*neavând ce să mai răspunză*" (1792, SI, VII, p. 378) etc., rămânând însă puternic până în zilele noastre. Exprimând modalitatea aletică *probabil, imposibil, eventual*, astfel de construcţii cu infinitivul sau cu conjunctivul se folosesc în limba română contemporană în variantie liberă, căci această modalitate este comună celor două moduri.

În secolul al XVII-lea, conjunctivul începe să se extindă şi la viitorul de tipul *am a cânta*[56]. Aşa, de pildă, formele *(eu) am a sluji* (1604-1618, Bucovina, SB, p. 71), frecvente în documentele din secolul al XVI-lea şi de la începutul secolului al XVII-lea, apar în documentele de mai târziu – unele din ele copii de pe acte anterioare cu conjunctivul, dar formele cu infinitivul rămân preponderente chiar în documentele oficiale de la curtea fanarioţilor (secolul al XVIII-lea).

[54] În materialul cercetat am atestat un singur exemplu de substituire de acest fel, la Varlaam: „*să nu aibă* pre sine şi pre alţii *să osândească*" (V, p. 8).

[55] Cf. E. Bourciez, *op. cit.*, p. 132; S. Berejan, *op. cit.*, p. 88.

[56] Întrucât viitorul de tipul *am a cânta, am să cânt* este identic cu formaţia modală *am a cânta, am să cânt*, şi distincţia între ele este uneori greu de făcut (sau chiar imposibil de făcut, căci orice viitor presupune o posibilitate şi o necesitate), este posibil ca unele construcţii cu *a avea*, considerate de noi ca forme de viitor, să fie, de fapt, formaţii modale în funcţie de context şi de modalitatea actului de comunicare, greu de distins în limba scrisă.

Scanned with OKEN Scanner

3.4.4. După verbul modal *a fi*, din totalul de 54 de atestări, 38 (71,1 %) sunt cu infinitivul şi 16 (29,9 %) cu conjunctivul. Şi pe lângă acest verb, procesul de limitare progresivă a infinitivului se poate urmări statistic. În textele cercetate din secolul al XVI-lea am găsit puţine exemple cu conjunctivul: „*era să vie* făr greş pe aicea să treacă" (1595, Bucovina, SB, p. 71) etc.

În *Codicele voroneţean*, *Cazania* a II-a a lui Coresi, *Liturghierul* lui Coresi, *Palia de la Orăştie*, modalul *a fi* apare numai cu infinitivul: „*era a se sfrăşi*" (CV, 32), „că *iaste a*-lu *ucide* şi *a*-lu *răstigni*" (CC[2], p. 279), „*iaste a nu via* noi" (PO, p. 6/10), „E să nu sînt *de a se cuminecarea* (= de cuminecat)" (LC, 41[r]) etc. În textele din secolul al XVII-lea, deşi apar şi construcţii cu conjunctivul[57], infinitivul rămâne puternic după *a fi*. Astfel, concurenţa conjunctivului nu a afectat decât tipul *a fi* **la imperfect indicativ + infinitiv** (*era a sfârşi* > *era să sfârşească*). Tipul *a fi* **la indicativ prezent + infinitiv** nu a fost niciodată afectat de conjunctiv. Ca şi în cazul lui *a avea*, infinitivul din construcţia discutată a fost concurat de „supin". Prima atestare cu „supinul" în locul infinitivului am găsit-o la stolnicul C. Cantacuzino: „mai mult sunt *de râs* decât *de crezut*" (SCC, p. 38). La acelaşi autor apare însă şi construcţia mai veche cu infinitivul: „mai multe sunt *a*-i *dovedi* (= de dovedit) şi *a*-i *arăta*" (*ibid.*, p. 52). Atestările cu „supinul" după *a fi* sunt rare în secolul al XVIII-lea. Numai în scrierile lui Neculce, Cantemir şi în *Esopia* (1795) am înregistrat câte un exemplu: „*De mirat* lucru *iaste*" (N), „nu *e* todeauna *de agonisit* şi *de câştigat*" (E, 202); "el *iaste de temut* şi de *spăriiat*" (D. Cantemir, H, 61).

În secolul al XVIII-lea, construcţiile cu infinitivul îşi menţin prioritatea faţă de cele cu conjunctivul: „nu *era a sta* în Ardeal" (RG, p. 49), „nu *era de a se crede*" (AB, p. 303) etc. O înlocuire mai accentuată a infinitivului prin „supin" (şi nu prin conjunctiv) după *a fi* are loc abia pe la începutul secolului al XIX-lea.

În unele formaţii, infinitivul de pe lângă *a fi* nu a fost înlocuit nici de conjunctiv, nici de „supin". Astfel, îmbinările de tipul: „de *ţi-ar fi a lăcui* aicea" (E, p. 193), „*mi-i a mânca*", „*ne e a zice* aşa" (1743, Maramureş, IM, p. 64), frecvente în limba veche, au păstrat până astăzi infinitivul.

Urmărind procesul de limitare a infinitivului după verbele de aspect şi de modalitate discutate mai sus, constatăm că el este foarte complex, mult mai complex decât în greacă sau în bulgară, unde infinitivul a fost înlocuit numai de conjunctiv[58]. Complexitatea procesului de înlocuire a infinitivului (sau mai bine zis de limitare a întrebuinţării infinitivului) din română constă în:

a) prezenţa unor caracteristici întâlnite în toate limbile „balcanice" (e vorba de substituirea infinitivului prin construcţii cu *să*, aflate pe acelaşi plan cu construcţiile cu *vá* din greaca modernă, cu *da* din bulgară, macedoneană şi sârbocroată, cu *të* din albaneză);

b) prezenţa unor trăsături întâlnite numai în română şi în albaneză. Este vorba de substituirea infinitivului prin „supin" după unele semiauxiliare: *sfârşesc (termin) de cântat*, *am de cântat*, *sunt de văzut*. După părerea unor cercetători, „supinul" ar fi tot un infinitiv. M. A. Gabinski (*op. cit.*, p. 243), urmându-l pe W. Meyer-Lübke, îl numeşte „infinitiv secundar", denumire care concordă şi cu formarea târzie a „supinului" românesc (neîntâlnit în dialectele din sudul Dunării şi extrem de rar în dacoromâna din secolul al XVI-lea): marhă *de furat* (PO, 103), *coşure... de luat* (CT, 85[v]; cf. C. Frâncu, în *Istoria limbii*

[57] Iată câteva exemple găsite: „*era să viie* Hristos" (V, p. 118), „paşa *era să oprească* pe tătari" (C[1], p. 37), „*era să se afle*" (SCC, p. 20) etc.

[58] Pentru procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv din greacă vezi D. Hesseling, *op. cit.*, p. 7 şi urm. şi P. Burguière, *op. cit.*, p. 240 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

române literare. Epoca veche, coordonator I. Gheţie, Bucureşti, 1997, p. 141).

c) prezenţa unor trăsături neîntâlnite, în afară de română, în nici o limbă balcanică. Dintre acestea menţionăm păstrarea infinitivului după *a începe*, *a se apuca*, *a prinde*, *a fi*, *a avea* etc. chiar în perioada maximei influenţe greceşti[59].

În ciuda asemănărilor dintre fenomenul din română şi cel din limbile „balcanice", deosebirile nu sunt mai puţin importante[60].

3.4.5. Spre deosebire de verbele modale discutate, *a vrea* şi *a trebui* (pe care le considerăm semiauxiliare numai din punct de vedere lexical, nu şi din punct de vedere gramatical) prezintă o situaţie diametral opusă: începând cu primele texte româneşti, ele cer în proporţie foarte ridicată conjunctivul. De pildă, din cele 401 de atestări cu *a vrea*, 368 (91, 8 %) apar cu conjunctivul şi numai 33 (8,2 %) cu infinitivul. Pe lângă acest verb, infinitivul, prezent în toate textele din secolul al XVI-lea, apare din ce în ce mai rar pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă. În prezent, el apare numai în graiurile de nord şi de nord-vest (vezi hărţile referitoare la răspândirea construcţiilor cu infinitivul şi conjunctivul la Magdalena Vulpe, *art. cit.*, p. 143 şi urm.).

În secolul al XVI-lea, infinitivul cu *a vrea* apărea în textele din toate regiunile: „*ar vrea ceva a întreba* de elu" (CV, 52), „*vru a întreba* în cuvinte cu robii lui" (CC^2, p. 280), „*veri vrè a veni*" (TC, p. 229) etc. Încă din primele texte, construcţiile cu conjunctivul sunt mult mai răspândite: *vrea să între* (CV, 35), „vrea *să-i* înţeleagă" (CV, 54), *am vrut să* o *iau* (PO, p. 50), n-*au vrut să* o *întoarcă* (DR, p. 6). În *Codicele voroneţean*, în 100 de pagini am întâlnit 18 conjunctive cu *a vrea* şi numai două infinitive, în *Cazania a II-a* a lui Coresi în 50 de pagini am găsit 34 construcţii cu conjunctivul şi 6 cu infinitivul, în *Codicele Todorescu* şi *Codicele Marţian* proporţia dintre conjunctiv şi infinitiv este de 13/3. În cărţile populare din secolul al XVI-lea şi în documentele particulare proporţia conjunctivului faţă de infinitiv este şi mai mare. În CB, II, am găsit, în paginile consultate, 6 construcţii cu conjunctivul şi nici una cu infinitivul; în documentele din Muntenia, publicate de I. Bianu în DR, n-am întâlnit nici un exemplu cu infinitivul după *a vrea*. În *Scrisorile de la Bistriţa* apar însă două construcţii cu infinitivul şi două cu conjunctivul.

Uneori, în aceeaşi frază apare şi infinitivul şi conjunctivul: „nu *vrea* iarăşi *cânta* şi *să roage pre* Hristos" (CC^2, p. 268) etc. În astfel de situaţii, conjunctivul este plasat după infinitivul dependent de *a vrea*. În secolul al XVII-lea, infinitivul este rar pe lângă *a vrea*. În documentele particulare şi oficiale şi în *Alexandria* (1620) nu am găsit nici un exemplu cu infinitivul după *a vrea*. Conjunctivul era răspândit, judecând după documente, şi în aceste arii laterale: „meşterul *au vrut să* o *ducă*" (1654, Maramureş, IM, p. 29), „*va vrea să fie preut*" (1619, IM, p. 60) etc.

Că în secolul al XVII-lea infinitivul este înlocuit de conjunctiv după *a vrea* ne-o dovedeşte şi comparaţia unor texte religioase din secolul al XVII-lea cu texte religioase din secolul al XVI-lea. Se ştie că traducătorii din secolul al XVII-lea foloseau traducerile anterioare, reproducând de multe ori pasaje întregi din acestea. În astfel de pasaje comune, infinitivul este înlocuit consecvent cu conjunctivul. Iată câteva exemple extrase din CV, CA, NT şi BB: CV: *ar vrea* ceva *a întreba* de elu (în CV, 52), CA: *ar vrea* ceva *a întreba* de el (CA, 89), NT: *ar vrea* mai adevărat *să întrebe* ceva (în CV, p. 53), BB: *vrând* ceva *să*-l în*trebe* (în CV, p. 53) etc. Am găsit un singur exemplu când unui conjunctiv din textele din secolul al XVI-lea îi corespunde un infinitiv într-un text din secolul al XVII-lea:

[59] La acestea se pot adăuga formaţiile cu *de* şi *de să* (*se apucă de mâncă*, *s-au apucat de să-l ia*), atestate frecvent în limba veche, fără corespondenţe în greacă şi albaneză, ci numai în bulgară.
[60] Cf. şi H. Barić, *op. cit.*, p. 1-11; K. Togeby, *art. cit.*, p. 222.

Scanned with OKEN Scanner

CV: *vrea să-i înţeleagă* vina (în CV, 54), CA: (*idem*, 91), NT: *vrând a-i şti* vina (în CV, p. 55), BB: *vrând să înţeleagă* vina (în CV, p. 55). Din cele patru texte, numai în NT se înlocuieşte conjunctivul prin infinitiv. Acesta este însă un caz singular, căci în NT, în cele 100 de pagini consultate, apar 20 de conjunctive şi numai un infinitiv după *a vrea*. Menţionăm că după alte verbe (*a putea, a începe, a avea, a se apuca*), în general după verbe care se îmbină cu un infinitiv subiectiv, textele din secolul al XVII-lea păstrează, în pasajele comune, infinitivul din textele anterioare: CV: *începu a grăi* (în CV, 57), NT: *începu a-l pârî* (în CV, p. 58), BB: *începu a pârî* (în CV, p. 58) etc.

Preferinţa semiauxiliarului *a vrea* (care exprimă modalitatea axiologică *favorabil* pentru conjunctiv trebuie pusă pe seama predicativului *a vrea*, verb obiectiv, la care precizarea persoanei în dependentă se face prin conjunctiv şi în română (*vreau să cânţi (tu)*), dar şi în limbile romanice apusene (fr. *Je veux que tu chante*). S-a arătat mai sus că încă din latină se folosea infinitivul, când era identitate de subiecte, dar conjunctivul când subiectul dependentei era diferit de cel al regentei. Româna a mers mai departe, extinzând uzul conjunctivului şi când există identitate de subiect (*vreau să cânt* pentru *vreau a cânta (eu)*). La această extindere, analogia a avut un mare rol, după părerea noastră. Lipsa unei limbi literare preponderente care să-şi exercite normele în faza veche a ajutat manifestarea analogiei. În afară de aceasta, dintre cele două tipuri, sinonime în latina populară, *volo dicere* şi *volo dicas*, româna a preferat pe cel de al doilea şi când subiectele sunt identice, pentru a diferenţia construcţia modală de **viitorul** cu *a vrea*. *A vrea* din componenţa viitorului şi a condiţionalului putea să apară în limba veche nu numai cu flexiune de auxiliar (*va bea*), ci şi cu flexiune de predicativ (*va a bea*) sau de semiauxiliar (*vrem bea* (CT, 11^{v} formă veche şi regională pentru condiţionalul *am bea*), *vrea bea*, *am vrut bea* (= *aş fi băut*)). Acest lucru putea provoca uneori confuzii, căci se ajungea la apropierea viitorului şi condiţionalului (în care *a vrea* era auxiliar şi îşi pierduse, prin urmare, semnificaţia sa de bază) de construcţia modală *vrea a bea* (= doreşte (în momentul de faţă) să bea). Singurul mijloc care le deosebea era prepoziţia-morfem a infinitivului din construcţia modală. Această prepoziţie-morfem nu era întotdeauna relevantă, căci într-un ritm rapid de vorbire ea putea să fie asimilată de vocala ultimă a semiauxiliarului (*vrea a bea* > *vrea bea* (= *ar bea*), *va a bea* > *va bea*) sau de vocala primă a unui infinitiv care începea cu *a* (*vreau a afla (ajunge, aduce, apuca, alunga)* > *vreau afla (ajunge* etc.). Deci, într-un ritm rapid de vorbire, prin fonetică sintactică se putea ajunge la reinterpretări, confundându-se o acţiune reală (viitorul indicativ) cu o acţiune dorită, dar nereală (condiţionalul) *vrea bea* (= ar bea). Această situaţie este remediată prin două mijloace:

1) prin înlocuirea infinitivului prin conjunctiv în formaţia cu semiauxiliarul *a avea* (*vrea a cânta* > *vrea să cânte*) şi prin păstrarea infinitivului după auxiliarul viitorului şi condiţionalului (*va cânta, vrea cânta* (= *ar cânta*), *au vrut cânta* (= *ar fi cântat*));

2) prin limitarea întrebuinţării formelor de condiţional *vrea cânta, au vrut cânta* (dispărute după secolul al XVIII-lea din limba literară, însă păstrate dialectal în regiunile de nord vest), forme care deveneau în „vorbire" prin fonetică sintactică, omofone cu formaţiile modale *vrea a bea, a vrut a afla*. După secolul al XVIII-lea infinitivul din condiţionalul prezent de tipul *(eu) vreau cânta* şi din condiţionalul perfect de tipul *(eu) am vrut cânta* este înlocuit de conjunctiv (*am vrut să cânt, vreau să cânt*), fapt care duce la dezagregarea formaţiei şi în ultimă instanţă la dispariţia acestor tipuri de condiţional, din cea mai mare parte a teritoriului dacoromân. Condiţionalul *vrea cânta, au (o) vrut cânta* se mai menţine numai în unele graiuri de nord-vest, cam în aceleaşi regiuni în care infinitivul a rămas puternic, nefiind înlocuit, după unele verbe, prin conjunctiv.

Formaţia **a vrea + infinitivul** cu sens modal nu apare nici în documentele din

Scanned with OKEN Scanner

prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Ea reapare, e drept, destul de rar în documentele de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea din Moldova: *nevrând a cunoaşte* (1781, Iaşi, SI, VII, p. 36, 47), *voi vrea a şidè* (1807, Iaşi, SI, VII, p. 65), *voiţi a primi* (1807, DB, IV, p. 251), *nevrând a* o *da* (1819, Bârlad, DB, IV, p. 277).

Conjunctivul nu este însă singurul mod care înlocuieşte infinitivul după *a vrea*. Încă din primele texte apare şi construcţia **a vrea + indicativ (cu *de*)**, construcţie învechită astăzi şi chiar neobişnuită pentru vorbitorii din zilele noastre (*au vrut de au făcut* (V, p. 106). După toate probabilităţile, această construcţie a început, în virtutea necesităţii de personalizare care, firește, a fost puternică oricând în română), să înlocuiască pe cea cu infinitivul înainte ca acest lucru să fi putut fi făcut de conjunctiv, adică înainte de fixarea lui *să* la conjunctiv.

În secolul al XVII-lea, analogia cu predicativul *a vrea* şi cu semiauxiliarul *a vrea* afectează şi infinitivul din forma viitorului de tipul *voi cânta*. Atestat rar în secolul al XVI-lea, viitorul de tipul *voi să cânt* se răspândeşte cu uşurinţă în textele din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea.

3.4.6. În cazul verbului *a trebui* (pentru exprimarea modalităţii deontice *obligatoriu*) (din 52 de atestări, 32 sunt cu conjunctivul (69,2 %) şi 20 cu infinitivul (30,8 %)), preferinţa pentru conjunctiv trebuia explicată pornindu-se de la caracterul său de impersonal. Alăturarea lui la un mod nepersonal (infinitivul) ar fi creat echivocuri, ar fi adus dificultăţi în exprimarea clară a persoanei. Şi în cazul acestui verb încă din primele texte româneşti se observă tendinţa progresivă de limitare a întrebuinţării infinitivului şi de înlocuire a lui prin conjunctiv.

În secolul al XVI-lea, *a trebui* apare deseori însoţit de infinitiv. În *Palia de la Orăştie* (PO[1]) pe două pagini (p. 8-9) am înregistrat 5 exemple cu infinitivul şi un singur exemplu cu conjunctivul: *trebuieşte a le citi şi a le ţinea* (PO 7/15), *trebuieşte a le ţinea* (PO, p. 6/9), dar *trebuieşte să ştim* (PO, 6/5) etc. Aceste exemple au fost extrase din prefaţa *Paliei* şi deci nu pot fi suspectate ca datorându-se servilismului traducătorilor faţă de textul din limba slavă sau maghiară, unde infinitivul apare, de regulă, după semiauxiliare. La Coresi, de asemenea, apar construcţii cu infinitivul: „*trebuie a* le în*treba*" (CC[2], p. 272), „eu *trebuiesc* de tine *a* mă *boteza*" (CT, 4[v]) etc.

În documentele particulare şi oficiale din secolul al XVI-lea, precum şi în cărţile populare din acelaşi timp publicate de Hasdeu (CB, II), am găsit rare construcţii cu *a trebui*. Raritatea acestui semiauxiliar se explică prin aceea că în limba vorbită din acel timp existau şi alte posibilităţi de exprimare a necesităţii (vezi mai sus construcţiile de tipul *avem a face*, sunt *a face*, mai expresive, pentru că aveau şi sensuri de posibilitate; în secolul al XVI-lea exista, de asemenea, expresia *opu e* (< lat. *opus est*) (în CV) cu sensul de „trebuie") dispărută după aceea din limba scrisă: "*Opu easte* tuturoru *gata a fi*" (CV, 69[v]/14 – 69[v]/1), dar şi cu conjunctivul "opu easte voao fără-vorroave *se fiţi*) (CV, 6[v]/5-7).

În secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea *a trebui* se foloseşte rareori cu infinitivul. În *Alexandria* (1620), în textele juridice din secolul al XVII-lea (PM şi IL), în cronica lui Neculce şi cea a lui Radu Popescu apare numai conjunctivul cu *a trebui*: *ar trebui să mai aducă* (N, p. 328), *Trebuie să socotească* (PM, p. 132). În schimb, la Cantemir şi la stolnicul C. Cantacuzino, scriitori mai receptivi la modele străine (în primul rând la modele clasice greco-latine), infinitivul cu *a trebui* este destul de frecvent (vezi tabelul anexat).

Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, construcţiile cu infinitivul apar sporadic şi în documentele oficiale şi în cărţile populare: „nu *trebuieşte a pohtori*" (Al. 55), „nu *trebuieşte a*-l *defăima*" (E, p. 206) etc. Interesant este faptul că tendinţa de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv merge paralel cu pierderea în limba literară a desinenţelor personale ale

Scanned with OKEN Scanner

formelor vechi şi populare *trebuiesc, trebuieşti, trebuieşte, trebuie, trebuim, trebuiţi*, devenite în limba modernă literară invariabile (*trebuie (eu, tu, el, noi) să merg (să mergi, să meargă, să mergem)*). Explicaţia trebuie căutată, cum s-a mai arătat, în faptul că alăturarea infinitivului la un verb impersonal ar fi creat dificultăţi în exprimarea clară a persoanei.

Necesitatea de a exprima clar persoana trebuie considerată principala cauză a înlocuirii infinitivului prin conjunctiv după ultimele verbe discutate. Faţă de singura posibilitate pe care o oferea infinitivul în cazul lui *a trebui*: *trebuie a merge* (*eu, tu, el, noi, voi, ei*), conjunctivul oferea şase posibilităţi: *trebuie* (*să merg, să mergi, să meargă, să mergem, să mergeţi, să meargă*)[61], care aveau avantajul de a exprima clar persoana prin mijloace sintetice. Firește, prin folosirea infinitivului limba avea şi alte mijloace (sintactice) de precizare a persoanei în comparaţie cu alte limbi romanice, însă acestea ar fi venit, oarecum, în discordanţă cu caracterul sintetic al limbii române, cu preferinţele ei de a-şi exprima persoana verbului prin mijloace sintetice. Nu trebuie uitat faptul că, spre deosebire de alte limbi romanice, care tind să se detaşeze de mijloacele morfologice de exprimare a categoriilor gramaticale[62], româna a manifestat dintotdeauna, atât la verb, cât şi la nume, predilecţie pentru mijloacele morfologice de exprimare a categoriilor gramaticale. Păstrarea vocativului latin în *-e*, întărirea acestui caz prin forme în *-o* din slavă şi crearea unui vocativ distinct (în *-ule*) la nume, a unor desinenţe personale distincte care să diferenţieze formele sincretice (*-u* la imperfect indicativ, persoana a III-a plural, *-m* la acelaşi timp la persoana I singular, *-ră* la mai mult ca perfectul indicativ la formele de plural, diferenţierea persoanei I plural a perfectului simplu de persoana I a prezentului la verbele de conjugarea I şi a IV-a (*cântăm – cântarăm*) prin adăugarea sufixului *ră*, diferenţierea persoanei a III-a plural de persoana a III-a singular la verbul auxiliar *a avea* (el *a cântat* – ei *au cântat* faţă de vechiul rom. el *au cântat* – ei *au cântat*)[63] apariţia formelor cu *-răţi* la persoana a II-a plural a perfectului simplu în locul formelor de tipul *cântat, văzut* (sincretice cu participiul trecut) arată că necesitatea de a exprima clar, prin mijloace sintetice, persoana a acţionat puternic în română[64]. În contextul acestor schimbări, înlocuirea infinitivului prin conjunctiv nu trebuie să ne mire, mai ales că aceste moduri apăreau în variaţie liberă încă din latină şi se află foarte apropiate unul de altul în sistem (vezi sistemul verbo-temporal al limbii române şi al limbii latine, discutate în *Capitolul al II-lea*).

3.4.7. Luând în discuţie alte verbe care nu permit în complinirile lor un subiect diferit de cel al verbului regent, verbe care realizează cu infinitivul sau cu conjunctivul modalităţi axiologice (*a cuteza, a îndrăzni, a izbuti, a încerca, a se preface, a apuca* (= *a izbuti*), *a şti, a se încumeta, a se învăţa, a se sili*), constatăm că din punctul de vedere al menţinerii capacităţii lor de a se construi cu infinitivul ele se aseamănă cu verbele *a putea, a fi, a avea, a începe, a se apuca*, dar se deosebesc de *a vrea* şi *a trebui*.

În cele ce urmează vom urmări cronologic îmbinările câtorva din aceste verbe cu

[61] Vezi şi D. Copceag, *op. cit.*, p. 361 şi urm.

[62] De pildă, în franceză desinenţele personale la verb au numai valoare grafică, în vorbire distincţia persoanei fiind făcută de pronumele personal, devenit astfel semn al persoanei.

[63] Cf. I. Gheţie, M. Teodorescu, în „Revue Roumaine de linguistique", tom X, 1965, nr. 1-3, p. 187 şi urm.; C. Frâncu, *Din istoria perfectului simplu*, în AL, tom XVIII, 1967, p. 175-191; *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, în SCL, nr. 3, 1969, p. 299-318; *Cu privire la vechimea a două inovaţii în flexiunea verbală, comune dialectelor limbii române*, în „Fonetică şi dialectologie", vol. VII, Bucureşti, 1971, p. 179-185.

[64] Limba română posedă un singur fenomen care nu se încadrează în această tendinţă: pierderea distincţiei personale prin desinenţă la conjunctivul perfect activ (*eu să fiu văzut* > *eu să fi văzut*). Pentru explicaţia fenomenului vezi discuţia din Capitolul al II-lea, referitoare la conjunctivul perfect.

Scanned with OKEN Scanner

infinitivul şi conjunctivul:

– ***A cuteza*** (< lat. *cottizare* < gr.) Folosit aproape exclusiv cu infinitivul în cele mai vechi texte româneşti, acest verb continuă să fie utilizat cu infinitivul în proporţie foarte mare în textele din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Iată câteva exemple: „nu *cuteza zice*" (PO, 86/2), „nu *cutedza mânca*" (PO, 154/20), „cum *aţi cutezat face*" (PO, 156/21), „*să* nu *cuteze a ţinea* sau *a opri*" (1622, Iaşi, DR, p. 98), „*să* nu *cuteze* pre dânşii *a*-i *învăluî*" (1625, Suceava, DR, p. 98), „*să* nu *cuteze a ţinea* (1657, Bârlad, DB, III, p. 55), „*să* nu *cuteze a pricinui*" (1793, Bârlad, DB, IV, p. 230) etc. Exemplele citate, culese mai ales din documente din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, arată că verbul *a cuteza* era, de regulă, urmat de infinitiv. În textele cercetate am găsit numai două exemple cu conjunctivul, amândouă aparând în texte destul de târzii (sfârşitul secolului al XVIII-lea)[65]: „n-*am cutezat să* o *mănânc*" (E, p. 174), „nu cuteza *să se apuce* să meargă" (N^1, 33), „de *va cuteza* cineva *să* o *mănânce* (1793, Iaşi, DB, IV, p. 228).

Semnalăm, mai ales în textele din secolul al XVI-lea, absenţa prepoziţiei-morfem a infinitivului (*a*): *va cuteza rădica* (CV, 14), fapt care, de asemenea, arată larga circulaţie a acestui verb cu infinitivul. Astăzi acest lucru se întâlneşte numai la verbul *a putea* (*pot scrie*), iar dialectal (în unele graiuri de peste munţi) şi la verbul *a şti* (*ştie cânta*).

Menţinerea capacităţii verbului *a cuteza* de a se construi cu infinitivul trebuie explicată prin absenţa necesităţii de a se exprima persoana în complinire, căci, după cum s-a arătat, niciodată *a cuteza* nu cere un morfem de altă persoană în propoziţia dependentă. Contexte ca **Cutez a merge tu* / **Cutez să mergi tu* nu se realizează (compară cu *Vreau (zic, poruncesc) să mergi tu* / *Vreau (zic, poruncesc) a merge tu*). Deci *a cuteza* îşi menţine până târziu regimul infinitival, pe care-l avea în latina populară şi pe care-l au coresponedentele lui sinonimice din limbile romanice apusene.

– ***A se ispiti*** (< v. sl.) prezintă o situaţie asemănătoare cu *a cuteza*. Acest verb se construia în limba veche în proporţie foarte ridicată cu infinitivul şi foarte rar cu conjunctivul: „*se va ispiti a* o *lua*" (1619, Maramureş, IM, p. 60), „*se va ispiti a stricarea*, sau *a slăbirea*, sau *a spargerea* sau *a ruşinarea* mila şi tocmeală" (1623, Târgovişte, DR, p. 87), „*ispitescu-se a clătina* şi *a întoarce* pre noi" (CC^2, p. 210), „*se va ispiti a strica*" (1619, Bucureşti, DR, p. 46), „nimenea *să* nu i *se ispitească a opri* sau *a se amesteca*" (1622, Muntenia, DR, p. 74) etc.

Exemplele de mai sus arată că *a se ispiti* îşi păstrează încă în secolul al XVII-lea capacitatea de a cere un infinitiv, uneori chiar un infinitiv lung articulat. Interesant este faptul că infinitivul lung apare nu numai în scrierile religioase, mai arhaice în general, ci în documentele particulare. Exemplele date sunt extrase mai ales din astfel de texte.

În textele de mai târziu, *a se ispiti* continuă să ceară un infinitiv dependent: *a* o *clăti s-ar ispiti* (HI, p. 154), *s-ar ispiti a să întinde* (1786, Moldova, DB, IV, p. 221), *s-ar ispiti a* o *înstrăina* (1750, Maramureş, IM, p. 46) etc.

Construcţiile cu conjunctivul, deşi apar încă de la începutul secolului al XVII-lea (cine *s-ar ispiti să râsâpească...* (1624, Iaşi, DR, p. 91), rămân rare chiar la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul celui de-al XIX-lea.

– ***A îndrăzni*** (< v. sl.), sinonimul lui *a cuteza* (< lat. pop. < v. gr.), este, de asemenea, folosit cu infinitivul în proporţie mare în textele din toate regiunile: „*să* nu *îndrăznească a bântuî*" (1617, Târgovişte, DR, p. 49), „*ar îndrăzni a lua* sau *a înstrăina*" (1631, Maramureş, IM, p. 31), „*îndrăznesc a dzice*" (HI, p. 169), „nime *să* nu *îndrăznească a* o *muta*" (1788, Maramureş, IM, p. 41), „*va îndrăzni a întreba*" (1793, Iaşi, DB, IV, p. 227) etc. De pe la mijlocul secolul al XVII-lea încoace, construcţiile cu conjunctivul încep să apară alături de

[65] Sporadic apare şi îmbinarea ***a cuteza*** + **indicativ**: "cum *ai cutezat de ai intrat*" (1795, E, p. 120).

Scanned with OKEN Scanner

cele cu infinitivul pe lângă acest verb. La Varlaam şi la M. Costin apare des şi construcţia ***a îndrăzni* + *de* + indicativul**: *îndrăzni de întră* (V, p. 108), *au îndrăznit de* i-*au lovit* (C^1, p. 57) etc. Conjunctivul după *a îndrăzni* apare mai rar decât infinitivul şi chiar decât indicativul. El se răspândeşte în special în textele de pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea: *Va îndrăzni să taie* (1783, Iaşi, DB, IV, p. 229), dar *va îndrăzni a* nu întreba (în acelaşi document). Menţinerea capacităţii verbului *a îndrăzni* de a se construi cu infinitivul până târziu se poate explica, ca şi în cazul altor verbe care nu permit decât un infinitiv subiectiv (*a cuteza, a se ispiti, a începe, a putea*) prin lipsa necesităţii de personalizare, întrucât întotdeauna verbul dependent de *a îndrăzni* are aceeaşi persoană cu verbul regent (contexte ca **eu izbutesc să mergi* / **eu izbutesc a merge (tu)* nu sunt posibile).

3.4.8. – ***A încerca*** şi sinonimele sale parţiale ***a căuta, a se nevoi, a se sili*** cer, de asemenea, atât în secolul al XVI-lea, cât şi în secolele următoare, compliniri infinitivale. Iată câteva exemple: „*să ne nevoim a dobândi*" (TC, p. 245), „*au căutat a pogorâ*" (V, p. 5), „*căută a fugi*" (V, p. 104), „*au căutat a da* dos oştirilor" (C^1, p. 22), „puiul întreg *a înghite ne-am nevoit*" (HI, p. 210), „*să vă siliţi a vă apuca* de pământ" (1777, Moldova, DB, IV, p. 202) etc. Îmbinarea acestor verbe cu conjunctivul este mult mai rară în limba din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. Abia spre sfârşitul secolului al XVIII-lea conjunctivul devine mai răspândit, după aceste verbe, decât infinitivul.

3.4.9. – Aceeaşi situaţie o prezintă şi verbele ***a şti*** şi ***a învăţa***. Primul îşi păstrează până astăzi, în Ardeal, capacitatea de a se construi cu infinitivul chiar fără morfemul *a*. Dăm câteva exemple selectate din textele din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea: „*să înveţe a să deprinde*" (V, p. 7), „el *ştia a*-l *acoperi*" (U, p. 120), „nu *ştie a alege*" (RG, p. 17), „*era învăţat a face*" (E, p. 157), „*ştie răscumpăra*" (SCC, p. 29). Spre deosebire de *a şti*, după care infinitivul s-a păstrat până astăzi în unele graiuri, *a învăţa* îşi pierde mai devreme capacitatea de a se construi cu infinitivul. Explicaţia acestui fapt se poate găsi, după părerea noastră, în posibilităţile diferite de combinare a acestor verbe date de semantismul acestui verb (*a deprinde ceva* şi *a învăţa pe alţii ceva*). În comparaţie cu *a şti*, care nu permite decât infinitivul subiectiv (deci, un infinitiv care să aibă acelaşi subiect cu cel al verbului regent), *a învăţa* permite şi un infinitiv obiectiv (deci, un infinitiv cu un subiect diferit de cel al verbului regent), unde apare, de asemenea, conjunctivul. Un context ca **Ştiu să mergi (tu)* nu este posibil, pe când unul ca *Te învăţ să mergi (tu)* este posibil ca şi cel *învăţ să merg* (cu acelaşi subiect). Textele arată că infinitivul după *a (se) învăţa* a fost înlocuit prin conjunctiv în contexte de primul tip (cu infinitivul obiectiv) şi după aceea în contexte de al doilea tip (cu infinitivul subiectiv).

Acest verb, provenit dintr-un derivat al substantivului latin *vitium* (lat. **invitiare* > rom. *învăţa(re),* cu sensul primar *a deprinde un viciu*, apoi *a deprinde ceva, a învăţa ceva*) are şi sensul verbului lat. *docere, a învăţa pe alţii,* verb neconservat în limbile romanice: "Şi acum, Israil, ascultă direptăţile şi judecăţile câte *eu* vă *învăţ*, pre voi *să faceţi* (*Biblia*, 1688, *Deuteronomium*, 4/1, cf. şi ms. 45 şi ms. 4389). În schimb, când verbul *a învăţa* nu are acest sens, ci pe cel de *a se instrui*, el cere infinitivul: *să vor învăţa a să teme* de Domnul (id. 31/13, cf. şi ms. 45 şi ms. 4389).

- Un caz interesant prezintă verbul *a se (pre)face*, care până astăzi nu a înlocuit infinitivul prin conjunctiv: „*se feceră a se duce*" (CB, I, p. 353), „*se făcea a ţine* cu turcul" (N^1, p. 339), „*se făcea a merge*" (Al, p. 21), *să se facă a fugi* (C^2, p. 9). În limba actuală există însă altă construcţie care a înlocuit, parţial, infinitivul: construcţia cu indicativul de tipul *se face că fuge*.

- Din categoria verbelor mai sus discutate mai cer infinitivul în proporţie foarte mare, până pe la începutul secolului al XVIII-lea şi chiar până mai târziu (sfârşitul aceluiaşi secol)

Scanned with OKEN Scanner

verbe (din motive de economie dăm numai câte un exemplu pentru fiecare verb): *a reuşi*): „nu *biruia a căra* trupurile" (C^1, p. 58); *a se găti*: „*s-au gătit a stare* al" (C^1, p. 11); *a se arăta*: „Mulţi oameni *se arată* de departe *a fi* mari" (E, p. 194); „*s-au ferit a întărta* puterea turcească" (C^1, p. 37); *a se pricepe*: „*să vă pricepeţi a vă* i" (TC, p. 227); *a se teme*: „*se temea* şi de jidovi *a merge*" (V, p. 104); *a obişnui*: *uia a face* curaturi" (1786, Bârlad, DB, IV, p. 231); *a se învoi*: „*învoindu-se* ei *a se lipsi* să *păgubi* de cele acareturi" (1781, Iaşi, SI, VII, p. 38); *a se lepăda*: „*se lepădase* de *a-şi* rea cerbicia" (CB, I, p. 361), etc. Conjunctivul se extinde foarte greu după aceste verbe şi o epocă destul de târzie (secolul al XVIII-lea). Însă chiar la sfârşitul secolului al XVIII-lea, d construcţiile personale deveniseră puternice în toate situaţiile în care în secolele anterioare ista infinitivul, infinitivul rămâne puternic după aceste verbe. El este înlocuit mai întâi de pe ngă verbele care în unele situaţii puteau permite şi un morfem de altă persoană în complinire (infinitivul obiectiv): *a se teme*, *a se învoi*, *a învăţa* şi numai după aceea la verbele care nu permiteau decât un infinitiv subiectiv (*a obişnui*, *a birui* (= *a reuşî*), *a se pricepe* etc.).

3.5. Preferinţa pentru construcţii personale ca urmare a necesităţii de precizare a persoanei din complinire se manifestă şi mai accentuat încă din primele texte după verbele care permiteau numai un infinitiv obiectiv. De pildă, după verbele de declaraţie, de îndemn, de interdicţie proporţia construcţiilor personale în comparaţie cu cea a construcţiilor infinitivale este de peste 90 % încă din secolul al XVI-lea.

3.5.1. *Verbele de declaraţie*, construite în latina populară în general cu infinitivul, dar şi cu conjunctivul (când nu exista identitate de subiect între verbul regent şi cel dependent) au pierdut în română de timpuriu capacitatea lor de a se îmbina cu infinitivul. În textele din secolul al XVI-lea infinitivul apare foarte rar pe lângă verbele de declaraţie. Iată câteva exemple: „*zice a face* ciudese" (CC^2, p. 276), „*grăieşte a şti*" (*ibid.*, p. 275), „*porânci* voo *a* vă *lăsa* muierile" (CT, 40^r), etc. Toate aceste exemple apar în traduceri şi se pot datora, prin urmare, servilismului faţă de modelul străin. În *Scrisorile de la Bistriţa*, în CB, I, precum şi documentele din *DÎ* şi *DR* nu am găsit nici un exemplu cu infinitiv cerut de verbele de declaraţie. În aceste texte în locul construcţiei cu infinitivul apar două tipuri de construcţii: 1) **verb de declaraţie + *de* + indicativ**, 2) **verb de declaraţie + conjunctiv**. Primul tip, relativ răspândit în textele vechi româneşti nu se mai întâlneşte astăzi decât sporadic în unele graiuri. De fapt, frecvenţa lui este în continuă descreştere pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă. Iată câteva exemple: „*dzise de să sculă*" (V, p. 109), „Alexandru *zise de*-i *puseră* stema pe cap" (Al, p. 64), „*au poruncit de* i-*au tăiat* capul" (N^1, p. 340), etc. După toate probabilităţile, construcţiile de acest tip, mai vechi decât cele cu conjunctivul, au început să înlocuiască infinitivul într-o perioadă mai veche, când acest lucru nu putea fi făcut de conjunctiv din cauza nedesemantizării lui *să* (= *dacă*) şi prin urmare, a lipsei unui semn distinctiv pentru conjunctiv. Această ipoteză este întărită de perspectiva general romanică. A. Badià-Margarit (*art. cit.*, p. 95-129) a arătat că într-o fază mai veche limbile romanice apusene foloseau indicativul acolo unde în faza modernă s-a generalizat conjunctivul. Această afirmaţie este valabilă şi pentru limba română, neluată în discuţie de A. Badià-Margarit, iar construcţiile cu ***de* + indicativul** sunt concludente în acest sens.

Cel de al doilea tip se dezvoltă din ce în ce mai mult, înlocuind total construcţiile cu infinitivul, dar şi pe cele cu indicativul, care, după cum se va vedea, prezentau unele dezavantaje din punct de vedere sintagmatic. Iată câteva exemple: „*vă spunem să nu aveţi* nici o grijă" (SB, p. 84), „şi *grăi să se închine* la toate" (TC, p. 199), „*să*-i *ziceţi* călugărilor *să*-i *lase* partea" (SB, p. 93), etc.

Trecerea la construcţiile cu conjunctivul au făcut-o construcţiile cu *de să* (în care

Scanned with OKEN Scanner

de, prepoziția[66] cu care se construia infinitivul (conjuncția cu care se construia indicativul se mai menține o bună bucată de timp și înaintea conjunctivului): „*zise* el *de să fie* fiul lui" (CB, II, p. 122), etc. Oricare ar fi explicația acestui *de*, prezența lui în acest tip de construcție în secolul al XVI-lea și lipsa lui după aceea, arată că faza cu conjunctivul nu poate fi prea veche. În textele din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea construcțiile cu conjunctivul înlătură total construcțiile cu infinitivul și le limitează foarte mult pe cele cu indicativul. Numai la Cantemir mai apar câteva construcții cu infinitivul, dar numărul acestora este mic în comparație cu cel al construcțiilor cu conjunctivul. De fapt, apariția lor la Cantemir se poate explica prin influență cultă.

3.5.2. Verbele de interdicție și de permisiune (care realizează cu complinirile modalitatea deontică "interzis", "permis") au o situație asemănătoare. În latina clasică ele se construiau, de regulă, cu conjunctivul (cu *ne* în propoziții afirmative, cu *quominus*, *quin* în propoziții negative). În latina populară și apoi în limbile romanice apusene ele se construiesc cu infinitivul (când au același subiect cu verbul regent) sau cu conjunctivul (când subiectele sunt diferite).

Cele mai vechi texte românești atestă pe lângă aceste verbe atât infinitivul, cât și conjunctivul: „tu mie *îngăduiși a face* rău" (TC, p. 224), „și Dumnezău *lasă a creşte* den pământ tot pomul frumos *a cănta* și dulce *a mănca*" (PO[1], p. 35), „*lăsă* el *a sbura* un porumb" (PO, p. 32/14), etc. Conjunctivul apare mult mai des încă din primele texte: „Nu-i *lăsa* ei *să grăiască*" (CT, 122[r]), „și mult *opria* lor *să* nu aeve *facă* el" (CT, 73[r]), „nu *vor lăsa să fie* ca mainte" (SB, 56), „*să*-l *lăsați să dea* samă" (SB, p. 63). În *Palia de la Orăștie* după *a lăsa* apare conjunctivul fără *să* de mai multe ori: „*lasă aducă* puținea apă și *să speale* picioarele noastre" (PO, 56/15), „*lasă mînânc* den vînat" (PO, 91/3-4).

Pentru secolul al XVII-lea, infinitivul după verbele de interdicție este destul de rar. În documentele particulare am găsit un singur exemplu: „*să nu lase* pre nime *a cosi* nici *a ara*" (1632, Moldova, DB, III, p. 55), alături de mai multe exemple cu conjunctivul: „ei nu-i *lasă să-și ție* cumpărăturile" (*ibid.*, p. 60), „nu *vor să-i lase să-și ție* heleșteul" (*ibid.*, p. 60).

Pentru secolul al XVIII-lea, când asistăm la o reînviere a construcțiilor cu infinitivul, am înregistrat mai multe exemple atât în textele cu caracter literar, cât și în cele cu caracter neliterar (documente particulare, inscripții, însemnări din biserici). Iată câteva exemple dintr-o circulară de la curtea lui Al. Moruzi, datată Iași, 1793: „*să* nu *fie* nimeni *popriți a lua* lemni pentru foc *fără a nu da* nici o zeciuială" (DB, IV, p. 228), „*să fie popriți de a nu strica* rădiurile și dumbrăvile" (*ibid.*, p. 227), „*să nu aibă voie* a tăea copaci mari" (*ibid.*, p. 228). Iată și câteva exemple din documentele muntenești din aceeași epocă: „*să nu*-i *îngăduiți a să porni* cu gloata" (1783, București, DRA, I, p. 677), „i-*au lăsat a fi* nesupărați" (1782, București, DRA, I, p. 688), etc.

La D. Cantemir și la stolnicul C. Cantacuzino, de asemenea, numărul construcțiilor cu infinitivul este mare: „*a*-l *lepăda nu mă lasă* slăbiciunea" (HI, p. 210), etc. La stolnic, în 50 de pagini, am găsit după aceste categorii de verbe 10 construcții cu infinitivul și numai două cu conjunctivul. Prezența construcțiilor cu infinitivul în perioada maximei influențe grecești în documentele oficiale, multe dintre ele copii după acte grecești, pune sub semnul întrebării originea grecească a înlocuirii infinitivului prin conjunctiv.

3.5.3. O altă categorie de verbe, care se construiau în latina populară cu infinitivul, situație păstrată în limbile romanice apusene, o constituie așa-numitele **verbe de îndemn**.

În româna veche, și acestea puteau cere fie infinitivul, fie conjunctivul. Iată câteva exemple cu infinitivul: „*mă faci* (= mă îndemni) creștin *a mă face*" (CV, 75). Acest infinitiv

[66] Cf. și Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1961, p. 260.

în *NT*: nu mă *prepăresci* Hristosemu *a fi* (CV, 77), dar este înlocuit prin
în *BB*: nu mă *faci să fiu* creştin (CV, 77), „giudeţul *să îndeamnă a* mai *micşura*
lui vinovat" (PM, p. 177), „căci altă mâncare *a mînca* nici pohta mă *îndeamnă*"
.10), „*a căsca să îndemna*", „iar dumneavoastră ispravnicilor pe unii ca aceia
ţi a să supune" (1780, Bucureşti, DRA, I, p. 665). În cele aproximativ 2000 de pagini
onsultate pentru urmărirea frecvenţei infinitivului şi conjunctivului am înregistrat
verbele de îndemn numai 14 infinitive (5,6 %) faţă de cele 233 de conjunctive (94,5 %).
ele mai multe texte se foloseşte în proporţie de 100 % conjunctivul (de pildă în PS, TC,
documentele din CB, I, DR, SB, în cărţile populare din secolele al XVI-lea-al XVIII-lea,
; vezi tabelul anexat.

Textele în care apare infinitivul alături de conjunctiv sunt CV, CC[2], PO, PM, NT, HI şi unele documente oficiale de la sfârşitul secolului al XVIII-lea (publicate în DRA). Menţionăm că şi în aceste texte frecvenţa infinitivului este foarte mică în comparaţie cu cea a conjunctivului. Explicaţia îndepărtării încă din primele texte a infinitivului după verbele de îndemn, într-o epocă când alte categorii de verbe se mai construiau cu infinitivul poate fi căutată, după părerea noastră nu numai în posibilităţile lor combinatorii, de a cere mereu un morfem de altă persoană în complinire (*îl îndemn (îl fac, îl determin) să meargă*, dar nu şi **Eu mă fac (mă determin, mă îndemn) să merg*), ci şi în semnificaţia lor. Verbele de îndemn au preferat conjunctivul, pentru că acesta corespundea mai bine ideii de poruncă, de îndemn, pe care o include în semnificaţia sa modul conjunctiv. S-a arătat mai sus că persoana a III-a a conjunctivului latinesc, precum şi forma *blem* (persoana I plural) s-a păstrat, probabil, datorită valorii de imperativ pe care o avea. Infinitivul românesc răspundea în mod nesatisfăcător acestei funcţii (funcţia de „imperativ", de conjunctiv hortativ), pentru că el nu avea în faza veche a limbii române valoare de imperativ, aşa cum aveau în faza lor veche limbile romanice apusene. Valoarea de „imperativ" a infinitivului românesc este târzie (începând cu secolul al XIX-lea *A nu rupe florile!*) şi ea se datoreşte influenţelor franceză (în Moldova şi Ţara Românească) şi germană (în Transilvania şi Banat).

3.5.4. O discuţie specială comportă **verbele de mişcare**, după care, în latina populară şi apoi în limbile romanice apusene, infinitivul capătă o mare răspândire[67]. Complinirile finale, atât de frecvente după verbele de mişcare, au format obiectul a numeroase discuţii. Unii cercetători au considerat complinirile finale ca punctul de plecare a înlocuirii infinitivului prin conjunctiv. Înlocuirea infinitivului prin subordonate finale, arată I. Bacinschi (*op. cit.*, p. 12 şi urm.) se poate produce oriunde şi oricând în mod independent, fără vreo influenţă exterioară. Întreaga lucrare a acestui lingvist se axează de fapt pe ideea că rom. *să*, grec. *vá*, alb. *të*, bulg. *da*, la origine conjuncţii diferite, devin capabile de a înlocui infinitivul când ele primesc rolul de conjuncţii finale. Dativ final la origine, infinitivul sfârşeşte prin a fi înlocuit printr-o construcţie cu rol final. Pentru a-şi susţine teza, I. Bacinschi face o erudită incursiune în istoria infinitivului în diverse limbi, arătând aversiunea latinei clasice, a limbii greceşti din *Noul Testament* a limbii greceşti bizantine faţă de infinitivul final şi subliniind avantajele pe care le-au oferit subordonatele finale cu *vá, të, da, să* în limbile „balcanice"[68].

[67] Pentru situaţia infinitivului de după verbele de mişcare în latina populară, vezi P. Perrochat, *op. cit.*, p. 85 şi urm.

[68] Ideile, dar şi argumentele lui I. Bacinschi sunt reproduse *ad litteram* de H. Barić, *op. cit.*, p. 1-11. Menţionăm că numele lui I. Bacinschi nu este nicăieri citat de H. Barić. Nu putem crede că Barić n-a cunoscut lucrarea lui Bacinschi, căci prezenţa aceloraşi fraze, aceloraşi exemple în ambele lucrări pe 11 pagini nu se poate datora hazardului. Compară, pentru edificare, p. 1-11 din lucrarea lui Barić (*op. cit.*, p. 1-11) cu p. 53-59 din lucrarea lui I. Bacinschi (*cit.*, p. 53-59). Menţionăm că lucrarea lui

Scanned with OKEN Scanner

Alunecarea lui *să*, *da*, *të* de la condiţie la scop s-a putut produce datorită apropierii care există între condiţionale şi finale. În latină condiţionala putea avea nuanţă finală, atunci când condiţia era dorită, după cum subordonata finală putea primi o nuanţă condiţională (vezi discuţia în I. Bacinschi, *op. cit.*, p. 48 şi urm.). I. Bacinschi n-a putut explica însă pe baza aşa-numitei „*tendinţe din diferite limbi de debarasare de infinitivul final*“ (*op. cit.*, p. 13) **de ce** limbile romanice apusene, în primul rând franceza, au dat o largă extensiune întrebuinţării infinitivului final după verbele de mişcare. După părerea noastră, examinarea cronologică a infinitivului final şi a mijloacelor de înlocuire a lui în româna veche poate aduce un răspuns la această problemă.

Spre deosebire de limbile „balcanice“ în care infinitivul final de pe lângă verbele de mişcare a fost peste tot înlocuit cu subordonate introduse prin *vá*, în greacă, prin *da*, în bulgară, macedoneană şi sârbo-croată, prin *të*, în albaneză, limba română prezintă un proces mult mai complex. Înlocuirea infinitivului s-a desfăşurat în mai multe faze, unele anterioare gramaticalizării lui *să*, anterioare, deci, fazei cu *să*, care constituie faza finală a procesului, singura cu corespondenţe în bulgară, neogreacă şi albaneză. Aceste faze ar fi următoarele: 1) *merg şi lucrez*, 2) *merg de lucrez*, 3) *merg de să lucrez*, 4) *merg să lucrez*. Toate aceste faze, precum şi faza iniţială cu infinitivul (*merg a lucra*) se găsesc (fireşte, în stadii diferite) în limba din cele mai vechi texte româneşti.

Iată câteva exemple din textele din secolul al XVI-lea, care atestă faza iniţială, cu infinitivul final: *sui-se* în codru însuşŭ *a se ruga* (CC^2, p. 262), *aţi eşit* cu arme şi cu pari *a* mă *prinde* (CT, 60^r, 173^r), *venit-ai* încoace ainte de vreme *a munci* cu noi (CT, 15^r), *eram veniţi* şi ainte de aceasta *a cumpăra* grău (PO, 153/9), etc. În schimb, în documentele de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui de al XVII-lea, infinitivul final de pe lângă verbele de mişcare este mult mai rar decât în scrierile religioase din aceeaşi epocă. Consultând SB, CB, I, DR şi DÎ am înregistrat numai un singur exemplu: „iar când *veţi veni a da samă*, voao va fi de vă se-a ţinea samă“ (1622, Iaşi, DR, p. 75). Aceste fapte arată că infinitivul final era un arhaism la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui de al XVII-lea. *Codicele voroneţean*, care prezintă o mulţime de arhaisme neîntâlnite în alte texte rotacizante, conţine cele mai multe infinitive finale. La Coresi, în CC^2, infinitivul final apare în special în textul *Evangheliei*, mai arhaic sub raportul limbii decât „tâlcul“ evangheliei. În „tâlc“ el este înlocuit prin construcţii personale. Iată un exemplu din care se observă cum infinitivul final din textul evangheliei este înlocuit prin conjunctiv în „tâlc“: „*sui-se* în codru *a se ruga*“ (CC^2, p. 262) – „*sui-se* însuşi *să se roage*“ (CC^2, p. 264). După cum s-a arătat mai sus, între prezenţa infinitivului final şi între prezenţa lui *să* cu sens condiţional (nedesemantizat ca morfem al conjunctivului) se poate stabili o relaţie directă, frecvenţa lor fiind direct proporţională, infinitivul final apare mai frecvent tocmai în textele în care *să* (= dacă) este urmat de indicativ. De pildă, în CV *să* (= *dacă*) apare de 51 de ori, dintre care 19 întrebuinţări sunt cu indicativul prezent. Infinitivul final dependent de verbe de mişcare apare de 17 ori, reprezentând aproximativ 46 % din totalul construcţiilor finale (12 cu indicativul şi 14 cu conjunctivul), proporţie neîntâlnită în nici un alt text din secolul al XVI-lea.

3.5.4.1. Prima fază în înlocuirea infinitivului final prin construcţii personale este bine reprezentată în vechile texte româneşti. Exemple ca: „*m-am sculat* şi *am mers*“ (1612, Iaşi, DR, p. 17), „*au venit* înaintea domnii meale şi *s-au jeluit*“ (1617, Iaşi, DR, p. 32) etc. cu *şi* final înlocuit cu *de* final chiar în acelaşi text (*s-au sculat de au venit* înaintea domnii meale, p. 17) sau cu *să* + conjunctivul arată că în locul infinitivului final, incomod încă din

I. Bacinschi este publicată cu 15 ani mai înainte de cea a lui Barić şi deci nu Bacinschi poate fi acuzat de plagiat, ci Barić.

Scanned with OKEN Scanner

latina clasică, româna a găsit mijloace proprii de evitare a lui. Subordonata cu *să*, care stă pe acelaşi plan cu cea introdusă prin *vá* în greacă, cu *të* în albaneză, cu *da* în bulgară, macedoneană şi sârbo-croată, reprezintă numai una din construcţiile care au înlocuit infinitivul românesc. Şi din acest punct de vedere înlocuirea infinitivului românesc prezintă trăsături proprii, neîntâlnite în limbile „balcanice". Multe din construcţiile cu *de* care au înlocuit infinitivul sunt obişnuite şi în limba de astăzi (mai ales în limba populară): „*s-au* dus de *au cumpărat*" (SB, 59), „*s-au grăbit* de i-*au tăiat*" (*ibid.*). Neobişnuite pentru limba de astăzi sunt construcţiile cu *de* + prezentul sau viitorul indicativ: *grăbesc de apucă* (SB, p. 71), *va merge de se va închina* (TC, p. 217), *vin de se hrănesc* (SB, p. 77). În locul lor se întâlneşte în limba actuală conjunctivul *Va merge să se închine, vin să se hrănească*. O fază de tranziţie între acestea este cea cu subordonate introdusă prin *de să*. Ea caracterizează numai textele de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui de-al XVII-lea: „*să* o *ducem* înaintea celui semn den cetate *de să o mănînce*" (CB, II, p. 151), „*de să* meargă la beserecă de *să se roage*" (CB, II, p. 47), „*se-au sculat* svînta dumenecă *de să meargă* la beserecă" (TC, p. 203), „*luaţi* uşè cerului *de să între* împăratulŭ" (TC, p. 197) etc.

Ultima fază, cea cu conjunctivul cu *să* este, de asemenea, bine reprezentată în cele mai vechi texte româneşti: *merse să vază* (SB, p. 57) etc.

În textele din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea conjunctivul înlocuieşte după verbele de mişcare nu numai infinitivul, ci şi construcţiile cu *şi*, *de*, *de să*, căci el oferea o serie de avantaje.

În textele bisericeşti din secolul al XVII-lea infinitivul final nu mai apare decât extrem de rar. De pildă, în pasajele comune cu textele din secolul al XVI-lea, traducătorii *Noului Testament* (1648) şi *Bibliei* (1688) înlocuiesc frecvent infinitivul (care apărea în textele anterioare) cu conjunctivul: CV: „duhulŭ svîntŭ *puse* cercetători *a pasce* besereca domnului" (CV, p. 21), NT: „vă *puse* duhulŭ sfînt păstori, *să pasceţi* beserica lui Dumnezău" (în CV, p. 22), BB: „v-*am pus* socotitori ca *să pasceţi* beserica lui Dumnezeu" (în CV, p. 22) etc.

În cronici am întâlnit, de asemenea, puţine exemple cu infinitivul final: *să meargă a fi* de pază (RG, p. 48), *mergea a să bate* (SCC, p. 12), *să meargă de a să aşeza* pentr-alte locuri (*ibid.*, p. 44) etc.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, tocmai în epoca când influenţa grecească atingea apogeul, asistăm la **o reînviere a folosirii infinitivului după toate categoriile de verbe, inclusiv după verbele de mişcare**. Această reînviere a infinitivului ar putea fi un argument serios împotriva celor care susţin că fenomenul cercetat s-ar datora exclusiv influenţei greceşti. Interesant este faptul că infinitivul este frecvent chiar în documentele de la curtea fanarioţilor – unele dintre ele copii după acte greceşti sau scrise de copişti bilingvi. Consultând 10 documente scrise la curtea domnitorilor Al. Ipsilanti, N. Caragea, M. Şuţu, publicate în DRA, I (documentele nr. 517, 525, 526, 528, 534, 535, 539, 543, 545 şi 546) am găsit după verbele de mişcare şi după verbele de declaraţie, de îndemn, de interdicţie şi permisiune 23 de infinitive (42,6 %) şi 31 de conjunctive (57,4 %). Proporţia infinitivului este foarte mare chiar în comparaţie cu *Codicele Voroneţean*, care în secolul al XVI-lea prezenta proporţia cea mai ridicată de infinitive după verbele menţionate. Iată un fragment dintr-un document oficial de la curtea lui Al. Moruzi, datat Iaşi 1793, concludent pentru frecvenţa infinitivului: „Iar dărmarea copacilor ce *se făcea* pînă acum *spre a-şi hrăni* dobitoacele, acei ce nu au purtare de grijă *a-şi face* fîn de cu vară, de pricinuia pagubă stăpînilor şi acei ce *obişnuia a face* curături, tăind copacii de aolaltă *pentru ca să nu iasă* la cîmp *a-şi face* sămănăturile" (DB, IV, p. 230). Vom reproduce şi un fragment dintr-un document muntean, redactat la curtea lui M. Şuţu la 25-XI, 1783: „Dar de leatul 1776, *orînduindu-să* boiarinul ispravnic pentru mai bunul lor folos *de a-i ocroti*,

Scanned with OKEN Scanner

a-i păzi de alţi boieri, zapcii, slujbaşi, căpitani, slujitori *a nu călca* sloboziile lor şi *a nu sa năpusti* de către unii de către alţii ce le căuta toate judecăţile ce vor avea între dînşii... şi *de a-şi da* şi boierii dăjdiile lor la boiarinul ispravnic, *de a nu să* mai *lepăda* ei pe aici şi *de a să lipsi* de hrana şi agonisita, am hotărît ca asemenea să păzească şi de acum înainte" (DRA, I, p. 696).

Este interesant că încă de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, înainte ca influenţa franceză să înceapă a se exercita, unele prepoziţii se specializează în folosirea cu infinitivul. Este vorba de prepoziţiile *spre*, *pentru*, care se adaugă grupului de prepoziţii *de*, *a*, *până*, *înainte* (*mainte*), care se construiau cu infinitivul încă din secolul al XVI-lea. Capabile de a exprima variate raporturi, prepoziţiile citate repun în circulaţie infinitivul chiar după verbele care pierduseră posibilitatea de a se construi cu infinitivul. Astfel, *pentru* şi *spre* readuc în circulaţie infinitivul final dependent de un verb de mişcare, infinitiv rar în secolul al XVII-lea. Iată câteva exemple culese din documente oficiale şi particulare: „să nu-i îngăduiţi *a se porni* cu gloate *spre a veni* aici" (1783, Bucureşti, DRA, I, p. 694), „*să samene* ghindă *spre a să lesni* la creştere" (1793, Iaşi, DB, IV, p. 231), „*să*-i *trimiteţi spre a lua* certare" (1786, Rm. Vâlcea, DRA, I, p. 731), „să nu aibă volnicie *a*-i *duce* la altă moşie a sa depărtată *spre a*-i *clăcui*" (DRA, I, p. 683), „... pe care moşie *are* tufe curate *pentru a să înălţa* copaci cu rod de ghindă" (DRA, I, p. 682), „*privighem* pentru odihna noastră, *pentru* fieştecare *a*-şi *afla* toată odihna şi dereptatea sa" (1777, Bârlad, DB, IV, p. 202).

Prepoziţiile *pentru*, *până*, *fără*, care preced infinitivul, trebuie puse în legătură cu aceleaşi prepoziţii din componenţa locuţiunilor conjuncţionale care preced conjunctivul (*pentru să*, *fără să*, *până să*). Prima din acestea (*pentru să*) era foarte răspândită în limba din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea: „Răpitorul *pentru să fugă* de certare, *va arăta* la giudeţ..." (PM, p. 134), „... *să va ascunde* în beserecă *pentru să* nu-l *poată* lua" (PM, p. 131) etc. Răspândirea lui *pentru* şi la infinitiv (***pentru a* + infinitiv**) nu a fost dificilă, căci infinitivul apărea în multe contexte în variaţie liberă cu conjunctivul încă din secolul al XVI-lea.

Vitalitatea infinitivului în limbile romanice apusene se datoreşte, fără îndoială, şi faptului că aceste limbi şi-au creat de timpuriu un sistem prepoziţional, care cu infinitivul permitea exprimarea unor variate raporturi (finale, temporale, modale etc.). Limba română de până în secolul al XVIII-lea era foarte săracă în prepoziţii care se construiau cu infinitivul. **E posibil ca şi această sărăcie de prepoziţii (cu infinitivul) să fie un factor care a favorizat limitarea întrebuinţării infinitivului şi extinderea conjunctivului.** Dovadă este reînvierea infinitivului după ce unele prepoziţii încep să se construiască cu această formă verbală. Influenţa franceză din secolul al XIX-lea readuce în circulaţie infinitivul în limba cultă. În vorbirea populară însă, după verbele citate mai sus, conjunctivul rămâne foarte frecvent. Faptul se explică, după cum s-a arătat, prin nevoia de a personaliza acţiunea din dependentă, „de a înlătura ceea ce e vag şi impersonal în infinitiv"[69]. Faţă de infinitiv, în "*Poruncesc (zic, las, trimit) a veni (tu, el etc.)*", în „*Poruncesc (zic, las, trimit) să vii, să vină, să veniţi, să vină*" conjunctivul oferea posibilitatea exprimării clare a persoanei prin mijloace mai conforme cu structura gramaticală a limbii române şi mai ales cu tendinţa acesteia de a exprima persoana prin mijloace morfologice, uneori redundante.

3.6. Am arătat că, în virtutea necesităţii de a exprima clar persoana verbului din dependentă, necesitate foarte puternică în română, se poate emite ipoteza că primul concurent al infinitivului n-a fost conjunctivul, care nu-şi creează decât relativ târziu un semn distinctiv, ci indicativul.

[69] Cf. I. Bacinschi, *op. cit.*, p. 58.

Scanned with OKEN Scanner

Frecvenţa construcţiilor de tipul *au venit de (şi) s-au jelit* în cele mai vechi texte româneşti şi progresiva lor scădere pe măsură ce subordonarea (deci şi conjunctivul, mod al subordonării) evoluează ne dau dreptul să credem că subordonatele cu *să* au înlocuit nu numai infinitivul, ci şi construcţiile paratactice care-l substituiseră mai devreme. De pildă, textele din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea atestă o substituire masivă a construcţiilor cu indicativul prin construcţii cu conjunctivul (vezi Capitolul al IV-lea, 4.9). Elocvente sunt formulele fixe, de început sau de sfârşit ale documentelor. Astfel, construcţiile de tipul *Au venit de s-au pârât* (DR, p. 41, 116), *au venit de s-au jurat* (DR, p. 69) sunt înlocuite în mare parte în documentele ulterioare (de la sfârşitul secolului al XVIII-lea) prin *au venit să se pârască*, *au venit să se jure*, deci prin construcţii cu conjunctivul. Ce a determinat această înlocuire? Răspunsul îl găsim dacă ne gândim la diferenţele dintre indicativ şi conjunctiv. Pe planul semnificaţiei categoriale, folosirea indicativului, mod al realului, al certului, exprima o acţiune realizată în *au venit de s-au pârât*, pe când folosirea conjunctivului oferea posibilitatea exprimării unei nesiguranţe, a unei posibilităţi nedevenite certitudine, aducea, în ultimă instanţă, o nuanţă de subiectivism (vezi Capitolul I, 1.9; 1.10). Un enunţ de tipul *Au venit să se pârască* putea să aibă şi acelaşi sens cu construcţia cu *de*, dar putea să exprime şi renunţarea subiectului la acţiunea propusă (cf. *Au venit să se pârască, dar n-au făcut-o*). Nuanţarea *sigur – nesigur* (posibil) era necesară mai ales când în principală verbul era la prezent sau la viitor (*vin de se pârăsc*, *va porunci de va aduce*). Pe planul selecţiei (sau mai bine zis pe plan funcţional) existau două inconveniente în folosirea indicativului: 1) respectarea strictă a concordanţei timpurilor, verbul din regentă cerând un verb la acelaşi mod şi timp în dependentă (ca în propoziţiile coordonate), fapt ce discorda cu libertatea ce există în română în ceea ce priveşte concordanţa timpurilor în subordonate (propoziţiile de mai sus erau simţite după sens în raport de dependenţă). Folosirea conjunctivului aduce posibilitatea de a nu mai ţine seama de concordanţa timpurilor (*trimise (a trimis, trimisese, trimite, va trimite) să aducă* faţă de *trimise de aduse*, *a trimis de a adus*, *va trimite de va aduce*, dar nu şi *trimise de aduce (va aduce, aduce, adusese)*, 2) limitarea posibilităţilor de a folosi verbul din dependentă cu subiect propriu, adică de a folosi un morfem de altă persoană faţă de persoana din regentă, faţă de *Porunci (trimise, rugă) de aduse*[70], folosirea conjunctivului aducea mai multe posibilităţi: *porunci (trimise, rugă) să aduc, să aduci, să aducă, să aducem, să aduceţi, să aducă* (deci şase posibilităţi de flexiune personală a verbului dependent).

Prin urmare, folosirea indicativului în locul infinitivului oferea posibilitatea personalizării verbului din dependentă (*porunci de aduse* faţă de *porunci de a aduce*), dar această posibilitate era limitată. Conjunctivul care se dezvoltă în special după fixarea lui *să*, prezenta avantaje mai mari şi, de aceea, limitează în unele contexte atât întrebuinţarea infinitivului, cât şi pe cea a indicativului. (Aceste fapte vor fi urmărite pe larg în structurile sintactice în *Capitolul al IV-lea* al lucrării).

3.7. Tendinţa de a înlătura ceea ce este vag şi impersonal în infinitiv se observă şi în preferinţa verbelor şi expresiilor impersonale pentru construcţii personale şi în primul rând pentru conjunctiv. În secolul al XVI-lea acestea se construiau destul de des cu infinitivul: *se cade a zice* (TC, p. 194), *cade-se* înainte ce e de folos *a grăi* şi *a învăţa* pre toţi (CC^2, p. 266), *se cade* fiul omenesc mult *a chinui* şi ispitit *a fi* (CT, 136^r). Al doilea infinitiv din ultimul exemplu este înlocuit după câteva pagini cu conjunctivul: „*se cade* fiul omenesc mult

[70] Contexte de tipul *trimise de adusei (aduseşi, aduse(ră)m, aduse(ră)ţi)* nu au fost întâlnite în textele vechi.

Scanned with OKEN Scanner

a chinui şi ispitit *să fie*" (CT, 159r). Prezenţa infinitivului şi conjunctivului în aceeaşi frază este un lucru obişnuit în textele din secolul al XVI-lea după verbele şi expresiile impersonale: „nu *se cade* noao cu lene *să ne adaugem* şi aşteptare *a arăta*" (CC^2, p. 265)[71].

Trecerea spre conjunctiv este făcută, ca şi în cazul altor verbe, prin construcţiile cu *de să*: *se cade de să*-lu *ţie* (1583, CB, I, p. 39), etc. Din cauza caracterului impersonal al acestor verbe şi expresii, întrebuinţarea infinitivului, mod nepersonal, începe să scadă vertiginos după secolul al XVI-lea. Textele bisericeşti din secolul al XVII-lea înlocuiesc cu consecvenţă infinitivul prin conjunctiv în pasajele comune din textul biblic cu cele din secolul al XVI-lea: CV: nu *se cade* viu *a fi* el (în CV, p. 72), NT: nu i *se cade* lui *să fie* viu (în CV, p. 73), BB: nu *trebuie să* mai *trăiască* el (în CV, p. 73), etc. Rareori infinitivul dependent de expresii verbale impersonale se menţine în textele din secolul al XVII-lea: CV: *tâmplă-se rădicat a fi* el de voinici (în CV, 36), BB: *să întâmplă a să ţânea* el de slujitor (în CV, p. 37).

În documentele din secolul al XVII-lea, în cronici şi în textele juridice numărul construcţiilor cu infinitivul este foarte redus. Astfel, în *Pravila* lui Vasile Lupu (1646) nu am întâlnit nici un exemplu cu infinitivul dependent de expresii verbale impersonale. Peste tot se foloseşte conjunctivul: *se cade* giudeţului *să giudece* vina muierii (PM, p. 118), *să cade să socotească* giudeţul (*ibid.*), etc. În documentele româneşti de la începutul secolului al XVII-lea (din *SB* şi *DR*) nu am găsit decât un exemplu cu infinitivul: *tâmplându-se* şi mie *a întrarea* pre cale a toată lumea (1629, DR, p. 52).

Spre sfârşitul secolului al XVII-lea frecvenţa infinitivului după impersonale începe din nou să crească. La stolnicul C. Cantacuzino, Radu Greceanu, D. Cantemir construcţiile cu infinitivul prevalează uneori, fapt explicabil prin formaţia clasică a acestora. De pildă, la D. Cantemir, pe lângă *se cade*, *se cuvine*, infinitivul apare de 13 ori, iar conjunctivul numai o dată (Am folosit *HI*, p. 150-170, 200-230). La acelaşi autor, pe lângă *se întâmplă*, apar 10 construcţii cu infinitivul şi numai două cu conjunctivul. La stolnicul C. Cantacuzino în 50 de pagini consultate apar după *a se întâmpla* 3 exemple cu conjunctivul şi numai unul cu infinitivul.

Dacă prezenţa infinitivului la cărturarii citaţi poate fi suspectată de a fi livrescă (latină, în cazul lui Cantemir, latină şi romanică, în cazul stolnicului C. Cantacuzino), apariţia lui în documentele particulare, unele din ele – scrisori ale unor ispravnici, pârcălabi – arată că în secolul al XVIII-lea infinitivul se înviorează din nou. Iată câteva exemple: *se cade a şti* (1746, Moldova, SI, VIII, p. 356), *se cade a lua* (1793, Iaşi, DB, IV, p. 228), vi *s-a tâmplat a ceti* această carte (1748, Maramureş, IM, p. 51), etc.

3.8. Tendinţa de personalizare, de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, este mică în cazul infinitivului-determinant al substantivului şi al adjectivului (în îmbinări mai mult sau mai puţin libere), rămas frecvent până în zilele noastre. De pildă, pe lângă adjective, infinitivul apare în textele consultate din secolele al XVI-lea-al XVIII-lea într-o proporţie globală de 64,6 %, faţă de 36,4 % cât reprezintă conjunctivul. În unele texte din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea infinitivul prevalează. Astfel, în CV în 100 de pagini (p. 21-120) am găsit 6 infinitive postadjectivale şi numai un conjunctiv; în CC^2 (p. 250-300) am întâlnit 28 infinitive şi 5 conjunctive; în NT (din CV, p. 20-120) apar 5 infinitive postadjectivale şi 2 conjunctive; la D. Cantemir (HI, p. 150-270, 200-230) am întâlnit numai infinitive (în număr de 9).

În documentele particulare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, de asemenea,

[71] Pentru frecvenţa infinitivului şi conjunctivului după expresii impersonale, vezi tabelul anexat.

Scanned with OKEN Scanner

infinitivul postadjectival este destul de frecvent. În 10 documente oficiale din Muntenia (DRA, I) am atestat 6 infinitive şi 6 conjunctive postadjectivale. Însă există şi texte în care conjunctivul este mai frecvent: în *Cazania* lui Varlaam (p. 5-30, 100-125) am înregistrat 4 infinitive postadjectivale şi 6 conjunctive; în *Cronica* lui Ureche (p. 100-150) am găsit 2 exemple cu infinitivul şi 6 cu conjunctivul; în *Alexandria* (1620) în tot textul apar 5 conjunctive dependente de un adjectiv şi un singur infinitiv. În textele juridice din secolul al XVII-lea (IL, ţi PM p. 20-70) am găsit după adjective numai conjunctive. După cum se vede din simpla înşiruire a unor cifre, diferenţele de la text la text sunt mari. O situaţie mai uniformă întâlnim numai în textele din secolul al XVI-lea în care adjectivul este de regulă determinat de infinitiv[72] şi foarte rar de conjunctiv. Iată câteva exemple: „nu sunteţi *destoinici a vă ruga* pământului" (TC, p. 228), „nu sînt *destoinic a mă pleca* să desleg cureaoa" (CT, 155r), „să fie *volnici... a*-şi *ţine* şi *a lua* tot venitul" (1601, Târgovişte, CB, I, p. 100), etc. O caracteristică a îmbinărilor adjectivului cu infinitivul este menţinerea până târziu, ca şi în cazul infinitivului subiectiv, a formei de infinitiv lung[73]: „Am dat lui Dragomir ca *să fie volnic a-şi ţinerea* toată partea lui şi *să fie volnic a-şi luarea* dijma de pâine" (1619, Târgovişte, DR, p. 48), „*să fie tari şi puternic* cu cartea domnii meale *a-şi ţinerea* morile" (1602, f. 1, CB, I, p. 117), „*să fie destoinice de a să crederea*" (PM, p. 119), etc.

Menţinerea infinitivului lung, de cele mai multe ori articulat, într-o perioadă când acesta funcţiona mai ales ca substantiv, se poate explica prin minima necesitate de personalizare care există în cazul complinirilor adjectivului şi substantivului (acestea fiind de obicei nominale: *dorinţa de a învăţa / dorinţa de învăţătură*). Verbalizarea complinirii a fost necesară însă când se simţea nevoia precizării persoanei. De pildă, încă din secolul al XVI-lea, după *nu sînt destoinic*, formulă foarte frecventă în în texte, urmează infinitivul când subiectul complinirii este acelaşi cu cel din regentă: „*Nu sînt destoinic* călţunii *a purta*" (CT, 4r), „*nu sînt destoinic a mă pleca* să desleg cureaoa" (CT, 68r), dar conjunctivul, când subiectele sunt diferite: „*nu sînt* amu *destoinic* subtu acoperământul meu *să vii* aşijderea" (CT, 128r), „Doamne, *nu sînt destoinic* la coliba mea *să mergi*" (CT, 14r). În cazurile de acest fel acţionează aceeaşi tendinţă de exprimare clară a persoanei pe care am întâlnit-o la verbele cu complinire obiectivă. Pornindu-se de la aceste tipuri, conjunctivul se răspândeşte prin analogie şi când subiectul dependentei este comun cu cel al regentei: *să fie volnic să*-şi *ţie* moşia (1620, f. 1, DR, p. 53), *să fie volnic să ţie* o vie (1620, Bucureşti, DR, p. 54).

Între folosirea cu infinitivul şi cea cu conjunctivul se interpune faza cu *de să* + *conjunctivul*, în care *de*, prepoziţia care se construia cu infinitivul se menţine o bucată de vreme şi cu conjunctivul: *să fie volnic de să*-şi *ia* carte (1619, Bucureşti, DR, p. 45), *să fie volnic de să*-şi *ţie* a lui parte de ovină (1619, Târgovişte, DR, p. 50). În unele fraze, faza cu *de să* apare alături de faza finală cu *să*: *să fie volnic... de să ia* rumânilor de la Carzi datu şi găletе şi *să lucreze* cu ea (1619, Bucureşti, DR, p. 19).

După unele adjective: *bun*, *rău*, *uşor*, *vrednic*, etc., infinitivul n-a fost concurat de conjunctiv, ci de aşa numitul „supin": *greu de înţeles*, *bun de mâncat*. Înlocuirea masivă a

[72] Posibilitatea infinitivului de a se îmbina cu adjectivul, inexistentă în latina clasică, este o trăsătură a latinei populare, dezvoltată după aceea de limbile romanice. În latina clasică adjectivul putea fi determinat numai de gerundiv (*studiosus audendi*, *avidus cognoscendi*) şi de supin (*facile portatu*, *optimum factu*). În latina populară, ca urmare a înlocuirii supinului şi gerundivului prin infinitiv, acesta din urmă devine singurul determinant al adjectivului. Situaţia este păstrată de limbile romanice (fr. *avide de voir*, span. *curioso de ver*, rom. *avid de a cunoaşte*, etc.). Cf. şi S. Berejan, *op. cit.*, p. 120.

[73] Forma lungă a infinitivului se întâlneşte şi după substantive: „nu era *loc de a*-şi *tocmirea* oastea" (U, p. 100), etc.

Scanned with OKEN Scanner

infinitivului prin „supin" după adjective este foarte târzie (sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea). Inexistenţa ei în limba din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea face de prisos afirmaţia lui S. Berejan (*op. cit.*, p. 120) că „numai în partea de răsărit a fostului Imperiu Roman **s-a păstrat** (sublinierea noastră, C.F.) posibilitatea de a determina adjectivul printr-o altă formă verbală, prin supin". Crearea târzie a „supinului" cu valoare verbală trebuie privită, aşa cum crede şi Gr. Brâncuşi („Limbă şi literatură", vol. XIII, 1967, p. 104), ca un rezultat al procesului de limitare a întrebuinţării infinitivului, ca o reacţie împotriva verbalizării excesive determinate de înlocuirea infinitivului prin conjunctiv. **Semnificativ este faptul că infinitivul a fost înlocuit de aşa numitul „supin" numai acolo unde tendinţa de personalizare a fost minimă sau chiar nulă.** Astfel, înlocuirea s-a produs, după cum am arătat, numai după verbele care permiteau un infinitiv subiectiv (după unele semiauxiliare de mod (*a avea, a fi*) şi de aspect (*a sfârşi, a termina, a găti*) şi după substantive şi adjective, unde, de asemenea, nevoia de personalizare, de exprimare a timpului şi a persoanei era minimă). După verbele care permiteau un infinitiv obiectiv, sau după *a vrea* şi *a trebui*, la care necesitatea de personalizare era mare, substituirea infinitivului prin „supin" nu s-a produs. Acolo infinitivul a fost înlocuit de conjunctiv. Oricare ar fi explicaţia apariţiei construcţiei numite „supin", cert este faptul că înlocuirea infinitivului prin conjunctiv nu se datoreşte existenţei supinului, cum cred unii cercetători (Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică*, Bucureşti, 1957, p. 518, S. Berejan, *op. cit.*, p. 50), întrucât înlocuirea infinitivului prin conjunctiv este concomitentă cu apariţia aşa numitului „supin" românesc, apărut în secolul al XVI-lea sau nu cu mult timp înainte.

3.9. Datele cercetării converg toate spre ideea lui I. Bacinschi după care principala cauză a fenomenului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv ar fi „nevoia de a evita ceea ce este vag şi impersonal în infinitiv"[74]. Teoria lui G. Guillaume, care, după cum s-a arătat, reuşeşte cu ingeniozitate să sublinieze caracterul vag şi impersonal al infinitivului în raport cu caracterul mai clar şi mai concret al conjunctivului (vezi Capitolul I, 1.19; 1.21), susţine ipoteza formulată de I. Bacinschi şi dezvoltată de noi în această lucrare. Ceea ce i s-a obiectat lui I. Bacinschi şi altor susţinători ai apariţiei independente a fenomenului a fost nedemonstrarea ideii, caracterul ei vag, nesprijinirea pe fapte lingvistice[75]. În cele prezentate mai sus am căutat să argumentăm şi să dezvoltăm ideea lui I. Bacinschi (reluată fără argumente în plus de I. Barić, *op. cit.*, p. 1-11) bazându-ne pe un mare număr de texte şi mai ales pe datele oferite de cercetarea frecvenţei fenomenului[76]. **Cercetarea a arătat că infinitivul a rămas puternic acolo unde necesitatea de evitare a ceea ce este vag şi impersonal în infinitiv este minimă** (Este cazul semiauxiliarelor de mod şi de aspect, cu excepţia lui *a vrea* şi *a trebui*, este cazul verbelor care nu admit decât un infinitiv subiectiv (= infinitivul care are acelaşi subiect cu verbul regent) şi al infinitivului-determinant al substantivelor şi al adjectivelor). **Cercetarea a arătat, în acelaşi timp, că infinitivul a cedat locul construcţiilor personale (indicativ şi, mai ales, conjunctiv) acolo unde cerinţa de personalizare era puternică** (după verbele care permit un *infinitiv obiectiv* (= infinitivul

[74] Vezi I. Bacinschi (*op. cit.*, p. 51). Cf. şi I. Barić (*op. cit.*, p. 11); D. Copceag (*op. cit.*, p. 364) crede că necesitatea de personalizare nu este o cauză a înlocuirii infinitivului prin conjunctiv, ci numai un factor care a favorizat propagarea din greacă a fenomenului.

[75] Imediat după apariţia lucrării lui I. Bacinschi, T. Papahagi, *Critique d'une etude philologique*, Bucureşti, 1946, p. 2 (extras) obiecta lui I. Bacinschi aducerea în discuţie a unui număr mic de fapte din limba veche precum şi insuficienta cunoaştere a limbii române vechi.

[76] O critică a ideii lui I. Bacinschi a făcut-o mai recent, de pe poziţiile monogenezei prin substrat, M. A. Gabinski, *op. cit.*, p. 35-40.

Scanned with OKEN Scanner

care are un subiect propriu, diferit de cel al verbului regent), verbele şi expresiile impersonale şi după verbele modale *a vrea* şi *a trebui* (care, de asemenea, permit un morfem de altă persoană în complinire). După cum a arătat I. Bacinschi, nevoia de a evita ceea ce este vag şi impersonal în infinitiv există în multe limbi[77], însă în funcţie de structură limbile o rezolvă în mod diferit. De pildă, personalizarea infinitivului în portugheză[78] este analogă, după I. Bacinschi şi după alţi cercetători[79], fenomenului petrecut în română, de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv.

3.10. În limba română, tendinţa de evitare a ceea ce este vag şi impersonal în infinitiv a fost ajutată de o serie de factori şi de împrejurări (extralingvistice) specifice. Care sunt aceşti factori şi aceste împrejurări?

Fixarea lui *să* la conjunctiv determină o recrudescenţă a întrebuinţării formelor acestui mod, folosit până atunci cu mari restricţii la persoanele omonime cu cele de indicativ prezent (pers. I şi a II-a singular şi plural) la majoritatea verbelor. Formele de conjunctiv au avantajul, după cum s-a arătat (vezi Capitolul I), de a exprima clar persoana şi acest fapt are consecinţe asupra întrebuinţării infinitivului, care avea o distribuţie aproape identică cu conjunctivul încă din latină (*volo dicere / volo dicas*). Natura ambiguă a infinitivului, de a numi acţiunea, dar şi de a exprima unele categorii ale verbului (timp, diateză), posibilitatea lui de a se construi cu prepoziţii, trăsătură ce-l apropie de nume, devin piedici serioase în întrebuinţarea lui.

Aceste piedici sunt favorizate de o situaţie proprie românei: **concomitenţa procesului de nominalizare a infinitivului cu procesul de creare a unui morfem al conjunctivului**, de extindere a acestui mod, ca urmare a fixării lui *să* la conjunctiv. W. Meyer-Lübke (*op. cit.*, p. 19) a arătat că substantivarea infinitivului este strâns legată de dezvoltarea articolului în limbile romanice. Pus lângă infinitiv, articolul accentuează caracterul nominal al acestuia, caracter existent deja din latină[80]. Demonstrativul latin *ille*, *illa*, devenit articol după anul 700[81] însoţeşte mai întâi numele. Mai târziu începe să însoţească şi infinitivul. Probabil în română articolul a acţionat mai puternic asupra infinitivului decât în celelalte limbi romanice, căci nici o limbă romanică, în afară de română, nu a detaşat în întregime infinitivul (lung) din sistemul verbal[82], cum a procedat româna. La aceasta a contribuit, probabil, şi posibilitatea dublei determinări, specifică românei (*o fată a mea*, dar şi *o lucrare a mea*).

Substantivarea infinitivului aduce greutăţi în întrebuinţarea lui după verbe care aveau şi regim nominal dar şi regim verbal. De exemplu, un enunţ ca *Vrea mâncare* (= doreşte mâncare, ar mânca) devine identic, prin fonetică sintactică, cu un enunţ ca *Vrea a mâncare* (prin fonetică sintactică *a* de la infinitiv, într-un ritm rapid de vorbire, era asimilat la

[77] Cf. I. Bacinschi, *op. cit.*, p. 51 şi urm.

[78] Pentru personalizarea infinitivului în portugheză vezi I. Bacinschi, *op. cit.*, p. 58 şi urm.; K. Togeby, *L'enigmatique infinitif personnel en portugais*, în „Studia neophilologica", XXVII, 1955, p. 211-218; Z. Hamapejs, *Alguns problemas de infinitivo conjugado no portugues*, în „Actes de Congresso Internacional de linguistica romanica", Lisboa, 1959, p. 177-194.

[79] Cf. I. Bacinschi, *op. cit.*, p. 51; K. Togeby, *op. cit.*, p. 218.

[80] Cf. W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, vol. III, p. 26.

[81] Cf. E. Lerch, *Gibt es im Vulgärlatein oder im Rumänischen eine Gelenkspartikel ?*, în ZRPh., IX, 1940, p. 113-190 (apud Iorgu Iordan, M. Manoliu, *op. cit.*, p. 143).

[82] O probă a valorii verbale a infinitivului în limbile romanice apusene găseşte W. Meyer-Lübke (*op. cit.*, p. 24) în combinarea infinitivului-substantiv cu pronumele personale (sp. *el venir yo*) şi nu cu cele posesive, ca în română (*venirea mea*).

Scanned with OKEN Scanner

cuvântul anterior). Lucrurile nu se opresc aici, căci cele două enunţuri devin identice (omofone) cu al treilea enunţ: *vrea a mâncare* (tu, el, noi, voi) (= el vrea să mănânci tu, să mănânce el, etc.) în condiţiile în care infinitivul nu începuse să fie înlocuit prin conjunctiv.

Situaţia se putea evita în două feluri:

1) prin întrebuinţarea conjunctivului, care se extinde graţie lui *să* care devine morfem,

2) prin diferenţierea infinitivului-substantiv de infinitivul-verb, prin crearea infinitivului scurt.

Nominalizarea infinitivului este mai veche decât s-a crezut. I. Diaconescu[83] a arătat că substantivarea infinitivului nu începe cu secolul al XVI-lea, cum au crezut F. Asan şi L. Vasiliu (*op. cit.*, p. 110), ci că ea este mai veche, în secolul al XVI-lea infinitivul lung cu valoare verbală fiind un arhaism[84]. Aceste fapte susţin părerea, menţionată mai sus, a concomitenţei procesului de nominalizare a infinitivului cu procesul de creare a unui morfem al conjunctivului. În aceste condiţii tendinţa de verbalizare a complinirii verbale a dus în anumite contexte la înlăturarea infinitivului, mai slab decât cel din limbile romanice apusene din următoarele motive:

a) Nu avea valoare de imperativ, deci nu putea să apară în propoziţii independente ca în limbile romanice apusene. H. Mihăescu (*op. cit.*, p. 116) nu găseşte nici o atestare cu infinitivul independent în inscripţiile din latina orientală. De asemenea, în textele vechi româneşti nu am întâlnit exemple de infinitiv independent. Infinitivul cu valoare de imperativ (*A nu rupe florile!*) este relativ recent (din secolul al XIX-lea) şi se datoreşte influenţei franceze (în Moldova şi Ţara Românească) şi, germane (în Transilvania şi Banat). Spre deosebire de română, în franceză infinitivul independent exista din faza primitivă (vezi I. Bacinschi, *op. cit.*, p. 32 şi urm.).

b) *Infinitivul narativ* şi *infinitivul exclamativ*, întâlnit în limbile romanice apusene încă din faza lor veche (cf. I. Bacinschi, *op. cit.* p. 32 şi urm.) nu se întâlnesc în româna veche şi nici în româna actuală[85]. Deci, având mai puţine întrebuinţări decât în limbile romanice apusene, infinitivul din română era mai slab integrat în structură.

c) Spre deosebire de limbile romanice apusene, care şi-au reamenajat construcţia acuzativ cu infinitiv[86], româna nu posedă această construcţie. Relaţia laxă între verbul

---

[83] Cf. I. Diaconescu, *Infinitivul lung în textele din secolul al XVI-lea*, în SCL, nr. 4, 1967, p. 435-446. Mai recent, Peter Stein (*Untersuchungen zur Verbalsyntax der Livius Übersetzungen in der romanischen Sprachen*, Tubingen, 1997) a arătat (folosind metode cantitative în sintaxa istorică comparativă) că româna "*se singularizează*" de celelalte limbi romanice tocmai prin infinitivul substantivat, fapt care a adus cu sine slăbirea construcţiilor infinitivale cu valoare verbală, foarte puternice în franceză, în tot felul de structuri sintactice, mai puţin puternice în spaniolă, în completivele necircumstanţiale, dar vivace în cele circumstanţiale. În italiană, deşi se face uz de forme verbale finite, persistă construcţii infinitivale latinizante.

[84] Procedeul de a forma substantive de la infinitiv este foarte răspândit, după informaţiile date de F. Brunot, *La pensée et la langue*, Paris, 1927, p. 204-205, în franceza veche. În secolul al XVI-lea intervine un fapt care pune capăt substantivării infinitivului: *-r* final, care se întâlnea la verbe ca *partir*, ar fi încetat să mai fie auzit, creându-se posibilitatea confundării infinitivului cu participiul trecut: *chasser – chassé*. Dacă, de pildă, arăta F. Brunot, din *téléphoner* s-ar crea un substantiv, confuzia ar fi certă: unii ar înţelege *le téléphoner*, cea mai mare parte ar înţelege nu acţiunea prin care se telefonează, ci persoana care se adresează prin acest mijloc (téléphoné). Pentru evitarea confuziei s-a recurs la nume cu sufixe. Spre deosebire de franceză, româna veche a continuat să creeze substantive din infinitive, mărind din ce în ce mai mult caracterul nominal al acestuia.

[85] Pentru infinitivul narativ din limbile romanice apusene, vezi Alf Lombard, *L'infinitif de narration dans les langues romanes. Étude de syntaxe historique*, Uppsala-Leipzig, 1936.

[86] Cf. E. Stimming, *Der Accusativus cum Infinitivo im Französischen*, Halle, 1915, U. Schwendener,

Scanned with OKEN Scanner

regent şi infinitiv, ca urmare a descompunerii construcţiei infinitiv cu acuzativ în latina populară, dă posibilitatea intercalării unor compliniri între verbul regent şi infinitiv. În condiţiile în care infinitivul lung funcţiona şi ca verb şi ca nume, exista posibilitatea ca însuşi infinitivul-verb să fie luat drept o complinire substantivală a verbului regent. Regimul de verb al infinitivului-verb, singurul mijloc de diferenţiere era inoperant în propoziţiile simple prin lipsa sa (de exemplu, *vrea a mâncare* faţă de *vrea a mâncare pâine*) şi în fraze în care se acumulau mai multe infinitive, unele cu valoare verbală, altele cu valoare nominală. Vor fi intervenit, firește, şi factori de fonetică sintactică. De exemplu, într-un enunţ de tipul „Lepădară-se de *a averea* (pre) Iisus Hrristos" (CC[2], p. 415) infinitivul putea fi confundat cu substantivul *averea*, într-un ritm rapid de vorbire, când *a*, morfemul infinitivului se asimila la primul fonem al cuvântului următor, *averea*. La fel, în „Adecă amu şi noi *să avem a auzire* de la Dumnezeu", fonetica sintactică ducea la "Amu şi noi *să avem auzire* de la Dumnezeu", trecându-se peste sensul de necesitate ce rezulta din *să avem a auzire* (= trebuie să auzim).

Faptele discutate arată că înlocuirea infinitivului prin conjunctiv a fost determinată în primul rând de factori interni de natură lingvistică. Vor fi intervenit, firește, şi factori de natură extralingvistică, printre care şi cel amintit de A. Philippide: o anumită structură psihică asemănătoare la popoarele din Balcani, care a dus la unele convergenţe (sau chiar coincidenţe) lingvistice precum şi influenţa neogreacă exercitată asupra cărturarilor bilingvi la sfârşitul secolului al XVII-lea, în secolul al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Este cunoscut faptul că „limbi total diferite, fără relaţii între ele pot recurge la inovaţii asemănătoare, sau chiar identice, graţie faptului că psihicul omenesc nu diferă prea mult de-a lungul timpului şi al spaţiului"[87]. Iorgu Iordan a arătat că un alt „balcanism" considerat de Sandfeld de origine grecească, viitorul cu *volo* + infinitiv, este o creaţie independentă în fiecare limbă, pentru că se întâlneşte şi în unele dialecte franceze, şi în engleză (fr. *Je veux faire* (=, în unele dialecte franceze, „voi face"), engl. *I will make*), limbi care n-au avut contact direct cu greaca.

O tendinţă de înlocuire a infinitivului prin construcţii personale s-a manifestat, după informaţiile date de I. Bacinschi (*op. cit.*, p. 70), în franceza modernă, mai ales în limba populară şi familiară şi, mai rar, la unii scriitori. Astfel, tipul *Je le vois que vient, Je l'entends que chante* a luat locul infinitivului din *Je le vois venir, Je l'entends chanter*. Dar „forţele conservatoare care conduc o limbă cu o lungă tradiţie literară au împiedicat generalizarea fenomenului" (I. Bacinschi, *op. cit.*, p. 70). Prezenţa infinitivului personalizat în portugheză şi parţial în spaniolă precum şi întrebuinţarea conjunctivului, în limbile romanice apusene, după verbe care cer un alt subiect în dependentă (fr. *Je veux qu'il chante*) alături de întrebuinţarea infinitivului, când subiectul este acelaşi cu cel al verbului regent (*Je veux chanter*) arată că tendinţa de personalizare, de înlăturare a ceea ce este impersonal în infinitiv, se manifestă şi în celelalte limbi romanice, dar cu mai puţină pregnanţă.

Ceea ce separă româna de celelalte limbi romanice este faptul că ea a mers mai departe, preferând conjunctivul şi atunci când există identitate de subiect. Acest fapt se datoreşte, probabil, deficienţelor create prin substantivarea infinitivului (*vrea a mâncare* prin fonetică sintactică devenea *vrea mâncare*; S-a preferat *vrea să mănânc (să mănânci, să mâncăm, să mâncaţi)*, tip prezent încă din latină (întrucât subiectele erau diferite) şi dezvoltat de limbile romanice apusene).

Der Accusativus cum Infinitivo im Italienischen, Säckigen an Rhein, 1923; *Istoria limbii române* editată de Academia Română, vol. I, Bucureşti, 1963, p. 297-298.

[87] Cf. Iorgu Iordan recenzie la *Kr. Sandfeld, Linguistique balkanique. Problèmes et resultats*, Paris, 1930, în BIFR, I, 1934, p. 216.

Scanned with OKEN Scanner

Analogia va fi avut câmp mai liber de manifestare în română dintr-o fază mai veche prin lipsa unei limbi literare preponderente care să-şi exercite normele. Pe de altă parte, româna s-a dezvoltat mai liber decât alte limbi romanice, căci ea nu a fost încorsetată de tiparele limbii latine medievale.

3.11. Privit din această perspectivă, fenomenul cercetat nu pare a se datora exclusiv influenţei greceşti din mai multe motive, în primul rând de ordin cronologic. De o influenţă veche greacă nu poate fi vorba din următoarele considerente: 1) această influenţă s-a manifestat prin intermediul latinei populare, iar latina populară lărgeşte, cum s-a văzut, sfera întrebuinţării infinitivului prin limitarea întrebuinţării conjunctivului, supinului, gerundivului (influenţa directă veche-greacă se limitează la câteva lexeme, dar nu afectează sistemul fonologic şi sistemul morfosintactic), 2) fenomenul din română, după criteriile de stabilire a cronologiei relative, discutate mai sus, este mai nou.

Nici ipoteza influenţei neogreceşti nu este plauzibilă decât parţial: 1) fenomenul limitării infinitivului şi dezvoltării conjunctivului este în plină desfăşurare încă din primele noastre texte, când influenţa neogreacă nu se manifestă decât sporadic, prin câteva împrumuturi lexicale, 2) în epoca fanariotă, în scrierile cărturarilor bilingvi, infinitivul este destul de frecvent, 3) când influenţa greacă atinge apogeul (secolul al XVIII-lea, primele două decenii ale secolului al XIX-lea) asistăm la o reînviorare a construcţiilor cu infinitivul, chiar după verbele care pierduseră posibilitatea de a se construi cu infinitivul.

Nici geografia lingvistică, atât de mult invocată de susţinătorii originii greceşti a fenomenului (Kr. Sandfeld, G. Rohlfs, iar în ultimul timp, M. Vulpe) nu oferă, la o analiză mai amănunţită, date suficiente pentru teoria monogenezei greceşti a fenomenului înlocuirii infinitivului prin conjunctiv. M. A. Gabinscki (*op. cit.*, p. 46) a arătat că în aria sud-slavă, bulgara şi macedoneana nu prezintă cazuri de întrebuinţare crescândă a infinitivului pe măsură ce se înaintează de la sud spre nord; în sârbo-croată o asemenea creştere se observă şi de la est la vest, nu numai de la sud la nord. Ghega, deşi nu se află departe de pretinsul centru de iradiaţie, de greacă, nu a înlocuit infinitivul prin construcţii cu *të*, iar dalmata nu a cunoscut deloc limitarea întrebuinţării infinitivului. Graiurile sefardice din Balcani, deşi au numeroase construcţii greceşti, păstrează infinitivul chiar în Grecia. În ceea ce priveşte dacoromâna, faptele prezentate mai sus au arătat că, până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, infinitivul se păstrează după unele categorii de verbe în toate regiunile, sau este înlocuit de construcţii personale după alte categorii de verbe (în special după verbele care permit un morfem de altă persoană în dependentă) în toate regiunile, inclusiv în regiunile din nord (Maramureş, Bucovina). Nici în română nu se vădeşte o întrebuinţare a infinitivului pe măsură ce înaintezi de la sud la nord[88]. O asemenea creştere se întâlneşte pe măsură ce înaintezi spre ariile nord-vestice[89] sau vestice (Crişana), arii ce prezintă fenomenele cele mai arhaice din limba română. Unii lingvişti au arătat că în aceste arii chiar inovaţii româneşti târzii nu s-au putut răspândi, din cauza „izolării lingvistice"

[88] Reţinem de la M. A. Gabinscki critica făcută teoriei originii greceşti a fenomenului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, dar respingem concluzia acestuia după care originea fenomenului trebuie căutată în substratul tracic (*op. cit.*, p. 47). Numai faptul că în română înlocuirea infinitivului prin conjunctiv se petrece relativ târziu este un contraargument serios împotriva acestei ipoteze. De fapt, în afară de lexic, influenţa substratului asupra morfosintaxei românei este inexistentă sau insuficient probată (Cf. C. Frâncu, *Geneza limbii române şi etnogeneza românilor*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 1999, p. 8 şi urm.).

[89] Vezi hărţile privitoare la răspândirea construcţiilor cu infinitivul şi conjunctivul în M. Vulpe, *op. cit.*, p. 142 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

a regiunilor respective[90]. Adăugăm la acestea faptul, desprins din materialul cercetat, că în română limitarea întrebuinţării infinitivului şi extinderea conjunctivului este un fenomen mult mai diversificat decât în greacă şi în celelalte limbi balcanice[91].

Păstrarea infinitivului după anumite categorii de verbe, înlocuirea lui nu numai prin conjunctiv, ci şi prin indicativ şi „supin", evoluţia fenomenului în general arată că româna are caracteristici inexistente în greacă, unde infinitivul a fost înlocuit numai prin construcţii cu *vá*. Aceste fapte arată că aşa-numitele „concordanţe" din limbile balcanice în ceea ce priveşte înlocuirea infinitivului prin construcţii personale nu merg până la identitate, că ele nu sunt suficiente pentru a putea vorbi de originea comună (monogenetică) a fenomenului.

Pentru a admite că fenomenul s-a transmis din greacă, trebuie mai întâi admisă o unitate lingvistică, trebuie presupusă existenţa unei simbioze între popoarele în contact, care să fi dus la bilingvism, trilingvism sau polilingvism, iar ulterior, învingând una din limbi, la o limbă comună[92]. Datele istorice şi, parţial, cele lingvistice arată că n-au existat astfel de condiţii. O convieţuire a românilor nord-dunăreni cu grecii n-a existat în Evul Mediu decât în regiunile limitrofe, în anumite puncte de contact. Comercianţii greci din Evul Mediu erau în trecere pe teritoriul locuit de dacoromâni, sau se stabileau numai în cetăţile de pe Dunăre sau de pe ţărmul Mării Negre. Numirile topice de proveniență greacă bizantină se reduc, de fapt, la aşezările de pe Dunăre sau de pe ţărmul mării: Constanţa, Sulina, Mangalia, Calafat, Maglavit[93]. Influenţa bizantină s-a exercitat mai ales indirect, prin filieră sud-slavă, bulgărească. Este adevărat că între 917 şi 1185 Dobrogea s-a găsit sub dominaţia bizantină şi că între 1018 şi 1185 Dunărea marca frontiera septentrională a Imperiului Bizantin[94]. Encliza articolului hotărât există nu numai în limbile balcanice (albaneză, bulgară şi română), ci chiar în limba maternă a lui Kr. Sandfeld, suedeză, dar şi în daneză şi norvegiană. Influenţa bizantină directă a fost însă superficială asupra populaţiei româneşti, a cărei ocupaţie, agricultura şi păstoritul, era diferită de cea a grecilor. H. Mihăescu a relevat faptul că termenii proveniţi din greaca bizantină se referă mai ales la comerţ. *„Lipsesc cu desăvârşire cuvintele din domeniul agriculturii şi păstoritului, îndeletnicirile de bază ale poporului român în trecut"* (*op. cit.*, p. 127 s.n.). Numărul mic de elemente bizantine împrumutate de aromâni, populaţie care a trăit mult timp sub stăpânire bizantină, arată că influenţa bizantină directă n-a afectat „lumea rurală"[95]. Dacă în lexic, unde împrumuturile se fac uşor, influenţa greacă bizantină directă a fost slabă[96], este firesc ca în structura gramaticală ea să fie pusă sub semnul întrebării.

Plecând de la faptul că în română fenomenul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv este relativ târziu (fapt constat mai sus), în tot cazul, cu mult posterior epocii contactului direct dintre români şi greci (secolul al XI-lea şi al XII-lea)[97] şi de la faptul că

[90] Cf. Em. Petrovici, *op. cit.*, p. 559; K. Jaberg, *op. cit.*, p. 77.

[91] Pentru înlocuirea infinitivului în limbile balcanice, vezi I. Belić, *op. cit.*, p. 170; K. Togeby, *L'infinitif dans les langues balkaniques*, „Roumance Philology", nr. 3, 1962, p. 221-233; N. Barić, *op. cit.*, p. 1-11; I. Bacinschi, *op. cit.*, p. 50 şi urm.

[92] Cf. I. Belić, *op. cit.*, p. 170.

[93] Cf. H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 100 şi urm.

[94] Izvoarele bizantine semnalează în secolele al XI-lea-al XII-lea existenţa unei populaţii amestecate în cetăţile de lângă Dunărea de jos şi prezenţa flotei bizantine pe Dunăre (cf. H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 104).

[95] Cf. H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 127.

[96] H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 127, citează 16 termeni care au pătruns direct din greacă în secolele al XI-lea-al XII-lea în limba română. Dintre aceştia, 8 sunt din sfera comerţului, 3 din domeniul artei militare, 2 din cadrul faunei, iar trei referitori la viaţa religioasă.

[97] D. Hesselling (*op. cit.*, p. 43), bazându-se pe texte bizantine, a arătat că în greaca din secolele al X-lea-

Scanned with OKEN Scanner

el prezintă o serie de particularităţi inexistente în greacă, rămâne problematică originea mediogreacă a fenomenului, origine propusă de Kr. Sandfeld[98].

3.12. În lumina faptelor expuse mai sus credem că avem dreptul de a susţine că fenomenul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv din limba română este înainte de toate o inovaţie internă, independentă, datorată mai ales unor cauze interne, care prezintă concordanţe, dar şi discordanţe cu acelaşi fenomen din limbile balcanice şi din dialectele italiene de sud. Este însă probabil ca la difuziunea lexicală şi areală a fenomenului să fi contribuit şi influenţa greacă, dar numai în zonele bilingve, de la limita de sud a romanităţii, adică de-a lungul liniei Jirecek care era o zonă bilingvă.

Urmărirea procesului de limitare progresivă a întrebuinţării infinitivului în română, precum şi luarea în consideraţie a factorilor de natură cronologică arată că fenomenul trebuie explicat mai ales prin factori *interni* la care s-au adăugat şi factori *externi* care au dus la concordanţe cu fenomenele din greacă, albaneză, bulgară, macedoneană şi sârbo-croată.

De fapt, s-a remarcat faptul că dispariţia infinitivului şi înlocuirea lui prin conjunctiv există şi în alte limbi, de pildă în arabă (cf. J. Feuillet, *La linguistique balkanique*, în "Cahiers balkaniques", nr. 10, Paris, 1986, p. 16-17).

Contra noţiunii de *uniune lingvistică balcanică* s-au adus numeroase argumente care arată că aşa-numitele *concordanţe specifice* se întâlnesc şi în alte limbi, depărtate din punct de vedere geografic şi lingvistic: postpunerea articolului hotărât există şi în limbile germanice din Peninsula Scandinavică (în daneză şi în suedeză), dar şi în bască (limbă nonindoeuropeană) şi armeană (limbă indoeuropeană); construirea viitorului cu auxiliarul *a vrea* este şi în engleză, folosirea dublă a pronumelui personal se găseşte şi în unele limbi romanice apusene; construcţia concesivă de tipul *cu toate acestea* formată ca şi în gr. *ν΄ολα ταυτα*. alb. *me gjithë këta*, bulg. *pri vse tova* are corespondenţe frapante cu construcţii din rusă, daneză, franceză, iraniană etc. (cf. E. Petrovici, *Despre uniunile lingvistice*, în "Romanoslavica", XIV, 1967, p. 5-11).

Ca adversari ai *uniunii lingvistice balcanice*, lingviştii greci N. P. Andriotis şi G. Kourmoulis (*Questions de la linguistiques balkanique et l'apport de la langue grecque*, în "Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes", VI: *Linguistique*, Sofia, 1968, p. 21-31) şi-au pus, pe bună dreptate, întrebarea: "*L'attestation de cet élément dans la langue A à une époque anterieure (p. ex. dans la koiné grecque) que dans la langue B preuve-t-elle que son apparition antérieure à son observation dans la langue B est due à l'influence de la langue A ?*" (*op. cit.*, p. 28). Autorii pledează pentru posibilitatea cercetării a aşa-numitelor *împrumuturi prin traducere* sau *calcuri* ca evoluţii paralele şi independente în fiecare limbă.

Firește, în multe cazuri la apariţia, evoluţia şi difuziunea unui fenomen lingvistic

al XI-lea infinitivul era încă frecvent, căci scrierile din acel timp prezintă „probe irefutabile" de întrebuinţare a lui. Deci, nu se poate admite ideea că o limbă în care infinitivul era încă viu să fi determinat înlocuirea lui în altă limbă.

[98] Cf. Kr. Sandfeld-Jensen, *Der Schwund des Infinitivs im Rumänischen und Balkansprachen*, „Jahresbericht", IX, 1902, p. 75.

Scanned with OKEN Scanner

acţionează mai mulţi factori, atât interni, cât şi externi. Aceştia din urmă, pot favoriza *răspândirea* unor inovaţii *deja apărute* datorită factorilor interni. Nu excludem faptul că prin traduceri masive din greacă, atât în epoca prefanariotă, cât mai ales în epoca fanariotă, când documentele oficiale de la curtea domnilor fanarioţi se redactau atât în greacă, cât şi în română, fenomenul din neogreacă să fi ajutat la răspândirea fenomenului din limba română în aspectul ei literar.

CAPITOLUL AL IV-LEA

EVOLUŢIA ÎNTREBUINŢĂRILOR CONJUNCTIVULUI ÎN DIFERITE STRUCTURI SINTACTICE

4.1. Ideea enunţată în *Capitolul al III-lea*, după care extinderea conjunctivului în detrimentul infinitivului în limba română este un fenomen relativ recent explicabil mai întâi prin factori interni, dar cu concordanţe cu fenomenele similare din greacă, albaneză, bulgară, macedoneană, parţial sârbo-croată (cf. şi K. Steinke şi A. Vraciu, 1999, p. 119-120) şi din dialectele italiene meridionale, trebuie argumentată printr-o largă cercetare istorică şi sincronică privind întrebuinţarea modurilor în diferite structuri sintactice. Inventarierea întrebuinţărilor conjunctivului (sau după expresia lui G. Guillaume a *efectelor sale de sens*[1]) dă posibilitatea degajării **valorii** sale în sistem, semnificaţiei sale de invariantă. Orice formă verbală are caracteristici morfologice care se asociază unei valori unice de *invariantă*, dată de poziţia acelei forme în sistem. În cazul conjunctivului, semnificaţia de *invariantă* din *limbă* se manifestă în discurs printr-o diversitate de *efecte de sens*, care fac ca limitele între moduri şi timpuri să nu fie în vorbire rigide şi ca o formă de conjunctiv să cumuleze valorile şi funcţiile altor forme verbale cu care conjunctivul intră în relaţii şi corelaţii (valorile şi întrebuinţările infinitivului, condiţional-optativului, indicativului, *imperativului*, aşa-zisului „*prezumtiv*") (vezi Capitolul I, 1.23).

Conjunctivul apare de ori de câte ori faptul relatat nu este în întregime actualizat sau când realitatea sa actuală nu este ţinta subiectului vorbitor[2]. Principiul unic care determină toate întrebuinţările conjunctivului este la rândul său determinat de poziţia în sistem a conjunctivului[3]. El este însă variabil în funcţie de factorul **timp**, în sensul că fiecare epocă istorică presupune un anumit mod de gândire, un anumit număr de elemente de diacronie (din structuri mai vechi), căci în orice moment limba posedă elemente de sincronie şi de diacronie de factorul *spaţiu* (factorul *diatopic*), de factorul *social* (factorul *diastatic*) şi de factorul *cultural* (factorul *diafazic*). Urmărirea jocului modurilor în diferite structuri sintactice are, deci, o mare importanţă şi pentru înţelegerea felului de a gândi al indivizilor dintr-o colectivitate lingvistică dintr-o anumită epocă istorică (factorul *diacronic*). Faptul că în limba din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea conjunctivul putea să apară foarte rar în predicative, concesive, modale, opoziţionale şi era mai rar ca indicativul

[1] Cf. G. Guillaume, *Temps et Verbe...*, p. 132.
[2] Cf. P. Imbs, *Le subjonctif...*, p. 27.
[3] Pentru poziţia în sistemul limbii române a conjunctivului vezi 1.23.

Scanned with OKEN Scanner

în subiective, consecutive, atributive, temporale şi chiar în finale ne duce la ideea că gândirea indivizilor din acel timp era mai puţin nuanţată, mai rudimentară, întrucât ei priveau realitatea numai ca **actualitate** şi nu ca şi **posibilitate**. Extinderea conjunctivului în secolul al XVIII-lea în anumite structuri sintactice relevă o schimbare în modul de gândire al vorbitorilor, o accentuare a subiectivităţii şi a expresivităţii limbii române. Din acest punct de vedere conţinutul oricărei propoziţii se reduce la o stare de lucruri caracterizată prin fixarea modală şi temporală[4]. A folosi indicativul înseamnă, după M. Regula, *a gândi energic* a lua poziţie în ceea ce priveşte conţinutul frazei din punct de vedere modal sau temporal, iar a folosi conjunctivul înseamnă *a gândi neenergic*, adică fără a adopta o atitudine cu privire la conţinut[5]. Această distincţie între operaţiile gândirii este de o importanţă deosebită pentru înţelegerea mecanismului alegerii modurilor în subordonate.

De fapt, există două întrebuinţări principale ale conjunctivului: 1) un conjunctiv **independent** (sau expresiv) şi accentuat, 2) un conjunctiv **dependent**, neaccentuat, neexpresiv şi, după unii, **amodal**[6]. Ceea ce uneşte aceste două conjunctive într-o singură invariantă este, pe planul semnificaţiei, ideea de posibilitate, de neactualizare a unei acţiuni. Prin această unică semnificaţie conjunctivul se opune indicativului, mod al realului, al certitudinii.

4.2. Conjunctivul „*independent*“ în limba română

Spre deosebire de conjunctivul *dependent*, care de cele mai multe ori nu are o valoare proprie, fiind o formă semantic regizată de antecedent, conjunctivul *independent* are întotdeauna o valoare proprie, putând să exprime o dorinţă, o poruncă, un îndemn, o concesie, un regret, o ipoteză, deci, în ultimă instanţă, o acţiune neactualizată, *posibilă*. Diferenţa între conjunctivul independent şi conjunctivul dependent nu este recunoscută de către toţi cercetătorii. După unii, conjunctivul independent n-ar exista, întrucât în toate situaţiile în care el apare se poate presupune o *elipsă*, se poate subînţelege o *subordonare mentală*[7]: *Să meargă* ! = (*Vreau*) *să meargă*.

În realitate, în aceste cazuri avem de a face cu un element suprasegmental – *intonaţia* –, care joacă rolul de antecedent, de termen corelativ indice al unei modalităţi. Se poate considera intonaţia ca primul termen al unei sintagme, în care al doilea termen este conjunctivul[8].

Conjunctivul independent apare (pe plan lingvistic) în propoziţii principale sau principale independente şi mult mai rar în propoziţii apozitive-atributive (*Are un singur gând*: *să meargă acolo*). Intonaţia, percepută odată cu conjunctivul (şi cu care intră în relaţie homosintagmatică) este cea care dă valorile conjunctivului şi hotărăşte dacă ele sunt de condiţional-optativ, de „imperativ“ sau de indicativ. În funcţie de gradul de energie al intonaţiei se pot stabili grupe de valori.

Iată principalele *valori* exprimate prin relaţia homosintagmatică intonaţie + conjunctiv:

A) **Voinţă**. Intonaţia este cea de voinţă (poruncă, comandă, ordin) şi are conturul descendent (\). Ordinul, porunca, comanda sunt mai energice sau mai puţin energice în funcţie de intonaţie, iar conjunctivul este în acest caz un echivalent al „imperativului“, întrebuinţându-se la persoanele pe care acesta le posedă (pers. a II-a singular şi plural) sau nu le posedă (pers. I plural, persoana a III-a singular şi plural). În funcţie de gradul de energie

[4] Cf. M. Regula, *Encore le problème du subjonctiv*, în ZRPh, 1958, nr. 3-4, p. 260.
[5] Cf. M. Regula, *op. cit.*, p. 260.
[6] *Ibid.*, p. 260.
[7] Vezi A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 95.
[8] Ideea corelaţiei bipolare a oricărei structuri sintactice în care intră conjunctivul apare mai întâi la P. Imbs, *Le subjonctiv...*, p. 27 şi urm. şi este reluată de M. Regula, *op. cit.*, p. 259 şi de mulţi alţi cercetători actuali.

Scanned with OKEN Scanner

al intonaţiei se pot stabili următoarele grupe de valori derivate ale valorii de „voinţă“:

1) **Poruncă, rugăminte**. Prin combinaţia intonaţie + conjunctiv, locutorul se poate adresa persoanei a II-a (interlocutorului) (*să cânţi* !) sau, prin intermediul persoanei a II-a, persoanei a III-a, care din punctul de vedere al procesului de comunicare este o non-persoană (*să cânte* (el, ea, ei, ele)).

Această valoare este foarte frecventă în latină[9] şi se întâlneşte în toate limbile romanice[10]. În română, judecând după frecvenţa deosebită a acestei întrebuinţări în limba veche şi în vorbirea populară actuală, se pare că această valoare apare mult mai frecvent decât în limbile romanice apusene. Într-adevăr, spre deosebire de franceză, de pildă, limbă în care conjunctivul se foloseşte cu valoare de imperativ numai la persoana a III-a[11], româna a mers mai departe, extinzând uzul conjunctivului de voinţă şi la persoana a II-a singular şi plural (*să mergi*, *să mergeţi* pentru *mergi*, *mergeţi* !). Deşi persoana a II-a a conjunctivului era folosită pentru exprimarea unei porunci încă din latină (*taceas*, *cantes* !)[12], se pare că extinderea acestei întrebuinţări se face pe teren românesc la o dată relativ târzie. Textele dacoromâne din secolul al XVI-lea, situaţia din dialectele din sudul Dunării, precum şi absenţa fenomenului în limbile romanice apusene[13] sunt concludente în acest sens. Astfel, în textele din secolul al XVI-a conjunctivul de persoana a II-a cu valoare de „imperativ“ este relativ frecvent ("*să veniţi* la beseareca" (CS, II, 10^{v}), dar *vă rugaţi*, fraţilor şi *blagosloviţi* Dumnezeu" (*id.*, 11^{r}) în schimb în textele din secolele următoare el devine din ce în ce mai frecvent, ajungând ca în limba populară actuală să fie considerat ca a doua formă a imperativului[14], tot atât de frecventă ca şi acesta din urmă: „Alexandru zise: O, Ivante, *să*-mi *spui* (= spune-mi) dară dumnezeii elineşti unde lăcuiesc ?“ (1620, A, p. 89), *să te duci* (= du-te) (A, p. 93). Uneori forma de conjunctiv este coordonată cu cea de imperativ: "Ia-l şi *să*-i *tai* capul" (1708, ms. 577 din BAR, f. 65^{r}). În documentele particulare şi în cărţile populare din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea frecvenţa formei de persoana a II-a cu valoare de imperativ este foarte mare. În *Alexandria* (1620) numai pe cinci pagini (p. 91-95) am înregistrat cu această valoare 15 conjunctive şi un singur imperativ. Extinderea conjunctivului de persoana a II-a cu valoare de imperativ este direct proporţională cu fixarea lui *să* la conjunctiv, fixare care se petrece începând cu sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui de-al XVII-lea (vezi Capitolul al III-lea, 3.2). De fapt, în perioada în care *să* mai avea sensul de *dacă*, folosirea persoanei a II-a a conjunctivului, persoană cu formă omonimă cu cea de la indicativul prezent, ar fi creat unele confuzii de sens în propoziţii independente când intonaţia era mai puţin energică.

În dialectele din sudul Dunării, conjunctivul de persoana a II-a cu valoare de imperativ este mult mai rar folosit ca în dialectul dacoromân[15]: arom. „E, doamne-

---

[9] Vezi Fr. Thomas, *Recherches sur le subjonctif latin*, Paris, 1938, p. 140 şi urm.; G. Moignet, *Essai sur le mode subjonctif en latin postclassique...*, Alger, 1959, p. 160 şi urm.

[10] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 177 şi urm.; G. Boysen, *L'emploi subjonctif dans l'histoire des langues romanes*, „Bulletin des jeunes romanistes", nr. 13, 1966, p. 19-32.

[11] Cf. E. Tănase, *op. cit.*, p. 285; G. Boysen, *op. cit.*, p. 23.

[12] Cf. Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 113. În latina clasică, această întrebuinţare era foarte rară (Cf. A. Ernout, Fr. Thomas, *Syntaxe latine*, Paris, 1953, p. 232. În latina târzie ea este limitată la câteva verbe (*scias*, *jubeas*, *habeas*) (cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 178).

[13] Cf. G. Boysen, *op. cit.*, p. 22-24.

[14] Unii cercetători consideră formele de conjunctiv de tipul *să te duci* ! ca forme de imperativ, pierzându-se din vedere faptul că o formă verbală poate avea o diversitate de „efecte de sens" în vorbire. Încadrarea acestei forme la imperativ este greşită.

[15] Când facem această afirmaţie ne bazăm pe situaţia din textele din Pericle Papahagi, *Basme aromâne*,

Scanned with OKEN Scanner

Dumnidzale, *z-dai* no ploaie" (Papahagi, BA, p. 28), dar mult mai des: „E doamne-Dumnidzale, *dă*-nă ploaie" (*ibid.*, p. 26); megl. „păn la poartă *s*-mi *duts* napcum si ts ti torn" (T. Capidan, *Meglenoromânii*, II, p. 66), dar „*du*-la la mini" (*ibid.*, p. 49).

Fără îndoială, între folosirea conjunctivului cu valoare de imperativ şi folosirea imperativului există o deosebire de sens: porunca dată prin conjunctiv este mai puţin categorică decât cea dată prin imperativ. Pe planul raportului faţă de realitate, porunca cu ajutorul unui conjunctiv de tipul *să mergi* exprimă o voinţă cu efect posibil, în timp ce cea dată printr-un imperativ exprimă o voinţă cu efect probabil[16]. Acţiunea exprimată prin imperativ este la un pas de actualizare, pe când cea exprimată de conjunctiv este numai posibilă.

Un concurent al conjunctivului şi al imperativului este încă din faza veche a limbii române viitorul indicativ: „la chezariu *vei merge* (= mergi) !" (BB, în CV, p. 69), dar conjunctivul într-un text anterior: „către chezariu *să mergi*" (CV, p. 68). Concurenţa dintre conjunctiv, imperativ şi viitor indicativ este mare în textele juridice, în documentele oficiale şi în unele texte biblice. În zilele noastre, viitorul indicativ cu această valoare apare mai ales în prescripţiile medicale şi în ordinele cu caracter militar. Opoziţia între conjunctivul cu valoare de imperativ, viitor indicativ şi imperativ se reduce la opoziţia posibil ~ probabil ~ cert. De fapt, conjunctivul şi indicativul intră în raporturi prin intermediul viitorului încă din latină[17]. Viitoarele latine sunt în parte vechi conjunctive. Viitorul I şi conjunctivul prezent au forme comune la conjugările a III-a şi a IV-a, iar viitorul al II-a şi perfectul conjunctiv nu se disting decât la persoana I. În latina populară şi în latina târzie, concurenţa între conjunctiv, imperativ şi viitor indicativ este destul de mare[18]. În faza veche a limbilor romanice apusene ea se reduce mai ales la concurenţa conjunctiv-viitor indicativ[19]. Aceste fapte arată că valoarea de imperativ a conjunctivului românesc, deşi dezvoltată la o dată târzie, prezintă analogii cu situaţia din latină şi, prin concurenţa conjunctiv-viitor indicativ, cu situaţia din limbile romanice apusene.

Dar cele mai mari asemănări le prezintă, cu limbile romanice apusene şi cu latina, valoarea de imperativ a formei de persoana a III-a singular şi plural a conjunctivului românesc. În virtutea acestei valori, conjunctivul latinesc s-a păstrat în română numai la persoana a III-a: *să cânte*, *să aibă* etc. (vezi Capitolul al II-lea, 2.3).

În textele din secolul al XVI-lea-al XVIII-lea această valoare este foarte frecventă în special în documentele particulare şi oficiale: „Nime *să nu cuteze* a ţinea sau a-l pîra" (1618, DR, p. 40), „Egumenul *să nu iasă* afară de la mănăstire" (1621, DR, p. 63), „*să aibă* a ţinea Nichifor" (1621, DR, p. 63) etc.

O caracteristică a acestei întrebuinţări este aceea că forma de conjunctiv se poate folosi fără morfemul *să* (*meargă el acolo* !). "Blestemate *fie* zilele !" (CS, XIV, 113^{r}), "*Fie* bună cale stăpânu-mieu ! (1708, ms. 577, BAR, 68v), dar şi cu *să*: "*să* nu *fie* bună calea mea !" (id., 68^{v}) etc. Spre deosebire de conjunctivul de persoana a II-a cu valoare de imperativ, cel de persoana a III-a prezintă o poruncă sau un ordin mai atenuat (mai apropiat de o rugăminte). Am de a face cu o *injonction mediatisée*, căci locutorul nu se adresează în mod direct agentului care execută acţiunea, ci prin intermediul unui interlocutor, care poate lua o atitudine faţă de conţinutul propoziţional al injuncţiei (cf. Carmen Ştefania Stroean, *op. cit.*, p. 273).

Bucureşti, 1905 şi din T. Capidan, *Meglenoromânii*, II, Bucureşti, 1925.

[16] Pentru diferenţa între categoriile de *probabil* şi *posibil*, vezi *Capitolul I*, 1.13.

[17] Cf. A. Ernout, Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 246 şi urm.

[18] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 178.

[19] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 178 şi urm.; E. Tănase, *op. cit.*, p. 286-287.

Scanned with OKEN Scanner

Singurul concurent al conjunctivului de persoana a III-a cu valoare de imperativ este viitorul indicativ, care, spre deosebire de conjunctiv, actualizează porunca. Viitorul indicativ concurează conjunctivul mai ales în textele juridice şi acest fapt se explică prin caracterul necesar, ineluctabil al prescripţiilor juridice. Iată câteva exemple de concurenţă între conjunctiv şi viitor I extrase din textele juridice din secolul al XVII-lea: „Cela ce va răpi copil, ca un răpitoriu *să va certa*" (*Pravila* lui Vasile Lupu" (1646), L, p. 183), dar „Cela ce răpi pre vre un copil *să se cearte*" (*ibidem*). Viitorul indicativ este mult mai frecvent decât conjunctivul, întrucât într-o lege ceea ce se prescrie trebuie în mod obligatoriu realizat. Cercetând 50 de pagini din PM şi IL (ediţia Longinescu), am înregistrat 11 forme de conjunctiv cu această valoare, dar 123 forme de indicativ viitor. Concurenţa între conjunctiv şi viitor indicativ în textele de legi apare într-un mare număr de limbi, inclusiv în textele de legi în latină şi în limbile romanice apusene[20].

2) **Îndemn.** Pentru exprimarea îndemnului se folosesc în limba latină pentru singular viitorul indicativ (de exemplu *ibo*), iar pentru plural (persoana I) conjunctivul numit „exhortativ": (*eamus*)[21].

Unele resturi de conjunctiv hortativ s-au păstrat în româna veche şi astăzi izolat în unele graiuri de nord-vest: *blem* < *ambulemus*, *bleţi* (*blemaţi*) < *ambuletis*. Folosite frecvent în secolul al XVI-lea şi începutul celui de-al XVII-lea în texte provenite atât din regiunile nordice, cât şi din cele sudice, aceste forme primare de conjunctiv şi-au restrâns treptat întrebuinţarea începând cu regiunile sudice (graiul muntean), probabil şi în urma concurenţei noului echivalent (haide), de origine turcească care şi-a creat pe teren românesc şi forme verbale, *haidem* (*haideţi*), al acestor forme primitive. De fapt, chiar în secolul al XVI-lea, *blem* nu era altceva decât o simplă interjecţie care însoţea, de obicei, un alt conjunctiv hortativ: „Şi zise Isav: *Blăm, să mergem*" (PO, 114/19), „*blaţi* să-l vindem" (PO, 129/19), *blămŭ* (CS, IV, 29^{r}, 31^{r}).

Destul de frecventă în limba din secolul al XVI-lea este şi o altă formă primară de conjunctiv exhortativ: *pasămŭ* < lat. *pasemus*: „Şi grăi lor: *Pasăm* mai aproape în oraşe" (CT, 70^{r}); „grăi ucenicilor: *Pasăm* întru iudei" (CT, 210^{v}). Ca şi în latină şi în limbile romanice apusene[22], în română, cu valoare exhortativă, se poate folosi orice verb factitiv: „Moisi a zis: Acela cu pietri *să*-l *ucidem*" (CT, 201^{r}), „*să meargem* în Dotaim !" (PO, 128/22) etc. Concurenţa făcută de indicativ prezent (*plecăm* ! pentru *să plecăm* !) sau de viitor indicativ (*vom pleca* !) este foarte slabă în română la persoana I plural. Când apare cu această întrebuinţare, indicativul este perceput ca volitiv, deoarece, ca şi la imperativ şi conjunctivul hortativ, contextul arată că iniţiativa procesului nu vine din partea subiectului gramatical al acţiunii, ci din partea locutorului.

3) **Sfat, interdicţie.** Conjunctivul cu această valoare era foarte frecvent în latină. Se folosesc atât conjunctivul prezent, cât şi cel perfect (*caue facias*, *ne feceris*). În această funcţie, conjunctivul perfect exprima numai ideea verbală, fără noţiunea de timp sau de acţiune împlinită[23]. Conjunctivul cu valoarea de *sfat* se întâlneşte încă din primul document în limba română: „şi aceste cuvinte *să ţii* domnia-ta la tine" (1521, Câmpulung, J. Argeş, DÎ, 95). Limba română, nepăstrând conjunctivul perfect latin[24], n-a păstrat nici construcţia

[20] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 162.
[21] Cf. A. Ernout, Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 232.
[22] Vezi A. Ernout, Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 250; G. Moignet, *op. cit.*, p. 178; E. Tănase, *op. cit.*, p. 285; G. Boysen, *op. cit.*, p. 22.
[23] Cf. A. Ernout, Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 232.
[24] Formele de conjunctiv perfect latin au devenit condiţional prezent în vechea română.

Scanned with OKEN Scanner

prohibitivă *ne feceris*. De asemenea, construcţia cu conjunctivul prezent a fost concurată în latina populară şi în latina târzie de construcţii cu infinitivul ***ne* (*non*) + infinitivul**. Construcţiile de tipul ***non* + conjunctiv** prezent s-au păstrat în spaniolă şi portugheză[25], iar construcţiile de tipul ***non* (*ne*) + infinitiv prezent**, care erau predominante în latina populară, se regăsesc în română, italiană, franceză şi retoromană[26]. Construcţiile prohibitive de tipul *să nu faci* s-au dezvoltat în română la o dată relativ târzie, după ce *să* începe să se desemantizeze şi să se fixeze la conjunctiv (vezi Capitolul al III-lea, 3.2). Probabil că în româna comună, pentru exprimarea unei interdicţii se folosea numai imperativul negativ, format din infinitivul lung (**nu facere, nu facereţi*). Spre ipoteza că dezvoltarea conjunctivului prohibitiv *să nu faci* este posterioară românei comune pledează situaţia din textele dacoromâne vechi şi situaţia din dialectele din sudul Dunării. În textele din secolul al XVI-lea, conjunctivul cu această valoare este mai rar decât în limba actuală: „atunci nemica lucru *să nu faci*, nice tu, nice feciorul tău“ (PO, p. 244), „*Să nu rogi* domnedzeii lor, *nice să-i cinsteşti*“ (PO, p. 257), în locul lui folosindu-se mai frecvent imperativul lung: „*nu facereţi*“ (PO, p. 216) sau imperativul derivat din infinitivul scurtat: „*Nu face* ţie chip cioplit“ (PO, p. 244), „*nu face* ţie domnedzei vărsaţi“ (PO, p. 295) etc. În textele din secolele următoare, mai ales în documentele particulare, frecvenţa conjunctivului cu această valoare creşte vertiginos, concurând din ce în ce mai mult imperativul. În ceea ce priveşte dialectele meglenoromân şi aromân, conjunctivul cu valoare de imperativ prohibitiv este aici mult mai rar decât în dacoromână, preferându-se imperativul[27].

Interdicţia sau sfatul se pot exprima în limba română contemporană (aspectul literar), în afară de conjunctiv şi imperativ şi prin infinitiv (*A nu se pleca pe fereastră afară* !). Această întrebuinţare a infinitivului este de dată recentă (secolul al XIX-lea) şi se datoreşte influenţei franceze (în Ţara Românească şi Moldova) şi, eventual, germane (în Transilvania şi Banat). Spre deosebire de alte limbi, care folosesc pentru exprimarea unei interdicţii şi viitorul indicativului, română nu cunoaşte această întrebuinţare (un enunţ de tipul *Nu vei merge acolo* pentru *Să nu mergi acolo !* este un "calc" în română modernă).

4) **Deliberarea**. Conjunctivul deliberativ este frecvent în latină[28] şi se întâlneşte şi în limbile romanice apusene[29]. Ceea ce caracterizează româna este faptul că ea a mers mai departe decât limbile romanice apusene, extinzând uzul conjunctivului deliberativ prin adoptarea în independente a „expresiei propoziţiilor dependente“[30]. Într-adevăr, în enunţuri de tipul „Ce *să zic* ?“, „Cel mare se dă după uşă şi *să tragă, să nu tragă* ?“ (Creangă), conjunctivului din română îi corespund alte moduri în limbile romanice apusene, în primul rând construcţii modale cu infinitivul (cf. fr. *Que puis je dire ?*; *Le grand se place derriere à la porte et doit-il, ne doit-il pas ?*).

Valoarea deliberativă a conjunctivului este atestată în dacoromână încă din secolul al XVI-lea: „Învăţătoare dulce, ce *să fac* viiaţa de veci să o moştenesc ?“ (CT, 91^{r}, 141^{r}), „Ce *să facem ?*“ (CT, 118^{v}). În textele religioase din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea

[25] Cf. V. Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, 1967, p. 144; *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 101.
[26] *Ibidem*, p. 102.
[27] Afirmaţia noastră se bazează pe lectura textelor din Pericle Papahagi, BA; T. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. II, Bucureşti, 1925.
[28] Pentru întrebuinţarea conjunctivului cu valoare deliberativă în latină vezi A. Ernout, Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 242; G. Moignet, *op. cit.*, p. 179.
[29] Vezi G. Moignet, *op. cit.*, p. 297; P. Imbs, *op. cit.*, p. 28; W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, vol. III, Paris, 1900, p. 150.
[30] Cf. W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 150.

Scanned with OKEN Scanner

această întrebuinţare a conjunctivului este bine reprezentată. În schimb, în documentele particulare vechi ea nu apare, din motive lesne de înţeles (în aceste texte nu există dialog sau monolog interior). Dat fiind caracterul popular al construcţiei în limba populară actuală, credem că această întrebuinţare era frecventă şi în limba vorbită veche.

Conjunctivul cu valoare deliberativă se întâlneşte şi în dialectele din sudul Dunării: arom.: „*Ţe s-facă* ? Ţe *s-adară* ?" (Papahagi, BA, p. 69), „Cum *s-facă*, cum *s-adară* ?" (*Ibid.*, p. 32); megl. „iundi *s*-ti *cults* ?" (Capidan, M, II, p. 64) etc.

În această întrebuinţare, conjunctivul a suferit concurenţa *viitorului indicativ*, atât în latină[31], cât şi în română: în textele româneşti vechi conjunctivul şi viitorul indicativ se găsesc în variaţie liberă. Există texte care preferă conjunctivul şi texte care preferă viitorul. Astfel, în NT şi BB cele mai multe conjunctive cu valoare deliberativă din textele mai vechi sunt înlocuite prin indicativ viitor: CV: Děci dzişŭ: Ce *să fac*, doamne ?" (CV, p. 48), NT: „Şi zişŭ: Ce *voiu face*, doamne" (NT, în CV, p. 41), BB: „Şi zişŭ: Ce voi face, doamne" (BB, în CV, p. 41) etc. Înlocuirea conjunctivului deliberativ printr-un viitor indicativ aduce cu sine o comutare de sens: acţiunea devine, din posibilă, probabilă, deci o acţiune foarte aproape de realizare. Deci, opoziţia conjunctiv-viitor indicativ se reduce şi aici la opoziţia **posibil ~ probabil (cert)**.

Un alt concurent al conjunctivului deliberativ este *prezentul indicativ* (Ce *să fac* ? ~ Ce *fac* ?). Concurenţa aceasta, destul de răspândită în limba actuală, se întâlneşte şi la limba veche: „Doară *să nu hie* acela Hristos ?" (V, p. 111), „Doară nu *e* acela Hristos ?" (Dosoftei, *Psaltirea slavo-română*, p. 97). În astfel de cazuri, opoziţia între conjunctiv şi indicativ este reductibilă tot la opoziţia între **posibil** şi **cert**.

În limba literară din secolul al XIX-lea, conjunctivul cu valoare deliberativă este extrem de frecvent în special la scriitorii care folosesc fraze retorice (Kogălniceanu, Odobescu, Maiorescu, Eminescu). Iată un exemplu din Eminescu, citat şi de *Gramatica* Academiei, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 218: „Văd vise întrupate gonind după vise, / Pîn-dau în morminte ce-aşteaptă deschise, / Şi nu ştiu gândirea-mi în ce să o stîng: / *Să rîd* ca nebunii ? Să-i *blestem* ? *Să*-i *plîng* ?" (Eminescu, *Opere*, p. 40).

În încheierea discuţiei despre conjunctivul cu valoare deliberativă remarcăm faptul că cei mai mulţi autori de gramatici, în special autorii de gramatici clasice, consideră conjunctivul deliberativ ca o valoare derivată din cea de voinţă[32], în sensul că el implică ideea de obligaţie. Excepţie face numai Fr. Thomas, care consideră că valoarea deliberativă oscilează între conjunctivul de voinţă şi cel de dorinţă (potenţial)[33]. Credem că această delimitare este foarte importantă pentru situaţia din română. Într-adevăr, conjunctivul deliberativ de tipul Ce *să zic* ? include şi o voinţă, dar şi o dorinţă, el este şi un imperativ şi un optativ. Numai pentru comoditatea discuţiei am inclus acest conjunctiv numai la valoarea de voinţă.

5) **Indignarea, protestul**. Conjunctivul care prin intonaţia sa caracteristică exprimă protestul sau indignarea este bine reprezentat în română. El apare ori de câte ori locutorul îşi exprimă dezacordul faţă de cele întâmplate sau povestite: „Tocma un-ca tine de mine joc să-şi bată ? (A. Pann, apud *Gramatica limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 218).

Şi în privinţa acestei întrebuinţări conjunctivul românesc se încadrează în mediul romanic. Conjunctivul de **protest** şi de **indignare** era destul de frecvent în latina populară

[31] Pentru concurenţa între conjunctivul deliberativ şi viitorul indicativ în latină vezi A. Ernout, Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 242-243; G. Moignet, *op. cit.*, p. 179.
[32] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 179.
[33] Cf. Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 147.

Scanned with OKEN Scanner

şi la scriitorii popularizanţi (Plaut)[34]. De asemenea, el se întâlneşte în limbile romanice apusene[35]. Ca şi conjunctivul cu valoare deliberativă, conjunctivul care exprimă protestul sau indignarea este o combinaţie de „voinţă" şi „ipoteză" (sau mai bine zis „dorinţă"), deci el este un amestec de imperativ şi de potenţial.

B) **Dorinţă**. Conjunctivul care exprimă dorinţa este numit de Kr. Sandfeld - H. Olsen „subjonctiv optativ"[36]. Ceea ce deosebeşte conjunctivul de dorinţă de cel de voinţă este intonaţia. De fapt, conjunctivul singur, fără intonaţie, nu exprimă nimic, de aceea el primeşte o semnificaţie numai ca termen corelativ, chiar dacă celălalt termen corelativ (intonaţia) se pronunţă odată cu conjunctivul (relaţia homosintagmatică **intonaţie + conjunctiv**).

Sintagma **intonaţie de dorinţă + conjunctiv** realizează o mulţime de **valori derivate** („efecte de sens"). Iată câteva din cele mai importante:

1) **Dorinţa „pură" a locutorului**. Este cea mai frecventă valoare a „conjunctivului-optativ". Aproximativ 60 % din întrebuinţările conjunctivului în independente sunt ocupate de această valoare: „I pak *să ştii* domniia-ta că au venit un om de la Nicopole" (1521, Câmpulung, J. Argeş, DÎ, 95). În cadrul acestei valori se pot face o serie de delimitări. De pildă, cea mai des folosită persoană pentru exprimarea unei dorinţe a locutorului este persoana a III-a: *Dea-domnul să vină !*, *Trăiască Republica !* etc. De o frecvenţă deosebită este în limba veche şi în poezia populară conjunctivul de persoana a III-a fără morfemul *să*: „*sfinţească-se* numele tău" (1560, CB, II, p. 118), „*Să* te-*ajungă*, bade, *ajungă* / Dorul lung şi jalea lungă / Dorul meu *ajungă*-te..." (Jarnik-Bîrseanu, P.P T, p. 263) etc. Credem că această valoare este cea mai veche valoare a conjunctivului, întrucât se putea folosi şi înainte de desemantizarea lui *să* (< lat. *si*), de fixarea lui la conjunctiv căci se folosesc fără *să*. De fapt, construcţii similare cu cele din româna veche se întâlnesc la scriitorii latini creştini[37] şi în limbile romanice apusene (fr. *Dieu soit loue* !; *Fasse le ciel que...*) (Ca şi în română (*facă* cerul...) conjunctivul francez cu această valoare apare fără conjuncţia *que*).

În virtutea întrebuinţării persoanei a III-a a conjunctivului cu valoare de dorinţă (optativ) şi cu valoare de poruncă (imperativ)[38], conjunctivul latinesc şi-a păstrat în română formele primare (*laude* < lat. *laude(n)t*). Prin urmare, considerăm că subjonctivul de dorinţă a fost frecvent în toate etapele de dezvoltare a limbii române, inclusiv în perioada anterioară desemantizării lui *să* (= dacă).

Dorinţa locutorului se poate exprima şi prin *persoana I singular*. Această întrebuinţare este însă mult mai puţin frecventă decât cea discutată mai sus. Primul exemplu l-am înregistrat la Varlaam: „Şi dzise svîntul: Eu *să*-ţi *arăt* (= vreau să-ţi arăt) în ce chip iaste Dumnedzeu" (V, p. 136). Această întrebuinţare a conjunctivului este mai recentă, apărută, probabil, după fixarea lui *să* la conjunctiv, căci mai înainte de desemantizarea lui *să* ar fi produs unele confuzii de sens, forma de persoana I a conjunctivului fiind omonimă cu cea corespunzătoare indicativului prezent. Raritatea ei în limba actuală se poate explica prin concurenţa pe care o face conjunctivului optativul şi viitorul I (eu *să*-ţi *arăt* – eu ţi-*aş arăta* – eu *îţi voi arăta*) sau construcţiile modale cu semiauxiliarul *a vrea*, *a voi* (eu *vreau* (*voi, voiesc*) *să*-ţi *arăt*[39]).

---

[34] Cf. A. Ernout, Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 242-243.
[35] Cf. P. Imbs, *op. cit.*, p. 28; P. Schifko, *Subjonctif und subjunctivo...*, Wien-Stuttgart, 1967, p. 29.
[36] Cf. Kr. Sandfeld-H. Olsen, *Syntaxe roumaine*, I, Paris, 1936, p. 354.
[37] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 180.
[38] Ceea ce deosebeşte conjunctivul de dorinţă de cel de voinţă este intonaţia: ea este cea care arată că avem de a face în cazul conjunctivului de dorinţă nu cu o acţiune autoritară, de la superior la inferior, ci cu o atitudine de supunere faţă de un fenomen, fiinţă, divinitate, lucru etc.
[39] În acest caz conjunctivul este dependent de un verb.

Scanned with OKEN Scanner

Conjunctivul de dorinţă este foarte frecvent în **imprecaţii** (*Bată*-te norocul *să* te *bată* !) în prima structură în variaţie liberă cu condiţional-optativul ("*Batu-te-ar* norocul să te bată !"), în **jurăminte** (*Să mor* dacă nu spun drept) în **urări** (*Să fie* sănătoşi !). Cu aceste întrebuinţări conjunctivul apare atât în limba actuală, cât şi în limba veche (nu mai aducem în discuţie alte fapte, lucrurile fiind bine cunoscute). Singurul fapt pe care dorim să-l relevăm este frecvenţa deosebită a acestor întrebuinţări în documentele particulare vechi, în inscripţii şi în însemnări din biserici: „iar cine se-ar ispiti... a sparge această tocmeală, el *să fie* proclet şi afurisit" (1610, DR, p. 15) etc. Şi în aceste întrebuinţări conjunctivul românesc prezintă concordanţe care merg până la identitate funcţională cu conjunctivul din limbile romanice apusene[40].

2) **Dorinţa interlocutorului**. Cu această valoare conjunctivul stă mai ales în propoziţii interogative (*Să-ţi spun* ?, *Să mergem* ? (= *Vrei să-ţi spun* ?, *Vrei să mergem* ?)). Întrebuinţarea este bine reprezentată şi în dialectele din sudul Dunării (aromân şi meglenoromân): arom.: „Şi sculă şi-l dîse: *S-mi duc* ş-ţî aduc dila fîntînă ?" (Papahagi, BA, p. 20), megl.: „*si*-ts *zic* vrină di nizitsirea ? (= să-ţi zic una de nespus ?)" (Capidan, M, II, p. 191) etc. În dacoromâna veche această întrebuinţare a conjunctivului este relativ rară, fiind concurată de construcţia **semiauxiliarul *a vrea* + conjunctiv sau infinitiv**.

Construcţii cu conjunctivul care exprimă dorinţa interlocutorului se întâlnesc şi în limbile romanice apusene[41] (fr. *Fasse le ciel que vous réussissiez*). Intonaţia aduce în expunerea acţiunii o nunaţă afectivă, dată de voinţa locutorului, manifestată, de fapt, printr-o elipsă a verbului *a vrea*, implicit în structura de adâncime a enunţului.

3) **Regretul**. Pentru exprimarea regretului, conjunctivul se foloseşte la timpul perfect (*Să fi mers*... !, *Să* nu *se fi născut* niciodată !). Această întrebuinţare este destul de rară în limba română, fiind concurată de construcţii cu conjunctivul dependent de o expresie verbală impersonală (Mai bine era *să* nu *se fi născut*). De fapt, conjunctivul independent care exprimă regretul se datoreşte unei elipse. În ceea ce priveşte vechimea acestei valori, ea nu poate fi cu mult mai veche de secolul al XVI-lea, când apare conjunctivul perfect în dacoromână (vezi Capitolul al II-lea, 2.5.).

2.5. De fapt, primele atestări cu această întrebuinţare apar în secolul al XVIII-lea: „*Să* mă *fi întîmplat* eu la acea straşnică bătălie... !" (ms. 158 din BAR, p. 123). Acest conjunctiv exhortativ, care arată ce trebuia făcut, presupune în structura de adâncime o modalitate de *necesitate*: "*Să fi adus* măcar o carte". În dialectele aromân şi meglenoromân nu apare, judecând după textele cercetate (Papahagi, BA, Capidan, M), această întrebuinţare. De fapt, în dialectul meglenoromân nici nu există conjunctiv perfect, nu există, prin urmare, forma care realizează această valoare.

4) **Eventualitatea**. Această valoare a conjunctivului este mult mai rară în română decât în limbile romanice apusene (franceză, spaniolă, portugheză). Spre deosebire de limbile romanice apusene citate, care, pentru exprimarea unei acţiuni eventuale, potenţiale, ireale folosesc conjunctivul cu valoare de condiţional[42] (ca şi în latină), româna a înlocuit total conjunctivul cu această valoare prin condiţional. De pildă, în propoziţia principală a unei fraze ipotetice, conjunctivul în română nu poate să apară (*Aş cânta, dacă ar veni el*,

[40] Pentru exemple din franceză şi spaniolă vezi P. Schifko, *op. cit.*, p. 13; P. Imbs, *op. cit.*, p. 28.
[41] Vezi M. Regula, *La fonction du subjonctif dans le français moderne*, „Revue de linguistique romane", tom XII, 1936, p. 329.
[42] E. Tănase, *op. cit.*, p. 294, numeşte acest conjunctiv „conjunctiv-condiţional".

Scanned with OKEN Scanner

dar nu şi *Să cânt, dacă ar veni*), în timp ce în franceză el este obişnuit[43]. Româna nu cunoaşte în faza ei modernă nici uzul, specific limbilor iberice, de exprimare a unei rezerve faţă de o afirmaţie făcută de altcineva (span. „*talvez eso sea verdad*", *La verdat sea*, respondio Sancho, que yo no he leido ninguna historia jamás" (*Don Quijote*)[44]. Conjunctivul *sea* ţine aici locul indicativului *es* pentru a da o mai mare rezervă afirmaţiei, în locul unei afirmaţii precise alegându-se o formă care exprimă eventualitatea, posibilitatea şi nu certitudinea.

Această întrebuinţare a conjunctivului o regăsim în româna veche, din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. Ea este limitată la conjunctivul perfect şi mai mult ca perfect. Ea derivă din conjunctivul dependent de *verbe dicendi*: „Şi dzic călugării *să fie fost făcut* şi sfeşnicile cele mari şi cele mici şi policandru şi hora tot prisne de argint şi pe urmă *să* li *fie luat* un domn şi *să fie făcut* alteli de spije" (N, p. 8). De aici, prin elipsa verbului regent apare un conjunctiv perfect cu valoare de eventual în propoziţii principale: „Rusul *să fie răspuns* ruseşte" (NC, p. 138), „n-au ieşit sau *să fie* mai *răspuns* vreodată" (1732, DRA, II, p. 182). Toate formele de conjunctiv din frazele citate exprimă o rezervă a locutorului faţă de cele afirmate de protagonistul procesului enunţat. Din punctul de vedere al protagonistului (sau protagoniştilor) procesului enunţat, acţiunea exprimată prin conjunctiv este reală („Călugării afirmă că *au fost făcute* sfeşnicile cele mari şi cele mici şi pe urmă le-a luat un domn şi *a făcut* altele de spije"; „Rusul *a răspuns* ruseşte" etc.), însă din punctul de vedere al protagonistului procesului enunţării (locutorului) ea este posibilă, eventuală, neverificată în ceea ce priveşte autenticitatea ei. Avem aici de-a face cu un conjunctiv locutorial (vezi Capitolul al II-lea, 2.5 şi 2.6), întâlnit destul de des în stil indirect în latină şi în faza veche a limbii franceze[45]. În româna modernă, acest conjunctiv locutorial cu valoare de ipoteză, eventualitate, nu se mai întâlneşte, fiind înlocuit cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea prin condiţional-optativ sau prin indicativ (vezi Capitolul al II-lea 2.5.).

Eventualitatea este exprimată în limba română contemporană uneori prin *conjunctivul verbului a fi*, neprecedat de conjuncţia-morfem *să*. Această întrebuinţare apare mai ales în raţionamentul matematic sau de tip matematic: „*Fie* A egal cu B". Ea este destul de recentă în limba română (secolul al XIX-lea) şi este probabil un calc după franceză (cf. fr. *Soit A égal B*). Construcţia aceasta este concurată de construcţia „*Să presupunem* că A este egal cu B", în care conjunctivul verbului *a presupune* se foloseşte la persoana I plural, implicând, pe lângă supoziţie, şi o nuanţă de îndemn.

Tot *un calc după franceză* este şi construcţia cu *conjunctivul fără să*: *în trecere fie zis*, care reproduce fr. *soit dit en passant*. Analizând această construcţie, J. Damourette şi E. Pichon cred că subjonctivul aici marchează mai mult o condiţie decât o dorinţă[46]. În realitate, conjunctivul are aici rolul de a atrage atenţia interlocutorului asupra unui fapt real. În limba română, această construcţie este foarte limitată, apărând numai în vorbirea oamenilor culţi şi uneori în stilul publicistic.

5) **Concesie**. Uneori, conjunctivul de eventualitate, de supoziţie, primind o intonaţie caracteristică, poate exprima o concesie (*Fie* de la mine... !, "Trei ani *să fie* de atunci"). El exprimă acceptarea din partea protagonistului procesului enunţării (locutorului) a acţiunii făcute de protagonistul procesului enunţat. Din punctul de vedere al protagonistului

[43] Pentru exemple din franceză, vezi E. Tănase, *op. cit.*, p. 296.
[44] Exemplele sunt reproduse din W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 149.
[45] Vezi Ch. Hyart, *Les origines du style indirect latin et son emploi jusqu'à l'époque de César*, Bruxelles, 1954, p. 8 şi urm.; G. Moignet, *op. cit.*, p. 313 şi urm.
[46] Cf. J. Damourette, E. Pichon, *Des Mots à la Pensée. Essai de grammaire de la langue française*, vol. V, p. 593.

Scanned with OKEN Scanner

procesului enunţării, acţiunea exprimată prin conjunctiv este şi în acest caz posibilă, dar cu şanse de a se realiza. W. Meyer-Lübke vorbeşte şi de un „subjonctiv de asentiment" exprimat prin it. *sia*, fr. *soit*, sp. *sea*, rom. *fie*[47]. Acest conjunctiv este însă reductibil la conjunctivul de concesie.

În ceea ce priveşte vechimea conjunctivului de concesie în limba română, menţionăm numai faptul că nu l-am găsit atestat în textele din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea. Primele atestări le-am întâlnit în textele de la sfârşitul secolului al XVIII-lea: „iar tocmeala ce am făcut ca să-i dăm sau un leu de casă şi o găină, sau patru zile de clacă şi o găină, de nu va pofti un leu, *fie* şi patru zile !" (1791, Muntenia, DRA, I, p. 775). Este posibil ca în limba vorbită[48] acest conjunctiv să fi existat şi înainte de secolul al XVIII-lea şi chiar înainte de desemantizarea lui *să* şi fixarea lui la conjunctiv, căci cu această valoare conjunctivul apare de obicei fără *să* (*fie* !, *treacă* de la mine !). Pentru dialectele din sudul Dunării, în textele consultate (Papahagi, *BA*; Capidan, *M*) nu am întâlnit nici un exemplu de conjunctiv independent concesiv.

Şi în ceea ce priveşte conjunctivul concesiv, româna prezintă similitudini, care merg uneori până la identitate, cu cel din limbile romanice apusene (it. *sia*, sp. *sea*, fr. *soit*, rom. *fie*)[49] şi din latină (*Sit fur, sit sacrilegus, ut est bonus imperator...* (Cicero; apud G. Moignet, *op. cit.*, p. 161))[50]. Fără îndoială, există şi unele deosebiri între limbile romanice în ceea ce priveşte conjunctivul concesiv. În română, concesia prin conjunctiv în independente este mult mai liberă decât în franceză. Româna se apropie mai mult de limba spaniolă în această privinţă decât de franceză (în spaniolă conjunctivul concesiv este foarte răspândit). De asemenea, conjunctivul concesiv din română este mai liber folosit şi faţă de cel din latină, care era limitat la câteva construcţii[51].

Prin urmare, conjunctivul exprimă o poruncă, un ordin, o rugăminte, un îndemn, un sfat, o intensitate, o deliberare, un regret, o voinţă, o indignare, un protest, o eventualitate, o concesie şi alte efecte de sens ale acestora, o „polifonie de sensuri", toate reductibile la două valori de bază: *voinţa* şi *dorinţa*.

Acestea sunt principalele valori pe care le poate căpăta conjunctivul în propoziţii independente şi principale. Unele dintre acestea sunt mai frecvente în vorbirea populară şi în limba scrisă (valorile de poruncă, îndemn, dorinţă a locutorului, care reprezintă aproximativ 90 % din întrebuinţările conjunctivului independent), altele sunt mai rare (valorile de regret, eventualitate, supoziţie) şi limitate la unele formule fixe din vorbirea oamenilor culţi (*fie A egal cu B*; *în trecere fie zis*) sau la unele stiluri (conjunctivul de supoziţie se limitează la limba literară (stilul ştiinţific), cel din imprecaţii, blesteme (*bată-l norocul* să-l bată !) la vorbirea populară, cel de rezervă a locutorului faţă de acţiunea făcută de protagonistul enunţat la limba veche, stilul indirect, etc.). Aceste diferenţieri după stiluri conferă conjunctivului independent valori stilistice numeroase. Trebuie pomenite în primul rând întrebuinţările afective ale conjunctivului în imprecaţii, blesteme, jurăminte etc.[52] Spre deosebire de conjunctivul dependent, conjunctivul independent este mai expresiv, mai încărcat de afectivitate[53]. Întrebuinţare afectivă ~ întrebuinţare enunţiativă (conjunctivul

[47] Cf. W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 150.
[48] În limba vorbită, cu valoare concesivă apare frecvent conjunctivul perfect (Două zile *să fi stat* ! etc.).
[49] Cf. W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 150; P. Schifko, *op. cit.*, p. 184.
[50] Cf. A. Ernout, Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 235.
[51] *Ibid.*, p. 235.
[52] În această lucrare n-am urmărit valorile stilistice ale conjunctivului, cu toate că acestea sunt foarte importante. Ele ar merita însă o lucrare specială, fiind puţin studiate.
[53] M. Regula (*op. cit.*, p. 260) numeşte conjunctivul independent „conjunctiv expresiv".

Scanned with OKEN Scanner

dependent), aceasta este opoziţia fundamentală din interiorul conjunctivului[54]. Conjunctivul independent se deosebeşte de cel dependent mai ales pe plan sintactic: în timp ce conjunctivul dependent contractează numai relaţii heterosintagmatice, conjunctivul independent contractează numai relaţii homosintagmatice. Aceste relaţii nu sunt, în cazul conjunctivului independent, între lexeme şi morfeme + conjunctiv (ca în cazul conjunctivului dependent), ci între intonaţie (de voinţă sau de dorinţă) şi conjunctiv. Ceea ce uneşte cele două conjunctive (dependent şi independent) şi asigură unitatea condiţiei lor de întrebuinţare este faptul că acest mod este întotdeauna un termen corelativ[55], este întotdeauna al doilea termen al unei structuri binare (sintagma). În această structură, conjunctivul este întotdeauna termenul subordonat, semnificaţia sa fiind determinată de natura termenului corelativ (intonaţie), în cazul conjunctivului independent, lexem (verb sau expresie verbală, substantiv, adjectiv, pronume, conjuncţie) în cazul conjunctivului dependent. Dar, la rândul său, ca termen corelativ, conjunctivul completează semnificaţia celuilalt termen corelativ din punct de vedere modal. În cazul conjunctivului dependent, există cazuri când completarea semnificaţiei termenului corelativ, făcută de conjunctiv, schimbă total lexemul acestuia. De pildă, *a trebui*, construit cu conjunctivul, este verb de necesitate (*Trebuie să cânte*), dar, construit cu indicativul (în graiul muntean), devine verb de probabilitate (*Trebuie că vine = Probabil că vine*). De asemenea, verbele de declaraţie, construite cu conjunctivul, devin verbe volitive, dar, construite cu indicativul sau condiţionalul, rămân pur declarative (vezi Capitolul I, 1.1).

Această influenţă a conjunctivului asupra termenului corelativ, vizibilă în cazul conjunctivului dependent, nu se poate observa în cazul conjunctivului independent, întrucât intonaţia, element suprasegmental, nu poate fi disociată de conjunctiv. Între cei doi termeni există şi aici o legătură indisolubilă, existenţa unuia nefiind posibilă fără existenţa celuilalt în procesul de comunicare. Această concepţie privind conjunctivul, luată în mare parte de noi din lucrările lui G. Guillaume[56] şi a elevului său, P. Imbs[57], este de o importanţă deosebită pentru înţelegerea naturii conjunctivului şi a comportamentului lui sintactic. În lumina acestei concepţii, întrebarea pe care şi-au pus-o aproape toţi cercetătorii care s-au ocupat de conjunctiv, dacă numai conjunctivul independent sau numai cel dependent sau dacă amândouă au valoare modală (vezi Capitolul I, 1.4), devine o falsă problemă sau, mai bine zis, o problemă greşit pusă. Modalitatea nu este dată numai de conjunctiv, ci de întreaga structură binară în care conjunctivul nu este decât un termen corelativ. „Modalitatea planează asupra ansamblului propoziţiei sau al frazei“[58]. În ansamblul acestei modalităţi, conjunctivul este în „continuitate de semnificaţie“ cu termenul său corelativ, care implică aceeaşi nuanţă modală cu el. Dar el este, de asemenea, în opoziţie cu termenul său corelativ (care ascunde modalitatea în valoarea sa semantică), pentru că exprimă această modalitate în mod expres, actualizând-o printr-un morfem gramatical specific[59]. Deci, dacă se admite că există o corelaţie între elementul semantic şi elementul gramatical al structurii bipolare, devine de prisos întrebarea care dintre conjunctive, cel dependent sau cel independent, dă valoarea modală a „modului conjunctiv“. Atât conjunctivul dependent, cât şi cel independent nu se întrebuinţează în afara unei corelaţii bipolare şi, deci, ceea ce se semnifică ele, semnifică cu un alt termen implicit sau explicit. Neînţelegerea adevăratei

[54] Cf. P. Imbs, *op. cit.*, p. 47.
[55] *Ibid.*, p. 47.
[56] Cf. G. Guillaume, *Temps et Verbe*, Paris, 1965, p. 29 şi urm.
[57] Cf. P. Imbs, *op. cit.*, p. 47-49.
[58] Cf. P. Imbs, *op. cit.*, p. 48.
[59] *Ibidem*, p. 48.

Scanned with OKEN Scanner

naturi a valorii modale a conjunctivului a pornit, după părerea noastră, de la o regretabilă confuzie a proceselor care se petrec în cursul comunicării vorbite şi scrise. În limba vorbită, în structura binară în care intră conjunctivul, primul element îl anunţă pe al doilea sau îl însoţeşte (cum este cazul intonaţiei expresive în propoziţii cu conjunctiv independent). În limba scrisă, care este o transpunere a limbii vorbite, există aceeaşi situaţie din punctul de vedere al persoanei care vorbeşte (emitent), creatoare de structuri gramaticale, dar o situaţie diferită din punctul de vedere al persoanei care citeşte (receptor). Aici conjunctivul este cel care relevă valoarea semantică a primului termen. Astfel, un termen corelativ cum este un verb de declaraţie ca *a spune* dintr-o structură de tipul (*Îi spun să vină*) este un verb încărcat cu nuanţă volitivă pentru subiectul vorbitor, dar pentru receptorul mesajului scris (pentru lector) el nu se manifestă ca atare decât odată cu parcurgerea conjunctivului anunţat de antecedent[60]. Acest fapt a determinat pe unii cercetători să vorbească de o dublă valoare a conjunctivului: „semantică" şi „funcţională", după cum el apare în limba scrisă sau în limba vorbită (vezi Capitolul I, 1.21). În realitate, conjunctivul nu are decât o singură valoare (care asigură unitatea de invariantă a formei) manifestată în mod diferit în limba vorbită şi în limba scrisă, în propoziţii principale şi independente şi în propoziţii dependente. Numeroasele sale întrebuinţări („efecte de sens" în „discurs" în terminologia şcolii lui G. Guillaume) se pot reduce la o singură invariantă în „*limbă*" (vezi Capitolul I, 1.22.). Prin această valoare de invariantă conjunctivul se opune indicativului şi condiţionalului. S-a arătat mai sus că subjonctivul independent intră în relaţii cu aceste moduri. Dar relaţiile pe care le contractează conjunctivul sunt diferite când avem de-a face cu condiţionalul de cele cu indicativul. Conjunctivul poate să devină în vorbire echivalent cu condiţionalul şi imperativul, dar niciodată cu indicativul. Echivalenţa conjunctiv-indicativ este imposibilă, chiar atunci când unele întrebuinţări ale conjunctivului au fost concurate de întrebuinţarea viitorului indicativ. Aceste întrebuinţări sunt întotdeauna în opoziţie de semnificaţie (posibil ~ probabil (cert)). De fapt, în partea I a lucrării am arătat că subjonctivul intră în relaţii de echivalenţă numai cu modurile care se află în imediata sa vecinătate în sistem (condiţional-optativul şi infinitivul) şi niciodată cu indicativul, care este plasat în sistem mai departe de locul ocupat de conjunctiv. Cu imperativul, mod mai mult al „vorbirii" decât al „limbii", conjunctivul intră în echivalenţă, întrucât o poruncă, un îndemn, o rugăminte implică o posibilitate, o necesitate, dar şi o probabilitate. De fapt, după cum s-a arătat (vezi Capitolul I), imperativul se caracterizează prin subductivitate, el având şi o semnificaţie care aminteşte de cea a indicativului. Prin aceasta se poate explica pe de o parte concurenţa pe care o face conjunctivul imperativului (*Să te duci acolo !*), pe de alta concurenţa pe care o face indicativul (*Te vei duce acolo*) imperativului.

Comparate cu întrebuinţările conjunctivului independent din latină şi din limbile romanice apusene, întrebuinţările conjunctivului independent românesc nu prezintă prea mari deosebiri, ele încadrându-se în mediul general romanic. Ceea ce caracterizează româna este o mai mare spontaneitate şi libertate în ceea ce priveşte unele întrebuinţări ale conjunctivului independent, nesupuse la reguli stricte, aşa cum se întâmplă în franceză, de pildă. Prin unele întrebuinţări, româna se apropie mai mult de limbile iberice decât de limba franceză şi italiană[61]. De pildă, în română propoziţia imperativă cu conjunctivul este mult mai frecventă decât în franceză, unde se foloseşte în special imperativul. În română conjunctivul a concurat imperativul şi la unica persoană a acestuia din urmă: persoana a II-a. Prin această concurenţă, româna prezintă unele analogii cu limba spaniolă vorbită.

[60] *Ibidem*, p. 48.
[61] Vezi P. Schifko, *op. cit.*, p. 183-185.

Scanned with OKEN Scanner

De asemenea, în română şi în spaniolă concesia în independente exprimată prin conjunctiv este mult mai frecventă decât în franceză şi italiană. Similitudini cu spaniola prezintă şi conjunctivul din stil indirect (conjunctivul locutorial) din româna din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea. În comparaţie cu limba latină, româna a dat mai mare dezvoltare conjunctivului cu valoare de imperativ şi conjunctivului concesiv, dar a redus mult, uneori până la completa înlocuire, conjunctivul cu valoare de optativ-condiţional. Faptul se explică prin apariţia şi dezvoltarea noului mod, absent în latină, condiţional-optativul. Dispariţia în latina populară a imperfectului conjunctiv, trecerea mai mult ca perfectului conjunctiv la indicativ, schimbarea valorii temporale a perfectului conjunctiv, contaminat de viitorul indicativ, devenit în română condiţional-prezent (v. rom. *să lăsare*) au determinat schimbări importante în valorile conjunctivului, afectând în primul rând valorile de ireal şi potenţial pe care le puteau primi timpurile trecute ale conjunctivului latinesc. Din numeroasele efecte de sens pe care le putea produce conjunctivul latinesc au rămas relativ puţine în limbile romanice, în general, şi în română, în special. Într-adevăr, se pare că în română concurenţa pe care a făcut-o condiţional-optativul unor întrebuinţări ale „conjunctivului-optativ" a fost mai mare decât în limbile romanice apusene. În română conjunctivul nu poate constitui nucleul unei principale a cărei subordonată este o condiţională, în timp ce în limbile romanice apusene conjunctivul cu această funcţie este obişnuit (în apodoza unei perioade condiţionale din spaniolă, italiană, franceză se foloseşte de obicei conjunctivul, când condiţia reprezintă un fapt ireal[62]). De asemenea, româna foloseşte condiţional-optativul în propoziţii optative de tipul *De nu i s-ar fi întâmplat nimic !*, *De ar pleca odată... !*, spre deosebire de unele limbi romanice apusene, care folosesc conjunctivul în acest tip de construcţii (fr. *Pourvu qu'il ne lui soit arrivé* etc.)[63].

În concluzie, conjunctivul independent românesc este pe de o parte mai frecvent şi mai spontan decât cel din limbile romanice apusene (în valoarea sa de voinţă, de imperativ), iar pe de altă parte este mai puţin frecvent şi mai limitat (în valoarea sa de dorinţă şi în primul rând de optativ, ireal, eventual).

4.3. Conjunctivul în propoziţii dependente

Conjunctivul în corelaţii cu un lexem sau morfem

După cum s-a arătat, conjunctivul dependent se deosebeşte de cel independent prin faptul că nu intră în relaţie cu un element suprasegmental (intonaţia) implicit, ci cu un element segmental explicit, care poate fi un lexem (verb sau expresie verbală, substantiv, adjectiv, pronume, adverb) sau un morfem (conjuncţie). Cu acest termen corelativ, conjunctivul formează o structură binară (sintagmă). Relaţiile contractate de conjunctivul independent se limitează la „relaţia homosintagmatică" (= între elementele aceluiaşi cuvânt), în timp ce relaţiile pe care le contractează conjunctivul dependent se limitează la „relaţia heterosintagmatică". Relaţiile conjunctivului dependent pot fi homonexe (= în cadrul aceleiaşi propoziţii: *pot să cânt*, *încep să lucrez*[64]) sau heteronexe (= între un **antecedent** dintr-o propoziţie regentă şi conjunctivul dintr-o subordonată: *Îţi zic să cânţi*). Deci, în timp ce conjunctivul independent poate fi caracterizat numai homonex, conjunctivul dependent se defineşte şi homonex şi heteronex[65].

[62] Vezi I. Iordan, C. Duhăneanu, *Curs de gramatică a limbii spaniole*, Bucureşti, 1963, p. 190; S. Battaglia, V. Pernicone, *La grammatica italiana*, Torino, 1960, p. 560; E. Tănase, *op. cit.*, p. 296.

[63] Cf. E. Tănase, *op. cit.*, p. 292.

[64] Verbele *a putea* şi *a începe*, fiind în aceste cazuri semiauxiliare, contractează cu conjunctivul relaţii ce nu depăşesc limitele unei propoziţii (relaţii **homonexe**).

[65] Terminologia folosită aici este cea impusă de şcoala de la Copenhaga (L. Hjemslev, K. Togeby, G. Boysen etc.).

Scanned with OKEN Scanner

Întrucât relaţiile homonexe ale conjunctivului dependent (relaţiile între semiauxiliarele *a putea, a avea, a fi, a prinde* „a începe", a se apuca, „a începe", *a începe, a continua, a termina* + *conjunctiv*) au fost discutate pe larg în *Capitolul al III-lea* al lucrării, în cele ce urmează ne vom ocupa numai de conjunctivul dependent caracterizat prin relaţia heteronexă, adică de conjunctivul al cărui antecedent este într-o altă propoziţie. Rolul termenului corelativ este în primul rând de ordin **semantic** şi în al doilea rând de ordin **funcţional**.

Plasat de obicei **înainte** de conjunctiv, lexemul-antecedent are rolul de a anunţa conjunctivul, de a-l declanşa uneori automat. Când se ajunge la pronunţarea conjunctivului într-un enunţ de tipul *Vreau să citeşti*, nu se face altceva decât să se expliciteze ceea ce este dinainte sugerat. Pornind de la aceste constatări, unii cercetători au văzut în conjunctiv o formă golită de semnificaţie modală, „o hartă albă". După cum s-a arătat, părerea aceasta este numai în parte adevărată, căci, dacă există contexte în care conjunctivul este automat declanşat sau redundant, există cazuri în care el este purtătorul unei informaţii deosebite, putând la rândul lui să influenţeze lexemul-antecedent.

Prin urmare, conjunctivul dependent de un lexem trebuie privit dintr-un dublu punct de vedere: 1) din punct de vedere semantic, analizându-se natura semantică a lexemului-antecedent, 2) din punct de vedere gramatical (sau mai bine zis funcţional), luându-se în consideraţie relaţia binară antecedent + conjunctiv. În cele ce urmează vom căuta să ţinem seama de ambele aspecte ale problemei. Plecând de la câmpurile semantice din care fac parte lexemele antecedente, vom analiza întrebuinţările conjunctivului în subiective, completive directe şi indirecte, atributive.

4.4. Conjunctivul în propoziţii subiective

Modurile verbale, ca *forme ale conţinutului*, se actualizează în mai multe forme verbale, ca *substanţă a conţinutului*: *aletice* (*posibil, imposibil, necesar, întâmplător, ipotetic*), *epistemice, (probabil, aparent, îndoelnic, exclus), deontice (obligatoriu, permis, interzis, facultativ)* şi *axiologice (prospectiv* ± fav. *retrospectiv* ± fav. *general* ± fav). Valoarea de bază a conjunctivului românesc şi romanic, în general, este cea *aletică* "posibil", cu variante contextuale de "imaginar" sau "ipotetic", enunţate prospectiv sau retrospectiv (cf. şi Paula Gherasim, *Semiotica modalităţilor*, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 1997, p. 170).

Întrucât apariţia conjunctivului infinitivului sau a indicativului depinde de natura antecedenţilor care declanşează aceste moduri, adică de *antecedenţi non-actualizanţi* (conjunctiv sau infinitiv) şi *antecedenţi actualizanţi* (indicativ) ne vom ocupa de evoluţia istorică a acestora şi de fluctuaţiile sincronice care apar în funcţionarea lor şi a formelor modale dependente.

Astfel, antecedenţii care generează conjunctivul se pot grupa în câmpul semantic al *posibilităţii* (cu care acest mod exprimă modalitatea aletică *posibil, imposibil*), al *virtualităţii*, în timp ce antecedenţii care generează indicativul şi condiţional-optativul se pot grupa în câmpul semantic al *probabilităţii* şi *certitudinii* (cu care aceste moduri exprimă modalităţi epistemice *probabil, cert*). Funcţional, acest lucru se concretizează prin aceea că antecedenţii din câmpul semantic al posibilităţii sunt incompatibili cu indicativul şi condiţional-optativul (*E posibil să vină, E imposibil să vină*, dar nu şi **E posibil (e imposibil) că vine (ar veni)*), iar antecedenţii din câmpul semantic al probabilităţii sunt incompatibili cu conjunctivul (*E probabil că vine (că ar veni)*, dar nu şi **E probabil să vină*). La fel cu antecedenţii din sfera semnatică a probabilităţii se comportă şi antecedenţii din sfera semantică a certitudinii, realităţii, cunoaşterii (*E cert* (*e adevărat, e ştiut, e cunoscut*) *că vine* (*acolo*)), dar **E cert* (*e adevărat, e ştiut, e cunoscut*) *să vină acolo*). Când probabilitatea este mică, atenuată sau negată în construcţii ca *e puţin probabil,*

Scanned with OKEN Scanner

este imposibil, nu este probabil, modalitatea *epistemică* de *probabil* devine modalitate *aletică* posibil, sau mai puţin posibil, iar conjunctivul ia locul indicativului sau condiţionalului. Acest lucru se întâmplă nu numai în română, ci şi în franceză: *e puţin probabil*, ca ei *să fie la curent* cu ce se întâmplă/*Il est peu probable qu'ils soient* au courant de ce qui se passe (ap. Paula Gherasim, 1997, p. 158).

Între categoria de antecedenţi care regizează numai conjunctivul şi categoria de antecedenţi care regizează numai indicativul şi condiţional-optativul apare o categorie intermendiară de antecedenţi care admite atât conjunctivul, cât şi indicativul şi condiţional-optativul (*E bine* (*e rău, se întâmplă, trebuie*[66], *îmi place, mă doare*) *să plece* dar şi *E bine* (*e rău, se întâmplă, trebuie*, etc.) *că pleacă*). Aceşti antecedenţi în funcţie de modul cu care se construiesc (conjunctivul sau indicativul), „alunecă" între zona **posibilului** şi zona **probabilului** sau a **certului**. Astfel, **trebuie**, construit cu conjunctivul, este verb de necesitate, plasat în imediata apropiere a zonei posibilului (*Trebuie să vină*) (= valoare aletică *necesar*), dar, construit cu indicativul, devine verb de **probabilitate**, plasat în imediata vecinătate a certului (vezi fig. din Capitolul I, 1.13) (*Trebuie că vine* (în graiul muntean = *Probabil că vine*)): valoare epistemică *trebuie*. De asemenea, impersonalul *a putea*, construit cu conjunctivul este verb de posibilitate (*Poate să plouă = E posibil să plouă*), dar construit cu indicativul devine verb de probabilitate (*Poate că plouă*) (= *Probabil că plouă*; *E de sperat (există speranţa) că plouă*). Prin urmare, declanşarea conjunctivului sau a indicativului după antecedenţi care admit ambele moduri[67] este strâns legată de cantitatea de **posibil** şi respectiv de probabil pe care o posedă lexemul-antecedent. Dacă lexemul-antecedent posedă o mare cantitate de posibil şi o infimă cantitate de probabil, apare conjunctivul (*E foarte puţin probabil (este foarte posibil) să vină*, dar nu şi **E foarte probabil să vină*). Dacă însă el conţine o mare cantitate de probabil şî o mică cantitate de posibil apare în subiectivă indicativul (*E probabil (e problematic, e (ne)îndoielnic) că (dacă) vine*, dar nu şi **E probabil (e problematic, e (ne)îndoielnic) să vină*) (*dacă vine*)). Dacă antecedentul are un mare rol în declanşarea conjunctivului prin natura sa semantică, nu este mai puţin adevărat că şi conjunctivul ca termen corelativ îşi are şi el rolul său. Rolul conjunctivului în structura binară este de a preciza, de a explicita natura semantică a antecedentului. Astfel, verbul *a trebui* (modalizator deontic care exprimă valoarea modală *obligatoriu*) îşi relevă apartenenţa la una din categoriile logice de posibilitate, contingenţă, necesitate, probabilitate abia după pronunţarea conjunctivului sau a indicativului dependent. Un interlocutor sesizează faptul că, într-un enunţ de tipul *Trebuie că vine*, verbul *a trebui* este sinonim cu „probabil" abia după ce aude pronunţat *că + indicativul*, căci, dacă ar auzi conjunctivul în locul indicativului, ar sesiza alt sens al acestui verb (sensul de *este necesar*).

Luând în consideraţie dublul aspect al problemei (semantic şi funcţional), putem stabili pentru fiecare epocă din istoria limbii române câte un sistem de câmpuri semantice pentru elementele care generează un conjunctiv sau un indicativ (eventual un condiţional-optativ). Însumarea rezultatelor dă imaginea globală a evoluţiei semnificaţiei categoriale a conjunctivului sau a indicativului (eventual a condiţional-optativului), precum şi a raporturilor între moduri. Se poate merge şi mai departe comparându-se rezultatele cu cele privind evoluţia semnificaţiilor categoriale din alte limbi romanice, urmărindu-se astfel extensiunea şi intensiunea modurilor în funcţie de categoriile logice de

[66] *A trebui* se construieşte cu indicativul numai în graiul muntean. Enunţuri de tipul *Trebuie că vine* apar rareori şi în limba scrisă actuală (de pildă, în romanul *Păsările* de Al. Ivasiuc).

[67] Condiţional-optativul nu a mai fost luat în discuţie, întrucât din punct de vedere funcţional el nu diferă de indicativ.

Scanned with OKEN Scanner

(im)posibilitate, probabilitate, eventualitate, contingenţă, certitudine[68].

Astfel, aplicând această metodă la diacronie (prin secţiuni sincronice) constatăm următoarele:

4.4.1. În limba din secolul al XVI-lea conjunctivul din subiective era mult mai rar decât în limba din secolele următoare. Aceasta din două motive:

1) Locul conjunctivului dependent de expresii verbale impersonale era uneori ocupat de infinitivul-subiect, care se folosea mai des în limba veche decât în limba actuală.

2) Câmpurile semantice de posibil (imposibil), necesar, eventual din care conjunctivul îşi alege termenul corelativ aveau o sferă mult mai mică decât în limba din secolele următoare. Limba din secolul al XVI-lea, aşa cum o cunoaştem noi din texte, era săracă în astfel de structuri. Multe dintre lexemele sau expresiile verbale impersonale cu care conjunctivul intră astăzi în relaţie sunt neologisme (*e absurd, e imposibil, e posibil, e ridicol, e necesar*). În secolul al XVI-lea se construiesc cu conjunctivul lexemele din sfera semantică a necesităţii, a contingenţei: *opu iaste* (= *trebuie*) voao fără voroavă *se fiţi* şi nemica spre sarire *se* nu *fiţi* (CV, 11), dar *opu iaste* tuturor gata *a fi* (CV, 138), „*cade-se* se *oprim* netarii" (CV, 23), „*cuvine-se* ţie *să dai* argintul meu trăgarilor şi *să viiu* să-mi fiu luat al mieu" (CT, 56r), „nu *trebuia* să mărturiscască de oameni" (CT, 185r) etc. Făcând o statistică a întrebuinţării conjunctivului dependent de lexeme din aceste câmpuri semantice folosind indicii ediţiilor CV, CT, PO (care au avantajul de a înregistra toate cuvintele din text de câte ori apar ele) am constatat următoarele: După *a se cădea* apar 7 infinitive- subiect şi 4 conjunctive-predicat în subiectivă în CV. În CT apar după acelaşi verb 31 infinitive şi 24 conjunctive; în PO 2 infinitive şi un conjunctiv. Diferenţe mai mari în privinţa folosirii conjunctivului se observă după *a se cuveni*. Astfel, în CV acest verb se construieşte numai cu infinitivul (apare de 3 ori), în CT numai cu conjunctivul, iar în PO iarăşi numai cu infinitivul. Impersonalul *a se putea*, care în limba actuală se construieşte în mare măsură cu conjunctivul, apare în secolul al XVI-lea numai cu infinitivul: *s-au vrut putea tîmpla* (= s-ar fi putut întâmpla) (PO, 86) etc. De asemenea, *lipseaşte* (= trebuie), *iaste nevoie*, *iaste cuviinţă* generează în textele din secolul al XVI-lea numai infinitivul şi nu şi conjunctivul. În schimb, expresiile verbale impersonale de tipul *e greu*, *e uşor* şi verbele impersonale de tipul*(îmi, îţi, îi* etc.*) place* generează mai ales conjunctivul şi foarte rar infinitivul: "*Plăcu* lui Moisi cum cu acest om *să rămîie*" (PO, p. 184/20), "ară fi greu înaintea lui Moisi *să aducă*" (PO, 240/21).

În secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, deşi impersonalele citate mai sus îşi păstrează capacitatea lor de a genera un infinitiv, se folosesc mai ales cu conjunctivul. Preferinţa pentru conjunctiv se poate constata comparând unele pasaje cu conţinut identic din textele biblice. Acolo unde în secolul al XVI-lea după impersonale urma infinitivul,

---

[68] Încercând să stabilim gradaţia modală şi extensiunea conjunctvului, am ţinut seama atât de sistemul logic cu trei valori al lui G. Guillaume (*op. cit.*, p. 34) **posibil – probabil – cert**, cât şi de sistemele logice ale unor logicieni români: sistemul logic cu trei valori propus de D. Bădărău (*Propoziţiile de adevăr şi modalitate (I). Afirmaţie, posibilitate şi negaţie*, în „Probleme de logică", vol. I, Bucureşti, 1968, p. 44-45): 1) **imposibil – posibil – necesar**; 2) „**imposibil – posibil (contingent) – necesar**" şi sistemul lui Gr. Moisil („Acta logica", nr. 4, 1961; nr. 5, 1962) cu patru valori: **absurd – imposibil – problematic – necesar**. Combinând aceste ultime sisteme şi introducând şi valoarea de *cert*, obţinem următoarea gradaţie de valori logice, căreia îi corespunde o anumită repartizare a modurilor gramaticale:

absurd (imposibil)	**posibil – eventual (contingent)**	**probabil – cert**
conjunctiv (infinitiv)	conjunctivul sau condiţionalul	indicativ sau condiţional

Scanned with OKEN Scanner

în secolul al XVII-lea apare conjunctivul[69]: CV: „Nu se cuviine, fraţii miei ceia dragi aceste aşa *a fi*“ (în CV, 125); NT: „Nu se cuvine fraţii miei aşiea *să fie*“ (NT, în CV, p. 127); BB: „Nu trebuie fraţii miei aceste aşa *să fie*“ (*ibid.*, 127). Şi în cărţile populare şi în documente se preferă conjunctivul: “Ţi se cade şi ţie *sâ te rogi lui Dumnedzău*” (1693, Braşov, ms. 1436 din BAR, *Fiziologul*, 47^{v}).

4.4.2. O discuţie specială comportă lexemele care pot genera în subiectivă atât conjunctivul, cât şi indicativul sau condiţional-optativul, adică lexemele care fac parte din câmpul semantic al contingentului (eventualului). După cum s-a arătat, zona contingentului (eventualului), plasată între posibil şi probabil-cert este disputată atât de conjunctiv (şi infinitiv), cât şi de indicativ (şi condiţional-optativ). Făcând o secţiune sincronică în întrebuinţarea lexemelor din această sferă semantică în limba din secolul al XVI-lea, am constatat că există foarte puţine lexeme care pot genera atât conjunctivul, cât şi indicativul. Inventarul lor se reduce în CV, CT, LC, CC^{2}, PO, SB, CB, DR la următoarele: *e bine*, *e rău*, *a se părea*, *a se întâmpla*. Astfel, *e bine* se construieşte mai frecvent în secolul al XVI-lea cu infinitivul şi cu conjunctivul („mai bine *să dau* ţie decât altuia“ (PO, 98/5), „mult *mai bine era a sluji* lor decât a muri în pustie“ (PO, 225/5), „Nu *e bine* să iai pîinea feciorilor“ (CT, 33^{r}) şi mai puţin frecvent cu indicativul (“*bine* că *i-e* numele Iacov” (PO, 92/12); “Nu-*i bine* aceeiea ce *faci* tu[70]” (PO, 239/16). În PO apar după *e (mai) bine* 3 subiective cu conjunctivul, 2 subiective cu indicativul şi 3 infinitive-subiect. Cam aceeaşi proporţie există şi în CT şi CC^{2}.

Dacă expresiile verbale impersonale de tipul *e bine*, *e rău* se construiesc în secolul al XVI-lea mai frecvent cu conjunctivul decât cu indicativul (sau condiţionalul), impersonalul *a se părea* generează, în schimb, mai des indicativul decât conjunctivul. Iată câteva exemple: „*Pare-vă-se* că aceia datori *era* mai vîrtos de toţi oamenii ce lăcuia în Ierusualim“ (CT, 149^{v}), dar „Sara şi aceasta zise: *Pare-ţi să fie* derept aceasta cum eu să nasc, ce amu m-am bătrînit“ (PO, 57), „*i se părea să fie* (= *că ar fi*) mai mare“ (CT, 171^{v}). Mult mai rar ca subjonctivul apare infinitivul: „*pare-i* credincios *a fi* întru voi“ (CV, 115). În textele din secolul al XVII-lea (NT şi BB), infinitivul din acest context este înlocuit prin indicativ şi nu prin conjunctiv: NT: „... *se pare* cuiva între voi că *e* credincios“ (NT, în CV, p. 117); BB: „... *i să pare* că *e* prea credincios“ (*ibid.*, p. 117). Preferinţa lui *a se părea* pentru indicativ şi nu pentru conjunctiv se poate explica prin valoarea actualizantă a acestui verb, prin capacitatea sa de a duce acţiunea din dependentă până la linia de actualitate. În contextele cu indicativul, el primeşte semnificaţia de „a crede“, „a şti“, deci o semnificaţie care cuprinde o mare cantitate de probabil. Când această cantitate de probabil este mai mică şi când intervine şi atitudinea subiectivă a protagonistului procesului enunţării (*I se pare să fie aşa* (= I se pare că *este* aşa, dar eu nu cred în această părere)), atunci acest impersonal se încadrează în zona posibilului şi generează conjunctivul.

În secolele următoare (secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea), această delimitare devine normă la cronicari, în textele juridice, în documentele particulare şi în cărţile populare. Conjunctivul este generat în toate aceste texte numai când lexemul *a se părea* ţine de zona posibilului, prin atitudinea subiectivă a protagonistului procesului enunţării: „o cetate pustie *ne pare să fie* (= că *este* + *îndoiala locutorului*) pe Cogîlnic“ (MC, p. 266), „Mie *mi se pare să fie zis* şi noao să-l ascultăm“ (Ivireanu, P, p. 148), „şi nouă *ne* pare *să fii* tu acela“ (= că ai fi tu acela) (*Alexandria*, 1794, Al., p. 90) etc. Indicativul apare când rezerva locutorului lipseşte şi când *a se părea* include o cantitate mai mare de probabilitate sau de

[69] Pentru explicaţia preferinţei acestor impersonale pentru conjunctiv, vezi *Capitolul al III-lea*, 3.4.
[70] În acest enunţ *ce faci tu* este o subiectivă-apozitivă nu atributivă cum ar părea la prima vedere.

Scanned with OKEN Scanner

certitudine: *Mi se pare că vine* (= Cred că vine). În româna modernă după *a se părea* nu se mai foloseşte conjunctivul când enunţul este afirmativ, ci numai indicativul sau condiţional-optativul. Când enunţul este însă negativ, ocurenţa conjunctivului este posibilă (Nu *mi se pare să fie (să fi fost) aşa*). Negaţia anulează operativitatea acestui verb, capacitatea sa de a duce acţiunea din subiectivă până la linia de actualitate.

4.4.3. În ceea ce priveşte lexemele care în secolul al XVI-lea admit numai ocurenţa indicativului şi condiţional-optativului şi resping ocurenţa conjunctivului în subiective, menţionăm că acestea se limitează numai la sfera semantică a certitudinii, a cunoaşterii, a afirmaţiei hotărâte: „*Ştiia-se* amu de Ioan că proroc era" (CT, 166[r]) etc. Printre cei mai frecvenţi antecedenţi din această categorie semantică menţionăm pe *se ştie, se aude, se cunoaşte, e ştiut, e cunoscut, se vede*, care actualizează în subiective modalităţile epistemice *cert, sigur, probabil.*

În concluzie, analiza sincronică a subiectivelor din secolul al XVI-lea din punctul de vedere al alegerii modului verbului-nucleu al propoziţiei arată că selectarea indicativului sau a conjunctivului este în funcţie de lexemul-antecedent. Există trei categorii de lexeme:

1) lexeme actualizante, care generează în subiective numai indicativul sau condiţional-optativul şi resping conjunctivul. Aceste lexeme fac parte din câmpul semantic al probabilităţii şi certitudinii, exprimând cunoaşterea, percepţia, certitudinea, siguranţa: *se ştie, se cunoaşte, se vorbeşte, se zice, se spune* etc.,

2) lexeme neactualizante, compatibile numai cu conjunctivul şi incompatibile cu indicativul şi condiţional-optativul. Aceste lexeme fac parte din câmpul semantic al posibilităţii. Menţionăm că în secolul al XVI-lea numărul acestor lexeme este foarte redus, mult mai redus decât în limba actuală (*e greu, e uşor, se cade, se cuvine*).

3) lexeme şi actualizante şi neactualizante, compatibile şi cu indicativul şi cu conjunctivul (*e bine, e rău, a se întâmpla, a se părea*). Aceste lexeme fac parte din zona contingentului (eventualului), zonă care face trecerea între posibil şi probabil-cert. Când conţin o mai mare cantitate de posibil şi o mai mică cantitate de probabil, se construiesc cu conjunctivul (*S-a întâmplat să vină*), dar când conţin o mai mare cantitate de probabil (cert) şi o mai mică cantitate de posibil se construiesc cu indicativul (*S-a întâmplat că a venit*). Deci, numai la prima vedere, aceste lexeme sunt indiferente în ceea ce priveşte compatibilitatea de succesiune cu unul sau cu altul dintre cele două moduri opozabile. În realitate, în funcţie de folosirea modului conjunctiv sau indicativ aceste lexeme fac parte din posibil sau din probabil-cert. În acest caz, conjunctivul este cel care explicitează sensul lexemului cu care intră în relaţie.

Realizând şi alte secţiuni sincronice pentru limba din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, am constatat că folosirea modurilor în subiective se supune aceloraşi principii logice (sau mai bine zis „psihice", întrucât ele stau la baza „sistemului psihic" al limbii române din acea epocă) (pentru distincţia „sistem semiologic" – „sistem psihic" vezi Capitolul al II-lea, 2.2), pe care le-am relevat pentru limba din secolul al XVI-lea.

Cu toate acestea, intervin o serie de schimbări:

1) limitele între lexemele actualizante şi cele neactualizante în ceea ce priveşte generarea modurilor nu mai sunt aşa de tranşante. În secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, unele lexeme actualizante, incompatibile în secolul al XVI-lea cu conjunctivul, încep să admită acest mod în stil indirect. Apare aşa-numitul „conjunctiv locutorial", a cărui prezenţă nu mai depinde de natura semantică a antecedentului, ci de atitudinea protagonistului procesului enunţării (locutorului) faţă de cele narate de alte persoane (*Se spune să fie venit polonii în ţară* pentru *Se spune că au venit polonii în ţară, dar eu nu cred*).

Întrebuinţarea conjunctivului pentru exprimarea rezervei locutorului este foarte frecventă în cronicile muntene şi moldovene din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea

Scanned with OKEN Scanner

(Gr. Ureche, M. Costin, N. Costin, I. Neculce, Radu Greceanu, Radu Popescu, stolnicul C. Cantacuzino, şi în opera lui D. Cantemir) şi chiar în documentele particulare din acea epocă. După secolul al XVIII-lea, conjunctivul locutorial începe să fie înlocuit cu condiţional-optativul sau chiar cu indicativul. El mai apare pe la începutul secolului al XIX-lea la P. Maior, Gh. Şincai, D. Bojincă şi alţii.

2) Frecvenţa conjunctivului în subiective creşte în secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea nu numai datorită prezenţei conjunctivului locutorial, ci şi datorită fenomenului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, fenomen care capătă în această perioadă o mare extensiune (vezi şi Capitolul al III-lea, 3.4, şi Capitolul al IV-lea, 4.6). Prin acest fenomen, unele lexeme care în secolul al XVI-lea generau un infinitiv-subiect generează acum o subiectivă al cărei nucleu este un conjunctiv. Astfel, impersonalul *a se putea*, care se construia în secolul al XVI-lea numai cu infinitivul, se utilizează începând cu secolul al XVII-lea cu conjunctivul. Începe, de asemenea, să crească frecvenţa conjunctivului generat de verbe care admiteau în secolul al XVI-lea atât infinitivul, cât şi conjunctivul (*a se cuveni, a se cădea, a lipsi* (= *a trebui*) etc.

3) Paralel cu extinderea conjunctivului în subiective asistăm la o extindere şi a indicativului cu conjuncţia *de*: „i *s-au tîmplat de au murit*“ (N, p. 23, 28), „*să tîmplasă de era* multe zorbale“ (N, p. 24), „*tîmplatu-s-au de* avea oştire turcul“ (N, p. 33). La I. Neculce această întrebuinţare a construcţiei *de* + indicativul în locul conjunctivului este foarte frecventă: numai pe 40 de pagini (p. 20-60, ediţia Iordan, 1959) am întâlnit 12 exemple. Remarcăm faptul că indicativul se foloseşte în subiectivă atunci când lexemul-antecedent *a se întâmpla* este la unul din timpurile trecute ale indicativului, în special la perfectul compus şi la mai mult ca perfect (*S-au tîmplat (se tîmplase) de au murit*). Când el este însă la viitor, se foloseşte de obicei infinitivul sau conjunctivul (*I se va tîmpla a merge* (V, 132); *Se va tîmpla să meargă*). Acest fapt este foarte important pentru înţelegerea opoziţiei dintre indicativ şi conjunctiv. Folosirea conjunctivului numai după antecedenţi la prezent şi la viitor indicativ corespundea valorii sale de neactualizant, în timp ce folosirea indicativului după antecedenţi la trecut indicativ corespunde valorii indicativului de actualizant, de fapt real, cunoscut de subiectul vorbitor. Folosirea conjunctivului aduce o nuanţă de posibil (*Se va întâmpla să vină* = valoare aletică *întâmplător*), în timp ce folosirea indicativului o nuanţă de cunoscut, realizat (*S-a întâmplat de a venit* = valoare epistemică *sigur*). Construcţiile cu *de* + indicativul nu s-au impus în limba literară de mai târziu. Ele însă se mai menţin în vorbirea populară.

O ultimă secţiune sincronică vizează situaţia din limba secolului al XIX-lea şi al XX-lea. Faţă de limba din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, în secolul al XIX-lea în întrebuinţarea conjunctivului din subiective intervin următoarele schimbări:

1) În primele decenii ale secolului al XIX-lea dispare din limba literară conjunctivul locutorial (conjunctivul prin care se exprimă rezerva locutorului faţă de cele narate de altă persoană),

2) Infinitivul-subiect dependent de verbe şi expresii verbale impersonale reînvie concurând întrebuinţarea conjunctivului din subiective (*S-a întâmplat să vină / S-a întâmplat de a veni*; *Se cade să munceşti / Se cade a munci*). Această reînviere a infinitivului, datorată influenţei latino-romanice, a afectat numai limba literară şi nu şi vorbirea populară, unde conjunctivul a rămas puternic în aceste construcţii,

3) Datorită apariţiei în limba română a unor lexeme de origine franceză generatoare de conjunctiv: *e (im)posibil, e absurd, e ridicol* etc. (cf. fr. *il est possible, il est impossible, il este absurde, il est ridicule*), se îmbogăţeşte în limba literară seria antecedentelor care generează un conjunctiv în subiectivă. Toate aceste antecedente generează conjunctivul şi

Scanned with OKEN Scanner

în franceză (*Il est possible qu'il vienne*), iar în română îşi păstrează această caracteristică sintactică. În acelaşi timp se îmbogăţeşte cu neologisme şi seria antecedenţilor de probabilitate şi de certitudine care generează numai indicativul şi condiţionalul: *este probabil, este cert, e previzibil, e vizibil, e constatat* (fr., *il est probable, il est cert* (*visible, prévisible*)). Aceste antecedente se construiesc şi în franceză numai cu indicativul şi cu condiţionalul, nefiind compatibile cu conjunctivul.

Făcând o comparaţie între întrebuinţarea conjunctivului în subiectivele din română cu situaţia conjunctivului din aceleaşi structuri din limbile romanice apusene, constatăm deosebiri puţin importante. Ca şi în română, conjunctivul din limbile romanice apusene intră în relaţie numai cu lexeme din categoria posibilităţii şi eventualităţii, respingându-le pe cele din categoria probabilităţii şi a certitudinii[71]. Numai spaniola ocupă un loc aparte, întrucât ea construieşte şi verbele de probabilitate cu conjunctivul, în timp ce celelalte limbi romanice folosesc indicativul (cf. span. *Es probable que cante* faţă de rom. *Este probabil că va cânta (cântă)*, fr. *Il est probable qu'il chantera*). Prin urmare, în comparaţie cu româna şi cu alte limbi romanice, conjunctivul spaniol ocupă atât zona posibilului, cât şi zona probabilului. Există însă şi aici o serie de cazuri particulare. Astfel, spre deosebire de franceză, care foloseşte conjunctivul după *semble*, spaniola (ca şi româna după *a se părea*) foloseşte după *parece* (*me parece*) indicativul.

De fapt, în privinţa întrebuinţării conjunctivului în subiective româna nu se deosebeşte de limbile romanice apusene (în aşa zisele propoziţii „nominative", cum sunt numite de unii gramatici), în sensul că nu există construcţii în română care să nu se găsească şi în unele limbi romanice apusene (cu excepţia spaniolei, care, după cum s-a arătat, a extins uzul conjunctivului şi după verbele de probabilitate). Deosebirea între română şi limbile romanice apusene în privinţa întrebuinţării conjunctivului în subiective este mai mult de ordinul frecvenţei: româna, mai mult limba vorbită decât limba scrisă literară, datorită înlocuirii infinitivului prin conjunctiv, foloseşte conjunctivul după impersonalele care în limbile romanice apusene se utilizează şi cu infinitivul. Româna nu se deosebeşte de franceză în ceea ce priveşte raporturile conjunctivului cu indicativul în subiectivă (conjunctivul fiind generat în ambele limbi numai de lexeme din categoria posibilităţii şi eventualităţii, indicativul numai de lexeme din sfera probabilităţii şi certitudinii), ci în ceea ce priveşte raporturile conjunctivului cu infinitivul, pe care l-a înlocuit în mare măsură în limba vorbită.

4.5. Conjunctivul în propoziţia predicativă

În propoziţia predicativă, verbul cu rol de predicat insuficient poate sta la indicativ, conjunctiv, sau la condiţional-optativ[72]. Cea mai mare frecvenţă o are în acest tip de propoziţie indicativul, deoarece el este compatibil cu toate antecedentele care generează o predicativă. Cea mai mică frecvenţă o are conjunctivul, întrucât el este generat numai de anumite antecedente (verbe copulative). Astfel, conjunctivul este incompatibil cu copulativele *a ieşi, a se face, a se numi, a se chema, a deveni, a constitui*. El este generat mai ales de copulative ca *a fi, a însemna, a părea, a ajunge* (Să trăieşti *înseamnă să lupţi*; Întrebarea *e* ce *să facem*; *A ajuns să fie* doctor). Deci, în predicative conjunctivul este intensiv, iar indicativul este extensiv (vezi Capitolul I).

4.5.1. Pe plan istoric, intensiunea conjunctivului şi extensiunea indicativului se manifestă prin faptul că într-o fază mai veche a limbii române conjunctivul nu putea să

[71] Vezi G. Guillaume, *op. cit.*, p. 32 şi urm.; P. Schifko, *op. cit.*, p. 184; K. Togeby, *Mode, temps, aspect en espagnol*, Copenhaga, 1953, p. 32 şi urm.
[72] Cf. *Gramatica limbii române* (editată de Academia Română), vol. II, Bucureşti, 1963, p. 273.

Scanned with OKEN Scanner

apară în predicative decât extrem de rar. Prezența sa în aceste structuri este de dată relativ recentă. Astfel, consultând textele din secolul al XVI-lea, am constatat că în predicative apare mai ales indicativul: „Fără de el nime nu fu *ce fu*“ (CT, 181[r]) “ei sînt *cine sînt* (PO, 187); “Acela era *de se duse* în pustie (CT, 123v) etc. Nu am întâlnit decât două exemple cu conjunctivul “E sveatul voinicilor fu, *cum se ucigă* fuglii” (CV, 47[v]/11-12). În locul lui apare infinitivul cu funcție de nume predicativ. Dar și infinitivul-nume predicativ este foarte rar folosit în secolul al XVI-lea. Faptul se explică prin aceea că atunci exista un singur verb copulativ care putea să genereze un infinitiv, eventual un conjunctiv: verbul *a fi*. Verbele *a însemna*, *a ajunge* nu se puteau folosi ca verbe copulative, ci mai ales ca verbe predicative, păstrându-și sensul lor de bază (*a însemna* „a face semn pe un obiect“, *a ajunge* „a se deplasa“).

Mai multe atestări ale unei predicative cu conjunctivul le-am întâlnit în texte, începând cu jumătatea secolului al XVII-lea: „alții cu de ce au putut face de au agiuns *să îngăduiască* lui Dumnedzău“ (V, p. 148), „Au dzis Ghica Vodă: Tu eşti turcu, poți să agiungi *să fii om* mare, şi ce mi-i face pre mine atunce“ (N, p. 24). Numărul exemplelor este însă foarte rar în textele din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. De obicei se folosește infinitivul cu funcție de nume predicativ: "s-au cautat pricină acestei datorii şi *au rămas a fi nesupărată* după cartea de blestem" (1776, AJ, p. 93). Un concurent al conjunctivului din predicativele dependente de *a ajunge* este indicativul precedat de conjuncția *de*: „au agiuns *de era pașă*“ (N, p. 24), „au agiuns *de au fost vistiernic mare*“ (N, p. 37), „au agiuns *de au fost şi doamnă*“ (N, p. 21); “Şi gândul şi gătirea lui Şeban-Vodă cra *să fie el împărat* în Țarigrad” (N, 88), cf. şi C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare (1532-1680), Epoca veche*, coordonator I. Gheție, Bucureşti, 1997, p. 362-363; C. Frâncu, *Gramatica limbii române vechi* (1521-1780), Casa Editorială *Demiurg*, Iaşi, 2009, p. 380). În cronici şi în special în cronica lui Neculce această construcție este foarte frecventă. În documentele particulare din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în cărțile populare, în cronicile rimate şi în alte texte laice n-am găsit nici un exemplu de predicativă cu conjunctivul. Aceste fapte sunt concludente pentru raritatea deosebită a conjunctivului în această epocă în predicative. Am întâlnit un singur exemplu din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea: "a doaua avere îmbunătățită ce se cere de la dascăl bun *easte să să poarte* cătră copii foarte părinteşte" (*Carte trebuincioasă dascălii şcoalelor de jos româneşti neunite*, Viena, 1785, p. 16). Chiar la sfârşitul secolului al XVIII-lea, în locul conjunctivului se întâlneşte infinitivul, cu valoare de nume predicativ: "*A filosofi* iaste *a cunoaşte* pricinile lucrurilor sau de acel lucru *a filosofi*" (*Loghica*, Pesta, 1799, p. 8); "ei să arată *a fi plecați*" (AU, 98); dar "Cine *va rămânea* de noi *să ție* toate moşiile" (1591-1600, J. Olt, DÎ, p. 101).

În secolul al XIX-lea asistăm la o extindere a întrebuințării conjunctivului în predicative. Acum se măreşte numărul verbelor copulative care generează o predicativă cu conjunctivul. Astfel *a fi*, *a părea*, *a însemna*, *a părea*, *a ajunge* generează în secolul al XIX-lea fie indicativul (sau condițional-optativul), fie conjunctivul, fie infinitivul-nume predicativ. Construcția cu conjunctivul este frecventă în special după *a fi*: "Înțelepția smerită, precum au zis Loghin, *este să-ți* înfrînezi poftele sufletului" (*Floarea darurilor*, Braşov, 1807, p. 137); "Strîmbătatea *este ca să judece* strîmb" (*id.*, 90); "cea dintîiu este să omori pe cineva" (*id.*, 90), alături de numele predicativ exprimat prin infinitiv: "A doaua *este a sudui* pre cineva"; „... Căci singura mea rugă-*i* uitării *să mă dai*“ (EO, I, p. 94) etc. Din secolul al XIX-lea datează, după părerea noastră, construcția de tipul *Să trăieşti înseamnă să muncești*, in care verbul copulativ generează două conjunctive, unul ca nucleu al unei subiective şi altul ca nucleu al unei predicative. Verbul copulativ *a ajunge*, care în limba veche era singurul verb care putea să genereze un conjunctiv în predicativă, continuă a se folosi în limba modernă cu conjunctivul: „Eu nu ți-aş dori vreodată *să ajungi să ne cunoşti*“ (EO, I,

Scanned with OKEN Scanner

p. 147), „Oare cînd *voi ajunge să pricep* adîncimea ta ?“ (EPL, p. 42) etc.

Cu toate acestea, şi în limba literară modernă conjunctivul din predicative rămâne foarte rar, mult mai rar decât indicativul şi condiţional-optativul. De fapt, în limba literară el a mai suferit şi concurenţa infinitivului, care, după cum s-a arătat, reînvie în secolul al XVIII-lea şi în secolul al XIX-lea: „Cea mai mare nevoie a omului *este* de *a fi auzit* cînd strigă, de *a fi ascultat* cînd cere, de *a putea* plînge cînd îl doare, de *a vorbi*, de *a se mîngîia*, de *a-şi aduce aminte*“ (A. Russo, SA, p. 96) etc.

Graiurile populare actuale preferă predicative cu indicativul. În *Textele dialectale* culese de Em. Petrovici n-am întâlnit nici un exemplu de predicativă cu conjunctivul. Nici pentru dialectele din sudul Dunării n-am întâlnit în textele consultate (Papahagi, BA; Capidan, *Meglenoromânii*) exemple de predicative cu conjunctivul.

În concluzie, conjunctivul din predicative este relativ recent (secolul al XVI-lea) şi frecvenţa sa este foarte redusă atât în limba veche, cât şi în cea modernă, atât în limba scrisă, cât şi în vorbirea populară.

4.6. Conjunctivul în completive necircumstanţiale (directe, indirecte)[73]

Ca şi în propoziţiile subiective, în completivele necircumstanţiale (completive directe şi indirecte) prezenţa conjunctivului este strâns legată de natura semantică a antecedentului. Deosebim şi aici trei categorii de antecedenţi:

1) antecedenţi actualizanţi, care sunt compatibili numai cu indicativul şi condiţional-optativul şi incompatibili cu conjunctivul (în enunţuri afirmative): *Ştiu (cunosc, cred) că vine (ar veni)*, dar **Ştiu (cunosc, cred) să vină*,

2) antecedenţi neactualizanţi, compatibili numai cu conjunctivul şi incompatibili cu indicativul şi condiţional-optativul: *Vreau (poruncesc, insist, (îl) rog, îl silesc, îl las) să vină*, dar **Vreau (poruncesc, etc.) că vine (ar veni)*,

3) antecedenţi şi actualizanţi şi neactualizanţi, compatibili atât cu indicativul şi condiţional-optativul, cât şi cu conjunctivul: *Sper că vine/Sper să vină*. Cea de a treia categorie de antecedenţi se împarte în două subgrupe:

a) antecedenţi care nu-şi schimbă sensul în contact cu conjunctivul sau, altfel zis, antecedenţi care pot fi urmaţi de indicativ sau de conjunctiv fără o diferenţiere semantică corespunzătoare (*Nădăjduiesc că vine/Nădăjduiesc să vină*),

b) antecedenţi care pot fi urmaţi de indicativ sau de conjunctiv cu o diferenţiere semantică corespunzătoare (*Spun că vine/Spun (îi spun) să vină*). În *îi spun (zic) să vină* antecedentul capătă valoare volitivă, fiind foarte apropiat de antecedenţii din categoria a doua (antecedenţi neactualizanţi). Deci, în semantemul lui *a zice*, *a spune* se petrece o schimbare, în acest caz el semnificând nu numai „a declara“, ci „a declara + a vrea (a dori)“. Aceeaşi situaţie o are *a înţelege*: când este urmat de indicativ este un simplu verb de percepţie (*Înţeleg că pleacă*), dar când este urmat de conjunctiv primeşte sensul de „a accepta, a fi de acord în urma unei concesii“ (*Înţeleg să plece, dar...*). De asemenea, verbele *a se teme*, *a admite*, *a accepta*, când sunt verbe de „sentiment“ se construiesc cu conjunctivul, când sunt verbe de percepţie cu indicativul.

---

[73] Întrucât prezenţa conjunctivului în completivele necircumstanţiale comportă, pe lângă aspectul gramatical, un aspect semantic legat de natura semantică a antecedenţilor, am tratat împreună completivele directe cu cele indirecte. Din punct de vedere semantic, antecedenţii lor fac parte din aceleaşi „câmpuri semantice”, iar tratarea separată a completivelor directe şi a completivelor indirecte ar fi dus la unele repetiţii în discuţii. Menţionăm, de asemenea, că în completiva necircumstanţială de agent conjunctival nu a fost şi nici nu este utilizat.

Scanned with OKEN Scanner

În comportamentul sintactic al antecedenţilor pot interveni în limba actuală schimbări dacă apare **negaţia**. Negaţia antecedentului poate provoca anularea operativităţii acestuia, anularea capacităţii acestuia de a duce acţiunea din completivă până la linia de actualitate. Astfel, antecedenţii actualizanţi de tipul *a şti, a crede, a cunoaşte, a vedea*, incompatibili în enunţuri afirmative cu conjunctivul (**Ştiu să vină, *Cred să muncească (să fi muncit)*) şi compatibili numai cu indicativul şi condiţional-optativul (*Ştiu că vine; cred că munceşte (a muncit)*) pot deveni neactualizanţi în contact cu o negaţie (*Nu ştiu să vină (să fi venit); Nu cred să muncească (Nu cred să fi muncit)*). Menţionăm că în astfel de contexte, indicativul şi condiţionalul rămân posibile (*Nu ştiu că vine (ar veni); Nu cred că munceşte (ar munci)*). Opoziţia între completivele cu conjunctivul şi cele cu indicativul este opoziţia **posibil ~ cert, non-asertiv ~ asertiv.**

O situaţie în aparenţă deosebită o au verbele cu sens negativ de tipul *a se îndoi*. Implicând o negaţie, aceste verbe sunt compatibile cu conjunctivul numai în enunţuri afirmative (*Mă îndoiesc să vină (să fi venit)*, dar şi *Mă îndoiesc că vine (că a venit)*) şi **nu şi în enunţuri negative** (**Nu mă îndoiesc să vină (să fi venit)*, dar *Nu mă îndoiesc că vine (că a venit)*). Este aceeaşi situaţie pe care am întâlnit-o la verbele *a crede* şi *a şti*. Într-un enunţ ca *Nu mă îndoiesc că vine*, antecedentul *nu mă îndoiesc* capătă sensul de *cred, ştiu*, pierzându-se sensul de îndoială (îndoiala din semantemul verbului este negată prin nu). Or, după cum s-a arătat, *a crede, a şti, a cunoaşte* etc. sunt incompatibile în enunţuri afirmative cu conjunctivul. În schimb, în enunţuri de tipul *Mă îndoiesc să vină (să fi venit)* antecedentul are sensul de *nu ştiu, nu cunosc*, implicând deci o negaţie. Or, după cum s-a văzut mai sus, *a crede, a şti, a cunoaşte* etc., atunci când sunt însoţite de negaţie, pot genera un conjunctiv.

Toate aceste fapte arată că prezenţa conjunctivului în completivele necircumstanţiale este strâns legată de natura semantică a antecedentului şi de viziunea protagonistului procesului enunţării (locutorului). De fapt, problema modului în completivele necircumstanţiale este o problemă care priveşte „viziunea“ locutorului[74]. Dacă locutorul prezintă acţiunea drept cunoscută apare indicativul, dacă ea este necunoscută sau asupra autenticităţii ei planează o îndoială urmează conjunctivul.

Verbele care regizează conjunctivul constituie din punct de vedere semantic trei categorii:

1) verbe din câmpul semantic al **voinţei,**
2) verbe din câmpul semantic al **sentimentelor afective** (verbe de „sentiment"),
3) verbe din câmpul semantic al **activităţii intelectuale** (verbe „d'opinion, de deduction, de intention, de decision"; cf. Wilmet, 1997, p. 176).

Fiecare din aceste câmpuri semantice se divide la rândul lui în câmpuri semantice mai limitate. Iată principalele câmpuri semantice din fiecare categorie:

1) **Verbe din câmpul semantic al voinţei**:

a) Verbe care exprimă porunca, ordinul: *a porunci, a ordona, a cere, a insista* şi locuţiunile *a da poruncă, a da ordin, a ordona, a convinge, a implora.*

b) Verbe care exprimă o propunere, o obligaţie, o convingere: *a propune, a recomanda, a povăţui, a sfătui, a obliga, a sili, a forţa.*

c) Verbe care exprimă o provocare, o incitare, o permisiune: *a permite, a îngădui, a încuviinţa, a suporta, a admite, a lăsa, a consimţi*; locuţiunile *a da voie, a fi de acord (să)* etc.

d) Verbe care exprimă o permisiune, o interdicţie, o eschivare: *a putea* (cu valori modale derivate din valoarea fundamentală *permisiv/nonpermisiv*; *a opri, a se opune, a refuza, a evita, a se feri, a se eschiva, a se codi, a nu admite, a nu lăsa*, v. dr. *a tăgădui* „a se feri".

[74] Cf. G. Guillaume, *op. cit.*, p. 30.

Scanned with OKEN Scanner

e) Verbe care exprimă o speranţă: *a spera, a nădăjdui, a trage nădejde*, v. dr. *a upovoi*, v. dr. *a nădăi*.

2) Verbe din câmpul semantic al sentimentelor afective:

a) Verbe şi expresii care exprimă bucuria, plăcerea, acordul, asentimentul: *a se bucura, a fi mulţumit, a se mulţumi, a fi fericit* etc.

b) Verbe care exprimă o dorinţă, o rugăminte: *a dori, a vrea, a ruga, a implora, a iubi, a invita* etc.

c) Verbe care exprimă teama, frica (verbe de temere): *a se teme, a suferi*, expresiile *a-i fi frică (să), a-i fi teamă (să)* ...

d) Verbe care exprimă regretul, mirarea: *a regreta, a se căi, a se minuna, a fi surprins* etc.

3) Verbe din câmpul semantic al activităţii intelectuale:

a) Verbe de declaraţie: *a zice, a spune, a grăi* etc.

b) Verbe cogitandi: *a afla, a gândi, a cugeta, a crede, a înţelege* etc.

c) Verbe cu semantem care exprimă negaţia: *a se îndoi, a nega, a tăgădui*.

Clasificarea prezentată nu este altceva decât o încercare de a grupa elementele antecedente ale conjunctivului după „substanţa" lor, de a găsi pe planul conţinutului structuri care să poată explica generarea conjunctivului.

În prima categorie stabilită (cea a verbelor de voinţă), coeziunea între antecedent şi conjunctivul cu care formează o sintagmă este foarte mare. Conjunctivul este generat aproape automat în subgrupele *a*, *b* şi *d*, antecedentele citate pentru aceste subgrupe fiind incompatibile cu indicativul sau cu condiţional-optativul (*Insist (poruncesc, cer, ordon, (îl) opresc, (îi) îngădui să plece*, dar **Insist (poruncesc, cer, etc.) că pleacă (ar pleca)*). Deci, în astfel de contexte conjunctivul nu se află în distribuţie contrastivă cu indicativul şi cu condiţional-optativul, ci în distribuţie complementară[75].

În schimb, în ultima subgrupă (cea a verbelor care exprimă o speranţă) legătura între antecedent şi conjunctiv este mai slabă, conjunctivul nemaifiind declanşat automat, căci el poate intra în raporturi de distribuţie contrastivă cu indicativul şi cu condiţional-optativul (*Speră să meargă/Speră că merge(ar merge)*).

Dar cea mai slabă legătură între conjunctiv şi antecedent există în cadrul categoriei a treia, căci aici verbele regente generează, de obicei, în enunţuri afirmative, indicativul şi condiţional-optativul. Când apare, conjunctivul este purtătorul unei cantităţi de informaţie foarte mari, care face ca lexemul antecedent să primească „a posteriori" un sens nou un alt semantism (*Înţeleg că merge/Înţeleg să meargă*; (cu indicativul *înţeleg* are sensul de „înţeleg faptul", dar cu conjunctivul „înţeleg raţiunea faptului") *Spun (zic) că vine/Spun să vină*): cu indicativul *spun* are sensul de „afirm", dar cu conjunctivul primeşte sensul „sunt de acord" sau chiar „ordon". Verbele „dicendi" şi „declarandi" construite cu conjunctivul în propoziţii subordonate necircumstanţiale directe şi indirecte primesc o nunaţă „voluntaristă".

Situaţia descrisă este cea care priveşte aspectul modern al limbii române. Limba veche şi uneori şi graiurile populare prezintă unele particularităţi. În cele ce urmează le vom releva pe cele mai importante.

4.6.1. În limba română veche se manifestă două tendinţe în ceea ce priveşte conjunctivul din dependente:

1) de utilizare a indicativului şi după verbe şi expresii incompatibile astăzi cu acest mod,

[75] Afirmaţia făcută este valabilă numai pentru limba literară modernă, căci în limba veche există contexte în care este admis şi indicativul după verbele citate: *Au poruncit de i-au tăiat capul* (N, p. 311).

Scanned with OKEN Scanner

2) de folosire a conjunctivului după verbe şi expresii care sunt compatibile astăzi numai cu indicativul şi cu condiţional-optativul.

Prima tendinţă se manifestă cu amploare în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea şi este în regres în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Astfel, după verbele care exprimă un îndemn, o poruncă, o rugăminte, o permisiune, o interdicţie etc. apare frecvent în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea construcţia *de* + **indicativul**: „M-*au îndemnat* astăzi *de am venit* aici" (Ivireanu, P, p. 91), „pre Mateiaşu craiul unguresc el *au îndemnat de au mers* cu oaste asupra lui Ştefan-Vodă" (U, p. 118), „*Au poruncit de* i-*au tăiat* capul" (N, p. 311), „*Poruncit-am de am scos*" (SI, VIII, p. 26), „*îndrăznesc de dzic* că nice îngerii nu pot pre amănuntul să le grăiască" (V, p. 481), „l-*au învăţat de au scris*" (N, p. 179). Aceste construcţii sunt foarte frecvente în cronici, în cărţile populare şi în documentele particulare. Uneori ele întrec prin frecvenţă construcţiile cu conjunctivul. De pildă, în cronica lui Neculce am înregistrat după verbul *a porunci* 28 construcţii cu indicativul şi numai 19 cu conjunctivul: *au poruncit să ierneze* tătarii în ţară" (N, p. 5), dar „*au poruncit de s-au sculat*" (N, p. 185) etc. Aceste fapte ne arată că pe de o parte limba din acea epocă era mai „spontană" decât limba modernă, mai sensibilă la nuanţe, întrucât după acelaşi verb locutorul putea varia expresia folosind când conjunctivul (în cazul unei acţiuni virtuale), când indicativul (în cazul unei acţiuni reale). În schimb, limba modernă este mai supusă normei, conjunctivul fiind generat aproape automat de verbele citate. Construcţia *de* + **indicativ** în locul celei cu conjunctivul se mai menţine astăzi, după unele verbe, în graiurile populare.

Cea de-a doua tendinţă, de folosire a conjunctivului după antecedente actualizante, se face simţită tot în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. În această perioadă apare în stil indirect aşa-numitul „conjunctiv locutorial" (conjunctivul care apare indiferent de lexemul-antecedent datorită atitudinii de rezervă a locutorului faţă de cele narate de altcineva). Acest conjunctiv este frecvent în cărţile populare, în cronici, în documentele particulare, dar mai ales în scrierile lui D. Cantemir: „*Văzu* muiarea că bun *să fie* (este, ar fi) lemnul la mîncare" (Cantemir, D, p. 147), „într-însele *întrat să fii te lauzi*" (= te lauzi că ai intrat într-însele) (*ibid.*, p. 391), „În scurtă vreme *am aflat să*-i *fie isprăvit*" (1735, ms. 216 din Biblioteca Academiei, Filiala Cluj f. 107), „*aflăm* că mai nainte de ce şi-au dat sufletul *să fie făcut* aceste învăţături" (*Viaţa lui Bertoldo*, Sibiu, 1799, p. 37), „tîlcul acesta *să fie înţăleaseră*" (= înţeleseră că tîlcul acesta este: HI, II, p. 53); "ce fiară să fie (= ar fi, este) poţi socoti" (Cantemir, *H*, 41).

Acţiunea exprimată de acest tip de conjunctiv este **reală** din punctul de vedere al **protagonistului procesului enunţat**, dar **posibilă** din punctul de vedere al **protagonistului procesului enunţării (locutorului)**. De cele mai multe ori, originea acestui tip de conjunctiv se găseşte într-o apreciere critică dată de locutor protagonistului procesului enunţat: „*să*-l *fie călcat* şi *domolit scriu* istoricii" (Cantemir, H, I, 254), „şi-şi bănuieşte pre Ion Flocea, *dzicînd* cum ca *să fie luat* el boul" (1696, T. V. Ştefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului-Moldovenesc*, Bucureşti, 1915, p. 14) etc. În aceste exemple, alegerea conjunctivului este determinată de suprapunerea judecăţii locutorului peste aserţiunea protagonistului procesului enunţat. Numai intervenţia locutorului explică folosirea conjunctivului în fraze afirmative după verbe ca *a şti*, *a cunoaşte*, *a crede*, *a socoti*, care, după cum s-a arătat nu sunt compatibile cu conjunctivul în limba actuală: „... *crezînd* dară precum lumea de Dumnedzău *să fie* făcută (= *e făcută*) (Cantemir, D, p. 145), „binefăcătoare precum *să fii* (= *eşti*) te socotesc" (*ibid.*, p.83); "Dionisiodat dzice *că într-această bătaie dintr-amândoaă părţile ca la o sută şi cinsprezece sute de mii de oameni să fie pierit*" (*Ibidem*, p. 50); "Şi-l văzu împăratu şi crezu *ca să fie* (= *că este*) capul lui Archirie" (1708, Bistriţa-Năsăud, ms. 577 (din BAR), f. 66 v.). În astfel de fraze, realitatea locutorului nu

Scanned with OKEN Scanner

este identică cu cea a subiectului gramatical, locutorul şi subiectul gramatical nu au acelaşi *spaţiu mental,* aceeaşi lume, locutorul se prezintă în lumea reală pe când subiectul într-o lume posibilă, faţă de care locutorul are rezerve. Teoria *spaţiilor mentale* şi cea a *lumilor posibile*, în ciuda unor limite inerente, au adus multe clarificări în pragmatica actuală (cf. J. Moeschler-Anne Reboul, *Dicţionar enciclopedic de pragmatică*, Editura Echinox, Cluj, 1999, p. 141-161).

O situaţie deosebită faţă de limba de astăzi o au şi antecedentele care implică o negaţie în semnificaţia lor (*a se îndoi, a tăgădui*). Dacă în limba actuală verbe ca *a tăgădui, a se îndoi* pot permite un conjunctiv numai dacă sunt în enunţuri afirmative (*Mă îndoiesc să vină*, dar **Nu mă îndoiesc să vină*), în limba veche ele pot genera un conjunctiv şi când sunt în enunţuri negative: „nu poate *tăgădui* cum unsoarea scumpă *să nu fie* bună" (Popa Ioan din Vinţi, *Sicriul de aur*, CR, I, p. 272).

În concluzie, conjunctivul din completivele necircumstanţiale din limba din secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea este, pe de o parte, mai larg folosit decât cel din limba actuală (întrucât cuprinde şi conjunctivul locutorial generat şi de lexeme actualizante), pe de altă parte, mai limitat (deoarece era concurat în mare măsură de construcţia *de* + indicativul chiar după lexeme care nu admit astăzi indicativul sau condiţional-optativul). Dacă se pune întrebarea care din cele două tendinţe precumpăneşte, se poate spune, dată fiind frecvenţa construcţiilor cu *de* + *indicativul*, că precumpăneşte tendinţa de folosire a indicativului şi după lexeme care nu admit în limba actuală indicativul, ci numai conjunctivul. Această tendinţă se manifestă în special în limba vorbită din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, iar documentele particulare şi inscripţiile din biserici sunt concludente în acest sens. În schimb, tendinţa de folosire a conjunctivului „locutorial" şi după lexeme actualizante se manifestă în special în limba literară, mai ales la cărturari (stolnicul C. Cantacuzino, R. Greceanu, M. Costin, N. Costin, D. Cantemir, Axinte Uricariul), fără a fi însă absentă în documentele particulare şi la cronicarii care folosesc construcţii populare (I. Neculce, R. Popescu, *Cronica anonimă*).

Prin urmare, dată fiind preponderenţa primei tendinţe, conjunctivul era intensiv, în timp ce indicativul era extensiv[76].

Fără îndoială, fiecare din categoriile de verbe prezentate mai sus ar merita o privire diacronică aparte în ceea ce priveşte modul generat în completiva dependentă. În cele prezentate, nu am făcut decât să reliefăm câteva tendinţe.

4.6.2. Privit din perspectivă romanică, întrebuinţarea conjunctivului românesc din completivele necircumstanţiale apare din anumite puncte de vedere mai limitată, iar din alte puncte de vedere mai largă. Ea este mai limitată dacă se ţine seama de raporturile conjunctivului cu indicativul şi cu condiţional-optativul, dar mai largă dacă se ţine cont de raporturile conjunctivului cu infinitivul. De pildă, după verbe care exprimă regretul, mirarea, surprinderea, româna foloseşte de obicei indicativul, spre deosebire de franceza literară şi de spaniolă, care preferă conjunctivul (fr. *Je regrette qu'il soit venu*, dar rom. *Regret că a venit*). În română conjunctivul poate fi generat numai dacă verbul *a regreta* este la condiţional (*Aş regreta să vină*), în franceză el poate să apară şi când *regretter* este la alte moduri. Româna se apropie în ceea ce priveşte întrebuinţarea indicativului după verbe ca *a se căi, a regreta, a fi surprins, a se mira* mai mult de franceza veche şi de spaniola veche şi chiar de franceza populară actuală decât de franceza modernă literară şi de spaniola literară, în care uzul conjunctivului s-a impus după aceste verbe prin imitarea unor modele latine[77]. Prin folosirea indicativului după *a se mira, a regreta, a se căi* se pare

[76] Pentru **extensiunea** indicativului şi **intensiunea** conjunctivului vezi *Capitolul I*, 1.18.

[77] În franceza de până în secolul al XVII-lea, după *regretter, étonner* se folosea numai indicativul.

Scanned with OKEN Scanner

că româna este o limbă mai „logică" decât franceza şi spaniola, căci aceste verbe exprimă un „fapt", o certitudine, o aserţiunea şi ca atare modul cerut ar trebui să fie indicativul. Când *a regreta, a se căi, a se mira* sunt puse la condiţional-optativ, apare o nuanţă de eventualitate, de posibilitate, care împiedică accesul acţiunii spre linia de actualitate şi o opreşte pe a doua treaptă „cronogenetică" (vezi Capitolul I, 1.21). De aici, prezenţa conjunctivului în completiva dependentă (*M-aş mira (aş regreta, m-aş căi) să vină*). Prin urmare şi aici întrebuinţarea conjunctivului se reduce la aceea „dioptrică" de care vorbea G. Guillaume[78] privind aptitudinea „vizatului" de a duce ideea până la linia de actualitate. Un exemplu analog îl oferă verbele de „sentiment" *a se bucura, a se mulţumi* şi îmbinările *a fi mulţumit, a fi fericit*. În română, după aceste verbe şi expresii urmează indicativul (*Mă bucur că vii*). Conjunctivul este admis numai când regentul este la condiţional-optativ (*M-aş bucura (aş fi mulţumit) să vină*). În franceză şi în spaniolă conjunctivul este modul obişnuit, el putând să apară şi când regentul este la alt mod în afară de condiţional[79] (fr. *Je suis content qu'il vienne*, dar şi *Je suis content qu'il est venu*; sp. *Ella siente el contento de que la vean con el*). Prin folosirea indicativului pentru situaţiile în care limbile romanice apusene folosesc conjunctivul, româna prezintă analogii mai mari cu faza veche a limbilor romanice apusene (franceza veche, spaniola veche) decât cu faza modernă a acestor limbi. De pildă, în franceza veche după verbele de sentiment se folosea fie indicativul, fie conjunctivul, însă predomina uzul indicativului. După secolul al XVII-lea, conjunctivul se generalizează în franceză în detrimentul indicativului, ajungând ca în franceza actuală literară el să fie singurul „corect", deşi limba vorbită utilizează curent indicativul[80]. În latină, după verbe de sentiment ca *gaudeo, laector* se folosea de regulă propoziţia infinitivală. La scriitorii popularizanţi şi în primul rând la Plaut este însă preferată completiva cu conjuncţiile *quia, quom* (*ut quom videat, gaudeat* (Plaut))[81]. Preferinţa latinei populare pentru completive la un mod personal este explicată de cercetători ca datorându-se expresivităţii ei mai mari faţă de propoziţia infinitivală. P. Perrochat argumentează această idee cu o mulţimea de exemple luate din Cicero şi Plaut. Astfel, el arată că la Cicero, când expresia sentimentului este mai accentuată, propoziţia infinitivală tinde să fie înlocuită cu cea cu *quod*, existând deci o corespondenţă perfectă între verbele care redau o emoţie puternică şi completiva cu conjunctivul[82]. La înlocuirea propoziţiei infinitivale din latina clasică prin propoziţii conjuncţionale în latina populară şi post clasică după verbe ca *gaudeo* a contribuit şi dorinţa de a scoate în relief propoziţia dependentă[83].

Există însă şi cazuri când conjunctivul din română este mai extensiv în ceea ce priveşte raporturile sale cu indicativul decât conjunctivul din unele limbi romanice apusene. Astfel, după verbele care exprimă o speranţă, româna poate folosi fie indicativul, fie conjunctivul (*Sper că vine/Sper să vină*). În franceză este folosit numai indicativul, în special indicativul viitor (fr. *J'espère que ce ne sera pas long*) sau subjonctivul pentru exprimarea valorii axiologice prospective "favorabil": *J'éspère qu'il vienne*; *Sper să vină* (apud Paula Gherasim, 1997, p. 161). H. Lagerqvist (2009, 177, 286) constată o augmentare a întrebuinţării subjonctivului dependent de *espérer* sau *imaginer* în stilul jurnalistic al

Folosirea subjonctivului în franceza de după secolul al XVII-lea este pusă de cercetători pe seama influenţei latine savante prin „preţioşi" (cf. M. Regula, *op. cit.*, p. 174; E. Tănase, *op. cit.*, p. 254).

[78] Cf. G. Guillaume, *op. cit.*, p. 30 şi urm.

[79] Exemplele date sunt luate din P. Schifko, *op. cit.*, p. 32.

[80] Cf. Wan der Molen, *op. cit.*, p. 77.

[81] Cf. P. Perrochat, *op. cit.*, p. 121.

[82] *Ibidem*, p. 121.

[83] *Ibidem*, p. 121.

Scanned with OKEN Scanner

francezei actuale. Lars Börjeson (1966, 10-19) remarca preponderenţa subjonctivului faţă de indicativ în completive după *nul doute que*. Româna se apropie din acest punct de vedere mai mult de spaniolă, care însă foloseşte după *esperar* de obicei conjunctivul (sp. *Yo espero que más adelante se contente con menos y acierte mas*)[84]. Deci româna ocupă un loc aparte între franceză, în care *espérer* este atât verb de probabilitate, cât şi verb de posibilitate, şi spaniolă, în care *esperar* este verb de posibilitate. În română, *a spera* este şi actualizant şi neactualizant[85], este şi verb de posibilitate şi verb de probabilitate.

Dar există şi multe cazuri în care situaţia din română coincide perfect cu cea din limbile romanice apusene. Este cazul verbelor de temere (*a se teme, a se sfii*). În latină, după verbele de temere urma de obicei conjunctivul[86]. În latina populară se manifestă tendinţa de extindere a indicativului în locul conjunctivului. Această tendinţă există şi în faza veche a limbilor romanice. Astfel, în vechea franceză, cercetătorii au remarcat tendinţa de înlocuire a conjunctivului dependent de verbe de temere prin viitor indicativ sau prin condiţional[87]. În româna veche, după verbele de temere se observă preferinţa pentru indicativ viitor. Astfel, în PO după *a se teme* apar trei construcţii cu indicativul viitor şi o construcţie cu infinitivul: „mă *tem* cum *că va părea* lui cum că am vrut să celuiesc el" (PO, 89/24), dar „nu *te teme a merge* în gios" (PO, 162/23). În secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea rămâne preponderent indicativul viitor. La Varlaam, în *Cazania* din 1643, din 22 atestări cu *a se teme*, 12 sunt cu indicativul şi 10 cu conjunctivul. În *Scrisorile de la Bistriţa* publicate de N. Iorga, am întâlnit după *a se teme* 13 completive cu indicativul şi numai 3 cu conjunctivul. În româna modernă, indicativul după *a se teme* este mai frecvent decât conjunctivul. Aceeaşi situaţie există în spaniolă: după verbe ca *temer, recelar, tener, miedar* se foloseşte fie indicativul, fie conjunctivul, cu preferinţă pentru primul[88]. În schimb, în franceză, se foloseşte conjunctivul în contexte în care româna distribuie indicativul sau condiţionalul optativul: *Mi-e teamă că nu ai dreptate*, fr. *J'ai peur que tu n'aies pas raison* (ap. Paula Gherasim, 1997, p. 169).

Analogii frapante cu limbile romanice apusene prezintă conjunctivul dependent de verbe ca *a crede, a înţelege, a şti*. Ca şi în română, în franceză după *a crede* poate urma conjunctivul numai când antecedentul este însoţit de negaţie (fr. *Je ne crois pas que tu aies raison*; rom. *Nu cred să ai dreptate*), dar şi conjunctivul perfect: "Nu credem ca aceasta *să fi fost* motivul pentru care respectivul a fost pus în libertate", fr. "*Nous ne croyons pas* que celle-ci ait été la raison pour laquelle (...) a été mis en liberté" (ap. Paula Gherasim, 1997, p. 166). Când *a crede* apare în enunţuri afirmative, el admite numai indicativul sau condiţionalul. O situaţie aparte există în spaniolă: *Hija, no creo que eso moleste a nadie*, dar *No creo que teniá usted tantos años*[89]). Spaniola prezintă, în afară de aceasta, o construcţie cu conjunctivul pe care n-o întâlnim în româna modernă, ci numai în româna veche: este vorba de conjunctivul locutorial apărut în stil indirect: „*Creo* que sa visita *pueda* indicar una mejora en las crises" (Togeby, *op. cit.*, p. 35). În această frază, *Creo* ar fi fost de aşteptat un indicativ şi nu un conjunctiv (*pueda*). Aceeaşi construcţie apare în româna veche: „Credzînd dară precum lumea de Dumnedzău *să fie* (= este) *făcută*" (Cantemir, D, p. 145) etc. O situaţie asemănătoare privind variaţia diacronică a fost semnalată în franceză

[84] Cf. P. Schifko, *op. cit.*, p. 28.
[85] Vezi şi p. 335.
[86] Cf. Wan der Molen, *op. cit.*, p. 77.
[87] Cf. Wan der Molen, *op. cit.*, p. 77 şi urm.; F. Brunot, *Histoire de la langue française*, vol. I, p. 251, vol. II, p. 446-447.
[88] Vezi P. Schifko, *op. cit.*, p. 34.
[89] Exemplele sunt reproduse după P. Schifko, *op. cit.*, p. 52.

Scanned with OKEN Scanner

după verbele de sentiment, de cunoaştere şi de rezoluţie: după secolul al XVIII-lea viitorul şi condiţionalul au înlocuit subjonctivul, în virtutea faptului că acestea pot exprima de multe ori şi virtualitatea (vezi exemple cu explicaţia necesară la Lagerquist, 2009, 152)

În concluzie, în completivele necircumstanţiale (completive directe şi indirecte) nu există în general în româna veche sau modernă multe construcţii cu conjunctivul opus indicativului care să nu se găsească şi limbile romanice apusene (de pildă, în franceză subjonctivul apare şi când este dependent de *craindre* în întrebuinţările sale non-prospective (Lagerqvist, 167). Ceea ce deosebeşte româna de limbile romanice apusene este numai frecvenţa mare a construcţiilor cu conjunctivul pentru construcţiile infinitivale (în limbile romanice apusene, infinitivul-complement direct şi indirect este mult mai frecvent ca în română, unde el a fost înlocuit cu conjunctivul).

4.7. Conjunctivul în atributive (Conjunctivul în relaţie cu un substantiv (sau grup substantival[90]). Relaţia heteronexă *substantiv + conjunctiv*

Conjunctivul analizat în paragrafele **4.5.** şi **4.6.** din acest capitol se caracterizează prin faptul că intră în relaţie heteronexă cu un antecedent exprimat printr-un verb sau locuţiune verbală (expresie verbală). În acest paragraf vom lua în discuţie relaţia heteronexă dintre un conjunctiv şi un substantiv sau un grup substantival. Este vorba de conjunctivul din atributive. Ca şi în limbile romanice apusene, conjunctivul dependent de un substantiv sau un grup de substantive este bine reprezentat în română. Mai mult decât atât: datorită înlocuirii infinitivului prin conjunctiv, româna a extins uzul conjunctivului dependent de un substantiv sau de un substitut al substantivului. Pe de altă parte însă, uzul conjunctivului dependent de un substantiv este mai limitat decât în limbile romanice apusene, deoarece în multe situaţii în care limbile romanice apusene folosesc în atributive conjunctivul, româna foloseşte indicativul sau condiţional-optativul.

Ca şi în completive, modul din atributive este determinat de capacitatea antecedentului de a actualiza sau de a nu actualiza acţiunea vizată. În funcţie de actualitatea sau non-actualitatea antecedentului în atributive poate să fie folosit indicativul, condiţional-optativul sau conjunctivul[91]. Se foloseşte indicativul când faptul relatat este considerat ca real (*Caut un student care ştie germana*; *Caut pe studentul care ştie germana*). În aceste exemple substantivul *studentul* (*un student*) vizat de protagonistul procesului enunţării (locutor) are o existenţă reală, el există şi, prin urmare, acţiunea din dependentă poate atinge linia actualităţii. În schimb, în *Caut un student care să ştie germana* antecedentul nu este actual: locutorul vizează un student care poate exista, dar care poate şi să nu existe în lumea reală, ci numai într-o "lume posibilă", cum crede R. Martin (1983). De aceea, acţiunea din dependentă când nu atinge linia actualităţii şi în atributivă se foloseşte conjunctivul. Conjunctivul apare ori de câte ori când asupra frazei şi în special asupra antecedentului planează o incertitudine, o posibilitate, o intenţie realizabilă (mai uşor sau mai greu). De aceea, conjunctivul din atributive este generat de **anumite antecedente** care trebuie să îndeplinească **anumite condiţii** privind apariţia ideii de posibilitate. Aceste condiţii sunt posibile în special în atributivele circumstanţiale (cu nuanţă finală sau consecutivă) şi foarte rar în atributivele descriptive[92].

Cazurile generării conjunctivului în atributive se pot reduce la următoarele:

1) Ideea unui **rezultat căutat** este implicată în antecedentul format de ***grupul***

[90] Primul termen al unei structuri binare **antecedent + conjunctiv** poate fi şi un substitut al substantivului.
[91] Vezi pentru această problemă G. Guillaume, *op. cit.*, p. 41.
[92] Vezi *Gramatica limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1963, p. 280.

Scanned with OKEN Scanner

substantiv+ pronume relativ: „mi-ai poruncit *să caut* in popii miei *preuţi* cărtulari şi *oameni* înţelepţi, *cari să ştie* izvodi Testamentul cel nou“ (1648, CR, I, p. 125). Ideea consecutiv-finală din atributivă rămâne implicată în antecedent. Pe lângă aceasta, există o serie de indici de altă natură care arată că antecedentul este neactualizat, nerealizat, este dorit, posibil. Este vorba de verbul *a căuta*, care exprimă o intenţie a locutorului, şi de absenţa articolului hotărât pe lângă antecedentele *preoţi* şi *oameni*. Dacă aceste substantive ar fi fost articulate cu articol hotărât (ar fi fost, deci, individualizate), în atributivă ar fi urmat indicativul, şi nu conjunctivul (atunci enunţul ar fi devenit: „mi-ai poruncit să caut în popii miei *preuţii* cărtulari şi *oamenii* înţelepţi *care ştiu* izvodi (a izvodi) Testamentul cel nou“). Deci, în atributiva cu conjunctivul, locutorul se referă la *preoţi* şi la *oameni* pe care nu-i *cunoaşte*, care nu constituie o **realitate** prezentă a gândirii lui, ci o **posibilitate** care poate deveni realitate prin acţiunea de „a căuta“, dar care, de asemenea, poate să nu devină realitate. În schimb, în atributiva cu indicativul, locutorul se referă la *anumiţi preoţi* şi la *anumiţi oameni*, pe care el îi cunoaşte, care reprezintă o realitate în conştiinţa lui (dovadă articolul hotărât, care individualizează obiectele şi fenomenele). Aceste fapte arată că alegerea modului în atributive este condiţionată de alte sisteme (sistemul articolului, sistemul verbal). Condiţionându-se reciproc, toate sistemele reunite în unul singur formează sistemul general al limbii, definită de G. Guillaume ca “un sistem de sisteme”.

Din aceste motive, conjunctivul apare în atributive mai ales după regente în care există un element care exprimă o intenţie (verbele *a căuta, a cere, a prefera, a dori*) şi la care determinantul este lipsit de articol hotărât: *Caut (doresc, prefer, cer) un om care să mă înţeleagă*, dar *Caut (doresc etc.) pe omul care mă înţelege*. Dacă verbul regent nu implică o intenţie, ci un fapt real (percepţie, cunoştinţă etc.), în atributivă apare indicativul sau condiţional-optativul (*Cred (cunosc, văd) un om care mă înţelege* (m-*ar înţelege*), dar nu şi *Cred (cunosc, văd) un om care să mă înţeleagă*[93].

2) Prezenţa conjunctivului în atributivă este legată uneori de prezenţa unei negaţii sau a unei interogaţii (care comportă un răspuns negativ sau îndoielnic). Astfel, un enunţ ca *Nu există un om care să-l iubească* este obişnuit în română, pe când unul ca **Există un om care să-l iubească* nu este posibil în româna actuală[94], folosindu-se în acest ultim caz indicativul: *Există un om care-l iubeşte*. În schimb, dacă această frază enunţiativă este transformată în interogativă, conjunctivul devine posibil, fără a deveni şi obligatoriu: *Există un om care să-l iubească ?*, dar şi *Există un om care-l iubeşte ?* Apariţia conjunctivului în interogative este legată de ideea de negaţie sau îndoială pe care o implică interogaţia. În *Există un om care-l iubeşte*, atributiva determină un antecedent actualizat, despre care se afirmă că există în realitate, pe când în *Nu există un om care să-l iubească* antecedentul este neactualizat, afirmându-se despre el că nu există în realitate. De asemenea, enunţul *Există un om care să-l iubească ?* se opune enunţului *Există un om care-l iubeşte ?* prin ideea de incertitudine, de posibilitate, dar şi de imposibilitate pe care o implică primul enunţ în comparaţie cu al doilea, în care este vorba de o acţiune reală, dar necunoscută locutorului. În al doilea enunţ, se presupune că „omul îl iubeşte“, chiar dacă din punctul de vedere al locutorului acest om există sau nu (căci dacă ar exista „l-ar iubi“ în mod sigur).

[93] Enunţuri de tipul *Cunosc (văd, ştiu, cred) un om care să mă înţeleagă* sunt posibile în limba română contemporană, dar atunci ele au alt sens decât cel relevat mai sus, implicând un element intenţional nu din partea subiectului ca în *Caut un om care să mă înţeleagă*, ci din partea obiectului (protagonistului procesului enunţat din atributivă): *Ştiu un om care (vrea) să mă înţeleagă*. Deci în primul enunţ avem de a face cu un conjunctiv generat de intenţia locutorului, pe când în cel de al doilea de un conjunctiv generat de intenţia protagonistului procesului enunţat.

[94] În limba veche enunţul era posibil.

Scanned with OKEN Scanner

Deci, indicativul apare în atributivele al căror antecedent este real, actualizat, pe când conjunctivul apare atunci când actualitatea antecedentului este negată total sau este pusă sub semnul întrebării (în interogative)[95]. Opoziția conjunctiv ~ indicativ corespunde aici opoziției antecedent negat (sau îndoielnic) ~ antecedent actualizat[96].

3) Situația se schimbă în enunțuri pozitive atunci când intervine o idee restrictivă exprimată printr-un adjectiv sau pronume nehotărât de tipul *puțini, puține* sau printr-un adverb restrictiv ca *doar, numai*: *Există puțini (oameni) care să-l poată iubi (să-l iubească); Există doar (numai) un om care să-l poată iubi (să-l iubească).* Construcțiile cu indicativul sunt și ele normale: *Există puțini (oameni) care-l pot iubi (iubesc); Există doar (numai) un om care-l poate iubi (iubește).*

Prezența conjunctivului în acest tip de atributive este legată și aici de o idee de negare care din punct de vedere logic subordonează ideea de restricție. Enunțul *Există puțini (oameni) care să-l poate iubi* (*să-l iubească*) este echivalent pe plan logic cu enunțul negativ *Nu există mulți oameni care să-l poată iubi*, în care conjunctivul este legat de prezența negației.

4) Un caz derivat al situației descrise la punctul 3 este prezența conjunctivului în atributivele al căror antecedent este un pronume negativ (sau adjectiv negativ): *nimeni, nimic, niciunul, niciuna* etc, (*Nu există niciun om (niciunul) care să-l cunoască; Nu e nimic care să-l intereseze* etc. În astfel de enunțuri, conjunctivul, datorită dublei negații, pare a fi declanșat foarte ușor, aproape automat. Enunțurile cu indicativul sunt foarte rare sau chiar curioase (*Nu există niciun om (niciunul) care-l interesează; Nu e nimic care-l interesează*). prin urmare, în atributivele de tipul *Nu este nimeni (niciunul, nici un om) care să-l cunoască*) prezentă conjunctivului este legată de ideea de negație care se exprimă o dată prin negația *nu*, iar altă dată prin pronumele negativ. Această dublă conexiune face ca subjonctivul să exprime non-existența procesului vizat. De aici, frecvența sa ridicată în astfel de construcții și raritatea sau chiar absența indicativului. Dintre toate antecedentele discutate mai sus, pronumele negative și adjectivele negative sunt singurele antecedente care au o influență decisivă în privința generării conjunctivului în atributive, căci nici negația, nici interogația, nici nearticularea antecedentului (cazurile 1-3) nu declanșează automat conjunctivul, ci numai îl fac posibil, așa cum fac posibil și indicativul.

5) Cea mai mare extensiune a dat româna tipului de atributivă introdusă prin *(ca) să*, al cărei antecedent este un substantiv (relația heterosintagmatică: rădăcină substantivală + *(ca) să*): „Mi-am exprimat *dorința să-i văd* copiii" (Ibrăileanu, *Adela*, p. 131; apud *Gramatica* Academiei, vol. II, București, 1963, p. 277). Extensiunea acestui tip de construcție în română se datorește fenomenului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv (... *dorința de a vedea* copiii > ... *dorința să văd* copiii) (vezi Capitolul al III-lea).

4.7.1. Se pot stabili mai multe grupe de substantive care regizează conjunctivul, grupe care corespund în general categoriilor de verbe discutate la paragraful 6 din acest capitol. Astfel, verbelor din câmpul semantic al voinței și al dorinței, generatoare de conjunctiv în completivele necircumstanțiale, le corespund substantivele din aceleași câmpuri semantice, generatoare de conjunctiv în atributive: *porunca* (*cerința, ordinul, propunerea, recomandarea, obligația, dorința, posibilitatea, silința, permisiunea, îngăduința, rugămintea*) + conjunctiv. Aceste substantive sunt compatibile (compatibilitate de succesiune) cu conjunctivul și infinitivul, dar incompatibile cu indicativul și condițional-optativul: „*Dorința să-mi văd copiii mă răscolește / Dorința de a-mi vedea copiii...*, dar **Dorința că-mi văd (mi-aș vedea) copiii mă răscolește.*

[95] Cf. G. Guillaume, *op. cit.*, p. 41-42; G. Moignet, *op. cit.*, p. 419.
[96] Cf. G. Guillaume, *op. cit.*, p. 41-42.

Scanned with OKEN Scanner

Ca şi în cazul subiectivelor şi completivelor necircumstanţiale, în cazul atributivelor se pot stabili trei grupe de antecedenţi:

1) antecedenţi neactualizanţi, compatibili (= compatibilitate de succesiune) cu conjunctivul (sau cu infinitivul-atribut), dar incompatibili cu indicativul şi condiţional-optativul. În această grupă intră substantivele din câmpurile semantice de dorinţă şi voinţă: *ordinul, propunerea, rugămintea, recomandarea, obligaţia, dorinţa, posibilitatea, silinţa, permisiunea, îngăduinţa*, etc.

2) antecedenţi actualizanţi, compatibili cu indicativul şi condiţional-optativul, dar incompatibili cu conjunctivul. În această grupă intră substantivele care exprimă certitudinea, cunoaşterea, percepţia: *certitudinea, adevărul, gândul, vorba, siguranţa*, etc. (*Gândul că vine mă nelinişteşte*, dar nu şi **Gândul să vină mă neliniştească*). Substantivele din această categorie corespund verbelor din categoria a doua, care regizează în completivele necircumstanţiale extrem de rar conjunctivul şi foarte des indicativul.

3) antecedenţi şi actualizanţi şi neactualizanţi, compatibili atât cu indicativul şi condiţional-optativul, cât şi cu conjunctivul şi infinitivul-atribut. Numărul antecedenţilor de acest fel este redus. Trebuie menţionat, în primul rând, substantivul *ideea*, al cărui conţinut este vag: *Ideea să plec mă încântă / Ideea că plec mă încântă*. Substantivele care exprimă o stare sufletească (*bucuria, speranţa, regretul, mulţumirea*, etc.) par a fi indiferente în ceea ce priveşte modul atributivei dependente.

Conjunctivul, deşi este posibil după aceste substantive (*Am speranţa să plec de aici*), este mult mai rar decât indicativul (*Am speranţa că voi pleca de aici*). De fapt, aceste substantive şi-au păstrat capacitatea lor de a genera un infinitiv mai des şi un conjunctiv mai rar (*bucuria (regretul, mulţumirea) de a pleca*, dar mult mai rar **bucuria (regretul, mulţumirea) să plec*). Deci, aceste substantive, deşi par a fi indiferente în ceea ce priveşte modul complinirii, nu sunt în realitate indiferente, încadrându-se mai degrabă în rândul antecedenţilor actualizanţi, decât în cel al antecedenţilor nectualizanţi. Capacitatea lor de a genera un infinitiv alături de un indicativ (*Bucuria de a pleca... / Bucuria că plec...*) arată că încadrarea lor numai în rândul antecedenţilor actualizanţi nu este corectă.

Substantivele care exprimă o temere (*frica, teama, temerea, groaza*) sunt compatibile atât cu indicativul (sau cu condiţional-optativul), cât şi cu conjunctivul (sau cu infinitivul), dar atunci când se construiesc cu conjunctivul sau cu infinitivul cer o negaţie în complinire: *Teama (frica) că moare acum îl face să vorbească / Teama (frica) să nu moară (de a nu muri) îl face să vorbească.*

4.7.2. Toate cazurile discutate mai sus privind întrebuinţarea conjunctivului românesc în atributive îşi găsesc analogii frapante în celelalte limbi romanice. Astfel în franceză, conjunctivul se întrebuinţează în atributive dependente de antecedente care exprimă o intenţie (fr. *Je cherche un chemin qui conduisse à la verité*). Când antecedentului îi lipseşte valoarea intenţională, apare indicativul (*Je connais un chemin qui conduit à la verité*[97]). De asemenea, conjunctivul poate să apară după un antecedent negat sau după un antecedent asupra căruia planează o restricţie sau o interogaţie (*Il y a peu d'hommes qui soient contents de leur sort; Il n'y a peu d'hommes qui ait eu ce courage; Il y peu d'hommes qui aient eu ce courage*[98].)

Ca şi în română, în franceză negaţia şi interogaţia fac numai posibilă apariţia conjunctivului în atributive, nu şi obligatorie, în sensul că enunţurile cu indicativul în atributive sunt şi ele normale (rom. *Nu există oameni care să aibă acest curaj / Nu există*

[97] Cf. G. Guillaume, *op. cit.*, p. 41.
[98] Cf. M. Grevisse, *Le bon usage*, Paris, 1963, p. 1007.

Scanned with OKEN Scanner

oameni care au acest curaj; fr. *Il n'y a pas des hommes qui aient eu ce courage / Il n'y a pas des hommes qui ont eu ce courage*). Deci, în astfel de enunţuri conjunctivul este intensiv, căci apare numai în enunţuri negative şi interogative, iar indicativul este extensiv, căci el poate să apară atât în enunţuri afirmative, cât şi în enunţuri negative şi interogative.

O situaţie asemănătoare cu cea din română şi din franceză există în limbile ibero-romanice şi în italiană. Şi în aceste limbi, prezenţa conjunctivului în atributive este legată de un antecedent pronume negativ, de un antecedent negat sau pus sub semnul întrebării şi de un antecedent din sfera semantică a voinţei şi a dorinţei[99].

În ciuda asemănărilor semnalate între întrebuinţarea conjunctivului din română şi întrebuinţarea conjunctivului din limbile romanice apusene, deosebirile nu trebuie trecute cu vederea. În comparaţie cu întrebuinţarea conjunctivului din limbile romanice apusene, întrebuinţarea conjunctivului românesc în atributive este, pe de o parte, mai largă, pe de altă parte, mai limitată.

Este mai largă întrebuinţarea conjunctivului dependent de antecedenţi neactualizanţi (substantive care exprimă dorinţa, voinţa, permisiunea, etc.), deci după antecedenţi care în limbile romanice apusene se construiesc cu infinitivul, în general.

Este mai limitată întrebuinţarea conjunctivului cu un pronume relativ sau un adverb relativ (cazurile 1-3). De asemenea, în româna populară nu există atributive cu un conjunctiv dependent de un antecedent la superlativ, cum există, de pildă, în franceză (fr. *C'est une des plus grandes œuvres que la littérature française ait produite*). În română, după *primul*, *ultimul*, *unicul*, *singurul* se foloseşte în atributive indicativul şi nu conjunctivul. Prin această trăsătură, româna se aseamănă mai mult cu limbile romanice iberice decât cu franceza. De fapt, deşi în alte construcţii cu conjunctivul româna şi spaniola au extins uzul acestui mod, în atributivele circumstanţiale ele folosesc mult mai rar conjunctivul decât franceza[100].

Cum se explică concordanţele semnalate, privind întrebuinţarea conjunctivului în atributive ?

Răspunsul la această întrebare se poate da numai dacă ţinem cont se situaţia din istoria fiecărei limbi romanice în parte şi de situaţia din latină. E. Gamillscheg[101] consideră că subjonctivul din atributive s-a păstrat în limbile romanice din latină, limbă care folosea pe scară largă conjunctivul în relativele cu nuanţă finală (*Misit legatos qui pacem peterent*). Ideea că subjonctivul latin din atributivele cu nuanţă finală s-a păstrat în limbile romanice a fost reluată apoi de G. Moignet, care caută s-o argumenteze cu fapte din latina târzie şi din vechea franceză[102].

---

[99] Pentru situaţia conjunctivului din atributive în limbile iberice vezi A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 96 şi urm.; K. Togeby, *op. cit.*, p. 44; P. Schifko, *op. cit.*, p. 74. Pentru situaţia din italiană vezi S. Battaglia, V. Pernicone, *op. cit.*, p. 543-544.

[100] Încercând să explice preferinţa francezei pentru conjunctiv în enunţuri de tipul *C'est une des plus grandes œuvres que la littérature française ait produite*, W. von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, 1946, p. 318, arată că subjonctivul este justificat din două motive: 1) el exprimă subiectivitatea judecăţii, 2) întăreşte superlativul. Superlativul este exprimat astfel, după W. v. Wartburg, de două ori: prin *des plus* şi prin subjonctivul propoziţiei atributive. „Francezului îi place să se servească de această duplicitate a expresiei, enunţul devenind astfel mai concis şi mai elegant" (*ibid.*, p. 318). Construcţii de acest fel se întâlnesc şi în spaniolă (sp. *Es el hombre mas rico que conosca*, fr. *C'est l'homme le plus riche que je connaisse*, dar rom. **Acesta este omul cel mai bogat pe care să-l cunosc*), însă ele sunt foarte rare şi se datoresc influenţei franceze (cf. F. Hanasen, *Gramatica histórica de la lengua castellana*, Buenos Aires, 1945, p. 239).

[101] Cf. E. Gamillscheg, *Historische französische Syntax*, Tübingen, 1957, p. 652.

[102] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 257.

Scanned with OKEN Scanner

Alţi cercetători însă, plecând de la masiva înlocuire a conjunctivului prin infinitiv din latina populară şi din latina post-clasică[103], înclină spre ideea dezvoltării independente a conjunctivului din atributivele cu nuanţă final-consecutivă în fiecare limbă romanică în parte.

Această opinie este susţinută de situaţia conjunctivului din latina populară şi din latina creştină (scriitorii creştini). În relativele cu antecedent negat sau nedefinit din latina populară se manifestă o puternică tendinţă de înlocuire a conjunctivului prin construcţii infinitivale: *Nihil habebat quod dicere nec quod obponere*[104]. Bazându-se pe un imens material faptic, P. Perrochat (*op. cit.*, p. 161-170) a arătat că în latina populară conjunctivul din relativele cu sens final, din circumstanţialele finale şi cel care determină un adjectiv a fost înlocuit prin infinitiv. În acelaşi timp se observă o tendinţă de a înlocui conjunctivul prin indicativ. Situaţia din fazele vechi ale limbilor romanice este, de asemenea, concludentă în acest sens. Astfel, în vechea franceză[105] şi în vechea spaniolă[106] conjunctivul este foarte rar în atributivele în care franceza modernă şi spaniola modernă folosesc acest mod. În locul lui apărea indicativul (pentru atributive cu antecedent negat sau nedefinit) şi infinitivul (pentru atributivele discutate de noi la punctul 5)[107]. Extinderea conjunctivului în atributive cu nuanţă circumstanţială se face în franceză după secolul al XII-lea, iar în spaniolă mult mai târziu[108]. În română există o situaţie asemănătoare: în limba veche conjunctivul din atributive era mult mai rar decât în limba actuală. Raritatea conjunctivului în acest tip de propoziţie în limba veche se explică, pe de o parte, prin faptul că în secolul al XVI-lea în locul conjunctivului mai continua să se folosească pe scară mare infinitivul-atribut, foarte răspândit în latina populară şi în faza romanică primitivă[109], iar, pe de altă parte, prin aceea că într-o fază mai veche a limbii în locul conjunctivului se folosea indicativul[110].

Indicativul putea să apară în secolul al XVI-lea şi în atributive cu antecedent negat sau pus sub semnul întrebării şi în atributive cu antecedent negativ, exprimat printr-un pronume sau adjectiv negativ (*nimeni, nimic, niciun(ul)* etc.). Conjunctivul era foarte rar în astfel de construcţii. Iată câteva exemple: „Nu era *nici un* om care *să lucre* pământul“ (PO, 16/4-5), „*Nemică* nu iaste ascuns, ce *să nu se descopere*“ (CT, 146[r]), dar „Nu era *nice o casă* în carea mort nu *dzăcea* (= să nu dzacă)“ (PO, p. 218). Majoritatea atributivelor cu conjunctivul găsite în secolul al XVI-lea au nuanţă consecutivă (exemplul din CT este concludent în acest sens). De asemenea, majoritatea exemplelor de atributive cu conjunctivul găsite în secolul al XVI-lea se limitează la tipul antecedent-pronume negativ (adjectiv negativ) + *care* (*ce*) + conjunctiv. Foarte rar poate să apară conjunctivul dependent de un substantiv neînsoţit de articol hotărât (cazul din 1, discutat mai sus): „Vino, derept aceea şi eu şi tu să facem *legătură* care *să fie* mărturisitură între mine şi între tine“ (PO, 108). Este, de asemenea, rar conjunctivul dependent de un antecedent pus sub semnul întrebării: „Au poate fi *ceva* înaintea lui Domnedzeu ce *să* nu *poată* fi ?“ (PO, 57/17-18).

În concluzie, în secolul al XVI-lea atributivele cu conjunctivul sunt rare, în locul

[103] Cf. P. Perrochat, *op. cit.*, p. 161, 170.
[104] Apud G. Moignet, *op. cit.*, p. 258.
[105] Cf. E. Tănase, *op. cit.*, p. 243; G. Moignet, *op. cit.*, p. 612 şi urm.
[106] Cf. A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 96 şi urm.; M. Alonso, *Evolucion sintactica del español. Sintaxis historica del español desde el iberorromano hasta nuestras dias*, Madrid, 1964, p. 177 şi urm.
[107] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, 612 şi urm.; A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 96 şi urm.
[108] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 606 şi urm.; A Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 96 şi urm.
[109] Vezi *Capitolul al III-lea*, 3.4. Cf. şi P. Perrochat, *op. cit.*, p. 161, 170.
[110] Vezi *Capitolul al III-lea*, 3.4. Ideea că, în faza lor primitivă, limbile romanice foloseau pe scară largă indicativul pentru conjunctiv este ilustrată cu o mulţime de fapte de A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 96 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

lor folosindu-se atributive cu indicativul sau construcţii cu infinitivul.

Realizând o secţiune sincronică în întrebuinţarea conjunctivului din atributive pentru secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea am constatat că acest mod devine din ce în ce mai frecvent. Ca urmare a înlocuirii infinitivului prin conjunctiv, proces ce se desfăşoară cu amploare în această perioadă, şi ca urmare a concurenţei între conjunctiv şi indicativ (în special indicativul-viitor) în atributive cu antecedent negativ (sau negat), nearticulat sau pus sub semnul întrebării (în fraze interogative) conjunctivul devine extensiv[111]. Mai mult decât atât. În secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea asistăm la o extindere a conjunctivului chiar în enunţuri afirmative de tipul: „Şi alte pricini vor fi fost carele *să fie asuprit* pe Avrelian“ (NC, p. 172), „denafară de cetatea cea mare a Chiliei este alta mai mare, carea *să* o *fie* zidit Ştefan Vodă“ (NC, p. 136) etc. Prin acest conjunctiv, locutorul îşi exprimă o rezervă faţă de cele povestite.

După secolul al XVIII-lea, conjunctivul din stil indirect din fraze afirmative este înlocuit prin indicativ sau prin condiţional-optativ, rămânând numai în fraze care au un antecedent negativ sau un antecedent negat (vezi Capitolul al II-lea): „nice nu putea avea prepus asupra lui de vreun interes carele *să*-l *fi tras* a minţi întru acest lucru fără prihană“ (P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1814, p. 272-273) etc.

Prin urmare, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea conjunctivul devine extensiv, înlocuind uneori, în stil indirect, chiar indicativul, mod extensiv prin natura lui în orice limbă (vezi Capitolul I, 1.18.). După secolul al XVIII-lea însă, conjunctivul devine din nou intensiv (fiind înlocuit în fraze de tipul „Şi alte pricini vor fi fost carele *să fie asuprit* pe Avrelian“ cu indicativul sau cu condiţional-optativul) faţă de indicativ, rămânând extensiv numai faţă de infinitiv. În limba română contemporană, în atributive conjunctivul poate să apară în condiţiile discutate deja.

4.8. Conjunctivul în circumstanţiale (Relaţia homonexă *conjuncţie + conjunctiv*)

În structurile analizate mai sus (propoziţii subiective, atributive, completive directe şi indirecte) conjunctivul se caracteriza prin faptul că intra numai în relaţii heteronexe (relaţii care depăşesc limitele unei propoziţii) cu lexeme (rădăcini substantivale, verbale, adjectivale, pronominale) dintr-o propoziţie regentă. În propoziţii circumstanţiale, în schimb, conjunctivul se caracterizează prin faptul că intră în relaţii homonexe (relaţii în interiorul unei propoziţii[112]) şi prin faptul că antecedentul nu este un lexem, ci o conjuncţie subordonatoare (sau pronume relativ, adverb relativ). Numai prin intermediul relaţiei homonexe, conjunctivul din circumstanţiale intră în relaţii heteronexe cu un lexem din regentă (cu verbul regent). Prin urmare, în comparaţie cu conjunctivul din propoziţii necircumstanţiale, caracterizat prin relaţia heteronexă, conjunctivul din propoziţiile circumstanţiale se poate defini, în primul rând, prin relaţia homonexă (conjuncţie, locuţiune conjuncţională) + conjunctiv şi, în al doilea rând, prin relaţia heteronexă (lexem + conjunctiv). Este vorba, prin urmare, de două feluri de direcţii (vezi Capitolul I): a) o direcţie care se manifestă în interiorul propoziţiei, b) o direcţie care depăşeşte propoziţia, trecând de la o propoziţie la alta. De exemplu, într-o frază de tipul *A venit fără să ştie*, conjunctivul intră mai întâi în relaţie homonexă cu elementul de relaţie *fără să* şi

[111] Iată câteva exemple din textele din această perioadă: „Nu iaste nici un *creştin să* nu *aibă* lîngă sine sfînta cruce” (V, p. 48); „Iară o zidire care *să covîrşească* în vrednicie pre munca lui Domnezeu *nu* va putea *să* o *facă* niciodată” (Ivireanu, P, p. 88); „*Cine* iaste *acela* carile *să poată* spune ?” (*ibid.*, p. 181).

[112] Considerăm că într-o propoziţie circumstanţială conjuncţia face parte din propoziţie şi are un rol deosebit în mecanismul de alegere a modului.

Scanned with OKEN Scanner

ı prin intermediul acestui element de relaţie, cu verbul regent *a venit*[113].

. cum în propoziţiile necircumstanţiale se pot stabili trei categorii de ıecedente;

) actualizante, compatibile cu indicativul şi condiţional-optativul şi incompatibile ınctivul,

2) neactualizante, compatibile cu conjunctivul şi incompatibile cu indicativul şi ţional-optativul,

3) şi actualizante şi neactualizante, compatibile şi cu indicativul şi cu condiţionalul :u conjunctivul), în propoziţiile circumstanţiale se pot stabili categorii de conjuncţii ıualizante şi neactualizante. Datorită faptului că în română conjunctivul şi-a izolat o onjuncţie-morfem, incompatibilă în limba actuală cu indicativul şi cu condiţional-ptativul[114] (conjuncţia *să*) şi că numai prin intermediul acestei conjuncţii conjunctivul intră în relaţii homonexe cu alte elemente de relaţie (prepoziţii, conjuncţii, adverbe), există numai două categorii de antecedenţi:

1) conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale **actualizante**, compatibile cu indicativul şi cu condiţional-optativul, dar incompatibile cu conjunctivul: *că* şi compusele lui (*pentru că, fiindcă, pe lângă că, cu toate că*, etc.), *de, dacă*, (*chiar dacă, chiar de, numai dacă*), *după ce, în timp ce, pe când, deoarece, întrucât, deşi* etc.;

2) conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale neactualizante, compatibile cu conjunctivul şi incomapatibile cu condiţional-optativul şi cu indicativul: *să* şi compusele lui *ca să, pentru ca să, în loc să, fără să, înainte (ca) să, încât să, măcar să, când să, necum să, decât să, cu scopul ca să, chiar să, cu condiţia să, cu chip (ca) să, până să, netocma să* etc.

Spre deosebire de limba actuală, care nu posedă conjuncţii şi actualizante şi neactualizante, limba română veche poseda astfel de conjuncţii. Astfel, în condiţiile în care *să* avea semnificaţia de „dacă", el era compatibil atât cu conjunctivul, cât şi cu indicativul şi cu condiţional-optativul (vezi Capitolul al III-lea, 3.2.). Prin absenţa unor conjuncţii şi actualizante şi neactualizante, româna actuală se deosebeşte atât de româna veche, cât şi de limbile romanice apusene, în care există o categorie de conjuncţii care sunt compatibile atât cu indicativul şi cu condiţionalul, cât şi cu conjunctivul (fr. *que* + conjunctiv sau indicativ; span. *aunque* + conjunctiv sau indicativ; *ya que* + conjunctiv sau indicativ etc.).

4.9. Conjunctivul în propoziţii temporale

În propoziţii temporale, conjunctivul poate să apară numai cu condiţia ca acţiunea din regentă să fie anterioară sau cel puţin simultană cu cea din temporală. De aceea, prezenţa sa este legată de cea a locuţiunilor conjuncţionale *până să, înainte (ca) să, când să*. Conjunctivul poate, deci, să apară numai în temporale de anterioritate şi de simultaneitate, în cele de posterioritate folosindu-se numai indicativul sau condiţional-optativul.

4.9.1. Temporalele care situează acţiunea regentă în anterioritate

Elementele de relaţie *înainte (ca) să* şi *până să* sunt prospective prin natura lor, arătând că procesul la care se referă este un simplu punct de reper pentru procesul din regentă. Singura deosebire între ele din punct de vedere semantic este aceea că *înainte (ca) să* exprimă o simplă anterioritate a regentei netrasând o limită de durată a acţiunii, în timp

[113] O situaţie oarecum asemănătoare există în atributivele circumstanţiale (cu nuanţă finală şi consecutivă), unde conjunctivul intră în relaţie heteronexă cu antecedentul-nominal (substantiv, pronume etc.) şi în relaţie homonexă cu pronumele relativ sau cu adverbul relativ. Cu toate acestea, în cazul atributivelor, determinantă este relaţia heteronexă şi nu cea homonexă.

[114] În limba veche *să* era compatibil şi cu indicativul.

Scanned with OKEN Scanner

ce *până să* trascază o asemenea limită[115]. Faptul acesta nu rămâne fără consecinţe pe pla sintactic: în timp ce *înainte*, mai prospectiv, se construieşte numai cu conjunctivul în limb actuală (eventual şi cu infinitivul-complement de timp), *până* este compatibil şi cu indicativul (*până să*, dar şi *până (ce)*, *până când*).

Această diferenţă de comportament sintactic a elementelor care împreună cu *să* formează o locuţiune conjuncţională apare cu deosebită pregnanţă în diacronia temporalelor. Temporala cu *înainte să* apare mult mai devreme ca temporala cu *până să*. Iată câteva date privind istoria întrebuinţării conjunctivului în temporalele de anterioritate:

În secolul al XVI-lea, conjunctivul în temporale este rar. L-am întâlnit într-un exemplu în *Codicele voroneţean*[116]: „Pomeni-lă amu şi-i învaţă toate *ainte se scrie* lucrure“ (CV, 86^{v}/7) şi în câteva exemple în tipăriturile lui Coresi: "e, nu *mainte să vă grijiţi* da-se-va vrao" (CT 99^{v}) "mainte ca să vă afle fără lucru, eu vă voi grăi" (CPr., 371^{v}). "*mainte să ceteascâ*, necitind să nu judece" (Coresi, *Catehismul*, 2^{r}, în TR, p. 101).

Conjunctivul cu *până să* nu este atestat în secolul al XVI-lea, deşi unele prefigurări ale construcţiei există într-o frază confuză din Coresi: "Ainte *până* codri nu fură şi *să se se facă* pământul şi toată lumea, de veac şi până la veac eşti" (CP^{1}, 175^{v}; cf. şi C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare (1532-1780). Epoca veche*, coordonator I. Gheţie, Bucureşti, 1997, p. 166).

În locul conjunctivului se foloseşte, mai frecvent în secolul al XVI-lea, indicativul sau condiţional-optativul cu locuţiunile *ainte (mainte) de ce*, *mainte de cât*, *mainte de ce nu*, *până ce*, *până când*, *ainte până (nu)*, *ainte de ce până când nu* etc.[117]: „Şi fură lui Iosif doi feciori, *mainte de ce ară fi* veniţi anii foameţiei“ (PO, 144/19-20), „Deadevăr grăiesc ţie că în această noapte *ainte pînă* cântătoriul *nu va fi cîntat* de trei ori, te veri lepăda de mine“ (CT, 59^{r}, 62^{r}, 103^{r}), „*mainte pînă nu se era culcaţi* vineră bărbaţii“ (PO, 60/11-12), „Şi *mainte de cît* aceastea cuvinte *svîrşi* iaca eşi Răveca“ (PO, 76/27-28) etc. Singurul concurent al indicativului şi al condiţional-optativului este infinitivul: „Luaţi-vă aminte de sineşi de cărtulari vor veni întru veşminte şi iubi-vor sărutături la tîrguri şi *înainte a şedea* în gloate şi *mai nainte a*-i *chema* la cină ce mănîncă casele văduolor şi cu vină de departe se roagă“ (CT, 168^{r}). Concurenţa infinitivului este însă slabă. În CT am întâlnit numai trei construcţii cu infinitivul, dar şase construcţii cu indicativul precedat de *mainte de ce* (pentru *înainte ca să*). Deci, prin frecvenţa deosebită a indicativului în temporalele de anterioritate, limba din secolul al XVI-lea era mai actualizantă decât limba actuală, în care, în acest tip de temporale, predomină conjunctivul cu *până să* şi *înainte (ca) să*.

În secolul al XVII-lea, conjunctivul în temporalele de anterioritate rămâne destul de rar. Se observă însă o uşoară creştere a frecvenţei construcţiei cu *mainte (înainte) să*. Astfel, în *Cazania* lui Varlaam apar trei temporale cu *mainte să* + conjunctivul: „să ne rugăm lui Dumnedzeu *mainte să ne hie* într-agiutor“ (V, 259), „Doamne, dzi-mi *mainte să mă duc* să-mi îngrop pe tatî-mieu“ (V, 331). Construcţia *mainte să* + conjunctivul este însă mult mai rară la Varlaam decât construcţia *mainte de ce* + indicativul. În *Cazania* sa (1643) apar 8 construcţii cu temporale cu *mainte de ce* + indicativul şi numai 3 cu *mainte să* + conjunctivul: „*Mainte de ce nu era* împărat, acesta Iulian la arătare să făcea că iaste creştin“ (V, 418), „*Mainte de ce* te-*au chemat* Filip, te-am văzut“ (V, 31). Construcţia *mainte (de)*

[115] Cf. Mioara Avram, *Evoluţia subordonării circumstanţiale cu elemente conjuncţionale în limba română*, Bucureşti, 1960, p. 31.

[116] Mioara Avram citează şi un exemplu din Coresi, menţionând însă că pasajul în care apare este neclar (*op. cit.*, p. 32).

[117] Vezi pentru amănunte Mioara Avram, *op. cit.*, p. 32.

Scanned with OKEN Scanner

ce + indicativul rămâne frecventă şi în cursul secolului al XVIII-lea: „*mainte ce* au mers la Soroca strînsu-s-au toţi ficiorii lui Gavriliţă“ (N, p. 184) (pentru alte exemple, vezi C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare (1532-1780). Epoca veche*, coordonator I. Gheţie, Bucureşti, 1997, p. 365).

Însă începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea temporalele cu *mainte (înainte) de ce* + indicativul devin din ce în ce mai rare, cedând locul temporalelor cu conjunctivul (*înainte (ca) să*)[118]. Temporalele cu indicativul însoţit de *mainte de ce* au fost întâlnite sporadic pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea numai în *Biblia* lui S. Micu (1795) şi în câteva documente particulare din DRA. Astăzi, construcţia *(mai) înainte de ce* + indicativul nu mai apare în limba literară, întâlnindu-se numai în limba vorbită din graiurile de nord-vest: „O fost la Mătiiasca ūom *ănăinte de ce nu iera* satu“ (Emil Petrovici, *Texte dialectale*, p. 147).

Construcţia *(mai) înainte (ca) să* + conjunctivul atinge maximum de frecvenţă pe la începutul secolului al XIX-lea. Începând cu deceniul al III-lea al secolului al XIX-lea, această construcţie este din nou concurată, în limba scrisă, de construcţia infinitivală corespunzătoare *înainte de a* + infinitivul. Construcţia infinitivală a devenit în scurt timp mai răspândită, mai conformă „normei“, fapt care a determinat pe unii gramatici să o recomande în locul construcţiei cu conjunctivul[119]. Menţionăm însă că în limba vorbită construcţia cu conjunctivul este mai frecventă decât cea cu infinitivul.

În concluzie, cercetarea diacronică a modului în temporale de anterioritate fără precizarea limitei de timp ne-a condus la următoarele constatări:

1) În limba veche (secolele al XVI-lea, al XVII-lea şi prima jumătate a secolului al XVIII-lea) această temporală era actualizantă prin folosirea foarte frecventă a construcţiilor cu indicativul. Construcţia *mainte (ca) să* + conjunctivul era sporadică în această perioadă.

2) În limba română modernă această temporală devine neactualizantă, prin folosirea frecventă a construcţiei *înainte (ca) să* + conjunctivul.

3) Începând cu secolul al XIX-lea, această construcţie cu conjunctivul începe să fie concurată din ce în ce mai mult de construcţia infinitivală corespunzătoare (*înainte de a*) în limba literară.

4.9.2. În ceea ce priveşte conjunctivul din al doilea tip de temporală, cea care trasează o limită pentru acţiunea din principală, putem spune că vechimea lui este mult mai mică. Construcţia *până să* + conjunctivul prefigurată în secolul al XVI-lea, într-o frază confuză, nu se mai întâlneşte decât în secolul al XVIII-lea, într-o frază clară. Prima atestare sigură am întâlnit-o abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea într-un document oficial de la curtea lui Al. I. Ipsilanti din 1776: „Atunce poate zapciu să-l trimiţă să-l aducă şi ori să-ş dea chezaş sau să-l ţie pă însuşi la pază, ca să nu fugă *pîn să*-l *scoată* la judecată“ (1776, Bucureşti, în *Pravilniceasca Condică* (1780), Bucureşti, 1957, p. 177; acelaşi exemplu este citat ca primă atestare pentru construcţia *până să* + conjunctivul şi de Mioara Avram, *op. cit.*, p. 38). Apariţia conjunctivului în acest tip de temporală se explică prin fenomenul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, fenomen ce se desfăşoară cu amploare în această perioadă (secolul al XVIII-lea) (vezi Capitolul al III-lea, 3.4). De fapt, formarea locuţiunii *până să* se bazează pe existenţa anterioară a locuţiunii prepoziţionale *până a*, care însoţea infinitivul-complement de timp încă din secolul al XVI-lea[120].

[118] La Radu Popescu apare construcţia ***mai nainte decât să*** + **conjunctivul**: „să meargă ei *mai nainte decît* Constandin Vodă *să* dea cărţile la împăratul” (R. Popescu, ITR, p. 208).

[119] Vezi Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a greşelilor*, Iaşi, 1943, p. 357.

[120] Pentru detalii frecvent vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 38. Construcţia cu infinitivul *până a* este folosită în textele din secolul al XVII-lea: “şi gătiră darurile *până a veni* la Iosif” (*Biblia*, 1688,

Scanned with OKEN Scanner

Menţionăm că în documentul din 1776 în care apare prima atestare a lui *până să* + conjunctivul se întâlnesc pe aceeaşi pagină şi construcţii cu infinitivul: „Pentru care hotărîm domnia mea ca să lipsească această rea obişnuire şi voe ce au zapciu a închide pă cinevaşi *pînă a nu*-l *scoate* la judecată“ (*ibid.*, p. 177). Construcţia infinitivală *până a nu* este foarte frecventă în secolul al XVIII-lea la Neculce şi în documentele particulare. Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, construcţia negativă *până a nu* + infinitivul cedează mai uşor locul construcţiei negative cu conjunctivul *până să nu* + conjunctivul decât construcţia pozitivă *până a* + infinitivul, care se menţine în tot cursul secolului al XIX-lea destul de frecventă. Astfel, construcţiile de tipul „i-au luat pe toţi de grumadzi *pîn-a nu apuca* ei să între“ (N, p. 61) cedează locul construcţiilor cu conjunctivul *până să nu*: „Aseară, *pînă să nu vie* trămisul de la Focşani, feştila de seu trosnea şi eu ziceam în mine: A să vie cineva“ (RSA, p. 235), în timp ce construcţia pozitivă *până a* + infinitivul se menţine puternică: „Noi *pînă să*-i *deschidem* tablele istoriei noastre, luăm aminte mai cu înlesnire o gramatică“ (*ibid.*, p. 91), dar mult mai des *până a* + infinitivul (*ibid.*, p. 91 şi urm.).

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, construcţia negativă *până să nu* + conjunctivul devine din ce în ce mai rară în urma concurenţei construcţiei afirmative *până să* + conjunctivul. Se ajunge la o echivalenţă între ele şi în cele din urmă iese victorioasă construcţia afirmativă *până să* + conjunctivul (*Până să nu vină* el, am plecat > *Până să vină* el, am plecat).

În secolul al XIX-lea locuţiunea *până când*, care se construia în secolele anterioare numai cu indicativul sau cu condiţional-optativul (pentru atestări vezi C. Frâncu, *op. cit.*, p. 365), primeşte şi ea posibilitatea de a se construi cu conjunctivul, luând naştere locuţiunea *până când să*: „Au trecut de atunci încoace multe zecimi de ani *pînă cînd să sune* şi ora renaşterii pentru studiul şi preţuirea originalei culturi a artelor“ (Odobescu, SLI, II, p. 587; apud *Gramatica limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1963, p. 295).

În dialectele aromân şi meglenoromân construcţia *până să* + conjunctivul a apărut paralel şi independent de dacoromână, la o dată care nu se poate stabili cu precizie, ci numai aproximativ, între despărţirea dialectelor şi faza actuală, în care construcţia este bine reprezentată: arom. „Si cătă bun pri cola, păn *să află* vrin vecliu par batut de mult în pîmînt“ (= Şi cătă bine acolo, până *să află* un par bătut de mult în pământ)“ (Papahagi, AAR, 1902, p. 106), „*Poná să si rudească* tatu, iliu-i an ţer (= Până să se nască tatăl, fiul este în cer) (*ibid.*, p. 50); megl. „şi an zisi: *pănă s-nu li aflişi*, să nu vini casă“ (= şi îmi zise: până să nu le afli, să nu vii acasă[121]) (Capidan, *Meglenoromânii*, II, p. 29); „... prin mulţi montsi ai să trets până să junzi iundi ts-ăi pisăit căsmetu“ (*ibid.*, p. 150).

4.9.3. Întrebuinţarea conjunctivului în temporalele de anterioritate din română îşi găseşte analogii frapante în situaţia din limbile romanice apusene. În franceză, după *avant que*, în spaniolă după *antes de que*, în italiană după *prima che*, apare de regulă conjunctivul (fr. *Je le verrais avant qu'il (ne) s'en aille*[122]; span. *Le veri antes de que se vaya*[123];

Genesis, 43/25; cf. şi ms. 45, dar *pănă veni* (cu pf. simplu în ms. 4389).

[121] În dialectul meglenoromân conjunctivul se foloseşte şi pentru viitor indicativ.

[122] În vechea franceză, după locuţiunile *ainz que*, *ançois que*, *devant ce que* se putea folosi şi subjonctivul şi indicativul (cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 447-448). În franceza modernă, după *avant que* conjunctivul este singurul folosit chiar în limba populară, care, după cum se ştie, manifestă o puternică tendinţă de evitare a acestui mod (cf. W. van der Molen, *op. cit.*, p. 131). Situaţia din istoria limbii franceze coincide cu cea din istoria limbii române: în ambele limbi într-o epocă mai veche se folosea în acest tip de temporală indicativul pentru conjunctiv (vezi mai sus 4.9.1.).

[123] În vechea spaniolă, ca şi în vechea franceză, în acest tip de temporală (temporală cu *antes de que*)

Scanned with OKEN Scanner

it. *Dovete consegnare prima che finisca la lezione*[124]. Construcţia echivalentă cu infinitivul nu este mai puţin obişnuită: ital. *prima di dormire* pentru *prima che dormissi* etc.

Deci, în privinţa primului tip de temporale (temporalele care plasează acţiunea regentei în anterioritate fără precizarea unei limite temporale), situaţia conjunctivului din română nu diferă cu nimic de situaţia conjunctivului din limbile romanice apusene. Mai mult decât atât: în istoria limbilor romanice situaţia conjunctivului din acest tip de temporală pare a fi identică: acest mod era mai rar folosit în fazele mai vechi ale limbilor romanice, în locul lui utilizându-se indicativul, şi mai frecvent în faza modernă a acestor limbi, prin eliminarea aproape totală a indicativului.

O situaţie întrucâtva deosebită o au temporalele din a doua categorie (cele care trasează o limită de durată pentru acţiunea din regentă). Conjunctivului din română cu *până să* îi corespund în limbile romanice apusene construcţii echivalente (fr. *jusqu'à ce que*, span. *hasta que*, ital. *finchè* (*fino a che*, *sino a che*, *fin quando*). S-a arătat mai sus că în acest tip de temporale în română indicativul n-a fost eliminat în urma concurenţei conjunctivului, aşa cum s-a întâmplat cu temporalele de primul tip, construcţiile cu indicativul şi cu conjunctivul coexistând până astăzi (*până să* + conjunctivul, *până ce (când)* + indicativul, dar numai *înainte (ca) să* + conjunctivul în limba actuală literară[125]). În limbile romanice apusene există o situaţie asemănătoare, însă, în timp ce unele dintre ele preferă construcţia cu conjunctivul, altele preferă construcţia cu indicativul. Astfel, în franceza literară modernă, după *jusqu'à ce que* se foloseşte aproape întotdeauna numai conjunctivul, în timp ce spaniola (după *hasta que*) şi italiana (după *finchè*) folosesc şi indicativul (cf. span. *Esperaba hasta que veniesse*, dar *Esperé hasta que llegó*[126]).

Din punctul de vedere al alegerii modului în temporala care trasează o limită de anterioritate pentru procesul din regentă, româna se apropie mai mult de spaniolă şi de italiană, întrucât poate folosi şi indicativul şi conjunctivul (***până ce (până când)* + indicativul; *până să* + conjunctivul**), decât de franceza modernă, care utilizează numai conjunctivul după *jusqu'à ce que*[127]. De fapt, această situaţie există numai în franceza literară contemporană, căci în limba franceză veche şi în franceza vorbită de astăzi locuţiunea *jusqu'à ce que* se utilizează şi cu indicativul[128].

4.9.4. Cum se explică aceste concordanţe în folosirea conjunctivului în temporalele de anterioritate ? Au ele o sursă comună sau reprezintă inovaţii paralele şi independente petrecute în fiecare limbă în parte ?

Originea latină a întrebuinţării conjunctivului în acest tip de temporale nu ar părea, la prima vedere, exclusă, întrucât în latină se folosea în temporalele de anterioritate atât indicativul, cât şi conjunctivul. Astfel, în temporalele cu *antequam* şi cu *priusquam*, care marcau anterioritatea propriu-zisă a regentei fără precizarea limitei temporale, se folosea indicativul când trebuia să se marcheze realitatea conţinutului, dar conjunctivul, când

---

putea să apară atât conjunctivul cât şi indicativul, uneori preferându-se acesta din urmă (cf. A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 96 şi urm.; P. Schifko, *op. cit.*, p. 95).

[124] Cf. S. Battaglia, V. Pernicone, *op. cit.*, p. p. 548-549.

[125] Construcţia ***înainte de ce* + indicativul** se mai menţine sporadic în graiurile de nord-vest (vezi mai sus).

[126] Exemplele sunt reproduse după K. Togeby, *op. cit.*, p. 29. În spaniolă, după *hasta*, conjunctivul nu apare decât într-un „context de viitor", pentru a exprima o eventualitate viitoare (cf. K. Togeby, *op. cit.*, p. 29).

[127] Cf. W. van der Molen, *op. cit.*, p. 102 şi urm.

[128] *Ibidem*, p. 102 şi urm. Cf. şi F. Brunot, *op. cit.*, III, p. 578.

Scanned with OKEN Scanner

propoziţia regentă exprima o poruncă, o dorinţă, un îndemn[129]. După A. Ernout şi Fr. Thomas (*Syntaxe latine*, Paris, 1959, p. 369), folosirea conjunctivului în temporalele de anterioritate care nu trascează limita acţiunii din regentă s-ar reduce la următoarele trei cazuri:

1) când este necesar să se indice o acţiune rămasă în stare de simplă posibilitate: „quod hac lege omnia ueneunt... quam gleba una *ematur*“ (Cicero: „pentru că prin această lege sunt vândute toate, mai înainte ca să fie cumpărată o singură brazdă de pământ“; apud ILR, I, p. 322),

2) când subiectul principalei nu vrea să lase cuiva timpul de a face un lucru: „priusquam se hostes... *reciperent*, in fines Suessionum... exercitum duxit“ (Caesar: „mai înainte ca duşmanii să se adune, el şi-a condus armata în ţara Suesionilor“; apud ILR, I, p. 322),

3) când subiectul principalei nu vrea să aştepte un lucru: „antequam uerbum *facerem*, de sella surrexit atque abiit“ (Cicero: „mai înainte ca să scot o vorbă, s-a ridicat şi a plecat“; apud ILR, I, p. 322).

Destul de răspândit în latina clasică, conjunctivul din acest tip de temporale se extinde şi mai mult, concurând indicativul în latina postclasică şi în cea târzie. Indicativul este evitat în întregime de scriitorii târzii[130]. Extinderea conjunctivului în latina târzie trebuie pusă în legătură cu valoarea conjunctivului de mod al non-realităţii, valoare care concordă perfect cu exprimarea anteriorităţii fără precizarea limitei de durată a acţiunii. Cu toate acestea, în afară de franceza veche, care a menţinut pe *antequam* (v. fr. *ainz que*)[131], limbile romanice şi-au creat locuţiuni conjuncţionale noi pentru exprimarea acestui raport (sp. *antes que*, it. *avanti che*, rom. *înainte (ca) să*).

De aceea, în ciuda extinderii conjunctivului în latina populară şi în latina târzie, credem că limba română n-a moştenit întrebuinţarea conjunctivului în temporalele care nu marchează o limită de anterioritate pentru acţiunea din regentă. Această părere este susţinută de o serie de fapte din istoria limbii române şi din istoria limbilor romanice apusene:

1) În româna veche, după cum s-a văzut mai sus, conjunctivul în acest tip de temporală era foarte rar (puţine atestări pentru secolul al XVI-lea), în locul lui folosindu-se indicativul cu *înainte de ce (nu)*. Textele vechi româneşti arată că extinderea conjunctivului se petrece târziu (în secolul al XVIII-lea), când locuţiunea *înainte (ca) să* începe să scoată din uz locuţiunea *înainte de ce*.

2) Istoria limbilor romanice apusene întăreşte această ipoteză prin aceea că în toate limbile romanice (inclusiv franceza care a menţinut pe *antequam*) se foloseşte în faza lor veche în mare măsură indicativul, acolo unde astăzi s-a generalizat conjunctivul[132].

Prin urmare, considerăm că temporala cu conjunctivul, atestată în secolul al XVI-lea rar, reprezintă o inovaţie (apărută nu cu mult timp înainte de secolul al XVI-lea, prin înlocuirea infinitivului prin conjunctiv) care s-a generalizat abia începând cu secolul al XVIII-lea şi că ea a apărut independent în fiecare dialect al limbii române. Faptul că limbile romanice au generalizat în acest tip de temporală conjunctivul se poate explica prin semnificaţia pe care o are conjunctivul, de exprimare a universului posibilului sau al "lumilor posibile". Modul care corespunde cel mai bine pentru exprimarea unei acţiuni plasate în posterioritate faţă de acţiunea regentei este, firesc, conjunctivul, mod prospectiv,

[129] Cf. F. Stolz, J. H. Schmalz, *Lateinische Grammatik*, München, 1928, p. 735; *Istoria limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1965, p. 321.

[130] Vezi G. Moignet, *op. cit.*, p. 237-238; ILR, I, p. 321.

[131] Conjuncţia *priusquam*, frecventă în latina arhaică, apare foarte rar în latina populară şi în latina creştină (cf. ILR, I, p. 321).

[132] Vezi G. Moignet, *op. cit.*, p. 447-448; P. Schifko, *op. cit.*, p. 95,; A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 96 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

virtual, mod în care spaţializarea timpului nu atinge limita finală (vezi Capitolul I, 1.21.). Limbile romanice au ajuns la această concordanţă repetând, de fapt, faze din istoria limbii latine, care în privinţa folosirii modurilor ajunsese la aceleaşi rezultate[133].

În ceea ce priveşte conjunctivul din temporala de al doilea tip (temporala care precizează limita de durată a acţiunii din regentă), vechimea lui este mult mai clară. Chiar dacă în istoria limbii latine asistăm la aceeaşi extindere a întrebuinţării conjunctivului (devenit general în latina postclasică şi în latina târzie în acest tip de temporală), gramaticalizarea târzie a construcţiei *până să* + conjunctivul în română[134] este o probă suficientă pentru ideea că în acest tip de temporală româna a ajuns să folosească conjunctivul în mod independent de latină, de limbile romanice apusene şi de limbile balcanice. Datele de diacronie aduse în discuţie sunt concludente pentru explicarea anumitor convergenţe lingvistice pe care le prezintă limba română cu limbile romanice apusene, dar şi cu unele limbi balcanice.

4.9.5. Conjunctivul în temporalele de simultaneitate

În acest tip de temporale conjunctivul este intensiv, pe când indicativul şi condiţional-optativul sunt extensive. Astfel, cele mai multe elemente de relaţie folosite pentru exprimarea acestui raport sunt incompatibile cu conjunctivul, fiind compatibile numai cu indicativul şi cu condiţional-optativul: *în timp ce, în vreme ce, ori de câte ori, cum, (pe) când.* Compatibile cu conjunctivul sunt numai următoarele elemente de relaţie: *când să, tocmai când să, când aproape să.*

În limba actuală, folosirea conjunctivului cu aceste elemente de relaţie caracterizează atât limba literară, cât şi vorbirea populară: „Vara, cînd lucra ţoamini la fîn şi vinị aşa u vînt di radică pologu şî-l învîrti ruatî, nu-i bini să treacă pisti ţom şî *tocma cînd să duarmă* ţomu apă nu-i binị“ (Em. Petrovici, TD, p. 164), „*Cînd aproape să-ntunece*, să duce să scoată băiatu“ (*Antologie de proză populară epică* (ediţie critică alcătuită de Ov. Bîrlea), vol. II, Bucureşti, 1966, p. 309) etc.

Construcţii asemănătoare se găsesc în dialectele aromân şi meglenoromân: arom. „*Cîndu s-fugă*, prindea s-plătească hănaţitle“ (Pericle Papahagi, *Basme aromâne*, Bucureşti, 1905, p. 83), megl. „*Con să si toarnă* si *să si facă* ară paru cum ra tunţea vechi să privină clinurli la ficioru“ (Pericle Papahagi, AAR, 1902, p. 106) etc.

Încercând să stabilim vechimea întrebuinţării conjunctivului în temporalele de simultaneitate, am apelat la texte dacoromâneşti vechi, plecând şi de la ipoteza că cu ajutorul acestora se poate stabili şi cronologia aproximativă a fenomenului pentru celelalte dialecte.

4.9.5.1. Cercetând textele dacoromâneşti vechi am constatat că în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea nu apar temporale de simultaneitate cu conjunctivul, ci numai cu indicativul şi cu condiţional-optativul[135].

Prima atestare a unei temporale de simultaneitate cu conjunctivul am întâlnit-o abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea într-un document particular: „*Când să* mai *cosească* livezile, măcar să-şi dea şi dijma“ (1786, Craiova, DRA, I, p. 740). Exemplul este ambiguu, conjunctivul *să cosească* având mai degrabă valoare de viitor indicativ (*va cosi*).

---

[133] Faptul că în latina arhaică conjuncţiile *priusquam* şi *antequam* se construiau mai mult cu indicativul şi că în latina clasică şi apoi în latina postclasică şi târzie cereau de regulă conjunctivul, reaminteşte evoluţia din limbile romanice: în faza lor veche indicativul în temporalele de anterioritate este foarte frecvent, fiind apoi eliminat treptat de conjunctiv.

[134] Construcţia ***până să* + conjunctivul** se gramaticalizează în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

[135] Pentru exemple cu indicativul şi condiţional-optativul vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 52-58; cf. C. Frâncu, în *op. cit.*, p. 167, 366.

Scanned with OKEN Scanner

Neclar este şi un alt exemplu din secolul al XVIII-lea, întâlnit într-o cronică rimată: „*Cînd să fi fost* (= ar fi fost) şi unire / Ar fi mers şi mai-nainte“ (*Cronica domniei lui Mavrogheni*, Cr.V, p. 249). Aceste două exemple sunt singurele atestări ale conjunctivului din temporalele de simultaneitate întâlnite în textele consultate din secolul al XVIII-lea. În secolele al XIX-lea şi al XX-lea, deşi conjunctivul din acest tip de temporale este mai bine reprezentat, el rămâne totuşi rar, mult mai rar decât indicativul sau condiţional-optativul.

4.9.5.2. Şi în această întrebuinţare a conjunctivului româna prezintă analogii cu situaţia din unele limbi romanice apusene. În franceză, în temporalele de simultaneitate se foloseşte de regulă indicativul sau condiţionalul (după *comme* şi *quand* nu se poate folosi conjunctivul)[136]. Cam aceeaşi este situaţia în italiană, deşi diferenţele sunt mari de la dialect la dialect. În special, dialectele italiene prezintă o situaţie mai complicată. Spaniola este însă mai liberă în ceea ce priveşte întrebuinţarea modurilor în temporalele de simultaneitate. De pildă, în timp ce franceza se serveşte de indicativ atât după *comme*, cât şi după *quand*, spaniola foloseşte după *cuando* în special conjunctivul şi mai rar indicativul, iar după *como* în special indicativul şi mai rar conjunctivul[137]. Faptul că span. *como* este mai puţin folosit cu conjunctivul decât span. *cuando* este explicat de K. Togeby[138] prin nuanţele semantice mult mai variate ale lui *como*, el putând să fie şi temporal şi cauzal.

Prin urmare, în privinţa folosirii conjunctivului în temporalele de simultaneitate româna ocupă un loc de mijloc între franceză şi italiană, pe de o parte, care folosesc în special indicativul, şi spaniolă, pe de alta, care utilizează în special conjunctivul. Deşi româna prezintă şi în această privinţă unele analogii cu latina (unde se manifestă o tendinţă, în epoca postclasică de extindere a conjunctivului după *dum* şi *quamdiu*), conjunctivul din temporalele de simultaneitate nu este păstrat din latină, ci s-a dezvoltat independent la o dată târzie (secolul al XVIII-lea).

4.10. Conjunctivul în circumstanţialele de mod

4.10.1. Conjunctivul în modala propriu-zisă

Mioara Avram (*op. cit.*, p. 113) şi apoi autorii *Gramaticii* Academiei (ediţia a II-a, vol. II, Bucureşti, 1963, p. 306) disting în cadrul propoziţiei modale propriu-zise două categorii:

1) propoziţii care exprimă conformitatea cu ceva stabilit de alţii, cu regula generală sau cu posibilităţile aceluiaşi subiect,

2) propoziţii care exprimă lipsa unei acţiuni secundare care să însoţească acţiunea regentă.

Această distincţie este foarte importantă pentru problema urmărită de noi privind evoluţia întrebuinţărilor conjunctivului, întrucât acest mod nu este posibil decât în cea de a doua categorie de propoziţii, în prima categorie folosindu-se numai indicativul şi condiţional-optativul[139].

Faptul că modalele care exprimă lipsa unei acţiuni secundare care să însoţească acţiunea regentei se construiesc astăzi numai cu conjunctivul se poate explica atât prin ideea de non-existenţă pe care o implică această modală (introdusă prin *fără (ca) să*), cât şi prin înţelesul negativ pe care-l aduce antecedentul (negaţia declanşează uneori automat conjunctivul, vezi mai sus). Aceste elemente au făcut ca în acest tip de modală

[136] În vechea franceză apare însă destul de frecvent după *com(e)* subjonctivul (cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 449-450.

[137] Cf. K. Togeby, *op. cit.*, p. 21 şi urm.

[138] *Ibidem*, p. 21.

[139] Pentru detalii vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 113-117.

Scanned with OKEN Scanner

conjunctivul să fie extensiv, iar indicativul să fie intensiv (vezi Capitolul I, 1.18.).

Extensivitatea conjunctivului se concretizează prin aceea că în limba română contemporană modala cu *fără să* + conjunctivul a înlocuit total vechea construcţie *fără de ce* + indicativul atât în limba literară cât şi în graiurile populare: „şi ţel o fuzit... *fără să scţie* că ţa url-aşa“ (Emil Petrovici, TD, p. 45); „*Fără să* te *măgulesc*, trebuie să-ţi mărturisesc că – din câţi cunosc – dumneata eşti cel mai tare în anacronisme“ (C. Hogaş, *Pe drumuri de munte*, Bucureşti, 1960, p. 100) etc.

Construcţia se întâlneşte şi în dialectele aromân şi meglenoromân: arom.: „picurarlu alasă oile, *fără si*-l' *hibă* frică di lup“ (Papahagi, *Basme aromâne*, Bucureşti, 1905, p. 20); „lu caftă *făr-să ştibă* ce va să paţă“ (CR, II, p. 279). În dialectul meglenoromân, apare construcţia echivalentă *s-za* + conjunctivul: „i *s-nu za-pricăjească* aliună para“ (şi fără să vorbească deloc, îi pune un ban) (Papahagi, AAR, 1902, p. 110) etc.

4.10.1.1. De când datează întrebuinţarea conjunctivului în acest tip de propoziţie ?

Cercetarea textelor dacoromâne vechi ne arată că folosirea conjunctivului în modalele cu *fără (ca) să* este târzie. Ea nu este atestată în textele din secolul al XVI-lea, al XVII-lea şi din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. În locul conjunctivului apare în această perioadă indicativul, în special viitorul însoţit de locuţiunea *fără de ce*: „Va lăcomi şi ea ceva dentr-acele bucăţi, *fără de ce se vor da* la vreo treabă“ (=*fără să se dea* la vreo treabă) (1646, PM, ediţia Longinescu, 139; cf. C. Frâncu, în *op. cit.*, p. 366). Prin folosirea indicativului cu *fără de ce* în locul conjunctivului, limba veche era mai actualizantă în această structură decât limba actuală în care conjunctivul cu *fără (ca) să* a devenit singurul mod posibil în circumstanţiala modală care exprimă lipsa unei acţiuni secundare care să însoţească acţiunea regentei.

Primele atestări ale modalei cu *fără să* + conjunctivul le-am întâlnit pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea mai întâi într-o carte populară (*Halima*, prelucrată de călugărul oltean Rafail de la mănăstirea Hurez, în 1783, ms. 2587 din BAR): „să întorcea *fără să putem* cît de puţin să-l rănim“ (ms. 2587 din BAR, f. 209^{v}), „am început a intra la bănuială de frică, *fără să am* vreo nădejde ca să mă slobozesc“ (ibid., f. 206^{v}). Menţionăm că în acest manuscris apar numeroase construcţii infinitivale (cu *fără (de) a (nu)* + infinitivul): „am petrecut toată noaptea *făr-de a nu lua* nicidecum somn“ (*ibid.*, f. 206^{v}), „atunci împăratul *fără a nu aştepta* ca să-i ceară voie zise către Halima“ (*ibid.*, f. 11^{v}) etc.[140]

Formarea construcţiei *fără să (nu)* + conjunctivul se bazează pe existenţa anterioară a construcţiei *fără (de) a (nu)* + infinitivul, atestată frecvent în secolul al XVII-lea şi în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Ea se datoreşte fenomenului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, fenomen ce se desfăşoară cu amploare în această perioadă[141].

Alte atestări ale construcţiei *fără să* + conjunctivul apar în câteva documente particulare de pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea: „Vinde pi la casăle lor *fără să aibă* voie de la mănăstire“ (1798, Iaşi, DRA, II, p. 693), „hotărîrea hrisoavelor s-au urmat întocma, *fără să să facă* vreo strămutare asupra venitului moşiei şi *fără să să facă* din partea mănăstirii vreo cerere sau jalobă“ (1800, DRA, II, p. 715). În cele mai multe documente particulare apare numai construcţia corespunzătoare cu infinitivul: „ar fi ţiind nişte locuri de fînaţ, *fără a da* vinitul“ (1799, Iaşi, DRA, II, p. 695) etc. Frecvenţa deosebită a construcţiilor cu

[140] Remarcăm în aceste exemple aspectul negativ al locuţiunii prepoziţionale care însoţeşte infinitivul. Locuţiunea *fără de a nu* este foarte frecventă în limba veche (în special în limba din secolul al XVIII-lea). Începând cu secolul al XIX-lea ea devine din ce în ce mai rară fiind înlocuită de construcţia *fără nu a*, (fără (de) a).

[141] Vezi *Capitolul al III-lea*, 3.4.

Scanned with OKEN Scanner

infinitivul şi raritatea construcţiilor cu conjunctivul pledează pentru faptul că înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, care aduce cu sine construcţia *fără să* + conjunctivul (din *fără (de) a* + infinitivul), era recentă în acea perioadă (sfârşitul secolului al XVIII-lea).

Prin atestările de mai sus, corectăm afirmaţia Mioarei Avram, după care locuţiunea conjuncţională *fără (ca să* datează din secolul al XIX-lea[142]. Cu toate acestea, chiar dacă vechimea conjunctivului este mai mare cu aproximativ jumătate de secol în propoziţiile modale studiate, menţionăm că folosirea acestui mod este încă rară în primele decenii ale secolului al XIX-lea. În textele consultate pentru perioada 1800-1830, conjunctivul cu *fără să* apare numai într-o scrisoare din 1805 a lui P. Maior: „nu puteau... *fără să dea* instanţie la magistrat" (P. Maior, *Scrisori şi documente*, Bucureşti, 1967, p. 72). În locul ei apare construcţia infinitivală cu *fără de a* sau, mult mai rar, construcţia *fără de ce* + indicativul viitor.

După 1830-1840 construcţia *fără (ca să)* + conjunctivul se răspândeşte mult atât în limba scrisă, cât şi în limba vorbită, concurând construcţia corespunzătoare cu infinitivul, care se mai menţine puternică mai ales în limba literară, şi scoţând din uz construcţia *fără de ce* + indicativul.

4.10.1.2. Construcţia *fără (ca să)* + conjunctivul, privită din perspectivă romanică, nu oferă nimic deosebit faţă de fr. *sans que* + conjunctivul, sp. *sin que* + conjunctivul, ital. *sènza che* + conjunctivul. Ceea ce caracterizează româna este nu originalitatea construcţiei, ci frecvenţa deosebită a ei: în timp ce limbile romanice apusene preferă construcţia cu infinitivul (it. *E partito sènza salutarci* pentru *E partito sènza che ci salutasse* (mai puţin folosită)), româna, în special în aspectul său popular, preferă construcţia cu conjunctivul.

Pe plan diacronic, situaţia din româna veche, în care modala discutată se construia cu indicativul (*fără de ce* + indicativul viitor) în locul conjunctivului îşi găseşte analogii în vechea franceză. În vechea franceză, locuţiunea *sanz ce que*, care corespunde fr. mod. *sans que*, se construia cu indicativul şi îşi păstrează această capacitate până prin secolul al XVII-lea[143]. Prin generalizarea conjunctivului şi înlăturarea indicativului din modalele care exprimă lipsa unei acţiuni secundare care să însoţească acţiunea regentei, limbile romanice au ajuns la „concordanţe" care merg până la identitate. Mobilul acestor concordanţe rezidă în semnificaţia modurilor: cel mai nimerit mod pentru exprimarea lipsei unei acţiuni care să însoţească acţiunea din regentă este conjunctivul, mod al non-realităţii, al posibilităţii şi nu indicativul, mod al realităţii.

4.10.2. Conjunctivul în modala-comparativă

Comparativele se construiesc în limba română contemporană fie cu indicativul, fie cu condiţional-optativul. Conjunctivul este posibil numai în comparativele de inegalitate introduse prin *decât să*. Atunci comparativa exprimă refuzarea sau excluderea unei acţiuni secundare.

Întrebuinţarea conjunctivului în relaţie cu *decât să* este frecventă atât în limba literară, cât şi în graiurile populare: „*decît să încurci* numai aşa lumea, mai bine să şezi departe" (I. Creangă, *Opere*, Bucureşti, 1939, p. 186; apud *Gramatica limbii române*, editată de Academia Română, ediţia a II, Bucureşti, 1966, II, p. 311); „*decît să dau* o jurincă, mai bine ţ-oi da o găină" (*Antologie de proză populară epică*, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 143) etc.

Construcţia *decât să* + conjunctivul se întâlneşte şi în dialectele aromân şi

[142] Cf. Mioara Avram, *op. cit.*, p. p. 117.

[143] Cf. W. van der Molen, *op. cit.*, p. 127; G. Moignet, *op. cit.*, p. 485-487. Spre deosebire de română, unde construcţia cu indicativul a fost total înlocuită de construcţia cu conjunctivul, în franceză, în special în vorbirea populară, se mai foloseşte şi ***sans que* + indicativul** (cf. W. van der Molen, *op. cit.*, p. 127).

Scanned with OKEN Scanner

meglenoromân: arom. „io ma g'ini mort voi s-h'iu *dikut s*-mi *tornu* foro muşata-locluj" (Papahagi, BA, p. 139) etc.

4.10.2.1. Care este vechimea acestei întrebuinţări a conjunctivului în limba română ?

Mioara Avram (*op. cit.*, p. 129), încercând să stabilească vechimea locuţiunii *decât să*, care introduce comparativele cu conjunctivul, arată că cea mai veche atestare a construcţiei datează din secolul al XVII-lea, când ea apare la Varlaam.

Se pare însă că această locuţiune este mai veche cu aproape un secol, căci ea este întâlnită şi în textele din secolul al XVI-lea: „Mai bine-ţi iaste ciung în viiaţă să întri *decît* doao mîni avînd *să întri* în matcă în focul nestins" (CT, 89^{v}, 90^{r}), „Mai bine-ţi iaste să intri în viiaţă şchiop *decît* doao picioare avînd aruncat *să fii* în matcă în focul nestins" (CT, 90^{r}). Apariţia conjunctivului în aceste structuri este rezultatul înlocuirii infinitivului prin conjunctiv: locuţiunea *decât să* s-a format pe baza locuţiunii prepoziţionale mai vechi *decât a*, foarte frecventă în textele din secolul al XVI-lea: „Mai lesne e cămilei pren lăuntrul urechile acului a trece, *decît* bogatul în împărăţia lu Dumnezeu *să între*" (CT, 161^{v}), dar „ ... cu mult mai bine ne era a sluji lor, *decît a muri* în pustie" (PO, p. 225/6) (pentru alte exemple, vezi C. Frâncu, în *op. cit.*, p. 167).

În ceea ce priveşte raportul dintre construcţiile *decât să* + conjunctivul şi *decât a* + infinitivul se pare că încă din secolul al XVI-lea există o serie de mici deosebiri teritoriale: construcţia cu infinitivul era mai frecventă decât cea cu conjunctivul în textele care reprezentau graiurile nordice şi bănăţean-hunedorene, mai conservatoare în general, pe când construcţia cu conjunctivul era mai frecventă decât cea cu infinitivul în textele care reprezentau graiurile sudice, mai inovatoare. De pildă, în CV, text care reprezintă graiurile nordice, apar numai construcţii cu *decât a* + infinitivul, în schimb la Coresi sunt mai frecvente construcţiile cu *decât să* + conjunctivul (în CT apar 7 comparative cu *decât să* şi numai două complemente comparative exprimate prin infinitivul cu *decât a*, în CC[2] apar 9 construcţii cu conjunctivul şi numai 3 cu infinitivul). În PO, text provenind din zona Banat-Hunedoara, care ţine prin unele particularităţi mai mult de graiurile nordice decât de cele sudice, nu apar construcţii cu conjunctivul (*decât să* + conjunctivul), ci numai construcţii cu infinitivul. Aceste fapte arată că în secolul al XVI-lea înlocuirea infinitivului prin conjunctiv se desfăşura mai cu amploare în graiurile sudice decât în cele nordice (vezi Capitolul al III-lea, 3.4).

În secolul al XVII-lea, numărul modalelor comparative cu *decât să* + conjunctivul creşte foarte mult, ca urmare a procesului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv. Acum, construcţia *decât a* + infinitivul devine foarte rară în toate textele, indiferent de regiunea din care provin. În *Cazania* lui Varlaam apar 6 construcţii cu conjunctivul şi numai două cu infinitivul-complement comparativ. În PM şi IL numărul construcţiilor cu conjunctivul este de patru ori mai mare decât cel al construcţiilor cu infinitivul. Cam aceeaşi proporţie există în documentele particulare din DR, SB, SI, IM.

În acelaşi timp se poate remarca, pe lângă înlocuirea infinitivului cu *decât a* cu conjunctivul cu *decât să*, o altă tendinţă, destul de accentuată în unele texte bisericeşti: substituirea infinitivului nu prin conjunctiv, ci prin gerunziu sau indicativ: CV: „Mai buînru e amu biînre făcînd, iaste voia lui d-ds(e)u a chinui, *decîtu* reu *a face*" (CV, 155); NT (1648): „că mai bine ieaste, de va fi voia lui dumnezău, a păţi rău, *decît* rău *făcînd*" (în CV, p. 157), BB (1688): „Mai bine e cei de fac bine, de va vrea voia lui Dumnezău, *decît* cei ce *fac* rău" (în CV, p. 157). După cum se observă din aceste exemple, construcţia din *CV* este mai clară decât cea din *NT* şi *BB*, cu toate că, dată fiind diferenţa de timp între ele şi diferenţa de calitate a traducerii, ne-am aştepta ca expresia să fie mai clară în ultimele două texte.

În cursul secolului al XVIII-lea, construcţia ***decât să* + conjunctivul** concurează şi

Scanned with OKEN Scanner

mai mult construcţia ***decât a*** + **infinitivul**. Aceasta din urmă apare numai sporadic în unele texte. De pildă, în cronica lui Neculce, cronică care reflectă mai bine ca alte texte limba vorbită a epocii, am înregistrat numai construcţii cu conjunctivul: „mai bine să-şi facă moarte cu mînule sale *decît să încape* în mînule păgînilor rob“ (N, p. 45) etc. Aceeaşi situaţie este în cărţile populare din secolul al XVIII-lea. Astfel, în *Alexandria*, Braşov, 1794, am întâlnit numai construcţia ***decât să*** + **conjunctivul** şi nu şi construcţia ***decât a*** + **infinitivul**: „Mai bine să întru în pămînt de viu *decît să fac* aşa“ (Al, p. 88). Construcţia cu conjunctivul apare chiar în cărţile populare, reprezentând zonele nordice (Bistriţa-Năsăud), în care, se ştie, construcţiile cu infinitivul au rămas puternice până astăzi: “Fătul meu, mai bine să zacă omul o boală grea, *decât să lăcuiască* cu muiarea sa” (1708, Bundacul Românesc (Bistriţa-Năsăud), *Archirie şi Amadan*, ms. 577 din BAR, f. 62); “Mai bine să-i paie rău că te-ai dus, *decât să-ţ caute rău* că şezi” (id., 63^{v}) etc. Construcţia cu conjunctivul este aproape singura folosită şi în documentele particulare din acea epocă „mai bine să se aşeză ei în de ei, *decît să margă* la giudecată“ (1742, Moldova, DRA, II, p. 251); „*decît* alţi străini *să se hrănească* pă moşie, mai bine ei“ (1790, Muntenia, DRA, I, p. 767) etc.

În ceea ce priveşte valoarea conjunctivului din comparativele cu *decât să*, este evident că ea este cea de posibilitate: acţiunea reală din regentă este pusă faţă în faţă cu o acţiune posibilă din subordonată, care este însă respinsă. Propoziţia comparativă arată în acest caz acţiunea care nu trebuie săvârşită sau pe care protagonistul procesului enunţării (locutorul) nu o doreşte realizată şi în locul căreia „se preferă realizarea acţiunii din regentă“[144].

În secolul al XVIII-lea a existat şi o **tendinţă de actualizare** a acţiunii respinse din comparativă, de trecere din zona posibilului în zona **probabilului** şi a **certului**[145]. Numai în felul acesta se poate explica apariţia în secolul al XVIII-lea a modalei cu *decât* + viitorul indicativ, care începe să concureze construcţia *decât să* + conjunctivul: „ci au zis: *decît va lua* blestemul ţării, mai bine se va lipsi din domnie“ (R. Popescu, *Cronica Ţării Româneşti*, Ploieşti, 1943, p. 103; apud Mioara Avram, *op. cit.*, p. 129). Construcţia rămâne însă rară în secolul al XVIII-lea. Am mai întâlnit-o în cărţile populare de pe la sfârşitul secolului: „*decît va merge el* înainte să mă pîrască, mai bine să merg eu să-l grăiesc de rău“ (*Esopia*, Braşov, 1795, f. 4^{v}).

Construcţia ***decât*** + **viitorul indicativ** nu s-a impus în limba română, nici în limba literară şi nici în limba populară. Ea mai este atestată sporadic în prima jumătate a secolului al XIX-lea. după care dispare: „*decât vom discuta* şi *argumenta* despre sisteme negăioase, care ostenesc pe dascăli şi pe ucenici, ne închipuim mai bine că românii nu ştiu nici latineşte, nici franţuzeşte, nici italieneşte“ (RSA, p. 150; ap. M. Avram, *op. cit.*, p. 130).

O inovaţie sporadică, apărută în secolul al XVIII-lea şi dispărută pe la începutul secolului al XIX-lea a fost construcţia *decât* + perfectul compus indicativ: „Mai bine m-ar fi apucat smîrcul, adecă sorbul mării, ce iaste la Africa, să mă fie înghiţit în pîntecele său, *decît am căzut* (= decât *să fi căzut*) în mînele voastre“ (Esopia, Braşov, 1795, f. 27^{v}). Folosirea perfectului indicativ în locul perfectului conjunctiv aduce cu sine o actualizare a acţiunii din comparativă, fapt care este ilogic.

Un alt concurent al conjunctivului cu *decât să* este condiţional-optativul cu *decât*. Construcţia *decât* + condiţional-optativul nu apare în limba din secolele al XVI-lea-al XVIII-lea, ci numai în limba modernă, în unele graiuri populare, iar în limba literară la Sadoveanu: „*Decât ne-am ruga* pentru tine, mai bine pentru noi ne-am ruga“ (M. Sadoveanu, *Opere*, vol. XV, Bucureşti, 1958, p. 504) etc.

---

[144] Cf. Mioara Avram, *op. cit.*, p. 129.

[145] Pentru distincţia între categoriile de **posibil**, **probabil** şi **cert**, vezi *Capitolul I* (1.21.).

Scanned with OKEN Scanner

O discuţie specială comportă comparativele-opoziţionale introduse prin *în loc să*. Această locuţiune conjuncţională poate să introducă atât o opoziţională propriu-zisă, cât şi o modală-comparativă cu nuanţă opoziţională (devenind atunci echivalentă cu *decât să*). După Mioara Avram (*op. cit.*, p. 217) şi după autorii *Gramaticii* Academiei (ediţia a II-a, vol. II, Bucureşti, 1963, p. 335), deosebirea între cele două valori ale lui *în loc să* ar fi următoarea: „când este opoziţională, prin locuţiunea *în loc să* se exprimă faptul care ar trebui realizat, pe când într-o propoziţie comparativă aceeaşi locuţiunea exprimă faptul care n-ar trebui realizat sau pe care vorbitorul nu-l doreşte realizat; lui *în loc să* comparativ îi corespunde de altfel în regentă ideea de „mai bine" (*mai bine, mai degrabă* exprimată sau subînţeleasă" (Mioara Avram, *op. cit.*, p. 217).

4.10.2. De când datează în limba română comparativa cu *în loc să* ? Urmărind diacronic această comparativă, Mioara Avram arată că *în loc să* cu valoare comparativă nu este mai veche de secolul al XIX-lea şi dă ca primă atestare un exemplu din Grigore Alexandrescu[146]: „Aşa *în loc să critici* greşalele streine, *în loc să rîzi* de alţii, mai bine rîzi de tine" (Gr. Alexandrescu, *Opere complete*, Bucureşti, 1940, p. 142; ap. Mioara Avram, *op. cit.*, p. 216-217).

Se pare însă că această locuţiune este puţin mai veche. Ea nu apare în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, dar se întâlneşte pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea: „Tu singură cauţi moartea ta şi, *în loc să faci* bine altora, vei cădea tu în ticăloşia lor" (ms. 2587 din BAR (*Halima* prelucrată de călugărul Rafail în 1783, f. 8). Crearea comparativei-opoziţionale cu *în loc să* + conjunctivul se bazează pe existenţa anterioară a construcţiei cu infinitivul (*în loc (de) a* + infinitivul): „*în loc de a*-l *certa* şi *a*-l *înfrunta* ca pre un om făr-de socoteală, nouă ne pare bine să rîdem" (A. Ivireanu, P, p. 95) etc.

În secolul al XIX-lea, comparativa-opoziţională cu *în loc să* + conjunctivul se extinde foarte mult, atât în limba scrisă, cât şi în cea vorbită: „Şi în loc să-mi plimbaţi prin Iaşi un personagiu de al lui Balzac, daţi mai bine eroului vostru o giubea largă" (A. Russo, SA, p. 25) etc. Este posibil ca la extinderea frecvenţei construcţiei cu *în loc să* în limba scrisă din prima jumătate a secolului al XIX-lea să fi contribuit, prin traduceri, şi locuţiunea franceză *au lieu que*.

4.11. Dacă în modale comparative (cu nuanţă opoziţională) locuţiunea *în loc să* apare abia pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, în opoziţionale propriu-zise ea este mai veche. Prima atestare a conjunctivului cu *în loc să* într-o opoziţională propriu-zisă apare în *Cronica* lui Radu Popescu: „*În loc să*-i *facă* bine pentru binele ce au avut casele lor de la dînsul, el cu acest fel de lucruri îi ajuta şi-i răsplătea" (R. Popescu, IŢR, p. 209)[147]. „O ! minune, de atîta milostivire a domnului, *în loc să*-l *mustreze*, *în loc să*-l *pedepsească*, aude dintîiaşi dată un cuvînt din gura domnului" (*Ibid.*, p. 284). Acestea sunt singurele atestări de opoziţionale propriu-zise cu conjunctivul întâlnite în textele anterioare anului 1760. După 1760, opoziţionala cu *în loc să* + conjunctivul poate fi în întâlnită şi în documentele particulare: „*în loc să* ne *de*, ce ni mai eu" (1767, Moldova, DRA, II, p. 428). Construcţia infinitivală *în loc de a*, care introduce un complement opoziţional, se menţine încă puternică în toată epoca veche: "*În loc de-a*-l *acoperi* ca pe un tată, au ieşit afară şi l-au grăit de rău" (Antim Ivireanu, *Psaltire românească*, Bucureşti, 1694, p. 173); "Şi *în loc de a se bucura*, el începu a vărsa lacrămi" (INB, 314).

Apariţia opoziţionalei cu ***în loc să* + conjunctivul** limitează întrebuinţarea

[146] Vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 217.
[147] Cf. Mioara Avram, *op. cit.*, p. 216.

Scanned with OKEN Scanner

opoziționalei cu ***în loc ce* + indicativul** și a complementului opozițional exprimat prin infinitiv precedat de locuțiunea prepozițională *în loc (de) a*. Astfel, în limba din secolele al XVI-lea și al XVII-lea în opoziționale se folosea numai indicativul însoțit de locuțiunea *în loc ce*: „*În loc ce era* să se închine lui Hristos și să să mire de putearea lui și să creadză, acolea se lepădară diîns și de binele lui și-l goniră" (V, p. 176), „*În loc ce te-ai bucura*, tu plîngi" (Dosoftei, VS, p. 57). În urma concurenței dintre opoziționala mai veche cu ***în loc ce* + indicativul** (sau condițional-optativul) și opoziționala mai nouă cu ***în loc să* + conjunctivul**, iese biruitoare ultima. Ea se impune în limba literară și în limba vorbită modernă, iar cea cu indicativul (sau cu **condițional-optativul**) este înlăturată începând cu secolul al XIX-lea. În urma acestor schimbări, în opoziționale conjunctivul devine extensiv, iar indicativul **intensiv**[148] în limba modernă. În limba veche, în schimb, indicativul era **extensiv** (prin construcția ***în loc ce* + indicativul**), iar conjunctivul era **intensiv**.

Construcția comparativo-opozițională *în loc să* + conjunctivul se întâlnește și în dialectele din sudul Dunării: „n *loc se ascultă* și *se fugă* di pisti glliecilu a arîului, iel-ntrebă" (T. Iliescu, *Carte de lectură macedoromână*, București, 1885, p. 6); megl. «*an loc ti să ziți* puscă, zi „miari"» (Papahagi, AAR, 1902, p. 81) etc.

Apariția construcției *în loc să* + conjunctivul în dialectele aromân, meglenoromân și dacoromân reprezintă inovații paralele și independente, apărute la o dată târzie. Concludentă în acest sens este atestarea târzie a construcției în dacoromâna veche. Dacă pentru dialectul dacoromân se poate spune că inovația nu este mai veche decât sfârșitul secolului al XVII-lea, pentru dialectele aromân și meglenoromân lipsa textelor vechi face imposibilă stabilirea cronologiei absolute a fenomenului. Se poate stabili numai o cronologie aproximativă, între despărțirea dialectelor și faza actuală a dialectelor sud-dunărene menționate.

Construcția *în loc să* + conjunctivul din română este mai răspândită decât construcțiile corespunzătoare din limbile romanice apusene. Astfel, în franceză, deși locuțiunea *au lieu que* se construiește cu conjunctivul[149], construcția cu infinitivul este mai răspândită. De asemenea, în spaniolă se folosește mai ales construcția *en vez de* + infinitivul.

4.12. Conjunctivul în propoziții finale

Ca și în latină și ca și în limbile romanice apusene, în română modul obișnuit al finalelor este conjunctivul. Faptul se explică prin natura însăși a acțiunii din finale: ea este virtuală, posibilă, presupune o direcție prospectivă, față de acțiunea din cauzale, de pildă, care presupune un „fapt", o realitate. De aceea, în cauzale apare de regulă indicativul, pe când în finale, de obicei, conjunctivul „și aceste cuvinte să ții domniia ta la tine, *să nu știe* oaminii mulți" (1521, Câmpulung, J. Argeș, DÎ, 95). Opoziția dintre cauză și scop se reduce astfel la opoziția cert – posibil (vezi Capitolul I, 1.21).

Cu toate că în ceea ce privește alegerea modului în propoziții finale româna se încadrează în mediul romanic (conjunctivul din finale fiind general în toate limbile romanice), româna prezintă o serie de trăsături, care, deși nu o izolează de celelalte limbi romanice, îi conferă o individualitate aparte. Este vorba de două caracteristici:

1) româna a extins foarte mult uzul conjunctivului în finale prin înlocuirea infinitivului prin conjunctiv. Acolo unde limbile romanice apusene folosesc și infinitivul

[148] Afirmația noastră se limitează la situația din opoziționalele propriu-zise, căci în condiționale, temporale și locale cu nuanță opozițională (numite false locale, false condiționale și false temporale) se folosește de regulă indicativul sau condițional-optativul și nu conjunctivul.
[149] Vezi E. Tănase, *op. cit.*, p. 141-142.

Scanned with OKEN Scanner

final şi conjunctivul final, româna, mai ales limba populară, foloseşte cu precădere conjunctivul final (vezi Capitolul al III-lea, 3.5.4.).

2) româna a extins, pe de altă parte, uzul indicativului şi imperativului în propoziţii finale (introduse prin conjuncţia *de*: *Du-te de mănâncă !*; *se duce de mănâncă; s-a dus de-a mâncat*); *Pasă... de vezi* (CS, IV, 28v), dar *blămu să* vedem (id., 29^{r}).

Asupra primei trăsături nu vom mai insista. Cele mai multe aspecte ale ei au fost discutate în *Capitolul al III-lea,* 3.5.4. Menţionăm numai faptul că în româna actuală infinitivul final, atât de frecvent în latina populară şi în limbile romanice apusene, se foloseşte numai în limba scrisă şi în limba vorbită a oamenilor culţi. În graiurile populare, el nu apare decât în unele regiuni izolate din nordul şi nord-vestul ţării[150].

În ceea ce priveşte cea de-a doua tendinţă, de *actualizare a scopului*, de aducere a acţiunii dintr-o *lume posibilă* în *lumea reală* a vorbitorului, prin folosirea indicativului, se poate spune, de asemenea, că ea a afectat mai mult limba populară decât limba cultă. De asemenea, ea a afectat limba veche din secolele al XVI-lea-al XVIII-lea mult mai puternic decât limba vorbită actuală...

Iată câteva date concludente pentru concurenţa între conjunctiv şi indicativ (eventual imperativ) în finale:

4.12.1. Cercetarea textelor vechi româneşti arată că finalele cu *de* + indicativul în locul celor cu conjunctivul sau în locul construcţiilor cu infinitivul-final au fost, în secolele al XVI-lea-al XVIII-lea, foarte frecvente mai ales în textele mai apropiate de limba vorbită, în documentele particulare, în cărţile populare, în cronicile lui Ureche, Neculce, R. Popescu, Anonimul brâncovenesc etc. În textele bisericeşti, în textele juridice şi în unele documente oficiale frecvenţa finalelor cu *de* + indicativul este mai mică decât cea a finalelor cu conjunctivul.

Iată câteva date statistice: în *Scrisorile de la Bistriţa* din secolul al XVI-lea (primele opt scrisori din *SB*) am întâlnit trei finale cu *de* + indicativul şi numai una cu conjunctivul: „el au trimis la Sasi *de* mi-*au cerşit*..." (SB, p. 34) etc. În primele 6 documente din *DR*, cuprinse între 1576-1600, apar patru construcţii cu *de* + indicativul şi trei cu conjunctivul. În unele documente apare finala (devenită apoi arhaică) cu, *cum să*, alături de cea cu *(ca) să*, frecventă până astăzi: "făcut-am această a mea scrisoare *ca să fie* de mare credinţă la mâna nepotu-miu Anghel din Olăneşti, *cum să să ştie*" (1593, Râmnicu Vâlcea, DL, 103); "mi-au venit soli din ţara Moscului de la împăratul, *cum să*-mi *dea* 10.000 talere de sute, *să mă bat* cu turcii" (1600, Transilvania, DÎ, 129).

În schimb, în textele bisericeşti din acea perioadă precumpănesc finalele cu conjunctivul "spre-aceasta chiemaţi fusetu, *cum se* blagoslevenie dobândiţi" (CV, 77^{v}/10), "E Alexandru măhăi cu mânra şi venre se rrăspundză" (CV, 6^{v}/5-6), dar "treměseră la elu *de*-lu rrugară" (CV5v/10-11); indicativul este înlocuit cu conjunctivul în textul corespunzător coresian: "treměseră cătr-îns *să nu-şi dea* sine întru batjocură" (CPr, 92). "şi cu sulița împunseră-l, *printru să lase* noao leage domnu nostru" (CS, XI, 97^{v}), "va lasa grindine în pânea lui... *derept să-ş aducă aminte* de beseareca" (CS, II, 10^{v}), "şi lasă noao greşalile noastre, *ca* şi noi *lăsămu* greşitiloru noştri" (CS, XV, 120^{r}). Astfel, în CC^{2} pe 50 de pagini (p. 250-300) apar 40 finale cu conjunctivul şi numai 15 cu indicativul. În CT tot pe 50 de pagini (f. 1^{r}-25^{v}) am întâlnit 25 de finale cu conjunctivul şi numai 4 cu *de* + indicativul. Finalele cu *să* şi *pentru să*, atestate din secolul al XVI-lea şi în documente se menţin puternice în secolele următoare: "Scris-am eu, Negre, fratele Nedei, *pentru să se ştie*"

[150] Infinitivul final în locul conjunctivului a fost înregistrat nu de mult de A. Turculeţ şi G. Istrate, *Cercetări dialectale în judeţul Bistriţa-Năsăud*, în „Fonetică şi dialectologie", vol. VII, p. 204, în unele localităţi din nordul ţării: *„să duc a col'inda"* (*ibid.*, p. 204) etc.

Scanned with OKEN Scanner

(1595-1625, Ilfov, DÎ, p. 107); "carele s-au lepădat de leagea sa... *pentru să înşale* o muiare" (1593, DÎ, p. 181) etc.

În secolele următoare, asistăm la o scădere progresivă a frecvenţei construcţiilor cu *de* + indicativul şi la creştere, iarăşi progresivă, a finalelor cu conjunctivul atât în documentele particulare, inscripţii şi însemnări din biserici şi de pe cărţi şi manuscrise, cât şi în textele bisericeşti, juridice, cronici, cărţi populare etc. De pildă, dacă în cronica lui Ureche pe 50 de pagini (p. 100-149) am întâlnit 31 de finale cu indicativul şi 32 cu conjunctivul, în cronica lui Neculce, scrisă cu aproape un secol mai târziu, apar, tot pe 50 de pagini (N^1, p. 300-349), 30 de finale cu conjunctivul şi numai 18 cu indicativul. Aceeaşi preferinţă pentru conjunctiv în propoziţiile finale există şi la cronicarii munteni. La R. Greceanu pe 50 de pagini (p. 10-50, 250-260) am găsit 31 finale cu conjunctivul şi 25 cu indicativul, iar la Anonimul brâncovenesc (p. 280-330) apar 39 finale cu conjunctivul şi 19 cu indicativul[151].

Cea mai mică frecvenţă a indicativului final şi cea mai mare frecvenţă a conjunctivului final se înregistrează în textele juridice din secolul al XVII-lea. Astfel, în *PM* şi *IL* (ediţia Longinescu) pe 20 de pagini am întâlnit 12 finale cu conjunctivul şi numai o singură finală cu indicativul.

Dacă în documentele particulare din secolul al XVI-lea numărul finalelor cu *de* + indicativul este mai mare decât cel al finalelor cu conjunctivul (vezi Capitolul al III-lea, 3.5.4.), în documentele particulare din secolul al XVIII-lea asistăm la o situaţie opusă: conjunctivul este mult mai frecvent decât indicativul cu *de* în finale. Astfel, în 10 documente munteneşti din *DRA, I* (documentele cu nr. 554, 555, 559, 563, 573, 574, 577, 578, 579) am întâlnit 6 finale cu conjunctivul şi numai 2 cu indicativul. Aceeaşi situaţie există şi în documentele moldoveneşti. În documentele din *SI*, vol. VI (p. 4-66, 183-207, 240-242), toate din secolul al XVIII-lea, apar 20 de finale cu conjunctivul şi numai 4 cu *de* + indicativul.

În secolul al XIX-lea, tendinţa de limitare a finalelor cu *de* + indicativul şi de extindere a finalelor cu conjunctivul se accentuează. Acum indicativul este înlocuit, în special în limba scrisă, total prin conjunctiv în enunţuri cu verbul regent la trecut (*Mersesem de mâncasem* > *Mersesem să mănânc*; *Am mers de am mâncat* > *Am mers să mănânc*). El rămâne încă puternic în cazul când verbul regent este la prezent sau la viitor (*El merge de mănâncă*). De asemenea, rămâne puternic imperativul în finale de tipul *Du-te de mănâncă*.

În limba actuală, finalele cu imperativul şi cu indicativul se mai întâlnesc în special în limba populară: „Păpărúgă, rúgă / Ia ieş *dă* ne *udăi !*“ (Em. Petrovici, *Texte dialectale*, p. 48), „Punem afără *di sâ zvîntâ*“ (*ibid.*, p. 219) etc. Conjunctivul final este însă mult mai frecvent în limba populară actuală decât indicativul cu *de*: „punim şî zăr *ca să facim mai mult*“ (*ibid.*, 219). Cercetând frecvenţa conjunctivului şi indicativului cu *de* în finale pe baza *Textelor dialectale* culese de Em. Petrovici am constatat că frecvenţa conjunctivului este de 4-5 ori mai mare decât cea a indicativului cu *de*. De pildă, în punctul 605 la acelaşi anchetat (Vasilica Zugravu) apar cinci finale cu conjunctivul şi o singură finală cu indicativul. În punctul 728, în textele culese din gura Mariţei C. Briceagu apar 8 finale cu conjunctivul şi 3 cu indicativul. În cele mai multe texte dialectale apar numai finale cu conjunctivul (vezi Em. Petrovici, *Texte dialectale*..., p. 142 şi urm.)[152].

---

[151] Pentru cronicarii munteni am folosit ediţia Gregorian M., *Cronicari munteni*, vol. I-II, Bucureşti, 1961.

[152] Finalele cu ***de* + indicativul** în locul finalelor cu conjunctivul apar şi în dialectele din sudul Dunării: megl. „leagă calili *di pasc* în verâ” (Pericle Papahagi, AAR, 1902-1903, p. 106), dar „nu-ţi dă *să bei*” (*ibid.*, p. 62). În dialectul aromân construcţia ***de* + indicativul** sau **imperativul** este mai rară decât în dialectele dacoromân şî meglenoromân. Consultând textele din Pericle Papahagi, *Basme aromâne*, Bucureşti, 1905, am întâlnit numai finale cu conjunctivul şi cu ***de* + imperativul**: „Na ! lîna aistă s-ti duţi *s*-u *lai*” (p. 21); „L'a tucinl'i aeşti şi du-ti *di* l'*bagă* în loc” (*ibid.*, p. 19) etc.

Scanned with OKEN Scanner

Faptele prezentate mai sus arată că, pe măsură ce ne apropiem de limba actuală, conjunctivul îşi extinde în finale întrebuinţarea, concurând, pe de o parte, infinitivul, pe de alta, indicativul cu *de*, mod care într-o fază mai veche a limbii era foarte răspândit în acest tip de propoziţie. Ţinând seama de frecvenţa deosebită a indicativului cu *de* în limba veche putem spune că în limba din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea predomina tendinţa de actualizare a scopului.

Această tendinţă se observă şi prin existenţa în limba veche a unei alte construcţii cu indicativul sau cu condiţionalul: *că doar(ă)* + indicativul (sau condiţionalul). Finala cu *că doar(ă)* + indicativul (sau condiţional-optativul) apare în texte pe la sfârşitul secolului al XVII-lea: „O surpă gios *că doară ar vedea*" (Dosoftei, VS, p. 93); „Ci să lăsăm năravurile cele rele şi obiceele cele necuvioase, *ca doară s-ar milostivi* Dumnezeu asupra noastră" (Ivireanu, AP, p. 97) "Să te păzeşti de dracul că tot stă lângă tine, *doară are* întoarce omul să caute spre el" (1693, Braşov, ms. 1436, BAR, *Fiziologul*, f. 47[r]). Construcţia este relativ rară în limba veche. În limba vorbită modernă şi la unii scriitori (Sadoveanu, Galaction, Agârbiceanu, Arghezi) apare în locul conjunctivului construcţia *doar-doar* + viitorul indicativ: „Părinte Dănilă, să spui aşa, cum am aşteptat degeaba, *doar-doar a înţelege* slujbaşii" (M. Sadoveanu, *Opere*, vol. X, p. 55); „Socotiră că este mai isteţ să-şi piardă urma în codri, *doar-doar vor izbuti* să scape" (Gala Galaction, Opere, I, p. 280) etc. Aceste finale cu viitorul indicativ sunt însă mult mai rare decât cele cu conjunctivul. Ele însă au supravieţuit concurenţei conjunctivului, datorită şi faptului că prezenţa adverbului *doar* aduce în expresie ideea de îndoială, de posibilitate, idee ce concordă cu semnificaţia conjunctivului. Prin folosirea îmbinării *doar-doar* + viitorul indicativ, cantitatea de probabil care există în viitorul indicativ este micşorată, semnificaţia îmbinării apropiindu-se mai mult de zona posibilului decât de cea a certitudinii. De fapt, opoziţia între finalele cu conjunctivul (*Merge să vadă*), finalele cu *doar-doar* + viitorul indicativ şi finalele cu *de* + indicativul se reduce la opoziţia posibil ~ probabil ~ cert. Schematic, această opoziţie poate fi redată în felul următor:

Posibil	Probabil	Cert
Merge să vadă	*Merge doar-doar va vedea*[153]	*Merge de vede*
Conjunctivul	*Doar-doar* + viitorul indicativ (condiţional)	*De* + indicativ

Ca şi în alte cazuri (vezi Capitolul al II-lea, 2.0.), viitorul indicativ este o punte de legătură între indicativ şi conjunctiv, între cert şi posibil. De fapt, legătura între viitorul indicativ şi conjunctiv este vizibilă în latină şi în limbile romanice apusene. În latină, viitorul I indicativ este un vechi conjunctiv, iar viitorul II şi perfectul conjunctivului nu se disting decât la persoana I singular. În română, legătura între conjunctiv şi viitor indicativ este vizibilă atât în dialectul dacoromân (în care există un viitor care include forme de conjunctiv *am să cânt*), cât şi în dialectele din sudul Dunării (în dialectul meglenoromân conjunctivul a preluat întrebuinţările viitorului, iar în dialectul istroromân „restrictivul viitor" şi indicativul prezent au preluat întrebuinţările conjunctivului înlocuindu-i şi formele. Pe plan funcţional, concurenţa conjunctiv-viitor indicativ este mare şi în alte structuri sintactice atât în română[154], cât şi în limbile romanice apusene[155].

[153] În locul viitorului I se poate folosi şi condiţionalul prezent (*Merge doar-doar ar vedea...*) care din punctul de vedere al semnificaţiei este un „viitor ipotetic", un viitor mai apropiat de zona **posibilului** decât viitorul indicativ (Vezi *Capitolul al II-lea*, 2.3).

[154] Vezi 4.10, mai sus.

[155] Vezi E. Tănase, *op. cit.*, p. 128, 286-287; G. Moignet, *op. cit.*, p. 455 şi urm.; W. van der Molen,

Scanned with OKEN Scanner

O construcţie finală interesantă, atestată încă din secolul al XVI-lea, este cea cu repetarea conjuncţiei *să*: *să nu cumva să*: "Iar banii de lafă să vie la noi... *să nu cumva să aibă* sminteală creştinătatea" (1600, Transilvania, DÎ, 131; *ibid.*, 133).

4.12.2. Unele fenomene care au avut loc în istoria limbii române în ceea ce priveşte întrebuinţarea modurilor în propoziţiile finale îşi găsesc analogii în celelalte limbi romanice. Astfel, unele limbi romanice foloseau într-o fază mai veche a lor indicativul în locul conjunctivului[156]. Limitarea întrebuinţării indicativului şi extinderea întrebuinţării conjunctivului reprezintă inovaţii paralele şi independente în fiecare limba romanică. De pildă, ca şi româna din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, franceza veche folosea în finale atât subjonctivul cât şi indicativul (în special viitorul[157]). Începând cu secolul al XVII-lea se observă în franceză o puternică tendinţă de înlocuire a indicativului din finale prin conjunctiv sau prin construcţii infinitivale[158]. Această tendinţă a dus la înlocuirea totală a indicativului din aceste propoziţii în franceza modernă literară[159]. În franceza vorbită însă, indicativul poate să mai apară, ca şi în română, în locul subjonctivului în propoziţii finale[160]. Cu toate acestea, în timp ce în limba română vorbită finalele cu indicativul, deşi mai rare decât cele cu conjunctivul, sunt obişnuite, în franceza vorbită ele sunt extrem de rare[161]. Situaţii asemănătoare există şi în limbile spaniolă şi italiană, limbi care au generalizat în limba literară uzul conjunctivului în finale. Aceste limbi folosesc, în schimb, mult mai frecvent decât româna construcţiile infinitivale (sp. *para* + infinitiv; it. *per (al fine di, allo scopo di)* + infinitiv)[162].

În concluzie, româna se caracterizează în ceea ce priveşte modul din propoziţiile finale prin două trăsături caracteristice:

1) Frecvenţa deosebită a conjunctivului ca urmare a procesului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv. Întrebuinţarea infinitivului final se limitează în română la limba literară şi la câteva arii laterale ale dialectului dacoromân, în timp ce în limbile romanice apusene ea este foarte largă, cuprinzând atât aspectul literar cât şi aspectul dialectal[163].

2) Menţinerea până astăzi, mai ales în vorbirea populară, a finalelor cu indicativul (sau cu condiţional-optativul şi imperativul). În limbile romanice apusene, modul indicativ, folosit într-o fază mai veche în finale alături de conjunctiv, se mai menţine sporadic în unele limbi şi este total înlocuit prin conjunctiv sau prin construcţii infinitivale în alte limbi.

---

op. cit., p. 131.

[156] Vezi G. Moignet, *op. cit.*, p. 455 şi urm.; E. Tănase, *op. cit.*, p. 128; A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 96 şi urm.

[157] Cf. E. Tănase, *op. cit.*, p. 128; G. Moignet, *op. cit.*, p. 455.

[158] Cf. E. Tănase, *op. cit.*, p. 128; W. der Molen, *op. cit.*, p. 131.

[159] Cf. W. van der Molen, *op. cit.*, p. 131; E. Tănase, *op. cit.*, p. 128.

[160] Cf. W. van der Molen, *op. cit.*, p. 131.

[161] W. van der Molen (*op. cit.*, p. 131) citează numai un singur exemplu: „Faut fermet vôtre porte, pour qu'on vous *prend* pas autre chose" din limba franceză vorbită.

[162] Cf. Iorgu Iordan, C. Duhăneanu, *op. cit.*, p. 193; S. Battaglia, V. Pernicone, *op. cit.*, p. 533-544.

[163] În latina populară se manifestă tendinţa de a extinde uzul infinitivului final prin limitarea întrebuinţării conjunctivului (cf. P. Perrochat, *op. cit.*, p. 182). Infinitivul final este puternic şi în faza primitivă a limbii române (vezi *Capitolul al III-lea*, 3.5.4.). Unele limbi romanice (franceza, italiana) au extins infinitivul final în detrimentul conjunctivului (vezi pentru aceasta W. van der Molen, *op. cit.*, p. 114).

Scanned with OKEN Scanner

4.13. Conjunctivul în propoziţii consecutive

În latina clasică în consecutive se folosea numai conjunctivul, indiferent de faptul dacă acţiunea-consecinţă era prezentată ca reală sau ca ireală, posibilă, eventuală[164]. Limbile romanice, inclusiv româna, se deosebesc de latină prin aceea că folosesc în consecutive atât conjunctivul (când acţiunea este prezentată ca posibilă), cât şi indicativul (când acţiunea este reală) şi condiţional-optativul (când acţiunea este ireală, este dorită sau condiţionată).

Este posibil ca restrângerea întrebuinţării conjunctivului să fi început încă din latina populară. De fapt, în latina populară, a fost semnalată de cercetători[165] o tendinţă de extindere a uzului indicativului şi de limitare a întrebuinţării conjunctivului în consecutive.

4.13.1. Situaţia din româna veche întăreşte ideea că într-o perioadă mai veche, cuprinsă între latina populară şi româna din secolul al XVI-lea, indicativul era modul cel mai obişnuit în consecutive şi că dezvoltarea conjunctivului în acest tip de propoziţii este un fenomen mai nou în română. Astfel, în textele din secolul al XVI-lea, marea majoritate a consecutivelor are ca nucleu un verb la modul indicativ sau condiţional-optativ. Consecutivele cu conjunctivul, toate cu nuanţă finală, sunt destul de rare „scris-am aşa, *cum* şi popa *să ştie*" (Coresi, *Molitvenic*, Prefaţă, 250^{r}, în TR: 559). De pildă, în 50 de pagini din *CT* (f. 1^{r}-25^{v}) am înregistrat o singură consecutivă cu conjunctivul, dar 18 cu indicativul. În *LC* apar trei consecutive cu conjunctivul, dar 23 cu indicativul. În schimb, în *PO*, în primele 100 de pagini am întâlnit un număr mai mare de consecutive cu conjunctivul: 23, în comparaţie cu 35 cu indicativul. În documentele particulare din secolul al XVI-lea (din *SB, DÎ* şi *DR*) nu am întâlnit consecutive cu conjunctivul (cele două exemple întâlnite sunt neclare, propoziţiile fiind mai degrabă finale decât consecutive sau mai bine zis finale cu nuanţă consecutivă): „eu aşi pohti de la împăratul şi de la ţară, cum în ţara ungurească să-mi dea olate, *cât să aib* venit întru an o sută de mie de talere" (1600, Transilvania, DÎ, p. 131); "să-mi dea în ţara ungurească olate, *cât să aib* venit într-un an o sută de mie de talere" (1600, Transilvania, DÎ, p. 133).

În ceea ce priveşte antecedentele cu care conjunctivul din consecutive intră în relaţie homonexă în secolul al XVI-lea, acestea sunt: *cum să, cât să, ca să*[166]. Iată câteva exemple: „Şi acel pământ nu era lor destul *cum* într-una *să poată* lăcui" (PO, p. 45), „Că lucrătoriul nu seamănă atîta grîu *cît să fie* lui destul să-i ajungă, ce atîta *ca* şi mulţi *să hrănească*" (CC^{2}, p. 341), „nu iaste în noi atare tărime *cum să le stăm în alean*" (*Fragmentul Todorescu*, în TR, p. 363). Cea mai mare frecvenţă din aceste elemente de relaţie o are *cum să*, fiind urmată în ordine descrescătoare de *cât să* şi de *ca să*[167]; "Nu este în noi atare tărime, *cum să le stăm* de alean" (*Fragmentul Todorescu* (FT,4r), "Că lucrătoriul nu seamănă atât grâu, *cât să fie* lui destul să-i ajungă, ce atâta *ca* şi alţi mulţi *să hrănească*" (CC^{2}, 388).

În secolul al XVII-lea, se menţin aceleaşi elemente de relaţie, însă se schimbă frecvenţa lor. Consecutivele cu *cât să* ajung pe primul loc, urmate de cele cu *ca să*, iar pe ultimul loc trecând cele cu cea mai mare frecvenţă în secolul al XVI-lea, *cum să*: „Deci aşa

---

[164] A. Ernout (în nota nr. 2 de la p. 370 a lucrării lui O. Riemann, *Syntaxe latine*, ed. VII, Paris, 1935) explică subjonctivul din consecutivele care exprimă un fapt real ca datorându-se unei „*confuzii care s-a stabilit în latină între finale, unde conjunctivul este normal, şi consecutive*".

[165] Cf. ILR, I, p. 354. Prima atestare a unei consecutive cu indicativul apare într-o inscripţie din secolul al II-lea e.n. (*ibid.*, p. 354). G. Moignet, *op. cit.*, p. 251, arată că în textele latineşti târzii şi mai ales în traducerile din greacă apare şi construcţia cu ***ut* consecutiv + infinitivul**.

[166] Vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 143; C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare. Epoca veche*, coordonator I. Gheţie, Bucureşti, 1997, p. 168, 367.

[167] În *PO* apare consecutiva cu ***decât să* + conjunctivul**: „Şi zise Cain către Domnul: mai mare fărădelegea ta *decît să*-mi *fie* mie iertat" (PO, p. 23). Acest tip de consecutivă nu mai apare în alte texte.

Scanned with OKEN Scanner

să ne grijim aice pre lume *cât să nu piardem* cele cereşti pentru cele pementeşti" (V, p. 290) etc.

Şi în secolul al XVII-lea consecutivele cu indicativul sunt mult mai frecvente decât cele cu conjunctivul. De pildă, urmărind în *Cazania* lui Varlaam frecvenţa consecutivelor cu *cât să* + conjunctivul în raport cu cea a consecutivelor reale cu *cât* + indicativul am înregistrat 19 exemple cu indicativul şi numai două cu conjunctivul.

Un fapt deosebit de important în istoria consecutivelor cu conjunctivul este apariţia la sfârşitul secolului al XVII-lea a construcţiei *încât să* + conjunctivul, construcţie care se răspândeşte la început greu, fiind rar atestată în secolul al XVIII-lea, dar care devine începând cu secolul al XIX-lea cea mai frecventă construcţie în consecutivele-finale.

Prima atestare am întâlnit-o în *Predoslovia* la *Viaţa lui C. Brîncoveanu*, scrisă de R. Greceanu[168]: „Aceste vîrtuţi le ai pe toate măria-ta pe deplin, căci ele izvorăsc din înţelepciunea şi multa bunătate a înălţimei-tale şi precum apa potoleşte focul, tot aşa îţi poţi potoli măria-ta, oricînd voieşti, oricît de mare mînie a sufletului, *încît să nu te vezi* nevoit a o lăsa să izbucnească de la sine" (*Cronicari munteni*, ediţie îngrijită de L. Onu, Bucureşti, 1970, p. 106). În aceeaşi „predoslovie" apar şi două consecutive cu *încât* + indicativul. De exemplu: „m-ai încălzit *încît nu poci* să-mi arăt mai bine recunoştinţa" (*ibid.*, p. 105).

Aceste exemple demonstrează că pe la sfârşitul secolului al XVII-lea era în uz construcţia *încât* şi că ea putea să fie folosită atât în consecutive reale (*încât* + indicativul), cât şi în consecutive finale (*încât să* + conjunctivul).

Prin aceasta fixăm o nouă cronologie faţă de cea stabilită de Mioara Avram (*op. cit.*, p. 146), care crede că propoziţiile consecutive cu *încât* apar abia spre sfârşitul secolului al XVIII-lea.

La Radu Popescu apare o construcţie neobişnuită, neîntâlnită de noi în alte texte: este vorba de construcţia *până încât să* + conjunctivul: „de-şi vor pleca capetele de voe la porunca putearnicii împărăţii şi să se supuie hanului, bine, iar de nu, să le dea războaie ca acela *pînă încît să*-l strîngă şi *să*-i *facă* a să supune" (R. Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Rumâneşti*, Bucureşti, 1963, p. 287). Menţionăm faptul că, în afară de cronicarii munteni, consecutiva cu *încât să* + conjunctivul nu mai apare în nici un text de pe la sfârşitul secolului al XVII-lea şi din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Ea nu apare în cronica lui Neculce, în scrierile româneşti ale lui D. Cantemir şi nici în cronicile rimate din secolul al XVIII-lea[169]. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, consecutiva finală cu *încât să* + conjunctivul se mai întâlneşte în câteva documente oficiale munteneşti: „Sorocul dar, dă protimisis, să dă la cei ce sînt de faţă dă trezeci dă zile... *încît* cel ce are tin protimisis şi este de faţă... *să fie* dă tot lipsit şi jalba lui... *să nu fie* nicidăcum primită" (1775, document de la curtea lui Alexandru Ipsilanti, (în) *Pravilniceasca condică*, Bucureşti, 1957, p. 182).

Prezenţa lui *încât să* numai în textele munteneşti ne conduce spre ipoteza că propoziţia consecutivă finală cu *încât să* + conjunctivul, devenită mai târziu cea mai răspândită consecutivă finală, a apărut mai întâi în regiunile sudice şi s-a limitat mult timp (secolul al XVIII-lea în întregime) la aceste regiuni. Este posibil ca nici în regiunile sudice consecutiva cu *încât* să nu fi fost răspândită în graiuri, ci să se fi limitat numai la aspectul „literar" al limbii. Ca dovadă pentru această ipoteză putem aduce faptul că propoziţia cu *încât* nu apare atestată în nici un document mai mărunt, sau în inscripţii şi însemnări din biserici. De asemenea, o altă dovadă ar fi absenţa conjuncţiei consecutive *încât* în graiurile

[168] Această *Predoslovie* a fost scrisă în anul 1699 (cf. L. Onu, *Cronicari munteni*, Bucureşti, 1970, p. 16).

[169] Pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea cele mai răspândite consecutive finale erau cele cu ***cât să* + conjunctivul** şi ***ca să* + conjunctivul**: „Nici un lucru nu va fi atîta de silnic *cît să* mai *pleci* a doua oară" (1786, *Istorie etheopicească*, ms. 57, BAR, f. 21) etc.

Scanned with OKEN Scanner

populare actuale (în *Textele dialectale* culese de Emil Petrovici şi în cele trei volume de *Antologie de proză populară epică* alcătuite de Ov. Bîrlea, Bucureşti, 1966, nu apar consecutive cu *încât*). Este posibil ca prezenţa consecutivelor cu *încât* în unele culegeri mai vechi de texte populare (culegerile lui Ispirescu, Sbiera, Reteganul) să se datorească culegătorului sau editorului[170].

În vorbirea populară apar numai consecutive finale cu *cât să* + conjunctivul, *aşa încât să* + conjunctivul şi consecutive reale cu *de* şi *că*: „Şi-o strîsĕm cu o şfară, *cît* mîzca aheia *să n-aibă* răsuflătóre" (Emil Petrovici, *Texte dialectale*, p. 124), „Ş-atuşa vinę încălḑît, aşa încît să poţ ţíńá mîna" (*ibid.*, p. 28) etc.

Nici în dialectele aromân şi meglenoromân nu există consecutiva cu *încât să* + conjunctivul. În aceste dialecte apar, ca şi în graiurile dacoromâne, consecutivele cu *cum-s* + conjunctivul; *s-* + conjunctivul: arom. „Ma părinţîl' şi fraţl'i nu vrură s-u da, că mutreà s-l'-află un ğone aleptu, *cum s-no-aibă* altu sum soare" (Pericle Papahagi, *Basme aromâne*, Bucureşti, 1905, p. 484); megl. „Nu im soari *să vedem* urdina" (Pericle Papahagi, AAR, 1902, p. 83) etc.

Cu toate că propoziţia consecutivă cu *încât să* + conjunctivul nu avea nici o susţinere în limba populară, ea se răspândeşte foarte uşor în limba literară din secolul al XIX-lea, ajungând ca până pe la 1860-1870 să devină cel mai răspândit tip de consecutivă finală, după cum cea cu *încât* + indicativul devine cel mai răspândit tip literar de consecutivă reală: „De un semn în treacăt de la ea / El sufletul ţi-l leagă / *Încît să n-o* mai *poţi* uita / Viaţa întreagă" (Eminescu, *Opere*, I, p. 189) etc.

4.14. Conjunctivul în propoziţii concesive

În latina clasică, în propoziţiile concesive se folosea atât conjunctivul, cât şi indicativul, prezenţa acestor moduri fiind strâns legată de conjuncţia întrebuinţată. În latina clasică se pare că uzul conjunctivului era mai frecvent decât al indicativului. În latina târzie se observă două tendinţe în ceea ce priveşte întrebuinţarea modurilor în concesive:

1) Tendinţa de extindere a conjunctivului, folosit acum chiar cu conjuncţiile care cereau de obicei indicativul în latina clasică. De pildă, conjuncţia concesivă *quamquam*, folosită în latina clasică, numai cu indicativul, începe să se întrebuinţeze cu conjunctivul, ajungând în scurt timp până acolo încât să admită numai acest ultim mod. Unii cercetători vorbesc chiar de o extindere *nemotivată*[171] a întrebuinţării conjunctivului concesiv în latina târzie.

2) Tendinţa de folosire a indicativului chiar după conjuncţiile care cereau de obicei în latina clasică conjunctivul (*licet, cum, quamuis*)[172]. Dintre aceste tendinţe mai puternică era prima.

Care este situaţia în limbile romanice ?

4.14.1. Ca şi în latină, în limbile romanice concesivele se construiesc fie cu conjunctivul, fie cu indicativul. S-a adăugat posibilitatea de a se construi cu condiţionalul (în limbile care posedă acest mod), ca urmare a apariţiei acestui nou mod inexistent în latină. În general, alegerea modului este determinată de opoziţia *cert (real) ~ incert (ireal)*. Însă în timp ce unele limbi romanice au dezvoltat masiv uzul conjunctivului în concesive, altele i-au restrâns întrebuinţarea prin folosirea indicativului sau a condiţionalului chiar în cazurile în care ar fi necesar, conform semnificaţiei modale, un conjunctiv. În prima

[170] Iată un exemplu din Ispirescu: „Nu crez eu să fi fost el aşa de uşurel, *încît să nu fi luat* vreun semn cu care să dovedească fapta" (Ispirescu, *Legendele şi basmele românilor*, Bucureşti, 1882, p. 257).
[171] Vezi G. Moignet, *op. cit.*, p. 250.
[172] Vezi ILR, I, p. 371.

Scanned with OKEN Scanner

categorie intră italiana şi franceza literară[173], care folosesc în concesive în special conjunctivul, în a doua, româna, limbile iberice şi franceza populară[174], care întrebuinţează mult mai des indicativul (sau condiţionalul) decât conjunctivul.

În ceea ce priveşte elementele de relaţie cu care se introduc concesivele în limbile romanice, de care depinde foarte mult alegerea modului, majoritatea acestor elemente sunt formaţii pe teren propriu, căci conjuncţiile latineşti *cum, licet, quamquam, quamuis, ut, etiamsi* şi *etsi* nu s-au păstrat.

4.14.2. Pentru română, trebuie menţionată bogăţia deosebită a conjuncţiilor concesive, toate formate pe terenul limbii române din elemente moştenite din latină (*deşi, cu toate că, chiar să, să, chiar dacă*) sau împrumutate (*măcar să (că)*, în care *măcar* < ngr. *macari*; *batâr să*, în care *batâr* < mg. *bator* etc.

Dintre toate conjuncţiile şi locuţiunile conjuncţionale concesive, care admit în româna contemporană conjunctivul trebuie menţionate: *să, măcar să, chiar să, barem să, să şi, fără să*. Aceste elemente de relaţie sunt compatibile numai cu conjunctivul, dar incompatibile cu indicativul şi cu condiţional-optativul, deci ele pot fi trecute în categoria antecedenţilor *neactualizanţi*. Incompatibilitatea acestor elemente de relaţie cu indicativul şi cu condiţionalul rezidă în aceea că ele conţin conjuncţia *să*, conjuncţie devenită morfem al conjunctivului şi, prin aceasta, compatibilă numai cu conjunctivul. În schimb, conjuncţiile şi locuţiunile conjuncţionale *deşi, cu toate că, măcar că, chiar, chiar de, chiar dacă* sunt compatibile numai cu indicativul şi condiţional-optativul şi incompatibile cu conjunctivul.

4.14.3. Care este vechimea conjunctivului în concesivele din limba română ?

Cercetând textele dacoromâneşti vechi, am constatat că în limba secolul al XVI-lea şi în primele decenii ale secolului al XVII-lea apar foarte rar concesive cu conjunctivul, frecvente fiind cele numai cu indicativul şi cu condiţional-optativul. "Împreună fraţii un cu alalt 2 spiţe, *măcar şi* mai mulţi *fie* de dzeace" (*Pravila ritorului Lucaci*, 1581, 250r; cu lipsa conjuncţiei *să*; cf. şi C. Frâncu, în *Istoria limbii literare vechi. Epoca veche (1532-1780)*, coordonator I. Gheţie, Bucureşti, 1997, p. 170). "Şi pre unde va putea să nevoiască *macar să se roage* dumnielui şi prealuminatului mării craiului leşescu..." (1599, Târgovişte, DÎ, 112). Toate conjuncţiile concesive, inclusiv *măcar să, să, să şi*, care în limba modernă se construiesc numai cu conjunctivul, în limba veche apar şi cu indicativul şi cu condiţional-optativul[175]: „că *măcar să ne-am* şi *arăta* cătră oameni că sîntem buni, iară la Dumnedzeu nu ne vom putea arăta într-alt chip de cum sîntem" (V, p. 396); „ca *să eşti şi* păcătos, nu te mîhni" (CC^2, p. 5); „*măcar şi mor*, iară învăţătura va rămîne de va trăi cu nuşii" (V, p. 490) etc. Compatibilitatea de succesiune a elementelor de relaţie *măcar să, să, să şi* cu indicativul şi cu condiţional-optativul este o trăsătură a limbii vechi, absentă din limba literară modernă[176]. Ea se explică prin aceea că în perioada veche *să* mai avea semnificaţia primară de „dacă", putându-se folosi în egală măsură cu indicativul, conjunctivul şi condiţional-optativul (vezi Capitolul al III-lea, 3.2.).

O curioasă atestare a unei concesive cu conjunctivul am întâlnit-o în *Cazania* lui

---

[173] Vezi S. Battaglia, V. Pernicone, *op. cit.*, p. 559; M. Grevisse, *op. cit.*, p. 1031.

[174] Spre deosebire de franceza literară, în care verbul din concesivă este în majoritatea cazurilor la subjonctiv, chiar când este vorba de un fapt real, în franceza vorbită se manifestă tendinţa de a folosi după conjuncţiile concesive, în special, după *bien que* şi *quoique*, indicativul. W. van der Molen (*op. cit.*, p. 117-131) a arătat că, în timp ce gramaticile normative recomandă după aceste conjuncţii numai subjonctivul, franceza vorbită utilizează, în proporţie de aproximativ 60-70 % din cazuri, indicativul.

[175] O inventariere aproape exhaustivă a conjuncţiilor concesive apare la Mioara Avram, *op. cit.*, p. 154-166.

[176] Vezi C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, coordonator I. Gheţie, Bucureşti, 1997, p. 170, 369.

Scanned with OKEN Scanner

Varlaam (1643) într-o frază în care concesiva cu conjunctivul este coordonată cu o concesivă cu condiţionalul: „*Macar să* s-are şi întoarce şi *să hie iertat* (= ar fi iertat) încă nu poate omul lepădat să cînte liturgia“ (V, p. 138)[177]. Remarcăm în acest exemplu valoarea de condiţional-optativ a conjunctivului. Este posibil ca în virtutea acestei valori să se poată explica geneza conjunctivului în concesive. În tot cazul, coordonarea între concesivele cu conjunctivul şi cele cu condiţionalul apare şi în alte texte din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea: „*măcar de* ţi-*ar fi* feciori, *măcar să fie* ce rudă va fi, dară însă sufletul tău cum îl voi scoate den munca cea de veci ?“ (*Învăţăturile lui Neagoe Basarab...*, Bucureşti, 1970, p. 299); „*Măcar de* ţi-*ar fi* şi frate şi *să te fii născut* cu dînsul dintr-o mumă, tot încă mai mult şi mai tare să te fereşti de dînsul“ (*ibid.*, p. 171) etc.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, concesivele cu conjunctivul se întâlnesc din ce în ce mai des. O construcţie interesantă, care apare mai întâi la Miron Costin şi apoi în cronicile rimate din secolul al XVIII-lea, este concesiva cu conjunctivul fără morfemul *să*: „Îi trimite plată dreaptă / *Măcar fie* orice treaptă“ (*Uciderea lui C. Hangerlii* (1799), Cr. V, p. 314); „Arătare voi să fac, *măcar* nu *fie* pe plac“ (*Peirea vornicului Manolachi Bogdan*, Cr. V, p. 204); „*Măcar fiu* eu vinovat / Dar copiii ce-au stricat ?“ (*ibid.*, p. 65). Se pare că acest tip de concesivă a pătruns şi în vorbirea populară, căci ea este înregistrată pe la sfârşitul secolului trecut de Gh. Cătană, *Balade poporale din gura poporului bănăţean*, Braşov, 1895, p. 1895, p. 195: „*măcar fie* cît de dulce, tot spre moarte ne-o duce“.

În cronica lui Neculce am întâlnit un exemplu de concesivă cu *ori să* + conjunctivul: „*Ori să fie* voia mării tale, *ori să nu fie*, noi nu ne vom lăsa casăli“ (N, p. 53).

Într-un manuscris din 1735 (ms. 216 din Biblioteca Filialei Academiei-Cluj) am întâlnit concesiva cu *măcar cum să* + conjunctivul: „Şi altă mîncare nu poftesc *măcar cum să fie*“ (f. 113^{v}).

În prefaţa *Bibliei* (1688) apare o concesivă curioasă cu *măcar că* + conjunctivul perfect: „Şi *măcar că* la unele cuvinte *să fie fost* foarte cu nevoie tălmăcitorilor pentru strîmtorarea limbei româneşti, iară încăşi avînd pildă pre tălmăcitorii latinilor şi slovenilor, pre cum aceea aşa şi le-au lăsat pre cumu să citesc la cea elinească“ (BRV, I, p. 286). Această concesivă pare curioasă, deoarece este introdusă printr-o conjuncţie actualizantă (*măcar că*), incompatibilă în limba actuală cu conjunctivul. De fapt, după secolul al XVIII-lea, conjunctivul din aceste concesive este înlocuit de condiţional-optativ, însă construcţiile cu *măcar să* + conjunctivul prezent devin mai frecvente: "*măcar să piară* pân-la unul n-or fugi" (AU, 38) (cf. şi 208, 209, 253 din acest text).

O construcţie care, de asemenea, nu s-a impus este cea formată din *tocma să* + conjunctivul. Această construcţie poate fi întâlnită cu valoare concesivă în documentele particulare din secolul al XVIII-lea: „Acest lucru mie îm cade foarte cu necaz că *tocma să*-i *fiu greşit* dumilui ficiorul mieu ceva, dumnelui ştie bine că ieu nu sînt încă om prost“ (1749, Iorga, SD, XII, p. 51). Construcţia nu mai apare pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, în locul ei întâlnindu-se construcţiile ***chiar să* + conjunctivul** sau ***chiar de (dacă)* + indicativul** sau **condiţional-optativul şi să + conjunctivul perfect**. Primele atestări apar în documentele particulare şi în cronicile rimate de la sfârşitul secolului al XVIII-lea: „Şi *chiar să fie* voia stăpînului a-l da la altul, cel mai înainte arendar cu marafetul judecăţii îl scoate“ (1791, *Pravilniceasca Condică*, Bucureşti, 1957, ap. M. Avram, *op. cit.*, p. 167); „*Să fi fost* ei cît de mulţi / Atît îi cuprindea frica“ (*Domnia lui Mavrogheni*, Cr. V, p. 248) etc.

[177] Urmărind frecvenţa modurilor în concesivele introduse prin *măcar să* şi *măcar că* în *Cazania* lui Varlaam am constatat că, din 18 concesive câte apar în total, 12 sunt cu indicativul, 5 cu condiţionalul şi una singură cu conjunctivul.

Scanned with OKEN Scanner

În secolul al XIX-lea, conjunctivul în concesive devine mai puternic. Cele mai frecvente concesive cu conjunctivul sunt cele introduse prin *măcar să, chiar să, să*: „nu poți s-o întorci cu umărul *măcar să te pui* în ruptul capului" (I. Creangă, *Poveşti, amintiri, povestiri*, Bucureşti, 1964, p. 124), „*chiar* babă *să fii* o priveşti şi ai dori s-o tot vezi" (I. Slavici, *Nuvele din popor*, Bucureşti, 1881, p. 41); „... nu mai spui, *să* mă *taie*" (Delavrancea, *Nuvele şi povestiri*, Bucureşti, 1963, p. 86) etc. Mai rar apar concesivele introduse prin pronume nehotărâte şi adverbe: *orice* (*oricum, oricând*) + *să* + conjunctivul: „*Oricum să fie*, popoarele au o admirare plină de dragoste pentru unii hoți şî chiar un cult pentru vitejiile lor" (A. Russo, SA, p. 254); „şi ea *orice să* facă, tot o cunoaştem" (*ibid.*). Şi în aceste concesive conjunctivul a suferit concurența condițional-optativului, care este astăzi mai frecvent în concesivele introduse prin *oricând, oricine, orice* decât conjunctivul. La scriitorii popularizanți din secolul al XIX-lea apare şi concesiva cu *cât să* + conjunctivul: "Fie lumea cât de rea/Tot mai bine-i-n țara mea; „pe măgar *cît să*-l *împodobeşti*, armăsar nu poți să-l numeşti" (A. Pann, *Povestea vorbei...*, p. 32); „salcia *cît să căzneşti*, pom nu poți s-o altoieşti" (*ibid.*).

Spre deosebire de limba literară, în care concesivele cu conjunctivul sunt introduse în special prin locuțiuni (*măcar să, chiar să* cu conjunctivul fără morfemul *să*: "*Fericească*-l scriitorii. Toată lumea *recunoască*-l/Ce-o să aibă din acestea pentru el bătrânul dascăl ? (Eminescu), limba populară construieşte acest tip de propoziție în special cu *să* + conjunctivul „*Să ştiu* c-aş mînca pămînt/Şi vouă nu vă mai cînt" (Em. Petrovici, *Texte dialectale*, p. 55) etc.[178]

În dialectele din sudul Dunării (dialectele aromân şi meglenoromân) există o situație asemănătoare cu cea din vorbirea populară dacoromână: arom. „Armânlu s oarfăn *s-hibă*, tut pri tşelnik va s-o adukă"; megl. „An cornu di bou *să si scundă* si ară s-la aflu" (Pericle Papahagi, AAR, 1902, p. 66) etc.

În concluzie, concesiva cu conjunctivul apare în limba română la o dată destul de târzie. Primele atestări apar în secolul al XVII-lea. Încă de la apariția conjunctivului în concesive, el a suferit concurența condițional-optativului. Prin această concurență, se poate explica slaba frecvență a concesivelor cu conjunctivul atât în limba din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, cât şi în limba modernă. Concesivele cu indicativul şi cu condițional-optativul au fost întotdeauna mai răspândite decât cele cu conjunctivul. În dialectele din sudul Dunării (dialectele meglenoromân şi aromân în care conjunctivul şi-a păstrat formele), vechimea conjunctivului în concesive nu poate fi stabilită decât aproximativ, prin raportarea la dialectul dacoromân. În aceste dialecte, conjunctivul din concesive este posterior românei comune, căci într-o fază mai veche a dialectului dacoromân (secolul al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea) în concesive putea să apară numai indicativul şi condiționalul, dar nu şi conjunctivul. În tot cazul, dată fiind lipsa textelor vechi pentru aceste dialecte, cronologia aproximativă stabilită rămâne de ordinul ipotezelor. Cert este faptul că subjonctivul în concesive apare şi în unele limbi balcanice ca albaneza, macedoneana, bulgara, neogreaca şi sârbo-croata, în construcții de tipul: rom. *şi... să, şi să,* alb. *edhe...të,* bulg., srbcr. *da, i...da,* maced. *da*, ngr, *kaì... yá* (vezi Federica Cugno, *op. cit.*, p. 70-71).

[178] Concesive de acest tip apar în limba scrisă în special la scriitorii care folosesc unele modele populare: „*Să fii* cît munții de voinic/Ori cît un pumn *să fii* de mic/Părerea mea şi-a tuturor/E tot nimic" (Coşbuc) etc.

Scanned with OKEN Scanner

4.15. Conjunctivul în condiţionale

Cu toate că în română modul conjunctiv şi-a izolat ca morfem o fostă conjuncţie condiţională (*să* < lat. *si*), în subordonatele condiţionale conjunctivul este foarte rar folosit atât în limba actuală[179], cât şi în limba din secolele al XVI-lea-al XVIII-lea. Cele două conjuncţii condiţionale *de* şi *dacă* sunt incompatibile cu modul conjunctiv, fiind compatibile numai cu indicativul şi cu condiţional-optativul.

4.15.1. Spre deosebire de latină, unde indicativul putea să apară, în general, numai în condiţionale reale, în condiţionale potenţiale şi ireale folosindu-se de regulă conjunctivul, româna a extins uzul indicativului, dar şi al condiţionalului, mod inexistent în latină, şi în condiţionale potenţiale şi ireale. Astfel, în timp ce în latină se folosea în potenţiale conjunctivul prezent şi conjunctivul perfect, iar în ireale conjunctivul imperfect şi mai mult ca perfect[180], în română se foloseşte în potenţiale în special prezentul condiţionalului şi rar prezentul conjunctivului (*Dacă aş avea, aş da / Să am, aş da*); iar în ireale imperfectul indicativ, condiţionalul perfect şi conjunctivul perfect (*Dacă aveam (aş fi avut); Să fi avut, dădeam (aş fi dat)*). Aceste fapte arată că în condiţionale conjunctivul intră în echivalenţă morfologică cu alte forme verbale (cu imperfectul indicativ şi cu condiţionalul prezent şi perfect), fiind în mare măsură concurat de acestea. Concurenţa dintre perfectul conjunctiv şi imperfectul indicativ şi condiţionalul perfect a fost discutată pe larg în capitolul rezervat evoluţiei conjunctivului perfect (vezi Capitolul al II-lea, 2.5.8.). Ne rămâne numai să urmărim din punct de vedere diacronic concurenţa între conjunctivul prezent şi condiţionalul prezent în condiţionalele potenţiale.

Cercetând textele româneşti vechi, am constatat că în condiţionale conjunctivul este extrem de rar. Astfel, în *CV*, nu apar condiţionale cu conjunctivul[181]. Aceeaşi observaţie este valabilă şi pentru *LC*, *CP*, *CT*, *PS*, *PV*, *CA*, *CC*^{2}, precum şi pentru documentele particulare din *CB*, *I*, *SB*, *DR*.

Prima atestare a conjunctivului în condiţionale apare în *PO*: „Dobitocul lor şi bunătatea şi tot săva ce au ei al nostru va fi *numai cum* pre aceasta *să îngăduim* şi cu noi să poată lăcui“ (PO, p. 118). Acesta este singurul exemplu cu condiţională cu conjunctivul pe care l-am întâlnit în *PO* din cele 724 propoziţii cu conjunctivul câte apar în acest text (din totalul de 724 propoziţii care au ca nucleu un verb la conjunctiv, 319 sunt independente sau principale, 235 sunt finale, 119 completive directe, 19 completive indirecte, 17 atributive, 14 subiective şi o singură condiţională). În documentele din secolul al XVI-lea, an întâlnit numai două condiţionale cu conjunctivul, ambele introduse prin *numai să*: "nu va avea dumnealui nici o sminteală, *numai să* spuie câţi vor trebui" (1600, Transilvania, DÎ, p. 136); "va face pohta domniii lui *numai să nu fie* închinat înaintea căpitanului" (*id.*, 136). Însă îmbinarea *numai să* nu era gramaticalizată, căci putea să genereze o condiţională cu nucleul exprimat printr-un verb predicativ la condiţional sau la indicativ: "În vreamea de acum, când de pace nu poate fi, *numai să* ne *ară arata* un prilej... Mihai voievod, fără stirea împăratului nici o pace să n-aibă a face cu turcul" (1600, Transilvania, DÎ, p. 136).

În secolul al XVI-lea, cel mai frecvent mod în condiţionale este condiţionalul (prezent şi perfect), urmat de indicativ (în special de viitorul I). Aceste moduri erau cerute

---

[179] „*Să* condiţional este foarte puţin folosit în vorbirea populară şi în limba literaturii artistice" (Mioara Avram, *op. cit.*, p. 200).

[180] Vezi ILR, I, p. 358-359.

[181] Din cele 222 propoziţii care au ca nucleu un verb la conjunctiv în *CV*, 38 sunt principale, 13 subiective, 117 completive directe, 6 completive indirecte, 47 finale, 2 atributive circumstanţiale. Nu apar în CV cu conjunctivul temporalele, condiţionalele, concesivele, modalele, opoziţionalele.

Scanned with OKEN Scanner

în condiţionale în primul rând de conjuncţia condiţională *să*: „*să* nu *vei ceti*, nu vei şti“ (PO, p. 7), „iară mă voiu turna la tine *să custarem*“ (condiţionalul prezent sintetic „dacă am trăi” PO, 57/6) etc. Făcând o statistică pentru a vedea care este în *PO* raportul între condiţionalele cu indicativul şi condiţionalul, pe de o parte, şi condiţionalele cu conjunctivul, pe de alta, am constatat că în acest text apar 183 de condiţionale cu indicativul şi condiţionalul şi numai o condiţională cu conjunctivul. Această statistică este elocventă pentru raritatea deosebită a condiţionalei cu conjunctivul în secolul al XVI-lea.

În secolul al XVII-lea, numărul exemplelor cu conjunctivul în condiţionalele potenţiale şi ireale se măreşte, însă condiţionalele cu indicativul şi cu condiţionalul rămân şi acum cele mai des folosite. Astfel, în *Cazania* lui Varlaam am înregistrat numai trei condiţionale cu conjunctivul din aproximativ 450 de condiţionale cât apar în tot textul. Interesant este faptul că în acest text al lui Varlaam condiţionalele cu conjunctivul apar în raport de coordonare cu condiţionalele cu viitorul indicativ: „Iară el dzise lor: *De* nu *voi vedea* în mănule lui sămnele gâvoazdelor şi *să*-mi *puiu* (= dacă-mi pun) degetul mieu în ranele gâvoazdelor şi *să*-mi *puiu* măna mea în coastele lui, nu voiu crĕde“ (V, p. 97).

În textele juridice din secolul al XVII-lea apare mai des atestată condiţionala cu *numai să* + conjunctivul: „Muiara, ce-şi va omorî bărbatul, căndu-l va găsi cu alta şi de va ucide şi pre muiare, ce să dzice pre curvă, nu să va certa, *numai să*-i *ucigă* într-acel ceas, căndu-i va găsi de faţă, iară nu altâ datâ“ (PM în ediţia Longinescu, p. 107). Locuţiunea condiţională *numai să* este atestată şi în secolul al XVI-lea, însă atunci ea apărea nu numai cu conjunctivul, ci şi cu indicativul sau, mai rar, cu condiţionalul: „nu venireţi înaintea mea, *numai să va fi* şi fratele vostru cu voi“ (PO, p. 151) etc. Începând cu secolul al XVII-lea ea devine incompatibilă cu indicativul şi cu condiţionalul generând numai conjunctivul: “Dumnedzău iastă păcătosul carele iaste cât de păcătos *numai să să* roage lui Dumnedzău pururea” (1693, Braşov, ms. 1436 din BAR, *Fiziologul*, 48^{r}).

În textele juridice din secolul al XVII-lea apare atestată pentru prima oară condiţionala cu *fără numai să* + conjunctivul: „atunce oricînd o va găsi, atunce să o omoară, *fără numai să nu fie făcut* pace cu dînsa, că dacă va face pace, atunce nu iaste vreame de a o mai uciderea“ (IL, în Longinescu, *op. cit.*, p. 107). Este posibil ca această construcţie să fi fost limitată geografic, căci ea nu apare şi în *Pravila* lui Vasile Lupu, ci numai în cea a lui Matei Basarab. Ea rezistă până în secolul al XVIII-lea în textele juridice, primind uneori şi un element nou: prepoziţia *de* (*făr de numai să*): „Vin şi rachiu să nu fie volnic nimeni a vinde *făr de numai* totdauna vinul şi rachiul său *să vinză*, iar cînd nu va avea dă vînzare, atunci care din săteni va vrea să vînză, întîi sa meargă să se aşaze cu isprăvnicelul“ (1775, Bucureşti, (în) *Pravilniceasca Condică*, Bucureşti, 1957, p. 179) etc. O concurentă a acestei condiţionale cu conjunctivul a fost în secolul al XVIII-lea construcţia cu indicativul *făr de numai de* + indicativul: „Nici un rumân nu are volnicie să vînză vin sau rachiu pe moşie făr de voia stăpînului, sau să aibă băcănie, *făr de numai de să va aşăza* cu stăpînul moşiei“ (*ibid.*, p. 86). Această condiţională cu indicativul era mult mai frecventă decât cea corespunzătoare cu conjunctivul. Ambele construcţii nu s-au impus în limba literară de mai târziu. De fapt, pe la începutul secolului al XIX-lea ele nu sunt atestate decât extrem de rar.

La cronicarii din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea apare atestat pentru prima oară tipul de condiţională *să* + conjunctivul, tip devenit apoi obişnuit în vorbirea populară: „ca întâi la aceste părţi de lume unde trăiesc moscalii, ruşii, tătarii, *să fie* omul îmbrăcat în haine franţozeşti, ar crăpa de frig“ (MC, p. 269); "Şi *să nu fie întors* îndărăt pre turci nişte steaguri de husari, la grije era şi toată tabăra laşască" (AU, 361). Cu toate că acest tip se întâlneşte în vorbirea populară actuală, el nu este prea frecvent. În textele dialectale culese de Emil Petrovici apare o singură dată: „Drájilę męle fatuţi, De v-aş ved'ia nevastúţi,

Scanned with OKEN Scanner

Să vă văz î‿sa‿la noi, Nu v-ajdá pi patru boi" (Em. Petrovici, *Texte dialectale*, p. 58 (punctul 95, Scărişoara)). Raritatea acestui tip de condiţională în textele populare a determinat pe unii cercetători să considere conjuncţia condiţională *să* ca „ieşită din fondul activ al conjuncţiilor condiţionale folosite în graiuri"[182].

În schimb, în graiurile populare sunt frecvente condiţionalele cu *doar să* + conjunctivul şi *numai să* + conjunctivul. Primul tip apare frecvent şi la Creangă: „... *doar să te porţi* de acum tare bine, să mai fiu ceea ce am fost pentru tine" (Creangă, *op. cit.*, 241). Al doilea este atestat şi în textele dialectale culese de Em. Petrovici: „Vă primim, *numa să şciţ* vorbi, *numa să şcit* scriia" (*op. cit.*, p. 17). Aceste două tipuri de condiţionale cu conjunctivul sunt concurate de construcţiile cu indicativul sau cu condiţionalul: *doar de (dacă)* + indic. (cond.); *numai de (dacă)* + indic. (cond.).

Toate faptele prezentate mai sus arată că atât în limba veche, cât şi în limba modernă conjunctivul în condiţionale este intensiv, iar indicativul şi condiţionalul sunt extensive.

În *perspectivă balcanică*, există o concordanţă între română şi albaneză în ceea ce priveşte propoziţiile condiţionale introduse prin *să* (rom.) şi *të* (alb.) cu subjonctivul, dar cu condiţionalul în regentă: "Să am eu cartea ia-aş da-o", "*Să fi* avut eu cartea, i-aş fi dat-o"; alb. "*Ta (të-e) kisha pasur pranë shtëpinë, do të punoja;* Ta (të-e, kisha pasur pranë shtë pinë, do të kisha punuar këtu) (ap. Federica Cugno, 1996, p. 37-38).

Privită din *perspectivă romanică*, folosirea conjunctivului în condiţionalele din română apare ca mai restrânsă: româna a extins uzul indicativului şi condiţional-optativului în condiţionalele potenţiale şi ireale, propoziţii care apar în unele limbi romanice apusene numai cu conjunctivul[183].

4.16. Conjunctivul în propoziţia cumulativă

În limba literară actuală, cumulativele nu se construiesc cu conjunctivul, ci, de regulă, cu indicativul şi, mai rar, cu condiţional-optativul[184]. Locuţiunile conjuncţionale *pe lângă că, (în) afară că, las(ă) că, după că* sunt numai actualizante, sunt compatibile numai cu indicativul şi cu condiţional-optativul, dar incompatibile cu conjunctivul.

În unele graiuri populare (în special în graiurile de peste munţi şi din Bucovina) există însă cumulative negative construite cu *necum să* + conjunctivul, *nu tocmai să* + conjunctivul; *ne tocma să* + conjunctivul: „Nici oleacă de merinde nu mi-a dat, *necum să*-mi *dea* ceva simbrie" (I. P. Reteganul, *Poveşti ardeleneşti*, vol. III, Braşov, 1888, p. 31; Cf. şi GLR, II, p. 337); „Băiatul a început a să dezvinui, a să jura şi a zice că lui nici în cap nu i-a venit aceasta, *nu tocmai să fi zis* către ţigan vrodată!" (I. G. Sbiera, *Poveşti poporale româneşti*, Cernăuţi, 1886, p. 76) etc. Cumulativele negative cu conjunctivul sunt foarte rare chiar în graiurile populare din Ardeal. În textele dialectale culese de Emil Petrovici şi în cele trei volume de *Antologia de proză populară epică* alcătuite de Ov. Bîrlea nu am întâlnit nici un exemplu de cumulative cu conjunctivul. Nici în *Basmele aromâne*, culese de Per. Papahagi, şi în textele meglenoromâne, culese de T. Capidan, nu apar cumulative cu conjunctivul.

4.16.1. Care este vechimea întrebuinţării conjunctivului în cumulative ?

---

[182] Vezi I. Gheţie, *Observaţii asupra folosirii conjuncţiilor subordonatoare circumstanţiale în graiurile dacoromâne*, FD, III, p. 166. În dialectele aromân şi meglenoromân se pare că subjonctivul din condiţionale este mai frecvent decât în dialectul dacoromân: megl. „Tucu *si*-n'li *facă* tseaşte tşoftsi domnu ţoi" (Capidan, M, III, p. 302) etc.

[183] De pildă, în italiană, ca şi în latină, indicativul apare numai în condiţionale reale, în potenţiale şi ireale folosindu-se de regulă conjunctivul (cf. S. Battaglia, V. Pernicone, *op. cit.*, p. 560).

[184] Cf. *Gramatica limbii române* (= GLR), editată de Academia Română, ediţia a II-a, vol. II, Bucureşti, 1966, p. 338.

Scanned with OKEN Scanner

Situaţia din textele dacoromâne vechi, precum şi absenţa cumulativelor cu conjunctivul în dialectele din sudul Dunării, arată că această întrebuinţare a conjunctivului nu este prea veche. Astfel, în majoritatea textelor din secolul al XVI-lea (texte bisericeşti, documente particulare) nu apare nici o cumulativă cu conjunctivul[185]. Primele atestări apar în *Cazania a II-a* a lui Coresi: „Hristos toate le ştiia, *necum să fie auzit* elŭ nainte de cineva" (CC^2, p. 131); „Şi *necum să fim* noi în toate duminecele afară de greul lumiei şi de voroavă, ce cu mii griji" (CC^2, p. 408)[186]. Menţionăm că la Coresi, în textul citat, numărul cumulativelor cu conjunctivul este destul de mic (în tot textul apar numai trei exemple). Am intâlnit un exemplu şi într-un document din secolul al XVI-lea (o mărturie în procesul lui Petru Şchiopul): "*necum să aibă* nesaie bunătate şi avuţie... ce încă de datorie scăpase de acolo" (1593, DÎ, 180).

Cumulativele cu *netocma să* + conjunctivul şi *nu tocmai să* + conjunctivul nu sunt atestate în textele din secolul al XVI-lea şi nici în textele din primele decenii ale secolului al XVII-lea (cărţi bisericeşti, documente particulare, cărţi populare).

Prima atestare a cumulativei cu *netocma să* + conjunctivul am întâlnit-o în *Cazania* lui Varlaam (1643): „Avram pentru Dumnedzău lăsă tot şi ţara şi semenţiile şi priiatenii şi fu nemernic într-altă ţară, iară noi pentru Dumnedzău *netocma să lăsăm* ceva, ce de nu ne-am giura încai pre numele lui" (V, p. 263). Acesta este singurul exemplu de cumulativă cu *netocma să* care apare în *Cazania* lui Varlaam.

În schimb, cumulativa cu *necum să* + conjunctivul este bine reprezentată la Varlaam şi în secolul al XVII-lea în general. Ea apare de 6 ori în Cazania de la 1643: „Că acela merse în muncă căci nu dĕde, iară aceştĕ de-acmu iau săracului încă şi ce are, *necum să*-l *miluiască*" (V, p. 284); „Dară ceia ce *necum să de*, ce încă iau, ce giudeţ vă pare că vor avĕ ?" (V, p. 24) etc.

Dar cea mai mare frecvenţă o are cumulativa cu *necum să* + conjunctivul în textele juridice din secolul al XVII-lea. Astfel, în *PM* şi *IL* am întâlnit 11 cumulative de acest tip: „Cela ce va miarge de va cerca pre locul altuia şi va găsi comoară, fără de ştirea celuia cu locul şi de să va oblici, *necum să*-i *lase* ceva stăpînul locului dentr-acea comoară, ce încă, de-l va duce la giudeţ, va avea şi certare" (PM, în Longinescu, *op. cit.*, p. 80) etc.

Cumulativa cu ***necum să* + conjunctivul** apare şi la cronicarii moldoveni şi munteni din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea: „letopiseţul nostru cel moldovenescu aşa de pre scurt scrie, că nici de viaţa domnilor, cari au fost toată cîrma, nu alege, *necum* lucrurile denlăuntru *să aleagă* şi pre scurt scriind şi însemnînd de la început pînă la domnia lui Pătru-Vodă" (U, p. 64); "*necum să să bage* să-l jefuiască, ce încă i-au păzit" (U, 155); "Şi *necum să să strămute* cineva din pământeni de la lăcaşele lor, ci poci zice că nici păr din capul cuiva nu s-au mişcat" (Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţărilor Rumâneşti*, CM, I, p. 291); „Dară domnul cu atîta samă de cheltuială ce au curs la acest mucarer, *necum să* mai *adauge* dăjdiile ţării ceale ce era obicinuit, ce încă şi dentr-acestea mare scădere şi uşurare au făcut la toţi" (Radu Popescu, *op. cit.*, p. 281).

Cumulativele cu *netocma să* + conjunctivul şi cu *nu tocmai să* + conjunctivul sunt însă mult mai rare decât cea cu *necum să* + conjunctivul. În secolul al XVIII-lea ele sunt atestate numai în câteva cronici rimate. La slaba viabilitate a acestor cumulative a contribuit, fără îndoială, şi crearea în secolul al XVIII-lea a locuţiunii *netocma că*, care se construieşte cu indicativul: „Şi au însurat atunce şi pre Şeremet, dîndu-i împăratul o rudă a sa, dzicîndu-i să-şi facă copii, să-l uite feciorul ce era zălog la turci, *netocma că* l-*a scoate* el şi pre acela" (N, p. 302).

Tot în secolul al XVIII-lea apare şi cumulativa cu *necum că* + indicativul. Ea poate

[185] În *CV*, *CA*, *CT*, *LC*, *PV*, *PS*, *CP*, *SB*, CB-I, *DR*, *TC* nu apar cumulative cu conjunctivul.
[186] Vezi şi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 207.

Scanned with OKEN Scanner

fi întâlnită mai ales spre sfârşitul secolului în documentele particulare: „*necum că* la închisoare *au fost*, nici o oprire nu li s-au făcut, nici altă cercetare sau altă judecată pentru pricina aceasta nu s-au căutat" (1792, DRA, I, p. 800). D. Cantemir foloseşte, de asemenea, construcţia *necum să* + conjunctivul: "...tiranii ca aceştia a te ivi, *necum* biruinţa a nedejdui *să poţi*" (H, 6v); "căci pe acele vremi romanii nici gândie să triacă apa Dunării, unde acmu moldovenii stau, *necum să-şi pună* legheoanele acolo" (*ibid.*, p. 94).

Cumulativele cu indicativul concurează din ce în ce mai mult pe cele cu conjunctivul. Această concurenţă duce în cele din urmă la scoaterea din uz a cumulativelor cu conjunctivul din limba literară şi chiar din vorbirea populară din cele mai multe regiuni. De fapt, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cumulativele negative cu conjunctivul se întâlnesc numai sporadic, mai ales în texte provenind din Ardeal: „*necum să îngroape*, dar numai să acopere nu e ertat" („Tribuna", XII, 1895, nr. 243, p. 2) etc.

O construcţie echivalentă cu *necum să* + conjunctivul pare a fi fost, pentru Ardeal, construcţia *decum să* + conjunctivul cu valoare opoziţională citată în *Dicţionarul* Academiei şi în *Lexiconul* de la Buda (1825): „*Decum să* mă *lauzi*, ci încă m-ai defăimat" (cf. DA, „cum", p. 972). Pentru acest tip de cumulativă n-am găsit atestări în limba veche.

În concluzie, întrebuinţarea conjunctivului în cumulative reprezintă o inovaţie proprie numai dacoromânei. Această inovaţie este atestată încă din secolul al XVI-lea, dar ea este foarte rară în acest secol. În afară de *Cazania a II-a* a lui Coresi, nici un alt text din secolul al XVI-lea nu conţine cumulative cu conjunctivul. În secolul al XVII-lea, numărul cumulativelor cu conjunctivul creşte simţitor şi prin apariţia, pe lângă cumulativa cu *necum să*, a cumulativelor cu *netocma(i) să* şi *nu tocma(i) să*. Însă după o perioadă de extensiune a conjunctivului în cumulativele negative (secolul al XVII-lea, prima jumătate a secolului al XVIII-lea) urmează o perioadă de restrângere a folosirii acestui mod, ca urmare a apariţiei locuţiunilor *necum că* şi *netocma că*, care sunt compatibile numai cu indicativul sau cu condiţional-optativul. Acestea din urmă reuşesc în scurt timp să scoată din uz cumulativele cu conjunctivul (în limba literară şi în vorbirea populară din unele regiuni). Din extensiv, conjunctivul devine, începând cu secolul al XIX-lea, din nou intensiv în cumulativele negative. La căderea construcţiilor cu conjunctivul a contribuit în secolul al XIX-lea şi dezvoltarea cumulativei cu *pe lângă că* + indicativul, care poate avea şi aspect pozitiv şi aspect negativ. Această cumulativă este însă incompatibilă cu conjunctivul.

4.17. Acestea sunt propoziţiile circumstanţiale în care se poate folosi modul conjunctiv. În subordonate cauzale, sociative, instrumentale, locale, modale de măsură progresivă, conjunctivul nu poate fi întrebuinţat. Aceste propoziţii admit ca nucleu numai un indicativ sau un condiţional-optativ, fiind, prin urmare, structuri actualizante. Dintr-un anumit punct de vedere, conjunctivul românesc este mai limitat decât cel din limbile romanice apusene. De pildă, în limba română actuală conjunctivul nu poate intra în cauzale[187], în timp ce în limbile romanice apusene cauzalele se pot construi cu conjunctivul dacă se neagă sau se respinge motivul[188]. De asemenea, în limba română conjunctivul nu poate să apară în temporalele de posterioritate, în timp ce în limbile romanice apusene construcţia cu conjunctivul este posibilă alături de cea cu indicativul (cf. it. *dopo que* + conjunctivul, dar şi *dopo que* + indicativul[189]; span. *después que* + conjunctivul[190]; fr. *après*

[187] În limba veche am întâlnit un exemplu de cauzală cu perfectul conjunctiv (vezi *Capitolul II*, 2.5.9.1.). Exemplul este însă neclar.
[188] Vezi P. Imbs, *op. cit.*, p. 46; S. Battaglia, V. Pernicone, *op. cit.*, p. 551; P. Schifko, *op. cit.*, p. 184.
[189] Vezi S. Battaglia, V. Pernicone, *op. cit.*, p. 547.

Scanned with OKEN Scanner

que + conjunctivul[191], dar rom. *după ce* + indicativul (condiţionalul) şi nu şi **după ce* + conjunctivul). Prin neadmiterea conjunctivului în cauzale şi în temporalele de posterioritate, româna se dovedeşte a fi mai clară şi chiar mai „logică" decât limbile romanice apusene, căci orice cauzală sau orice temporală a cărei acţiune se petrece în anterioritate faţă de acţiunea din regentă presupune un „fapt", o actualizare.

4.18. O poziţie oarecum deosebită o are propoziţia de relaţie. Deşi această propoziţie se introduce de regulă în limba română contemporană numai cu elemente de relaţie actualizante (*pentru cine, pentru care, de, în ceea ce priveşte că, cât priveşte faptul că*), incompatibile cu conjunctivul, în limba populară poate fi întâlnită sporadic şi construcţia cu modul conjunctiv dacă este vorba de *lumi posibile*: „*să* le mai *scape* (= de scăpat) oile d-abia le-a mai scăpat" (înregistrare pe bandă de magnetofon din Runcu-Dâmboviţa, Arhiva CCFD[192]); „nu era aşa de răi nemţii; *ca să facă* (= de făcut) aşa batjocură nu prea făcea" (înregistrare pe bandă de magnetofon din Ceahlău-Neamţ, Arhiva CCFD).

În textele româneşti vechi am întâlnit un exemplu de propoziţie de relaţie cu conjunctivul: "iar *să le vindem* unii la alţii, să n-avem voie a le vinde" (1792, Suceava, DRA, II, 562). În locul conjunctivului, în textele vechi apare infinitivul cu rol de complement de relaţie: „Iară *a* o *cheltui,* nu o cheltuiră amîndoi într-alt chip" (V, p. 14)[193]; „Iară *a cunoaşte* pre vizirul, nu-l cunoştea" (N^1, p. 32), "iar *a păgubi* pe mănăstrire, se nu-i îngăduiţi" (1780, Iaşi, DRA, II, 501).

Conjunctivul în completivele de relaţie este extrem de rar în limba actuală, întrucât infinitivul-complement de relaţie nu a fost înlocuit prin conjunctiv, ci prin „infinitivul secundar", numit „supin" (*De cheltuit* nu o cheltuiră < *A o cheltui* nu o cheltuiră).

4.19. În *propoziţia circustanţială de excepţie*, conjunctivul este mai rar selectat decât indicativul şi condiţionalul. În limba veche, existau câteva locuţiuni conjuncţionale, care selectau conjunctivul; *alegând să, trecând să*: "De nemică alt nu se deşerta, *alegând să grăiască* ceva sau *să audză* de nou" (CPr, 82); "deaci tremisemu cum nemică acĕlea se vĕghie ei, *trecându* se ferească-şi sinre de cumândari" (CV, 16[r]). Realizarea acestor construcţii este destul de scăzută, şi ele nu se mai întâlnesc în secolele următoare. Se păstrează, în schimb, locuţiunile *alegând de, alegând când, fără numai (când, doar)* cu indicativul şi condiţionalul. Cu conjunctivul se construieşte în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea numai *fără cât să* (C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare. Epoca veche*, coordonator I. Gheţie, Bucureşti, 1997, p. 171-371; id. *Gramatica limbii române vechi* (1521-1780), Casa Editorială *Demiurg*, Iaşi, 2009, p. 399).

În concluzie, extinderea conjunctivului în propoziţiile subordonate, în special în cele circumstanţiale, este un fenomen destul de târziu, petrecut paralel şi independent în dialectele limbii române. Dar, în timp ce pentru dialectul dacoromân acest fenomen poate fi datat mai precis, întrucât textele dacoromâne vechi permit (uneori cu multă greutate)

[190] Vezi K. Togeby, *op. cit.*, p. 29.

[191] Vezi P. Imbs, *op. cit.*, p. 42. Conjunctivul după *après que* apare numai în franceza veche şi medie şi în franceza neliterară actuală, în construcţii "ilogice", care au generat numeroase discuţii (cf. P. Wunderli, 1970, p. 499; idem, *Der Konjunktiv nach "après que"*, în "Vox Romanica", 29/2, 1970, p. 230-263, 273-278: H. Glättli, *A propos du mode régi par "après que"*, în "Vox Romanica", 29/2, 1970, p. 264-272, 279-282; M. Wilmet, *"Après que" suivit du subjonctif*, în "La Linguistique", 1969, 2, p. 27-39.

[192] Exemplele sunt reproduse după Magdalena Vulpe, *Observaţii cantitative asupra subordonării în frază în textele dialectale*, FD, VII, 1971, p. 265.

[193] Vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 226.

Scanned with OKEN Scanner

datarea anumitor inovaţii în întrebuinţarea conjunctivului, pentru dialectele meglenoromân şi aromân, luate în discuţie în această lucrare, nu se poate face decât o cronologie aproximativă a fenomenului, prin raportarea la situaţia din dacoromâna veche (sau în mod lacunar, la textele aromâneşti din secolul al XVIII-lea) şi din latina populară. De aceea, pentru aceste dialecte se poate spune numai că anumite inovaţii comune cu dialectul dacoromân şi înregistrate în acest ultim dialect la o dată târzie (ca, de pildă, conjunctivul în temporale, în modale-comparative, în modale cu *fără să*, în opoziţionale, în concesive) au apărut într-o perioadă cuprinsă între despărţirea dialectelor şi faza actuală a acestor dialecte.

Dezvoltarea conjunctivului de „subordonare" este un fenomen care caracterizează evoluţia tuturor limbilor romanice, fiind legată de procesul de trecere de la parataxă, care caracterizează fazele mai vechi ale limbilor romanice, la hipotaxă, care caracterizează fazele mai evoluate ale limbilor romanice. În limba română, dezvoltarea conjunctivului „de subordonare" a fost mai puternică decât în alte limbi romanice prin aceea că ea s-a desfăşurat paralel cu tendinţa de înlăturare a unei categorii verbale abstracte – infinitivul şi prin faptul că a lipsit o normă literară unică supradialectală în limba veche, veche care *să fosilizeze* construcţiile tradiţionale. Prin urmare, în limba română extinderea conjunctivului în structurile subordonate se face în două direcţii:

a) prin limitarea întrebuinţării infinitivului,

b) prin limitarea întrebuinţării indicativului şi condiţional-optativului, moduri folosite într-o fază mai veche a limbii române în structuri care în limba română contemporană sunt compatibile numai cu conjunctivul.

Scanned with OKEN Scanner

CONCLUZII

Cercetarea sincronico-diacronică a conjunctivului din limba română a scos în relief *personalitatea morfologică şi sintactică* a acestei *invariante*, locul ei în sistem şi raporturile sale cu alte *invariante* (infinitivul, indicativul, condiţional-optativul) în diferite epoci de dezvoltare a limbii române.

Dacă din punct de vedere morfologic *invarianta-conjunctiv* este uşor de caracterizat, deoarece toate formele sale sunt reductibile la o serie de elemente comune, din punct de vedere sintactic şi mai ales din punctul de vedere al semnificaţiei categoriale ea este mai greu de sesizat. Dificultatea rezidă în aceea că acest mod primeşte în *vorbire* o diversitate de întrebuinţări (*efecte de sens*) a cărei unitate de condiţie este greu de sesizat prin metodele gramaticii tradiţionale. Numai în felul acesta se poate explica de ce în jurul valorii conjunctivului, a semnificaţiei sale de bază, s-au purtat atâtea discuţii contradictorii în istoria gramaticii generale. În *Capitolul I* al lucrării am căutat să relevăm diversitatea punctelor de vedere exprimate în privinţa semnificaţiei categoriale a conjunctivului, pentru a arăta că problema definirii conjunctivului este, într-adevăr, o problemă la care nu s-au dat răspunsuri satisfăcătoare. Din mulţimea de puncte de vedere şi de metode privind studierea conjunctivului, am selectat pe acelea care, după părerea noastră, oferă cele mai mari posibilităţi pentru descoperirea valorii de *invariantă* a acestui mod şi a locului pe care-l ocupă în sistemul limbii române: *metoda imanentă, funcţională* (verificată de reprezentanţii şcolii de la Copenhaga, L. Hjelmslev, K. Togeby, J. Schmitt-Jensen, G. Boysen, prin aplicarea ei la studiul conjunctivului din unele limbi romanice), *metoda psiho-sistematică* a lui G. Guillaume (aplicată şi verificată de unii dintre elevii săi, P. Imbs, G. Moignet şi alţii) metoda analizei *pragmatice* a actelor de limbaj, pornind de la dicotomia *lume narată ~ lume comentată* a lui H. Weinrich. Prin îmbinarea acestor metode cu metodele gramaticii tradiţionale am ajuns la următoarele concluzii:

I. Pe planul *funcţionării sistemului* (pe plan sincronic) conjunctivul din română are o mulţime de întrebuinţări (*efecte de sens*), unele mai frecvente, altele mai puţin frecvente, unele în propoziţii principale, altele în subordonate. Toate întrebuinţările conjunctivului, chiar cele mai subtile, sunt reductibile la o valoare fundamentală, valoare dată de poziţia conjunctivului în sistemul verbo-temporal al limbii române. Valoarea fundamentală reprezintă condiţia necesară a întrebuinţării variate a conjunctivului în *vorbire* în instanţa de comunicare. Ea arată *posibilitatea, virutalitatea,* şi se opune valorii de *invariantă* a indicativului, care exprimă *certitudinea, realitatea* sau valorii condiţional-optativului care exprimă *probabilitatea* (cu privire la valorile posibilităţii şi probabilităţii, vezi Metzeltin, 2009, p. 149-154). Valoarea de bază se degajă din întrebuinţările conjunctivului, neexistând în afara acestor întrebuinţări. Sub diversitatea întrebuinţărilor se ascunde unitatea de condiţie a conjunctivului: acest mod este întotdeauna un termen corelativ. Şi conjunctivul independent şi cel dependent nu există în afara unei corelaţii binare, găsindu-se întotdeauna în continuitate de semnificaţie cu un *termen corelativ*[1]. Termenul corelativ poate fi segmental sau suprasegmental (intonaţia).

[1] Vezi P. Imbs, *op. cit.*, p. 48.

Scanned with OKEN Scanner

Împreună cu termenul corelativ (antecedent), conjunctivul formează o structură bipolară. Dar, deşi în toate structurile conjunctivul este un termen corelativ (chiar în propoziţii principale, unde el intră în relaţie cu intonaţia), relaţiile sale sunt diferite în funcţie de extensiunea structurii bipolare (a sintagmei) şi de gradul de coeziune a termenilor. De aceea, conjunctivul poate fi caracterizat prin trei feluri de relaţii (direcţii):

1) o direcţie în interiorul propoziţiei: *relaţia homonexă* (intonaţie + conjunctiv: *Să meargă!*; semiauxiliar + conjunctiv (*aveam să merg*),

2) o direcţie care trece de la o propoziţie la alta: *relaţia heteronexă*: lexem + conjunctiv (*Doresc să mergi*),

3) o direcţie şi *homonexă şi heteronexă*: locuţiune conjuncţională + conjunctiv (A venit *fără să ştie*).

În toate întrebuinţările sale, conjunctivul se opune indicativului. Indicativul prezintă acţiunea sau procesul ca realitate, ca actualizare, conjunctivul prezintă acţiunea sau procesul ca posibilitate, ca eventualitate. După teoria lingvistică a şcolii lui G. Guillaume, indicativul îşi scoate valoarea sa de invariantă din cele trei dimensiuni ale timpului (trecut, prezent, viitor), care sunt net diferenţiate în epoci şi nivele temporale, iar conjunctivul îşi rafinează valoarea sa din faptul că, nediferenţiind prezentul de viitor, nu dă sentimentul realului şi mai mult sentimentul posibilului, a unei *lumi posibile*.

Aceste fapte au repercusiuni asupra comportamentului sintactic al conjunctivului. El poate intra în raporturi de echivalenţă cu condiţional-optativul (şi cu imperativul, în vorbire), dar niciodată cu indicativul. Între conjunctiv şi indicativ, întrebuinţarea în concurenţă sinonimică este de obicei imposibilă[2].

Pe plan *funcţional*, opoziţia indicativ ~ conjunctiv se manifestă prin aceea că cele două moduri intră în relaţie cu antecedenţi diferiţi, aflaţi în clase diferite. Astfel, conjunctivul este de obicei generat de *antecedenţi neactualizanţi* (lexeme din câmpul semantic al posibilităţii; conjuncţia *să* şi formaţiile în care intră (*ca să, fără să, în loc să, decât să, până să, înainte (ca) să*), iar indicativul de *antecedenţi actualizanţi* (lexeme din câmpul semantic al probabilităţii, certitudinii, cunoaşterii, conjuncţiile *că, de, dacă* şi compusele în care intră (*cu toate că, chiar de (dacă), pentru că* etc.). În acest capitol am încercat să stabilim pentru fiecare structură în parte categorii de antecedenţi actualizanţi şi categorii de antecedenţi neactualizanţi, după cum ei sunt compatibili numai cu indicativul sau numai cu conjunctivul.

Între cele două categorii se interpune o zonă disputată de ambele moduri, zona eventualului, a *contigentului*, care face trecerea de la *posibil* la *probabil*, de la *conjunctiv* la indicativ. Apare în felul acesta o a treia categorie de antecedenţi: categoria antecedenţilor şi actualizanţi şi neactualizanţi.

Această categorie este în limba română mai limitată decât în celelalte limbi romanice, pentru că ea nu caracterizează şi structurile circumstanţiale. Spre deosebire de alte limbi romanice, româna nu prezintă conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale compatibile şi cu conjunctivul şi cu indicativul. În franceză, după *que* este admis atât indicativul, cât şi subjonctivul; aceeaşi situaţie există după it. *che* şi după sp. *que* (de fapt, în spaniolă conjunctivul este posibil şi după *si, cuando, como, mientras*[3]). Faptul că româna actuală literară nu are conjuncţii compatibile şi cu conjunctivul şi cu indicativul se datoreşte izolării conjuncţiei-morfem *să* numai la conjunctiv.

---

[2] Se poate cita un singur caz de concurenţă sinonimică între conjunctiv şi indicativ: concurenţa între imperfectul indicativ cu valoare modală de condiţional şi perfectul conjunctiv.

[3] Cf. K. Togeby, *op. cit.*, p. 11.

Scanned with OKEN Scanner

Din acest motiv, categoria antecedenţilor şi actualizanţi şi neactualizanţi se limitează la *lexeme*, în special la rădăcini verbale, substantivale şi pronominale (*Zice că vine / (Îi) zice să vină; Îl neliniştește ideea că pleacă acolo / Îl neliniştește ideea să plece acolo; Nu sunt mulţi care să ştie/Nu sunt mulţi care ştiu* etc.). De asemenea, nu există rădăcini adjectivale care să genereze ambele moduri.

Întrucât în astfel de structuri conjunctivul este în „continuitate de semnificaţie" cu termenul său corelativ, el precizează de multe ori semnificaţia contextuală a acestuia din urmă. Din acest motiv, antecedenţii care admit şi conjunctivul şi indicativul se împart în două categorii:

a) antecedenţi care-şi schimbă sensul în contact cu conjunctivul sau cu indicativul,

b) antecedenţi care nu-şi schimbă sensul în contact cu conjunctivul sau cu indicativul.

Mai interesantă din aceste categorii este prima. Astfel, *a trebui* când este construit cu conjunctivul este verb de necesitate (*Trebuie să vină*), dar când este construit cu indicativul devine verb de probabilitate (*Trebuie că vine = Probabil că vine*). De asemenea, verbele de declaraţie când se construiesc cu indicativul sunt verbe pur declarative, dar când se construiesc cu conjunctivul primesc o nuanţă volitivă. Verbul *a admite*, când se construieşte cu indicativul, are semnificaţia de *a crede*, dar când se foloseşte cu conjunctivul primeşte semnificaţia de *a accepta*. De asemenea, verbul *a gândi*, construit cu indicativul este numai verb de gândire (cogitandi), dar construit cu conjunctivul poate primi o nuanţă de ordin, de voinţă (*Gândesc să te duci* acolo = Vreau să te duci...). Aceste fapte arată că antecedentul nu este întotdeauna inteligibil, pentru interlocutor, de prima dată. Pentru a-şi atinge plenitudinea de sens îi trebuie confirmarea verbului subordonat, ceea ce înseamnă cu „a-l subordona semantic acestuia din urmă"[4].

Conjunctivul şi termenul său corelativ sunt în *raport de complementaritate* unul faţă de altul, al doilea termen completând semnificaţia primului şi invers. Conjunctivul are funcţia de a exprima o modalitate care planează asupra întregii structuri binare. De aceea, a studia întrebuinţările conjunctivului după antecedenţi din prima categorie înseamnă a dezvălui cantitatea de informaţie semantică (posibilitate, îndoială, voinţă, dorinţă) care se adaugă valorii fundamentale a acestui mod.

Întrucât nici în propoziţii independente conjunctivul nu este în afara unei corelaţii bipolare[5], se poate spune că ceea ce semnifică acest mod, semnifică cu un alt termen corelativ implicit sau explicit.

II. *Pe planul constituirii sistemului* (pe plan *diacronic*), a vorbi de întrebuinţările conjunctivului înseamnă a determina extensiunea şi intensiunea[6] acestui mod în fiecare din epocile de dezvoltare ale limbii române. Acest lucru se poate realiza numai făcând *secţiuni sincronice* în diacronie. De aceea, am operat pentru aproape toate structurile sintactice în care apare astăzi conjunctivul secţiuni sincronice începând cu cele mai vechi texte româneşti. Am ajuns la următoarele concluzii privind evoluţia întrebuinţării conjunctivului românesc:

Întrebuinţarea conjunctivului era mult mai limitată într-o fază mai veche a limbii române decât în limba actuală. Faptul se explică prin aceea că într-o fază mai veche a limbii române în locul conjunctivului apărea în mult situaţii infinitivul sau indicativul şi condiţional-optativul. Dezvoltarea întrebuinţării conjunctivului se manifestă în două direcţii:

1) prin limitarea întrebuinţării infinitivului,

2) prin „recucerirea" unor domenii ocupate în latina populară şi în faza romantică

[4] Cf. G. de Poerck, *Modalité et modes en français*, în „Le Français moderne", nr. 2, 1950, p. 93.
[5] Cf. P. Imbs, *op. cit.*, p. 48.
[6] Vezi *Capitolul I.*

Scanned with OKEN Scanner

primitivă de indicativ.

Astfel, în secolul al XVI-lea, conjunctivul nu putea să apară sau apărea rar în predicative, în modale care exprimă absenţa unei acţiuni secundare pentru acţiunea din regentă, în concesive, în condiţionale, în opoziţionale, în temporale de anterioritate care fixează o limită de durată pentru acţiunea regentei, etc. De asemenea, el era rar în subiective, în predicative, în atributive, în temporalele de anterioritate care nu fixează o limită pentru acţiunea din regentă, în modale comparative, în cumulative.

Cea mai bine reprezentată întrebuinţare a conjunctivului în secolul al XVI-lea este cea din independente (valoarea de voinţă şi de poruncă). Folosit la persoana a III-a cu valoare de imperativ, conjunctivul s-a păstrat în română datorită acestei valori, care, firește, a fost frecventă în toate epocile de dezvoltare ale limbii române, inclusiv într-o epocă anterioară desemantizării lui *să* şi fixării lui numai la conjunctiv. Conjunctivul din independente reprezintă în secolul al XVI-lea aproximativ 70 % din totalul întrebuinţărilor conjunctivului (de pildă, în *LC*, din cele 480 de propoziţii, câte apar cu conjunctivul, 420 sunt principale şi principale independente). Prin urmare, aşa-numitul *conjunctiv de subordonare* era slab dezvoltat în limba din secolul al XVI-lea şi, firește, şi în perioada anterioară primelor texte româneşti.

Dezvoltarea *conjunctivului de subordonare* este strâns legată de formarea unui morfem al conjunctivului (de fixarea lui *să* la conjunctiv) şi implicit de fenomenul înlocuirii infinitivului prin conjunctiv. Limba din secolul al XVII-lea reflectă aceste transformări. Astfel, în secolul al XVII-lea, când *să* era practic fixat la conjunctiv în cea mai mare parte a teritoriului dacoromân, asistăm la extensiunea conjunctivului într-o serie de structuri: propoziţii concesive, condiţionale, cumulative cu *netocma să*, opoziţionale cu *în loc să*, precum şi la apariţia, mai ales în limba cultă, a conjunctivului în stilul indirect. Exprimând rezerva locutorului faţă de cele narate de o altă persoană sau faţă de acţiunea făcută de protagonistul procesului enunţat, acest conjunctiv cunoaşte o deosebită frecvenţă în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. O caracteristică a lui este aceea că el poate să apară după antecedenţi actualizanţi, după antecedenţi după care în stil indirect care în limba modernă cer numai indicativul sau condiţional-optativul („Zic unii *să fie venit* turcii“ (= Zic unii că au venit turcii, dar eu nu ştiu).

Pe lângă aceasta, asistăm în secolul al XVII-lea la o limitare progresivă a întrebuinţării indicativului cu *de* în unele structuri (completive (*A poruncit de a venit*), finale (*Mergea de vedea*)) prin întrebuinţarea conjunctivului (*A poruncit să vină*; *A mers să vadă*).

Prin urmare, secolul al XVII-lea se caracterizează printr-o extindere masivă a întrebuinţării conjunctivului. Această extindere se face în două direcţii:

1) prin limitarea întrebuinţării infinitivului,

2) prin limitarea întrebuinţării indicativului cu *de*, folosit într-o fază mai veche a limbii pentru conjunctiv, şi prin limitarea indicativului şi condiţional-optativului în stil indirect.

Secolul al XVIII-lea marchează un alt moment important în dezvoltarea întrebuinţării conjunctivului. Acest mod primeşte acum posibilitatea de a apărea într-o altă serie de structuri: în temporalele de anterioritate cu precizarea limitei de durată (prin crearea locuţiunii *până să*, care limitează întrebuinţarea locuţiunii prepoziţionale *până a* şi a locuţiunii conjuncţionale *până de ce*), consecutivele cu *încât să*, modalele cu *fără să* + *conjunctivul* (care au înlocuit atât modalele cu *fără de ce* + *indicativul*, cât şi construcţia infinitivală *fără (de) a* + *infinitivul*), temporalele cu *când să* + *conjunctivul*, modalele comparative cu *în loc să* + *conjunctivul* (care limitează folosirea construcţiei infinitivale *în loc de a* + *infinitivul*). De asemenea, se extinde întrebuinţarea acestui mod în structuri în care putea să apară şi în secolul al XVII-lea, ca urmare a înlocuirii infinitivului şi ca urmare

Scanned with OKEN Scanner

a limitării folosirii construcției *de + indicativul*. În același timp se remarcă, mai ales spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, o tendință de restrângere a întrebuințării conjunctivului prin:

1) înlocuirea acestui mod din stilul indirect prin indicativ sau prin condițional-optativ (conjunctivul „locutorial" din fraze de tipul *Zic unii să fie venit turcii*, foarte frecvent în secolul al XVII-lea și în prima jumătatea a secolului al XVIII-lea);

2) înlocuirea în unele structuri a conjunctivului prin indicativ (finalele cu *doar-doar + viitorul indicativ* (sau *condiționalul prezent*); cumulativele cu *necum că, netocma că*, care înlocuiesc cumulativele cu conjunctivul (*necum să, netocma să*));

3) *reînvierea* infinitivului prin utilizarea unor locuțiuni prepoziționale specifice (*spre a, pentru a*)[7].

Primele decenii ale secolului al XIX-lea accentuează aceste tendințe. Conjunctivul, deși foarte larg folosit în limba populară, este concurat în limba literară din nou de către infinitiv și ca urmare a influențelor străine, în primul rând a influenței latino-romanice (sau germane (austriece), în Transilvania și Bucovina. În același timp, el este concurat de către condițional-optativ și de către indicativ, care reușesc să-l scoată în întregime din uz din stilul indirect (conjunctivul „locutorial") și din unele structuri (de pildă, din cumulative). Construcțiile cu *de + indicativul* (condiționalul sau imperativul) continuă să concureze construcțiile cu conjunctivul, dar într-o mai mică măsură decât în secolele anterioare și numai la nivelul limbii populare în cele mai multe structuri (finale, completive directe, indirecte).

O caracteristică a conjunctivului din secolul al XIX-lea în comparație cu conjunctivul din secolul al XVI-lea este o altă repartizare a frecvenței funcțiilor. Dacă în secolul al XVI-lea aproximativ 70 % din întrebuințărilor conjunctivului erau ocupate de așa-numitul conjunctiv *independent* (conjunctivul din principale și din principalele independente), în secolul al XIX-lea aproximativ 70 % din întrebuințări sunt ocupate de conjunctivul din subordonate (așa-numitul conjunctiv de *subordonare*) și numai 30 % de conjunctivul independent. Dezvoltarea conjunctivului este strâns legată de dezvoltarea subordonării în limba română. De aceea el a fost numit de unii cercetători *mod al subordonării*"[8]. Aceste transformări în reprezentarea conjunctivului în diferite structuri sintactice țin, după cum au arătat unii cercetători[9], de gradul de evoluție a limbii: conjunctivul de *subordonare* presupune un stadiu de limbă mai evoluat decât stadiul cu indicativul. Prin indicativ se observă *existența obiectivă* a unui fenomen, prin conjunctiv se face și o *apreciere subiectivă* a lui, o *interpretare* a sa. Conjunctivul din stilul indirect, frecvent în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea (mai ales conjunctivul perfect și mai mult ca perfect), este concludent în această direcție.

De fapt, prin dezvoltarea așa-numitului *conjunctiv de subordonare* româna prezintă analogii frapante cu situația din latină și din limbile romanice apusene. În latina arhaică predomina întrebuințarea indicativului, în cea clasică a conjunctivului, ca apoi să se revină în latina populară și în romanica primitivă la indicativ, iar în limbile romanice moderne la conjunctiv. În româna veche predomina întrebuințarea indicativului în subordonatele care reclamă astăzi un conjunctiv (temporalele cu *mainte de ce + indicativul* în locul celor cu *mainte să + conjunctivul*; modalele cu *fără de ce + indicativul* pentru *fără să + conjunctivul*; opoziționalele cu *în loc de ce + indicativul* pentru cele cu *în loc să + conjunctivul*; completivele cu *de + indicativul* (foarte frecvente în limba veche) pentru actualele completive cu conjunctivul; comparativele cu *decât + viitorul indicativ* pentru

[7] Vezi *Capitolul al III-lea* (3.5.4.1.).
[8] Vezi *Capitolul I* (1.16.).
[9] Vezi A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 96.

Scanned with OKEN Scanner

cele cu *decât să + conjunctivul*, concesivele cu indicativul din secolele al XVI-lea şi din prima jumătate a secolului al XVII-lea, finalele cu *de + indicativul* etc.).

Toate aceste fapte arată că subjonctivul presupune un stadiu de limbă mai evoluat decât cel cu indicativul în subordonare sau decât cel cu conjunctivul numai în independente şi că acest fapt este general romanic[10]. Trecerea de la stadiul paratactic la stadiul hipotactic caracterizează întreaga evoluţie a limbilor romanice.

III. *Pe plan tipologic* (pe planul tipologiei romanice), întrebuinţarea conjunctivului din limba română nu oferă, la o analiză mai atentă, nimic surprinzător faţă de cea a conjunctivului din limbile romanice apusene. În nici un caz el nu poate fi scos din mediul romanic şi încadrat numai în mediul balcanic. Este drept că subjonctivul românesc prezintă o serie de caracteristici care lipsesc subjonctivului din limbile romanice apusene. Conjunctivul românesc este pe de o parte mai larg folosit (mai extensiv, faţă de infinitiv) faţă de conjunctivul din limbile romanice apusene, iar, pe de altă parte, mai limitat ca întrebuinţare (mai intensiv, faţă de inidicativ) decât cel din limbile romanice apusene. El este mai extensiv în raporturile lui cu infinitivul, pe care l-a înlocuit în mare măsură, mai ales în limba populară, dar mai intensiv în raporturile sale cu indicativul şi chiar cu condiţional-optativul. Limba română foloseşte conjunctivul acolo unde limbile romanice folosesc şi conjunctivul şi infinitivul[11] sau numai infinitivul[12]. Această trăsătură, prezentă şi în unele limbi balcanice (bulgara, macedoneana, neogreaca, albaneza şi parţial sârbo-croata), dar şi în unele dialecte italiene meridionale se datoreşte, în primul rând, unor *cauze interne*, analizate pe larg în *Capitolul al III-lea* al lucrării de faţă, şi ea a apărut independent de limbile „balcanice" în limba română. Le extensiunea fenomenului nu pot fi excluse şi *factorii externi* (prin traduceri din greceşte, ca de pildă, *Biblia* de la 1688, tradusă din greacă sau de traduceri de documente greceşti din epoca fanariotă).

Conjunctivul românesc este mai slab folosit decât cel din limbile romanice, în special decât cel din limbile ibero-romanice, în ceea ce priveşte raporturile lui cu indicativul. Subjonctivul românesc nu poate să apară într-o serie de structuri în care subjonctivul din limbile romanice apusene este obişnuit (în cauzale cu motivul negat, în temporale de posterioritate, în regenta unei condiţionale, în concesivele reale). De asemenea, el este mai puţin frecvent decât cel din limbile romanice apusene în concesive, în finale (în română în finale se poate folosi şi indicativul, în limbile romanice apusene se foloseşte numai conjunctivul sau construcţii infinitivale echivalente), în consecutive, în atributive (în franceză şi în spaniolă există atributive cu conjunctivul dependent de un superlativ, în română nu există astfel de structuri), etc. Atât tendinţa de a folosi conjunctivul pentru infinitiv, cât şi tendinţa de a folosi indicativul pentru conjunctiv (sau mai bine-zis extensiunea conjunctivului în domeniile infinitivului şi extensiunea indicativului în domeniile conjunctivului) au la bază preferinţa românei pentru categorii gramaticale mai concrete, preferinţă care vizează îndepărtarea categoriilor gramaticale mai abstracte.

Conform teoriei lingvistice a lui G. Guillaume, teorie expusă pe larg în *Capitolul I* (1.21.), cel mai abstract mod este infinitivul, iar cel mai concret este indicativul, care este singurul mod care face distincţie netă între prezent, trecut şi viitor. Mai concret decât infinitivul, dar mai abstract decât indicativul (şi decât condiţional-optativul, care din punct de vedere funcţional este un indicativ *corectat* prin *de* sau *dacă*) este conjunctivul.

[10] Vezi A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 95 şi urm.
[11] Vezi *Capitolul al III-lea.*
[12] Infinitivul se foloseşte în special când nu există discordanţă de subiect între regentă şi subordonată, iar conjunctivul când există această discordanţă.

Scanned with OKEN Scanner

S-a arătat în *Capitolul I* (1.18.; 1.19.) că, cu cât un mod este mai concret, cu atât extensiunea lui este mai mare, cu atât el invadează mai mult *domeniile* modurilor vecine. Conjunctivul românesc fiind mai concret decât infinitivul (prin categoria de *persoană*) a invadat domeniile acestuia, iar indicativul, fiind mai concret decât conjunctivul, a invadat într-o fază mai veche a limbii române, în special, şi într-o fază mai veche a limbilor romanice, în general, domeniile conjunctivului. În română, atât extensiunea conjunctivului în domeniile infinitivului, cât şi extensiunea indicativului şi condiţional-optativului în domeniile conjunctivului au acţionat mai puternic decât în alte limbi romanice, datorită inexistenţei, într-o fază mai veche a limbii române, a unei limbi literare care să-şi exercite normele.

De fapt, deosebirile între română şi celelalte limbi romanice în ceea ce priveşte întrebuinţarea conjunctivului nu ţin de tipul lingvistic, ci mai mult de sistem şi de normă. De multe ori, ceea ce este un fapt de *normă lingvistică* în limba română, este un *fapt posibil* în *sistemul* unor limbi romanice apusene. În acelaşi timp, există situaţii când un fapt actualizat de limbile romanice apusene (un fapt devenit *normă*) să existe numai ca posibilitate în sistemul limbii române. Tipul romanic cuprinde ca posibilităţi şi pe unele şi pe altele. De pildă, înlocuirea infinitivului prin moduri mai concrete există în toate limbile romanice ca *posibilitate*, ea însă a fost actualizată numai de română şi de portugheză, limbi aflate în arii laterale ale romanităţii. Actualizarea acestui fenomen s-a făcut în mod diferit, cu mijloacele specifice ale fiecărei limbi: în timp ce portugheza şi-a *personalizat* infinitivul[13], înzestrându-l cu desinenţe de persoană, româna l-a înlocuit prin conjunctiv, mod care din punct de vedere cronogenetic nu este altceva decât un infinitiv *personal*[14]. O slabă tendinţă de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv a existat în limba franceză populară, dar ea fost *înăbuşită* de normele unei limbi literare cu o lungă tradiţie[15].

În multe cazuri, diferenţa între conjunctivul românesc şi cel din limbile romanice apusene se limitează la *factorul cantitativ*: ceea ce este frecvent în română este mai puţin frecvent în limbile romanice apusene (conjunctivul din completive directe, din finale, din temporale de anterioritate, conjunctivul din unele propoziţii independente) şi invers, ceea ce este mai frecvent în limbile romanice apusene este slab reprezentat în română (conjunctivul în condiţionale, în concesive, conjunctivul „optativ" din independente etc.). Dar aceste diferenţe nu afectează *tipul lingvistic* şi uneori nici chiar *sistemul*, ci numai *norma*[16]. Diferenţele cantitative semnalate nu ne dau în nici un caz dreptul de a scoate conjunctivul românesc din mediul romanic şi a-l încadra numai în mediul balcanic. De fapt, în această lucrare am avut ocazia să arătăm că toate concordanţele pe care le prezintă limba română cu limbile balcanice în ceea ce priveşte conjunctivul nu se datoresc *uniunii lingvistice balcanice*, ci reprezintă inovaţii paralele şi independente apărute în română la o dată târzie, când sunt puţin probabile influenţele limbilor *balcanice* sau influenţa substratului.

Pe plan stilistic, diferenţa dintre conjunctivul din română şi cel din limbile romanice apusene se manifestă prin aceea că uneori conjunctivul din limba română este mai gramaticalizat, mai automatic, mai puţin expresiv faţă de conjunctivele din spaniolă, franceză, italiană, care sunt mai puţin automatice (mai ales în contextele în care în loc de conjunctiv este admis şi infinitivul sau indicativul), mai puţin previzibile şi, prin aceasta, mai expresive. Conjunctivul românesc, înlocuind în unele construcţii total infinitivul, a devenit un fapt mai mult de gramatică, pe când cel din limbile romanice apusene este şi un fapt de stil.

---

[13] Vezi *Capitolul al III-lea.*
[14] Vezi H. Bonnard, *op. cit.*, p. 24.
[15] Vezi *Capitolul al III-lea.*
[16] Vezi E. Coşeriu, *Sincronía, diacronía y tipología...*, p. 273.

Scanned with OKEN Scanner

La rândul său, conjunctivul din limbile romanice apusene este mai puţin expresiv decât conjunctivele din limbile germanice, care sunt mult mai puţin frecvente şi mai puţin automatice.

Se poate admite faptul că influenţa greacă ar fi putut întări întrebuinţarea conjunctivului în anumite structuri la scriitorii, care cunoşteau limba greacă (ca de pildă, la Cantemir, la traducătorii *Bibliei* de la 1688, la unii cronicari munteni sau la autorii documentelor bilingve greco-române din epoca fanariotă). O influenţă grecească masivă a avut loc în Italia meridională (numită şi *Magna Graecia* încă din Antichitate) unde există atât *substrat* şi *adstrat* grecesc, dar nu pe teritoriul latinizat, de la nordul liniei Jireček, unde au apărut două limbi neolatine: limba română (în Dacia şi în nord-estul Peninsulei Balcanice) şi limba dalmată (în sud-estul peninsulei: vezi, pentru informaţii suplimentare Frâncu, 1999, p. 84-87).

Scanned with OKEN Scanner

ABSTRACT

The sinchronic-diachronic research of the the conjunctive in the Romanian language underlined *the morphological and syntactic personality of this invariant*, its place in the system and its relations with other invariants (infinitive, indicative, "condițional optativ") in different periods of the development of the Romanian language.

If morphologically, the invariant-conjunctive is easy to characteriz because all its forms are reducible to a set of common elements, in terms of syntactic and especially in terms of the categorical meaning it is harder to discern. The difficulty lies in that this mood receives in the *speech* a variety of uses (*sens effects*) whose unit of condition is difficult to observe through methods of traditional grammar. Only in this way, we may explain why around the value of the conjunctive, of its basic significance, it came so many conflicting discussions in the history of the general grammar. In *Chapter I* of the book, we have sought to reveal the diversity of the views expressed in the categorical meaning of the conjunctive, to show that the problem of defining the conjunctive is, in fact, a problem that had not given satisfactory answers.

From many points of view and methods of studying the conjunctive, we have selected those that we believed to offer the best possibilities for finding the *invariant* value of this mode and the place it takes in the Romanian language system. These methods are: *the immanent, functional method* (verified by the representatives of the school in Copenhagen, L. Hjelmslev, K. Togeby, J. Schmitt-Jensen, G. Boysen, through its application to the study of conjunctive in some Romance languages), *the psycho-systematic method* of G. Guillaume (applied and verified by some of his students, P. Imbs, G. Moignet and others) and the method of the *pragmatic* analysis of the language acts, starting with the dichotomy *world narrated ~ world's commented* of H. Weinrich. By combining, these methods with the traditional grammar methods we have reached the following conclusions:

I. On the *functioning plan of the system* (the synchronic plan), the conjunctive in the Romanian has lots of uses (sense effects), some more frequently and other less frequently, some of the key sentences, others subordinate. All uses of the conjunctive, even the most subtle, are reducible to a fundamental value, value given by the position of the conjunctive in the Romanian verbal-temporal system. The fundamental value is a necessary condition of the variat use of the conjunctive in the *speech* communication. It shows the possibility, virtuality, and it opposes to the *invariant* value of indicative, expressing *certainty*, *reality* or value of the "condițional optativ" that expresses the *probability* (on the possibility and probability values, see Metzeltin, 2009, p. 149-154).

The basic value is generated by the uses of the conjunctive, with no outside to these uses. Under the various uses, the unit of the conjunctive condition is hiding: This will always be a correlative term. The independent and the dependent conjunctive don't exist outside the binary correlation, being always in continuity of significance with a *correlative term*[17].

[17] See P. Imbs, *op. cit.*, p. 48.

Scanned with OKEN Scanner

The correlative term may be segmental or suprasegmental (intonation). Together with a correlative term (antecedent), the conjunctive forms a bipolar structure. Although in all structures the conjunctive is a term correlative term (even in the main sentences, where it falls in relation to intonation), its relations are different depending on the extension of the bipolar structure (the term) and the degree of terms cohesion. That is way the conjunctive may be caracterized in three ways depending on the relations (directions):

1) a direction inside the sentence: *the homonex relation* (intonation + conjunctive: *Să meargă!*; semiauxiliar + conjunctive (*aveam să merg*),

2) a direction which passes from a sentence to another: the *heteronex relation*: lexem + conjunctive (*Doresc să mergi*),

3) a *homonex and heteronex* direction: conjunctional phrase + conjunctive (A venit *fără să ştie*).

In all its uses, the conjunctive opposes to the indicative. The indivative presents the reality as updated; the conjunctive presents the action or the process as possibility, as eventuality.

According to the linguistic theory of the G. Guillaume school, the indicative shows its value as invariant in three dimensions in time (past, present, future). These were clearly differentiate in periods and temporal levels, and the conjunctive refines its value from the fact that, not differentiating the present from the future does not give the feeling more real and possible feeling of a *possible world.*

These facts have an impact on the syntactic behavior of the conjunctive. It can be part of reports of equivalence with the "condiţional optativ" (and with imperative, in speech), but never with indicative. Between conjunctive and indicative, the use in the synonimic competition is usually impossible[18].

On the *functional* plan, the opposition indicative ~ conjunctive manifests in the way in which the two modes enter into relationship with different antecedents, being in different classes. Thus, the conjunctive is usually caused by *outdated antecedents* (lexems of the semantic field of possibilities, the conjunctive *să* and the coumpounds in which it is found (*ca să, fără să, în loc să, decât să, până să, înainte (ca) să*), and the indicative of *updated antecedents* (lexems of the semantic field of probability, certainty, knowledge, conjunctions *că, de, dacă* and the compounds in which they are found (*cu toate că, chiar de (dacă), pentru că* etc.). In this chapter, we tried to establish for each structure in categories of antecedents update and outdated antecedents, as they are compatible only with the indicative or conjunctive.

Between the two categories, it interposes a disputed area of both modes, the area of eventuality, of the *contingent*, which makes the link between the *possible* to probably, from *conjunctive* to *indicative*. In this way appears a third category of antecedents: the antecedent and upgrade outdated category.

This category is in Romanian language more limited than in other Romance languages, because it does not characterize the circumstantial structures. Unlike other Romance languages, the Romanian language doesn't present conjunctions and conjunctional locutions compatible with the conjunctive and indicative. In French, after *que* is admitted indicative and as well subjontive; the same situation exists after it. *che* and after sp. *que* (in fact, in Spanish the conjunctive is posibil also after *si, cuando, como, mientras*[19]). The fact that the current literary Romanian doesn't have conjunctions compatible with conjunctive and indicative is because of the isolation of the conjunction-morphem *să* only in conjunctive.

[18] It may be quoted just one case of synonimic competition between conjunctive and indicative: the competition between imperfect indicativ with value of conditional modal and perfect conjunctive.

[19] Cf. K. Togeby, *op. cit.*, p. 11.

Scanned with OKEN Scanner

For this reason, the antecedents category of upgraded and outdated to the lexems is limited, especially in verbal roots, noun and pronominal (*Zice că vine / (Îi) zice să vină*; *Îl nelinişteşte ideea că pleacă acolo/Îl nelinişteşte ideea să plece acolo*; *Nu sunt mulţi care să ştie/Nu sunt mulţi care ştiu* etc.). There are no adjectival roots to generate both modes.

Since in such structures the conjunctive is in "continuing of significance" with its correlative term, it mentions often the contextual significance of the latter. For this reason, the antecedents, which allow, the conjunctive, and the indicative split in two categories:

a) antecedents which change their sense in contact with conjunctive or indicative,

b) antecedents which don't change their sense in contact with conjunctive or indicative.

More interesting is the first of these categories. So, *a trebui* when is built with conjunctive is a verb of necessity (*Trebuie să vină*), but when is built with indicative becomes a verb of probability (*Trebuie că vine* = *Probabil că vine*). Verbs of declaration when are built with indicative are purely declarative verbs, but when they are built with conjunctive they receive a volitive shade. The verb *a admite*, when is built with indicative has the significance of *a crede*, but when is used conjunctive it receives the significance of *a accepta*. As well, the verb *a gândi*, built with indicative is only a verb of thinking (cogitandi), but built with conjunctive may receive a shape of order, will (*Gândesc să te duci* acolo = Vreau să te duci...). These facts show that the antecedent is not always inteligibil, for the interlocutor, for the beginning. To achieve its fullness of its meaning he needs to confirm the subordinate verb, meaning to „subordinate it semantically"[20].

The conjunctive and its correlative term are in a *complementary relationship* with to each other, the second term completing the significance of the first and vice versa. The conjunctive has the function of expressing a way of surrounding the entire binary structure. Therefore, to study the uses of the conjunctive after the antecedents of the first category means to reveal the amount of semantic information (possibility, doubt, will, desire) which is added to the fundamental value of this mode. Since neither in the independent sentences the conjunctive is not outside a bipolar correlation[21], we may say that what this mode means, means with another correlative term implicit or explicit.

II. *In setting up the plan of the system* (the *diachronic* plan), speaking of conjunctive uses means to determine the extension and intensiveness[22] of this mode in each period of the Romanian language development. This thing may be realised only doing *synchronic sections* in diachronie. Therefore, we have operated for almost all syntactic structures where the conjunctive appear today synchronic sections starting from the oldest Romanian texts. We reached the following conclusions regarding the evolution of the uses of Romanian conjunctive:

The use of conjunctive was much more limited in an earlier phase of the Romanian language than the current language. We can explain this through an earlier phase of the Romanian language when instead of the conjunctive we met infinitive or indicative and "condiţional optativ". The development of the uses of the conjunctive was made in two directions:

1) through elimination of the infinitive use,

2) through „regaining" of some areas occupied in folk Latin and in the primitive Roman phase by indicative.

Thus, in the 16th century, the conjunctive could not appear or rarely appeared in predicative, in modals, which express the absence of a secondary action to the action

[20] Cf. G. de Poerck, *Modalité et modes en français*, in „Le Français moderne", nr. 2, 1950, p. 93.
[21] Cf. P. Imbs, *op. cit.*, p. 48.
[22] See *Capitolul I.*

Scanned with OKEN Scanner

of the regent, in concessives, the conditionals, in oppositionals, in temporal of anteriority that sets a limit time for the regents' action etc. In addition, it was rarely in subjective, predicative, attributive, in temporal of anteriority clauses, which doesn't set a limit for the action of the regent, in comparative modals, in cumulative.

The best-represented use of the conjunctive in the 16th century is the one in independent (value of will and command). Used in third person with imperative value, the conjunctive was preserved in Romanian due to this value, which, of course, was common in all ages of development of the Romanian language, including in an earlier era of "desemantizare" of *să* and fixing it only to conjunctive. The conjunctive in independent clauses represents in the 16th century approximately 70% of all uses of the conjunctive (eg, in *LC*, of the 480 sentences, that appear with conjunctive, 420 are main clauses and main independent clauses). Therefore, the so-called *conjucntive of subordination* was weak in the language of the 16th century and, of course, also in the days before the first Romanian texts.

The development of the conjunctive of subordination is closely linked to the formation of a morpheme of the conjunctive (the fixation of *să* to conjunctive) and implicit of the phenomenon of replacing the infinitive with conjunctive. The language of the 17th century reflects these changes.

Thus, in the 18th century, when *să* was practically set to the conjunctive in most of the Daco-Romanian territory, witnessing at the extension of the conjunctive in a series of structures: concession, conditional, cumulative with *netocma să*, oppositional, with *în loc să*, as well as at the appearance, especially in cult language of the conjunctive in the indirect style. Expressing the reservation of the speaker towards the narrated things by another person or towards the action made by the protagonist of the anounced process, this conjnunctive experience a special frequency in the 17th century and 18th century. One of its feature is that it's likely to occur after updated antecedents, after antecedents after which in indirect style that in modern language require only the indicative or "condiţional optativ" („Zic unii *să fie venit* turcii" (= Zic unii că au venit turcii, dar eu nu ştiu).

Beside this, we assist in the 17th century at a progressive limit of the using indicative with *de* in some structures (completing (*A poruncit de a venit*), final (*Mergea de vedea*)) by the use of conjunctive (*A poruncit să vină*; *A mers să vadă*).

Therefore, the 17th century is characterized by massive expansion of the use of the conjunctive. This extension is made in two directions:

3) by limiting the use of infinitive,

4) by limiting the use of indicative *de*, used in an earlier phase of the language for conjunctive, and by limiting the indicative and "condiţional optativ" in indirect style.

The 18th century marks another milestone in the development of the use of the conjunctive. This mode receives now the possibility to appear in another series of structures: in the anteriority temporals, indicating the duration limit (by creating the locution *până să*, which limits the use of the prepositional locution *până a* and of the locution *până de ce*), the consecutives with *încât să*, with modals *fără să + conjunctive* (which have replaced modals with *fără de ce + indicative*, as well as infinitive construction *fără (de) a + infinitive*), temporals with *când să + conjunctive*,comparative modals with *în loc să + conjunctive* (which limits the use of the infinitive construction *în loc de a + infinitive*). It also expands the use of this mode in structures that may arise also in the 17th century, following the replacement of the infinitive and therefore limiting the use of the construction *de + indicative*. In the same time, it is remarkable especially to the end of the 18th century a tendency of restraining the use of conjunctive through:

4) the replacement of this mode from the direct style through the indicative

Scanned with OKEN Scanner

or "condițional-optativ" (the „locutorial" conjunctive from the phrases of type *Zic unii să fie venit turcii*, very frequent in the 17th century and the first half of the 18th century);

5) the replacement in some structures of the conjunctive by indicative (finalels with *doar-doar* + *future indicative* (or *present conditional*); cumulatives with *necum că*, *netocma că*, which replace the cumulatives with conjunctive (*necum să*, *netocma să*));

6) *revival* of the infinitive through the use of specific prepositional locutions (*spre a*, *pentru a*)[23].

First decades of the 19th century emphasize this trend. The conjunctive, although has a very broad use in the folk language, is competing again in the literary language by the infinitive and because of the foreign influences, firstly of the Latin Romance influence (or German (Austrian)), in Transylvania and Bukovina. Meanwhile, it is competed by the „condițional-optativ" and indicative, which succed in removing it entirely from the use of indirect style („locutorial" conjunctive) and some structures (for example, the cumulatives). The constructions with *de* + *indicative* (the conditional or imperative) continue to compete with the conjunctival constructions, but in a smaller extent than in previous centuries and only at the level of the folk language in the most structures (finals, direct completives, indirect).

A feature of the conjunctive of the 19th century in comparison with the conjunctive of the 16th century is another distribution of the functions frequency. If in the 16th century about 70% of uses of the conjunctive were occupied by the so-called *independent* conjunctive (the conjunctive in the main and main independent), in the 19th century about 70% of uses are occupied by the subordinate conjunctive (the so-called *subordinate* conjunctive) and only 30% of the independent conjunctive. The conjunctive development is closely linked to the development of subordination in Romanian language. Therefore, he was called by some researchers "mode of subordination"[24].

These transformations in the representation of the conjunctive in different syntactic structures are depending, as some researchers have shown[25], on the degree of language development: the conunctive of *subordination* means a study of language more evolved than the study of indicative. Through indicative, it may be observed an *objective existence* of a phenomenon; through conjunctive, it is also made a *subective appreciation* of it, an *interpretation* of it. The conjunctive of the indirect style, frequently in the 17th century and the 18th century (especially the perfect conjunctive and „mai mult ca perfect") is concludent that direction

In fact, by developing the so-called *subordinate conjunctive* the Romania language presents striking analogies with the situation of Latin and the western Romance languages. In the archaic Latin prevails the use of indicative, in the classic Latin the conjunctive, and after it returns to the folk Latin and in the primitive Romance language to the indicative, and in the modern Romance languages to the conjunctive.

In the old Romanian prevails the use of indicative in the subordinate clauses which need today the conjunctive (temporals with *mainte de ce* + *indicative* in stead of *mainte să* + *conjunctive*; modals with *fără de ce* + *indicative* for *fără să* + *conjunctive*; opositionals with *în loc de ce* + *indicative* for *în loc să* + *conjunctive*; completives with *de* + *indicative* (very frequent in the old language) for actual completives with conjunctive; comparatives with *decât* + *future indicative* for *decât să* + *conjunctive*, concessive with indicative of the 16th century and the first half od the 17th century, finals with *de* + *indicative* etc.).

[23] See *Capitolul al III-lea* (3.5.4.1.).
[24] See *Capitolul I* (1.16.).
[25] See A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 96.

Scanned with OKEN Scanner

All these facts show that subjonctiv supposes a language study more evolved than the indicative in the subordinate clauses or than the conjunctive only in independent and that, this is generally Romance[26]. The transition from the paratatctic stage to the hypotactic stage characterizes the entire evolution of the Romance languages.

III. *On the typological plan* (on the Romance typological plan), the use of conjunctive in the Romanian language does not offer, on a closer analysis anything surprising in comparison with the conjunctive of other wstern Romance languages. In any case, it can not be removed from the Romance environment and put only in the Balkan environment. It is true that Romanian subjonctiv has some features that are missing in the subjonctive of Western Romance languages. The Romanian conjunctive is on one side used larger (more broadly, than infinitive) than conjunctive in the Western Romance languages, and on the other hand, more limited used (less intensive compared to the inidicativ) than in the Western Romance languages. It is more extensively in his relations with the infinitive, which largely replaced, especially in the folk language, but more intensive in its relations with the indicative and even with the "condiţional-optativ". The Romanian language uses the conjunctive where the Romance languages use also the conjunctive and the infinitive[27] or only the infinitive[28]. This feature present also in some Balkan languages (Bulgarian, Macedonian, Neo-Greek, Albanian and partial Serbo-Croatian), but also in some meridional Italian dialects it is due, firstly, internal causes, analyzed at length in *Capitolul al III-lea* of the present book, and it occurred independently of the language "Balkan" in Romanian. At the extension of the phenomenon it can not be excluded also the *external factors* (through translation from Greek, such as the *Bible* of 1688, translated from Greek or by Greek translations of documents in the Phanariot periode).

The Romanian conjunctive is less used than in the Romance languages, in particular in Ibero-Romance languages, in terms of its relationship with the indicative. The Romanian Subjonctiv can not occur in a number of structures in which the subjonctiv of the Western Romance languages is normal (in causal with negative reason, the temporal of posteriority, in the regent of a conditional, in real concesive).

Also, it is less frequent than in Western Romance languages in concessive, the final (in Romanian in the final it can also be used the indicative, in the Western Romance languages it is used only conjunctive or the equivalent infinitive construction), in consecutive, attributive clauses (in French and Spanish are attributive with the conjunctive depunding on the superlative, in Romanian there are no such structures) etc. The tendency to use the conjunctive for infinitive, as well as the tendance to use the indicative for conjunctive (or rather the conjunctive's extension in the fields of infinitive and the indicative's extension in the areas of the conjunctive) have at the basis the preference of the Romanian language for the more concrete grammatical categories, preference which refers to the removal of the more abstract grammatical categories.

According to G. Guillaume linguistic theory, the theory is widely exposed in *Capitolul I* (1.21.), the most abstract mode is infinitive and the most concrete is indicative, which is the only mode that makes a clear distinction between present, past and future. More concret than the infinitive, but more abstract than indicativ (and than "condiţional-optativ", which from the functional point of view is an indicative *corrected*

[26] See A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 95 and next.
[27] See *Capitolul al III-lea*.
[28] The infinitive uses especially when there is no discordance of the subject between the regent and subordinate clause, and the conjunctive when there is this discordance.

Scanned with OKEN Scanner

through *de* or *dacă*) is the conjunctive. It was shown in *Capitolul I* (1.18.; 1.19.) that the more concrete is a mode, its extension is greater, it invades more the *area* of the neighboring modes. The Romanian conjunctive being more concrete than the infinitive (because of the category of person) has invaded its fields, and the indicative, being more concrete than the conjunctive, invaded in an earlier phase of the Romanian language, in particular, and in an earlier phase of the Romance languages, generally, the areas of conjunctive. In Romanian, both the extension of conjunctive in the fields of infinitve, and the indicative's and the "condiţional-optativ" extension in the fields of conjunctive have acted stronger than in other Romance languages, due to the lack, in an earlier phase of the Romanian language,of a literature language, where to exercise the norms.

In fact, the differences between Romanian and other Romance languages in terms of the use of conjunctive are not depending of the language type, but rather on the system and norm. Often, what is a fact of *linguistic norm* in Romanian language is *possible fact* in the *system* of some Western Romance languages. Meanwhile, there are situations when a fact updated by the Western Romance languages (a fact became a *norm*) to be only as possibility in the Romanian language system. The Romance type includes as possibilities both.

For example, the replacing of the infinitive with more concrete modes exist in all Romance languages as *possibility*, but it was updated only in Romanian and Portuguese, languagesbeing in lateral areas of the Romance. The update of this phenomenon was made differently, with specific means of each language: while the Portuguese has *personalized* the infinitive[29], giving it persons' desinence, the Romanian replaced it by conjunctive, mode that cronogenetically is a *personal* infinitive[30]. A weak trend of replacing the infinitive with conjunctive existed in folk French, but it was suppressed by the norms of a literary language with a long tradition[31].

In many cases, the difference between the Romanian and Western Romance languages conjunctive is limited to the *quantitative factor*: what is common in Romanian is uncommon in Western Romance languages (conjunctive of the direct completive, from the final, temporal of anteriority, the conjunctive of some independent clauses) and vice versa, what is more common in Western Romance languages is poorly represented in Romanian (the conjunctive in conditionals, concessives, the "optative" conjunctive in independent etc.).

But these differences does not affect the *linguistic type* and sometimes not even the *system*, but only the *norm*[32]. The reported quantitative differences don't give us the right to remove the Romanian conjunctive out of the Romanian environment and fit only in the Balkan environment. In fact, in this book, I had the occasion to point out that not all the concordances that the Romanian language has with the Balkan languages in terms of conjunctive are due to the *Balkan linguistic union*, but represents the parallel and independent innovations appeared in Romanian at a later date, when the influence of the Balkan languages are unlikely or the influence of the substrate.

Stylistically the difference between the Romanian conjunctive and the conjunctive of Western Romance languages it manifests sometimes by the more grammatical conjunctive in Romanian, more automatic, less expressive to the conjunctives in Spanish, French, Italian, which are less automatic (especially in contexts where instead of conjunctive is admitted also the infinitive or indicative), less predictable and thus more

[29] See *Capitolul al III-lea.*
[30] See H. Bonnard, *op. cit.*, p. 24.
[31] See *Capitolul al III-lea.*
[32] See E. Coşeriu, *Sincronía, diacronía y tipología...*, p. 273.

Scanned with OKEN Scanner

expressive. The Romanian conjunctive replacing in some structures entirely the infinitive has become a fact more than grammatically, while at the Western Romance languages is a matter of style. In turn, the conjunctive of Western Romance languages is less expressive than the conjunctives of Germanic languages, which are much less frequent and less automatic.

It can be accepted that Greek influence could enhance conjunctive use of certain structures in the writers, who knew the Greek language (for example, from Cantemir, the *Bible* translators of 1688, at some mountain chroniclers or documents bilingual Greek-Romanian authors of the Phanariot periode). A massive Greek influence took place in southern Italy (also called *Magna Graecia*) where there is both a Greek *substrate* and *adstrat*, but not on the latinized territory from northern Jireček's line, where appeared two neo-Latin languages: Romanian language (in Dacia and north-eastern of the Balkan Peninsula) and the Dalmatian language (in south-eastern peninsula: see, for more information Frâncu, 1999, p. 84-87).

Translated by Irina CROITORU

Scanned with OKEN Scanner

Bibliografie selectivă

Anghelescu Nadia, *Lingvistica generală în concepţia lui G. Guillaume*, în LR, XXX, 1970, p. 425-433.

Arvinte V., *Influenţa greacă asupra limbii române (pe baza A.L.R.). Împrumuturi directe din greaca bizantină*, în AUI, tom XII, 1966, p. 1-25.

Asenova P., *Fonctions modales des temps verbaux dans les langues balkaniques*, în "Zeitschrif für Balkanologie", XXII-1, München, 1986, p. 4-10.

Asenova P., *Sur le statut des balkanismes syntactiques*, în "Balkansko Ezikoznanie", Linguistique balkanique, XXIII-1, Sofia, 1980, p. 8-19.

Austin J. L., *How to do Things with Words*, Cambridge, 1975.

Avram Mioara, *Evoluţia subordonării circumstanţiale cu elemente conjuncţionale în limba română*, Bucureşti, 1960.

Avram Mioara, *Gramatica pentru toţi*, Bucureşti, 1986.

Bacinschi I., *L'infinitiv et ses moyens de remplacement*, Bucureşti, 1945.

Badía Margarit A., *Ef subjunctivo de subordonacion en las lenguas romances y especialmente en iberorromanico*, în „Revista de Filologia española".

Banfi E., *Cristianizzazione nei Balkani e formazione delle lega linguistica*, în "Zeitschrift für Balkanologie", XXIII, 1, 1987, München, p. 4-18.

Banfi E., *Linguistica balcanica*, Bologne, 1985.

Barbu N. I., ***Să** semn al conjunctivului în limba română*, în „Buletin ştiinţific", nr. 1-2, 1951, p. 60-63.

Barbu N. I., *Sintaxa limbii române după metoda istorico-stilistică*, Bucureşti, 1944.

Barić H., *La perte de l'infinitif dans les langues balkaniques*, în „Godisnjak", Sarajevo, 1961, p. 1-11.

Barral M., *L'imparfait du subjonctif*, Paris, Picard, 1980.

Bassols de Climent M., *Sintaxis histórica de la lengua latina*, II, Barcelona, 1948.

Battaglia S., Perniconne, *La grammatica italiana*, Torino, 292

Beardesley W. A., *The Psychology of Spanish Subjunctive*, în „Hispania", VIII, 1925, p. 98-108.

Benveniste E., *Problèmes de linguistique générale*, I-II, Paris, 1966, 1974.

Berejan S., *Contribuţii la studiul infinitivului moldovenesc*, Chişinău, 1962.

Boer Ch. de, *Syntaxe du français moderne*, Leiden, 1947.

Bonnard H., *Guillaume, il y a vingt ans*, în „Langue française. La syntaxe", nr. 1, 1969, p. 21-35.

Börjeson Lars, *La fréquence du subjonctif dans les subordonées complétives introduites par **que** étudiée dans les textes français **contemporain***, „Studia Neophilologica" 38, 1966, p. 10-19.

Boysen G., *L'emploi du subjonctif dans l'histoire des langues romanes*, în „Bulletin des Jeunes Romanistes", nr. 13, 1966, p. 19-33.

Brunot F., *La pensée et la langue*, Paris, 1922.

Bull W. E., *Time, Tense and the Verb. A study in theoretical and applied linguistics with particular attention to Spanish*, Berkeley-Los Angeles, 1963.

Burguière P., *Histoire de l'infinitif en grec*, Paris, 1960.

Capidan Th., *Meglenoromânii*, vol. I, Bucureşti, 1928.

Caragiu Marioţeanu Matilda, *Fonomorfologie aromână*, Bucureşti, 1968.

Scanned with OKEN Scanner

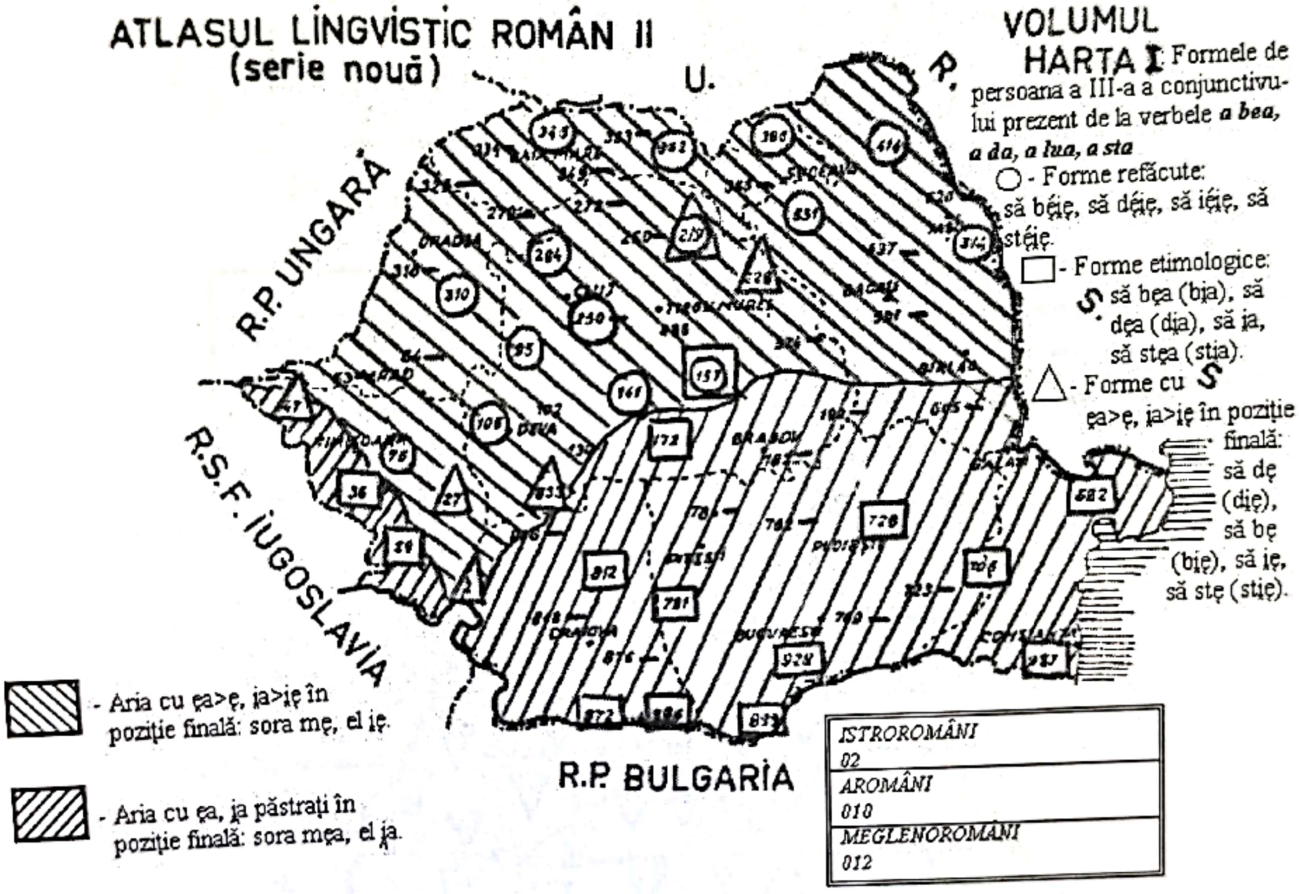

Pentru uz intern

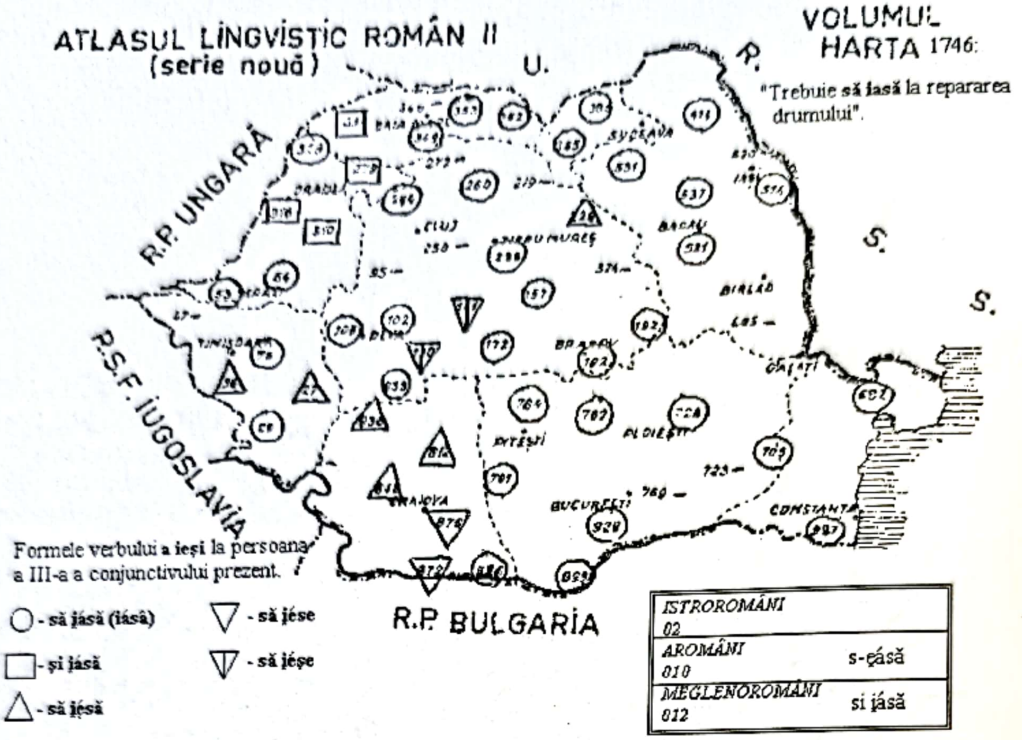

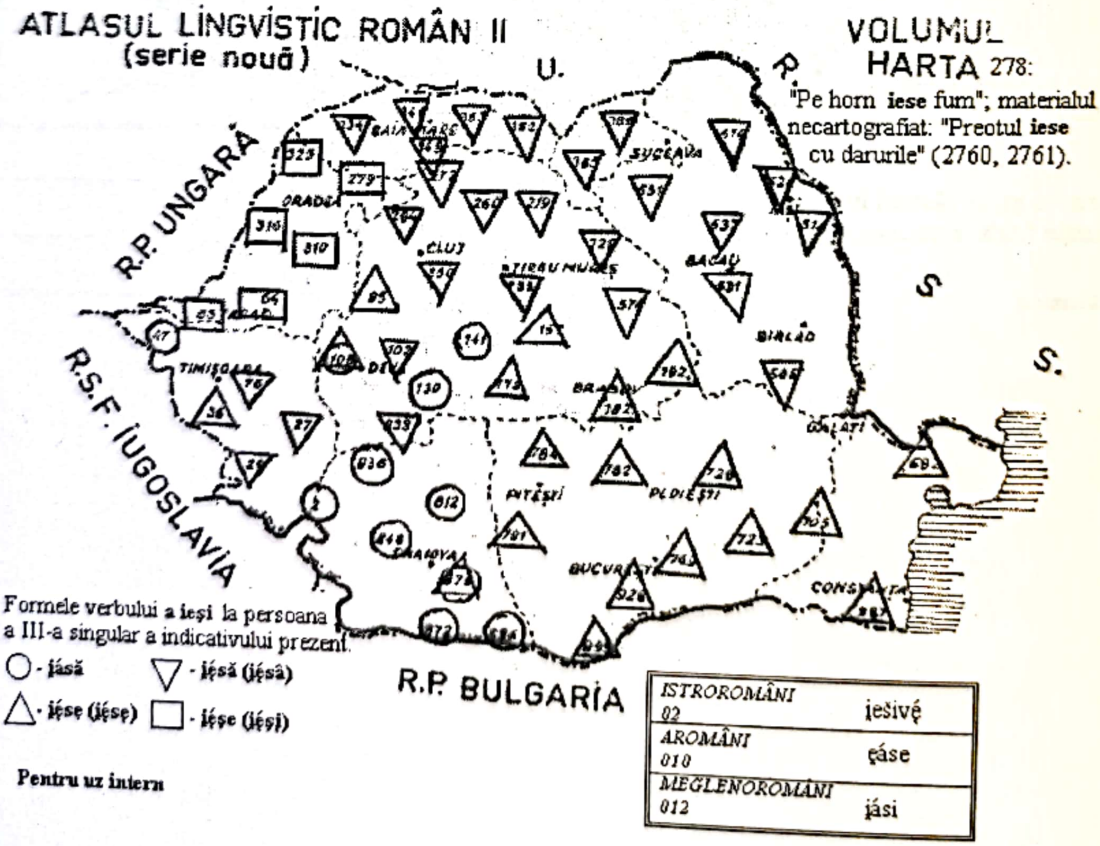

Scanned with OKEN Scanner

Dintre toate limbile romanice, limba română a dat cea mai mare extensiune întrebuinţării conjunctivului (numit şi subjonctiv încă din antichitate ("subiunctiuus sive coniuntiuus" (Diomede)) prin limitarea întrebuinţării infinitivului. S-a spus că în această privinţă româna se apropie mai mult de limbile balcanice (bulgara, macedoneana, neogreaca, albaneza şi sârbo-croata), care, după unii cercetători, ar forma împreună cu româna, aşa-numita uniune lingvistică balcanică. De fapt, înlocuirea infinitivului prin conjunctiv se întâlneşte şi în dialectele italiene de sud, iar fenomenul are deci şi o perspectivă romanică.

... Evoluţia conjunctivului românesc şi a raporturilor sale cu alte moduri este puţin studiată. Această afirmaţie este valabilă şi în ceea ce priveşte planul sincronic al problemei: nu există o lucrare de ansamblu şi în acelaşi timp de detaliu, în care să se urmărească întrebuinţările conjunctivului românesc, valoarea sa în limbă şi efectele sale de sens în vorbire, relaţiile şi corelaţiile sale cu alte moduri (de pildă, sunt foarte puţin studiate relaţiile şi corelaţiile conjunctivului cu indicativul, cu condiţionalul, fapte pe larg studiate pentru alte limbi, inclusiv pentru limbile romanice apusene). Singura lucrare de proporţii mai mari, consacrată studiului conjunctivului românesc este cea a lui B. Dimand, Zür rumänischen Moduslehre, Viena, 1904, p. 66-225.

... Numărul foarte mic de studii consacrate conjunctivului din română, limbă care a extins foarte mult folosirea acestui mod, surprinde, dacă îl privim comparativ cu marele număr de studii consacrate conjunctivului din limbile romanice apusene sau din latină. De pildă, numai pentru franceză, limbă în care conjunctivul este mai puţin frecvent decât în română, există un număr impresionant de studii consacrate special subjonctivului, dintre care multe sunt adevărate monografii, însumând mai multe sute de pagini. Lucrări de detaliu privind modul conjunctiv există şi pentru limbile ibero-romanice, italiană, precum şi pentru latină. Interesant este faptul că, şi pentru lucrările de ansamblu asupra conjunctivului romanic, situaţia din română sau nu este luată în discuţie sau este tratată foarte sumar, iar uneori chiar eronat.

Constantin FRÂNCU

Scanned with OKEN Scanner